

ÉRTEKEZÉSEK

A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TIZENNEGYEDIK KÖTET
A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL
SZERKESZTI

PAUER IMRE és FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1915

23468. — Budapest, az Athenaeum v.-t. könyvnyomdája.

TARTALOM

1. A jogtalanság mint a büntetendő cselekmény ismérve. Székfoglaló értekezés. *Finkey Ferencz* 1. tagtól.
2. Az ősember kritikai méltatása. Székfoglaló értekezés. *Platz Bonifác* 1. tagtól.
3. Interpretatio és szokásjog a római jogban. *Kiss Gézától*.
4. Visszalépés a kísérlettől, eredményelhárítás és jóvátétel. Székfoglaló értekezés. *Angyal Pál* 1. tagtól.
5. Az északamerikai büntetőjog mai vezéreszméi és reformintézményei. *Finkey Ferencz* 1. tagtól.
6. A római obligatio fogalmilag véve. Székfoglaló értekezés. *Farkas Lajos* 1. tagtól.
7. A szövethozások alapelve. *Dr. Galovits Zoltántól*.
8. Jogállam. *Balogh Arthur* 1. tagtól.
9. A paláolith ember. *Platz Bonifác* 1. tagtól.
10. Egyén és társadalom. Székfoglaló értekezés. *Dr. Giesswein Sándor* 1. tagtól.

Az I—IX. füzetet szerkesztette *Pauer Imre*, a X. füzetet *Fejérpataky László*.

**A JOGTALANSÁG
MINT A BÜNTETENDŐ CSELEKMÉNY
ISMÉRVE**

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

FINKEY FERENCZ

LEV. TAGTÓL

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1909. márczius 8-iki ülésén)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1909

Budapest, az Athenaeum r.-i. könyvnyomdája.

Mielőtt székfoglaló értekezésem előadásához fognék, hálatelt szívvel mondok köszönetét a tekintetes Akadémiának, hogy eddigi szerény irodalmi munkásságomat a tudományos világban legmagasabb kitüntetéssel, a tagjai közé megválasztással jutalmazni kegyeskedett. Ha banális közhely gyanánt fog is hangzani a m. t. osztályülés tagjai előtt, de nekem mint e helyen új embernek s kivált mint egyik legkisebb vidéki iskolavárosunk szülöttének és lakójának — ki mindig megilletődve jövök fel hazai tudományos életünk központjába, hogy a tudomány legelső csarnokaiból s legelső munkásaitól, vezéreitől lelkesedést és újult erőt merítsek a további lankadatlan munkához, — nekem szent és ünnepélyes fogadalom az az egyszerű kijelentésem, hogy a tek. Akadémia kegyes figyelmét és előlegezett bizalmát igyekezni fogok szaktudományaimnak buzgó művelésével s a hazai tudományosságunk háború parányi részben előmozdításával kiérdemelni.

*

Székfoglaló értekezésem tárgya: a jogtalanság, mint a büntetendő cselekmény ismérve.

Bizonyára túlságosan elméletinek és száraznak fog tetszeni első hallásra e kérdés, holott szaktudományomban, a büntetőjogban, kivált napjainkban két kézzel lehet válogatni a népszerűbbnél-népszerűbb, actualisnál-actualisabb kérdések, a modern reform-eszmék közt s talán kötelességem is lett volna éppen hazai viszonyainkra való tekintettel, midőn a büntető-novella (1908. évi XXXVI. t.-cz.) életbelépése és büntetőtörvénykönyveink (1878: V., 1879: XL. t.-cz.) teljes revisiójának előkészítése

foglalkoztatja elméleti és gyakorlati jogászközönségünket, a m. t. Akadémia előtt is valamelyes új reform-kérdést bemutatnom. Hogy ennek daczára nem engedtem magamat valamely népszerű moderm bűnügyi-politikai vagy bűnügyi-sociologiai kérdés által elcsábíttatni, ennek legfőbb oka éppen az a mélyeséges tisztelet és hála, melylyel a tek. Akadémia, mint a tudomány főképviselője iránt viseltetem, melyet azzal is óhajtottam kimutatni, hogy a büntetőjogtudománynak egyik, talán száraz, de mindenesetre legmélyebb, valóban alapvető dogmaticus kérdését vettem vizsgálat alá.

Másfelől igyekezni fogok igénytelen dogmaticus fejtegetéseimmel is igazolni a régi igazságot, hogy elmélet és gyakorlat nem ellentétei, de kiegészítői, próbakövei egymásnak, a legelvontabb elméletnek is van gyakorlati jelentősége, viszont a leggyakorlatiasabb kérdéseket sem lehet egységes elvi alap nélkül helyesen megfejteni.

Éppen a »Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület« jövő évi nagygyűlésére van kitűzve megvitatásul egy nagyjelentőségű bűnügyi-politikai kérdés: »Hogyan lehetne a büntettek bizonyos csoportjaira nézve a *közveszélyesség* fogalmát tenni az eddig majdnem kizárólag alkalmazott *büntetendő cselekmény* fogalma helyébe?« E kérdés, melylyel a N. B. E. magyar csoportja már tavaly behatóan foglalkozott¹⁾ s a mely sokak szerint világnézetek harcát, az uralkodó *classicus* büntetőjogi iskola és a *modern irányok* élethalál-tusáját vagy legalább is (nézetem szerint) a subjectivismus és objectivismus, a metafizika és empiria egy új kiadású háborúskodását jelenti, mindenesetre nagyhorderejű *gyakorlati* kérdés, melynek a büntettek egyes kiválóan közveszélyes osztályaival szemben a hatályosabb és eredményesebb társadalmi és állami védekezés szempontjából bizonyára csak üdvös hatása lesz.

Íme, ez a nagyhorderejű, gyakorlatias kinézésű kriminálpolitikai kérdés, mely éppen napjainkban Európa összes moderm büntetőjogászait foglalkoztatja, igazolja fenti állításon, mert ha e nagy kérdést alaposan és megnyugtatóan akarjuk vagy

¹⁾ L. A társadalom védelme a közveszélyes büntettek ellen. Budapest, 1908. 1—2 f.

kíséreljük meg eldönteni, tisztában kell lennünk úgy a »büntetendő cselekmény«, mint a »közveszélyesség« fogalmaival, jelentőségével s éppen az ellentétbe helyezett két fogalom elméleti elemzése fog rávezetni arra, hogy azok voltaképpen nem is ellentétesek, hiszen a közveszélyesség, mint a veszélyesség ¹⁾ legmagasabb foka, lényegileg a büntetendő cselekményeknek többé-kevésbé általános, a legsúlyosabbaknak pedig egyik sajátos ismérve. Vagyis alanyilag az egyénnek a jogrendet újabb bűnelkövetéssel fenyegető állapota, tehát az »alanyi bűnösség«, az erkölcsi és jogi felelősség legnagyobb faja, — tárgyilag pedig bizonyos cselekmények társadalomellenes (antiszociális) jellegének legerősebb kifejezése. A »közveszélyesség« tehát, mint jelszó, új, de a fogalom rég ismerős a classicus büntetőjogi irodalomban is,¹⁾ sőt maga a BTIV. is ismer »közveszélyes« cselekményeket. (II. Rész. XXXIX. fejezet.) Az új jelszó felvetése voltaképpen csak arra való s ennyiben az teljesen jogosult és helyes, sőt kívánatos volt, hogy a classicus iskola túlságos jogásziaskodásával, túlzó objectivismusával szemben erélyesen reámutatott a büntetőjog egyik modern vezéreszméjére, az *egyéniésítés* (individualisatio) jelentőségére és fontosságára. Nem elég a tettet nézni és bonczolgatni, hiszen a valóságban nem a tettet, hanem a tettest, az egyént büntetjük, az ő egyéniségét, társadalmi veszélyességét is figyelembe kell venni.

Bármennyire rokonszenvezem azonban a N. B. E. törekvéseivel s bármennyire helyeslem részemről is a felvetett kérdés *lényegét*, hogy t. i. a közveszélyes büntetteseket igyekezzünk czéltudatosabban és láméletlenebbül üldözni, vagyis a társadalmat, a jogrendet velük szemben a mainál hathatósabban, sikeresebben védeni: ennek daczára a kérdést a mai alakjában, hogy t. i. az új jelszó, a közveszélyesség kedvéért ejtsük el a büntetendő cselekmény fogalmát s legalább a büntettesek egyes osztályainál (többszörös visszaesők, »csekélyebb szellemi értékűek«) *egyedül* az egyén veszélyességét tekintsük a büntetés vagy biztosító intézkedés alapjául, határozottan vissza kell utasítanunk. A mily egyoldalúság lenne, ha a beszámításnál csak a tettet,

¹⁾ L. *Feuerbach P.*: Lehrbuch des peinlichen Rechts. 5. kiad. Giessen, 1812. 98. es 107. 1.; *Fauler T.*: Büntetőjogtan, I. kt, 1864. 231. 1.

a »jogsértés« nagyságát vennék egyedüli alapnak és a büntetés zsinórmértékének, épp oly egyoldalúság, a subjectivismus nyilvánvaló túlzása, merőben a tettes veszélyességéből indulni ki. Innen van, hogy a kérdés ily alakú feltevése, t. i. a büntetendő cselekmény elejtése ellen, mint a mi a tételes büntetőjogok ki-próbált alapjaiba ütközik, az egyéni felelősség, a megtorlás eszméinek feladása és megsemmisítése lenne, a magyar csoport összes jogásztagejai egy értelemmel tiltakoztak.

A tételes büntetőjogok egyik vezérlő eszméje, fentartó oszlopa ma az *egyéni felelősség*. Modern jogállamban a francia Code Pénal óta bárkit csak azért lehet büntetnünk, amit elkövetett. A »büntetendő cselekmény« elkövetése az egyén részéről az az alap, a mi az államot a büntetés alkalmazására jogosítja. Bár-mennyire elismerjük és hangoztatjuk, hogy a büntetés a *meg-előzést* is szolgálja, vagyis az a *társadalmi védekezésnek*, a jogrend fen tartásának egyik eszköze, el nem lehet tagadni, hogy a büntetés lényegében, tartalma szerint mindig megtorlás, egy elkövetett cselekmény jogi következménye. Éppen az új irányok, a Liszt-féle kriminál-politikai iskola egyik legjelesebb harczosa, *Frank*, tübingeni tanár hangoztatja legújában, hogy a *czélbüntetés* (Zweckstrafe), illetve *védelmi büntetés* (Schutzstrafe) és a *megtorló büntetés* (Vergeltungsstrafe) nem ellentétek, mert minden büntetés tartalma a megtorlás; a *czélbüntetés* és a *megtorló büntetés* közti vita összezavarása a büntetés tartalmának és *czéljának*; a büntetés *czélja* ugyan szerinte nem a megtorlás, hanem végelemzésben a társadalmi rend fentartása, de tartalma és pedig fogalmilag *szükségszerű tartalma* (begriffsnotwendiger Inhalt) a megtorlás. 1) Érdekes és jellemző másfelől, hogy a másik tübingeni tanár, *Beling*, a ki pedig a classicus iskola, a megtorlás eszméjének elszánt harczosa, legújabb művében szintén a megtorlási és a *czélbüntetés* összeférését hangoztatja, mert a büntetésnek mindig *czélt tulajdonítunk* s ennyiben elismeri a »relativ elméletek« győzelmét, hiszen ma már nincs gondolkozó fő, ki a »*czéltalan*« büntetést helyeselné.²⁾

1) *Reinhard Frank*: Vergeltungsstrafe und Schutzstrafe. Tübingen, 1908. 22. 1.

2) *Beling Ernst*: Die Vergeltungsidee und ihre Bedeutung für das Strafrecht. Leipzig, 1908.

Vagyis az egyéni felelősség, a megtorlás s az ezek alapját képező büntetendő cselekmény fentartása nem jelenti azt, mintha mi, a kik ezeket védelmezzük, a társadalmi védelem, a megelőzés eszméit nem akarnék elismerni. Mi is, az ú. n. »közvetítő iskola« hívei, a biztos középúton haladó modern szellemű dogmaticus büntetőjogászok, mi is azt hirdetjük, hogy a büntetés a társadalmi rend fentartását szolgálja; a megelőzés és pedig úgy az általános, mint a különös megelőzés, tehát a fenytetés, javítás vagy szükség esetén az ártalmatlanná tétel is céljai a büntetésnek; mi is követeljük, hogy a büntetés kiszabásánál, a büntetés nemének és tartamának megállapításánál, valamint a büntetés végrehajtásánál, különösen a börtönbüntetés fogantatásánál az *egyenítés* legyen a *legelső* vezéreszme, tehát a büntetés mindig a tettes lelkületéhez, jelleméhez, egyéniségéhez alkalmaztassék. Mindezek dacára a kiindulási pont, a tulajdonképpeni jogi alap még mindig az: *büntett nélkül nincs büntetés*, vagyis az államnak előre meg kell állapítania, melyek azok a cselekmények, a melyeket ő büntetendőknek tekint s a bíró csak valamely elkövetett büntettért szabhat valakire büntetést, illetőleg rendelhet el biztosító kényszerintézkedést.

Ha csak a Lombroso első gondolatát, — a mit ma jórésben ő maga is feladott — hogy t. i. az embereket testi rendellenességeik alapján minősítsük büntettesekké, vagyis az abnormális ismérvekkel bíró, »született« büntetteseket a bűnelkövetés bevéjárása nélkül »elimináljuk« a társadalomból, el nem fogadjuk vagy egyes hyperideális sociologusok (Vargha J.) ábrándképeit a büntetés eltörléséről nem akarjuk hirdetni: a büntetőjogtudomány nem adhatja fel a *büntetendő cselekmény* fogalmát, mint a másik alapvető fogalom: a *büntetés* előfeltételét. Bármennyire kívánatos lenne, hogy a büntetteket mindig megelőzzük és megakadályozzuk, ez a mai tudományos és gyakorlati eszközeink mellett teljes lehetetlenség. Koponyájának rendellenességei, szépséghibái vagy nem éppen megnyerő arczkifejezései miatt büntetni vagy eliminálni valakit a társadalomból nem lehet.!) Ez a legvadabb közgazgatási önkényre nyitna tág kaput.

¹⁾ *Török Aurél*, kiváló anthropológusunk maga mondja, hogy az ember-tan tudománya ma még odáig sem jutott, hogy valakinek külsejéről csak

Ismereteink és intézményeink gyarlósága mellett tékát nincs más kivezető, mint itt is az igazságosság elvéhez, a helyes középuthoz tartani magunkat: a tett *mellett* vegyük *mindig* figyelembe a tettes egyéniségét, a jogrendre való kisebb-nagyobb fokú veszélyességét s ha ez a veszélyesség a társadalomra fenyegető, csakugyan ne várjuk be a *sokszori* bűnismétlést, hanem már az első vagy második büntett miatt igyekezzünk módot keresni, hogy a közveszélyes büntettes jövőjére várható büntetési ellen a társadalmat biztosítsuk. (Ily mód lehet: a »közveszélyes« büntetteseknek *határozatlan időre* való internálása valamely letartóztatási intézetbe.)

Íme e rövid kitérés egy mai kriminálpolitikai kérdésre — a miért kegyes elnézésüket kérem — előre is igazolja, hogy az általam vizsgálat alá vett elméleti kérdésnek gyakorlati jelentősége is van. Éppen azokkal a közvetett és közvetlen támadásokkal szemben, melyeknek a naturalista és a túlzó sociológiai (socialista) iskolák részéről a tételes büntetőjog immár három évtized óta naponta ki van téve, kötelességünk nekünk, kik a tételes jog alapján akarunk továbbhaladni, a kik sem rombolni, sem a BTK. §-aiba temetkezni nem akarunk, hanem a meglévő alapokon továbbépíteni, fejleszteni igyekszünk a büntetőjogot, kötelességünk a fennálló alapfogalmakat az újabb tudományos módszerek világánál újból és újból megvizsgálni s reámutatni, hogy a meglévő pillérek, különösen a tételes büntetőjog két főoszlopa: a *büntetendő cselekmény* és a *büntetés* s ezek bölcsészeti alapjai: az *egyéni felelősség*, az *emberi igazság* és a *szükségesség* épek és sérthetetlenek, a 30 éves támadó hadjárat nem ártott nekik, sőt mint tűzben a vas, csak tisztábbakká, aczélosabbakká váltak, melyeken bátran lehet továbbépíteni. Az *egyénytés*, az *emberiesség* és a *társadalom védelme*, a mai irodalom uralkodó kor-eszméi, nem ellenkeznek azokkal, sőt azoknak folyamányai, fejlődésük.

A »büntetendő cselekmény« fogalmával, lényegével, jogi ismérveivel, erkölcsi és társadalmi jellegével, jelentőségével tehát ma sem hiábavaló a beható foglalkozás. Mutatja, hogy úgy dogma-

nemi következtetést is vonhatnánk az illetőnek lélekszerve (agyveleje) jellemző alakjára nézve. (A bűntényi embertanról. Budapest, 1906. 20. 1.

ticus jogászok, mint kriminálpolitikusok, erkölcsbölcsesek és sociologusok újabb időben és napjainkban is nagy buzgalommal foglalkoznak ez alapvető kérdésekkel s e foglalkozásnak nemcsak elméleti, de gyakorlati értéke és jelentősége is van. Közelebb jutunk egy-egy lépéssel a nagy problémához: mit lehet és kell büntetnünk s hogyan lehet és kell a büntettek számát kevesbíteniünk?

Midőn azért a büntetendő cselekmény fogalmának egyik lényeges ismervét, a *jogtalanságot* óhajtom közelebbi elemzés tárgyává tenni, teszem azt nem metafizikai elmélkedések vagy logikai elmejátékok kedvéért, hanem azzal a czéllal, hogy a büntetendő cselekmény fogalmának tisztázásához, lényegének, jelentőségének megértéséhez tehetségem szerint én is hozzájáruljak s különösen reámutassak arra, hogy a jogtalanság mint a büntetendő cselekmények egyik *általános jogi ismérve*, milyen gyakran okoz nehézségeket, vitákat a gyakorlatban, a melyeket csak a jogtalanság fogalmának szabatos és határozott megállapítása alapján lehet biztosan és megnyugtatóan megoldani. A jogtalanság ugyanis nemcsak valamennyi büntetendő cselekménynek általános ismérve, hanem a BTK. (1878: V. t.-cz.) különös része 43 tényálladéknál említi meg azt különböző kifejezésekkel («törvényellenesen», »jogtalanul«, »jogosítatlanul«, »jogtalan vagyoni haszon« végett stb.) mint az illető tényálladék *különös* ismervét, a mi a gyakorlat részére ugyanannyi vitás kérdést jelent, mert hiszen minden cselekménynél, kivált pedig a hol a törvény kifejezetten csak a *jogellenes* vagy *törvényellenes* magatartást bünteti, mindig felmerül a kérdés, mikor jogos, mikor jogtalan az illető cselekmény?

Ezenkívül a büntetőjogtudomány, a büntető bírói gyakorlat s részben a törvényelőkészítés vagy törvényhozás körében a legutóbbi időben annyi és oly fontos vitás kérdés merült fel, a büntetőjognak, úgy az általános, mint a különös részére vonatkozólag, melyek mind a jogtalanság fogalmával vannak összefüggésben, a mi maga kívánatossá és szükségessé teszi a jogtalanság fogalmának tisztázását. Így, hogy csak a nevezetesebbeket említssem meg: a jogtalanság tudatának hiánya, a cselekmény büntetendő, illetve jogtalan volta felőli tévedés, a végszükség körének kiterjesztése, az orvosi beavatkozás jogosultsága, a jogellenes parancs teljesítésének büntetendősége, a testi fenýi-

tés joga a házi fegyelem körében, a beleegyezés (volenti non fit injuria) mentesítő hatálya, a kihágások jogi természete, az önbíraskodás büntetendősége stb. Mindezek a kérdések élénken foglalkoztatják a mai büntetőjogi irodalmat, részben a törvényhozásokat is s egy némelyiknek a törvényhozási szabályozása, illetőleg eldöntése, nézetem szerint, a mi BTK-ünk revisiója alkalmából is elengedhetetlen. A jogtalanság felőli igénytelen fejtegetéseim így végeredményben szintén gyakorlati t érre fognak átcsapni s az elméleti dogmaticus elemzés alapján a felvetett kérdések de lege ferenda megbeszélésére, vagyis törvényhozási megoldásukra is kénytelen leszek kiterjeszkedni.

Hold v. Ferneck a jogtalanságról írt nagy terjedelmű monográfiáját azzal vezeti be, hogy a jogtalanság »tana« a mai irodalomban holt pontra jutott ¹⁾ Két ellentétes iskola áll egymással szemben, az egyik szerint (Merkel) »objektív (alanyi bűnösség nélküli) jogtalanság« elvileg nem létezik, a másik (LöfEler) éppen a legszélesebb terjedelemben fentartja és hirdeti azt. A két szélső álláspont közt a legkülönbözőbb árnyalatú elméletek keríngenek, a nélkül, hogy békét vagy csak közeledést tudnának teremteni az ellenfelek közt. Ez a rövid jellemzés tényleg találó a mai német irodalomra, a hol, mint minden tudományos kérdésre, úgy a jogtalanság fogalmára s annak a büntetendő cselekményre való viszonyára nézve is az elméletek légiója áll harcban egymással. Érdekes és jellemző másfelől, hogy a többi irodalmakban, így a francia, olasz, angol vagy a magyar irodalomban is ily nagy elméleti háború a jogtalanság kérdései felett nem constatálható, jóllehet a büntetőjog mindezen irodalmakban szintén nagy népszerűségnek örvend. Hazai irodalmunkban tudtomra — eltekintve *Almásy Antalnak* a magánjogi tilos cselekményről ²⁾ írt jeles dolgozatából — magával a jogtalanság kérdésével önálló munkában nem is foglalkozott még senki. Büntető-

¹⁾ *Hold. v. Ferneck:* Die Rechtswidrigkeit. Eme Untersuchung zu den allgemeinen Lehren des Strafrechtes. I. Bänd. Der Begriff der Rechtswidrigkeit. Jena, 1903. 398. 1.

²⁾ *Almásy Antal:* A tilos cselekmény a magánjogban. Budapest, 1907.

jogi kézikönyveink és commentárjaink beérik az axiomaszerű kijelentésekkel, hogy minden büntetendő cselekmény jogtalan cselekmény, mely a magánjogi vétségtől abban különbözik, hogy nagyobb, rendszerint kipótolkatatlan érdekeket sért.

Hogy a német irodalom ily gazdag a jogtalanság felőli elmétekben s e részben hasonlítatlanul felette áll más nemzetek irodalmának, ennek magyarázata a németek általános tudomány-szomján és »rendszer«- (»elmélet«-) alkotási szenvedélyén kívül elsősorban a jogbölcsezet művelésének egy új iránya, az ú. n. *általános jogtudományi iskola*, mely az *Austin* által alapított angol analitikai iskola folytatásaként *Kirchmann*, *Ihering*, *Binding*, *Merkel*, *Post*, *Bierling* úttörő művei nyomán alakult ki s ma körülbelül uralkodó iskolája a modern német jogbölcsezetnek.¹⁾ Ez az új jogbölcsezeti irány, mely az észjogi elmékedésekkel szakítva, de kikerülve, a sociologia örvényét is, a tételes jog alapfogalmait, a jog összes ágaiban jelentős s így általános érdekű alapvető kérdéseket, vagyis a tételes jog *alapelveit és vezéreszméit* igyekszik kifejteni, az utolsó évtizedekben egy rendkívül becses és gazdag tételes bűn tető-jogbölcsezeti irodalmat fejlesztett ki s természetesen nagy buzgalommal karolta fel a jogtalanság fogalmát is, mint általános jelentőségű jogi alapfogalmat. Ennek az új jogbölcsezeti iránynak köszönhetők a jogtalanság fogalmáról s a jogtalan és a büntetendő cselekmény lényegéről és viszonyáról felállított újabb elméletek, melyek (a kisebb tanulmányokat nem is említve), a *Binding*, *Bierling*, *Tkon*, *Kitzinger*, *Mayer M. E.*, *Kohlrausch*, *Hold v. Ferneck*, *gr. Dolina*, *Zitelmann*, *Heimberger* e tárgyú monográfiáiban, valamint *Ihering*, *Merkel*, *Jelűnek*, *Liepmann* alapvető műveiben találhatók, a minőket e tárgyra vonatkozólag más irodalmakban hiába keresünk.

E rövid székfoglaló értekezés keretében nem tekinthetem feladatomnak, hogy a jogtalanság fogalma, lényege felől, főleg a *Binding* norm-elméletével megindult, immár több mint 30 éves büntetőjogi német belháborút behatóan ismertessem, annál kevésbbé, mert nem általános jogtudományi,illetőleg jogbölcsezeti

¹⁾ L. *Finkey Ferencz*: A tételes jog alapelvei és vezéreszméi. Budapest, 1908. 233. és 317. s köv. lap.

hanem büntetőjog-dogmaticai fejtegetéseket ígértem, azonban a dolog természeténél fogva — miután a jog, a jogtalanság és a büntetendő cselekmény lényegével akarok foglalkozni — nem mellőzhetem egyik-másik jelentősebb, újabb »elmélet« bemutatását, illetőleg bírálatát sem.¹⁾

I.

1. Lássuk elsőben is, mi a jogtalanság, vagy helyesebben: mi a jogtalan cselekmény?

Nem tartom szükségesnek, sőt mint a modern tételes jogbölcészeti irány híve, egyenesen elvi álláspontom ellen vétenék, ha a *jogtalanság* fogalmának meghatározásával s a különböző meghatározások helyessége feletti szőrszálhasogatásokkal tölteném az időt. A fő és tulajdonképpeni kérdés, a mivel tisztába kell jönnünk: mit jelentenek lényegében a *jogtalan*, *jogellenes*, *jogsértő*, *jogveszélyeztető* kifejezések, melyekkel bizonyos emberi cselekményeket jellemezni szoktunk, mi tehát lényegében,

¹⁾ *Binding*: Die Normen und ihre Übertretung. I—II. köt. Leipzig, 1872—1877. az I. kötet 2. kiad. 1890; *Bierling*: Juristische Prinzipienlehre. I—III. köt. Freiburg, Leipzig und Tübingen. 1894—1905; *Thon*: Rechtsnorm und subjektives Recht. 1878; *Kitzinger*: Zur Lehre von der Rechtswidrigkeit im Strafrecht., Stuttgart 1897; *Mayer M. E.*: Die schuldhafte Handlung und ihre Arten. Leipzig, 1901., u. a. Rechtsnormen und Kulturnormen. Breslau, 1903; *Kohlrausch*: Irrtum und Schuld-begriff im Strafrecht. Berlin 1903; *Freih. Hold v. Ferneck*: Die Rechtswidrigkeit. I—II. köt. Jena 1903—1905; *gr. Dohna*: Die Rechtswidrigkeit als allgemeingiltiges Merkmal im Tatbestände strafbarer Handlungen. Halle, 1905; *Zitelmann*: Ausschluss der Widerrechtlichkeit. 1906; *Heimberger*: Rechtmässiges und rechtswidriges Handeln. Vergleichende Darstellung des deutschen und ausländischen Strafrechts. Allgemeiner Teil. IV. kötet. Berlin, 1908. 1—79. 1.; *Ehering*: Der Zweck im Recht. I—II. köt. 1877—1883; 4-ik kiad. 1905; *Merkel*: Lehrbuch des deutschen Strafrechts. Stuttgart, 1889; *Jelínek*: Sozialethische Bedeutung von Recht, Unrecht und Strafe. II. kiad. 1908; *Liepmann*: Einleitung in das Strafrecht. Halle 1900. E nagyobb műveken kívül igen becsesek még a következő kisebb értekezések: *Torp*: Die Lehre von der rechtswidrigen Handlung in der nordischen Rechtswissenschaft. Zeitschrift für die ges. Strafrechtswissenschaft. 23 kötet. 1903. 84—105. 1.; *Stooss*: Die Strafrechtswidrigkeit, u. o. 24. köt. 1904. 319—332. 1.

vagyis minő főbb jellemvonásokat mutat az ú. n. *jogtalan cselekmény*.

Önként kínálkozik ugyan a négy synonym kifejezés nyelvtani értelme. Úgy az enyhébb hangzású *jogtalan* és *jogellenes*, mint az erősebb színezetű *jogsértő* és *jogveszélyeztető* jelzőkkel oly emberi cselekményeket kívánunk jellemezni, melyek a joggal ellenkeznek, a jog által tiltott, meg nem engedett cselekmények. Ez az egyszerű és természetes felelet azonban, a mily igaz és nyelvtanilag teljesen kielégítő, épp oly üres és semmitmondó, ha a dolog lényegét, a jogtalan cselekmény jellemvonásait kutatjuk. De a kiindulási pontot mégis megkaptuk. Ha jogtalan az, a mi a joggal ellenkezik, a mi a jog által tiltva van, a logika rávezet, hogy azt kérdezzük, mi a jog, a mivel a jogtalanság ellenkezik.

Sajnos, ezzel beléptünk a viták rengetegébe. Ha *Kant* több mint egy századdal ezelőtt csodálkozását fejezte ki a felett, hogy a jogászok ezer éve vitatkoznak a jog fogalma felett s még sem tudják azt meghatározni,¹⁾ úgy ma, az óriásilag kifejelett jogi és bölcsészeti irodalom mellett, még jobban elmondhatjuk, hogy a jog fogalma még mindig vitás, úgy a jogászok, mint a bölcsészek körében.²⁾

Azaz, ne legyünk pessimisták és igazságtalanok, nem annyira a jog fogalma vitás, mint inkább a jog szabatos, mindenkit kielégítő meghatározása felett folyik még mindig s fog beláthatlan időkig folyni a toliháború. A jogászok büszkesége a szabattosság, a pontos, hajszálfinom definitio, pedig régi banális közhely: *omnis definitio periculosa*. Hagyjuk el a definitio feletti meddő vitákat, mindjárt megnyugtatóbb képet nyerünk. A jog lényege, alkatelemei, ismérvei felől, mióta a természetjog és észjog fan tömj ától a jogi irodalom megszabadult s különösen

¹⁾ *Kant*: *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre*. 1797. XXXI.

²⁾ *Kunz Jenő* is (A Jog, 1908. 6—7 l.) szinte meglepőnek találja, hogy a legelső jogási alapfogalom, a jog fogalma, jóllehet a jogtudomány szakszerű művelése a legrégebb időből való s csaknem minden század a legjobbjai sorából küldte ki a jog munkásait, még mindig nem nyert végleges megoldást.

Ha ez így áll a jog fogalmára, akkor a jogtalanság felőli vitákon és elméleti háborúskodásokon valóban nincs mit csodálkoznunk.

Ihering fellépte óta, a ki a jogot, mint emberi czélokot szolgáló-emberi alkotást tünteti fel, leket mondani consolidálódtak a vélemények. A legkülönbözőbb irányú iskolák elismerik és hirdetik, hogy a jog az emberi életviszonyok szabályozója és biztosítója, mind általánosabb elismerésre talál, hogy a jog legfőbb czélja az egyéni és társadalmi érdekek kölcsönös biztosítása.

A különbségek és eltérések csak abban vannak, hogy a mai írók is a jognak most egyik, majd a másik oldalára helyezik a fősúlyt, most alaki, majd tartalmi, egyszer tárgyi, másszor alanyi meghatározását adják. Innen a látszólagos meg nem egyezés, a sok vita és toliháború. Hogyan értsük meg egymást, ha nem egyről beszélünk? Ha őszinték és elfogulatlanok akarunk maradni, ismerjük el, hogy a jogot különböző szempontokból különbözőképpen kell meghatározni, vagyis mondjuk meg nyíltan, melyik oldalát, melyik szerepét vagy jelentőségét akarjuk kidomborítani meghatározásunkkal a jognak.

Így alig fogja valaki kétségbevonni, hogy a jog *alakilag*, külsőleg: a társadalmi rend, a társas együttélés külső feltételeinek a szabálya. Az emberi cselekmények szabályozása, irányítása, vagyis jogi szabályok nélkül nincs és nem is volt és nem is lesz rendezett, békés társas együttélés, lehetetlen a társadalmi és állami élet. Épp úgy általános vélemény, hogy a jog nem pusztán rendszabály, nemcsak alakja, külső zsinórmértéke az emberi cselekményeknek, hanem *anyagilag*, tartalmilag, a benne levő eszméket tekintve: a társadalmi rend és az egyéni szabadság összeegyeztetése, vagyis kötelesség és szabadság. A mennyire megköti, korlátozza a jog, a rend és béke, a társadalmi egyensúly érdekében az egyén cselekvését, a mennyire kötelességet és pedig kényszerrel is érvényesíthető kötelességet jelent, ugyanannyira biztosítéka, védelmi fegyvere az egyénnek embertársai ellenében, biztosítja az egyénnek a létezését, az érvényesülést, a vagyont, a jogviszonyokba lépést, jogügyletek kötését, szóval a legkülönbözőbb érdekeit, igényeit, egyéni képességeinek, tehetségeinek kifejlesztését és érvényesítését.

De még ezzel sem fejeztük ki teljesen a jog minden oldalát és szerepét. Az állam szempontjából, vagy ahogy legközönségebben mondani szokták: *tárgyilag*, a jog az állami parancsok, tilalmak, engedélyek összesége. Kétségtelenül, mert ahhoz, hogy

valamely szabály (norma) valóban szabály legyen, a melynek — tetszik, nem tetszik — valamely emberi közület minden tagja engedelmeskedjék, ehhez külső tekintély, kényszerítő erővel rendelkező hatalom szükséges, a melynek legmagasabb jogi alakja az állam. A jog és az állam kölcsönös előfeltételei egymásnak. A jogot az államhatalom teremti, viszont az államot a jog tartja össze. Az egyén szempontjából, *alanyilag* tekintve végül, a jog az egyént mint *embert* (személyt) és mint *polgárt* (egy közösség tagját) megillető cselekvési kör foglalata: az egyéni és polgári szabadság, igény, hatalom jelentkezik.

A jog e négy oldalának, illetőleg négyes szerepének kidomborítása világosítja meg annak teljes jelentőségét, ez tárja fel annak összes ismérveit. Vagyis, ha nem akarunk egyoldalúak maradni, nem szabad azzal beélnünk, hogy a jog = szabály, vagy szabályok összesége, nem elég azt tanítani, hogy a jog kötelesség és szabadság, de épp úgy ki nem elégítő azt mint merő állami parancsot tüntetni fel s nem szabad azt pusztán igénynek, hatalomnak tekinteni. A jog egyaránt *szabály, zsinórmérték, kötelesség, parancs*, végső esetben állami *kényszer*, valamint *szabadság, igénykielégítés, hatalom*, szükség esetében *nyers egyéni erő*.

És pedig úgy a szabály, kötelesség, parancs, mint a szabadság, igénykielégítés, hatalom vonatkozik úgy az egyénre, mint a társadalomra és az államra, vagyis a jog szabályozza úgy az egyéni, mint a társadalmi és állami cselekvéseket, korlátozza, irányítja úgy az egyént, mint a társadalmi osztályok és az állam viselkedését; másfelől biztosítja, védi nemcsak az egyént, de a társadalmat és az államot, oltalma, támasza, alapja úgy az egyéni, mint a társadalmi és állami érdekeknek. A jog *zsinórmérték* az egyénre, hogy miként cselekedjék más emberekkel való viszonyaiban, megszabja, mit szabad, mit nem szabad tennie s hogyan kell tennie valamit, hogy az jogi hatálylyal bírjon, — *korlát* és biztosító szelep a társadalmi osztályoknak egymás elleni harcában, hogy egyik a másikat el ne nyomja, meg ne semmisítse, de korlát magára az államra is, hogy az egyéni szabadságot s a társadalmi érdekeket szenteknek és sérthetetleneknek tekintse. Így lesz a jog védő paizs és hatalom, magna charta és aranybulla úgy az egyén, mint a társadalom

és az állam kezében: az egyéni szabadság és a társadalmi rend fentartó oszlopa.

Nem lévén feladatomban a jog fogalmának, ismérveinek, fejlődésének, behatóbb elemzése,¹⁾ kitűzött célomhoz képest csupán a kulturálmok jogának főbb jellemvonásait, illetőleg a legfejlettebb irodalmakban a jog felől uralkodó eszméket igyekeztem összeszedgetni, hogy ezekből a contrario okoskodással a jogtalanság általános fogalmát megalkothassam.

A mint ugyan már fentebb említettem, nem is a jogtalanság fogalmát kívánom meghatározni, a mi épp oly kétes értékű s szinte lehetetlen feladat lenne, mint a jog fogalmának mindenkit kielégítő, tökéletesnek képzelt meghatározása, hanem az ú. n. *jogtalan cselekmény* lényegének, mibenlétének ismérveit, jellemvonásait óhajtom megállapítani, hogy ezzel a büntetendő cselekmény lényegének megértéséhez járjunk közelebb egy lépéssel.

Ha a *jog* az emberi cselekményeket szabályozza s így *jogos* cselekmény az, a mely a jog szabályainak, elveinek és eszméinek megfelel, a jogi parancsot teljesíti, a jogi tilalmat át nem hájja, a jog által megengedett úton halad: a *jogtalan* cselekmény ezzel ellentétben a jog szabályainak meg nem felelő, a jog elveivel, eszméivel ellenkező emberi cselekmény; a jogi parancs nem teljesítése, a tilalom áthágása, a jogilag meg nem engedett, a jog célját hátráltató eljárás. A *jogtalan* cselekmény főismérvei, lényeges vonásai tehát éppen azok, a mik a jogos cselekményben hiányzanak. Vagyis a *jogtalan* cselekmény 1. *alakilag*: szabályellenes, a tételes jog szabályait, normáit sértő cselekmény; 2. *tartalmilag* (anyagilag) kötelességellenes, a társadalmi rendet sértő vagy veszélyeztető magaviselet, más egyének, a társadalom vagy az állam jogos érdekeinek megtámadása vagy fenyegető veszélyeztetése; 3. *tárgyilag*, az állam szemében: engedetlenség, a jogi parancsot nem teljesítő, tiltott (tilos), meg nem engedett vagy meg nem engedett úton véghezvitt cselekmény; 4. *alanyilag*, az egyén részéről: »alanyi bűnösségből«, akaratból származó vagy arra visszavezethető tevékenység, a jogilag megengedett cselekvési körön túlterjeszkedő hatalmaskodás, önkénykedés (az

¹⁾ L. erről *Kunz Jenő* nagybecsű művét: *A Jog*. Budapest, 1908.

egyéni akarat daczolása a közakarattal) illetőleg könnyelműség, gondatlanság.

A jogtalanság fogalma feletti meddő vitáknak, a különböző ellentétes elméleteknek alaphibája az, hogy rendszerint a jogtalanság fentebbi ismérveinek csak egyikét vagy másikat veszik észre, a jogtalanság lényegét most a norm-ellenességben, majd az érdeksérelemben látják; egyik tábor az objectív, másik a subjectív jog sérelmének tekinti a jogtalan cselekményt. Ez magyarázza meg a jogtalanság neve feletti ingadozást (jogtalan, jogellenes, tiltott, tilos, jogsértő, jogveszélyeztető cselekmény), illetőleg a »jogtalanság« és a »jogsértés« szavak felcserélését, synonym használatát is. Ez utóbbira nézve legyen szabad röviden csak annyit megjegyeznem, hogy míg a *jogtalan*, *jogellenes* és *tilos* (tiltott) cselekmény kifejezések nagyobb nehézség nélkül használhatók felváltva, habár a »tilos« szó már nem teljesen fedi a jogtalan cselekmények minden fajtát (a parancsoló törvény nem teljesítése csak közvetve mondható tilos cselekménynek), addig egészen hibás és értelemzavaró a *jogsértő* kifejezés használata a *jogtalan* helyett. A jogsértés, valamint az annak alapját képező érdeksértés, csak egyik ismérve a jogtalanságnak, másfelől nem minden jogtalan cselekmény jogsértő, hiszen éppen rendszerint szembe szokták állítani a jogsértővel a jogveszélyeztetőt, a mely utóbbi — mint a jogsértés közeli lehetősége — csak kisebb faja, rendszerint enyhébb alakja a jogtalanságnak. Helyesebb tehát általában is következetesen jogtalanságról beszélni, a mi az összes jogtalan vagy jogellenes cselekményekre találó s így legjellemzőbb elnevezése a joggal ellenkező cselekményeknek.

1. A jogtalanság lényege felől a legutóbbi évtizedek irodalmában felmerült elméletek közül legnagyobb szabású s legszélesebb körben elterjedt a *Binding*, lipcei tanár *norm-elmélete*, melyet »Die Körmén und ihre Ubertretung« című 2 kötetes nagy művében fejtett ki. Messze vezetne célomtól, ha e nagyhirű elméletet részletesen bemutatni és méltatni akarnám s közismert volta folytán talán felesleges is lenne ebbe bocsátkoznom, legven szabad azért csupán annyit kiemelnem, hogy a norm-elmélet szerint a jogtalanság (*Unrecht*, illetőleg *Delikt*) nem egyéb, mint

norm-áthágás, vagyis szabályellenesség (*Normwidrigkeit*), a büntető-törvény a büntetőjogi szabály (*Strafrechtssätze*) alapját képező jogszabályok (*Rechtssätze*), az ú. n. *norm* áthágása. Binding szerint ugyanis a jogtalanság nem egyszerű ismérve a büntetendő cselekménynek, hanem a büntetendő és a jogtalan cselekmény két, egymástól élesen különböző fogalom. A büntetőtörvényekben leírt tényálladék, a büntetendő cselekmény, pl. a lopás, nem a büntetőtörvény megsértése, áthágása; ellenkezőleg a büntettes, pl. a tolvaj, mikor egy idegen ingó dolgot a birtokostól elsajátítási célzattal elvesz, éppen a büntetőtörvény szerint cselekszik, azt a tényt viszi véghez, a mihez a törvény a büntetést fűzte jogkövetkezményül. A tolvaj csupán azt a közjogi tételt, normot hágtá át, hogy »ne lopj«. A lopás tehát norm-sértés, *delictum*, de nem a büntetőtörvény, nem a büntetőjogi szabály megsértése, mert az illető büntetőjogi szabály (a magyar BTK. 333. §-a) nem egyéb, mint az államot a büntetésre jogosító, illetve kötelező tétel.

A jogtalanság tehát Bindingnél mindig egy *közjogi szabály*, egy le sem írt (nem tételezett) tilalom vagy parancs (*Verbote* oder *Gebote*) megszegése, illetve nem teljesítése, vagyis lényegileg *engedetlenség* (*Unbotmäßigkeit*) és *kötelességsértés*, az engedelmisségi jog és kötelesség megsértése. A norm mindig a közjoghoz tartozik, közjogi kötelességet állapít meg; a magánjogi viszonyok védelmére is léteznek ugyan normok, de *magánjogi normok* nincsenek. Az engedelmisségi jog (*Gehorsamsrecht*) sohasem magánjog. Épp úgy nincsenek büntetőjogi normok, mert a büntetőtörvények nem normok, csak sanctiói bizonyos normoknak, melyek a nemzetközi — állam-, per jogból — különösen pedig a közigazgatási jogból vannak véve, tehát mindig kívül vannak a magán- és a büntetőjogon.¹⁾

A jogtalanság, jogellenesség vagy jogsértés (*Unrecht* oder *Rechtswidrigkeit* oder *Rechtsverletzung*) kifejezéseket különben Binding ingadozó (vage), nem szabatos kifejezéseknek tekinti s ezért a jogtalanságtól, illetve jogsértéstől mint általánosabb fogalomtól megkülönbözteti a *delictum*, a büntetendő

¹⁾ *Binding*: Die Normen und ihre Übertretung. I. köt. (II. kiad.) 96–97. l.

cselekmény alapját képező norm-áthágás fogalmát. *Jogtalanság* (Unrecht) »minden, egy subjektív jognak ellenszegülő magatartás vagy esemény«, a *delictum* pedig egy alfaja ennek, t. i. *bűnös megvetése az engedelmességre vonatkozó közjognak* (schuldhafte Missaachtung des öffentlichen Rechtes auf Botmässigkeiteit), vagyis a norm-áthágás, a delictum, Binding szerint csak tudatos lehet, az objectív jogtalanság fogalmát elveti.

Bindingnek kétségtelenül nagy érdeme, hogy a jog parancsoló, kényszerítő természetét erélyesen kidomborította, valamint hogy a jogszabályok közjogi, illetve állami jellegére reámutatott; a jogtalanság fogalmára vonatkozólag pedig helyesen emeli ki a norm-ellenességet és a kötelességellenességet, mint annak ismérveit, azonban elmélete egyoldalú, nem kielégítő, mert a jogtalanság *tartalmát*, valamint a jogtalanságot mint az *egyén tényét*, mint az egyéniség folyamányát, nem teszi vizsgálat tárgyává.¹⁾ Beéri a jogtalanság *alaki* oldalának és közjogi (állami) *jellegének* kifejezésével, így lesz elmélete, mint egész büntetőjogi elmélete, erősen formalisticus, túlságosan száraz, mereven jogászi, valódi orthodox jog dogmatikus elmélet.

A norm-elmélet nagyszámú hívei, illetőleg továbbépítői közül különösen kiemelkedik *Bierling*, greifswaldi tanár, a ki a jogdogmatizálást ugyan még nagyobb túlságba viszi, de körültekintőbb és megnyugtatóbb magyarázatot ad a jogtalanságról. »A jogi elvek tana« című nagy művének III. kötetét a jogtalanság fogalmának (»a jog megsértése és védelme«, Störung und Bewahrung des Rechts. 1905) szenteli. Bierling szerint a jogtalanság (Unrecht im weitern Sinne) jelenti: 1. a jog *áthágást* (Rechtsw bertretung), ha a jog *szabályokra* tekintünk; 2. a *jogsértést*, illetve kötelességsértést, a mennyiben egy jog *igény* nem tisztelése s ennek megfelelően egy jogi kötelesség nem teljesítése nyilvánul benne; 3. a jog *megzavarást* (Rechtssörnng), a mennyiben az áthágott jogszabályok egy tágabbkörű jog *rend* tartalmát, a megsértett igények és kötelességek egy tágabbkörű jogviszony tartalmát képezik.²⁾ Bierling szerint tehát a jogtalanság

¹⁾ Élesen, de alaposan bírálja a norm-elmélet hibáit *Kitzinger*: Zur Lehre von der Rechtswidrigkeit. 1897.

²⁾ *Bierling*: Juristische Prinzipienlehre. III. köt. 170. 1.

nemcsak szabálysértés (norm-ellenesség) és kötelességsértés, de a tárgyilagosságot, a jogrend sértése is.

Bierling önállósága és érdeme Bindinggel szemben, hogy világosan elismeri, hogy a jogtalanság kettős jogsértés, megsértés egyfelől a jogszabálynak, a törvénynek, ezzel az objectiv jognak, másfelől megsértése a jogigénynek, a subjectiv jognak. Bierling tehát nem ütközik meg, sőt egyenesen helyesli a Binding által kifogásolt *jogsértés* szó használatát. Nyíltan egyoldalúnak és helytelennek mondja a Binding felfogását, ki a törvények áthágásában mindig csak az általános abstract engedelmisségi igény megsértését látja, holott abban sokkal inkább egyidejűleg számtalan magánigény megsértése foglaltatik.¹⁾

Binding követője lényegileg *Hold v. Ferneck*, a ki »A jogtalanságáról írt nagy művének egész I. kötetét²⁾ egyenesen annak a kimutatására szenteli, hogy objectiv jogtalanság nincs, miután a jog maga sem objectiv valami, nem testi, nem érzékelhető tárgy, nem bír reális léttel. A mint a jog nem egyéb, mint egyfelől az emberek közötti viszonylatok (Beziehungen) rendszere, másfelől parancsok tömege, végül feltételes ítéletek összege (Inbegriff hypothetischer Urteile), úgy a jogtalanság is csak alanyi szempontból létezik, csak az egyén, a társadalom vagy az állam ítélete, meggyőződése szerint nevezünk valamely cselekményt jogtalannak. Ennek daczára később maga *Hold v. Ferneck* is elismeri, hogy a jogtalanság nemcsak *kötelességsértés*, de *norm-ellenesség* is, vagyis a cselekmény, mely a subjectiv joggal ellenkezik, egyúttal sérti az objectiv jogot, a normot is s így voltaképpen subjectiv jogtalanságról is helytelen beszélni, minden jog- vagy kötelességsértés fogalmilag subjectiv és objectiv jogtalanság. A főkéfoglalása *Hold v. Ferneck*nek is, mint *Binding*nek, voltaképpen a jogsértés (Rechtsverletzung) szó ellen irányul. A jogtalanság nem a jogot sérti szerintük, mert a jog sérthetetlen,

¹⁾ A *tiltottságban* (Verbotenheit) látja a jogellenesség lényegét *Zitmann*, bonni tanár, a jeles magánjogász is, a ki a »jogtalanság« ezen szigorú *objectiv* ismervét élesen megkülönbözteti a subjectiv jogellenességtől, a bűnösségtől. (*Ausschluss der Rechtswidrigkeit*. Tübingen, 1906.)

²⁾ *Hold v. Ferneck*: Die Rechts Widrigkeit. I. Band. Der Begriff der Rechtswidrigkeit. Jena, 1903.

csak *ellenkezik* a joggal, a szabálylyal.¹⁾ Ezt a betűmagyarázatot, a melyhez hasonló ama további kifogásuk, hogy a törvény, a jog nem parancsol, hanem parancsokból áll, nem szükséges czáfolni. Világos, hogy nem a jogtalan tett maga a sérelem, hanem annak elkövetője okoz sérelmet valakinek, de ha a tett miatt büntetünk, semmi félreértés nincs abból, ha magát a tettet nevezük jogsértőnek.²⁾ Igaz, hogy nem a lopás, nem a kísérlet büntetetik, hanem a tolvaj, illetőleg a kísérlet elkövetője, de azért egészen szabatos, ha a lopást, a kísérletet büntetendő cselekménynek nevezük. Az egész norm-elmélet ezen az egyszerű szómagyarázaton, a »jogsértés« szó kifogásolásán nyugszik, ez mutatja a dogmatismus túlhajtásának, a betűmagyarázó formalismusnak gyengeségét.

Hold v. Ferneck annyiban viszi előre a norm-elméletet, hogy Bindingnél jobban hangsúlyozza a jognak lélektani kényszerítő elemét, szelidíti a jog parancsoló természetét is, de lényegileg még mindig abból indul ki, hogy a jog csak formai szabályozás, a jog tartalmi oldalát, erkölcsi jellegét figyelmen kívül hagyja.

A norm-elmélet e hiányát akarja pótolni Mayer M. E. *kulturnorm-elméletével*, melyben összeolvasztani igyekszik a Kohler kulturfeljődési elméletét a norm-theóriával. Mayer a jogi normokat jogtételeknek és pedig büntetőjogtételeknek tekinti s erélyesen reámutat, hogy a jogtalanság az élet által alkotott s a jog által védett javak és érdekek sértése. E helyes érzéke daczára Mayer sem tud szabadulni a norm-elmélet sophismáitól, így ő is helyteleníti a jogsértés szót, mert a jogtalanság nem a jogot sérti, hanem egy »jogilag jelentős sértést« tartalmaz, t. i. sérti a jogi javakat, illetőleg a jog által védett érdekeket. Valamint ő is fentartja a dualisticus kiindulási pontot s habár az ő distinctiója — midőn a norm és a büntetőtörvény helyett a *fcwfőwmormokat* és *jogi* normokat állítja szembe — reálisabb és tartalmasabb is, mint a Bindingé, lényegileg alig tér el a

¹⁾ *Binding* szerint még a subjectív jog is, a törvény alakjában, sérthetetlen, legfeljebb a jogállapot (Rechtszustand) sérthető. *Die Normen*. I. 298.

²⁾ A magyar nyelv e részben gazdagabb, mint a német. A »jogsértés« mintegy a tevékenységet, a »jogsérelem« az eredményt, a tevékenység által előidézett állapotot fejezi ki.

Bindingétől. Mayer szerint is a jogi norm (a büntetőtörvény) nem a polgárhoz, hanem az állami organumokhoz szól; a parancsot, hogy bizonyos javakat, érdekeket nem szabad sérteni, a *kulturnorm* közli a néppel, vagyis a »kulturnorm« nála is parancs, mely a néptől köteleltségszerű (socialis) magatartást kíván, a »jogi norm« csak a bíróhoz szól, hogy orvosolja vagy büntesse a jogsérelmet.¹⁾ Ez még mindig a norm-elmélet túlzása, mely mindenképpen el akarja választani a büntetőjog tartalmát annak alakjától, a büntetőtörvénytől, a jogtalanságot a büntetendő cselekménytől s úgy tünteti fel a büntetőtörvényt, mint a mely csak a büntetendő cselekmény következményével, a büntetéssel foglalkozik, holott a *codificatio* mai korában a büntetőtörvény tartalmazza a tényálladékokat, a büntetésre méltónak minősített jogtalan cselekményt is.

A norm-elméletnek egészben véve a jogtalanság fogalmára vonatkozólag kétségtelen érdeme, hogy kiemelte a jogtalanság *alaki* oldalát, a *norm-ellenességet*, a szabályellenességet és annak közjogilag tiltott, tehát *kötelességsértő* jellegét s ezzel előkészítette a jogtalanság egységes fogalmának megteremtését. Egyoldalúsága azonban nyilvánvaló. A jogtalanság tartalmáról, annak társadalmi jelentőségéről mit sem szól, beéri a formalistikus, exegetalással, betűmagyarázattal s így a jogtalanság lényegét teljesen és kimerítően nem tárja fel. Az egész norm-elmélet doktrinär értékű, túlságosan elméleti, a mire elég jellemző, hogy bár a jogot sérthetetlennek hirdeti, mégis a felett tépelődik, az objectiv vagy a subjectiv jog sérelme-e a jogtalanság vagy mindkettőé. Helyesen jegyzi meg *gr. Dohna*, voltaképpen nem is az a kérdés, hogy szabályellenes, kötelességellenes-e a cselekmény, sőt a norm-theória, így a Hold v. Femeck magyarázata egy *circulus vitiosus*-hoz vezet (jogellenes az, a mi kötelességellenes és norm-ellenes, kötelesség pedig csak ott van, a hol norm van, viszont norm is csak ott van, a hol kötelesség lett megállapítva). A döntő kérdés azonban az, mikor norm-ellenes valamely cselekmény és miért kötelességsértő, tehát miért jogellenes is?

2. A norm-elmélettel szemben, mely dogmaticus túlzásaival, iskolabolcseségével méltán támasztott nagy ellenzékot a német

¹⁾ Mayer M. E.: Rechtsnormen und Kulturnormen. 1903. 130 l.

irodalomban is, a reálisabb felfogású írók a jogtalanság lényegét annak tartalmában keresik. E reális irány nagyszámú hívei közül legyen elég csak a legújabb német büntetőjogi tudomány két legkiválóbb mesterének, *Merkel* Adolfnak és *Liszt* Ferencnek a nézeteit megemlítenem. Érdekes, hogy a két, sokban ellentétes nézetű író a jogtalanság és a büntetendő cselekmény lényegére vonatkozó tanításaikban egyaránt *Iheringnek*, a modern tételes jogbölcészet atyjának a követői, tanítványai. Mindketten *Ihering*től veszik a reális kiindulási pontot, hogy a jogtalanságot nem elég alakilag definiálni, hanem annak lényegét, tartalmát és célját is kell vizsgálni és megállapítani. *Iheringnek* az a két tétele különben, hogy a jog, a »társadalom életfeltételeinek az államhatalom által külső kényszer segítségével biztosított összessége«, a büntetendő cselekmény pedig a »társadalom életfeltételeinek a törvényhozás által constatált veszélyeztetése«, •) a mai irodalomban uralkodó tételékké váltak. Érdekes azonban, hogy míg *Merkel* e két tételből s a *Ihering* tanaiból az ú. n. *érdekelméletet* teremti meg s a megtorlás eszméjének rendíthetlen bajnoka marad, addig *Liszt* ugyanazokból a *célbüntetés* (*Zweckstrafe*) fogalmát építi fel s leglelkesebb apostola lesz a megelőzés, a társadalmi védelem eszméjének s megteremtője a német kriminálpolitikának.²⁾

Merkel szerint a büntetendő cselekmény lényegileg *érdeksértés* és *jogsértés*. E két lényeges vonása van a jogtalan cselekménynek is, a mely az államilag védett érdekekkel ellentétben álló s állami jogszabály által tiltott cselekmény. A jogtalan cselekmény sérti egyfelől a jog által kifejezésre juttatott közös érdekeit a társadalomnak, ennyiben az *antisocialis magaviselet*, másfelől sérti az illető közösségben érvényesnek és kötelezőnek elismert szabályokat (normokat) s ennyiben ellenszegül a kárhozható közvéleménynek. A jogtalanság egyszersmindenkorra valamely általános formulával meg nem határozható, a jogtalan, illetőleg büntetendő cselekmény mindig csak egy bizonyos kor

¹⁾ *Ihering*: Der Zweck im Recht. I. köt. 1877. 481. 1.

²⁾ *L. Merkel*: Vergeltungsidee und Zweckgedanke im Strafrecht. 1889. és Lehrbuch des deutschen Strafrechts. 1889. 1—29. 1. *Liszt*: Der Zweckgedanke im Strafrecht 1883. és Lehrbuch des deutschen Strafrechts. 16—17. kiad. 1908.

és egy bizonyos nép kultúrviszonyaira való tekintettel állapítható meg. Merkel tehát, bármennyire távol áll a büntetőjogi új irányoktól, a criminal-sociologiai iskola tételét hirdeti, hogy a jogtalanság *relatív, változó* fogalom, mely a nép, a társadalom fejlődésével, a mindenkori uralkodó felfogásokkal tart lépést.¹⁾ Érelyesen visszautasítja Merkel Binding és követőinek azt a doktrínár tételét is, hogy a jog sérthetetlen. Persze, ha a jog csak elméleti természetű, ha az csak »hypothetikus ítéletekből« áll, akkor az nem sérthető, a mint egy jogi compendium tantételei sérthetetlenek. De az ilyen elméleti, »gondolati jog« nem is alkalmas arra, hogy védjen, biztosítson valamit. A jog a valóságban a socialis erők szervezete, melynek lényege akarati és hatalmi nyilvánításokból áll. Ez a tevékeny hatalom mindenesetre sérthető. Az objectiv vagy a subjectiv jog sérelme-e a jogtalanság, ez merő scholastikus vitatkozás, épp úgy, mintha a felett vitatkoznánk, hogy a gyermek engedetlensége a szülői parancs vagy a parancsoló szüle, illetőleg szülők joga ellen irányul-e?²⁾

Liszt F., a mai német büntetőjogtudományak legismertebb és népszerűbb vezére, a jogtalanság lényegére nézve alig tér el Merkeltől. Csupán formulázási különbség köztük, hogy Liszt szerint a jogellenes cselekmény *alakilag* a jogrend valamely parancsával vagy tilalmával ellenkező cselekmény, mely *anyagilag* egy jogi érték (Rechtsgut) megsértését vagy veszélyeztetését tartalmazza. Jogi értékek (jogi javak: Rechtsgüter) alatt pedig Liszt is a jog által védett érdekeket vagyis az emberi (egyéni és közösségi) *életérdekeket* érti s így a jogtalanság tartalmilag nála is érdeksértés. Ez utóbbi tételre nézve azonban Liszt, tan-könyvének legújabb (14—17.) kiadásaiban, a jogtalanság lénye-

¹⁾ Hogy a jogtalanság, illetőleg a büntetendő cselekmény nem merő állami, hanem *társadalmi* jelenség vagyis minden társadalomnak megvan a maga bűnös gárdája (Verberchertum), a mely ellen reagál, nagy összehasonlító fejlődéstörténeti apparátussal bizonyítja Makarewitz: Einführung in die Philosophie des Strafrechts. Stuttgart, 1906.

²⁾ Merkel objectivismusának túlhajtása Kitzinger ama tétele, hogy a jogtalanság elengedhetem de egyetlen feltétele a jogrenddel való ellenkezés, a miből azt vezeti le, hogy van merő objectiv, »bűnösség nélküli« jogtalanság (schuldloses Unrecht), pl. a tudat nélküli kettős házasság, (id. m. 15. 1.) Ily eset tényleg lehet, de ez nem »bűnösség nélküli«, hanem gondatlan kettős házasság, mit a BTK. nem büntet.

géről újabban felmerült irodalmi viták hatása alatt, némi megszorítást tart szükségesnek. A jogi normok feladata ugyanis az életérdekek védelme, az életérdekek legszorgosabb méltatása mellett is azonban az érdekek, a jogi javak (a jogi védelemben részesített életérdekek) összeütközése nincs kizárva. Az emberi együttélés célja, a melynek biztosítása a jogrend feladata, ilyenkor azt fogja kívánni, hogy a kisebb érdeket áldozzuk fel, ha ezáltal a nagyobb értékű érdeket megmenthetjük. Valamely jogi érték megsértése vagy veszélyeztetése tehát anyagilag csak akkor jogellenes, ha az az emberi együttélést szabályozó jogrend céljával ellenkezik, vagyis egy cselekmény, ha jogilag védett érdek ellen irányul is, anyagilag jogszerű, ha és a mennyiben a jogrend céljának megfelelő.

A jogtalanság ezen anyagi (antisocialis) tartalma független a törvényhozó által való helyes méltatástól. Így megtörténhetik, hogy az alaki és az anyagi jogtalanság nem fedik egymást; a törvényhozás is tévedhet, megengedhet olyat, a mi anyagilag jogtalan s tilthat olyat, a mi anyagilag jogszerű. Ily ellentétet a cselekvés anyagi tartalma és annak tételes jogi méltatása közt nem szabad ugyan feltételezni, de az kizárva még sincs. S ha ilyen előfordul, a bíró a törvény által kötve van, a fennálló jog korrek-túrája kívül áll az ő feladatán.

Ez a megszorítás, jobban mondva, nyugtalanokdás, a mit Liszt a Ihering-Merkel-féle jogtalansági elmélettel szemben szükségesnek látott kiemelni, kétségtelenül a *Stammler* Rudolf »helyes jog«-ának s a gróf *Dolina* által erre épített legújabb jogtalansági elméletnek a befolyására vezethető vissza.

3. *Stammler-nek*, az új kantianismus apostolának, a »helyes jog«-ról felállított elmélete,¹⁾ melylyel az idealismusnak akar újból népszerűséget szerezni a jogtudományokban, a jogtalanság fogalmára nem terjeszkedik ki, az elmélet alap gondolatán azonban, mely szerint *elméletileg helyes* (theoretisch richtig) jog az, mely egy bizonyos adott helyzetben a jog alapelveivel általában összhangzásban van (vagyis helyes eszköz a helyes célra), a jog legfőbb alapelve pedig a *társadalmi ideál*, t. i. a szabadon akaró emberek közössége (Die Gemeinschaft der freiwilligen Menschen), —

¹⁾ *Stammler* *li.*: Die Lehre von dem richtigen Rechte. Berlin, 1902.

e gondolaton gróf *Dohna* Sándor, strassburgi tanár, dolgozott ki legújabbán egy becses tanulmányt a jogtalanság fogalmáról.¹⁾ E tanulmány eszmemenete röviden a következő:

A jog nemcsak formája, hanem éppen a *helyes* társadalmi magaviselet szabálya, a jogtalanság tehát a *helytelen* magaviselet, a társas élet ideáljával össze nem férő cselekmény. A jogtalanság csak negative írható körül; nincs jogtalanság, ha valamely cselekmény mint jogosított (a felállított alaki elv szerint) tűnik fel. Ha jogszerű cselekmény az, mely a jog végső céljával összhangban áll, jogszerűtlen (unrechtsmassig) az a cselekvési mód, mely ezt a tulajdonságot nélkülözi, mely nem felel meg a jog legbensőbb gondolatának és törekvésének.²⁾ A jog és jogtalanság azonban nem egymást kizáró ellentétek. Nem szoktuk mindazt jogtalanságnak nevezni, a mi a jog eszméjének nem felel meg, hanem a jogtalanság körét a technikai (tétéles) jog által elhatároltnak tekintjük. Csak a mit a jogrend, mint az ő érdekszférájának megtámadását tekint és kijelent, azt nevezük mi is joggal ellenkezőnek, jogtalannak, jogellenesnek. A *helytelenségen* kívül tehát, a mi elméletileg a legfontosabb ismérv, tétéles jogilag a jogtalanság főismérve az, hogy a helytelen magaviselet ezenfelül egy *delictum* különös tényálladékát betöltse.

A *Dohna* elmélete, vagyis a *helytelenségnek*, a jog alapelveivel, vezéreszméivel való ellenkezésnek a jogtalanság egy további ismérve gyanánt felvétele, jólesően egészíti ki a Liszt, illetőleg Merkel talán túlságosan száraz, túlreális elméletét. A mily üres, túlelméleti s így egyoldalú lenne a Stammler új-idealista fel-fogásának kizárólagos alkalmazása a jogtalanság fogalmának felépítésére, hiszen az »elméletileg helyes« és a »technikailag megállapított« (tétéles) jog közti különbségtétel lényegileg az észjogi elmélet reminiscentiája, épp úgy kétségtelen, hogy a

¹⁾ *Graf zu Dohna*: Die Rechtswirdigkeit als allgemeingültiges Merkmal im Tatbestände strafbarer Handlungen. Halle, 1905.

²⁾ Hasonlatos ehhez a *Torp* kopenhágai tanár elmélete, mely szerint a cselekvés jogtalanságát az élettapasztalatokon alapuló *általános* (észszerű) *ítélet* állapítja meg ahhoz képez, hogy a cselekvés a fenforgó összes körülményekhez illőnek (objective észszerűnek) tűnik-e fel. Die Lehre von der rechtswidrigen Handlung in der nordischen Rechtswissenschaft. Zeitschrift, für die ges. Strafrechtswissenschaft. XXIII. (1903.) 96.

jogtalanság tartalmi, anyagi ismérveit éppen az tetőzi be, ha a jogtalan cselekményt elméletileg is helytelennek, vagyis a jogban rejlő eszmékkel ellenkezőnek, a jog valódi célját hátráltató, veszélyeztető cselekménynek minősítjük. Miként Dohna, úgy Liszt is érzi, hogy — bármennyire elítéljük a természetjogot vagy észjogot és csak tételes jogot ismerünk — nem csak az helytelen, vagyis anyagi értelemben jogtalan, a mi valamely világosan kifejezett jogszabályal ellenkezik, viszont bensőleg, lélek szerint nem helytelenítünk, vagyis nem tekintünk mindent jogtalannak, a mi valamely jogszabályba ütközik. Az öngyilkosságot elítéljük, anyagilag jogtalannak mondjuk, jóllehet a tételes jog azt világosan nem tiltja, ellenben a lynchelést, a tetten kapott rabló agyon verését szinte helyeseljük, pedig a lynchelők alakilag büntetendő cselekményt követnek el.

Érdekes azonban, hogy Liszt, mint dogmatikus, világosan kiemeli, hogy az alaki és anyagi jogtalanság összeütközése esetén a bíró az előbbihez, a törvényhez van kötve, az érvényes jog korrektúrájára a bitónak nincs joga. Liszt tehát kifejezetten nem helyesli a német irodalomban a legutóbbi években felmerült »szabad jogi« felfogást, mely a bírót fel akarja szabadítani a törvény mindenhatósága alól,¹⁾ a mi formailag kétségtelenül túlzott és elfogadhatatlan, bár mint az anyagi igazság érvényesítését s a formalismus békőiből szabadulást kereső irányzat érdemben teljesen jogosult. Egyébiránt, ha határozottan és következetesen tételes jogászok akarunk maradni, az alaki és anyagi jogtalanság oly éles elkülönítését, miként Liszt teszi, nem helyeselhetjük. Amint nincs külön alaki és anyagi jog, hanem csak a jognak mint egységes fogalomnak alaki és anyagi *oldala* (alakja és tartalma), úgy nincs önállóan alaki és anyagi jogtalanság. E részben részemről a *Merkel* határozott és őszinte tételes jogbölcészeti álláspontját helyesebbnek tartom a *Stammler* és *Dohna* dualistikus elméleténél, melylyel úgy látszik *Liszt* is rokonszenvez. A mint nincs külön subjectiv és objectiv jogtalanság, hanem a jogtalan cselekménynek van subjectiv

¹⁾ L. *Gnaeus Flavius*: Kampf um die itechtswissenschaft. 1906. Az egész irányzat bírálatát: *Finkey F.*: A tételes jog alapelvei és vezéreszméi. Budapest 1908. 264. 1.; *Kiss Géza*: A jogalkalmazás művészete. Budapest 1909 69. 1.; *Módy László*: Erkölcsi alapelvek. Eger. 1909. 17. 1.

és objectiv *oldala*, vagyis minden jogtalanság egyaránt sérti az alanyi és a tárgyi jogot, úgy az alaki és anyagi jogtalanság ellentétbe állítása is terminologiailag hibás, mert minden jogtalanság egyaránt és egyszerre sért valamely alaki jogot és bizonyos emberi érdeket vagy érdekeket.

Nem az alaki és anyagi jogtalanság ütköznek össze bizonyos esetekben, hanem a jog és az igazság, illetőleg a jogtalan és az igazságtalan vagy erkölcstelen fogalmai kerülnek egymással szembe. A Stammmler és Dohna-féle *helytelenség*, mint a jogtalanság ismérve, voltaképpen a jogtalan cselekmények magasabb, nem jogi, hanem erkölcsi szempontból való megítélését akarja kifejezni. Tényleg nem mindaz jogtalan, a mi helytelen, igazságtalan, erkölcstelen, s viszont nem mindig helytelen, erkölcstelen, igazságtalan az, a mi jogtalan. A hazugságot, a tisztességtelen versenyt helytelennek, igazságtalannak s erkölcstelennek mondjuk, de jogilag, pl. a magyar jog szerint, még sem mondhatjuk jogtalannak, mert a tételesjog nem tiltotta el alakilag, illetőleg az igazmondást, az üzleti tisztességet egész terjedelmében még nem emelte jogilag védett érdeké, jogi értéké. Másfelől *Magnaud*, a francia »jó bíró« ítéleteit, midőn az éhező anyja és gyermeke részére kenyeret lopott leányt felmentette,¹⁾ helyesnek, igazságosnak és erkölcsösnek mondjuk mi is, pedig a tett a francia BTK szerint kétségtelenül büntetendő volt. Óvakodjunk azért, ha csak a jogdogmatika terén (de íege lata) akarunk maradni, hogy a jogtalanság és erkölcstelenség, igazságtalanság fogalmait össze ne zavarjuk. Mi is kívánjuk, óhajtjuk, hogy a jog, a törvény üldözze az igazságtalanságot, az erkölcstelenséget, óhajtjuk és igyekszünk, hogy a jogot de lege ferenda az erkölcsi eszmék irányában fejlesszük, ideálunk a jobb, igazságosabb, erkölcsösebb jog, — de éppen mint jogászok, igyekezzünk a fogalmakat tisztázni, minden homálytól, összezavarástól tartózkodni.

Helyesen mondja *Stooss*, bécsi tanár, hogy az »alaki« jogellenesség a törvény szabályának megsértése, a dolog természete szerint mindenütt az »anyagi« jogellenességen, a közjó, a jog-

¹⁾ *Leyret*: Magnaud, a jó bíró. Ford. Sándor Aladár. Budapest. 1908. 12 1.

eszmé, a jogérzet megsértésén nyugszik, mert a törvényhozás azt nyilvánítja alakilag jogtalanak, a mi előtte anyagilag jogtalanak látszik.¹⁾

E rövid szemle után legyen szabad megkísérlnem a jogtalanság lényegére vonatkozó saját felfogásomnak rövid, szabatos összefoglalását.

Miben áll a jogtalanság lényege, mik a jogtalanság jellemző ismérvei, vagyis mikor és miért mondunk valamely emberi cselekvést jogellenesnek, erre nézve a jog és a jogtalanság különböző oldalainak feltárása s az azokkal foglalkozó különböző elméleteknek helyes eredményei alapján nézetem szerint a következőkben lehet megállapodni:

a) A jogtalan cselekmény *szabályellenes*, vagyis a tételes jog szabályaival, a törvénnyel ellenkező (*törvénytértő*) cselekmény. Ez a jogtalan cselekmény alakí, külső oldala, a legszembeötlőbb jellemvonása. Ennek kiemelése és igazolása kétségtelenül a Binding és a norm-elmélet érdeme.

b) Másik jellemvonása a jogtalan cselekménynek a *társadalomellenesség*, a társadalmi renddel és a társadalmi erkölcsökkel való ellenkezés, az egyéni, társadalmi vagy állami érdekek igények megsértése vagy veszélyeztetése. Ebben áll a jogtalanóság tartalma, legbelsőbb magva, anyaga. Ezt lhering, Merkel és Liszt teszik köztudattá.

c) A társadalomellenességből folyik a jogtalanóság további ismérve: a *tiltottság*, vagyis az állam, a közhatalom által való tiltás vagy helytelenítés, a mit legújabbban Stammler és Dohna hangsúlyoznak.

d) Végül a *hatalmaskodás*, a szándékos vagy gondatlan önkénykedés, az egyéni szabadsággal való visszaélés, a mit már a Kant és Hegel észjogi elméletein kialakult régebbi classicus iskola hirdet s a mit, mint a jogtalanóság egyik ismérvét, nincs okunk fenn nem tartani.

A négy jellemző ismérv tehát: a szabályellenesség, a társadalomellenesség, a tiltottság és a hatalmaskodás.

Valószínű, sőt bizonyos, hogy ez a lehetőleg kimerítő jellem-

¹⁾ *Stooss*: Die Strafrechtswidrigkeit. Zeitschrift für ges. Strafrechtswissenschaft. 24. köt. 1904. 319.

zés sem fog mindenkit kielégíteni, legkevésbé az egyoldalú túlzó elméletek híveit, de czélomhoz képest talán elég volt, ha röviden és szabatosan körvonalozni igyekeztem a jogtalan cselekmény összes jellemző ismérveit s álláspontomat az új elméletekkel szemben világosan jeleztem. Elvi álláspontomhoz képest nem a szélsőségeket, nem az eredetieskedést kerestem, hanem éppen a túlzások letörését, a látszólagos vagy mesterkéltn ellentétek összebékeltetését, a mire nézetem szerint éppen a jogtalanság kérdésénél, hol a subjectivista és objectivista álláspont, a realista és idealista fel-fogások oly erősen csapnak össze, a legnagyobb szükség volt. Ezzel az összebékeltető kiindulási ponttal juthattunk arra a megnyugtató eredményre, hogy a jogtalanságban úgy a subjectiv, mint az objectiv jog sérelmét, illetőleg veszélyeztetését lássuk, annak ne csak formalisztikus, de tartalmi magyarázatát is adjuk.

II. A további kérdés már most a jogtalanság *alakjainak*, fajainak s azok *egymáshoz való viszonyának* megállapítása.

Kétségtelen, hogy a jogtalanság, épp úgy mint a jog, általános alapvető jogi fogalom, vagyis a jogtalan cselekményekkel nem csak a büntetőjogban, hanem a jog minden ágában találkozunk. Jól mondja *Bierling*, hogy éppen a jog világa egyúttal egy jogtalansággal tele világ.¹⁾ A jogtalan cselekmény általánosabb, szélesebb körű fogalom mint a büntetendő cselekmény, mely csak egy alakja, faja a jogtalanságnak. A jogtalanság felosztása történhetik alaki és anyagi vagy alanyi és tárgyi szempontból. Alakilag (illetőleg tárgyilag) különbséget tehetünk:

1. magánjogi, 2. közjogi és 3. nemzetközjogi jogtalanság, illetőleg jogtalan (tilos) cselekmények közt. A közjogi jogtalanság ismét *a)* büntetőjogi (büntetendő cselekmény) és *h)* közigazgatásjogi jogtalanság, ez utóbbi ismét: *u)* ú. n. rendészeti kihágás, *β)* pénzügyi (jövedéki) kihágás és *γ)* fegyelmi vétség. Anyagi, tartalmi (illetve alanyi) szempontból pedig a jogtalan cselekmény lehet:

1. egyéni, 2. társadalmi, 3. állami érdekeket sértő vagy veszélyeztető jogtalanság.²⁾

¹⁾ *Bierling*: Juristische Prinzipienlehre. III. köt. 1905. 5. 1.

²⁾ *Stooss*, a legjelesebb európai büntetőtörvényjavaslat, a nagyhirű svájci javaslat szerzője, megkülönböztet: magánjogellenes, rendőrijogellenes (polizeiwidrige), népjogellenes és *büntetőjogellenes* (kriminalrechtswidrig) cselekvéseket.

Mint könnyebben és világosabban elhatárolható megkülönböztetésekkel, a jogtalanság alaki osztályaival, fajaival szoktak leginkább foglalkozni, az így nyert jogtalansági alakzatoknak van rendszerint sajátos nevük is: *magánjogi vétség*, *büntetendő cselekmény*, *rendészeti kihágás*, *fegyelmi vétség*. A jogtalan cselekmények e különböző fajainak egymáshoz való viszonya szintén sok érdekes és vitás kérdést mutat fel, ezek közül a büntetőjogászt különösen a magánjogi vétség és a büntetendő cselekmény viszonya és a kihágások jogi természete érdekli.

1. Hosszú sorozatát kellene és lehetne idéznem az íróknak s a különböző elméleteknek, ha a magánjogi tiltott ¹⁾ cselekmény és a büntetendő cselekmény viszonyára vonatkozólag csak az újabb elméletet is bemutatni akarnám. Miután azonban főcélom a büntetendő cselekmény és a jogtalanság viszonyának megvilágítása, a magánjogi és büntetőjogi tilos cselekmény viszonyára vonatkozólag legyen szabad csupán álláspontomat jeleznem.

Fentebbi körvonalozásom a jogtalanság lényegéről, jellemvonásairól általános volt, vagyis a jogtalanság összes alakjait, elképzelhető fajait felölelte. Azok a jellemvonások, melyeket fentebb a jogtalanságról, illetve a jogtalan cselekményről általánosságban előadtam, nézetem szerint érvényesek a jogtalanság összes alakjaira. Azok a kísérletek, melyek a tudományban Hegel óta, különösen a magánjogi és büntetőjogi tiltott cselekmény megkülönböztetésére tétettek, mind máig hajótörést szenvedtek. A magánjogi és büntetőjogi jogtalanság, sőt nézetem szerint

¹⁾ *Almást Antal*: A tilos cselekmény a magánjogban (Budapest 1907.) cízmű monográfiájában a magánjogi tiltott cselekményt, szemben a *büntetendő* (büntetőjogi tiltott) cselekménnyel röviden csak *tiltott cselekménynek* nevezi. Bár a rövidítés logikus és kívánatos lenne, általános használatba jutása kétséges, mert nem juttatja kifejezésre a *magánjogi* tiltottságot. A *tiltott* cselekmény és a *büntetendő* cselekmény szembeállítására nem is elég jellemző, mert félremagyarázható. Ha rövid elnevezést akarunk, még mindig legáltalánosabb a magánjogi vétség. A terminológiát megkönnyítené, ha a BTK. revidíója alkalmából a büntetendő cselekmények mai hármas felosztása (büntett, vétség, kihágás) helyett a kettős felosztásra (büntett, kihágás) térnénk át — a mi a büntetőjogi irodalomban közóhaj — a mikor a »vétség« szó maradhatna a *magánjogi vétség* jelzésére. Részemről azért ajánlatosabban vélem a »magánjogi vétség« kifejezés használatát.

a jogtalanság többi alakjai is (rendészeti kihágás, fegyelmi vétség), lényegükben nem különböznek egymástól. A magánjogi vétség épp úgy, mint a büntetendő cselekmény, alakilag: szabályellenes, a magánjogi szabályokba ütköző, — tartalmilag: a magánjogi érdekeket sértő¹⁾ (rend- és kötelességellenes) — tárgyilag: tiltott, a magánjogi parancsokat, tilalmakat megszegő, alanyilag: vétkes (szándékos, gondatlan) cselekmény, vagyis a magánjogi szabadsággal visszaélés. Elvi, minőségi különbség tehát — miként azt *Merkel* meggyőzően fejti ki²⁾ — a magánjogi és büntetőjogi jogtalanság közt egyáltalán nincs, a különbség csupán mennyiségi, illetőleg a jogi következményekben áll. A magánjogi vétség rendszerint, de csak rendszerint, kisebb, illetőleg más természetű jogsérelmet tartalmaz, mint a büntetőjogi jogtalanság s míg a magánjogi vétség következménye a kártérítés, a büntetőjogi jogtalanságé a büntetés.

Merkelnek ezen, ma uralkodónak mondható elméletét, melyet *Liszt* is magáévá tett, részemről azzal toldanám meg, hogy a harmadik és legjellemzőbb különbség a magánjogi és büntetőjogi jogtalanság közt azok jogkövetkezményeinek *céljában* van. Míg a büntetőjogi jogtalanság jogkövetkezményének, a büntetésnek célja általánosságban a megtorlás és megelőzés * (általános és különös megelőzés), vagyis a büntetőjog végeredményében — mint *Almási* találóan mutat rá — mindig *erkölcsi célt* tart szeme előtt, a büntetéssel egyfelől az emberi igazság eszméjének kíván eleget tenni, másfelől a büntetett erkölcsi vagy társadalmi javítását s ezzel a büntettek okainak megszüntetését, a bűnözés kevesbbitését igyekszik minden lehető módon elérni, addig a magánjogi vétség jogkövetkezményeinek főcélja a megzavart magánjogi érdekkör helyreállítása.

Másfelől éppen az *Almási* tanulmánya csak megerősíti azt az elvi álláspontunkat, hogy a jogtalanság alakjai közt lényegbevágókülönbség nincs. A magánjogi vétség terhelő következményei, melyekre nézve helyesen tesz különbséget a *kiegyenlítő* (helyreállító) és *sújtó* hatások közt, lényegileg szintén nem hasonlatosak a

¹⁾ Az »érdekelméletet« követi a *Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezete* (1900) is. 1077. §: »A ki másnak a jog által védett valamely érdekét jogellenesen és vétkesen megsérti . . .«

²⁾ *Merkel*: Lehrbuch des deutschen Strafrechts. 1889. 12. 1.

büntetéssel. A kártérítés, a vagyoni »tilos« cselekmény főkövetkezménye, a sértő családjogi vagy örökjogi helyzetének súlyosbítása, mint a nem vagyoni »tilos« cselekmény *sujtó* hatása, lényegileg megtorló részben — mint *Liszt* kiemeli ¹⁾ — megelőző intézkedések, vagyis azt a szerepet töltik be, a mit a büntetés a büntetéssel szemben. A tényleges különbség persze az, hogy míg a magánjogi vétség összes következményei csak magánjogi jellegűek, így különösen a kártérítés a sértettet illeti (a sújtó hatás a sértő személyi állapotát súlyosbítja), addig a büntetés mindig közjogi jellegű, a pénzbüntetés az államkincstárba folyik, másfelől a sújtó hatás a magánjogi vétegnél (a házasság felbontása, kitagadás, érdemetlenség) épp oly személyes jellegű, mint a büntetés elszenvédésére való kötelezettség.

A magánjogi és büntetőjogi jogtalanság elvi rokonságát világosan mutatja még az is, hogy a magánjogi érdekeket sértő büntetendő cselekmények (az egyesek személyi és vagyoni jogköre ellen elkövetett büntettek és vétségek) egyúttal magánjogi vétségek is, vagyis a büntetőjog a magánjogi vétségek egy nagy csoportját büntetési sanctióval látja el, azokat büntetendő cselekményekké minősíti. Viszont megtörténik, hogy bizonyos, egyenesen büntetőjogi jogtalanságot, pl. az emberölést, bizonyos esetekben maga a BTK. kivételesen nem büntet hetőnek nyilvánít, a hogy *Stooss* kifejezi: kriminális jellegétől megfoszt (»entkriminalisiert«), ennek dacára az illető tett magánjogi jogtalanság marad, vagyis a kártérítési kötelezettség, mint az illető tett következménye, fennmarad pl. végszükségből elkövetett emberölés esetén.

2. A legújabb büntetőjogi irodalomban egy másik erős vita-kérdés, a *rendészeti kihágások jogi természete*. Már *Stein Lőrincz* (*Verwaltungslehre*) és *Mayer Ottó* (*Deutsches Verwaltungsrecht*) hangoztatják, hogy a rendészeti kihágások voltaképpen nem tartalmaznak jogsértést, csak közigazgatásjogi (rendészeti) tilalmak áthágását s így azok nem tartoznak a büntetendő cselekmények közé. Újabbán *Goldschmidt* (*Das Verwaltungsstrafrecht*, 1902.) fejtette ki e felfogást, melyet aztán *Liszt* is magáévá tett

¹⁾ *Liszt F.*: Die Deliktsobligationen. 1898.

és ma legerélyesebben képvisel. Goldschmidt szerint a rendészeti kihágás, az u. n. »rendőri vétség« (Polizeidelikt, Verwaltungsdelikt) nem jogellenes, csak *közigazgatásellenes* cselekvés, nem jogilag védett, hanem csak a közigazgatás által kinyilvánított érdekek sértése, »a közjó előmozdítására irányzott állami igazgatás támogatásának abbahagyása«. Liszt, habár a fennálló jog szerint kénytelen elismerni, hogy a rendészeti kihágások a büntetendő cselekmények közé tartoznak s tényálladéukhoz a büntetőjogi büntetés van hozzáfűzve, tankönyvében is hangsúlyozza, hogy ezen tényálladékokban a jogtalanság mint tartalmi elem, a jogi érték sértése vagy veszélyeztetése nem lényeges, ezért azoknak »a jogtalanság és a büntetendő cselekmény fogalmából való kiszabadítását« a legfontosabb törvényhozási feladatok egyikének tekinti.!)

Goldschmidt és Liszt kifogásaiból kétségtelenül igaz annyi, hogy semmi értelme nincs a büntetendő cselekmény rendszerint súlyosabb jelentésű fogalma alá vonni oly minimális közigazgatási szabálytalanságokat, mint pl. a hernyószedési kötelesség, a népfelkelői nyilvántartási jelentkezés elmulasztása, a nem megfelelő bélyeg felragasztása valamely okmányra vagy levélre stb. Nem csak nevetséges, de egyenesen boszantó és rendőrállamba való, hogy ily bagatell-mulasztásokért, a minőket a legbecsületesebb és legrendesebb polgár is bármikor elkövethet, bűnvádi eljárást indítsunk és állami »büntetést« szabjunk ki, holott ezekre ott kínálkozik a mulasztó, feledékeny polgár zaklatása nélkül kiszabandó és behajtandó bírság. Ha tehát érdemlegesen csatlakozom is a Liszt óhajához, hogy az ily minimális cselekményeket szakítsuk ki a büntetőjogból, viszont semmi okát sem látom annak, miért vonjuk meg ezektől a cselekményektől a »jogtalan« jelzőt, miért nem nevezhetnők ezeket jogtalan cselekményeknek?

A legjelentéktlenebb kihágás is elvégre alakilag szabálytalanság, a közigazgatási norm megsértése, tartalmilag rendezavarás, a közigazgatási érdekek sértése vagy veszélyeztetése, tárgyilag a közhatalom szervei által tiltott cselekmény, alanyilag

¹⁾ Liszt *F.*: Lehrbuch des deutschen Strafrechts. 16—17. kiadás. 1908. 117. 1.

vétkes (rendszerint ugyan csak mulasztási) cselekmény, — szóval a jogtalanság összes ismérvei illenek reá s így jogilag minden nehézség nélkül jogtalanságnak tekinthető. Az, hogy a rendészeti kihágás csak közigazgatási szabályokat, gyakran csak rendeleteket s igazgatási érdekeket sért, legkevésbé sem fosztja meg azt jogtalan jellegétől, hiszen a közigazgatás is jogszabályokon nyugszik, az igazgatás érdekei is jogilag fontos és jogilag védett érdekek.

Nézetem szerint is a »kihágások« tana általában gyökeres reformra szorul. A kihágások közül ki kell választani a tényleg csak rendészeti kihágásokat, ezeket át kell adnunk magának a közigazgatási jognak, ellenben a súlyosabb természetű magánjogi vagy alkotmányjogi érdekeket sértő kihágásokat, a minők pl. mai kihágási BTK.-linkben a tulajdon elleni, családi állás elleni, állam elleni kihágások, ezeket viszont vegyük be a büntetőjog sánczaiba, vagyis ezeket a jelentékenyebb érdeksértéseket részesítsük a mainál nagyobb figyelemben.

Mai tételes jogunk szerint a kihágási törvénykönyv (1879: XL. t.-cz.) a büntetőjog és a közigazgatási jog határvillongása közben két szék közt a pad alá került. A büntetőjogász nem tartja magához méltónak azokkal foglalkozni, a közigazgatásjog művelői pedig óriási tárgyhalmazuk miatt azzal rázzák le magukról, hogy azok tárgyalása úgyszólván a büntetőjogba tartozik. Pedig a kihágások elég jelentősek s gyakori elkövetésük:) folytán meg is érdemlik, hogy azokkal úgy a tudomány, mint a törvényhozás behatóbban foglalkozzék. Az utóbbi ellen ugyan annyiban alig lehet panasz, hogy az utolsó évtizedek törvényhozása, mint a büntetőjogászok közt már szálló ige, gombamódra szaporítja a kihágásokat, úgy hogy éppen az iránt történtek legújabbban erőteljes felszólalások, hogy csak a valóban fontos esetek minősítessenek kihágásokká. A hiba és a tulajdonképpeni reformkívánság azonban az, hogy a kihágások anyagi és alaki jogi szabályai revideáltassanak, a mire különösen hazai jogunkban valóban égető szükség van.

¹⁾ Az 1906. évben a kir. járásbíróóságok 27,636, a közigazgatási hatóságok 490,839 kihágási ügyet, a pénzügyi bírói hatáskörrel bíró törvényszékek 4406 jövedéki kihágási esetet intéztek el. *Kormányjelentés.* 1907. 359. és 430. l.

E reformkívánság tárgyalása azonban meghaladja jelen értekezésem keretét.

Ellenben éppen a kihágások jogi természetének vizsgálata vezet át a tulajdonképpeni főkérdésemhez, a jogtalanság és a büntetendő cselekmény viszonyának tárgyalásához.

II.

A jogtalanság fogalmának és alakjainak körvonalozása után könnyű lesz felelnünk azokra a kérdésekre, melyek a jogtalanságnak a büntetendő cselekménnyel való viszonyára, vagyis a jogtalanság fogalmának a büntetőjogban való szerepére nézve felmerülnek. Szükséges, lényeges kelléke-e a jogtalanság minden büntetendő cselekménynek, a tényálladéknak subjectív vagy objectív oldalához tartozik-e a jogtalanság, vagyis szükséges-e a jogtalanság tudata a büntetendő cselekmény megállapításához, illetőleg a beszámításhoz, — e nagyjelentőségű kérdésekre az eddig előadottakból önként folyik a felelet, melyet a következő három pontban foglalhatok össze:

1. *Minden büntetendő cselekmény tartalmilag jogtalan cselekmény, vagyis a jogtalanság a büntetendő cselekmények általános (kivétel nélküli) ismérve.*

2. *A jogtalanság a büntetendő cselekmény tárgyi oldalához, a cselekvéshez tartozik; a jogtalanság tudata a tényálladékhöz és a beszámításhoz nem szükséges; a jogosság jelöli tévedés azonban enyhítő körülményt, esetleg a büntethetőséget kizáró okot képez.*

3. *A hol a cselekvés objectív jogtalansága világosan ki nem mutatható, ott nincs büntetendő cselekmény; a jogos cselekvés a beszámítást kizáró okot képez, vagyis nem büntethető.*

E három tétel indokolása gyanánt legyen szabad még a következőket megjegyeznem:

I. Az első tétel, mely szerint minden büntetendő cselekmény tartalmilag jogtalan cselekmény, vagyis a jogtalanság a büntetendő cselekmények általános ismérve, oly természetes, mely ellen ellenvetés alig képzelhető. Az elméletek rengetegében ugyan

akadt egy német író, *Hertz*,¹⁾ a ki megkoczkáztatta azt az állítást, hogy nem minden büntetendő cselekmény jogtalan; ez a nézet azonban, mint a »jogtárgysértés« fogalmának ad absurdum vitele, általában curiosum gyanánt szokott felemlítettetni. Viszont az említett tétel oly egyszerű, mely a büntetendő cselekmény lényegéről, némelyek szerint éppen semmit sem mond s így a büntetendő cselekmény meghatározásából bátran el is lenne hagyható.²⁾

Habár készséggel elismerem, hogy a jogtalanság nem egyedüli, csak *egyik* ismérve s nem is a legspeciálisabb ismérve a büntetendő cselekménynek, hiszen a magánjogi és a fegyelmi vétség s a merőben rendészeti kihágások is jogtalan cselekmények, holott ezeket nem tekintettük büntetendő cselekményeknek, ennek daczára a jogtalanságot mint a büntetendő cselekmények általános, vagyis kivétel nélküli ismérvét éppen nagyon is jelentősnek vélem, mely a büntetendő cselekmény tartalmi meghatározásából ki nem hagyható. Ha nem is minden jogtalan cselekmény büntetendő s ha nemcsak a büntetendő cselekmény jogtalan, mégis a jogtalanság egyik fontos, jellemző ismérve minden büntetendő cselekménynek.

Persze, ha a jogtalanság fogalmát csak alaki vagy merőben tárgyilagos szempontból tekintjük, ha az alatt csak a szabályellenességet vagy a tárgyilagos jog, a törvény megsértését értjük, az esetben a jogtalanság nem sokat jelent a büntetendő cselekmény ismérvei közt. Tökéletesen igaz, hogy a magánjogi vétség, a fegyelmi vétség, a rendészeti kihágás is szabályellenes, valamely jogi szabálylyal, parancscsal, tilalommal ellenkezik s az engedetlenség és tiltottság ezeknek is jellemző ismérvük. Ha tehát a büntetendő cselekményre nézve is csak az alaki vagy a merő tételes jogi definíciónál maradunk, ez esetben egy nagyon sovány s valóban semmit vagy igen keveset mondó meghatározást kapunk. Így Lisztnek az »alaki meghatározása« (Formaldefinition), melyet a büntetendő cselekmény tartalmi meghatározásától

¹⁾ *Hertz*: Das Unrecht und die allgemeinen Lehren des Strafrechts. Hamburg 1880. Szerinte a jogtalanság (Unrecht) csak valamely concret érdek sérelme lehet, ez pedig némely büntetendő cselekménynél hiányozhat.

²⁾ *Vámbéry Rusztem*: Büntetőjog és ethika. Budapest 1907. 173. 1.

való világos megkülönböztetésül előrebocsát, mely szerint a »büntetendő cselekmény (Verbrechen = Straftakt) a tényálladék, melyhez a jogrend a büntetést fűzi jogkövetkezményül« vagy ha szabad nekem is önálló alaki meghatározást kockáztatnom: *büntetendő cselekmény minden, a közhatalom által büntetendőnek tekintett jogtalan cselekmény*, e meghatározások bármelyike tényleg csak tudományos szavakba öltöztetése a Büntetőtörvénykönyvekben foglalt törvényes (legális) meghatározásnak, mely szerint: »Büntettet vagy vétséget csak az a cselekmény képez, melyet a törvény annak nyilvánít.« (1878: V. t.-cz. I. §.)

Úgyde a jogtalanságnak, mint láttuk, tartalmi, anyagi jelentése is van, az nem csak a tárgyilagos jog, a törvény, hanem az alanyi jog, vagyis mindig valamely egyéni, társadalmi vagy állami érdek sérelmét vagy veszélyeztetését is jelenti. Ily értelemben már a jogtalanság, mint a büntetendő cselekmény általános ismérve, mond valamit a büntetendő cselekmény tartalmáról is, megértjük belőle, hogy a büntetendő cselekmény is, mint minden jogtalanság, mindig valamely jogilag biztosított és védett egyéni, társadalmi vagy állami érdek, tehát *jogi* érdek, *jogi* érték sértése vagy veszélyeztetése.

A »jogtalan« jelző e szerint, mint a büntetendő cselekmény egyik ismérve, voltaképpen jogászias kifejezése a büntetendő cselekmény tartalmának; kifejezi a joggal való általános, a büntetőjoggal, a büntető törvénynyel való különös ellenkezést, a normellenességet és a tiltottságot, valamint azt, hogy a büntetett a jogrend és az alanyi jog, a magánjogi, társadalmi vagy állami érdekek megtámadása vagy veszélyeztetése.

A jogtalanság azonban kétségtelenül nem egyedüli ismérve a büntetendő cselekménynek, azért ha ennek fogalmát, illetőleg tartalmát, lényegét teljesen meg akarjuk érteni, itt nem állapodhatunk meg. A büntetendő cselekmény további lényeges ismérve: a *büntettség*, a *büntetés*, mint a büntetendő cselekmény jogi következménye.

A *büntettség* vagy a hogy rendszerint kifejezni szokták: *a büntetéssel való előzetes fenyegetés*, ha ezt is csak alaki értelemben vesszük, szintén nem sokat mond. Hiszen büntetéssel, vagyis ahhoz hasonló, sokszor teljesen azonos joghátránnyal van fenyegetve számos magánjogi vétség vagy fegyelmi vétség, azonban

a technikus értelemben ú. n. *büntetőjogi* (kriminális) *büntetés* anyagi értelemben, tartalmilag többet jelent, mint minden más, talán szintén büntetésnek nevezett joghátrány. A büntetőjogi büntetés, összes jogi következményeivel, felette áll a magánjogi vagy a fegyelmi »büntetéseknek«, a közigazgatási vagy perjogi bírságoknak, ez a legmagasabb, a legsúlyosabb a joghátrányok közt úgy az egyén, mint a társadalom és az állam szempontjából. Az egyént a büntetőjogi büntetés érheti legérzékenyebben, életét, szabadságát (hosszú időre vagy életfogytiglanra is) veheti el tőle, a társadalom is, bármennyire hirdetjük, hogy a börtönből kibocsátott ember leróttá büntette adóját s társadalmilag meg- j avultnak tekinthető, bizony gyakran nem is ok nélkül húzódik a »börtönviselt« embertől, szinte supponálja a visszaesést, az újabb bűnelkövetést, sőt az állam maga is nyilvántartást (casier-t) vezet a »büntetett előéletű« egyénekről, a rendes büntetés kitöl- tése után is egy ideig korlátozza őket politikai, néha polgári jogaikban is.

Az a kifogás tehát, hogy a büntettség is csak idem per idem a büntetendő cselekmény meghatározásában, ez is csak más kifejezése a »nullum crimen sine lege«, tartalmilag semmit- mondó elvének, szellemeskedésnek megjárja, de a valóságban nem igaz. A Liszt tartalmi meghatározásában, mely szerint »*büntetendő cselekmény a büntetéssel fenyegetett bűnös, jogellenes cselekvés*«, — vagy ha szabad e tekintetben is ettől a szövegeztől némileg eltérő meghatározást adnom: a büntetendő cselekmény *az alanyi bűnösségre visszavezethető s az állam által előre büntetéssel fenyegetett jogtalan cselekmény,*¹⁾ — e tartalmi meghatározásokban a *jogtalanság* és a *büntetetség* a két valóban jellemző ismérv. A »jogtalanság« fejezi ki a büntetendő cselekmény jogi tartalmát, a »büntetéssel fenyegetés« pedig az állam, a közhatalom által való legszigorúbb eltiltást és elítélést. E két ismérv juttatja röviden, de találóan kifejezésre, hogy a büntetendő cselekmény mindig és mindenütt a társadalom, az uralkodó közfelfogás által legerősebben elítélt, a közhatalom által legszigorúbban sújtott cselekményt jelenti.

¹⁾ *Finkey F.*: A magyar büntetőjog tankönyve. II. kiad. 1905. 213. 1.

Stooss, bécsi tanár, a büntetendő cselekmény e két jellemző ismértét egybefoglalva a *büntetőjogellenességgel* (Strafrechtswidrigkeit) akarja kifejezni. A büntetendő cselekmény nemcsak jogellenes, hanem a BTK. által *kriminalizált* jogellenes cselekmény. ¹⁾ Bármily szellemes és lényegileg egészen helyes e megoldás, szerintem mégis világosabb, ha a két ismérvet külön említjük meg.

Beling, tübingeni tanár, a büntetendő cselekmény fogalmáról írt vaskos kötetében, a büntetendő cselekmény tartalmi meghatározásából ki akarja küszöbölni a szerinte tautológiát képező büntettség, a »büntetéssel fenyegetés« ismértét. Kísérlete azonban e részben hajótörést szenvedett, a mennyiben meghatározásában,²⁾ mely így szól: »büntetendő cselekmény a tényálladákszerű, jogellenes, bűnös, a reáilló büntetéssel fenyegetés alá vonható és a büntetésfenyegetési feltételeknek megfelelő cselekmény«, ujjal lehet reámutatni a büntetettségre, mint általa is elismert ismérvre. A »reáilló büntetési fenyegetés alá vonhatóság«, e rettenetesen körmönfont ismertető jel, mint *Vámbéry R.* találoán jegyzi meg, veszedelmesen hasonlít a büntetéssel fenyegetés kritériumához s Liszt teljesen joggal mondja, hogy ez a czélon sokszorosan túllövő meghatározás lényegileg teljesen fedi az ő meghatározását. *Beling* igyekezete azonban, ha a büntetendő cselekmény tartalmának közelebbi körvonalozása tekintetében kárba veszett is, — mert a büntetendő cselekménynek általa felvett öt ismérve (1. tényálladákszerűség, 2. jogellenesség, 3. bűnösség, 4. a büntetési fenyegetés ráillősége, 5. a büntethetőségi feltételek fennforgása) közül kettő (a 2. és 3.) betűszerint összhangzik a Lisztével, másik kettő pedig csak nyakatekert kifejezése a büntettségnek — teljesen mégsem volt eredménytelen, mert a »tényálladákszerűség« külön kiemelésével az eddigi meghatározásoknál erőteljesebben mutatott rá, hogy büntetendő cselekmény csak a törvényben megállapított »tényálladék« lehet, így lesz *Beling* a »typus-elmélet« (Typizitätstheorie) megteremtője, a mely, ha távolról sem közelíti is meg a norm-elmélet jelentő-

¹⁾ *Stooss*: Die Strafrechtswidrigkeit. Zeitschrift für die ges. Strafrechtswissenschaft. 24. köt. 327. 1.

²⁾ *Bding Ernst*: Die Lehre vom Verbrechen. Tübingen 1906. 7. 1.

ségét, de a büntetendő cselekmény jogászi tisztázását minden-
esetre elősegíti.

A jogtalanság és a büntettség mellett, ha a büntetendő cselekmény tartalmának további, a jogászi meghatározásba fel nem vett ismérveit kutatni akarnók, részemről még az erkölcs-ellenességet, illetőleg a Dohna által szelíden ú. n. *helytelenséget* és a *társadalmi veszélyességet* vélném megállapíthatóknak. Bár-
mennyire igazolt és jogászilag szükséges az erkölcstelenség és a jogtalanság fogalmait és körét egymástól elkülöníteni, erkölcs-
bölcészeti szempontból kétségtelen, hogy minden büntetendő cselekmény, mint a fennálló közhatalom ellen kiadott szabályok-
kal ellenkező, mint törvény- és köteletségellenes magaviselet (állampolgári köteletségzegés) az erkölcstan szabályaiba is ütkö-
zik, vagyis többé-kevésbé erkölcselles is. A büntetendő cselek-
mények — a súlyosabb, ú. n. közönséges büntettek, pl. rablás, gyilkosság, gyújtogatás, hamis eskü stb. minden vitán felül — a kultúrtársadalmakban rendszerint éppen a legerősebben fel-
rázzák a társadalom erkölcsi felfogását, igazságérzetét, való-
ságos erkölcsi felháborodást idéznek elő. De a csekélyebbek is, ha nem okoznak is oly nagy erkölcsi felzúdulást, kétségtelenül a társadalom uralkodó erkölcsi felfogásával, igazságérzetével rendszerint ellentétben állanak, hiszen a törvényhozás is, midőn a BTK.-et alkotja, vagy egy eddig nem büntetett cselekményt büntetendővé nyilvánít, vagy megfordítva az eddig büntetettet kihagyja a büntettek közül, kétségtelenül a társadalom és az illető kor uralkodó eszméinek, erkölcsi nézeteinek hatása alatt áll, ezeknek kíván eleget tenni, ezeket akarja kielégíteni, megnyug-
tatni. Nincs tehát semmi okunk, hogy el ne fogadjuk *Hegel*, *Hálschner*, *Bar*, *Merkel* avagy *Wundt*, *W estermarck*, hazai íróink közül az *Esterházy* és *Vámhény R.* ama tételét, hogy lényegében, legbensőbb magva szerint, illetőleg *bölcészeti szempontból* nünden büntetendő cselekmény egyúttal erkölcstelen cselekmény is.

A büntetendő cselekmény és az erkölcselenség, illetőleg a büntetőjog és erkölcstan viszonyának beható tárgyalása szintén kívül áll értekezésem keretén.¹⁾ Csupán azt kívánom még meg-

¹⁾ A büntetőjog és az erkölcstan viszonyát nagy irodalmi ismerettel tárgyalja hazai irodalmunkban *Vámhény Rusztemnek*: »Büntetőjog és

jegyezni, hogy az erkölcs alatt is (úgy, miként a jog alatt) nem valami mysticus, isteni, metafizikai erkölcsöt értek, hanem annak emberi fogalmát, valamely társadalom általános meggyőződését, közfelfogását a jóról, a helyesről, igazságról, vagyis a jó, szép és nemes eszméiről s így az erkölcs és az erkölcstelenség fogalmát sem tekintem örökérvényű, abszolút, változhatatlan fogalomnak, ellenkezőleg az is relatív és változó, a korok és a társadalmak szerint. Ez magyarázza még éppen, hogy tényleg, a valóságban nem esik össze a jogtalan, büntetendő és az erkölcstelen fogalma s a mint nem minden jogtalan büntetendő, úgy minden erkölcstelen sem büntetendő s megfordítva a büntetendő cselekmények sem mondhatók kivétel nélkül erkölcsteleneknek. A törvényhozás egyaránt maga is tévedhet s nem találja el teljesen a társadalom igazi többségének erkölcsi felfogását, nincs kizárva, hogy esetleg tudatosan is helytelen, erkölcsileg hibás törvényt alkot vagy pedig a társadalom erkölcsi felfogása változik, módosul időközben s erkölcstelennek tűnik fel az, a mi egy pár év, vagy évtized előtt nem volt az. Így pl. az uzsorát a magyar törvényhozás és társadalom 1878-ban az általános BTK. alkotásakor még nem tartja általában büntetésre méltónak, 1883-ban már külön törvénnyel büntetés alá helyezi, az utóbbi években pedig általában sürgetik az uzsoratórvény szigorítását. Vagy legújabbban (1908-ban) a törvényhozás szigorú büntetés alá helyezte a *kerítést*, a *leánykereskedést*, a mi eddig nálunk büntetlen volt. Megfordítva az eretnekek üldözéséről szóló régi törvényeinket, a nélkül, hogy azok világosan eltörölve lettek volna, az újabb idők fel világosodott bírósága egyszerűen nem alkalmazta, mert a társadalom haladott erkölcsi felfogásával, igazságérzetével ellenkezőnek látta ezeket a törvényeket.

Különben, hogy némely büntetendő cselekmények látszólag miért nem tekinthetők erkölcsteleneknek vagy miért tűnnek fel »erkölcstelen közömböseknek«, pl. a rendészeti kihágások, ez onnan is van, mert a büntetendő cselekmények körét különbözőleg

ethika« (Budapest, 1907) című terjedelmes monográfiája. A magánjog és az erkölcsi viszonyát szépen rajzolja *Módy L.*: Erkölcsi alapelvek. 1909.

fogjuk fel. Ha ezeket a minimális súlyú közigazgatásjogi vétségeket, az ú. n. rendészeti kihágásokat kirekesztjük a büntetendő cselekmények közül, még tisztábban fog állani előttünk az elv, hogy a valódi büntetendő cselekmény abban találja létalapját, azért és addig büntetendő cselekmény, mert és a meddig a társadalom uralkodó erkölcsi felfogása elítéli, büntetéssel sújtandónak véli azt. Innen van, hogy a társadalom által nem helytelenített cselekmény pl. a párbaj, ha jogilag büntetendő is, rendszerint oly enyhe büntetéssel sújtatik, a mi inkább csak névleges büntetés.

Éppen azért, mert az erkölcstelenség, ha magasabb, bölcsészeti szempontból általános jellemvonása is a büntetendő cselekményeknek, de a büntetettség fogalmával de facto nem mindig esik össze, nem tartom elfogadhatónak *Vámbéry* Ruzstem ama nézetét, hogy a büntetendő cselekmény fogalmi meghatározásából hagyjuk ki a jogtalanságot, mint semmit mondó, illetőleg önként értetődő ismérvet s a helyett az *erkölcstelenséget* illeszszlik be egyik ismérv gyanánt. Hogy az »erkölcstelen« jelző jobban, hívebben adná vissza a büntetendő cselekmény tartalmát, mint a »jogtalan«, ehhez nagyon sok szó férhet, de nézetem szerint nincs is ok és alap arra, hogy e két fogalmat egymással helyettesítsük. A büntetendő cselekmény általában jogtalan is, erkölcstelen is; a jogtalanság kifejezi annak szabályellenességét, érdekéértő vagy veszélyeztető jellegét, míg az erkölcstelenség annak bölcsészeti hátterét, elméleti jellegét, színezetét domborítja ki, a mely utóbbi azonban épp azért, mert csak mintegy az eszményi jellemvonását képezi a büntetendő cselekménynek, a jogászai meghatározásba nem tartozik. Míg a jogtalanság, épp úgy, mint a büntetettség, kivétel nélküli, elengedhetetlen kelléke minden büntetendő cselekménynek, egyiknek vagy másiknak a hiánya kizárja a büntetendő cselekmény fennforgását, addig az erkölcstelenség tételesjogilag nem feltétlenül szükséges kelléke a büntetendő cselekménynek. Bármennyire vitassa a védő, hogy a lopás vagy a gyilkosság az adott körülmények közt nem volt erkölcstelen, a bíró köteles büntetni. Igaz, hogy a motívum nemességét, erkölcsileg menthető voltát figyelembe kell vennie s éppen a motívumok helyes méltatása a modern büntetőjog egyik légs jogosultabb reformkívánalma, ennek daczára magához

a büntetendő cselekmény fogalmához az erkölcstelenség nem tartozik, az a büntetés bölcsészeti alapját, az *egyéni* vagy erkölcsi felelősséget magyarázza meg, annak képezi igazi jellemvonását.

Egyébiránt a Liszt meghatározásában található »bűnös« jelző (a büntett = a büntetéssel fenyegetett *bűnös*, jogellenes cselekmény) vagy az általam adott meghatározás szerint »*az alanyi bűnösségre visszavezethető*« kifejezések, habár *csak* a lélektani okozatosságot akarják kifejezni a tettes és a cselekvés közt, némileg megnyugtathatják azokat, a kik az »erkölcseellenes« jelzőt is szeretnék bevenni a büntett definiójába. Mi is, a kik ezt nem tartjuk szükségesnek,¹⁾ elismerjük és ki akarjuk fejezni, hogy a büntettet az azt elkövető egyén (büntettes) tényének tekintjük, melyért ő felelősséggel tartozik. Az egyéni felelősség fogalma, melyet éppen mi dogmaticus jogászok a tétéles büntetőjog legfontosabb oszlopának tekintünk, első sorban éppen az *erkölcsi felelősséget* vagy ha úgy tetszik, *erkölcsi bűnösséget* jelenti s így a büntetendő cselekmény általában szabály szerint (ha nem is kivétel nélkül) erkölcstelen cselekmény; az *erkölcseellenesség* a büntetendő cselekménynek egy további általános — ha nem is kivétel nélküli — ismérve, jellemvonása.

Az erkölcstelenségen kívül azonban még egy további, a büntett fogalmi meghatározásába szintén nem tartozó általános ismérvet említettem fentebb, t. i. a büntetendő cselekmény *társadalmi veszélyességét*. Ez az ismérv a büntetendő cselekmény sociologiai, társadalombölcészeti magyarázatából folyik. Sociologiai, társadalombölcészeti szempontból a büntetendő cselekmény általában mint társadalmi kór, mint bizonyos társadalmi bajok, ferdeségek, a szegénység, nyomor, nevelatlenség, tudatlanság, alkoholizmus, az ezek által előidézett prostitutio eredménye, szükségszerű következménye szokott említettetni. A társadalom bűneinek az adója, mint *Quetelet* már rég megírta s azóta a sociologiai írók ezer változatban visszhangoztatják.

¹⁾ Az »erkölcstelenséget« a büntetendő cselekmény fogalmi meghatározásába nem tartják felveendőnek: *Liszt, Binding, Birkmeyer, Frank, Belling, Laborde, Vidal* stb. Mindezen írók nézeteit behatóan ismerteti *Vámbery II. id. m. 129—171. 1.*

Bárminő felfogással legyünk a sociologiai és a socialista iskolákról és törekvésekről, el nem lehet tagadni, hogy a sociologusoknak, midőn a bűnözés (kriminalitás) ható okait a társadalmi tényezőkben keresik, nagy részben igazuk van. Ha nem volna szegénység, tömegnyomor, nem lenne oly óriási a nagyon elleni büntetendő cselekmények száma; ha a csecsemőápolás, a gyermeknevelés, a közegészségügy semmi kívánni valót nem hagyna fenn, nem kellene kétségbeesnünk a gyermek- és fiatalok büntetettek ijesztő mérvű szaporodása felett; ha az alkoholizmus, prostitutio, a mértéktelen kicsapongások nem pusztítanak annyira a modern társadalom különböző osztályait, nem állíthatná a statisztika, hogy az elítéltek héttizede az alkoholizmus hatása alatt követi el a büntetendő cselekményt. Ezeknek az egyszerű igazságoknak a felfedezéséhez azonban nincs szükség valami különös sociologiai képzettségre s a mélyebben gondolkozó sociologusok, egy Tarde, nem is érik be e közvetlen okok tanulmányozásával, hanem a további, mélyebben fekvő okokat kutatják: az elégedetlenséget, a könnyelmű világfelfogást, az utáncsúszást, az ebből származó túlzó igényeket, kényelemszeretetet, túlköltekezést stb.

A sociologia és a büntetőjog eme kétségtelenül szoros kapcsolatának s a büntetendő cselekmények megelőzése, a bűnözés leküzdése tekintetében az »új irányok« által felszínre vetett új (vagy újnak vélt) eszméknek bemutatása és tárgyalása egyáltalán nem tartozik tárgyam körébe, de lehetőleg minden irányban körvonalozni óhajtván a büntetendő cselekmény jellemző ismérveit, ki kell emelnem, hogy a büntetendő cselekmények általában *társadalmilag helytelen* s kisebb-nagyobb mérvben *veszélyes* cselekmények, melyeknek valódi orvoslása, igazi megelőzése tényleg nem a büntetőjog, hanem a helyes szociális politika feladata. Bármennyire elismerem és hangsúlyozom azonban, hogy a (kisebb-nagyobb mérvű) *társadalmi veszélyesség* is egyik általános vagyis rendszerinti ismérve a büntetendő cselekményeknek, a *társadalmi veszélyességet* szintén felesleges, sőt zavaró lenne felvenni a büntetendő cselekmény fogalmi meghatározásába, miután ez sem kivétel nélküli, elengedhetetlen ismérve minden büntetendő cselekménynek. A gyermek családi állásának megváltoztatását (BTK. 254. §), ha az éppen a gyermek érdekében

történt, pl. egy koldusgyermeknek saját gyermek gyanánt felnevelését vagy a jó barátal szemben elkövetett bűnpártolást, fogolyszóktatást alig lehetne társadalmilag veszélyesnek nevezni. Érdekes, hogy *Liszt*, a ki még tankönyve 10. kiadásában (1900) a büntetendő cselekmény meghatározásába bevette a veszélyességet,¹⁾ az újabb kiadásokban következetesen kihagyja azt a meghatározásból.

Hogy a társadalomellenesség vagy társadalmi veszélyesség különben mennyire kapcsolatos a büntetendő cselekmény erkölcsellenességével, mutatja, hogy az egyik jeles francia szociológus, *Durkheim*, a büntettek közös jellemző ismérvét abban látja, hogy azok a *collectiv öntudat* erős és határozott feltételeit sértik, vagyis *általános és erős felháborodást* keltenek az illető társadalomban.²⁾ Mi egyéb a »collectiv öntudat« megsértése vagy a társadalmi »felháborodás«, mint az erkölcsellenességnek, a társadalom igazságérzetével ellenkezésnek egy synonym kifejezése. Világosabb és tisztább azonban, ha elkülönítjük vagyis megkülönböztetjük az *erkölcsellenességet* és a társadalomellenességet, az úgynevezett *társadalmi veszélyességet*, mint a büntetendő cselekménynek ismérveit.

Talán akaratom ellenére el is kalandoztam kitűzött czéломtól. Hiszen csak azt kellett igazolnom, hogy a büntetendő cselekmény valóban jogtalan cselekmény s minden büntett kivétel nélkül jogtalan. De a *jogtalanságnak*, mint a büntetendő cselekmény egyik jellemző s elengedhetetlen ismérvének teljes méltatása végett mégis szükségesnek véltem a büntetendő cselekmény többi jellemző, tartalmi ismérveire is pár szóval reámutatni. E rövid szemle a büntetendő cselekmény lényege, annak tartalmi ismérvei felett talán nem volt felesleges, éppen a jogtalanság jelentésének megvilágítása végett, így véltem némileg megközelítő feleletet adni ama döntő kérdésre, miért büntetendő valamely jogtalan tett? A büntetendő cselekmény, ha annak

¹⁾ »Verbrechen ist das vom Staate wegen seiner Gefährlichkeit für die Rechtsordnung mit Strafe bedrohte Unrecht.« *Liszt*: Lehrbuch des deutschen Strafrechts. 10. kiad. 1900. 96. 1.

²⁾ *Dürkheim E.*: La division du travail social. 1893. 166. *Dürkheim* elméletének méltatását 1. *Somló Bódog*: Jogbölcséleti előadásai II. füzet. Kolozsvár 1906. és *Vámbéri R.* id. m. 154—158. 1.

tartalmát, lényegét minden oldalról fel akarjuk deríteni: *jogtalan, büntetéssel sújtott s rendszerint erkölcsellenes és társadalmilag veszélyes cselekmény*. A jogtalanság, mely annak szabályellenes és érdeksértő vagy veszélyeztető tartalmát jelenti, mintegy a *magánjogi*, a büntettség mintegy a *közjogi*, az erkölcsellenesség a *bölcsészeti*, a társadalmi veszélyesség pedig a *sociológiai* jellegét és jelentőségét fejezi ki. A *büntetendő cselekmény* tehát mindenestre *jogtalan*, de nem csupán jogtalan, hanem *állami büntetéssel fenyegetett s rendszerint erkölcsellenes és társadalmilag veszélyes jogtalan cselekmény*.

E talán merőben elméletinek tetsző meghatározás, illetőleg körvonalozás gyakorlati értékére legyen szabad csak annyit kiemelnem, hogy a büntetendő cselekménynek ily felfogásából folyik, hogy a büntetést is nem merő megtorlási eszköznek, hanem megelőzési intézménynek is kell tekinteni, vagyis a büntetésnek a társadalom védelmét is kell szolgálnia.

II. A másik tételünk, melyet a jogtalanság és a büntetendő cselekmény viszonyára vonatkozólag felállítottunk, az volt, hogy a jogtalanság a büntetendő cselekmény tárgyi oldalához, a cselekvéshez tartozik, a jogtalanság vagy a büntettség tudata a tényálladékhöz és a beszámításhoz nem szükséges, a jogosság felőli tévedés azonban enyhítő körülményt, esetleg beszámítást kizáró okot képez.

Mint minden emberi cselekménynek, úgy a büntetendő cselekménynek is két oldalát szoktuk megkülönböztetni: az alanyit és tárgyt, helyesen két szempontból szoktuk azt vizsgálni. Egyrésztől mint az elkövető alany tényét s ily értelemben mondjuk, hogy a cselekmény az azt elkövető egyénnek szándékára vagy gondatlanságára vezethető vissza, másrésztől mint egy a kívülvilágban létrejött tettet (cselekvést), vagyis valamely érzékelhető külső tevékenységet, illetőleg mulasztást s ezek által okozott eredményt. Az első oldalt (a szándékot vagy gondatlanságot) nevezi a büntetőjogi irodalom közös névvel *alanyi bűnösségnek* vagy a mint részemről szeretném meghonosítani: *lélektani* vagy *alanyi okozatosságnak*, a másikat *tettnek* vagy »*cselekvésnek*«. E megkülönböztetés azonban merőben elméleti, csak az elméleti tudományos vizsgálódások megkönnyítése végett történik, az életben, a valóságban a büntetendő cselekmény épp úgy, mint

a jogos cselekmény, pl. a házasságkötés vagy adás-vétel, egységes egész, önmagában se az alanyi oldal (a szándék vagy gondatlanság), se a tárgyi oldal (a tett) nem képezhet büntetendő cselekményt, csak a kettő együtt, vagyis csak az *alanyilag és tárgyikikilozatos cselekvés* lehet büntetendő cselekmény.

Bárminő elméleti, merő tudományos kérdésnek tűnjék is azonban fel az a feletti vita, hogy a jogtalanság mint a büntetendő cselekmények általános ismérve, a cselekménynek az alanyi vagy tárgyi oldalához tartozik-e, a kérdés nagy gyakorlati jelentőségűvé válik az ebből folyó további, az irodalomban máig a legélesebben vitatott ama kérdés folytán: szükséges-e a büntetendő cselekmény megállapításához a *jogtalanság tudata*?

Hogy a szándék vagy a gondatlanság mint az »alanyi bűnösségnek« vitán felül álló két alakja, nem lehet se jogos, se jogtalan, azt talán felesleges is lenne fejtegetnem. Igaz, hogy e felett is teméntelen vita folyt le, sőt ma is tekintélyes iskola hirdeti a büntetőjogi irodalomban a »bűnös« szándék (*dolus malus*) és a »vétkes« gondatlanság fogalmát, azonban *Merkel* világos és határozott fejtegetései óta a büntetőjogi irodalom többsége a szándékot épp úgy, mint a gondatlanságot, mint lélektani fogalmakat megszabadította a hozzá nem tartozó »bűnös« vagy »vétkes« jelzőktől. A szándék maga se nem jogos, se nem jogtalan, se nem dicséretes, se nem büntetendő, a cselekvés az, a mit most jogosnak, majd jogtalanak mondhatunk, jutalmazandónak vagy büntetendőnek minősíthetünk. Az erkölcsstan helyeselheti a »jó szándékot«, elítélheti a rossz, »bűnös« szándékot s jogászilag is helyesen beszélhetünk menthető és menthetetlen, nemes és aljas indítóokokról, beszélhetünk megátalkodott büntetésekről, de a *jogos* vagy *jogtalan* jelző csak a cselekvésre, az érzékelhető tevékenységre vagy mulasztásra illik. A vadászjeggyei bíró vadász és a vadászó egyaránt szándékosan lövi le a vadat, mondja *Heinemann*,¹⁾ a szándék, a lélektani összeköttetés a tettes és a tett közt mindkét esetben ugyanaz, de a cselekvés lesz egyik esetben jogos, másik esetben jogtalan, ahhoz képest, hogy a tételes jog szabályaival megegyezik-e vagy azzal ellenkezik.

¹⁾ *Heinemann*: Inaugural Dissertation. 1889.

A kérdés eddig, mint említettem, nézetem szerint nem is vitás, illetőleg idáig csak doctrinalis jelentőségű, de valódi darázs-fészek már a büntetőjogi irodalomban az a további kérdés, szükséges-e a büntetendő cselekmény megállapításához, a büntetethez az, hogy a büntettes tudja, ismerje a cselekmény eme jogtalanságát. Több mint egy század óta, *Feuerbach*től napjainkig, ádáz irodalmi csata folyik e kérdés felett a német büntetőjogi irodalomban. Az egyik tábor, élén *Bindinggel*, ma is esküszik a Feuerbach álláspontjára, hogy a jogtalanság (a normellenesség, kötelességellenesség, büntetendőség, büntetésreméltóság) tudata elengedhetetlen a szándékos büntetendő cselekmény megállapításához,¹⁾ a másik csapat *Liszt* vezetése alatt elveti a jogtalanság tudatát, mint a szándék, illetőleg a beszámítás kellékét.²⁾

Bárminő hálás s a tárgyalt száraz témában talán érdekesnek ígérkező lenne e vitára kiterjeszkednem, legyen szabad itt is a legújabb nézetek felemlítése mellett csupán álláspontom jelzésére szorítkoznom.

Nézetem szerint úgy elméleti, mint gyakorlati szempontból helytelen a jogtalanság tudatának megkívánása a szándékos cselekményhez, illetőleg a beszámításhoz. Ha minden büntetendő cselekmény csak jogtalan cselekmény lehet s ha a jogtalanság a cselekmény objectív oldalához, a cselekvéshez tartozik, vagyis a tettet, mint tárgyilag eltiltott, meg nem engedett cselekvést büntetjük: hiba és veszedelmes lenne, ha a szándékos büntetendő cselekmény megállapítását, tehát büntetethezességét a tettes subjectív tudatától tennők függővé. Ha megengedjük, hogy a vádlott a jogtalanság nem tudásával védekezzék, vagyis ha csak azt büntethetjük, a kiről bebizonyítottuk, hogy tudta, ismerte a cselekvés objektív jogtalanságát, államilag tiltott vagy büntetendő voltát, bizony igen gyakran nem lehetne büntet-

¹⁾ *Binding*: Die Normen. II. köt.; *Kohlrausch*: Irrthum und Schuld-begriff. 1903; *Mayer M. E.*: Rechtsnormen und Kulturnormen. 1903; *Köhler*: Die Strafbarkeit des Rechtsirrhums. 1907; *Cornill*: Das Bewusstsein der Rechtswidrigkeit. 1907.

²⁾ *Liszt*: Lehrbuch. 16—17. kiad. 178.; *Heinemann*: Die Bindingssohe Schulddlehre. 1889; *Kitzinger*: Zur Lehre von der Rechtswidrigkeit. 1897; *Lucas*: Die subjective Verschuldung. 1883.

nünk s éppen a legkörmönfontabb büntettesek kerülnek ki a megérdemelt és szükséges büntetést.

Legjobban bizonyítja az ellentábor álláspontjának gyengeségét, hogy Binding s általában a normtheoria hívei világosan elismerik, hogy a büntetőtörvény ismeretét, a büntethetőség tudatát nem lehet megkívánni a tettestől, csak a »normellenességs tudatát. Persze, mert Binding szerint a tettes csak a normot sérti, »normellenességet« tehát csak az követhet el, a ki ismeri a normot, a melynek engedelmeskedni tartozik, ellenben a büntetőtörvényt a tettes nem sérti, mert a törvény, a jog sérthetetlen s így a törvénysértés, a büntethetőség tudata nem szükséges, sőt képtelenség. A normtheoria papiros-bölcsességét legjobban illusztrálja ez a *distinctio*. Ugyan mi különbség van a normellenesség, mondjuk jogellenesség tudata és a büntetendőség tudata közt? Bizony éppen semmi. Binding és követői a Feuerbach fictióját akarják kikerülni, a ki a törvényki hirdetésből származtatja azt a kötelességet, hogy a törvényt mindenkinek ismernie kell s így a szándékos cselekmény elkövetője a törvényellenesség tudatával cselekszik, e helyett Binding és hívei erőszakosan kiszakítják a büntetőtörvényből annak lényeges tartalmát, a jogsértést s a büntetendő cselekményt és a jogtalan cselekményt két külön önálló jogilénynek tekintik s így jutnak ahhoz a nagy eredményhez, hogy a tettesnek tudnia kell azt a szabályt, hogy »ne lopj«, de azt nem szükséges tudnia, hogy a lopás büntetendő.

A gyakorlati életet tekintve, a kevésbbé művelt vagy éppen teljesen tanulatlan ember is. inkább tudja azt vagy inkább bir sejtelemmel arról, hogy valamely cselekmény büntetendő, hogy az emberölésért, lopásért büntetést kap, mint arról, hogy az »jogtalan«, »tiltotta«, »meg nem engedett cselekmény«. A »büntetendőséget« tényleg sokkal többen tudják vagy sejtik, mint a jogtalanságot vagy normellenességet.

A normelmélet újabb hívei, illetőleg reformátorai csak új szavakkal variálják a Binding dualisticus álláspontját. Mayer *M. E.* a maga *culturnorm-theoriájának* megfelelően a »culturnormellenesség« tudatát, i) *Köhler* az »általános tilalom« ismeretét,

¹⁾ Binding egyik legújabb híve: *Cornill* egyenesen védelmébe veszi, mint legszabatosabb kifejezést: a jogtalanság tudatát, *Id. m. 8.*

Kohlrausch a kötelességellenességet kívánja meg, a törvény, a büntetendőség tudatát mindenik nagy kegyesen elengedi. Se egyik, se másik új »elmélet« nem vitte előbbre a kérdés megoldását, miután a jogtalanságot és a büntetendő cselekményt merev ellentétbe állítják, különálló jogi lényeknek tekintik, holott mint fentebb kifejtettük, a norm, a szabály magában a büntető-törvényben van kifejezve, a jogtalanság tartalmi ismerve minden büntetendő cselekménynek, s így a ki a jogtalanság tudatát, a subjectiv jogellenességet kívánja, az tulajdonképpen eo ipso a büntetendőség tudatát is kívánja.¹⁾

De mégis, bármennyire helytelenítjük e kérdésben is a norm-theoria dualistikus álláspontját, valami kis igazságuk, ha nem is a formában, de a különbségtétel gondolatában, mégis van a normtheoria híveinek is. Binding és követői is, minden formalismusok daczára, érzik, hogy nem lehet egyenlően mérni a büntetéseknak, ha azok csakugyan nem egyenlők. Lehetnek esetek, a mikor a tettes tényleg nem ismeri a cselekmény jogtalanságát, fogalma sincs arról, hogy az általa elkövetett cselekmény tiltott, büntetendő cselekmény, a mikor tehát igazságtalan lenne a törvény szigorával vagy egyáltalán büntetni az illetőt.

A mennyire igaz, hogy a civilisált világban, a mai kultúr-társadalmakban élő ember, még ha iskolázatlan, tanulatlan maradt is, az embertásaival való érintkezésből tudja, sejtí, érzi, hogy lopni, rabolni, ölni, gyújtogatni nem szabad, már a 10—12 éves gyermek, még a melyik egész életét háziállatok őrzésével töltötte is, bír ezekről sejtelemmel,²⁾ másfelől a gyakorlati élet figyelmen kívül hagyása lenne el nem ismerni, hogy tényleg vannak a BTK.-ben oly tényálladékok, melyeknek létezéséről, vagyis bizonyos cselekmények büntetendő voltáról, jogtalanságáról a kevésbbé művelt, sőt a művelt, de nem jogász, laicus polgárok sem tudnak. Hogy a talált dolgot, talált régi kincset vissza kell adni, hogy a halálos kínoktól szabadulást kereső betegnek az általa kívánt mérget nem szabad beadni, ezekről

¹⁾ Megegyezik ezzel a *Makarewitz* formulázása, ki a »fejlődés ideálja« gyanánt állítja fel, hogy a kinél az *antisocialis cselekvőség tudata* nem vélelmezhető, felmentessék. Id. m. 411. l.

²⁾ A newyorki BTK. (1881) már a 7—12 éves gyermeknél feltételezi a bűnösség tudatát.

bizony igen sokan nem tudnak s így ezeknél a jogtalanság tudatának hiánya nem üres mentség.

Még gyakoribb, sőt csaknem mindennapos a jogosság és jogtalanság feletti tévedés a vagyon elleni cselekményekre vonatkozólag. Hogy a közös tulajdonosnak nem szabad eladni az egész tárgyat, hogy a tulajdonjog fenntartásával kötött vételnél a vevő, ha a dolgot a vételár kifizetése előtt eladja, sikkasztást követ el, bizony efelől a legtöbb vádlott nincs tisztában, hiszen e kérdések felett maga a büntetőjogi irodalom élénk jogi vitákat folytat s a bírói gyakorlat is nem ritkán ingadozik. Az ilyen *valóságos* jogi tévedést, a jogtalanság tudatának *tényleges* hiányát a jognak csakugyan méltányolnia kell, mert sokszor valószínű, hogy ha az illető tudja a cselekmény jogtalanságát, nem követi el a büntetendő cselekményt.

Ezt a kérdést az irodalom egy tekintélyes csoportja, éppen a kik a normtheoria, sophisticus dualismusát elvetik s a jogtalanság tudatát általában nem kívánják meg, úgy oldják meg, hogy azoknál a büntetendő cselekményeknél, melyeknél maga a BTK. a tényálladékba kifejezetten felvette az elkövetési mód vagy a célzat jogtalanságát, kivételesen elismerik a jogtalanság tudatának szükségességét. A BTK. ugyanis számos helyen, legtöbbször éppen a vagyon elleni cselekmények tényálladékaiban maga is használja a jogtalan, jogtalanul, jogosítatlanul, törvényellenesen stb. kifejezéseket, világosan jelezni akarván ezzel, hogy csak a jogtalan elkövetés vagy a célzat jogtalansága esetén kívánja az ily cselekményeket büntetni. *Liszt* azért ily esetekben kivételesen szükségesnek tartja a jogtalanság tudatának fennforgását, mert a szándékos cselekménynél a tettesnek tudnia kell a tényálladék összes törvényes ismérveit, így az elkövetés vagy a célzat jogtalanságát is. Ugyanezt tanítják hazai íróink közül *Werner*, *Fayer* és *Angyal Pál*, a ki helyesen vonja le azt a következtetést, hogy a ki »e részben téved vagy nem tudja, hogy tevékenységével jogtalanságot követ el, az tulajdonképpen *tény-tévedésben* van, mert egy tényálladéki ismérvről nem bír tudomással, tehát a BTK. 82. §-a alapján mentendő fel.«¹⁾

¹⁾ L. *Angyal Pál*: Büntetőjogi előadásai. II. kötet 1906—8. 212. l. Angyal tehát, habár eltérő magyarázattal, teljesen oda jut, a hová én jutottam büntetőjogi tankönyvemben. (II. kiadás, 1905. 284. l.)

Ez utóbbi nézet már véleményem szerint sokkal alaposabb és a felvetett kérdéseket a törvény alapján, illetőleg a gyakorlati élet szempontjából kielégítőbben oldja meg, mint a normtheoria, azonban elméletileg annyiban kifogásolható, hogy a jogtalanság tudatát, melyet általában és elvileg a szándék fogalmából, illetőleg a szándékos büntetendő cselekmény ismérvei közül kizárt, a cselekmények egy csoportjánál visszaveszi, illetőleg beleerősze-kolja a szándékba. Holott erre a elméleti következtelésre semmi szükség. Ha a szándékhoz, illetőleg a szándékos cselek-ményhez a jogtalanság vagy büntetendőség tudata nem szükséges, ha a szándékos emberölés, a gyújtogatás vagy hamis eskü meg-állapításához a jogtalanság tudata felesleges, miért lenne szükség a lopáshoz, rabláshoz vagy csaláshoz? Az előbbiek is jogtalan és büntetendő cselekmények, az utóbbiak is, daczára hogy az előbbiek törvényes tényálladékaiban a jogtalanság nincs megemlítve, az utóbbiakéban igen. A mint nem fogadjuk el a tettes mentségét, ha azzal védekeznek, hogy nem tudta, hogy embert ölni, gyújtogatni, hamis esküt elkövetni nem szabad, épp úgy nem alterálja ez a kifogás a lopás, rablás, csalás meg-állapítását.

Mi hát a különbség a két cselekménycsoport közt, mi ér-telme van annak, hogy a törvény egynémely cselekmény tény-álladékaiban a jogtalan szót használja, másokban nem? Nem egyéb, mint hogy a törvényhozás világosan figyelmeztetni akarta a bírót, hogy az illető cselekményeket csak akkor kívánja bün-tetni, ha azok *tényleg jogtalanul* lettek elkövetve. Míg ugyanis a súlyosabb büntettek, pl. a személy elleni, a társadalom, az állam elleni cselekmények tényálladékaikat, pl. emberölést, testi sértést, felségsértést csak ritkán vagy egyáltalán nem lehet jog-szerűen is elkövetni, a vagyon elleni cselekmények s egynémelyik más büntett tényálladéki cselekvése is, pl. dologátvétel, dolog-rongálás, levélfelbontás, letartóztatás gyakran követhetők el jogosan, törvényesen is. Az utóbbiaknál tehát a törvény vilá-gosan kifejezi, hogy csak a tényleg objective jogtalan elkövetést, pl. a jogtalan vagy törvényellenes letartóztatást, a jogtalan eltulajdonítási célzattal történt elvételt, a jogtalan vagyoni haszon céljából való károkozást stb. akarja büntetés alá helyezni. A jogtalanság kifejezett megemlítése tehát semmi

esetre sem azt jelenti, mintha csak ezek a büntetendő cselekmények lennének jogtalanok vagy ezekhez magasabb fokú jogtalanság kívántatnék meg, ezek is épp úgy és épp annyira jogtalan cselekmények, mint az emberölés, testi sértés vagy felségsértés, a melyeknél a jogtalanság nincs kifejezetten megemlítve. Úgyde a jogtalanság mindenik cselekménynek az objectiv oldalához, a cselekvéshez tartozik, így semmi értelme nem lenne, hogy az említett cselekménycsoportnál kivételesen megkívánjuk a jogtalanság tudatát, a mit másutt nem tartunk szükségesnek.

Két félreértést kell azonban e tételnél tisztáznom. Egyik az, hogy ha a jogtalanság nézetem szerint a büntetendő cselekmény objectiv oldalához tartozik is, ez nem azt jelenti, mintha a cselekmény megállapításához és a beszámításhoz az ú. n. subjectiv jogellenességet nem kívánám meg. A »subjectiv jogellenesség« alatt azonban nem a jogtalanság vagy büntettség tudatát kell érteni, hanem csak az u. n. »alanyi bűnösséget«, a lélektani okozatosságot, az objective jogtalan és az állam által büntetendőnek nyilvánított büntetendő cselekmények szándékos vagy gondatlan elkövetését. Vagyis a subjectiv jogellenességet vagy alanyi okozatosságot nem szabad azonosítani az erkölcsi bűnösséggel, a büntetőjogi felelősség alapjával, a miről fentebb megemlékeztem.

A másik az, hogy habár a jogtalanság tudatát egy büntetendő cselekménynél, még azoknál sem tartom a szándékos cselekményhez, illetőleg a beszámításhoz szükségesnek, melyeknél a jogtalanságot a törvény kiemeli, ez nem áll ellentétben azzal, hogy a szándék szerintem is a tényálladáki körülmények tudásában és akarásában áll. A *jogtalanság* ugyanis, ha mint az elkövetési mód vagy a célzat, pl. a gazdagodási célzat jelzője meg van is említve a cselekmény törvényes meghatározásában, maga nem ténykörülmény, csak valamely ténykörülmény *jogi jellegét* akarja kifejezni s így annak tudása a mint nem szükséges az egyik, úgy felesleges a másik tényálladáknál is. A lopásnál a törvény a »jogtalan eltulajdonítási célzattal« írja elő, a tolvajtól azonban nem azt kérdezzük, tudta-e ő, hogy az általa elvett idegen ingó dolgot *jogtalanul* tulajdonította el, hanem azt, hogy tudta-e, hogy *idegen* dolgot s *eltulajdonítási célból* vagyis azért

vitt el, hogy azt magáévá tegye. A mint a szándékos emberölésnél közömbös, hogy tudta-e a tettes, hogy jogtalanul ölt meg valakit szándékosan, a tő az, hogy tudta, hogy *embert* ölt és *akarta* annak megölését, úgy a lopásnál is csak a tényálladék tárgyi körülményeit, a *tényelemet* kell tudni és akarni, a jogi jelleg ismerete, (tudta-e a tettes, hogy lopást követ el, tudta-e, hogy cselekménye jogtalan és büntetendő) közömbös.

A *jogi tévedés*, a cselekmény jogtalan és büntetendő volta felőli *valódi* és *menthető* tudatlanság megítélése, illetőleg méltánylása végett nem szükséges a *Liszt* vagy az *Angyal P.* erőltetett magyarázatához sem folyamodnunk. A jóhiszemű tévedést pl. ha a pactum reservati dominii mellett történt vételnél a vevő azt hiszi, hogy a dolog tulajdonjoga őt illeti, s azért adja el a dolgot, a bíró bizonyára enyhítő körülményül fogja beszámítani, valódi »ténykörülmény« nem tudása esetén pedig pl. ha valaki tévedésből a saját kalapja helyett másét vitte el, a BTK. 82. §-a alapján felmető ítéletet fog hozni.¹⁾ Arról azonban, ha a tettes tényleg a büntetendőség kérdésére nézve van tévedésben, illetve tudatlanságban, pl. nem tudja, hogy a bűnpártolás büntetendő, nem tudja, hogy a beteget saját kívánságára sem szabad megölni, BTK.-ünk nem rendelkezik. Felmentő ítéletet tehát a bíró ily esetekben mai jogunk szerint sem hozhat, csupán enyhítő körülménynek számíthatja be azt.

Az újabb törvényhozási munkálatok, így az 189G. és 1903. évi *svájci* javaslat, az 1902. évi *norvég*, az 1907. évi *japán* BTK. a jogtalanság felőli tévedést különös enyhítő körülmény, a norvég BTK. esetleg a beszámítást kizáró ok gyanánt említik meg. A mi BTK.-ünk revisiója alkalmából is ez a kérdés okvetlenül megfontolás tárgyává teendő. Nézetem szerint az említett újabb

¹⁾ Felmentő ítéletet hozott legközelebb a *Curia*, midőn a házgondok a felmondás utáni napon még a lakásban maradt lakót erőszakkal ki akarván lakoltatni, annak bezárt ajtaját feltörette, de »a kilakoltatás jogtalanságáról felvilágosítottatván«, ez eljárást abbahagyta. (*Balogh: Büntetőjogi Döntvénytár* Ifi. 1908. 152. 1.) Ellenben a személyes szabadság elleni vétségben elmarasztalta a járásbíró, aki az eljárást ócsárló egyént a fogházörrel letartóztatta s öt perczig a fogházban tartotta, mert »a törvényellenesség oly nyilvánvaló (volt), hogy ez iránt a vádlottnak, mint bírónak kétsége sem lehetett.« U. o. III. köt. (1909) 60.

törvényhozási munkálatok álláspontja teljesen indokolt s hasonló rendelkezés beillesztése a mi BTK.-ünkbe is kívánatos és szükséges lenne, a mint erre alább még visszatérek.

*

III. Térjünk át végül harmadik tételünkre, mely így szól:

A hol a cselekvés objectiv jogtalansága világosan ki nem mutatható, ott nincs büntetendő cselekmény; vagyis a jogos cselekvés a beszámítást kizáró ok.

Ez a tétel logikai folyamánya az előző két tételünknek s mintegy az eredmény, a zárótétel, melyre előbbi fejtegetéseink során jutottunk. Ha a büntetendő cselekmény csak jogtalan cselekmény lehet, akkor a jogos cselekmény nem lehet büntetendő. Ez a kis, önként érthető tétel ugyan bizonyára sovány, talán semmitmondó eredménynek látszik, de megnyugtat az a tudat, hogy sokszor igen kis és egyszerű igazságért köteteket írtak össze, ádáz harcokat folytattak és folytatnak az irodalomban és a gyakorlati életben. Még jobban megnyugtat az a meggyőződés, hogy az általam, talán hosszadalmasan levezetett s látszólag jelentéktelen tétel (*a jogos cselekmény nem büntethető*) egy biztos iránytű lehet a büntetőjogi tudományban és a bírói gyakorlatban felmerült számos nagy elméleti és gyakorlati kérdés megoldásánál.

E meggyőződésem igazolására rögtön gyakorlati példákra hivatkozom. Vájjon jut-e valakinek eszébe a hóhért bevádolni és megbüntetteni azért, mert a királyi főügyész parancsára a bíróságok által jogerősen halálra ítélt embert, miután annak a király sem adott kegyelmet, kivégezt? Úgy-e nem, pedig a hóhér előre megfontolt szándékkal ölte meg az elítéltet, tehát alakilag a gyilkosság büntettét követte el. S miért nem jut eszünkbe, a hóhérral szemben jogi értelemben gyilkosságról vagy szándékos emberölésről beszélni? Mert nem jogtalanul cselekedett, az általa véghezvitt szándékos emberölés, a kivégzés, nem volt *objective jogtalan*, ő csak szomorú »hivatali kötelességét« teljesítette, ezért nem büntethető. Ugorjunk most a legnagyobbról a legkisebbre, — miért nem jut eszünkbe a fodrászlegényt sem bevádolni, hogy testi sértést követett el, midőn hajfűrjeinktől

megfosztott bennünket? Mert ő sem jogtalanul hajtotta végre az alakilag bizonyára testi sértést képező cselekményt, a sértett *beleegyezett* a sértésbe, sőt maga kérte a sértő cselekmény véghezvételét, a cselekvés tehát nem volt objective jogtalan. Pedig se a szándékos emberölésnél, se a testi sértésnél a BTK. a tényálladékban nem említi meg, hogy csak a jogtalan elkövetés büntetendő.

De folytathatjuk a példákat a higgadt középúton. A börtönigazgató, a ki a jogerős bírói ítélet, illetőleg a hivatalos ügyészi átirat alapján valakit a vezetése alatt álló börtönbe bezárat, a börtönőr, ki a bezárást foganatosítja, alakilag a személyes szabadságsértést követték el, de a BTK. 193. §-ában foglalt büntetendő cselekmény nem állapítható meg velük szemben, mert cselekvésük köteleességszerű, vagyis jogos volt. Vagy helyes lenne-e a gyújtogatás büntetettét megállapítani a gazda ellen, ki a szántóföldjén ott maradt szalmát tavasszal felgyújtja, lehetne-e dologrongálásért büntetni, a ki a saját megsántult lovát agyonlővi?

Mindezen esetek oly egyszerűek és világosak, hogy rendszerint eszünkbe sem jut azok jogtalansága vagy büntetendősége felett elmélkedni. Pedig ezek az esetek is könnyen átnyúlhatnak a kriminalitás mezejére is. A hóhér, ha a kivégzendő egyén helyett megvesztegetés folytán más egyént végezne ki, vagy a királyi főügyész, a ki a királyi kegyelem leérkezte előtt utasítaná a hóhért a kivégzésre s tényleg kivégeztetné az illetőt, a ki időközben kegyelmet nyert, bizonyára a vádlottak padjára kerülne. A falusi borbélylegény, a ki hajnyírás közben a fülünkből is (szándékosan vagy gondatlanságból) lecsippentene egy darabot vagy egy fájós fog helyett két egészségeset húzna ki; a börtönigazgató, ki a »fennálló szabályok ellenére« valakit a börtönbe felvesz vagy az ítéletben megjelölt időn túl fogva tart, a háztulajdonos, ki a város közepén álló saját házát gyújtja fel, a gazda, a ki a szomszédja lovát megsántítja vagy lelövi, mindezek már átléptek a kriminalitás terére, mert cselekvésük objective jogtalan volt, nem védi őket többé a »jogos cselekvés« palládiuma.

Azonban az elősoroltaknál érdekesebb és vitásabb példákat is hozhatok fel tételelem fontosságának igazolására.

1. A legújabb büntetőjogi irodalomban a legélénkebben vitatott dogmatikus kérdés az *orvosi beavatkozás* jogossága, esetleg jogszerűsége, illetve büntetendősége.

Az orvosi foglalkozás céljánál fogva rendszerint az emberi testre való kisebb-nagyobb mérvű beavatkozással jár. A legegyszerűbb és legtermészetesebb gyógy mód is, pl. a lázcsillapító szer beadása, a másságé, a foghúzás, himlőoltás, az emberi testre való behatást jelent, a mi sikeresen eszközölve, az egészség helyreállítását, »helytelenül«, rosszul alkalmazva további egészségrontást, esetleg testi sértést okozhat. Az ily egyszerű kezelési módoknál, még ha azok rosszul sikerültek is, szintén nem jut eszünkbe az orvosi beavatkozás jogszerűségéről, esetleg büntetendőségéről beszélni. A nagyobb, súlyosabb esetek azonban itt is felkeltették a büntetőjogászok figyelmét, sőt dolgot adtak a büntető bíróságoknak is.

Így egyik legnépszerűbb vitakérdés a büntetőjogi dogmatikában, hogy büntethető-e az orvos, ki a beteg egészségének, talán életének megmentése végett, a beteg vagy hozzátartozóinak beleegyezése nélkül életveszélyes operációt hajt végre. A német büntető bírói gyakorlatban több ily eset jött elő, így egy hamburgi orvos egy gyermek lábát a szülők beleegyezése ellenére amputálta, egy másik orvos narkotizált egy nőt s ily állapotában annak akarata ellenére veszélyes kinövéseket távolított el róla. A német bíróságok az orvosokat mindkét esetben megbüntették.

A másik, szintén erősen vitás kérdés, megengedhető-e új gyógyszerekkel vagy műtétekkel való kísérletezés, ha a szer vagy a műtét életveszélyes vagy tagcsontkítással jár? Ugyanily vitás kérdés a nehéz szüléseknél a méhmagzat feldarabolásának (perforatio) jogossága az anya életének megmentése végett vagy a méhmagzat (megszületésének) biztosítása végett az anya testén eszközölt ú. n. császármetszés.

Mindezen súlyosabb esetekben az orvos tudva és akarva, vagyis szándékosan testi sértést vagy magzatelhajtást s a műtét nemsikerülte esetén gondatlan emberölést követ el, a mi a BTK.-ek szerint büntetendő. Lehet-e és helyes-e azonban ily súlyos esetekben is, midőn az orvos legjobb tudása és lelkiismerete szerint igyekszik a súlyos beteg egészségét, gyakran életét megmenteni

a válságos helyzetből, a bűnvádi eljárással vagy éppen büntetéssel fenyegetni őt s ezzel visszariasztani nemes hivatásának gyakorlásától? Bizonyára nem. A legkülönbözőbb elméletek, melyeket különösen a német irodalom e kényes és fontos kérdések kielégítő megoldására felmutat,¹⁾ voltaképpen abban vetélkednek, hogyan, mi czímen mentsék fel az orvosokat ily súlyos esetekben is a *kötelesség szerű* és *szabályszerű* műtét közben elkövetett testi sértés vagy halálokozás vádja alól. Az egyik csoport, *Liszt* vezetése alatt nyíltan *megengedettek*, tehát *jogosnak* minősíti az ily orvosi cselekményeket, a mennyiben azok »gyógyítási czélból« történtek, sőt némelyek az orvosok iránti túlságos loyaltásból *orvosi hivatásjogról, orvosi szokásjogról* s néha még az *orvos testsértési jogáról* is beszélnek. A másik, az aggályoskodó csoport, így *Binding* is, nem nevezi éppen jogosnak, megengedettek, csupán *nem tiltottnak* (nicht verboten), *nem jogtalanoknak* az orvosi beavatkozás súlyosabb eseteit. A beteg vagy hozzátartozói beleegyezésének azonban egyik csoport sem tulajdonít döntő jelentőséget, mert éppen ily nehéz esetekben a beteg gyakran önkívületi állapotban van vagy különben is beszámítási képességgel nem bír (őrült, gyermek) s esetleg hozzátartozói sincsenek.

Az írók egy harmadik csoportja, így különösen *Stooss*, *Heimberger*, *Zitelmann* az utóbbival szemben éppen a beteg valódi vagy vélelmezett beleegyezésére, a volenti non fit injuria elvére²⁾

¹⁾ A német irodalomban e tárgyról írt teméntelen kisebb-nagyobb dolgozatok közül legyen szabad csupán *Stooss*: Chirurgische Operationen. 1898.; *Oppenheim*: Das ärztliche Recht zu körp. Eingriffen. 1892. és *Heimberger*: Strafrecht und Medizin. 1899. műveire hivatkoznom. Hazai irodalmunkban *Schächter M.*: Az orvosi beavatkozás jogáról. 1892. és *Finkey F.*: Orvosi beavatkozás és testi sértés. Bünt. Jog Tára 49. kötet. 1905. 385—396.

²⁾ A »volenti non fit injuria« elve a büntetőjogban elvileg és szabály szerint nem zárja ki a beszámítást. A büntetőjog közjogi jellegével, mely szerint minden büntett legalább közvetve az állam (a jogrend) sérelme, ellenkeznek, hogy a sértett beleegyezése (a mi mala fide is történhetik) mentesítsen. A »beleegyezés« tehát csak ott mentesít, a hol a BTK. ezt kifejezetten (333., 321., 330., 332., 482. §§.) vagy az indítványi jog biztosítása által megengedi. Több helyen éppen azt említi meg a törvény, hogy a cselekmény a sértett beleegyezése daczára is büntetendő. (282., 320. §§.) A beleegyezés a testi sértésnél sem mentesít kivétel nélkül. A »gyógyítási czélból« való beleegyezés igen, mert az észszerű és jogilag megengedett cél,

építik az orvos büntetlenségét. A »testi épség« (körperliche Integrität) a legszemélyesebb java az embernek, az orvos tehát,, a ki a beteg vagy hozzátartozója felhívására avatkozott be testi épségünkbe, voltaképpen nem is követett el büntethető testi sértést.

Nézetem szerint e kérdésben, melynek kényességére jellemző, hogy a legjelesebb jogászok (Binding, Liszt,¹⁾ Stooss, Meyer H.) változtatták, illetőleg módosították véleményüket, a *Liszt* álláspontja, melyet legújabban a Stammler helyes jogi elméletére, illetve magyarázatára alapít, adja meg legkielégítőbben a feleletet. Orvosi hivatásjogról vagy orvosi szokásjogról beszélni nézetem szerint is helytelen, orvosi testsértési jogról pedig egyenesen jogi képtelenség. Az orvosoknak nincs valami külön jogkönyvük, codexük, az ő cselekményeik is a jog általános szabályai, az általuk

ellenben a turpis causa beleegyezés nem mentesíthet. Így előfordult, hogy a postaszolga egy barátjával megegyezett, hogy ez őt, midőn nagyobb pénzküldeményt fog átvenni a szomszéd községbe, rabolja ki s beleegyezett, hogy őt egy karóval fejbe verhesse. A Curia csak sikkasztásban marasztalta a vádlottakat, atesti sértés vádja alól a másodrendű vádlottat (a »jóbarátot«) felmentette, mert e cselekménye »nem volt jogellenes«, a testi sértés ez esetben csak más által eszközölt öncsonkításnak volt tekinthető (Büntetőjog Tára XLIX. köt. 180. 1.). A kir. tábla (szerintem helyesen) megállapította a testi sértést, mert a beleegyezés »a cselekmény jogtalanságát meg nem szüntette«. Abból ugyanis, hogy a BTK. az öncsonkítást — mint a tettes által önmaga ellen elkövetett cselekményt — elvileg (eltekintve a fegyveres erő elleni vétség esetétől) nem bünteti, nem következik, hogy az ember a teste felett abszolút szabadsággal rendelkezik s azt büntetendő cselekmény elkövetésére is átengedheti. A közegészség és a közérkölc s érdekében a modern állam beavatkozik a polgárok testi integritásába is (gondoljunk a véd-himlőoltásra, járványrendészetre, kerítésre). Helyesen mutatja ki *Zitelmann*, hogy míg a magánjogban a beleegyezés jogot ad az ellenfélnek a cselekvésre, a büntetőjogban a beleegyezés csak akkor hatályos, ha valamely tilalomba s különösen ha a »jó erkölcsökbe« nem ütközik. *Zitelmann E.*: Ausschluss der Widerrechtlichkeit. Tübingen 1906. L. még *Holer*: Einwilligung des Verletzten. Zürich 1906; *Hiller*: Das Recht über sich selbst. Heidelberg 1908.

¹⁾ Így *Liszt* is még tankönyvének 12—13-ik kiadásában (1903) *hivatásjogról* beszél (bár azt nem tartja az összes esetekre illőnek), csak legújabban az 1908-iki kiadásban ejti el a hivatásjogot, mint a jogtalanság kizárásának alapját s építi a kérdést a Stammler-féle helyes jogi elméletre. *Binding* is tankönyve 1902-iki kiadásában visszavonja az orvosi gyógyítási jogról és hivatási jogról szóló nézetét.

elkövetett *jogtalan* és *büntetendő* cselekmények tehát a büntető-törvény tételei alá tartoznak. Mikor követ el azonban az orvos jogtalan, illetőleg büntetendő cselekményt hivatása gyakorlatában? Ha jogtalanul, vagyis *hivatásának szabályai ellenére* és *kötelesség-ellenesen*, vagyis *szabálytalanul* vagy *hanyagul* vitt véghez valamely orvosi cselekményt s az által gyógyulás helyett a betegnek testi sérülését, egészségének rosszabbodását, esetleg halálát idézte elő. Mindaddig, míg *hivatásszerűleg*, tehát gyógyítási célból és *kötelesség szerűen*, vagyis az orvosi tudomány elismert tanításai szerint alkalmazott valamely gyógymódot vagy műtétet, az orvos jogszerűen járt el s így cselekményéből hiányzik az objectiv jogellenesség, tehát büntetendő cselekményt nem követ el.

Ugyancsak Lisztével találkozik véleményünk, midőn az orvosi műhibákért az orvosilag szabálytalan, a gondatlan vagy hanyag cselekményekért, valamint az élő emberen végzett *életveszélyes* kísérletekért az orvost büntetőjogilag is felelőssé teszszük, vagyis a szabálytalan, kötelességellenes és a kellő ok nélkül veszélyeztető tetteiket jogtalan és büntetendő cselekménynek minősítjük.

A Heimberger és Stooss felfogása, mely az orvosi működés iránt a Liszténél is loyálisabb, tetszetős, de mint az imént említett kifogásból látható, nem oldja meg az itt felmerülő összes kérdéseket, úgy hogy e nézet védői kénytelenek fictióhoz folyamodni s az öntudatlan vagy beszámítási képességgel, illetve törvényes képviselővel nem bíró betegnél »vélelmezett« beleegezésről beszélni. E nézetből azonban részemről is elfogadom azt, hogy testcsontkítással járó vagy az életet veszélyeztető operationál (amputálás) a büntetlenséget *szabály szerint* a beteg vagy hozzátartozói beleegezéséhez kötném s csak *kivétel* gyanánt állítnám fel, hogy rendkívüli esetekben, midőn a beteget közvetlen életveszélyből kell kimenteni, a beteg akaratnyilvánításra képtelen állapotban van, hozzátartozói pedig egyáltalán nincsenek, járhatson el az orvos, mintegy a végszükség analógiájára, az beteg beleegezése nélkül is legjobb tudása és az orvosi tudomány szabályai szerint.

A magyar jogi irodalomban és bírói gyakorlatunkban épp úgy, mint *Torf* kopenhágai tanár az északi államok irodalmáról mondja, ezek a kérdések vitán felül állanak ugyan, de ki van-e

zárva, hogy egy-egy veszélyes operatio után, a minők manapság mindennaposak, a sértett vagy hozzátartozói a hírság elé hozzák a dolgot. A törvénynek tehát gondolnia kell az ilyen esetekre s biztos tájékoztatást adni a bíró részére s biztos védelmet a hivatásában eljáró lelkiismeretes orvosoknak, a kiket semmiképpen nem szabad kitenni egy ingatag vagy ferde bírói gyakorlat esélyeinek. A végszükség esete is ritkán jön elő, mégis minden modern BTK. elengedhetetlennek tartja annak szabályozását. Annál kívánatosabb a gyakran előforduló orvosi operatiók jogosságának vagyis büntetlenségének tisztázása.

Hogy az orvosokra nézve mily nagyjelentőségű e kérdés, vagyis az orvosi beavatkozás jogosságának s határainak biztos megállapítása, legyen szabad megemlítenem, hogy 1905 óta, a mikor a német birodalmi BTK. revisiójának előmunkálatait a birodalmi igazságügyi kormány megindította, a poroszországi összes orvosi kamarák felterjesztésekkel járultak a kormányhoz, kérve az említett kérdésnek az orvosokra megnyugtató eldöntését az új BTK.-ben.¹⁾ Az orvosi kamarák kérelmeinek és javaslatainak lényege összefoglalva röviden a következő:

1. A gyógyítási célból szakszerűen alkalmazott és kedvező lefolyású beavatkozás a testi sértés fogalma alá nem vonható, akkor sem, ha az a beteg akarata nélkül vagy annak ellenére alkalmaztatott;

2. ellenben ha a beavatkozás tudatosan a beteg vagy törvényes képviselője akarata ellenére történt, elvileg akkor is mint a személyes szabadság elleni vétség büntetendő, ha az orvostan szabályai szerint eszközöltetett és kedvező lefolyású volt.

3. Kivételesen azonban a beteg vagy törvényes képviselőjének akarata ellenére eszközölt beavatkozás is büntetlen marad, ha az a betegnek életét vagy testiépességét (Leib und Leben) közvetlenül fenyegető s más módon el nem hárítható veszélyből való megmentése végett eszközöltetett.

Heimberger bonni tanár, ki a német birodalmi BTK. revisiójának előkészítéséül a német büntetőjogtanárok által készített 15

¹⁾ L. az orvosi kamarák javaslatait összeállítva *Heimberger* Vergleichende Darstellung des deutschen und ausländischen Strafrechts. Allgemeiner Teil. IV. kötet, 1908. 40—46. 1.

kötetes nagyszabású munkában e kérdést de lege ferenda tárgyalja, az orvosi kamarák javaslatainak két első pontját elfogadhatónak véli, csak jogászilag szabatosabb alakba kívánja önteni. A beteg valóságos vagy vélelmezhető (mutmasslich) akaratával tudatosan ellenkező orvosi beavatkozást, mint személyes szabadság elleni vétséget kívánja ő is büntetni. Egyébként, tehát a beteg valódi vagy vélelmezett akaratával történt beavatkozást jogosnak s így büntetlennek tekint. Helyteleníti azonban, hogy az orvoscamarák csak a diplomás orvosok részére akarnák biztosítani a különleges szabályokat, a nem approbált orvosokat elvileg testi sértésért büntetnék, még ha sikerült is gyógyításuk. Ez éppen az »orvosi különös hivatásjog« elismerése lenne, holott ilyet kifejezetten maguk sem kívántak. Valamint tiltakozik Heimberger az ellen, hogy a hivatásos orvosoknak absolut előjogot adjunk, a beteg akaratára ellenére is, a testi épség megmentése végett is a közvetlen veszély esetén beavatkozásra. Ez a jog következetesen odavezetne, hogy minden beteget kényszerítőleg rendeljünk alá az orvosok tetszésszerű kezelésének s ne várjuk be a véletlent, hogy hivatja-e a beteg az orvost. Ez pedig rendőrállamba való lenne.

Ugyancsak szükségesnek tartja Heimberger épp úgy, mint *Radbruch*, hogy az anya életének megmentése végett eszközölt magzatölés büntetlensége is világosan biztosíttassék a *BTK.*-ben. Ez esetben ugyanis egy nagyobb és egy kisebb jogi érték ütközik össze s így kétségtelenül jogosan cselekszik az orvos, ha a nagyobb érték megmentése végett a kisebbet feláldozza. Az orvos büntetlensége különben ez esetben a jogászok előtt vitán felül áll, de miután az ellenkező magyarázatnak is, mely az orvost ily esetben büntetendőnek tartja,¹⁾ még mindig vannak hívei, a jövőre való tekintettel, hogy a bíróságot a mai helyes felfogásától el ne tántorítsák, kívánatos az orvos büntetlenségének ily esetre a törvényben kimondása. És pedig úgy Heimberger, mint *Radbruch* nem külön szakaszban, hanem a *végsszükség* esetéről szóló §-nak

¹⁾ *Heimberger* említi, hogy a kath. moraltheologusok (*Bergerioori M.*: *Direkter Abortus und Kraniotomie und deren Erlaubtheit.* München 1896.) és a római Curia élesen elítélik az orvosok ily mütétéit s azt gyilkosságnak tekintik.

megfelelő kibővítésével óhajtják e kérdés megoldását. E javaslathoz annál nagyobb örömmel járulok hozzá, mert részemről éppen ez esetre való tekintettel is javasoltam már régebben¹⁾ a magyar BTK.-ben a *végzsükség jogának* kibővítését. A magyar BTK. a végzsükség körének megállapításánál az európai BTK.-ek közt a legconservatívabb. Míg a jogos védelem esetén büntetlenséget biztosít a BTK. 79. §-a a *saját* vagy *más* ember »személyt vagy vagyonát« fenyegető jogtalan támadás erőszakos visszaveréséért, a végzsükség jogát csak a *saját* vagy *hozzátartozóink életének* megmentésére szorította.²⁾ Az újabb külföldi BTK.-ek legnagyobb része a »saját vagy más ember személyének vagy vagyonának« közvetlen veszélyből való megmentését is megengedi, vagyis az ily helyzetből való menekülés vagy mentés végett elkövetett büntetendő cselekményt nem számítja be. Azt hiszem, a BTK. revisiója alkalmából a végzsükség körének

¹⁾ L. *Finkey F.*: A magyar büntetőjog tankönyve. Budapest. I. kiad. 1902. 201. l.

²⁾ Jól mondja *Torp*, kopenhágai tanár, hogy az ú. n. *szükségjog* (Notrecht), t. i. a jogos védelem és a végzsükség, egy részlete a jogellenes cselekvésről szóló általános tanoknak, a jogrend ama hasznossági törvényének alkalmazása, hogy a kisebb jogi értéket áldozzuk fel ott, a hol szükséges egy nagyobb jogi érték megtartására. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft. XXIII. (1903) 101. l.

Hogy a jogos védelem és a végzsükség joga általános beszámítást kizáró okot képeznek, ez a mai tételes jogokban és az irodalomban vitán felül áll. A német irodalomban azonban még mindig vita folyik e két kizáró ok jogi természetéről, illetőleg magyarázata felett. Így Hold *Ferneck* száll legújabban sikra (Die Rechtswidrigkeit. II. kötet. 1907) Geyer ama régebbi nézete mellett, hogy a jogos védelem nem is védelem, hanem ellentámadás s nem is jog, mert *szükségjog* vagy védelmi jog nem létezik, hanem az ily ellentámadás, mint a szükséghelyzet (Notlage) egyik qualificált esete *nem jogtalan*, tehát nem büntetendő. *Dohna gr.* ugyan elfogadja a szükségjogot, vagyis elismeri, hogy a jogos védelem jogszerű, de ennek alapja is a szükséghelyzet, melyet a célzatos rosszakarátú (böswülig) támadás idéz elő. A két kizáró okot azért mindkét író összefoglalja s előbbre teszik a végzsükség s utána mint annak qualificált esetét, a jogos védelmet. Helyesen mutatja ki *Oetker* (Vergleichende Darstellung des deutschen und ausländischen Strafrechts. Allgemeiner Teil. II. köt. 1908. 255.) ez összefoglalás helytelenségét. A két kizáró okban csak a »szükség« (Not) azonos, de a jogos védelem a megengedett önszegély egy alakja, a végzsükség pedig egy kivétel a jogszabály alól.

ily értelmű megállapítása nálunk is meg fog történni s ez esetben az ily életmentő orvosi műtétek büntetlensége biztosítva lesz.

2. A példák sorozatához, melyeket tételem illusztrálására felhoztam, legyen szabad még csak egyet csatolnom: a *házi fegyelmi jognak* újabban nálunk is vitatott kérdését.

A magánjogi és közigazgatásjogi szabályok az atyai, gyámi, nevelő, felügyelő, gondozó személyeknek bizonyos fegyelmi jogkört biztosítanak a szülei, gyámi, iskolai, gazdai, gondozói hatalmak alatt álló személyekkel szemben, rendszerint éppen ezen személyek (gyermek, cseléd, növendék, tanoncz) nevelése érdekében. Természetesen ez az ú. n. »házi fegyelmi jog« nem jelenti a tetszésszerinti fenyítés jogát, hanem bizonyos, az illető függőségi viszonyban álló személyek korához, állapotához és a körülményekhez illő fegyelmezést, esetleg fenyítést. A mennyiben ez a fegyelmezés az említett személyekkel szemben az említett cél érdekében és kellő határok közt gyakoroltatott (pl. dorgálás, pár órára elzárás), rendszerint senkinek sem jut eszébe ennek jogosságát kétségbevonni, még ha a fenyítés alakilag bizonyos minimális büntetendő cselekmény tényálladékát (pl. a becsület-sértést, személyes szabadságsértést) képezné is. Sőt éppen maga a BTK. a szelídebb jellegű *testi fenyítést* is a házi fegyelmi joghoz tartozónak tekintti, midőn kijelenti, hogy: »A házi fegyelemre jogosított személy által annak gyakorlatában elkövetett könnyű testi sértés miatt büntetésnek nincs helye.« (1878: V. t.-cz. 313. §.)

Ez utóbbi pont, a testi fenyítés joga s éppen BTK.-ünk idézett rendelkezése az, mely felett legújabbán nálunk is élénk vita folyik. Különösen a *tanító testi fenyítési joga* ellen indult, főleg a napilapokban állandó ostrom s a szerencsétlen tanítókra, kik egy-egy rakoncátlan gyermek fülét meg merik húzni, legközönségesebb jelző lett a »tanbetyár« szó.

Jogi íróink közül *Edvi Illés Károly* Kommentárjában¹⁾ erősen elítéli a BTK. 313. §-át, mint a mely ellenkezik a testi fenyítéket, a rendi alkotmányunk korában oly népszerű botbüntetést eltörlő 1871: LII. törvényczikk szellemével. A *Curia* s általában bíró-

¹⁾ *E. Illés Károly*: A BTK. magyarázata. III. kiadás. 1909. II. kötet 653. lap.

ságaink a legutóbbi időkig éppen a BTK. 313. §-ából folyólag elismerték a tanító testi fenyítési jogát, legutóbb azonban, valószínűleg a fővárosban uralkodóvá lett túlérzékeny felfogás hatása alatt, a Curia is több ízben világosan kijelentette, hogy a tanítót a testi fenyíték joga nem illeti meg s elítélte a tanítót, ki növendékét testileg megfenyítette.¹⁾ Ugyanezt a felfogást látszik megerősíteni a *Büntető Novella* (1908: XXXVI. t.-cz.) 15. §-a, mely a 12 évesnél fiatalabb, büntettet vagy vétséget elkövető gyermekre kimondja, hogy »a hatóság, a mely elé kerül, őt megfenyítés végett a házi fegyelem gyakorlására jogosított egyénnek vagy az iskolai hatóságnak adhatja át. Az iskolai hatóság a gyermeket *megdorgálhatja* vagy *iskolai elzárással* fenyítheti«. A Novella is tehát, mely világosan elismeri az iskolai elzárással való fenyíthetést, hallgatólag mellőzi a testi fenyítést.

Alig lehetne jobb példát felhozni annak igazolására, mily óriási különbség van eset és eset közt s mennyire helytelen a doktrinári általánosítás, mint éppen a tanító testi fenyítési jogát. Bizonyára senki se tekintené a házi fegyelem jogából folyólag hogy a tanító minden ok nélkül össze-vissza verhesse, botozhassa növendékét, a kit neki éppen nem csak tanítania, de nevelnie kell s ebből folyólag a gyermek erkölcsi érzését ápolni, fejleszteni legfőbb tanítói kötelessége. Az ilyen önkénykedő, szeszélyes tanítói brutalizmus ellen nincs mentség, ez durva túllépése a fegyelmi jognak, a mely kétségtelenül jótalan és büntetendő s annál súlyosabb megítélés alá esik, mert a tanító ezzel egyenesen hivatása ellen cselekszik, a gyermekek igazságérzetét sérti, erkölcsi felfogásukat tompítja, durvítja, büntetőjogilag pedig súlyosbító körülmény, hogy a gyermek a tanítónak alárendelt s rendszerint gyenge, fejletlen testű, kivel szemben könnyű a fizikai hatalmaskodás.

De viszont az élet nem ismerése, sentimentalizmus az a felfogás, mely a tanító által alkalmazott testi fenyítésben *mindig*

¹⁾ »Az iskolában a testi fenyíték alkalmazása tilva lévén, a törvényszék helyesen állapította meg, hogy vádlott fegyelmi jogkörét túlhágta.« *Büntetőjog Tára* 52. köt. (1904) 260. Vannak azonban ma is ítéletek, melyekben a Curia világosan kifejezi, hogy a tanítót a testi fenyítés joga megilleti. Így *Grill-féle Dtár* VIII. (1900) 1606, XI. (1904) 291, XII. (1905) 265.

és *kivétel nélkül* brutalitást, tanbetyárságot, a fegyelmi jog túllépését látja. Gondoljunk csak a fővárosi vagy általában városi iskolák úri s bizony általában elkényeztetett gyermekeivel szemben a falusi és a tanyai iskolák növendékeire, vajjon ezeknél is oly felháborító lesz, ha a rendetlenkedő, macakskodó fiút a tanító egyszer-mászor hátbaüti vagy éppen pálczával szoktatja rendre és fegyelemre? Kétségtelenül itt is és mindenütt csak akkor nem lehet kifogásolni a testi fenytést, ha a szép szó vagy más szelidebb eszköz már nem használ, vagyis ha *kellő okból*, igazságosan és szükségből alkalmazza azt a tanító; ha mértékkel, a gyermek testi fejlettségéhez mérten veszi igénybe s inkább *erkölcsi* büntetésnek, megszegyenítésnek tünteti azt fel, nem *testi* fenytésnek.

Szóval, tárgyunkra visszatérve, a házi fegyelmi jog is, ha annak elkerülhetetlen gyakorlása közben alakilag büntetendő cselekményt követ is el az erre hivatott, ki van véve a jogtalanság és a büntetőjogi beszámítás alól, azonban ennek a jognak a *túllépése*, az azzal való *igazságtalan* és *szükségtelen* bánás, mint visszaélés, jogtalan és büntetendő cselekmény lesz.¹⁾

3. íme, a nélkül hogy kimerítő felsorolásra és kifejtésre törekedtem volna, mennyi példa annak az igazolására, hogy tényleg vannak elég gyakori és jelentős esetek, a mikor a *jogos cselekmény* a büntetendő cselekmény alakját ölti magára, vagyis a joggal élés, a jogos tevékenység a BTK. által tiltott cselekmény elkövetését hozza magával. Az ilyen cselekvés mint *jogilag megengedett* cselekmény természetesen fogalmilag nem alkothat büntetendő cselekményt, mert hiányzik a büntetendő cselekmény egyik legjellemzőbb s elengedhetetlen ismérve: a tényálladáki cselekvés objectiv jogtalansága. A hóhér által való kivégzés, a borbély haj nyírása, a börtönhivatalnok által

¹⁾ Lényegileg így oldja meg a kérdést *gr. Dohna* is (Rechtswidrigkeit. 83—95.), persze a saját »elméletének« megfelelő szavakkal. A »helyes jog« szerint önmagában jogszerű cselekvés nem lehet egyidejűleg jogellenes, a *nevelési célból* alkalmazott fenytés tehát nem jogtalan. Azonban jogtalaná válik a fenytés, ha kötelességsértően, az erkölcsi nevelést veszélyeztető módon történt. Ugyanígy magyarázza a fenytés jogát *Finger: Juristische Blätter*. 1888. I. Elismeri a tanító testi fenytési jogát a német Reichsgericht is, de annak magyarázatában felette ingadozó. L. Dohna id. h.

való letartóztatás, a saját dolog megrongálása, az orvosi szabályszerű beavatkozás, a házi fegyelmi jog helyes gyakorlása, ha látszólag a BTK. egyik-másik §-ába ütköznek is, tartalmilag, valósággal nem képezhetnek büntetendő cselekményt, mert jogos cselekmények, jogos cselekmény pedig nem lehet büntetendő.

De éppen az a körülmény, hogy a jognak ily különböző területeiről lehet összehozni seregszámra az eseteket, melyekben a jogtalanság hiánya miatt ki van zárva a büntethetőség, önként felveti előttünk a kérdést, a BTK. mily rendelkezésén nyugszik az ily jogos cselekmények büntetlensége, melyik szakasza alapján mondja ki ilyenkor a bíró a felmentést? A magyar BTK.-ben ilyen szakaszt hiába keresünk. A beszámítást kizáró okokról szóló fejezet ugyan 9 okot említ meg, a melyek miatt a bíró a beszámítás és a büntetés alól felmentheti a vádlottat, ezek közül azonban a legtöbb (7 ok) a beszámítási *képesség* hiányáról szól; a jogos cselekményeknek csupán két speciális esete van felvéve beszámítást kizáró ok gyanánt: a *jogos védelem* és a *vég-szükség* esete. Oly rendelkezés, mely szerint a jogos, illetőleg a jog gyakorlása közben elkövetett cselekmény általában nem esik beszámítás alá, a magyar BTK.-ben nem található.

BTK.-ünk, mint sok más fontos kérdésben, e részben is teljesen a *német* (1871.) BTK.-et követte, mely az általános részben a jogos védelem és a végszükség esetén kívül a jogtalanság hiányát mint beszámítást kizáró okot nem ismeri, hanem supponálva, hogy a bíró ügyis tudja, hogy a jogos cselekmény általában nem lehet büntetendő, a különös részben azoknál a tényálladékoknál, a hol a jogosság és a jogtalanság kérdése különösebben szóba jöhet, mint tényálladáki elemet említi meg az elkövetés vagy a célzat jogtalanságát. A mi BTK.-ünk is a különös részben 8 tényálladéknál használja a »*törvényellenesen*« vagy »*törvénytelenül*«, »*illetéktelenül*« (193., 197., 199., 201., 323., 360., 469., 477. §§.), 26 tényálladéknál a »*jogtalan*«, »*jogtalanul*« vagy »*jogosítatlanul*« (195., 199., 201., 281., 307., 327., 330., 333., 344., 350., 355., 363., 365., 366., 367., 368., 369., 379., 392., 400., 406., 418., 420., 421., 429., 475. §§.), 2 tényálladékban a »*jogos indok nélkül*« (332., 472. §§.), 5 tényálladékban a »*kötelességének megsértésével*« vagy »*megszegése által*«, »*kötelesség ellenesen*« (194., 438., 441., 482., 483. §§.), 2 tényálladékban a »*tilalom*« megsze-

gésével« vagy »a fennálló szabályok ellenére« (196., 455. §§.) kifejezéseket.¹⁾

Már e kifejezések tarkasága mutatja, hogy a törvényhozás a jogtalanságnak, mint különös tényálladáki ismérvnek megállapításánál önkényesen, határozott elvi álláspont nélkül járt el. Igazolja ezt például, hogy a vagyon elleni cselekményeknél sem használja mindenütt következetesen a jogtalan jelzõt a cselekvés vagy a célzat előtt, így a lopásnál a »*jogtalan* eltulajdonítási«, a csalásnál a »*jogtalan* vagyoni haszon« célzatát kívánja, az orgazdaságnál, tárgyi bűnpártolásnál már megelégszik a »*vagyoni haszon*« célzatával, a hűtlen kezelésnél a »*vagyoni kár*« okozásával. E rendszer főhibája azonban — eltekintve attól, hogy a jogtalanság ily különös kiemelése egyes tényálladékoknál azt a látszatot keltheti, mintha a törvény ezeknél a cselekményeknél a jogtalanság tudatát kívánná, a mi mint fentebb említettem, kiváló írókat is megtévesztett — az, hogy könnyen arra a helytelen magyarázatra vezethet, hogy a többi tényálladékoknál esetleg a jogos cselekvés is büntethető.

E rendszerrel szemben az újabb törvényhozási munkálatokban az a felfogás kezd túlsúlyra emelkedni, hogy helyesebb a

¹⁾ *Stoos*, a svájci javaslat szerzője, a felsorolt esetek büntetlenségét különbözően magyarázza. (Id. h. 328.) Azokban az esetekben, midőn valaki a törvény által parancsolt cselekményt (kivégzés, törvényes letartóztatás) visz véghez vagy hivatala jogos gyakorlatában létesít valamely büntetőjogi tényálladékokat, nem a jogtalanság van kizárva, csak a büntetőjogellenesség. Ezek »tényálladékszerű«, »nem büntetendő cselekmények« (Nichtverbrechen). E kivételek egységes alapja *Stoos* szerint: az illető, különben büntetendő cselekmények *jogvédelmi természete* (güter-schützende Funktion). A hol pedig a BTK. a tényálladékban kifejezetten a jogtalan szót használja (így a vagyon elleni cselekmények, magánlak-sértésnél), ott ez a szó az illető tényálladék magánjogellenességét fejezi ki, egyértelmű a »jogosított beleegyezése nélkül« kifejezéssel. A »jogtalan letartóztatásnál« pedig a sértett »akarata ellen« való cselekvést fejezi ki, egyjelentőségű »a különös jogi felhatalmazás nélkül« szavakkal. A hivatali hatalommal való viszálylásnál (jogtalanul kényszerít) pleonasmus és nem tényálladáki ismérv. Éppen ez az éleselméjű bonczolás mutatja, hogy a BTK. különböző kifejezéseiből mennyi szó férhet s mennyire szükséges a jogtalanság hiányát, mint a beszámítást kizáró okot egy általános rendelkezéssel megoldani, hiányának összes eseteit egységes elvi kiindulási ponttal s egy vagy több általános rendelkezéssel megoldani.

jogtalanság hiányát, a jogos cselekvést, illetőleg annak főbb eseteit *általános beszámítást kizáró okká* tenni, vagyis az *általános részben* szabályozni, a mikor aztán a különös részben az egyes tényálladékok mellett az elkövetés vagy célzat jogtalanságának kiemelése feleslegessé válik. Legvilágosabban és határozottabban keresztülviszi ezt a gondolatot a *svájci* javaslat (1896), mely a »jogszerű cselekvést« egy általános beszámítást kizáró okká minősíti, kimondván: 18. Art. »A ki egy büntett gyanánt fenyegetett cselekményt *jogszerűen* (befugterweise, dans son droit) követ el, nem büntethető.« Ezenkívül a jogosság és a szolgálati parancs kötelező volta felőli tévedést általános enyhítő körülménnyé nyilvánítja. 15. Art. szerint: »A ki egy büntett gyanánt fenyegetett cselekvést *abban a kizemben követ el, hogy ahhoz jogosítva volt*, enyhébben büntetendő. A ki egy büntett gyanánt fenyegetett cselekvést *szolgálati parancs folytán abban a hiszemben követ el, hogy arra kötelezve volt*, nem büntethető.«

Az 1903-iki szöveg pedig a »büntetendőség (Strafandrohung) alóli kivételek« címfelirat alatt külön szakaszban (23. Art.) azt fejezi ki: »A tett, *a melyet bizonyos meghatározott körülmények közt a törvény parancsol, megenged vagy büntetlennek nyilvánít*, ezen esetekben *nem büntetendő cselekmény*.«

A svájci javaslat ez úttörő rendelkezéseit elfogadta azóta az 1907. évben hozott s 1908. október 1-én hatályba lépett új *japán* BTK. A 35. §. szerint: »A *cselekvés*, mely a *törvény vagy rendelet alapján vagy egy jogszerű hivatás gyakorlásában követetett el*, nem büntethető.« A 38. §. utolsó bekezdése pedig kimondja, hogy: »A *törvény nem ismerése* a büntett elkövetésére irányzott akaratot nem zárja ki; azonban az *eset körülményeihez képest* a büntetés enyhíthető.«

A többi újabb törvények közvetítő álláspontot foglalnak el. Megtartják a német törvény rendszerét s a különös részben az egyes tényálladékoknál emelik ki a cselekvés jogtalanságát, de e mellett az általános részben szabályozzák a jogtalanság hiányának egyik-másik fontosabb és gyakoribb esetét, pl. a törvényes rendelet, parancs végrehajtásában vagy a hivatás gyakorlása közben elkövetett jogsértő cselekmény büntetlenségét vagy a jogosság felőli tévedés enyhítő erejét. Így az 1881. évi *hollandi* BTK. 42. §-a szerint: »Nem büntethető a cselekmény, ha *egy*

törvényes rendelkezés végrehajtására szolgált;» 43. §-a szerint: »Nem büntethető a cselekmény, ha az illetékes hatóság által hivatalosan kiadott parancs végrehajtását tartalmazza. A jogosulatlanul kiadott hivatalos parancs a büntethetőséget nem szünteti meg, habár az alárendelt azt jóhiszeműleg jogosítottnak nézhetette is és annak teljesítése hivatali kötelességéhez tartozott.«

Az 1886-iki *portugál* BTK. 44. §-a szerint nem büntethető, »a ki törvényes felhatalmazás alapján valamely jog gyakorlásában vagy kötelesség teljesítésében követte el a cselekményt, a mennyiben a kellő gondossággal cselekedett vagy a tett pusztá véletlen eredménye.«

Az 1889-iki *olasz* BTK. 49. §-a 1. pontja szerint: »Nem büntethető, a ki a cselekményt a törvény rendelete vagy az illetékes hatóság parancsa folytán követte el. Ez esetben, ha egy közhivatalnok parancsának végrehajtása büntettet képez, az erre megállapított büntetés a parancsot kiadó közhivatalnokra szabandó ki.«

Az 1896. évi *bolgár* BTK. 44. §-a szerint: »Büntetendő cselekmény nem forog fenn, ha az a törvény vagy szolgálati parancs végrehajtása volt, a mennyiben az utóbbi az illetékes hatóságtól az előírt alakban adatott ki és nem nyilvánvaló büntetendő cselekményt kíván.«

Az 1903. évi új *orosz* BTK. 44. §-a szerint: »A cselekmény nem büntethető, ha az a törvény vagy az illetékes hatóság által hatáskörében szabályszerűen kiadott parancs végrehajtását képezi, a mennyiben a parancs nyilván büntetendő cselekményt nem tartalmaz.« (Egyezik a *bolgár* BTK. idézett szakaszával.)

Örömmel sorakoztathatjuk e legjelesebb modern BTK.-ek mellé e részben is a mi híres 1843-iki javaslatunkat, a Deák Ferencz és nagy társai örökbecsű munkálatát, mely mint a legtöbb kérdésben, ebben is gondosabb és gyakorlatiasabb volt, mint mai BTK.-ünk. A 43-iki javaslat az általános részben az enyhítő körülmények közt említi meg, »ha a törvényszegés (a tettesnek) olyan által parancsoltatott, kinek egyébként engedelmséggel tartozik« (83. §. 4. bek.). A különös részben pedig részletesen intézkedik az orvosok (sebészek, szülészek) által »gyógyítási özeiből« elkövetett sértésekről, kínzásokról, halálokozásról, az anyá megmentése végett elkövetett magzatölésről (124. §., 138. §. 1.,

161. §.); továbbá egész külön fejezetet szentel (XXVIII.) a »fenyítési jog gyakorlásában elkövetett visszaélésekről«, pontosan meghatározván, kik gyakorolhatnak »törvényszerűleg« fenyítési jogot s megállapítja a fenyítés »súlyosabb nemének«, a »szeméremtséért« vagy az »egészséget veszélyeztető« fenyítési nemnek alkalmazásával elkövetett visszaélések büntetését. (283—289. §§.) i)

Legtovább megy a büntetlenségi és enyhítési esetek általános felsorolásában az 1879-iki angol büntetőtörvényjavaslat, mely az általános részben egész külön fejezetben (Justification and excuse for acts which would be otherwise offences) kimerítően sorolja fel mindazokat az eseteket, melyek a különben büntetendő cselekményt büntetlenné vagy menthetővé teszik. Ilyenek a javaslat szerint: a bírói ítélet, a perbeli rendelkezés végrehajtása, a letartóztatási parancs foganatosítása, az előzetes letartóztatás esetei, a közbéke zavarás elnyomása, katonai parancs teljesítése, a súlyos bűntettek elhárítása, jogos védelem, a nevelési és fegyelmi fenyítés gyakorlása, orvosi operatók.

önálló és figyelemreméltó álláspontot foglal el e kérdésben az 1905. január 1-én életbelépett új (1902) norvég BTK., mely jelenleg a legjelesebb európai BTK. gyanánt tekintetik. A törvény a német BTK. rendszerét követve, az általános részben mellőzi a jogtalanság hiányának kizáró ok gyanánt megállapítását, miután az indokolás szerint »a jogellenes cselekvés hallgatóságos előfeltétele a büntethetőségnek«, de hogy mi jogellenes, mi nem, azt nem a BTK. feladata eldönteni, hanem a jogrendszer többi részeié. Azonban a norvég törvény mégis két oly intézkedést tesz, melyekkel közvetve teljesen megnyugtatóan oldja meg a felmerülhető legvitásabb kérdéseket. Egyfelől kibővíti a végszükség körét a *bárkinek személyét vagy vagyonát* fenyegető veszélyből való megmentésre, másfelől a *jogtalanság felőli tévedést* a büntetés alól mentesítő, esetleg enyhítő körülménynek nyilvánítja. Az 57. §. szerint: »Ha a tettes a cselekmény elkövetésekor *annak jogtalansága felől tévedésben volt*, a büntetés, a

l) Az emberölés és testi sértés eseteire már az 1810. francia *Code pénal* büntetlenséget biztosít, ha az a törvényes felsőség parancsára történt (327. §). Az 1881-iki *newyorki* törvény is a különös részben említi meg, hogy »a bírói ítélet végrehajtása folytán elkövetett emberölés jogszerű«.

mennyiben a bíróság e tévedés miatt az illetőt nem találta *felmentendőnek*, a megállapított legkisebb büntetésen alul és *enyhébb büntetési nemben* is szabható ki.«

A fentebb előadott esetekből és a most idézett újabb törvényhozási munkálatok példájából, azt hiszem, jogosan vonhatom le azt a következtetést, hogy BTK.-ünk a »*beszámítást kizáró és enyhítő okok*« tekintetében revisióra szorul. A mint láttuk, számos és fontos kérdés merülhet fel a bíró előtt, melyekre nézve BTK.-ünkben semmi támpontot nem talál, a jogtalanság hiányának oly esetei jöhetnek elébe, melyekre a különös rész ötletszerű *casuisticája* nem nyújt semmi felvilágosítást. A kérdés törvényhozási (de lege ferenda) megoldására kétségtelenül a *svájci* javaslat álláspontja látszik elméletileg legtisztábbnak és leghatározottabbnak. Kérdés azonban, gyakorlatilag beválna-e, elegendő lenne-e a felmerült esetek tisztázására az a lakónikus kijelentés, hogy a *jogszerű cselekvés*, illetőleg a *törvény által parancsolt vagy megengedett cselekmény nem büntethető?*

Heimberger, a német BTK. revisiója szempontjából a svájci javaslat álláspontját e részben nem tartja követésre méltónak, mert ez az általános kijelentés oly önként érthető, hogy ezt a törvénybe felvenni felesleges, a bíró ezt bizonyára tudja s így kár ily elméleti kijelentésekkel szaporítani a BTK. §-ait.) Bizonyára sokan lesznek nálunk is, a kik szintén ezt vallják. Ezzel szemben ugyan joggal fel lenne hozható, hogy a mily felesleges az ily általános kijelentés, éppen olyan felesleges a különös részben 26 helyen megemlíteni a jogtalan jelzőt a cselekvés vagy a célzat előtt. A bíró bizonyára tudja, hogy a lopás csak akkor számítható be, ha az eltulajdonítás jogtalan volt, mire való hát a célzatot úgy szövegezni, hogy ez a »*jogtalan* eltulajdonításra« irányuljon. Hiszen ha az eltulajdonítás nem volt jogtalan, akkor

¹⁾ Heimberger beérné a revidált BTK.-ben annyival, ha a jogtalanság kizárásának eddigi eseteinél (jogos védelem, végszükség) az eddig szokásos »a cselekmény nem büntethető« formula helyett »a cselekmény nem jogellenes« alkalmaztatnák.

Azonban maga Heimberger is szükségesnek tartja az orvosi beavatkozás, a volenti non fit injuria, a házi fegyelmi jog stb. kérdéseinek az általános részben való szabályozását, id. h. 15. 1.

nem is volt »eltulajdonítás«. Mennyire közömbös itt tényleg a jogtalan jelző, legvilágosabban bizonyítja az, hogy az eredeti miniszteri javaslatban nem is volt benne a »jogtalan« jelző az eltulajdonítás szó előtt, csak a képviselőház igazságügyi bizottsága szúrta belé. S bizonyára ba elmarad a lopás definitiójából a jogtalan szó, épp úgy ba kihagyjuk azt a rablás, zsarolás, sikkasztás vagy csalás definitióiból, az illető tényálladékok sértetlenül maradnak s a bíró nem fog zavarba jönni, hogy ezeket mikor állapítsa meg.

A kérdés tehát voltaképpen az, hogy 26 helyen használjunk-e egy gyakorlatilag felesleges kifejezést vagy egy helyen? Nem ajánlatosabb-e egy általános formulával kifejezni az összes büntetendő cselekmények jogtalanságát, a mely elvi kijelentés aztán feleslegessé teszi a casuisticus felsorolást a különös részben. Részemről is azt tartom, hogy merőben tudományos jellegű tételeket felesleges bevenni a törvénybe, úgy de különbség van a tudományos »tantételek« és az elvi kijelentések közt.

A mennyire helytelen lenne, ha a BTK. a tisztán doctrinális jellegű vitákat el akarná dönteni, pl. a szándék lényegére vonatkozó (akarat- és tudat-elmélet) vagy az okozatossági elméletek valamelyikét törvénybe iktatná, a mivel kétségtelenül megakasztaná az újabb tudományos vizsgálódásoknak szokásjogi úton, a bírói gyakorlat által való érvényesülését, épp úgy teljesen jogosult és szükséges a gyakorlatban felmerült és vitássá lett újabb kérdésekre éppen az általános részben *irányelveket* adni a bíróságok számára s ezzel a tudomány újabb általános és határozott megállapodásait, melyek eddig csak az ingadozó szokásjogi úton érvényesültek, kötelező erővel ruházni fel. Ezzel a törvényhozás tartozik a tudománynak, a jog fejlesztésének, a haladásnak.

A felvetett kérdésre nézve tehát magam is céltalannak, sőt helytelennek tartanám, ha a BTK. a jogtalanság fogalmát meg akarná határozni vagy annak összes elképzelhető eseteit (mint az angol javaslat) taxatívén kísérelné meg felsorolni, azt az elvi kijelentést azonban, hogy a »jogszerű eselekvés nem büntethető«, részemről nem helyteleníteném, sőt kívánatosnak tekinteném. Gyakorlati okokból azonban ezen elvi kijelentésnél fontosabbnak tartanám, ha a gyakorlatban felmerült nagyobb vitás kérdések tisztáztatnának a BTK. általános részében, a

tudománynak megállapodásai és az idézett modem törvényhozási munkálatok figyelembevételével. Az említett elvi kijelentés törvénybe iktatása ugyanis maga után vonná a különös rész idézett 26, illetőleg 13 tényálladékanak revisióját. Ily nagyobb megbolygatása pedig a BTK. szakaszainak előreláthatólag nehézségekbe ütköznék s a conservatív jogászvilág előtt visszatetszést kelthetne. Az elvi kijelentéstől tehát, miután az csak elméleti csinosítása, tökéletesítése lenne a BTK.-nek, hajlandó volnék magam is lemondani, ha ennek fejében a hivatkozott vitás kérdéseket oldaná meg a törvényhozás.

Nem tekintem feladatommak, hogy e helyen concret javaslatokat formulázzak, azért legyen szabad csak annyit megemlítenem, hogy a »jogos cselekvés« vitás esetei közül részemről a törvényes rendelet végrehajtása, a hivatás (foglalkozás) és a házi fegyelmi jog gyakorlása közben elkövetett jogos cselekmények büntetlenségét óhajtánám biztosítani.

Ha revideált BTK.-ünk világosan kifejezné, hogy *a törvény parancsának, az illetékes hatóság által hivatalosan kiadott törvényes rendeletnek köteleességszerű végrehajtása, a törvény által elismert foglalkozásnak szabályszerű és kötelesség szerű gyakorlása közben vagy a házi fegyelmi jog igazságos és szükségszerű alkalmazásában elkövetett cselekmény, mint jogszerű cselekmény, nem büntethető*, ezzel bizonyára jelentékenyen megkönnyebbitené a bíróságok feladatát és helyzetét s az illető egyének is, pl. orvosok, feljebbvalók, alárendelt közegek nyugodtabban és a jog biztos védelme alatt teljesítenék hivatali kötelességüket. Ez esetben az *Illés Károly* által anachronismusnak jelzett 313. §. is törölhető lenne. Épp úgy, ha a BTK. 81. §-a világosan kifejezné, hogy *ha a tettes cselekményének büntetendő voltát egyáltalán nem ismerte vagy abban a tévedésben volt, hogy jogszerűen cselekszik: enyhébben büntethető, sőt jóhiszemű és menthető tévedés esetén felmenthető*, ezzel szintén hathatósan figyelmeztetné a bíróságokat, hogy a jogosság felőli tévedést méltányolni tartoznak s rendkívüli esetben joguk van a vádlottat felmenteni.

Sőt, ha ezek a javaslataim is messzemenőknek látszanának, bár azokat úgy elméleti, mint gyakorlati szempontból BTK.-ünk javításához szükségesnek vélem, mint »végső minimum«-mal megelégedném a *norvég* BTK. e tárgyú reformintézkedéseivel

is, t. i. 1. a *végzsükség* körének (a fentemlített módon való) *ki-bővítésével*, miáltal az orvosi műtétek kérdései közül a legkényesebbek tisztázva lennének, 2. a *jogosság felőli valódi és menthető tévedésnek* beszámítást kizáró ok, illetőleg enyhítő körülmény gyanánt megállapításával, a mi a jogtalanság tudata felőli téves felfogásokat helyesebb mederbe terelné. Ez utóbbi javaslataim ellen, azt hiszem, sem elméleti, sem törvénytechnikai szempontból kifogás nem emelhető s e két rövid módosítás, illetőleg betoldás is jelentékenyen tökéletesítené BTK.-ünket úgy elméleti, mint gyakorlati tekintetben.

*

Végzem fejtegetéseimet. A jogtalanság fogalmával a büntetőjog általános és különös részének számos más érdekes kérdése kapcsolódik össze. Az általános részben a *jogos védelem* és a *végzsükség* egyes vitás pontjai, a *volenti non fit injuria*, a különös részben az önbíráskodás büntetendősége, az *öngyilkosság* és *öncsonkítás* jogtalansága mind olyan érdekes dogmatikus kérdések, melyeknek, valamint az *orvosi beavatkozás*, a *házi fegyelmi jog*, a *törvényellenes parancs* kérdéseinek behatóbb tárgyalását a mily örömmel óhajtottam és terveztem, épp oly sajnálattal kellett azokról ezúttal lemondanom, miután előadásom így is túllépte a székfoglaló értekezések rendes keretét s e reám oly ünnepélyes alkalommal nem óhajtottam (jogtalanul vagy legalább is helytelenül) visszaélni nagybecsű türelmükkel.

AZ ŐSEMBER KRITIKAI MÉLTATÁSA

SZÉKFOGLALÓ

ÍRTA

PLATZ BONIFÁCZ

L. TAG.

(OLVASTATOTT

A M. TUD. AKADÉMIA 1909. MÁRCIUS HÓ 30-IKI ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1909.

Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

BEVEZETÉS.

Az anthropologia s az ethnographia egyaránt az emberrel foglalkozik. Míg az anthropologia az egész emberit tekinti s azt minden vonatkozásában kutatja; az ethnographia az emberiségnek csak egy részére veti tekintetét s ezt az egy részt vizsgálja minden irányban. Ez utóbbi az egyes népeket bonczolja testi és szellemi szempontból; a történeti fejlődés alapjára helyezkedik, keresi valamely népnek eredetét, más népekkel való összefüggését, a rokonságnak mértékét, területi kiterjedését. E munkában nemcsak a testi vonások, hanem és főleg a szellemi érintkező pontok a fontosak és döntők. A nyelv, a családi állapot, a vallási momentumok egészben szinte kényszerítő erővel bírnak a népek rokonságának megállapításánál; a miknek igen fontos járuléka a népies mondák, mythosok, dalok, melyek nagyon sok esetben vallási vonatkozásúak; s végül a foglalkozás. Sokkal nagyobb területeket ölel föl az anthropologia. Ugyanezen szempontokat figyeli és keresi, azonban az egész emberiségre nézve. Az emberiség nem mint részekre szakadozott sok egyéniség áll előtte; hanem mint konkrét egységes valóság; s ennek törvényeit keresi. Keresi mindenekelőtt a konkrét embernek eredetét, ennek egységét avagy sokféleségét. Keresi az egységesség szempontjából az érintkező pontokat a test és szellem terén; ezeknek nyomán keresi a látható és feltűnő sokféleségnek okait. Vagy: a sokféleség szempontjából keresi a szétválasztó testi és szellemi momentumokat, melyek ember s ember közé faj beli eltávolíthatatlan gátokat emelnek.

Ily viszonylatban van ez a két tudományág; egymás mellett haladnak, de egymás nélkül nem lehetnek el. Az anthropológiá-

nak azon iránya, mely az egységesség alapján áll, a mely tehát a sok ezredévet átfogó vallásos fölfogással esik össze, nagy erősséget nyert a származástanban, főleg annak monistikus irányában. Ez az összes szerveseknek egységes eredetét hirdetvén, mint következményt az emberiség egységességét is tanítja. Ez által visszahat magára az ethnographiára is. Meghatározza utait, a melyeken haladni tartozik; irányt szab neki, hogy t. i. egységes lévén az egész emberiség eredete, a népek életében is meg kell lenniök az érintkező és közös tulajdönt kivevő pontoknak, melyek az anthropologia által tanított egységességet a népi élet alapján is kimutathatják. Csakhogy míg az anthropologia és ethnographia a származástan által nyújtott ezen erősséget szívesen fogadja s azt a maga céljaira értékesíti, a miként ezt egyik munkámban én is megtettem: i) a származástan még mindig olyan problémaként áll a tudomány mezején, mely a vitakozást minden irányban megengedi, sőt egyes kérdések tisztázása szempontjából azt meg is követeli. Éppen azért székfoglalóul az emberről szóló tudományoknak származástani részével foglalkozom s azon legfontosabb kérdéseknek és tételeknek elemzésébe bocsátkozom, melyek a világirodalomban sokszoros tárgyalásnak szolgáltattak anyagot.

Éppen száz éve annak, hogy Lamarck e nagy jelentőségű kérdésekre vonatkozó spekulációit közzétette; ²⁾ ezeket aztán fél századdal ezelőtt Darwin nagy erővel bele vitte a köztudatba; ³⁾ leghatározottabb előharcosuk azonban Ernst Hackel. Ámbátor nagy idők óta mozgatják a tudós elméket e kérdések, mindazonáltal a kezdet nehézségein még alig vagyunk túl; s még mindig egész joggal mondhatja Kohlbrugge: »a leszármazás mindig a hit dolga leszen«; ⁴⁾ és joggal írhatja a nem csekély nyomatékí Hoernes: »sok helyütt ismerjük az ember létezésének tényeit; de egyetlen helytálló adatunk sincs, mely világosságot vetne

¹⁾ Dr. Platz Bonifác: Az ember eredése, 1905. 94. 1. A fajegység.

²⁾ Lamarck: Philosophie zoologique, 1809.

³⁾ Darwin: Of the origin of the species, 1859. The descent of man, 1871.

⁴⁾ Kohlbrugge: Die morphologische Abstammung des Menschen. Stuttgart, 1908. 21. 1.

származására és korábbi életére«.¹⁾ Az ember eredésére vonatkozó összes vélekedések pusztá föltevéseken, hypothesiseken alapulnak, a mi különben teljesen jogosult; mert a tényeken alapuló igazságok hiányában az ismeretlen kérdések megoldását föltevésekkel kell megkísérelni. A nem helyeselhető eljárás ott kezdődik, a hol a be nem bizonyított s be nem bizonyítható hypothesiseket bevégzett igazságul hirdetik és további következtetések alapjaivá teszik. Az ember eredetére vonatkozó megoldási kísérletek, föltevések rendkívül szétágazók. El lehet mondani, hogy mindegyik kutatónak más a vélekedése. S bár e vélekedések egymással sokszorosán ellenkeznek s egymást kizárják, mégis mindenki a maga föltevését igazságnak tekinti s azt ilyenül bebizonyítani törekszik. Ez utóbbi szempontokon alapszik a kritika jogosultsága. Ennek az a föladata, hogy a kutatók által szolgáltatott anyagot rendezze, a különböző véleményeket egymással megvilágítsa s aztán eredményképen levonja azon igazságot, mely az előzményekből szinte önként következik. A tudomány objektív kritika nélkül nem haladhat.

Kritikai észrevételeimet négy fejezetre osztom, melyeknek sorrendje a következő.

1. Hypothesisek az ember eredetéről.
2. A tertiär ember fossil maradványai, nyomai és eszközei.
3. A diluvialis ember.
4. A heidelbergi és Chappelle-aux-Saints-i ősember.

1. Hypothesisek az ember eredetéről.

Általánosan elfogadott az a tapasztalati tény, hogy az ember a testi szervezet szempontjából az állatvilággal függ össze. Annyi bizonyos, hogy morphologiai tekintetben testi szervezete az emlősökkel közös minta szerint épült föl s ő ennek a típusnak legfejlettebb, legtökéletesebb, legmagasabb fokon álló formája. De hogy ezen összefüggést az állatvilággal miként kelljen gondolnunk, a származástan művelői három nagyon különböző véle-

¹⁾ Hoernes: Der diluviale Mensch in Europa. Braunschweig, 1903. 2.1.

ményre szakadnak. Némelyek szerint az összefüggés a majmokkal, tehát a rendszer szerint az emberhez legközelebb álló lényekkel közvetlen, a mennyiben az ember a majmoktól származik. Mások azt vallják, hogy az összefüggés a majmokkal csak közvetett; t. i. az ember nem valamely majomnak származéka, hanem a majmokkal együtt közös törzsnek a hajtása, melynek egyik ága a Simiádák, másik ága az ember. A harmadik vélekedés szerint az embernek a majmokhoz semmi köze, a mennyiben egészen önálló állati elődjei vannak.

A közvetlen majomrokonságnak legkiválóbb képviselője Ernst Hackel. Különböző munkáiban többszörösen nyilatkozik e tételről; azonban nyilatkozatai, ha lényegesen nem is ütnek el egymástól, de egészen még sem vágnak össze. »Schöpfungsgeschichte« című munkájában ez olvasható: »az embernek közvetlen elődeit nem a mai anthropoidok között kell keresnünk, hanem a miocénnek (tertiär) ismeretlen már kihalt embermajmai között. Az embermajmokból a majomemberek származtak, ezekből aztán az igazi emberek.«¹⁾ 1866-ban a »Generelle Morphologie« című művében szabadabban nyilatkozott. »Az ember alsóbb gerincesekből, legközelebb pedig valódi majmokból fejlődött ki.«²⁾ Szinte korlátlanul mondja ki e tételét egyik legújabb, »Welträtsel« című művében. »Biztos történeti tény, hogy az ember a majomtól származik.« »A Dubois által fölfedezett Pithecanthropus erectus valószínűleg a sokat keresett missinglink, hiányzó szeme a Primatesek láncolatának, mely a legelső *catarrhina-majmoktól* (ó-világi keskenyorrú majmok), a legmagasabb fejlődöttségű emberig húzódik. A jávai kövült majomember fölfedezése világosan és kétségen kívül (sicher) bebizonyítja az embernek a majomtól való eredetét.«³⁾ Ezek Hackel szavai. Ezekből kitetszik, hogy Hackel szerint egészen biztos, miszerint az ember a majmoktól ered s pedig a jávai Pithecanthropus közvetítése által.

A majmoktól való leszármazásnak ezt a formáját csak kevesen vallják. Kohlbrugge fölveti a kérdést, nem lehetne-e az embert s az anthropoidokat az *amerikai* majmoktól leszármaztatni?

¹⁾ Hackel: Schöpfungsgeschichte, 1874. 590—591. 1.

²⁾ Hackel: Generelle Morphologie, 1866. 427. 1.

³⁾ Welträtsel: Volksausgabe. 141—150. Tausend. 38—39. 1.

S mivel az Ateles majomnak sok jellege vág össze az emberrel, Kohlbrugge azt hiszi, hogy ezt a laposorrú majmot joggal lehet az ember s az anthropoidok törzséül tekinteni.¹⁾ Rhumbler szerint az ember az anthropoidoktól ered s pedig Ázsiában.²⁾ Ismeretes Kollmann vélekedése, ki az ősi embert s a mai embert törpe emberkéktől származtatja le, kik viszont a simpánzzal rokon apró anthropoidoktól erednek. Méhely a genetikus összefüggést következőképen gondolja. A miocáni ősmajom, a *Dryopithecus*, két ágat hajtott. Az egyik ág (a képzelt) *Pliohomo* útján a diluviális ősembert (Neandertal) hozta létre; a másik a jávai *Pithecanthropus*-on át a mai embert (*Homo sapiens*).³⁾ Méhely azonban e véleményéhez nem ragaszkodik véglegesen (1. 29. lap). Mikor a *Dryopithecus Fontani* Lartet ősmajomnak állkapcsát fölfedezték, Gaudry a legnagyobb emberhasonlóságot látta rajta; úgy hogy beleillesztette az emberősök sorába s a franciaországi Thenay mellett talált kovaszilánkok készítőjének mondotta. A másik, későbben fölfedezett állkapocs, mely rendkívül majomi, tévesnek bizonyította azt a föltevést, a miért is Gaudry korábbi véleményét visszavonta.⁴⁾ Cope szerint az ember törzsfája egyenesen a kihalt *lenwrokh*oz (félmajmokhoz) nyúlik vissza.⁵⁾ Lapouge és Verneau a neandertali embert egyenesen a *Pithecanthropus*-szal kötik össze.®) Mortillet és Broca bizonyos állítólagos őskori kőeszközöket az ember majomszerű elődjének tulajdonítanak, a kit Mortillet »Homo simien«, Broca »*Anthropopithecus*« névvel illet. Ez utóbbi háromféle ilyen embermajmot különböztet meg: *Anthropopithecus Bourgeoisii*, *Ramesii* és *Ribeiroii*.⁷⁾

Ameghino szerint mind az embermajmoknak, mind az embernek gyökere *Délamerikában* van. Patagóniának felső eocánjében éltek a *Homonculida*-majmok. Ezekből két teljesen ellentétes

¹⁾ Kohlbrugge i. m. 43—48. 1.

²⁾ Korrespondenzblatt d. Deutsch. Gesellsch. für Anthropol. 1904. 63—64. 1.

³⁾ Méhely: A származástan mai állása, 1905. 47. 1.

⁴⁾ Adloff: Das Gebiss des Menschen und der Anthropomorphen, 1908. 96. 1.

⁵⁾ L'Anthropologie. 1906. 683. 1.

⁶⁾ Globus, 1905. LXXXVIII, 285. 1. L'Anthropologie, 1906. 314. 1.

⁷⁾ Archiv für Anthropol. 1905. 154. 1. Term. Tud. Közöny, 1905. 620. 1.

irányú fejlődés indult meg; egyiknek eredménye az ember, másiknak a Simiádák. Az emberré levés a miocán közepén történt, a mikor Délamerikában az embernek oly előde élt, ki már elég intelligens volt ahhoz, hogy kőszközöket készítsen. Ezeket Ameghino meg is találta. Ez a lény még nem volt igazi ember, hanem Homosimias. Mivel pedig a miocánben Délamerikát földség kötötte össze Afrikával, ezen időben a Homosimias a czerkómajmokkal az ó-világba költözött s ott létrehozta az anthropoidokat s az emberi fajtákat. Az anthropoidok tehát a Homosimiasnak lecsülyedt, állattá fejlődött formái. E Homosimias-lényt Ameghino fel is fődözte nem messze Buenos-Ayrestől az Atlanti oceán partján, Miramár nevű helyen az alsó pliocáni rétegekben s Homo pampaeus névvel illette. Jellemző reá nézve, hogy bár homloka erősen hátradül, de kiálló szemöldökívei nincsenek, miként ez az európai diluviális (Neandertal, Spy) koponyákon látható.¹⁾

Schwalbe sokféle formában nyilatkozik az ember származásáról. Szerinte a diluviális emberek közép helyen állnak a majom s a mai ember között. »Fejlődéstörténeti és physiologikus bizonyítékok alapján az embert az igazi majmokhoz tartozónak kell tekintenünk; bár arra nem lehet gondolni, hogy az ember valamely élő majommal közelebbi viszonyba hozassék.« »Az ember s a most élő anthropomorphok eredhettek ugyan közös négy lábú ősalaktól, de az ember a mai anthropomorphoktól nem.« »A miocánben élő Pithecanthropus az anthropomorphoktól elágazó emberlénynek fölfelé haladó fokozata.«²⁾ »A koponyákon végzett nagyon beható vizsgálatok alapján azon nézetre jutottam, hogy a Pithecanthropus, a neandertali ember s a legrégeb (emberi) fajták között genetikus összefüggés van.«³⁾ »A diluviumban élő neandertali ember előfutója a mai embernek (Homo sapiens); a neandertalit pedig a Pithecanthropusból vezetem le. Pithecanthropus, Homo primigenius (Neander, Spy), Homo sapiens, ez a három alak szorosán összetartozik, egy családnak, a Honúnidák családjának tagjai, melyek a velük legközelebbi rokonságban levő ember-

¹⁾ Globus. 1908. XCIV. 21. s köv. 1.

²⁾ Schwalbe: Die Vorgeschichte des Menschen, 1904. 6, 21, 22, 29, 43. 1.

³⁾ Globus. 1908. XCIII. 342. 1.

majmoktól valószínűleg kétlábúság által különböznek, s az utóbbiakkal valószínűleg a miocénban közös gyökerük van.«¹⁾

Ezen helyenként eléggé burkolt szavú idézetekből az tűnik ki, hogy Schwalbe vallja ugyan a majom s ember közt levő közeli rokonságot, de az élő majmoktól való leszármazást nem; közös gyökérnek hajtásai olykép, hogy a jávai ősmajom, a Pithecanthropus révén függ össze az ember a majmokkal.

Klaatsch szerint az ember nem az anthropoidoktól származott, hanem oly emlős formáktól, melyeknek szervezete sokkal ősiebb (ursprünglicher). Az anthropoidok az ember eredésére nézve immár elveszítették jelentőségüket. A Homo recens, a neandertali, a majom, s a Pithecanthropus nagyon messze levő közös gyökérből indultak ki és egymástól elszakadt fejlődési soroknak független eredményei.²⁾ Nem az anthropoidok s nem valamelyik most élő majom s az ember közt kell keresnünk az összekötő kapcsot, hanem a Primatesek legalsó foka s a teremtés koronája között kell megépítenünk a hidat.³⁾

Klaatschnak e véleményéről a német anthropologusok Lindauban 1899 szeptember 7-én tartott gyűlésén Ranke úgy nyilatkozott, hogy az már nem tudomány, hanem képzelődés.

Még sokkal szertelenebb dr. Stratz C. H.-nak vélekedése. Szerinte a Hackel által hirdett majomeredésben többé nem hiszünk. Az embernek ősi kezdetét a »szalamandra és egér« közt levő középleányban kell keresnünk, a melyből egyenesen járó, nagyobb koponyájú »szalamandra-egér« fejlődött ki. Talán a kőszénkort követő permi képződmény Chirotheriái (kétéltű lények) voltak e szalamandra-egerek; azonban az emberrélevés a kréta-korszakra esik; s az embernek nyomai már a legifjabb tertiárban s testi maradványai a legrégebbi quartárban láthatók. Az ember sem a majmoktól, sem valamely más állattól nem származik, hanem a saját maga őseitől.⁴⁾ Ludwig Willser is azt tartja, hogy az ember nem származik a majmoktól, hanem csupán csak törzs-

¹⁾ Globus. 1905. LXXXVIII. 159. 1.

²⁾ Jahrbuch der Naturwissenschaften. 1904/5. 266. 1. Verhandlungen der Anatom. Gesellsch. Bonn, 1901.

³⁾ Globus. Klaatsch. 1899. LXXVI. 330, 355. s köv. 1.

⁴⁾ Dr. C. H. Stratz: Zur Abstammung des Menschen. Stuttgart, 1906.

fájuk közös.¹⁾ Prof. Kallius is azt hiszi, hogy az ember törzsfája közvetlenül az eocáni emlősökig nyúlik föl.²⁾

Schoetensack egészen egyedül áll véleményével. Szerinte az ember alsóbb formákból nem a létért való »szigorú« küzdelem útján fejlődött ki, miként más emlősök s az anthropoidok is. Az ember fejlődése szelid küzdelem eredménye. Hatalmas ragadozók közepette az ember elődje természetes fegyverek hiányában s a mesterségesek ismerete nélkül a küzdelmet nem bírta volna ki. Azon földrész, mely az ember kifejlődésére a legkedvezőbb föltételeket nyújtja, *Ausztrália*. Ennek állatvilága, az erszéyesek, könnyen vadászhatók voltak; más részről ott nem éltek oly magasabb szervezetű emlősök, melyek a kezdetben fegyvertelen emberre veszélyesek lehettek volna. Ez az emberrélevés a pliocénben történt. E korszakban Ausztrália szárazföldje még összefüggött a keletázsiai szigetekkel s így az ember könnyen vándorolhatott Ázsiába.³⁾

Az ember származását magyarázó vélekedések és föltevések sokasága és nagy különfélesége eléggé mutatja, hogy e fontos kérdést tulajdonképen még teljes homály fedi. A vélemények e nagy különbözősége és nagy sajátossága, egyikben-másikban talán a kellő komolyság hiánya, mintha azt mutatná, hogy az anthropológiának ezt az ágát az efemér hírlapírás szelleme szállta meg, mely csak arra törekszik, hogy valamely dologról minél újabb, minél különösebb nézetet hirdessen. A leszármazás módja: közvetlenül az élő vagy régen kihalt majmoktól, s pedig ázsiai, afrikai, amerikai majmoktól, igazi vagy félmajmoktól, az anthropoidoktól, az Ateles-től, a Czerkómajmoktól; vagy a majmokkal közös őstörzsalaktól, avagy valamely eocáni emlős állattól, szalamandraegértől, vagy végül valamely ausztráliai közelebről meg nem határozott lénytől, a bizonytalanságnak oly perspektíváját nyújtja, hogy benne eligazodni alig lehet.

Ha az ember akár közvetlenül, akár közvetve függ össze a majmokkal, vagy valamely eocáni emlősből kiindulva, akár az ó-világban, akár az új-világban saját családfája van: mindegyik

¹⁾ Globus. 1902, LXXXII. 148. 1.

²⁾ Correspondenzblatt d. deutsch. Gesellsch. f. Anthrop. 1905, XXXVI. 66. 1.

³⁾ Jahrbuch der Naturwissenschaften. 1904/5. 267. 1.

esetben létezniük kellene olyan alsóbbrendű középformáknak, melyek az ember és a majmok, vagy az eocáni ős között összekötő kapocs volnának, miként ezt Ranke is hangsúlyozza.¹⁾ S e középalakoknak annál nagyobb számmal kellene lenniök, minél távolabb van az állítólagos ős. Már pedig egyetlen egy *nem*, egyetlen egy *faj* sem állapítható meg, mely az eocáni ősemelőshöz vezetne vissza. A mi pedig a majmokat illeti, Európának és Ázsiának tertiár rétegeiben több kihalt anthropoidnak állkapcsát és fogait fődözték föl. (Európaiak a Pliopithecus, Dryopithecus háromfajban, Neopithecus, Griphopithecus; ázsiai a Palaeopithecus.) Mivel az élő anthropoidokat általában kizárják az ember törzsfájából, azt kellene remélnünk, hogy az ősemberszabású majmok közelebb állnak az emberhez, mint az élők. A mi teljességgel nem áll. Valamennyi távolabb marad az embertől.²⁾ Igazság szerint tehát az ember törzsfájába nem illeszthetők bele. Aztán akár közvetlenül, akár közvetve származott az ember a majmoktól, hogyan van az, hogy a természet ezt a föltételezett tényt nem ismétli meg? Mert ha egy esetben megtörténhetett, azt kell várnunk, hogy másodszor is megtörténjék.³⁾

Miként a fönnebbi bő idézetekből kitetszik, Hackel a közvetlen majomszármazást vallja. Ennek megf el előleg többször megkészítette a Primateseknek és az embernek családfáját. A legutóbbi családfa 1905-ből való. A sort az *Archiprimas* nevű lény kezdi meg, mint az embernek legrégebb őse; ezt követik a *Pachylemures*, *Necrolemures* (félmajomfélék). Ebből származtak az ősmajmok, névszerint az *Archipithecus*, *Protohylobates*, *Pithecanthropus alalus*; ennek származéka a *Homo stupidus*, végül a *Homo sapiens* A) A *Homo sapiens* kivételével az egész családfának *egyetlen egy tagja sem létezett valósággal, költött lény valamennyi*; épp úgy, mint Mortillet és Ameghino Homosimius-a és Broca Anthropopithecusa. Háckel különben önmagának a legerősebb kritikusa. Bár legnépiesebb könyvének, a »Welträtsel«-nek 38.

¹⁾ Ranke: Der Mensch. II. 392. 1.

²⁾ Éppen erre vonatkozólag mondja dr. Adloff: »auf welch schwachen Füßen alle diese phylogenetischen Spekulationen stehen.« I. m. 99—100. 1.

³⁾ Dr. H. von Schoeler: Probleme. 1900. 65. 1.

⁴⁾ Häckel: Stammbaum der Primaten. 1905. 99. 1.

lapján kategorikusan kijelenti: »biztos történeti tény, hogy az ember a majomtól származott«, egyik igen nagy jelentőségű munkájának, a »Systematische Phylogenie«-nek előszavában tudományos meggyőződésének s az igazságnak hangját hallatja, mondván: »törzsünknek története magától érthetőleg nem egyéb, mint a hypothesiseknek kártyavára« (Hypothesengebäude).¹⁾

Häckel s az anthropogenesisis foglalkozók legnagyobb része a Pithecanthropust tartják azon lénynek, a melynek révén a majomelőd az emberség magaslatára eljutott. Ezt az állítólagos ősmajmot Dubois Eugen fődözte fel 1891—1892-ben, a mikor is Jáva szigetén a Trimilnél levő Solo (Bengawa?) folyó medrében, homokköves tuffában két jobb oldali zápfogat (m^2 és m^3) s egy alsó praemolárist, a következő évben az előbbi helytől egy méternyire egy darab koponyatetőcsontot s nemsokára tizenöt méternyi távolságban egy bal czombcsontot talált. Ezen igen szerény töredékekből konstruálta meg Dubois a Pithecanthropus erectus nevű lényt, mely a missinglink volna az ember s a majom között.²⁾

E fölfedezésnek első híre szinte lázba ejtette az elméket. Mas d'Azilben egy állati lapoczkacsontot találtak, a melyre primitív módon emberi kép volt rajzolva. Piette E. e rajzban a Pithecanthropus erectus arczképét ismerte föl. Azonban igen tévedett. Ennek a rajznak kivitele egészen összevág azon rajzokkal, melyeket Laugerie Bassenál fődöztek fel s melyek egy bölényvadász s a rénszarvassal együtt levő nőt ábrázolnak. Mind a három rajz a bölénnyel s a rénszarvassal együtt élő ősember kezének a műve. Piette E. magyarázatát senki sem hitte el.³⁾ A Pithecanthropus kritikai megítélésénél már a fölfedezés körülményei is nagy óvatosságra intenek. Semmi módon sem bizonyítható be, hogy az egymástól nagyobb távolságra fekvő töredékek csakugyan *egy lényhez* tartoznak. Azonfelül a felső zápfogak egyike nagyon el van kopva, a másik meg csaknem teljesen ép.⁴⁾ Egészen jogos tehát az a föltevés, hegy ez a két fog két

¹⁾ Häckel: Systematische Phylogenie. Három kötet. 1894—1895.

²⁾ Dubois: Pithecanthropus erectus. Batavia, 1894.

³⁾ E. Piette: Gravures du Mas d'Azil. Bulletin Mém. Soc. Anthrop. Paris, 1902. 771. 1.

⁴⁾ Dubois. 13. 1.

külön egyéné volt. E föltevést bizonyossá teszi az, hogy a koponya-töredéken a varratok egészen elnőtték, tehát a koponya öreg egyéné volt,¹⁾ s így az ép fog ezé a lényé nem lehetett. A jávai ősmaj ómnak tartott bizonytalan csonttöredékek biztos következtetéseknek nem szolgálhatnak alapul.

A Pithecanthropus erectus sorsát egyébként az újabb fölfedezések teljesen eldöntötték. Dr. Volz W. tanár 1904-ben átkutatta a Solo-folyó medrét, a hol homokköves tuffában Dubois a Pithecanthropust találta. E tuffák a Lavu-Kukusan vulkánok termékei, mint vulkáni homok és hamu kerültek ki a tűzhegyekből, melyeket aztán vulkanikus iszapfolyamok hordtak össze, magukba temetvén a kitörések által megölt szarvasok, vad-disznók, vastagbőrűek, ragadozók csontjait. Ezen csontokat tehát nem a Solo-folyam hordta össze, hanem a vulkanikus iszapfolyam; a Solo-folyam e csonthordó tuffákat csak elmosni kezdte. A Lavu-Kukusan vulkánok az ifjú tűzhegyek közé tartoznak, a miként ez a Jáván és Szumatrán levő egyéb vulkánokkal való összehasonlításból kitűnik. Működésük a terciár végén kezdődik; a diluviumban érik el tetőpontjukat s az ó-alluviumba esik utóvirágzásuk. A csonthordó tuffák *ó-diluviumbeliek*; a Solo-folyó völgye az ó-alluviumba, esetleg a jelen korba tartozik. Tehát azon rétegek, melyekben Dubois a Pithecanthropusnak csontjait találta, semmi esetre sem idősebbek az ó-diluviumnál. Tehát nem felel meg a valóságnak Schwalbe azon állítása, mely szerint a Pithecanthropus a legifjabb terciárba tartozik.²⁾ Ezzel összességben a faunának egész jellege; az akkori állatvilág ugyanis túlnyomóan a most is élő fajokból állt. Tehát a Pithecanthropus oly időkből élt, a melyben Európában az embernek már biztos nyomai vannak.³⁾

E fontos eredményt a Selenka-féle jávai expedíciónak fölfedezései megerősítik. A Trinilnél levő csonthordó rétegekben ugyanis sok bivaly-, szarvas- és disznócsont volt kettétörve, névszerint a velőcsontok. E hatalmas csontokat semminemű állat ilyen módon ketté harapni nem bírja; tehát ember kezelte őket, részint hogy a velőhöz hozzá férjen, részint, hogy a csontokat eszközül hasz-

¹⁾ Dubois. 5, 13, 16. 1.

²⁾ Schwalbe: Die Vorgeschichte des Menschen. 1904. 29. 1.

³⁾ Globus. 1907. XCII. 341—342. 1.

nálhassa. E velőcsontok közül sok többé-kevésbé meg volt pörköelve. A csonttörmelékben sok csontszilánkot találtak, melyek tükké voltak alakítva és simára csiszolva. Négy darab elefáncsont is előkerült a rétegekből; az egyik csontnak felülete simított, előrése éles és metsző s általában a kőkori fejszékhez hasonlít. E primitív eszközökön kívül még három darab faszenet találtak s ezeknek szomszédságában a hamuval borított tűzhely is napfényre került, melynek alján az agyagos föld vörösre égett.¹⁾

Mіндеzen fontos leletek kétségtelenné teszik, hogy a Pithecanthropus idejében már élt a gondolkodó, eszközöket gyártó ember; tehát a Pithecanthropus nem lehet az a missing link, mely a majom s az ember közt levő űrt áthidalja. E tényállások a Pithecanthropust megfosztották minden jelentőségtől; de egyszersmind eloszlatták azon merész és semmivel sem indokolható következtetéseket is, melyeket reá építettek.²⁾ Az igazság ereje különben Häckelben is megszólal, ki Cambridge-i beszédében a Pithecanthropusról szólva kijelenti, hogy »a fölfedezett részek tökéletlensége miatt lehetetlen döntő következtetéseket alkotnunk.«³⁾

Hogy a Pithecanthropus lény mennyire kérdéses, még a következő szempontokat kell fölemlítenem. Ha az anthropoid majmokkal hasonlítjuk össze a Pithecanthropust, az összehasonlításból rövidfejsége miatt az orangot, csonttaraja nátt a gorillát ki kell hagyni. Tehát csupán a két legtávolabb álló anthropoid, a simpánz és gibbon szolgáltat anyagot az összehasonlításra. A Pithecanthropus ezzel a két majommal megegyezik a hosszúfej őségben, továbbá abban, hogy mindháromnak erős, bár nem egyenlő fejlettségű szemöldökíve van. Ezzel aztán a megegyezés ki is van merítve. Mert a simpánz és gibbon koponyája oly kicsiny, hogy a Pithecanthropus-szal nem állíthatók párhuzamba. A koponya magassága, a homlokvidék boltozottsága is sokkal nagyobb, mint a két anthropoidnál; ellenben a szemöldökív kisebb a simpánzénál. Tehát e jellegek által a Pithecanthropus koponyája nagyon eltávolodik az anthropomorphoktól s közeledik az ember-

¹⁾ Globus. 1908. XCIII. 58. 1. Geographen-Kalender. 1908. 163. 1.

²⁾ Brehm: Állatvilága. I. k., 50—51. 1.

³⁾ Hackel: Cambridge-Rede. 1898. 17. 1.

hez. A mit különben Dubois is elismer. Fontos körülmény, hogy az anthropoidoknál, névszerint a simpánznál és gibbonnál a koponyának oldali részei horpadást mutatnak, a mi a Pithecanthropusnál nincs meg; mert a koponya oldalfalának a járomív nyúlványa mögött s a halántékvonal alatt függőleges esése van, a mi általános emberi vonás. Nagyon fontos a koponya nyakszirti részén a felső és alsó tarkóvonal közt levő mezőnek (planum nuchae) hajlása. Ez sokkal nagyobb, mint az anthropoidoknál s egészen emberi. Legfontosabb azonban a Pithecanthropus koponyájának nagysága. A koponya üregének nagyságát Dubois ezer köbcentiméternél nagyobbra teszi.¹⁾ A Flower által megmért ceyloni normális szellemi képességű vedda férfinak koponyája 1140 cm³ a normális vedda nőé 960 cm³. Tehát a Pithecanthropus e tekintetben is az emberiség határán belül van. A czombsontot dr. Martin Rudolf, ki után a föntebbi boncztani adatokat közlöm, a zürichi anatómiai és anthropologiai múzeum összes idevágó anyagával hasonlította össze és bebizonyította, hogy a fossil czombsont minden ízében, minden részében emberi.²⁾

A jávai ősmajomnak csontjai tehát az emberi típust viselik. Nem indokolatlan az a föltevés, hogy a jávai csonttöredékek emberi eredetűek; s talán ugyanazon emberekéi, kiknek kulturnyomait ugyanott megtalálták.

Az ember származása természettudományos módszer szerint mindeddig megfejtve nincsen; a mit róla tudunk, csak spekuláció, csak hypothesis.

2. A tertiär ember fossil maradványai, nyomai és eszközei.

Ha az ember a majmokkal vagy az állatvilág más tagjával akár közvetlen, akár közvetett származási összefüggésben van. mi sem kívánatosabb, minthogy az embert az állatiság mesgyéjén lássuk, vagyis hogy az embernek minél ősbibb testi maradvékai

¹⁾ Dubois. 10—11. 1.

²⁾ Globus. 1895. LXVII. 213—217. 1. Dr. Martin Rudolf: Kritische Bedenken gegen den Pithecanthropus erectus Dubois.

és nyomai fődöztesenek föl, melyek arról tanúskodnak, hogy a messze őskor állatiasságából lassú lépésekben jutott el a mai fokra az ember. Itt első sorban a tertiär ember fossil testrészei kerülnek szóba; másodsorban egyéb nyomok és kézi eszközök. Találtak-e ilyen a tertiär korból való fossil részeket, nyomokat és eszközöket? Sokszor jelentették már, hogy szerencsés fölfedezők megtalálták a harmadkori őznek tiszteletreméltó maradványait. A kritika azonban minden egyes esetben megfosztotta a leleteket az ősiségnek zománczától. Klaatsch határozottan tartja a tertiär embert; azonban kénytelen bevallani, hogy az »csupán be nem bizonyítható következtetés«, i) Röviden összefoglalom az idevágó összes leleteket.

A Sváb Alpok fehér jurájának babos érczében (Bohnerze) néhány fogat találtak, melyeket ideig-óráig emberi fogaknak tartottak. Azonban déli Franciaországban ugyanezen fogakat a *Dryopithecus* ősmajom állkapcsában találták meg. S ezzel a kérdés el volt döntve. Nagyon sok a fossil emberi lelet Északamerikában. Ilyenek: a New-Orleans-i csontok, a Quebeque-i csontváz, a Natchez-medence, a Lake Monroe-csont, a Soda-Creek-váz, a Charleston-i csontok, a Calevaras-koponya, a Rock Bluff koponya Illinoisból, a Penyon-váz Mexikóból, a Trenton-koponya New-Yerseyből, a Trenton-femur, a nyugati Floridából való koponya és csontok, a Lansingváz Kansasból, a Nebreska-i lósz ember.²⁾ Mindezen csontok kivétel nélkül a legnagyobb mértékben hasonlítanak a mai indiánusokhoz, de sőt velük talán ugyanazonosak. Az eddigi eredmények szerint úgy látszik, hogy az Egyesült-Államok területén az ember relative ifjú lény. A felsoroltak közül főleg a Calevaras-koponya tett némi nevezetességre szert. Ezt a koponyát az ottani aranytelepeken találták s a pliocänbe tartozónak mondták. Azonban ezen lelet geológiai viszonyai egészen kétségesek. Hisz még lelőhelye sem állapítható meg biztosan. Aztán éppen ezen a területen nagyon sok emberi csontot találtak barlangokban s a hegység hasadékaiban, melyek indián temetések maradványai. A kerületnek neve is innen eredt;

¹⁾ Klaatsch: *Weltall und Menschheit*. II. k., 200. 1.

²⁾ A. Hrdlicka: *Globus*. 1908. XCIII. 270. 1.

Calevaras annyi mint koponya.¹⁾ Továbbá a csontokkal együtt fekszenek tipikus neolith-eszközök, melyek kétségtelenül ellene szólnak a magas kornak. Épp így a Liguriában (Savona) és déli Franciaországban (Lamassas, Lot-en-Garonne) a miocáni s pliocáni rétegekben lelt csontvázak a nagy ősiség jellegével bírtak. Tüzetes kutatás aztán megállapította, hogy e vázaknak sírhelyét tertiár rétegekbe vájták, de maguk a csontok nem tertiárek. Már fönnebb említettem, hogy Florentino Ameghino Buenos-Airestől nem messze az alsó pliocänben fölfedezte a Homo pampeus; ugyanő Fontezuelánál a felső pliocáni embert is megtalálta. Ez utóbbi 150 cm. nagy, homloka magas, szemöldökíve rendes és teljesen orthognát. A Homo pampeus koponyája mesterségesen deformált koponya, mely eljárás mindkét Amerikában még ma is szokásos. Tehát valószínű az a föltevés, hogy ez a koponya Kolombus korát alig haladja meg. A felső pliocáni ember koponyája meg egészen a modernség benyomását kelti. A kérdést véglegesen eldönti azon körülmény, hogy e mindkét nemű csontok lelőrétegeit oly molluszkafauna jellemzi, mely ma is él és semmiképen sem tertiár.²⁾

A tertiár emberre valló jelek között sok bizonytalan eredetű lábnyom is szerepel, melyek vonatkozásba hozattak vele. A legrégibb az, melyet 1805-ben fődöztek fel Szibériában a Buchtarmapatak partján gránitszerű kőzetben. Nincs semmi kétség, hogy ezt a lábnyomot nagyon is új időben vésték bele a kőzetbe; hisz lópatkónyomok láthatók mellette. 1903-ban keleti Afrikában fődöztek fel ilyen nyomokat, de ezek nem emberi lábnyomok: mert arányaik abszolúte különböznek az emberi lábtól; s az egyiknek hat lábujja van. Nagy föltűnést keltettek azonban azon nyomok, melyeket Ausztráliában, Warramboolban (Victoria) fődöztek fel hatvan méter mélyen tengeri homokkövön. A föltevés az, hogy e lábnyomoknak akkor kellett keletkezniük, mikor a homokköő anyaga még puha iszap volt. A réteges kőzetek a tropikus tengereken néha meglepő gyorsasággal képződnek. Példa erre a Guadeloupe-i ősember, kit 1805-ben e szigetnek partján

¹⁾ Nadaillac: Die ersten Menschen. 1884. 156—159, 331, 517. 1.

²⁾ Globus. 1908. XCIV. 21. s köv. 1.

mészkösziklából vettek ki s praeadamitának tartottak. Kitűnt, hogy az ugyanott talált kőeszközökkel együtt nagyon is újkorú.¹⁾ Mégis valószínű, hogy az az ausztráliai homokkő nagyon régi; éppen azért a benne látható lábnyomokat a tertiär embertől származtatták. Ez a következtetés azonban elhamarkodott. Hisz ama homokkő korát tüzetesen egyáltalán nem ismerjük; azonfelül ezek a nyomok, bár első tekintetre az emberi lábhoz nagyon is hasonlítanak, rendkívül keskenyek, nagyon arányosak, a mi kétségessé teszi, valóban lábnyomok-e. Hozzájárul, hogy sem a körmöknek, sem a lábujjaknak semmi nyoma sincs. Ha ezen nyomok csakugyan emberi lábnak volnának nyomai, Gregory szerint azt kellene föltennünk, hogy ez a nagyon ősi ember nem járt mezítláb. A lábnyomok mellett még két ülőhelynek nyomai is láthatók.²⁾

Mind e kétségekre világosságot vet Nötling indiai geológusnak fölfedezése. Tasmániában utazván, frissen esett hóban hosszú, keskeny nyomokat talált; hosszúságuk $10\frac{1}{2}$ szélességük $2\frac{1}{2}$ angol hüvelyk volt. Körvonalai általában emberi lábhoz, néhány helyen keskeny női lábhoz hasonlítottak. A vizsgálat kiderítette, hogy ezen egymástól 2—5 lábnyira fekvő nyomok, kenguru lábnyomok voltak. S mivel Klaatsch szerint a Warrambool-i nyomokhoz megtévesztőleg hasonlítanak, nyilvánvaló, hogy ez utóbbiak nem a tertiär embernek, hanem valamely ősi kengurunak a lábnyomai. Az ülőhelynyomok szintén a guggolva ülő kengurutól származnak.³⁾

A tertiär embernek sem fossd maradványa, sem egyéb elfogadható nyoma nincs.

Mindezeknél fontosabbak azonban az *eolithek*, az emberi lét hajnalhasadásának e kézzel fogható bizonyítékai. Az eolithek olyan kovaeszközök, melyeket a tertiär ember, vagy valamely emberhasonlóságú lény ütő- vagy vágóeszközüül használt egyszerűen a természet által adott formában. E mellett azonban megtörtént, hogy egyes darabokat pár ütéssel a használatra alkal-

¹⁾ Oscar Fraas: Vor der Sündfluth. 1866. 448. 1.

²⁾ L'Anthropologie. Paris, 1906. 399. s köv. 1. Jahrbuch der Naturwiss. 1904/5. 253. s köv. 1.

³⁾ Centralblatt für Mineralogie. 1907. Augusztus 16.

masabbá tett.¹⁾ Az eddig kőkornak nevezett emberi kort ugyanis, a melyben ütés által formálták az eszközöket (pierres taillées), állítólag a fejlődésnek két alacsonyabb foka előzte meg; azon kor, melyben a nyers kő minden alakítás nélkül használtott (pierres utilisées); s azon kor, melyben a kő csekély módosítással könnyebben kezelhetővé tétetett (pierres adaptées). A tertiár kornak ez a lény, miként már említettük, Broca szerint az Anthropopithecus, Mortillet szerint a Homo simien. Ez a lény, mindkét tudós szerint már értelmes volt; tudott tüzet gyújtani és kőeszközöket használni s részben készíteni. Eltekintve attól, hogy e lényeknek létezését a palaeontologia éppen semmivel sem tudja bizonyítani, az a lény, mely oly kiváló szellemi képességekkel volt fölrüházva, már valóságosan és egészen ember volt; s így az eolithek, ha csakugyan vannak, csak arra valók, hogy az embernek korát messzebb időkre vessék vissza. De magára a származásra semmi világgosságot nem vetnek.

Az eolith-iparnak jellemző vonása, hogy a kovaeszközök külső alakja változatlan, semmi fejlődést nem mutat, lényegileg ugyanaz a harmadkortól a negyedkorig, a mikor a palaeolithikus eszközökben a továbbfejlődés megindul.²⁾ A sílexek hasznátsága három nyomról ismerhető fel. Ezek: *a)* a vágásra használt élnek eltompultsága; *b)* a pattogtatás (retouche), mi által új él keletkezett; *c)* a könnyebb megfogásra való alkalmassátétel. Méltán jegyzi meg Mayet, hogy ez a három jelleg nem elég bizonyítéka annak, hogy a sílexek valóban megfordultak emberi kézben; mert e három jellemvonást természetes behatás is előidézhet.³⁾

Az eolithek felől való vitatkozás Franciaországban már nagyon régi. Legelőször abbé Bourgeois mutatott be a párisi anthropologiai kongresszuson 1867-ben ilyen állítólagosán a tertiarkorból eredő sílexeket; de hiteltre nem talált.⁴⁾ Tulajdonképpen azonban A. Butot vitte be az eolitheket a köztudatba, főleg azon fölfedezések alapján, melyeket Cantalban tett.⁵⁾ De ő maga is érzi, mennyire nehéz az igazi eolithet a látszólagostól

¹⁾ Rutot: Le Préhistorique dans l'Europe centrale. Paris, 1904.

²⁾ Archiv für Anthropologie. 1906. 75. 1.

³⁾ L'Anthropologie. 1906. 642. 1.

⁴⁾ Chabas: Études sur l'antiquité historique. Paris, 1873. 563. 1.

⁵⁾ Congrès archéologique de Dinant. 1903. Août. 270. 1.

megkülönböztetni. Az eolithek megismerése nem egyszerű, nem elemi dolog. Bizonyos esetekben nagyon nehéz megmondani, melyik a valódi s melyik a hamis.¹⁾ Ily körülmények között nem lehet csodálkozni, hogy különböző tudósok egymásnak eolithjeit nem ismerték el valódiakul. Így 1903-ban a Dinantban tartott kongresszuson elutasítólag nyilatkoztak Rútót és Capitan azon eolithek felől, melyeket Bourgeois Thenayben fődözött fel. Viszont már korábban 1900-ban a párisi kongresszus nem ismerte el valódiakul azon eolitheket, melyeket Rutót mutatott be s melyek Reutel-ből (Flandria) valók.²⁾ Általában az egész eolith-kérdésről igen kételkedőleg nyilatkoznak Boule, Cartailhac, Howoth, Ranke, Virchow, Hoemes, Szombathy, Fritsch és mások,³⁾ rámutatván az egész hypothesisnek gyenge oldalaira.

Eolitheket találtak főleg Franciaországban, Angliában, Belgiumban, Északnémetországban, de másutt is. Rutót a következő eolith-lelőhelyeket különbözteti meg:

1. A du Puy-Courny-i silexek Aurillac mellől a Cantal départementben. Ezek a felső miocénből valók.

2. A Kent-i mészkőplateau eolithjei; ezek a középső pliocénből származnak. Miként az előbbieket, ütésre, kaparásra, ráspolásra, fűrésra használtattak.

3. A Saint-Prest-i felső pliocén eolithjei.

4. A Forest Cromer-Bedsből (Anglia d. k. partja) való silexek a felső pliocénből.

5. A Reutelből (Belgium, nyugati Flandria) való silexek. Ugyanílyenek az Escout, Haine, Sambre, Meuse völgyeiből s a Campine-i plateauról valók, valamennyi a quartár elejéről.

6. A Mesvin-i silexek (Belgium) szintén a quartár elejéről.

7. A Strépy-nél (Belgium) lelt silexek a quartárból. Ezeken a megmunkálás már annyira látható, hogy a legrégebb palaeolith-eszközökhöz hasonlítanak.⁴⁾

Föl kell még említenem azon eolitheket, melyeket egy negyed

¹⁾ Rutot: Éolithes et pseudo-éolithes. Soc. Anthr. Bruxelles, 1906.

²⁾ Hoemes: Der diluviale Mensch. 22. 1.

³⁾ Archiv für Anthropol. 1906. 79. 1.

⁴⁾ Archiv für Anthropol. 1904. II. 48. 1.

századdal ezelőtt Portugáliában nem messze a Tájétól, Óta mellett fődözött fel Ribeiro felső mioceni rétegekben. 1880-ban a nemzetközi praehistorikus kongresszuson Cotteau nem ismerte el tertiarkori eredetüket; annál jobban barcoltak érette az olasz Capellini és Mortillet, a ki annyira valódiaknak tartotta őket, hogy külön lényt, a már említett Anthropopithecus Ribeiroi nevű embermajmot tette meg készítőjükül. Már fönnebb említettem, hogy tudós férfiak egymás eolithjeit hamisaknak bélyegezték. Ugyanez esett meg Ribeiro kőszközeivel. Bourgeois nem ismerte el őket emberi kéz műveiül. ¹⁾ A fölmerült kételyek eloszlatása végett mostanában Max Verworn göttingai tanár a helyszínére utazott és kutatásainak eredményeiről a göttingai anthropologiai társaság ülésén számolt be 1906 július 16-án. Szerinte egyetlen egy támasztópont sincsen, mely a tertiárembernek a Tajó völgyén való létezését igazolná. A miket Ribeiro ottan gyűjtött s a mit a lissaboni múzeumban őriznek, azok tipikus, ütés útján készült palaeolith-eszközök, melyek a görgeteges anyagoknak a felszínről való áthelyeződése által kerültek mélyebb rétegekbe. Azonban a tertiár rétegekben emberi kéz által munkált egyetlen egy kőszköz sincsen.²⁾ Hoernes szerint a Reutel-i silexeknek egészben véve, a Mesvinieknek legnagyobb részben az emberi iparhoz semmi közük. A természet által alkotott formák, melyek emberi kézben sohasem voltak.³⁾

A Cantal-i eolith-területeket (Puy de Boudieu és Puy Courny) igen sokan átkutatták; Mortillet, Klaatsch, Verworn, Westlake, Rutot és 1905—1906-ban Mayet. A silexek igen tekintélyes számban hevernek szanaszét a homokban. Nagy darabok között apró szilánkok, lapok, töredékek; egyszóval eolithek nagy számmal láthatók. Kicsiny, nagy egyaránt az ütés, nyomás, a görgetettség jeleit hordja, *tehát messziről kerültek ide*; s a szemlélő arra a következtetésre jut, hogy ezen silexek külső alakjának megmagyarázására egyáltalán nincsen semmi szükség szándékolt emberi munkát föltételeznünk. Hogy a silexeket ember kezelte, használta volna, Mayet regénybe való állításnak mondja. Vala-

¹⁾ Term. Tud. Közlöny. 1905. 616. 1.

²⁾ Globus. 1906. XC. 339. 1.

³⁾ Hoernes i. h. 22. 1.

mennyi ugyanazon természetes okok következményei, melyek ezen helyeken a homokot s a kovaköveket mozgatták, i)

Az eolithek kellő megítélésére figyelembe kell vennünk nagy számukat s azon körülményeket, melyekről lelőhelyeik tanúskodnak. Az eolithek minden olyan rétegben, mely kavicsot hord, valósággal tömegesen fordíúnak elő.²⁾ Reutelnél Flandriában például, számuk megüti az összes kőzetek egynegyedrésztét; s igen feltűnő, hogy e kovatelepeken kívül aztán nyomuk sincsen. Az eolithek e nagy száma igen sűrű és bizonyos kultúra és biztos élelem által helyhez kötött lakosságot tételez föl, a mit azon messze ősi korban alig lehet elgondolni. Érzi ezt a nehézséget Klaatsch s oktalanságnak mondja az eolithek nagy számának hánytorgatását. Hisz itt, úgymond, óriási időtartamokról van szó. S ha minden egyes ember számára csak nagyon kevés mesterséges kőszkőzt veszünk is fel, ha egy palaeolithikus horda több nemzedéken át tartózkodott valamely vidéken, óriás nagyra növekedett a megmunkált silexek és hulladékaik száma.³⁾ Azonban Klaatsch figyelmen kívül hagyja, hogy annak az ősi embernek sem kultúrája, sem biztos élelme, tehát állandó lakása sem volt. Miként a vadásznépek ma is folyton vándorolnak, helyről helyre követve vadászállataikat, azon ősi idők állítólagos embere szintén szüntelenül vándorolt, keresve s élvezve azt, a mi neki élelmet nyújtott. Ugyancsak a vadász életmód ellene szól a sűrű lakosságnak. A vadásznép soha seholsem alkot sűrű népességet; hogy megélhessen, igen nagy területekre van szüksége, miként Amerika s Ausztrália bennszülötteinek példája mutatja; azonfelül az örökös vándorlás erősen megtizedeli öregét, apraját egyaránt. Valóban megfoghatatlan, hogy egy palaeolithikus horda több nemzedéken át lakják egy helyen úgy, hogy utána nemcsak semmi kultúrmaradék, konyhahulladék ne maradjon; de még legkisebb testi nyomaira se akadjunk, bár az eolithekkel együtt élő fauna erősen képviselve van.⁴⁾ Az eolithek szá-

1) L'Anthropologie. 1906. 648—657. 1.

2) Prof. Fraas: Correspondenzblatt. 1905. XXXVT. 37. 1. In der Versamml. des Württemb. Anthropol. Vereins.

3) Klaatsch: Correspondenzblatt der deutsch. Gesellsch. für Anthropol. und Ethnol. 1903. XXXIV. Nr. 11.

4) Hugo Obermayer. Globus. 1906. LXXXIX. 131. L

inából eredő nehézség reális, és Klaatsch módszere azt nem magyarázza meg.

Nem kevésbé sajátos és föltűnő látványt nyújt az eolithek elterjedési területe. Egészen biztosan meg lehet mondani előre, hogy ott találunk eolithet, a hol silex is van. Ellenben mindeddig egyetlen tipikus eolithszerszámot sem találtak olyan helyen, mely a kovakövek geografikus és geologikus határán kívül esik. Azonkívül eolithek kizárólagosan csak olyan rétegekben, telepekben találhatók, a melyek a víz elhordó, elmosó, görgető erejének erősen ki voltak, vagy ki vannak téve. Maga Rutot is sok évi megfigyelés tapasztalati eredményének mondja, hogy eolithipar csak ott található, a hol sok silexanyag s egyúttal folyóvizek vannak.

Ezzel Rutot mintegy ujjal rámutat az eolithek keletkezésének módjára. Azt mondja Boule, a mit az eolitheken az emberi tevékenység nyomainak mondanak, az természetes nyomás, szorítás, görgetés által keletkezett.²⁾ Folyóvizek, gleccserpatakok, a tenger hullámai által előidézett összeütődések, zúzódások darabokra törik a merev silexeket, melyek aztán az eolitheknek minden jellegét bírják. A Keleti tenger partjain, névszerint Rügenen és Bornholmon szintén találtak eolitheket. Fritz Wieggers arra az eredményre jut, hogy ezek a kőszközök a folyó, a hullámzó víznek hatása alatt keletkeztek.³⁾ Cantalban Puy Cournynál Klaatsch szerint a silexek miocáni alluvialis rétegekben fekszenek. E rétegeket miocáni folyam hordta össze, melynek ágyát a miocánben tevékeny Cantal-krater lávafolyama töltötte meg.⁴⁾ Tehát a kavicsokat görgető folyóvizet is megtaláljuk. De Klaatsch arra is rámutat, hogy esetleg a szomszédos tűzhegyből kifolyó izzó anyag szintén előidézhetette a silexek szétpattogzását. Ezen szempontból kísérleteket tett dr. Deecke, greifswaldi tanár. Óvatosan izzóvá hevített silexeket. Egyszer sem sikerült a ková-

¹⁾ Archiv für Anthrop. 1905. 84. 1.

²⁾ Les origines des éolithes. L'Anthropologie. 1905. 257. 1.

³⁾ Fritz Wieggers: Monatsbericht d. deutsch. Geolog. Gesellsch. 1905. Nr. 12.

⁴⁾ Archiv für Anthrop. 1905. 154. 1. Klaatsch: Die tertiären Silex-artefakte.

kát sértetlen állapotban megtartania; hatalmas durranással széjjelrepedt, széjjelpattant valamennyi.¹⁾

Az egész eolithkérdést új világításba helyezték azon kísérletek, melyeket Hugo Obermayer, Boule, Laville, Cartailhac s Capitan a »Compagnie des Ciments français« részvénytársaság Mantes-nál (Seine et Oise département) levő cementgyáraiban végeztek. Ez a társaság a krétarétegeket aknázza ki cementnyerés végett. Hogy a krétatömegeket a beágyazott silexdaraboktól megszabadítsák, a nyers anyagot vízzel töltött betongödrökből öntik és turbinák által forgatják. A kísérletező tudósok a turbinákat kétóránként megállították s azt tapasztalták, hogy már nyolcz-tíz órai örvénylés elegendő volt *jobb milyenségű eolithek* előállítására, melyeket a jó ősi típusokkal már össze lehetett hasonlítani. Mivel azonban a kovanucleusok a víztartóban egy egész napnál tovább forogtak, érdekes folyamat ment rajtuk végbe. A már kész eolitheken különböző fokú koptatás, gömbölyödés történik, miközben aztán mások képződnek. Az örvénylő forgás következtében ugyanis a silexek egymáshoz ütődnek s tisztán a mechanikai hatás alatt darabokra törnek s oly alakokat öltenek föl, melyek az úgynevezett »eolith-industriák«-tól miben sem különböznek, úgy hogy a *Mantes-i darabokat az eolith-statiókról származottaktól lehetetlen megkülönböztetni*. Azt mondja Obermayer, hogy tökéletesebbeket a brüsszeli múzeum eolithjei között sem látott; és megtörtént, hogy az eolith-gyűjtők a Mantes-i darabokat olyanokul tekintették, mint a melyek az eolithek valamely klasszikus lelőhelyéről erednek.²⁾

Az eolithek elveszítették jelentőségüket, s a reájuk alapított következtetések kudarcot vallottak.³⁾ A pusztá eolith nem bizonyíthatja a tertiár ember létezését, mióta tudjuk, hogy ezen legősiebbeknek mondott köeszközök mechanikus úton is keletkezhetnek. E fejezetet Friedrich Ratzelnek nagyon is idevágó szavaival végzem: »a miként az emberrel foglalkozó új tuda-

¹⁾ Correspondenzblatt f. d. deutsch. Gesellsch. f. Anthrop. Ethnot. 1904. 86.

²⁾ Correspondenzblatt d. deutsch. Gesellsch. f. Anthrop. 1906. 4.; 1905. 50. 1.

³⁾ Archiv für Anthrop. 1906. 85. 1. Hugo Obermayer.

mány, úgymond Ratzel, elméletekben gazdag ugyan, de tényekben szegény; épp úgy a történelmet megelőző anthropologia terén is erősebb a hívás, mint a tudás.«¹⁾)

3. A diluviális ember.

Az ember származása felől az anthropológiának csak hypothesisei vannak. A tertiär embernek létezése szintén csak föltevés, melyet azonban bebizonyítani nem lehet. Meg kell tehát vizsgálnunk az ősi embernek valóban meglevő fossil maradványait. Mily vonatkozásban vannak a mai emberrel, a kihalt s élő anthropoidokkal? Ez a vizsgálat szintén világosságot vethet az embernek az állatvilághoz való rokonsági fokára. Mindjárt bevezetéképen meg kell jegyezmem, hogy az ember s a fossil anthropoid majmok között összehasonlítást alig lehet tenni; mert az összevetendő tényezők egyike, a fossil anthropoidok nem állnak rendelkezésünkre. Miként az első fejezetben már előadtam, mindössze hat-hét emberszábasú ősmajomnak ismerjük fossil maradványait. Legtöbbnyire egy pár fog, a mit eddig ismerünk. Csupán csak két *Dryopithecus*nak van nagyobb fossil része; de ennek az ősmajomnak is annyira bestiális az állkapcsa, hogy a legelső fokon álló anthropoidnak kell mondanunk.

Az embernek minden kétséget kizáró nyomaival, fossil testi részeivel és eszközeivel legelőször a diluviumban, vagyis a quartärkorban találkozunk. Ezen ősi ereklyék közé a következők tartoznak: a *neandertdi* embernek koponyája s néhány csontja Düsseldorf mellől; a *Spy* mellett Belgiumban fölfedezett két koponya s több csonttöredék; a morvaországi *Schipka* és *Predmost* mellett talált állkapocstöredékek; a Belgiumból való *Naulette*-i állkapocs; a Horvátországban levő *krainai* tíz-tizenkét ősembernek számos csontja s még néhány máshonnan való kisebb töredék. Két legújabb lelet is ide sorolandó. A *Heidelberg* mellett s a franciaországi *Chapelle-aux-Saints-nél* talált ősemberi csontok. Ezekkel azonban külön fejezetben foglalkozom. Ezen ősi leleteket bizonyos megegyező jellegek alapján egy fajba foglalják össze és *Homo primigenius* névvel illetik. Az összes említett lele-

¹⁾ Fr. Ratzel: Kleine Schriften. 1906. I. B. 16. 1.

tek közül csak a neandertali embernek kora van tüzetesen megállapítva. Eredeti fekvőhelyén hozzáértő szem ezt a csontvázat sem látta. Midőn Fuhlrott 1856-ban fölfedezte, a temetőbarlangból a munkások e csontokat az agyaggal együtt már kidobálták.

A törmelékből Fuhlrott még megmentette a koponyatetőcsontot, két czombcsontot, két felkarcsontot, két orsócsontot s még néhány kisebb részletet. Az állkapocs s a fogazat hiányzik. M. Rauf tüzetesen megvizsgálta e váznak fekvőhelyét s az összes geológiai körülményeket. Konstatálta, hogy tertiär rétegek az egész vidéken nincsenek; hogy az összes felületi rétegek, melyekben a neandertali váz feküdt, quartär-korbeliek.¹⁾ Ez a váz tehát kétségkívül a diluviumból való. Ez bizonyos. De hogy a diluviumnak mely részéből, azt meghatározni nem lehet. Azért midőn Schwalbe a Neander vázat a »régebbi diluviumba« helyezi,²⁾ ez semmivel meg nem indokolható magánvélemény.

A Homo primigeniusnak, mint külön emberi fajtának jellegeit, az összes leletekből való elvonás által a következőkben állapították meg. Alacsony homlok, erősen kiálló szemöldökívek, csekély boltozó koponyatető, nagyon hosszú fej s az állcsúc hiánya. Nem kell azonban azt gondolni, hogy e jellegek az összes diluviális emberek csontjain megvannak. Milyen volt a neandertalinak állkapcsa, nem tudjuk. A Spyből való koponyák egyike hasonlít ugyan a neandertalihoz; de a másinak tetőcsontja nem ellapult, hanem magasan boltozott. Épp így a krapinai nagy számú leletekből az tűnik ki, hogy ott is igen különböző koponyájú és csontvázú emberek éltek. A hosszú ellapult neandertali koponya mellett vannak rövid és magasan boltozott koponyák;³⁾ s két ifjúkori koponyának szemöldökívei a modern emberhez hasonlítanak. S míg a Naulette-i állkapcson csakugyan hiányzik az állcsúc,⁴⁾ a Predmost-i felnőtt férfinak állcsúcsa erősen ki van képződve.⁵⁾ Világos tehát, hogy a Homo primigeniusnak

¹⁾ L'Anthropologie. 1906. 70. 1.

²⁾ Schwalbe: Die Vorgeschichte des Menschen. 1904. 6. 1.

³⁾ Correspondenzblatt d. deutsch. Gesellsch. f. Anthrop. 1905., 10–11, 88. 1.

⁴⁾ A Homo Heidelbergensisnek s a Chappelle-aux-Saints-i embernek sincsen állcsúcsa, a miként alább előadom.

⁵⁾ Adlofi: Das Gebiss des Menschen und der Anthropomorphen. 49. 1.

jellegei inkább csak ideálisak, semmint a valóságnak megfelelőek; és különben is a rendelkezésre álló anyag oly csekély, hogy abból általános érvényű szabályt levonni nem lehet. ¹⁾ S ezt annál nagyobb joggal mondhatom, mert Reutert a Neandertalban újabb ásatásokat végezvén, biztos diluviális fekvőhelyen több emberi csontot fődözött fel, melyek a modern emberhez hasonlítanak.²⁾

Azt mondja Méhely, hogy a diluviális ember a diluvium közepén kihalt, úgy hogy a mai embert belőle levezetni nem lehet.³⁾ Ugyanezt a véleményt vallotta korábban Schwalbe is, de behatóbb vizsgálatok meggyőzték őt arról, hogy bár a neandertali ős a majom s az ember között áll,⁴⁾ a Homo sapiens-nek nevezett mai emberrel mégis szorosan összetartozik. Ez a kérdés azon fordul meg, vajjon a neandertali embernek tipikus sajátosságai föltalálhatók-e a mai emberen? Kramberger-Gorjanovic, a krapinai ősembernek fölfedezője azt írja, hogy a Homo primigeniusnak sok átmenete van a mai emberhez; minden sajátosságát föltaláljuk a modern emberi koponyán; viszont a Homo sapiens-nek tulajdonságai is fellelhetők a Homo primigenius-on.⁵⁾ Már Quatrefages konstatálta, hogy sok canstatti típus ⁶⁾ fordul elő dolmenekben, gall-római s középkori sírokban, nemkülönbön újabkori sírokban is Skandináviától Spanyolországig s Portugalliától Olaszországig; és e szavait számos konkrét példával igazolja.⁷⁾ Ugyanezt bizonyítja számos újabb fölfedezés. 1888-ban a kiewi kormányzóság területén egy kurgánban oly koponyát találtak, mely mindenben a Neander-Spy koponyáknak jellegeit bírja. E koponyának koráról tanúskodnak a vele talált vaspánczél és vasfegyverek, melyek a népvándorlás idejéből valók. Épp így Estlandban is nagyon sok új keletű koponyát ismernek, melyeknek mindegyike a Homo primigeniusnak jellegeit hordja.⁸⁾ A fran-

¹⁾ Globus. 1903. LXXXIII. 357—359. 1. Dr. Emil Schmidt: Ein neuer diluvialer Schädeltypus.

²⁾ Schwalbe: Die Vorgeschichte des Menschen. 36. 1.

³⁾ Méhely: A származástan mai állása. 46. 1.

⁴⁾ Schwalbe: Die Vorgeschichte. 6. 1.

⁵⁾ Biologisches Zentralblatt. 1905. december.

⁶⁾ A francziák canstattinak nevezik a neandertali típust azon töredék miatt, melyet 1700-ban fődöztek fel Canstattnál.

⁷⁾ Quatrefages: Das Menschengeschlecht. 1878. II. k. 25—28. 1.

⁸⁾ Globus. 1905. LXXXVII. 228., 1908. XCIII. 308. 1.

czia Bertholon arról tanúskodik, hogy déli Tunisnak lakossága neanderforma típusú (type neanderthaloide),¹⁾ s mind e mellett az arczkép, melyet közöl, igen csinos és értelmes. A Homo diluviális tehát nem halt ki a diluviumban, hanem vére átszállóit az utókorba. Ő valóságos emberősiink. De sőt Kollmann szerint a Neander-Spy-csoportnak kiugró szemöldökívei és hátradülő homloka nem egyéb, mint a fehér Homo sapiens változatainak szélsőséges formái.²⁾

A neandertali embernek s általában a Homo primigeniusnak testi maradványai sajátosságaik miatt számos megfigyelésre és vélekedésre szolgáltatott okot. A neandertali koponyát kezdetben nagyon is máj omhasonlóságúnak tartotta Schaafhausen, Lyell és Busk.³⁾ Hozzájuk csatlakozott újabban Schwalbe, a ki e koponyáról azt mondja, hogy sok szempontból jobban különbözik a jelen embertől, mint a legfejlettebb majmoktól.⁴⁾ Darwin ellenben azt véli, hogy e koponya igen jól ki van fejlődve s igen tágas; ⁵⁾ és Lyell is kijelenti, hogy a Neanderkoponya nagyságra nézve éppen nem megvetendő.⁶⁾ Virchow e koponyát kóros képződménynek tekinti, melyet az öregek kőszvénye (arthritis chronica deformans), a hyperostosis főleg a homlokcsont belső felületén és külső sértések különösen a nyakszirti csont pikkelyén, torzítottak el. Ezzel szemben Schwalbe azt vitatja, hogy a neandertali koponya semmiesetre sem kóros.⁷⁾ Dr. Hansemann berlini tanár újabban tüzetesen megvizsgálta ezt a koponyát s a váznak többi részeit. Virchow-val egyértelműleg konstatálja a kóros elváltozásokat, az arthritis chronica deformans, mely nemcsak a koponyán, különösen annak megvastagodott belső felületén, hanem a többi csonton is látható; a tetőcsont azonfelül az atrophia senilis externa jeleit is mutatja.⁸⁾ Ezzel azt gon-

¹⁾ Globus. 1907. XCII. 139. 1.

²⁾ Adlofl i. m. 5. 1.

³⁾ Lyell: Das Alter des Menschengeschlechtes. 1874. 43, 47. 1.

⁴⁾ Die Vorgeschichte. 7.

⁵⁾ Darwin: Die Abstammung des Menschen. 1875. I. k. 70. 1.

⁶⁾ Lyell: Das Alter. 47, 53. 1.

⁷⁾ Archiv f. Anthrop. 1904. I. Schwalbe: Ueber die specifischen Merkmale des Neandertalsehädels.

⁸⁾ Archiv für Anthrop. 1905. Correspondenzblatt. 1904. 96—97. 1.

dolom, ez a vitás kérdés véglegesen el van intézve. Közbevetőleg megjegyzem, hogy az arthritis chronicát a krapinai ősemberek állkapcsain is konstatálta Gorjanovic.¹⁾ Ha még hozzá vetjük, hogy a neandertali koponyának minden sajátossága a mai emberen is föltalálható, hogy a koponya belső kapacitása Schwalbe szerint 1230 cm³, míg az eddig ismert legnagyobb gorilláé csak 570 cm³: azt hiszem, az igazságot nem közelíti meg Schwalbenak fönebb idézett mondása, hogy a neandertali ember távolabb áll a mai embertől, mint a legfejlettebb majmoktól. De sőt Macnamare azon az alapon, hogy a neandertali koponya fejlettsége és mérete összevág az ausztráliai koponyákkal, és sok normális koponyát nagyságra fölül is múl, azt állítja, hogy a neandertali ember nem Homo diluviális, hanem Homo sapiens.²⁾ Így emelkedett ötven év leforgása alatt a neandertali ősember a tudósok fölfogásában a legnagyobb majomszerűségéből az Európát lakó Homo sapiens színvonalára!

Általában, lehet mondani kezdettől fogva, árnyékként kíséri az anthropologiai tudományt a majomrokonságnak keresése. Minden újonnan fölfedezett ősembercsont legelőször is azon szempont alá kerül, van-e rajta s milyen fokú a rajta kimutatható majomszerűség. Alig van a diluviális embernek olyan része, a melyen valamelyes majomszerűséget ne láttak volna. Schwalbe elismeri, hogy a neandertali ember vázának arányai mindenben a modern ember méreteit tüntetik föl; ³⁾ de Klaatsch-csal együtt hangsúlyozza, hogy a czombcsont (fémur) a mostani embertől elütőleg igen durva s előrehajlott.⁴⁾ Ez lehet egyéni tulajdonság, vagy az életmódnak következménye. Azonban a neandertali és Spy-i femurokon oly jellemző tulajdonságok is láthatók, melyek a majomitól őket teljesen elválasztják. Az emberi femuron ugyanis a két tompor (trochanter major, minor) között erős csonttaraj van (crista intertrochanterica), mely a czombcsontot erősíti az

¹⁾ Correspondenzblatt der deutsch. Gesellsch. für Anthrop. 1905. XXXVI. 88. 1.

²⁾ Archiv für Anthrop. 1903. 349—360. 1. Macnamare: Kranilogischer Beweis für die Stellung des Menschen in der Natur.

³⁾ Schwalbe: Die Vorgeschichte. 12. 1.

⁴⁾ Klaatsch: Verhandlungen d. anat. Gesellsch. Bonn, 1901. 121-től 154. 1.

egyenes járásban. Ilyen cristája a majomnak soha sincsen. Ellenben a neandertali és Spy-i femurokon jól ki van képződve. Tehát egyenesen járó emberek voltak. Az emberi femurok keresztmetszete mindig többé-kevésbé háromszöghöz hasonlít. Ugyanilyen a neandertali és Spy-i femurok átmetszete; a majmoknál ezen átmetszett toj ásdad.¹⁾ A neandertali embernek orsócsontja (radius) szintén miben sem különbözik a mostani embertől. Eugen Fischer főleg a radiusnak hajlottságát vizsgálta meg. E tekintetben is egészen emberi a neandertali embernek radiusa. Sokkal nagyobb e csontnak hajlottsága az anthropoidoknál; még nagyobb az alsó majmoknál.²⁾

A diluviális embernek főleg állkapcsán és fogazatán vannak bizonyos sajátosságok, melyeket majomszerű képződéseknek tartanak. Ilyenek: az állkapocs alapjának szélessége; az állcsúcs s az álltövis hiánya, melynek helyén mélyedés van, a fogak nagysága; a foggyökér hátrahajlása; a zománczredőképződés a molárisokon. Az állkapocs alapjának szélessége főleg a Schipka- s a Naulette-i állkapcsón szembetűnő. Az állkapocs alapja valamennyi majomnál különbözik az emberétől. Az emberi állkapocsnak elő részében valóságos síkja van, az állkapocs alapjának síkja (Basalfläche); ettől elütőleg a majomi állkapcsón *erősen behajtott keskeny szél* látható.³⁾ Csak az emberi állkapocsnak van alapsíkja; tehát ennek erősebb kifejlődése a diluviális állkapcsokon semmiestre sem majomszerű vonás.

Az élet durvasága, keménysége talán megmagyarázza a váz e részének erősebb kifejlődését. A nyers, a kemény, erős rágást követelő eledelék visszahatottak a rágószervekre, az állkapcsokra, a fogakra s azoknak erősbülését idézhették elő. Hogy a diluviális ember igen kemény és rágós eledellel táplálkozott, ez abból látható, hogy a fogak néha a gyökérig el vannak koptatva. Ezzel szemben ismeretes tény, hogy a kulturélet nemcsak a fogak kisebbsülését, hanem számuknak csökkenését is előidézte. Az úgynevezett bölcseségfog legtöbb embernél nem fejlődik ki.

¹⁾ Archiv für Anthrop. 1904. I. 120, 122. 1.

²⁾ Correspondenzblatt der d. Gesellsch. für Anthrop. XXXIV., 165. s köv. 1.

³⁾ Walkhoff: Der Unterkiefer der Anthromorphen und Menschen. 220, 287. 1.

Az állcsúcs hiánya a Schipka-barlangi, a Naulette-i s a krapinai ősembernél látható. Bár ez utóbbinak van némi állcsúcsa; tehát szorosán véve csak a két első esik a jelzett szempont alá. A Schipka-barlangi állkapocstöredék alig négy centiméter hosszú; négy metszőfog, egy szemfog s két praemoláris van benne. Három metszőfog egész a dentinig (fogállomány) el van koptatva. A fogcsatornának tág voltából Walkhoff azt következteti, hogy e töredék tízéves gyermeké volt. Igen erőteljes az egész állkapocstöredék; alapsíkja oly vastag, hogy Virchow hozzá hasonlót nem látott. Éppen ezen okból nem ismeri el, hogy ez a töredék gyermekállkapocs legyen; mert ezen esetben kényszerítő szükségességgel azt kellene mondanunk, hogy ez a gyermek óriás volt. A miért is felnőtt egyén állkapcsának tekinti, mely kóros képződmény, s melynek rendellenessége a fogak benrekedésének (retentio) a következménye. i) A fogak állását tekintve, az állkapocs orthognát, tehát mint mondani szokás, a magasabb fajták jellegeit bírja. Az állcsúcs hiánya legszembeszökőbb a Naulette-i állkapocson. Ez okból Topinard majomhasonlóságúnak mondja ugyanezt az állkapocst; de azért szerinte mégis »*ökéletesen emberi*«. A majomtól ugyanis azon jellege által különbözik, hogy az állkapocs elülső síkja csak lényegtelenül hajlik vissza. Topinard szerint hasonló képződésű állak az élő emberen is láthatók; éppen azért figyelmeztetésképen hozzá teszi, hogy ilyen tényből, ha ez még oly feltűnő is, biztos következtetést vonni nem lehet.²⁾ Mindenesetre helytelen eljárás volna az ilyen esetet általánosítani és szabályul kimondani, hogy az állcsúcs hiánya a diluviális embernek jellemző vonása. Hisz ha a Prédmost-i 3. számú gyermeknek állcsúcsa gyenge is, a 4. számú gyermeké már jobban fejlett, a felnőtt emberé pedig, miként már fönnebb is említettem, erősen ki van képződve.³⁾ Adloff megelégszik annak konstatálásával, hogy az állcsúcsnak hiánya nem majomi jelleg. Egyébként pedig Klaatsch és Topinard szerint a Naulette-i állkapocs szintén orthognát.

A Schipka-töredéken hiányzik, miként már fönnebb említet-

¹⁾ Walkhoff. 282—288. 1.

²⁾ Topinard: Anthropologie. 336, 574—576. 1.

³⁾ Adloff. 49, 50, 117. 1.

tem, az álltövis (spina mentális interior) és Walkhoffi szerint annak helyén mélyedés van, a mi majomszerű vonás. Annyi bizonyos, hogy álltövise egy majomnak sincsen s ennek helyét kisebb-nagyobb mélyedés foglalja el. Virchow is igazolja az álltövis hiányát a Schipka-embernél, de konstatálja, hogy annak *helyén nincsen mélyedés*. Éppen azért a Schipka-állkapocsnak ama sajátossága »kétségtelenül nem majomszerű«. Már Topinard írja, hogy a spina mentális interna kiképződése a mai embernél is rendkívül különféle lehet. Ugyané változatosságot látjuk az őskorban is. Míg ugyanis a Schipka-töredéken hiányzik a spina mentális interior, a Predmost-i férfi állkapcsán kitünően ki van fejlődve!) Ez okból Walkhoffi szerint az álltövis sem nem specifikus emberi tulajdonság, sem hiánya nem mondható majomszerűnek.²⁾

A diluviális embernek fogazatát mód felett nagynak tünteti föl Walkhoffi többször idézett munkájában. Főleg a Schipka-, Spy-, Predmost- és Krapina-fogakról mondja, hogy óriás (enorm) nagyok. Ez utóbbiakról Kramberger-Gorjanovic is ugyanazt állítja. »A fogak«, úgymond, »nemcsak nagyobbak mint az élőemberéi, hanem redősebbek is; és e tekintetben az anthropomorph majmokra, főleg a Dryopithecusra emlékeztetnek.«³⁾ Közbevetőleg megjegyzem, hogy a krapinai ősember orthognát és koponyája több egyénnél magasan boltozott. A fogakat illetőleg Adloff igen beható vizsgálat után a következő eredményre jutott. A Schipka-állkapocs fogai sem alakra, sem nagyságra nem különböznek a modern ember fogaitól. Bár erősek és nagyok; de a jelenben is vannak emberfogak, melyek *amazoknál is nagyobbak*. A Spy-i állkapocsok fogai középnyagok; alakra, szerkezetre nézve a *modern európaiktól nem különböznek*. Ilyenek a Predmost-i állkapocsok fogai is. A krapinai embernek vannak föltűnő nagy és föltűnő kicsiny fogai: ez utóbbiakat azonban Walkhoffi hallgatással mellőzi. A modern embert csak metszőfogaival múlja felül, főleg azoknak nyelvi, ajaki átmérőjével. A krapinai őznek összes többi foga mögötte marad a mai ember maximális fognagyságának.⁴⁾

¹⁾ Adloff. 49. 1.

²⁾ Walkhoff. 275—281. 1.

³⁾ Kramberger-Gorjanovic: Mitteilungen der Anthrop. Gesellsch. Wien, 1901. 163—197. 1.

⁴⁾ Adloff. 39, 47, 54, 59, 148. 1.

A mai ember, de sőt a modern európai ember fogainak gyökeirein néba feltűnő sajátság látható, mely a krapinai ősembernél is megvolt. Azt tapasztalják ugyanis, hogy a metszőfogak a prognáth állkapcsokban is függőlegesen állnak egymásra. A mi onnan van, hogy a foggyökér néha már a fog nyakától kezdve rézsutosan hátrahajlik, e mellett azonban a fog teste függőlegesen áll. A krapinai ősembernek e sajátságát majom vonásnak mondja Walkhoff. Az igazság az, hogy az *anthropoidoknál a foggyökér hátrahajlása sohasem fordul elő*. Tehát a diluviális embernél e különösség nem majomi tulajdonság.¹⁾

Már fönnebb említettem, hogy a diluviális embernek, különösen a krapinai őznek fogain zománczredők vannak, melyek Walkhoffi szerint a *Dryopithecusra* emlékeztetnek. A zápfogakon a zománczredő oly vonás, mely *a modern európai ember fogain* is előfordul. A mi egészen természetszerűnek tűnik föl, ha a fog genesisére gondolunk. Minden fog ugyanis a zománczlécből (foglécz) ered, melynek első nyomai az embrionális élet negyvenedik napja körül láthatók.²⁾ A zománcz (substantia adamantina, vitrea) pedig sűrű, hatszögletű, sugáralakban elhelyezett szálakból áll.³⁾ E zománczszálak, léczek elhelyeződése, tehát a redősödés, főleg a még egészen ki nem képződött, a még benn rejlő fogakon látható. Ez áll a krapinai ősemberről is, a kinek még egészen ki nem képződött alsó molárisai mutatnak erős zománczredőket. A még át nem tört molárisokon néha a mai embernél is ugyané sajátság látható; de sőt az egészen kifejlődött fogakon is. Tehát a zománczredő semmiesetre sem majomi vonás; nem egyéb az, mint a fog egyéni fejlődésének korábbi állapota; illetőleg e korábbi állapotnak némi nyoma. A zománczredőtől jól meg kell különböztetni a zománczbarázdát. Zománczbarázdákban nagyon gazdagok a kihalt s élő anthropomorph majmok molárisai. Ezeket azonban korántsem szabad párhuzamba állítani az emberi fog zománcz redő iveri.⁴⁾ Az anthropomorphok molárisainak rágó felü-

¹⁾ Adloff. 114, 116—117. 1.

²⁾ Árkövy: Pallas Lexikon. Fog.

³⁾ Heitzmann: Descriptive und topographische Anatomie. 1887. 247.

⁴⁾ Adloff. 60, 61, 111. 1.

letét a gumók megnövekedése és a zománczbarázdák erősítik. Zománczbarázdák az ember molárisain soha sincsenek.

A diluviális ősebernek csontváza tehát nem különbözik a mai emberétől. Ha vannak is sajátosságai, azok egytől egyik föl-találhatók a mai emberen. S így az őseber nem lépi át az általános emberinek határait; hanem ezen a korláton belül úgy jelenik meg, mint ugyanannak az egy típusnak változata.¹⁾

4. A Heidelberg-i és a Chappelle-aux-Saints-i őseber.

E két emberősnek testi maradványait külön tárgyalom azon oknál fogva, mert még sok homály veszi őket körül és számos kérdés mélyebb s behatóbb kutatást és földerítést kíván. De azon oknál fogva is, mivel e két fossil maradvány kapcsán az európai őseberre vonatkozólag fontos szempontokra akarom föl hívni a figyelmet. S a tárgyalásban e kettéválasztást annál inkább megtehettem, mert ezen újabb leletek a leszármazásnak kérdését semmivel sem vitték közelebb a megoldás felé.

Heidelbergtől délkeleti irányban tíz kilométernyire, Mauer község homokbányájában, 1907 év október havában egészen jókarban levő emberi állkapcsot találtak. A bánya tulajdonképen egy meredek part. Ennek felső peremétől 24-10 m-re, a völgy színétől 0-87 m. magasságban, a part alsó vonalához s a partfalnak külső lapjához közel lelték az állkapcsot. A lelet korára világosságot vetnek a vele együtt talált állatok fossil maradványai. Ezek közül egy rhinocerus (*rhinocerus etruscus* Falc.) s egy ló a pliocénre utalnak; azonban a többi ugyanott talált fossil állati maradék nagyobb része a régibb dduviumba tartozik. Mivel valamely korszak jellemző állatainak kihalása nem egyszerre, hanem lassú elpusztulással történt s egyes fajok élete a következő földkorszakba is átnyúlóit, a mire Ausztrália és Délamerika nyújt példát; ha a további vizsgálatok az eddigi kutatásokat megerősítik, tekintettel a régibb dduviumba tartozó fossil állatok

¹⁾ Hugo Obermayer: Die ältesten Körperlichen Reste des Menschen. Wien, 1905. 7. 1.

többségére, a Heidelberg-i ősembert a diluviumba, esetleg a régibb diluviumba tartozónak kell mondanunk.

Az állkapocs jellemző tulajdonságait két csoportba leket osztani.

1. Először is szembeszökik az állcsúcs hiánya.
2. Az állkapocs teste rendkívül nagy és erős.

E két vonás az anthropoidokra emlékeztet. Teljesen emberi azonban

1. az állkapocs alakja, mely valóságos parabolát mutat eltérőleg az anthropoidok nagy U alakú állkapcsától, melyben a fogsorok egymással szemben, párhuzamosan állnak.

2. A fogak általában kétségtelenül emberiek.

3. Névszerint a szemfogak egészen a normális emberi méreteket mutatják s az anthropoidokéhoz semmiben sem hasonlítanak.

4. Ebből kifolyólag az első praemolárisnál hiányzik a diastema, vagyis a fogsornak az anthropoi dókat annyira jellemző megszakítása az agyar elhelyezése végett.

5. A fogak kicsinyek, szinte nem illenek e hatalmas állkapocsba.

6. A molárisok fogürege a szokottnál nagyobb ugyan, azonban a dentin s a cement vastagsága a mai európaítól lényegesen nem különbözik.

7. Az állkapocsnak ágai igen szélesek s megütik a 60 mm-t, míg az európai emberéi csak 37-4 mm. szélesek; azonban az állkapocs magassága a hollóornyúlványtól (processus coronoideus) az állkapocs alapjáig a mai európai emberétől nem különbözik.

A *Homo Heidelbergensis* állkapcsa tehát kétségtelenül emberi, mely sokban hasonlít a *Spy-i I.* s a Krapinánál talált állkapocsokhoz.

Mivel a Heidelberg-i ősember fogainak természetes emberi nagysága s az állkapocscsontoknak aránytalanul nagy méretei és durvasága egymással nem állnak arányban: további beható vizsgálatnak kell kideríteni, mily oknak lehet és kell tulajdonítani e két összetartozó résznek nagyság szempontjából egymástól való elütését. Az állkapocs nagyobbodásával ugyanis a

¹⁾ Otto Schoetensack: *Der Unterkiefer des Homo Heidelbergensis.* Leipzig, 1908. Globus. 1909. Moritz Alsberg. XCV. 37. 1.

fogak nagyobbodásának kellene együtt járnia. A mi nem történt meg!)

A Chapelle-aux-Saints-i ősember délnyugati Franciaországban, Corrèze megyében fődötték föl 1908. év végén. Három francia pap, Bouyssonie testvérek és Bardon egy ősi csontvázat ástak ott ki, mely két szempontból nagy figyelemre méltó: anatómiai és pszichológiai szempontból. A réteg, melyben e csontvázat találták, a diluvium, illetőleg a jégkor végéről való, mely időpont összevág a neandertali és Spy-i emberek korával. A csontmaradványok a koponyából, a medence- és végtagcsontokból, néhány csigolyából és bordából állanak. A koponya darabokra volt törve, melyeket Boule útmutatása szerint illesztettek egybe. A koponya varratai öreg emberre mutatnak; nemkülönben az a körülmény is, hogy az állkapcsokból a fogak teljesen hiányoznak. Ez az ősember 160 cm. magas lehetett; tehát a közepesnél kisebb. A koponya dolichocephál (hosszú), homloka hátrahajlik, e miatt a fejtető ellapultnak látszik; a szemöldök-ívek óriás nagyok és erősen kiállnak; az arcz nagyon prognáth, a szemüregék igen nagyok; az orr széles és rövid s a homloktól mély hajlás választja el; állcsúcs nincs. A foramen occipitale magnum (öregük) kissé hátravonul, a mi Boule szerint azt mutatja, hogy a Chapelle-i ős feje nem állott függőlegesen a gerinczen, hanem kissé előrehajlott. Boule-nak azon további vélekedése, hogy a Chapelle-aux-Saints-i ősember még nem járt egyenesen, hanem az emberszabású majmok módjára négykézláb, semmivel sem bizonyítható állítás. A Chapelle-aux-Saints-i ősembernek koponyája általában a neandertai emberéhez

¹⁾ A Globus-nak fönnebb idézett helyén M. Alsberg igen érdekes körülményre tesz figyelmessé. Walkhoff többször említett munkájának 307. s 308. lapján azon hypothesis állítja fel, hogy az állképződés a musculus digastricus-nak és a musculus genioglossus-nak a tagozott beszédnyelv fejlődésével összefüggő működésére vezetendő vissza. A musculus digastricus, az állkapocsizom, az állkapcsot lefelé húzza, s a nyelvcsontot mozgatja; a musculus genioglossus, az állcsúcsnyelvizom, a nyelvet előre és lefelé húzza. E hypothesis azonban teljesen feldönti a Homo Heidelbergensis. Az említett két izom hatalmas fejlettségére mutatnak az állkapocs testén látható csontdudorodások és mélyedések, melyek ama musculusok tapadására szolgáltak. Tehát a hypothesis szerint a Homo Heidelbergensisnek állcsúccsal kellene bírnia. Holott ezzel nem bír.

hasonlít. Ezen alsórendűnek nevezett vonásokkal szemben áll a koponya nagysága, mely egészen emberi. Perrier tanárnak a francia Akadémiában demonstrációkkal egybekötött előadása szerint a Chapelle-i ősember feje nagyobb a Pithecanthropus erectus fejénél, mely Dubois szerint is ezer köbcentiméternél nagyobb űrtartalmú. Tehát a Chapelle-i koponya nagysága egészen arányban áll a testi nagysággal. Sajnálatos, hogy Perrier tanár a majom s az ember közötti sorrendbe még mindig beleállítja a Pithecanthropust. Úgy látszik, hogy a Volt- és Selenka-féle döntő fölfedezésekről még nem vett tudomást.

A Chapelle-i ősember körül még sok a földérintendő kérdés. Mindenekelőtt a lelőhely viszonyai szorulnak tüzetesebb vizsgálatra és meghatározásra. Aztán bonczteni szempontból is még számos adat hiányzik, melyeket ismernünk kell, mielőtt a leletről ítéletet formálhatnánk. Kérdés: vannak-e a koponyán a gorillát jellemző csonttarajnak nyomai? Minő az állkapocsnak alakja? A fogazatban van-e nyoma annak, hogy a Chapelle-i ősnék agyara anthropoid módra volt kifejlődve? Minő a medence alakja? Minő a czombcsontok átmetSZete? Van-e a czombcsontnak cristája? A foramen occipitale magnum köralakú-e mint az emberé, vagy tojásdad mint a gorilláé? Itt meg kell jegyezni, hogy ha az öreglik (foramen occip. magn.) hátravonulását majomi jellegnek vesszük,!) akkor az összes majmok között a délamerikai hegyes zápfogú, karmos ujjú apró majmocska, a Chrysothrix áll legközelebb az emberhez; a gorilla, az oráng, a simpánz hasonlításba sem vehetők.²⁾

A bonczteni szempont mellett van még más szempont is, mely a Chapelle-aux-Saints-i ősember megítélésénél rendkívüli figyelmet követel. A Chapelle-i csontvázat barlangban ásták ki. A csontok nem mély, de *igen csinos négyszegű sírban* feküdtek; mellette voltak az *egyszerű kőszközök*, melyek a legrégebb kőkor típusának, a Moustiers-i típusnak feleltek meg. Itt tehát valóságos temetéssel van dolgunk. Egyszerűen konstatálni lehet, hogy a Chapelle-i ősember végtisztességben részesítette halottait; gon-

¹⁾ Huxley: Zeugnisse für die Stellung des Menschen in der Natur. 1863. 86. 1. Karl Vogt: Vorlesungen über den Menschen. 1863. I. k. 180. 1.

²⁾ Aeby: Schädelformen, der Menschen und der Affen. 1867. 61, 75. 1.

dósán készített sírba helyezte; melléje tette a földi életben használt eszközeit. A ki az ilyen módon való eltemetésnek általános ethnographiai jelentőségét ismeri, kénytelen bevallani, hogy a Chapelle-i ősember a túlvilági létnek valamelyes sejtelmével, tehát a halhatatlanságnak valamelyes képzetével bírt. Mert az összes jelenkori vadnépek azért részesítik halottaikat gondos temetésben, azért látják őket el az életben használt eszközökkel, hogy ott a másik életben is meglegyen minden szükséges eszközük. Bármilyen állatiasnak látszassák tehát a Chapelle-i ősember anatómiai szempontból, a pszichológiai, az erkölcsi szempont rendkívül magasra helyezi őt. A hol a túlvilági lét gondolata, tehát transcendentális fogalmak, vagy mondjuk, sejtelmek élnek a lélekben, ott az állatiasságnak minden joga megszűnt. A Chapelle-aux-Saints-i ősember erkölcsi lény volt már.¹⁾

A Heidelberg-i s a Chapelle-i ősemberrel kapcsolatban rá kell mutatnom egy igen fontos körülményre, mely rendszerint figyelmen kívül marad. A diluviális embert, a mint Európának zordon lakatlan klímájában a fölfedezések révén szemünk elé kerül, minden további *emberi* vonatkozás mellőzésével vagy elhanyagolásával egymagában tekintjük mint olyat, a kinek csak állati vonatkozása van. *Visszafelé* csak az állati nyomokat keressük s az emberieket soha. Pedig nagyon is indokolt figyelemre méltatni ezt is. Azonban az állati leszármazás hypothesisé annyira uralkodik az elméken, hogy az európai ősembernek emberi vonatkozásai iránt semmi érzékünk nincs. Azzal a gondolattal, hogy az európai ősember a diluviális kor zordon kiimájába talán csak máshonnan vetődött ide; és testének, mint mondani szokás, bestiális vonásait talán csak a külső körülményeknek, életviszonyai lényeges megváltozásának kell tulajdonítani, ezzel a gondolattal senki sem foglalkozik.

Itt tehát két kérdést kell tisztázni. Először: a diluviális ősember itt termett-e Európában? Másodsor: vannak-e, illetőleg voltak-e, lehettek-e olyan külső körülmények, melyek csontvázára módosítólag hathattak?

¹⁾ Grandidier: Journal Des Débats. 1908. december 20. L'homme fossile de la Chapelle-aux-Saints. — Henri de Parville: Les Annales politiques et littéraires. 1909, január 3, 17.

Régen elavult már Agassiznek az a vélekedése, hogy a földkerekségnek sok pontja volt termőhelye az embernek. Ugyanis kozmopolita lény nincs. Minden lény kisebb-nagyobb elterjedési körre van szorítva; s már Decandolle megállapította azon törvényt, hogy valamely lénynek elterjedési köre annál kisebb, minél magasabb szervezeti fejlettsége. A nagy anthropoidok közül az orang csak Borneón és Szumatrán található; a gorilla kizárólagosan a Gabun és Ogove alsó folyásának őserdeiben tanyázik. Joggal kell tehát azt mondanunk, hogy eredetre nézve az ember sem lehetett kozmopolita. Csak egy helyről indulhatott világgá. Miként a testi szervezet szempontjából a hozzá legközelebb álló lények, az anthropoidok a meleg éghajlat alatt eredtek és tanyáznak, testi mezítelensége az embert szintén a meleg éghajlatra utalja mint szülőföldjére. Az ősidőkből származó emberi vázlatok, szobrocskák mindig teljes mezítelenségben, szőrtelenségben tüntetik föl az embert. Tehát a negyedkori zordon klímájú Európa nem lehetett az embernek eredőhelye. Az ember a negyedkorban Európában idegenül jelenik meg, melyet nagyon gyéren lakott; a mi ellenkezik ama törvénnyel, mely szerint minden szerves lény eredési centrumában mutat nemcsak legnagyobb tenyészetet, hanem legtöbb változatot is. Az ősembernek Európában nem volt biztos tápláléka; vándor- és vadászéletet élt, hogy megszerezze az élet- s a fajfőntartásának legszükségesebb eszközeit. A mi ismét ellenkezik ama törvénnyel, hogy a természet minden lényt olyan körülmények közé helyezt, melyek a faj főntartására a legkedvezőbbek.

Hol eredt az ember, azt jelenleg nem keresem. A fönnebbieket alapján biztos tényként kell venni, hogy Európába boldogabb hazából vándorolt be. Kedvezőbb körülmények közül kedvezőtlenebbek közé; meleg klímából zordon, hideg kiimába; dús táplálékot nyújtó földről, táplálék hiányában szenvedő területre. Ismeretes, hogy a szervezekre mily nagy befolyással van az életviszonyoknak megváltozása. A lényeges változás sok esetben az egyénnek, a tenyészőképességnek vesztét okozza. Más esetekben

¹⁾ Gerland: Anthropologische Beiträge. 1870. 100—130.1. Quatrefages: Das Menschengeschlecht. 1878. I. k. 181. s köv. 1. Peschei: Völkerkunde. 1881. 35. s köv. 1.

az illető lénynek szilárd részeit befolyásolja úgy, hogy azokon bizonyos elváltozások, mint mondani szokás, visszafejlődések tapasztalhatók. A shetlandi és falklandi szigetekre vitt lovak több nemzedék után kisebbek lesznek s ponnyvá fajulnak. Az elvadult sertés Amerikában a vaddisznóhoz lett hasonlóvá; s Vogt Károly jól jellegzett fajokat különböztet meg, melyek az Amerikába vitt sertésekből és lovakból az éghajlat befolyása alatt keletkeztek. A pampák vadlova kisebb, feje ellenben durvább és nagyobb mint szelid elődjeié. A Keleti tenger faunáját az Északi tengerből kapta; de puhaállatai a víznek csekélyebb sótartalma miatt kisebbek lettek. E szabály alól az ember sem tesz kivételt. Az iskolás gyermekeken Angolországban s Észak-Amerikában végzett mérések eléggé bebizonyították, hogy a jólét és a szegénység az ifjúság testi fejlődésére nagy befolyással van. Durand de Gros megerősíti Lartetnek megfigyelését, mely szerint az Aveyron département meszes talajának lakói tekintélyes nagyságukkal tűnnek ki azon kerületek lakói fölött, kiknél az alapkőzet gránit vagy pala. Az orosz, írja Schlagintweit, Szibiriában sajátságos néppé, szibiriákká változik. Jadrinzew szerint az oroszok szőkék, a szibiriaiak barnák, s a legszélső Keletre esők a khinaiakhoz hasonlóak.¹⁾ Az embernek testére és szellemére egyaránt legnagyobb befolyást gyakorolnak a nyomor és Ínség, melyek minden erejét a létfenntartásra kötik le. A hotten-tottokkal rokon busmannoknak testi silánysága, és miként Lichtenstein mondja, az állathoz való nagyobb hasonlóságuk, sivatagos, esőtlen, gyér táplálékot adó hazájuknak kifolyása. A csenevész, görbelábú tűzföldiek, kiket zordon, jeges hazájuk tett ilyenekké, rokonaik az erőteljes araukánoknak. A legszembeszökőbb példát az irlandiak nyújtják. A XVII. század közepén az angolok Armagh és Down vidékéről a hegyek közé úzték az íreket; s azóta ezen emberek ínség és tudatlanság befolyása alatt állanak. Szájuk eltátott, fogaik kiállnak, arczsontjuk előre áll, orruk meglapult, nagy hasúak, görbe lábúak.²⁾

Ugyanilyen, de még súlyosabb viszonyok között élt Európában

¹⁾ Számos példát hoz föl dr. Platz: Az ember. 83. s köv. 1.

²⁾ Waitz: Anthropologie. 1877. 63. s köv. 1. Tylor: Einleitung in das Studium der Anthropologie. 1883. 25. s köv. 1.

az ősember. Miként vadászállatai és Európának összes kultur- és nem kultúr faunája és flórája Ázsiából származott át kontinensünkre, épp úgy az ember is Ázsiából vetődött át erre a zordon klímájú földségre. Sem kulturállata, sem kultúrnövénye nem volt. Gyér számban kalandozott helyről helyre vadászszákmány után, küzdve a zordon klímával, küzdve a megélhetés nehézségeivel, küzdve a vadállatokkal, küzdve embertársával. Csodával lenne határos, ha e durva, kemény életmód nem hatott volna vissza szellemére és testére egyaránt. Elég példa van arra, hogy fehér emberek vadak közé kerülve rövid idő alatt levetkőzték kultúrájukat, elfeledték anyanyelvüket s életben és szokásokban a vadakhoz lettek hasonlókká. Fidsi szigetén hajótörött matrózok, Nukuhiván egy Cabri nevű francia, Mbau-szigeten Charles Savage, nyelvben, erkölcsben, emberevésben a vadakkal egy színvonalra süllyedtek. Az angol származású Buckleyt büntény miatt Ausztráliába deportálták, s aztán 1803-ben megszökött. Midőn 1836-ben ismét megtalálták, egészen ausztráliává vált, még anyanyelvét is elfeledte.¹⁾ Ha a kulturemberen rövid idő alatt ily visszaesés történhetik meg; ismeretlen évszázadokon, évezredekön át a zordon klímájú s élelmet alig nyújtó Európában, durva és küzdelmes élet folyamán, az ősemberen szintén nagy változásoknak kellett végbemenniök.

Nagyon érdekes világot vet az ősemberi állkapcsón levő prognathságra a Sarasin testvérek véleménye. Eddig a prognath típust visszaütésnek, illetőleg pithecooid jellemnek tartották. Azonban a Sarasin testvérek bebizonyították, hogy éppen a legalsó kulturális fokon álló emberkoponyákat, a vedda- és busmannkoponyákat orthognathság, az andamán (minkopi)- koponyákat mesognathság jellemzi; ezen vonásokat eddig a kulturember sajátosságának tartották. Úgy látszik tehát, hogy az emberiség nagyon korai fokon orthognath volt, mely aztán később eltűnt s helyét prognathság foglalta le, úgy hogy ez a tulajdonság csak másodlagos, utóbb szerzett jellegnek tartandó.²⁾ Ha ez áll, akkor az ősember nagy prognathsága könnyen érthető.

¹⁾ Platz: Az ember. 215. 1.

²⁾ Wiedersheim: Der Bau des Menschen. 1902. 69. jegyzetben.

Az előadott szempontok olyanok, melyek a természetben valóban megvannak, s melyeket mindig figyelembe kell venni, ha az ősembert helyesen s az igazsághoz híven akarjuk megítélni. Az európai ősember nem itt termett, máshonnan került ide s mélyreható természeti befolyások alatt állott. Az európai ősember nem mutatja az embernek ősi eredeti állapotát.

Tárgyilagos vizsgálataim eredményeit a következőkben foglalhatom össze:

1. Az anthropologia az ember eredetéről nem nyújt bevégzett igazságokat, hanem csupán sokféle elágazó hypothesiseket, melyek mindeddig bebizonyítva nincsenek.

2. A tertiär embernek testi maradványa nincs; létezése csak hypothesis. Nem bizonyítható be, hogy az colitheknek nevezett sílexek értelmes lény eszközei voltak.

3. A diluviáhs ember valóságos ember, kinek minden egyes jellemző vonása ma is él az emberiségben.

4. Az ősember helyes megítélésére szükséges, hogy emberi vonatkozásait is figyelemre méltassuk.

Azt mondja Schwalbe sokszor idézett munkájának első lapján: »azt a törekvést, hogy bizonyos tényekből általános következtetéseket vonjunk, le, a természettudományok terén sehol sem befolyásolja oly mértékben az egyén subjectiv milyensége, mint az emberi őstörténelem mezején. Itt csekély tények alapján sokszor oly *vélekedések* képződnek, melyeket a távol-állók az előadás meggyőződéses módja miatt könnyen tartanak bebizonyított tudományos eredményeknek.« Schwalbe e szókkal világosan beismeri, hogy az őskori anthropologia legtöbbször csak a subjectiv spekulációk, a föltevések terén mozog, melyeket az egyéni meggyőződés sugall s visz bele igazságként a nem-szakértők tudatába. Az objectiv kritikának föladata tehát beszólni a subjectivismusnak e játékába s megmondani, a sok vélekedés közül mi és mennyiben felel meg az igazságnak.

INTERPRETATIO ÉS SZOKÁSJOG A RÓMAI MAGÁNJOGBAN

DR KISS GÉZÁTÓL

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1909. május 10-én tartott ülésén)
BUDAPEST

**KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1909**

Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája

TARTALOM.

1.	Bevezetés. A jogforrásokra vonatkozó ú. n. uralkodó elmélet. Ennek tarthatatlansága. Az irodalom állása. Új szemlélet csirái jelentkeznek, melyek arra utalnak, hogy az »íratlan jog« jogi jelentősége a jogalkotó interpretációra vezetendő vissza.	Lap
	A jelen tanulmány célja: ezt a római jogi forrásokkal megerősíteni 1	
II.	A római forrásokban található <i>elmélet</i> . Pomp. D. 1. 2. 2.	
1. sq.	Ennek alapja: a <i>görög</i> elmélet. A vopo; á'fpatpo;.	
	l'lpianus — Aristoteles.	
	Aristoteles jogforrási theoriája. Az Énsixs;, mint a vopoc előidéző productiv jogalkalmazás alapja .. 10	
III.	Aristoteles elméletének <i>gyakorlati</i> igazolása a római forrás-helyekkel. Az uralkodó elmélet szerinti »szokásjog«-ra valló jelenségek csupán a XII táblás törvény előtti korszakban észlelhetők. Egyébként és azóta az íratlan jog:	
	1. vagy a törvényes rendelkezés aequitason alapuló analog kiterjesztése (jogász-jog);	
	2. vagy az érdekelt körök tényleges szokásainak alkalmazása, ugyancsak az aequitasra támaszkodó interpretatio alapján .. 15	
	Befejezés .. 22	

AZ INTERPRETATIO ÉS »SZOKÁSJOG« VISZONYA A RÓMAI MAGÁNJOGBAN.

ADATOK A JOGI KÚTFŐK ELMÉLETÉHEZ.

I.

Alig van probléma, a inelyiyel szemben úgy a bölcseleti, mint a tételes jog tudománya oly tehetetlenül, eredménytelenül állana, mint az a nagyfontosságú, alapvető kérdés, melyet közönségesen a *jogforrások* vagy *jogi kútfők* elméletének nevezünk. Eredménytelenül a bölcseleti jog, mert az évszázadok óta vitatott és kutatott nagy rejtély: a *jog kötelező erejének oka*, végső alapja, még ma is épp oly megoldatlan, mint volt akkor, midőn a tudomány kutató szelleme első ízben vetette föl e problémát. A kérdés állásának kezdettől fogva találó jellemzése: »quot capita, tót sensus« ma inkább áll, mint valaha. És sajátságosan ugyanazt az inkább negatív eredményt állapíthatjuk meg mindazokban a legújabb tanulmányokban is, a melyekkel a tudomány legelső emberei iparkodtak megoldásra jutni: a kritikai rész, az eddig fölmerült felfogások megbírálása kitűnően sikerül, míg a pozitív rész, a megoldásra törekvő új elmélet megint csak arra való, hogy a legközelebb napvilágot látó újabb értekezés kritikai részében foglalt sikerült megjegyzések és ellenvetések számára hálás themául szolgáljon.

De nemcsak e mélyreható bölcseleti kérdés sorsa ez. A probléma sajátságos *tételes-jogi* oldalának megvilágítása sem járt nagyobb eredménnyel. Az eddig fölállított elméletek — közöttük elsősorban a ma uralkodó theoria — nemcsak az említett bölcseleti kérdésre nem tudott megfelelni, de a tételes jogalkalmazás

jelenségeit sem tudta az óhajtott methodikai alapra visszavezetni.

Az uralkodó elmélet tudvalevőleg az írott és nem írott jog megkülönböztetéséből indul ki. Az írott jogot, melynek prototypusa a törvény, a jogalkotó tényező keletkezésekor kötelező formába foglalja, szövegezi, kihirdeti. Az íratlan jog az úgynevezett szokásjog, mely a nemzet cselekedeteiben közvetlenül jut kifejezésre, jogi aktusokban ismételten fordul elő és kötelező erejét a nép meggyőződéséből, valamint a hosszú gyakorlatból meríti. Mert — így tartja ezt az uralkodó felfogás — minden jog alapja a nép meggyőződése (mások formulázása szerint: akarata), mely kétféleképpen nyilatkozik meg: közvetve, az állam törvényhozó szerve (azaz képviselő) útján (törvény, írott jog), és közvetlenül: magának a népnek »concludens factum«-ában, minden alakú actus mellőzésével. Szükségképpen következik e szemléletből, hogy a két kútfő mindenben egyenlő rangú.

Mint említettük, ez az elmélet a tételes jogalkalmazás igényeinek sem felel meg. Miből ismerje fel a bíró a nép meggyőződését? Hol vannak azok a jogászilag körvonalozható kritériumok, a melyekből a szokásjog alkalmazandó szabályai, mint az írott tételekkel egyenlő rangú rendelkezések megállapíthatók? És ha nincsenek — a mint hogy a tudománynak napjainkig nem sikerült emezeket megtalálni —, mi védi meg a törvény föltétlenül kötelező erejét, a vele »egyenlő rangú« szokásjog ürügye alatt érvényesülő bírói subjectivitással szemben? Mi a szokásjog eredete, természete, hatálya, hogyan bizonyítható és alkalmazható?

Nincs szakember, ki lemondó resignatióval be ne ismerné, hogy e fontos kérdések valamennyien megoldatlanok. Es ha a probléma e vigasztalan helyzetét egybevetjük azzal a körülménnyel, hogy megoldásán tudományunk legjobbjai fáradoztak: önkénytelenül is felmerül a kérdés: vajjon nincs-e igazuk azoknak, kik ennek az eredménytelenségnek okát magának a kiindulási pontnak helytelenségében látják? akik az »írott jog« és »nem írott jog« megjelöléseinek tulajdonított tartalom realitását kétségbevonják és a kérdés »gyökeres revisióját«, a megoldási kísérletek új alapra fektetését sürgetik?

Különböző oldalról merültek föl e megjegyzések, egymástól függetlenül, különböző nemzetek fiai és különböző jogi disciplinák

művelői részéről, — és így egymásra gyakorolt kölcsönös hatás nélkül. Talán ez a körülmény is közrejátszott arra nézve, hogy e törekvések izoláltan maradtak. *Ihering* volt az, a ki a történelmi jogiskola jogforrási elméletének lesújtó bírálata kapcsán az itt érintett radikális *revisio* szükségességére is utalt. A »népmeggyőződés« jogi jelentősége — szerinte — véget ér akkor, mihelyt valamely nemzet a törvényhozás alakilag is kifejezésre jutó funkcióját megvalósítja. Ettől az időponttól kezdve minden jogalkalmazás a törvény és annak értelmezése körül forog. »Keleten — úgymond — az ókorban tényleg úgy ment végbe lényegileg a jog keletkezése, a mint *Savigny* tanítja, de a mai világban éppen ellenkezőleg oly módon, hogy az egész modern jogfejlődés a legélesebb ellentétben áll az antikkkal és a keletivel.«¹⁾ Erélyes tiltakozás ez az uralkodó elmélet alap gondolata ellen, mely a szokásjogot, mint közvetlenül a nép jogi meggyőződésén alapuló jogi kútfőt, a törvény mellé állítja, azzal egyenlőrangúvá teszi.

Egész függetlenül a nagy német romanista fejtegetéseitől foglalnak állást hasonló szellemben *angol* civilisták és jogbölcselek.²⁾ »Annak daczára — mondja egyik legújabb jogbölcseleti tanulmány³⁾ — hogy a történelmi jogiskola elmélete

¹⁾ Különösen »Ber Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung« (id. az 1854-iki kiadás szerint). I. k. 9. o., 25. s köv. o., valamint III. k. 1. f. 25. §. végig.

²⁾ V. ö. mindenekelőtt *Maine-Sumner*: A jog őskora, összekötése a társadalom alakulásának történetével stb. (*Pulszky* ford, szerint idézve. M. Tud. Akadémia könyvkiadóvállalata Budapest, 1875.) 12. s k. o., 18. s k. o. — Szigorúan jogászai szempontból *Austin* »Lectures on Jurisprudence or the philosophy of positive Law. 3. Ed., rev. and ed. by Robert Campbell. II. köt. London, Murray, 1869. XXVIII., Lect. 527—545., 655. s k. o. — *Holland*: The elements of Jurisprudence (legújabb kiad. 10., 1906., itt a 3. kiad. után idézve, Oxford, Clarendon Press, 1886.) 55. és köv. o. — *Salmond*: Jurisprudence or the Theory of the Law (2. kiad. 1907. szerint idézve) 152—153. o. — *Broum*: The Austinian Theory of Law (London. Murray. 1906.) 288 s k. o. — Ugyanitt említendő *Pollock*: »The science of case Law« című szellemes tanulmánya. (Essays in jurisprudence and ethics) című munkában. London. Macmillan, 1882.) IX. köt. 237—260. o. — L. ide vonatkozólag »A jogforrások elmélete az angol irodalomban« című értekezésemet. (Jogállam. VII. 1908., 749. s k. o.)

³⁾ *Salmond id. h.*

oly nagy nevekkel dicsekszik, mégis mindvégig egyértelmű elutasításra talált az angol jogászok részéről, mert úgy az egészséges gondolkozásmóddal, mint a jog természetével ellenkezik.« Szerintük csak az jog, a mit vagy a törvény jelent ki, vagy a bíró a törvény teljes tartalmának kiaknázása révén mint új elvet alkalmaz. És itt mindjárt a *hazai* jogbölcséleti tudomány kimagasló alakját: *Pulszky Ágostot* kell említenünk, a ki az angolok negatív értékű állásfoglalását pozitív elmélettel egészítette ki, midőn kiemelte, hogy a *jogforrás* megjelölés az uralkodó elmélet tanításában a *jogi forma és tartalom* különbözőségét nem részesíti figyelemben, holott épp ez a különbség kell, hogy e téren alapvető gondolatul szolgáljon.¹⁾

Hasonló nyomokon haladtak — bár egymástól egészen függetlenül — *Laband*,²⁾ *Binding*,³⁾ *Bülow Oszkár A)* majd *Bergbolim* ⁵⁾ és *Neukamp* ⁶⁾ (utóbbi részben kifejezetten *Pulszky Ágost* »Jog- és állambölcsélet«-nek hatása alatt); újabban *Lambert*⁷⁾ és *Ehrlich*.⁸⁾

Mindezek — legerélyesebben minden esetre *Bergbohm* — arra utalnak, hogy »az egész szokásjog fogalmát alapjában véve hely-

¹⁾ »Jog- és állambölcsészet aaptanai« ez. m.-ban. A külföldi irodalomra gyakorolt hatás szempontjából l. a mű angol kiadását: *The Theory of Law and Civil Society* (London, 1888.) 225. §. 395. s k. o. (L. a 6. jegyzetet.)

²⁾ *Das Staatsrecht des deutschen Reichs.* (3. kiad. 1895. szerint id.) I. k. 54. §. 489. s k. o., 57. §. 553. s k. o.

³⁾ *Handb. des Strafr.* [Systematisches Handbuch der deutschen Rechtswissenschaft. (VII. k. 1. r.)] I. k. (1885.) 197. s k. o.

⁴⁾ *Gesetz und Richteramt.* Leipzig, 1885. 2. s k. o.

⁵⁾ *Jurisprudenz und Rechtsphilosophie.* I. (1892.) 517. s k. o.

⁶⁾ *Das Gewohnheitsrecht in Theorie und Praxis des gemeinen Rechts.* Referat und Kritik. *Archiv für bürgerliches Recht.* XII. évf. (1897.), 89—184. o.; kül. 142., 162., 176. o. V. ö. még *Neukamp*: »Einleitung in eine Entwicklungsgeschichte des Rechts.« (1895.) 28. s k. o.

⁷⁾ *La fonction du droit civil comparé.* I. k. *Les conceptions étroites ou unilaterales.* Paris, 1905. 112. s k. o.

⁸⁾ Üttörő jelentőségű *Ehrlichnek* »Über Lücken im Recht« czimu érdemes, de egészen a legutóbbi ideig kevésbé méltányolt cikksorozata a bécsi *Juristische Blätter* 17. évf.-ban. (1888.) Az ott érintett eszméket tüzetesebben fejtegeti »*Beiträge zur Theorie der Rechtsquellen*« cz. m. I. k.-ben. (das *ius civile, ius publicum, ius privatum*). Berlin, 1902. és *Die Tatsachen des Gewohnheitsrechts.* 1907.

telenül concipiálták«, mihez képest a törvényjoggal szemben *más ellentéttel* kellene azt felcserélni. Hogy mi legyen az a »más ellentét«? ez iránt — természetesen, — alig találunk határozott útmutatást.¹⁾ Annyit azonban alapirányként állapíthatunk meg, hogy a jogalkotó judicatura intézményi elismerésének térfoglalása ²⁾ karöltve jár a hézagpótló interpretatio jogforrási szerepének elfogadásával.³⁾ Határozott utalásokat találunk arra nézve, hogy az uralkodó elmélet »szokásjoga« üres fictió, mely reális tartalmat a jogforrások teoriájának kiépítésénél csupán a jogalkotó törvényértelmezés szempontjának érvényesítése mellett nyerhet.⁴⁾

¹⁾ *Bergbohm* teljesen megelégszik a negatív kritikai eredménnyel. *Laband*, *Binding* a »jogi gondolat« és »jogi akarat« szerinti elemzés alapján a jogi forma és jogi tartalom között fennálló ellentétre utalnak, de alig hogy épen érintik a megjelöléseket. A részletes megvilágítással adások maradnak. Ugyanez áll *Neukamp* fölfogására is, ki még élesebben tünteti fel az általánosan kötelező törvénytétel (*Regelrecht*) és a bírói törvényértelmezés révén előálló ad hoc érvényes bírói jogszabály (esetjog, »*Fallrecht*«) summa divisióját, de *Entwicklungsgeschichte-jének* (40. old. 9. j.) II. kötete, melyben az elmélet behatott kifejtését kilátásba helyezte, mindeddig nem jelent meg. Ugyanezt az ellentétet emeli ki — más irányban — *Bülow* is; újabban: »*Heitere und ernste Betrachtungen über die Rechtswissenschaft; ein Beitrag zur Theorie des Gesetzes und Gewohnheitsrechts*, 1905. 75. s k. o., valamint *Über das Verhältnis der Rechtsprechung zum Gesetzesrecht*. (*Das Recht* ez. folyóirat 10. évf. 1906., 769. s k. o.).

²⁾ Különösen a »szabadjogi« mozgalom fellépése óta kifejlődött irodalomban, mely azonban mindeddig szintén csak utalásokra szorított e kérdésben; az irodalom összefoglalását l. *Hedemann* ismertetésében: *Archiv für Bürgerliches Recht*, 31. k. 296. és k. o. és 34. k. 115. s k. o. V. ö. különösen *Stier-Somlo*: *Das freie Ermessen in Rechtsprechung und Verwaltung*, Festgabe für *Laband*, Tübingen, 1908., 445. s k. old., kül. 463. s k. o. — *Gmiir*: *Die Anwendung des Rechts nach Art. 1. des schweizerischen Z. G. B. Bern* 1908., kül. 71. s k. o. — *Oertmann*: *Gesetzeszwang und Richterfreiheit*, Leipzig, 1909. 9. s k. o. — *Fuchs*: *Die Gemeinschaftlichkeit der konstruktiven Jurisprudenz*, Karlsruhe, 1909. 1. s k. o.

³⁾ V. ö. különösen *Stampe*: *Unsere Rechts- und Begriffsbildung*. Greifswald 1907. 4. s k. o. *Neukamp* i. h. *Gmiir* id. m. 71. s k. o., kül. 79. o.

⁴⁾ V. ö. *BiUow*: *Gesetz und Richteramt*. VII—XII. és 16. s k. o.; igen jellemző *Austin* 533. o. és *Holland* 55. o.

Találón mondja legújában *Spiegel*: *Jurisprudenz und Sozial-*

Az itt csupán csirájukban található gondolatoknak czéltudatos és mindenekfölött rendszeres kifejtése a kútfők problémájának eddig oly sikertelen földolgozására bizonyára üdvös hatással lehetne. Érdekes és hálás feladat volna a kutatás körébe vonható jogtörténelmi és dogmatikai anyag beható áttanulmányozása alapján elbírálni, vajjon az írott joggal szemben minden jogrendszerben érvényesülő »nem írott jog« más-e mint a törvények értelmezése és alkalmazása révén létrehozott bírói jog? Mert: ha nem, akkor az új elmélet reális alapgondolatát igazolhatnók és a mai »szokásjog« fogalmával végleg szakíthatnánk.

A következőkben legyen szabad azokat a positiv adatokat előterjesztenem, melyekkel igazolni vélem azt, hogy a *római jogi*, valamint az ezekkel kapcsolatban tekintetbe jövő *görög* forráshelyek a most említett irány helyességét igazolják és így az uralkodó elmélet alapgondolatának megdöntésére alkalmasak.

II.

Azok a római jogi forráshelyeink, melyek a kérdés *általános elméleti* megítélésével foglalkoznak, minden kétséget kizáró módon vallják azt a felfogást, hogy a nép meggyőződésén alapuló *consuetudo*, vagy más szóval az uralkodó elmélet szellemében felfogott »szokásjog«: — csupán a XII táblás törvényt *megelőző* korszakban ismerhető el. Jellemzően tanúsítja e nézetüket Pomponius Enchiridion-jának ismert fejtegetése (D. 1. 2. 2. 1.), melylyel a római jog kútfőinek rövid történelmi áttekintését adja.

» . . . Et quidem initio civitatis nostrae populus sine lege

Wissenschaft, Grünhut's Zeitschr. 36. k. 16—17. o.: In allen Lehrbüchern wird ausgeführt, dass es neben dem Gesetzesrecht auch Gewohnheitsrecht gibt, wobei dann freilich die Frage erörtert wird, ob und inwieweit der betreffende Staat ein Gewohnheitsrecht zulässt . . . *Aber dieses Gewohnheitsrecht ist nur ein Sammelname, ein Verlegenheitsausdruck.* Es handelt sich dabei um sehr verschiedene Tatsachen. Damit, das man die Gewohnheits als Rechtsquelle bezeichnet, *ist gar nichts gesagt.* . . .«

¹⁾ A római jogi forráshelyeknek a szokásjogot (íratlan jogot) illető megjelöléseire nézve lásd *Brie*: Die Lehre vom Gewohnheitsrecht. Eine historisch-dogmatische Untersuchung. I., Geschichtliche Grundlegung. (1899.) 2. §. 6—12. o.

certa, sine iure certo primum agere instituit. . .«, mely megjegyzés e korszak törvényhozásának hiányára és a szokások hézagpótló szerepére utal.)¹⁾ Ez különösen a történetíró közvetlenül ezután tett észrevételeiből tűnik ki, említi ugyanis a későbbi királyok törvényhozó munkásságát, mint a mely tevékenység mintegy episodszerűen ékelődik bele a szokásjog uralmának e korszakába, s mindjárt megjegyzi, hogy e törvények rövid életűek voltak; a királyok elűzetésével elavultak és a római nép ismét visszatért a bizonytalan joghoz, a »ius incertum«-hoz, azaz régi szokásaihoz »E korszak, — úgymond — még mintegy húsz esztendeig tartott.«

Csak ezután következett be a római jog történelmének az a korszakalkotó mozzanata, mely — Pomponius szerint is — egyszerűsrimenkorra véget vet ennek az állapotnak: a tizenkéttáblás törvénynek meghozatala. Ettől kezdve új korszak nyílik meg a jog alkalmazására nézve: a régi szokásjog uralkodó ereje megszűnt, a jogélet jelenségeit a törvény szerint kellett megítélni. Ez tette szükségessé a törvény alkalmazásának alapjául szolgáló értelmezést, a jogtudósok magyarázatát, a híres római »interpretatiót«, a mely a törvény szellemének fölismerését, a törvényben rejlő, kimeríthetetlenül gazdag anyag kiaknázását eredményezte. Az »interpretatio«-nak, az »auctoritas prudentium« tevékenységének az eredménye alkotja a rómaiak értelemben vett »ius non scriptum«-ot. A rómaiaknak ez az »íratlan jog« ebben a korszakban egyáltalán nem vonatkozik a nép meggyőződése (vagy akarata) által közvetlenül létrehozott jogszabályokra. Ilyen jogforrást ők a tizenkéttáblás törvény utáni korszakra nézve nem ismernek el. Az ő »ius non scriptum«-uk ellenben mindazt a *többletet* jelenti, a mit a jogtudósok értelmezése a törvény szószerinti jelentéséhez, vagy pontosabb megjelöléssel élve a törvénynek közvetlenül kifejezett tartalmához hozzáteszen.

». . . Haec disputatio et hoc ius, quod sine scripto venit compositum. a prudentibus, propria parte aliqua non appellatur ut ceterae partes iuris suis nominibus designantur . . . séd communi nomine appellatur ius civile.«

¹⁾ L. erre nézve *Vécsey*: »A római jog institúciói.« (4. kiad. 1907. szerint idézve.) 27., 145. o.

Még határozottabban utal azonban a nem írott jog kapcsolatára a törvényértelmezéssel mindjárt a következő szakaszokban, a hol kétségtelen bizonyossággal állapítja meg, hogy az a *ius civile*, a mely »tulajdonképen« a szóbanforgó nem írott jogot jelenti, a tizenkéttáblás törvényből kezdett keletkezni:

». . . lege duodecim tabularum ex his fluere coepit *ius civile*« . . . »Omnium tamen harum . . . interpretandi scientia . . . apud collegium pontificum erat. . . et fere populus annis prope centum hac consuetudine usus est.« Majd ismét összefoglalván a kútfői rendszerre nézve mondottakat, az írott és nem írott jog megkülönböztetésénél ez utóbbit ekként határozza meg: 12. §.:

». . . proprium *ius civile*, quod sine scripto in sola prudentium interpretatione consistit.«

Ezekből a kijelentésekből jellemzően világlik ki a római álláspont, a mely az első rendszeres codificációnak és ezzel a jog írásba foglalásának actusát korszakalkotó stádiumként ismerte fel. Míg az azelőtti, a tizenkéttáblás törvényt megelőző korszakra nézve a szokásjognak praedomináló szerepet tulajdonít,¹⁾ addig az említett esemény a törvény kifejezett és kizárólagos uralmát eredményezte.

Minden jogforrás a törvénnyel függ össze, vagy közvetlenül: maga a törvényes rendelkezés, — vagy közvetve: a törvény értelmezése útján nyert új elv, avagy jogszabály. Csakis az lehet az értelme a Pomponius-féle definiciónak: »*ius quod sine scripto venit compositum a prudentibus*«, »*quod in sola prudentium interpretatione consistit*«.

Mindaz tehát, a mit az ebben az értelemben vett törvényértelmezés a törvény szelleméből ily módon kifejtett, alkotta a római felfogás szerinti »*ius non scriptum*«-ot.²⁾

Lássuk azonban, miben áll e felfogás *elméleti alapja és gyakorlati kivitele*? Az elméleti alap tekintetében a kellő utalást megadja *TJlpianus* felosztása, a mely a római kútfői rendszer kiindulási pontja. (D. 1. 1. 6. 1.) »Hoc igitur *ius nostrum* constat aut ex scripto aut sine scripto . . .«, mely meghatározás támogatására

¹⁾ D. 1. 2. 2. 1.

²⁾ L. a kérdés ez oldalának a jogalkalmazás methodikája szempontjából való tüzetesebb megvilágítására nézve »A jogalkalmazás módszeréről« oz. tanulmányomat. Budapest, 1909.; 110. s k. o.

egyenesen a görög felfogásra hivatkozik ut apud Graecos:

τῶν νόμων οἱ μὴν ἔγγραφοι οἱ δὲ ἄγραφοι. . .«¹⁾

A római »ius non scriptum« fogalma e szerint a görög νόμος ἄγραφος-on alapszik. Legyen szabad tehát — ezúttal egész röviden — a görög *elmélet* idevágó álláspontjáról beszámolnom.

Az alapvető és mindvégig uralkodó feldolgozás Aristotelesnél található.²⁾ Mindenekelőtt Rhetorikájának első részében (A. 10. 1368.^b 7.) foglalkozik a jogi kútfők különböző neveivel és ezekhez képest a νόμος-ok válfajairól ezt mondja: a jog vagy különös vagy általános érvényű. Különös jog az írott jog (καθ' ὄν γεγραμμένον πολιτεύονται), általános érvényű az íratlan (ἴσα ἄγραφα παρὰ πᾶσιν ὁμολογεῖσθαι δοκεῖν).

Mindjárt ugyanebben a részben a 3. fejezetnél közelebbről is megjelöli a két fogalom közötti összefüggést. Itt már az íratlan jog a »különös érvénynyel« bíró pozitív jogrendszerrel szorosabb összekötetésbe jut. E szerint a pozitív jognak egy része írott jogból, másrészt íratlan jogból áll. (A. 13. 1373.^b 4. s köv.) A philologusok között a két hely összeegyeztetése hosszas vitára adott alkalmat. Ellentmondást láttak abban, hogy Aristoteles »νόμος ἄγραφος« egyfelől a minden pozitív jog fölött álló »természetjogot«, másfelől pedig magának a pozitív jognak részét jelenti. Mellőzve az itt jelzett antinómia megoldására irányuló egyes kísérletek ismertetését,³⁾ csupán azt említem föl, hogy jogász részről Voigt ment bele e vitába és a »γράφειν« szónak különböző értelemben vehető jelentéseivel igyekezett Aristoteles

1) Megegyezően Inst. 1. 2. 3.: »Constat autem ius nostrum aut ex scripto aut ex non scripto, ut apud Graecos etc. . .«

2) Ez a pont jogász részről mindeddig ép oly csekély mértékben részesült figyelemben, mint az s'isizeia-fogalom. A philosophiai és philologiai irodalomra nézve v. ö.: *Dissen*: Kleine Schriften. 161. s k. o. *Hirzel*: AYP«tfo; vojjo; (Abh. d. fii. hist. Cl. der Kön.-sächs. Gesellsch. d. Wissensch. B. XX. H. 1. Leipzig. 1900.) és Themis, Dike und Verwandtes etc. (Leipzig, 1907.) 359. s k. o. *Cathrein*, S. J. Recht, Xaturrecht, etc. (1901.) 101—102. o. Jogi írókra nézve Voigt: Das ius naturale. I. köt. 127., 175., 529. s k. o. és IV. k. 372. o. *Pernice*: Zeitschrift der Sav. Stiftung XXII. 1901. 82—95. o., *Kraus*, Grünh. Zeitschr. XXXII (1905) 013. o.

3) L. különösen *Hirzel* »сқа'for vdпоч«-ában mondottakat. 4. s köv. o.

»ellenmondását« kimagyarázni,¹⁾ kevés sikerrel.²⁾ Holott ez a két különböző értelemben vett »íratlan jog« *Aristotelesnél* nem is fordul elő; mindvégig megtalálható az az *egységes* alapgondolat, a mely a »νόμος ἄγραφος;«-on végigvonul és ez az alapeszme nem más, mint az »ἐπιεικία« és »ἐπιεικὲς δίκαιον« fogalma, a görög »aequitas«, mely mindkét fordulatnál és — általában — az aristotelesi »νόμος ἄγραφος;« minden változatában kiindulási pontú szolgál. Ez az »ἐπιεικία« a tételes jog szempontjából semmi más, mint a jogrendszer alapeszméje, a helyesen felfogott és értelmezett jog; a »helyes jog«, a mely felé maga a tételes jog törekszik. Tehát a jognak az a jól felismert alapgondolata, melyet a törvény *betűszerinti* értelme tökéletesen visszaadni nem képes, hanem a mely csak a törvény alapeszméjének és az elbírálás alá eső dolog természetének gondos egybevetésével érthető meg. Ez az »ἐπιεικία« egyfelől szemben áll az írott joggal, mint a mely csak általános, merev tételeket tartalmaz és csak egy bizonyos törvényhozó által szem előtt tartott körülményekre van tekintettel. E pozitív tételekkel szemben a dolog természetének minden követelményére figyelemmel lévő »ἐπιεικὲς δίκαιον«, csakugyan mint általános érvényű elv (νόμος κοινός) fogható fel. Így érti ezt *Aristoteles* is. Ámde másfelől az »ἐπιεικὲς δίκαιον« magának a törvénynek, a pozitív jognak is része, mint törvényértelmezési princípium, a mennyiben magát az írott jogot úgy kell értelmezni, hogy az eredmény az »ἐπιεικία«-sel megegyezék, íme, azért mondhatja *Aristoteles*, hogy a pozitív jog részint *ἐπιεικία*, részint *ἄγραφος; ἔτταφος*, a mit a törvény *szó szerint* kifejez, *ἄγραφος*, a mit — helyes értelmezéssel — abból *kiolvassunk*.

Még határozottabban juttatja kifejezésre ezt az összefüggést az »Ethica Nicomachaea«-nak XIV. fejezetében, a hol az *ἐπιεικὲς* fogalommal ismét részletesen foglalkozik. (E. 14, 1137.^a 31.) Azt mondja, hogy a *δίκαιον* és *ἐπιεικὲς*; azonosak, mert mindkettő jó. Ámde — így folytatja — nehézséget okoz az a körülmény, hogy az *ἐπιεικὲς*-en nyugvó jog nem nyugszik közvetlenül a tételes jog értelmén, hanem annak inkább kijavítása.

¹⁾ Voigt: »Das ius naturale« stb. I. k. 197. o., 175. j.

²⁾ Hirzel i. h.

(ἐπανόρθωμα τοῦ νόμου δικαίου). Csakhogy ez a kijavítás nem a törvény ellenére, hanem *magának az írott jognak* intenciója alapján történik: Mert a »kiigazításnak az az oka, hogy minden jogszabály csupán általánosságban mozog, már pedig az általánosság alapján eligazodni és helyesen dönteni a legtöbb esetben nem lehetne. Másrésztől megint tekintetbe kell vennünk, hogy a törvény minden egyes esetet nem is dönthet el, hanem természeténél fogva csakis általános meghatározásokat adhat, egyáltalán nem ismervén félre azt a hibát, melybe ez által esik és mégis helyes ez az eljárása, mert a hiba sem benne, sem a törvényhozóban nincs, hanem kizárólag a dolog természetében (ἐν τῇ φύσει τοῦ πράγματος ἐστίν«). Ha tehát előadódik olyan eset, melyre a törvény általános, merev szabálya nem alkalmazható, akkor a jog alkalmazójának kell helyrehozni az írott jog megalkotójának azt a mulasztását, hogy csak általánosságban fejezte ki magát. Ha ebben az értelemben igazítjuk helyre az írott jogot, azt teszszük, amit a törvényhozó maga is megtenne, ha jelen volna. Az ἐπιεικὲς természete ez: helyrehozni, kiigazítani az írott jogot ott, a hol *általánossága folytán hibás vagy hiányos*. Ez az alapja az »ἄγραφος νόμος«-nak.

íme, ez az »ἐπιεικὲς«-en alapuló íratlan jog elmélete *Aristotelesnél*. Ez az »íratlan jog« sem más, mint a méltányos jogalkalmazás révén érvényesülő jogszabályok összesége. Forrásszerű igazolását láthatjuk tehát annak, hogy a görög elmélettől átvett »íratlan jog« fogalma csakugyan ebben az összefüggésben állott az interpretációval és nem jelentett olyan szokásjogot, melyet a nép közvetlenül hoz létre. Ilyennek *Aristotelesnél* nyoma sincsen.

III.

Míg a görög tudomány jelentősége az *elméleti* kifejtésben rejlik az összefüggésnek gyakorlati illusztrációja nélkül, addig a római jog éppen megfordítva: a gyakorlati jogalkalmazás mesteri keresztülvitelében tűnik ki, a kérdés elméleti megvilágításában kevésbé. A görög jogalkalmazásban az »ἐπιεικὲς« principium kezelésének tudományára, avagy helyesebben művészetére nem is volt szükség. A szakbíró szigorúan alkalmazta a jogot. Ha az

említett »kiigazítás« (*ἐπανόρθωμα τοῦ νόμου δικασοῦ*) szükségessé vált, sajátos módszerrel segítettek magukon, t. i. a törvényhozási apparátust vették igénybe a bírói helyett: alkottak *törvényt* az illető esetre. Ezt a speciális ad hoc törvényt nevezték *ψήφισμα*-nak, i) a mely közvetlenül és csakis abból a célból jött létre, hogy az illető concret esetet eldöntse.

»Ugyanaz az eljárás — mondja *Aristoteles* — mint a lesbai építkezéseknél az ólomirányzék alkalmazása. Ez az ólomirányzék a kő alapjához simul, ugyanígy a *ψήφισμα* sem marad meg változatlanul, hanem a tényálláshoz igazodik.« (Eth. Nik. E. 14. 1137. b. 27—32.)

Annál értékesebb a római jogászok *gyakorlati* működése. A római jogban a jogalkalmazó feladata volt az *aequitas* követelményeit érvényesíteni. Épp így fejlődött ki a már érintett híres »interpretatio«, mely a fennálló tételes jog alapelveinek tiszteletben tartása mellett, sőt azok kiaknázása révén, az *aequitason* alapuló *ius non scriptumot* létrehozta.²⁾

Bizonyára nem túloz *Kipp*, midőn azt mondja: »Nincs egy sem a római jog ragyogó tételei között, melylyel annyi érdemet szerzett volna a halhatatlanságra, mint azzal a módszerrel, mi az *aequitashoz* való viszonyát szabályozta.«³⁾ És csakugyan: az a kimeríthetetlenül változatos jogélet, mely a *Digestákban* előtárul, azok a mesteri döntések, melyekkel a *classikus jogtudósok* a felmerült eseteket elbírálták: eleven igazolását adják a fent

¹⁾ V. ö. *Hirzel*: *Themis* etc. 56. old. 3. j.

²⁾ *Puchta*: »Cursus der Institutionen«. 4. kiad. (Rudolf, 1853.) 78. §. 516—517. o.; *Ihering* i. h. 58.; *Krüger*: »Geschichte der Quellen und Literatur des römischen Rechts. (Bindings Handbuch der deutschen Rechtswissenschaft. I. 2.) Leipzig, 1888. 26. s k. o.; *Karloioa*: *Römische Rechtsgeschichte. I. k., Staatsrecht und Rechtsquellen.* Leipzig, 1885. 475. s k. o.; *Jörs*: *Römische Rechtswissenschaft zur Zeit der Republik bis auf die Catonen.* 1888. 71. s k. o.; *Sohm*: *Institutionen.* (A 13. kiad. szerint idézve, 1908.) 60—72. o.; *Pernice* i. h. XX. k. 151. o.; *Kipp*: *Geschichte der Quellen des Römischen Rechts.* 3. kiad. 1908. 8. s k. o.; *Ehrlich*: *Beiträge zur Theorie der Rechtsquellen.* I. k. 1 s k. o.; és *Lambert*: *La fonction du droit civil comparé.* 694. s k. o. A római jogtudomány idomító és jogfejlesztő befolyására nézve a szerződésjog rendszerének kiépítése terén *Farkas*: *A római jog történelme* I. k. (4. kiad. 1906. szer. id.) 298. s k. o.

³⁾ *Kipp*: *Geschichte der Quellen* etc. 8. o.

kifejtett aristotelesi fejtegetéseknek. Az élet eseteinek eldöntéséből és ezek indokolásából tanuljuk itt meg, hogy az aequitas a törvény tartalma helyes megállapításának tulaj donképeni előfeltétele. Számtalanszor hallhatjuk hangoztatni azt az alapelvet, hogy a tételes jognak alkalmazkodó képességgel kell bírnia, hogy a forgalmi élet változó igényeinek, a különböző esetek sajátosságainak mindig megfeleljen.¹⁾

De ha mindezt a törvény betűje közvetlenül nem fejezi ki, akkor mi sem természetesebb, mint hogy az aequitas-principium szakadatlanul új jogelvek létrehozására jogosítja fel a bírót. Az aequitas mint törvényértelmezési principium egyáltalán el sem választható az aequitas kiegészítő, sőt a törvény szó szerinti értelmét tartva szem előtt: helyesbítő szerepétől. Az adiuvandi, supplendi és corrigendi gratia fogalmai itt egybefolyanak. Mert hiszen a »tényleges viszonyoknak mindig megfelelő«²⁾ jogalkalmazás szükségképen olyan új elveket tételez föl, melyeket az általánosságban mozgó írott jog közvetlenül nem tartalmazhat. Ez utóbbit tehát kétségtelenül ki kell egészíteni, sőt általános tételeit tekintve, ki kell javítani. Mindezt az aequitasból meríti a jogász; az abban rejlő »nem írott jogot« az »írott joghoz« hozzáfüzi. Ezért mondjuk a római interpretációról, hogy közvetítő az élet és az írott jog között: »inter aequitatem iusque interposita interpretatio« (C. 1. 14. 1.); »aequitatis explanatio in qua iuris erat interpretatio . . .« (Cicero Rep. V. 2.) Az interpretatio volt az a fő csatorna, melyen át az aequitas a ius civile testébe behatolt.³⁾ Mindezek bizonyára feljogosítanak annak megállapítására, hogy a római magánjog terén a XII táblás törvény óta jelentkező »ius non scriptum« módszerileg nem tekinthető másnak, mint a jogalkalmazás productumának.

¹⁾ Az aequitas általános érvényre emelkedésére nézve I. Vécsey: »A római jog institúciói.« 75. o. »A Labeo, Sabinus, Celsus, Julianus iránt egyforma tisztelettel viseltető jogászok. . . műveiben megvan mind a jogászi finomság (subtilitas), mind a czélszerűség (utilitas). Amaz teremtette a külalak előkelőségét (elegantia), emennek köszönhető a tartalmat adó méltanyosság (aequitas)«.

²⁾ Windscheid: Lehrbuch d. Pandektenrechts. 9. kiad. I. k. 28. §.

³⁾ Szentmiklósi: »A római jog institúciói.« IV. kiadás 1908. 11. oldal.

De hol marad akkor a »szokásjog«? A »ius moribus constitutum«, »consuetudo«, a »ius quod consuetudine venit«. . . etc. Szóval a történelmi jogiskola szemlélete szerinti »népmeggyőződésen« és hosszas »gyakorlaton« alapuló és minden bírói functio nélkül már a priori létező és perfect jogszabályi kötelező erővel rendelkező »szokásjog«?

A rendelkezésre álló segédeszközök útján (melyek közül a berlini kir. könyvtárban kéziratban levő czédula-catalogus a Corpus Juris Civilisnek egészen kimerítő tárgymutatóját adja),¹⁾ vizsgálat tárgyává tettem mindazokat a helyeket, a melyek a magánjog körében consuetudo, mos, usus-ró l szólnak.²⁾ Ennek a nagy anyagalmaznak ez a revisiója azt az eredményt mutatja, hogy mindössze két oly esetet találunk, a melyben az uralkodó elmélet értelmében vett *szokásjogról* van szó, írott jogra és annak értelmére való tekintet nélkül. Ezek: a kiskorú cselekvési képességének hiányára,³⁾ és az ú. n. curatela prodigira (gondnokság tékozlás esetén)⁴⁾ vonatkozó esetek.

Tény, hogy itt *valódi szokásjogi eredetről* Taz uralkodó elmélet szellemében) történik említés. Ámde mindkét szabály eredete jogtörténelmileg *praehistoricus*.⁵⁾ A XII táblás törvény életbelépte óta nincsen egyetlenegy eset sem, melyben erre példát találhatnánk. Ellenben mindazokban az esetekben, melyekben a consuetudo-ra, mos-ra és usus-ra történik hivatkozás, megállapítható kétségtelenül, hogy ez a törvény alkalmazásával függ össze. E helyen említendőek mindenekelőtt azok az — egyébiránt az anyaggyűjtemény kisebb részét tevő — szabályok, melyek az írott jogtételek analog kiterjesztése révén érvényesülnek, a melyekkel az írott jog hézagait töltötték ki, és a melyek ez által ismételt alkalmaztatás következtében egész jogintézmények kialakulását eredményezték: minők — itt csak példákat említek — az

¹⁾ Eddig nyilvánosan is megjelent a Vocabularium iurisprudentiae Romanae. I. k. és a II. k. 1. füz. (1903., 1906.); a »consuetudo« onnan ellenőrizhető. I. k. 961—2. o.

²⁾ L. »A jogalkalmazás módszeréről« ez. id. munkám 150. s k. o.

³⁾ D. 1. 6. 8. pr.

⁴⁾ D. 27. 10. 1. pr.

⁵⁾ *Pernice*: Parerg. Sav: Z. XX. 151. o. 2. j. *Vécsey*: »A római jog institúciói.« 170. §. 458. o. V. ö. *Farkas*, i. m. 25. §. 2. j.

in iure cessio, a mancipatio átalakítása, a mi a legfontosabb hitelügyletek egész sorozatát hozta létre, a testamentum per aes et libram, a filius familias emancipatioja, a querela inofficiosi testamenti, a quarta legitima, a pupillaris substitutio, a házastársak közötti ajándékozási tilalom stb. Ez mind a ius non scriptum körébe vág és mind az interpretatio terméke! De helyesebb minősítés szerint: tulajdonképen nem is tartozik az uralkodó elmélet szerinti *valódi tipikus szokásjog* körébe.²⁾ Ez a »ius non scriptum« inkább a »jogászjog« kategóriája alá vonható.³⁾

Sokkal nagyobb számban szerepelnek azonban — és ebből a szempontból jelentőségükre nézve fontosabbak — azok a tételek, a melyek törvényhozói parancs nélkül közvetlenül az érdekelt körök gyakorlata következtében jöttek létre. Ha az ezeket feltüntető forráshelyeket — melyek a szóbanforgó forrásanyag *úlnyomó többségét* teszik⁴⁾ — közelebbről elemezzük, azt látjuk, hogy e jogszabályok tartalmát (anyagát) maga az érdekelt közönség hozza létre az által, hogy bizonyos eljárást állandóan követ, így pl. vételügyleteknél a dupláé stipulatiót kikötöttnek tekintették,⁵⁾ csekély értékű dolgok eladásánál az eladót visszavételre (redhibitio) nem kényszerítették,⁶⁾ kölcsön esetén I vagy 5%-os kamatot fizettek,⁷⁾ haszonbérletnél elemi csapás esetén a

¹⁾ V. ö. *Sohm*: Institutionen. 63. s k. o. *Ehrlich*: Beiträge i. h.

²⁾ »Melynek igazi, jellegzetes megnyilvánulása a nép jogi meggyőződése és magatartása által közvetlenül előálló szokásjog.« Jogaik, módsz. 120. o. V. ö. *Oény*: Méthode 320. 1.: »La coutume nettement caractérisée par le double élément nécessaire à sa constitution fondamentale.«

³⁾ V. Ö. *P faß-Hoffmann*: Commentar z. öst. alig. B. G. B. I. k. 219. s k. o. *Neukamp*: i. m. 118. o.; *Vécsey*: Instit. 146. o., úgyszintén már *Jordan*: Bemerkungen über den Gerichtsgebrauch. Arch. für die civ. Prax. III. évf. (1825). 232. 1.

⁴⁾ L. Jogalkalmazás módsz. 161. o.

⁵⁾ D. 21. 1. 31. 20. »quia adsidua est dupláé stipulatio, idcirco piacuit ex empto agi posse, si duplum venditor mancipii non cavet: ea enim quae sunt moris et consuetudinis, in bonae fidei iudiciis debent venire«; D., 21. 2. 37.; D. 21. 2. 6.; V. ö. *Schwarz*: »Törvényjog és szokásjog«, Jogállam VI. (1907) 98. s k. o.; *Danz*: Rechtsprechung etc. 2. §. 7—8. o.

⁶⁾ D. 21. 1. 48. 8.: Simpliarium venditionum causa ne sit redhibitio, in usu est.

⁷⁾ D. 26. 7. 7.- 10.

haszonbért elengedték,¹⁾ hogy az »invectát« és »illatát« zálogjoggal terhelték meg,²⁾ hogy a zálogjoggal Itáliában a *ius distrahendi*-t,³⁾ Egyiptomban a »lex commissoriát« kötötték össze stb.⁴⁾ Mindez többször ismételt cselekvésekben jelentkezett; az illető szakkörök, kereskedők, valamint maga a nagyközönség állandóan alkalmazták ugyanazt az eljárást, minek eredménye lett, hogy a már meggyökeresedett »consensus utentium«, »inveterata consuetudo«-vá tette azokat. A szóban forgó esetek tartalma bizonyítja, hogy itt úgyszólván *kivétel nélkül* dispositív ügyleti szabályokkal találkozunk, melyek a felek ellenkező megállapodásának hiányában kötelezők. A római jog is abból indul ki, hogy a ki a szokásostól eltérő jogi következményt akar előidézni, az gondoljon arra, és fejezze ki magát nyíltan, mert ellenkező esetben a jog kénytelen lesz őt olyannak tekinteni, mint a ki a szokásost hallgatólagosan kikötötte.⁵⁾ Mint a modern *theoria* most már helyesen felismerte: ez a »hallgatólagos kikötés« dispositív jogszabálynak tekintendő; ⁶⁾ a »tacita conventio« objectív jogi tétellé válik és erre mondja a híres forráshely: »diuturna consuetudo pro iure et lege in his,

¹⁾ C. 4. 65. 19.; C. 4. 65. 8. V. ö. *Kiss Géza*: A haszonbér elengedéséről (*remissio mercedis*) Budapest, 1903. 20. s. k. o.

²⁾ D. 20. 2. 3.

³⁾ V. ö. Ulpianus. D. 13. 7. 4.: »Séd et si non convenerit de distrahendo pignore, hoc tamen iure utimur, ut liceat distrahere«; szóval a hitelező ellenkező kikötés hiányában a zálogtárgyat eladhatta. Hasonlóan Paulus S. R. 2. 5. 1. V. ö. *Girard-Mayr*: *Geschichte und System des römischen Rechts*. Berlin, 1908. 849—50. 1.

⁴⁾ A szokásos formula: **ἴδεν μὴ ἀπεσθῆναι. χρηστῆ τοῖς περὶ τούτων νόμιμοις πῶσι** Berlińi, görög okiratok (B. G. U.) 301. 13. s. k. sor. »Ha pedig nem fizetném vissza, a hitelező a rendelkezésére bocsátott összes törvényes eszközökkel élhet.«) Hasonlóan B. G. U. 832. okirat 22. sor. Firenzei (P. Fior.) I. k. 1. sz. ok. Rainer fhg. (P. Rainer) 28., 32. sor. Pap. Cattavi I. 10. stb. A tó vójujia tartalmát, azaz a *lex commissoria* mikénti kihasználását szintén az usanceok állapították meg. V. ö. *Mayer*: *Archiv für Papyrusforschung*. III. k. 96. o. *Wessely* *Anzeiger der historisch-phil. Classe der Kaiser! Akademie Wien*. XXXVIII. 101. s. k. o. *Eger*: *Zum ägyptischen Grundbuchwesen in römischer Zeit*. Leipzig, 1909. 47. o.

⁵⁾ Jogalkalmazás 162. o. V. ö. *Schwarz G.*: *Magyar Jogászegyleti Ért.* XI. k. 4. f. 62. o. és *Jogállam i. h.* *Eycken* i. m. 153. o. *Danz*: *Die Auslegung der Rechtsgeschäfte*. 2. kiad. 1906. 94. s. k. o.

⁶⁾ *Schwarz* i. h. *Danz* i. h.

quae non ex scripto descendunt observari solet«.¹⁾ És az alapul szolgáló konkrét eseteket tekintetbe véve, nem lehet kétséges, hogy Julianus ismert fejtegetése is erre utal:

»Inveterata consuetudo pro lege non immerito custoditur, et hoc est ius, quod dicitur moribus constitutum. Nam quum ipsae leges nulla alia ex causa nos teneant, quam quod iudicio populi receptae sunt, merito et ea, quae sine ullo scripto populus probavit, tenebunt omnes, nam quid interest, suffragio populus voluntatem suam declaret, an rebus ipsis et factis? Quare rectissime etiam illud receptum est, ut leges non solum suffragio legislatoris, sed etiam tacito consensu omnium per desuetudinem abrogentur.«²⁾

Közjogi elméletet itt Julianus nem akarhatott adni; ³⁾ csakis azt konstatálhatta, hogy vannak esetek, melyekben az átlagos consensus communisra támaszkodó szokás éppen olyan érvényű, mint az írott jogintézkedés.⁴⁾ A Corpus Jurisban *tényleg* található esetek mutatják, hogy ennek az elvnek tulajdonképeni hazája: a jóhiszemű ügyletek (bonae fidei iudicia) birodalma.

De vessük most már fel a kérdést: mi adja meg a szokás érvényesülésének *módszeri lehetőségét*?

Tagadhatatlan, hogy egyedül az aequitason alapuló helyes *interpretatio*. Hiszen — mint láttuk — ugyancsak az *aequitas* követelménye, hogy a mi szokásban van . . . »azt tekintetbe kell venni«, »ea quae sunt moris et consuetudinis in bonae fidei iudiciis debent venire.« (D. 21.1. 38. 20.) A bíró ezen az alapon érzi magát kötelezve arra, hogy az érdekelt körök szóbanforgó eljárását, gyakorlatát jogszabályok formulálására használja fel.⁵⁾ A kérdéses

¹⁾ D. 1. 3. 33.

²⁾ D. 1. 3. 32. 1.

³⁾ V. ö. *Vécsey*: Institut. 145. o. Ez a régi *köztársasági* felfogás . . . *Szentmiklósi*: Institut. 16. o. V. ö. még *Pernice*: Zeitschrift f. Rechtsgeschichte, XX. k. i. h.; hozzá Jogalkalmazás 178. o.

⁴⁾ Hasonlóan D. 1. 3. 35. »Sed et ea, quae longa consuetudine comprobata sunt, ac per annos plurimos observata, velut tacita civium conventio non minus, quam ea quae scripta sunt iura servantur.«

⁵⁾ V. ö. e kérdésre nézve *Nagy Ferencz*: A magyar kereskedelmi jog kézikönyve. I. k. 80. §. 40. o. és kül. *Grosschmid Béni*: Jogszabálytan. (Magánj. előadások, Budapest 1903) I. k. 337. o., valamint *Riegelsberger*: Pandekten. I. k. 22. §. 11. j. és 20. §. 96. o.

tényleges szokások így válnak jogszabállyá: így lesz abból a *tényből*, hogy a haszonbért elemi csapás esetén *el szokták engedni*, az a jogszabály, hogy ellenkező kikötés hiányában a haszonbér elengedettnek tekintendő« stb.« Mindezt az »ea quae sunt moris . . . debent venire általános jogelv parancsolja, ugyanúgy, a mint azt a modern törvények is elrendelik, midőn kimondják, hogy az ügyletek tartalma és általában a jogok és kötelezettségek mikénti gyakorlása a *forgalmi szokások* alapján felfogott *jó-hiszemőség* szerint állapítandó meg. 1) A forgalmi szokások ily módon a »törvény által szentesített« szokásjoggá 2) válnak, mert a törvény a szabályozandó kérdést itt oly módon dönti el, hogy közvetlen szabályozás helyett egy másik forrásra, t. i. az érdekelt körök szokására utal.3) Ugyanezt teszi a római jog is, midőn általános alapelvül állítja föl a *bonum et aequum* szerint elbírálható jogviszonyokra nézve, hogy a »*mos et consuetudo*« alapján ítéltessenek meg. Mindazt tehát, a mit a bíróság a fennálló szokások alapján kimond, nem más, mint ennek az általános alapelvnek közvetett tartalma, ennek kifejtése pedig az *interpretatio* szerep-körébe tartozik, *quod erat demonstrandum*.

Összegezve tehát eddigi vizsgálódásaink eredményét, azt mondhatjuk, hogy inductiv alapon is, azaz a rendelkezésünkre álló római jogtörténelmi anyag átkutatása és elemzése révén, igazolva látjuk azt a tételt, mely kiindulási pontunk volt, a mit *Pomponius* akadémiai jellegű megjegyzései kifejeztek és a mit a rómaiak felfogásának alapjául szolgáló görög elmélet szerzője: *Aristoteles* kifejtett, hogy törvények uralma alatt élő nemzetek közt az »íratlan jog« csak úgy érvényesül, mint a fennálló jogtételek *interpretatio* ja révén felszínre jutó joganyag alkalmazása.

íme: ez az az alapgondolat, a melyre az úgynevezett *íratlan jog* jelenségének módszeri igazolását fektetni lehetne. Természetes, hogy a vizsgálódások terén a legnagyobb fokú óvatosságot és pon-

1) Német B. G. B. 157., 242. §§., francia Code civil 1135. art. Sveiczi ptk. 2. art.; Tervezetünk. 980. §. 2. bek. és 1107. §.

2) *Danz*: Auslegung. 101. o.

3) »Közvetett törvénytartalom« *Schwarz O.* finom *distinctiója* szerint. (Jogállam i. h.)

tosságot kell tanúsítanunk. Hogy tehát ne első impressziókon alapuló elhamarkodott ítélet vezéreljen, a rendelkezésre álló egész anyag gondos, aprólékos elemzése válik szükségessé. Ennek a nagy feladatnak teljesítéséhez óhajtottam ezzel az alkalommal a kérdéses anyag egy egészen kis részletének kimerítő átkutatása révén néhány szerény adattal hozzájárulni, midőn a római jogi interpretatio és íratlan jog viszonyát a tárgyalt forráshelyekkel megvilágítani megkíséreltem.

VISSZALÉPÉS A KÍSÉRLETTŐL, EREDMÉNYELHÁRÍTÁS ÉS JÓVÁTÉTEL

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

ÍRTA

ANGYAL PÁL
L. TAG.

(OLVASTATOTT

A M. TUD. AKADÉMIA 1909. DECEMBER HÓ 6-IKI ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1910.

14186. — Budapest, az Athenacum r.-t. könyvnyomdája.

Minden élő szervezet első sorban arra törekszik, hogy önmagát fenntartsa s ezt egyfelől a létezés kedvező feltételeinek megszilárdításával és fejlesztésével, másfelől azáltal igyekszik elérni, hogy a feléje irányuló s életét veszélyeztető támadásokat távoltartja vagy legalább is hatásukban gyengíti. Az embernek, az emberek kisebb-nagyobb csoportjainak, a társadalomnak s államnak a természet erőivel szemben folytatott küzdelme, az egyéni erők békés együttműködésének biztosítása, a gyengülést vagy megsemmisülést előidéző különféle tényezők elhárítása: mind ezt a czélt szolgálja. A büntetendő cselekmény, mint az egyéni javakat s egyszersmind a társadalmi rendet is sértő vagy veszélyeztető jelenség csakúgy ellenálló tevékenységre hívja fel az érdekelteket, mint akár a romboló természeti erők. Itt is védelmi állásba kell helyezkednie az egyénnek, társadalomnak s államnak. A büntetendő cselekménnyel, illetőleg ezek elkövetőivel szemben a védekezés aszerint, a mint az mint valóság avagy mint lehetőség jelentkezik: *büntetés* vagy *megelőző intézkedés*. A *büntetés* a büntetőjog fegyvere s bár a múltra tekint, de előre is néz, mert a helyes felfogás szerint ugyan *megtorlás* (Vergeltungsstrafe), de egyidejűleg a *megelőzés* czéljait is szolgálja (Zweckstrafe); ¹⁾ már a *megelőző intézkedés* a múltat csupán

¹⁾ Az évezredes vita, mely ama kérdés körül forog, hogy vajjon a büntetést a »quia peccatum est«, vagy a »ne peccatur« elv igazolja-e, mai napig sincs eldöntve. V. ö. a legújabb irodalomból: Vergeltungsstrafe, Rechtsstrafe, Schutzstrafe. Vier Vorträge gehalten im akademisch-juristischen Verein zu München von v. Liszt, Birkmeyer, Kraepelin, Lipps, 1906.; Birkmeyer, Wass lässt v. Liszt vom Strafrecht übrig? Eine Warnung vor der modernen Richtung im Strafrecht, 1906.; Liepmann, Strafrechts-

indiciális alapként veszi figyelembe, melyről a valószínű jog-sértésre következtet, s a figyelmet teljesen erre a lehetőségre, tehát a jövőre irányítja, melynek megvalósulását az akadályozó erők czélszerű összpontosításával, feszültségben tartásával, sőt mozgásba hozatalával megakadályozni törekszik. A megelőzés lényegileg a bűnösség tényezői ellen küzd; ezeknek erejét igyekszik megsemmisíteni vagy legalább is gyengíteni, s majd *gyökerekben*, majd *törzsükben*, majd *hajtásunkban* támadja, irtja, nyesegeti azokat. A távolabb fekvő s inkább általános jellegű tényezők elleni harcz szociálpolitikai jellegű, mert általában a társadalmi bajok orvoslását czélozza és így lehatol ugyan a gyökerekig, de csak közvetve érdekli a büntetőjogászt. Ily *szociálpolitikai megelőzés*: a nyomor enyhítése, a munkásosztály jogos igényeinek kielégítése, a műveltség terjesztése, a vallás-erkölcsi nevelés biztosítása stb. Már az a küzdelem, mely a bűnösség közvetlenebb tényezői ellen irányul s ez alapon az ú. n. *kriminálpolitikai megelőzés* fogalmi körébe esik, a büntetőjogász érdeklődését is felkelti, mert oly területen folyik, mely a büntetőjogéval érintkezik. A gályák és hajtások nem nyúlnak ugyan még át a bűnösség területére, de ha a törzs fejlődését nem szabályozzuk, félő, hogy az előbb-utóbb bekövetkezik. A kriminálpolitikai megelőzés többek között kiterjeszkedik a züllésnek indult gyermekek és fiatalok megmentésére, a közveszélyes egyének megfékezésére, a csavargás és koldulás ügyének szabályozására stb., szóval védelemben részesíti a társadalmat a bűnösségre hajló egyénekkal szemben. Van végezetül a megelőzésnek oly neme is, mely a büntetőtörvénykönyvvel immár összeütközésbe jutott egyéneket igyekszik a büntetendő cselekmény folytatásától, illetve ismétlésétől visszatartani s e cél elérésére a büntetőjog eszközeit használja fel, melyekkel a haj-

reform und Schulenstreit. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft; 28. köt. 1908. 1—21. 1. *Részünkről* azt valljuk, hogy: a büntetés alapja az emberi igazság követelte megtorlás, melyet azonban a cél gondolata mérsékel és szabályoz, és tehát, hogy a büntetést mint fegyvert az igazság adja kezünkbe, melyet azonban csak akkor és úgy szabad használnunk, mint a czélszerűség kívánja; v. ö. bővebben: *Angyal*, Büntetőjogi előadásai I. köt. 110., 117. 1., és *Angyal*, A magyar büntetőjog tan-könyve II. kiadás, Budapest, 1909. 43—44. 1.

fásokat visszanyesi vagy beoltja. Ez eszközök közül a büntetés emelkedik ki, mely ugyan külső formájában eredettől fogva napjainkig mint megtorlás jelentkezik, de kisebb-nagyobb mértékben, s eleinte öntudatlanul, majd mind tudatosabban a megelőzés eszméjét is magában rejtí. ¹⁾ Már a büntetéssel való *fenyegetésben* is van némi visszatartó erő, mely nemcsak általánosságban int és figyelmeztet, hogy a bűnösség örvényéhez ne közeljünk, mert ellenkező esetben az könnyen magával ragad, de különösen azokhoz is szól, kik már a bűnösségre indító motívumok útján az örvény széléhez jutottak, s a kiket nem ritkán az a megfontolás ment meg a bukástól, hogy ballépésüket felfedezés esetén nyomon követi a büntetendő cselekményből származó előnyök értékét lerontó szigorú büntetés. E visszatartó erőt jelentékenyen fokozza az esetenként kiszabott büntetés végrehajtásáról való *tudomásszerzés*, szóval a büntetésvégrehajtásnak pszichikai és morális hatása, mely a távolabb állók és immár küzködők lelkében a bűnösségtől való tartózkodás érzetét szilárdítja. ²⁾ A büntetés, mint megelőzés mindazonáltal azok irányában érhet el nagyobb és közvetlenebb eredményeket,

¹⁾ A bosszú mint kezdetleges büntetés látszólag csak megtorlás; a mélyebb vizsgálat azonban meggyőz, hogy az ilyen — sokszor ösztönzerű — visszahatás bár öntudatlanul, de a megelőzés céljait is szolgálja, mert kétségtelen, minél inkább sikerül a sértőn bosszút állani s a sértett nagyobb erejét bizonyítani, annál inkább várható, hogy a sértő s a bosszuló cselekményről tudomást szerzett harmadik személyek a jövőben tartózkodni fognak a sértett megtámadásától. V. ö. *Angyal*, Büntetőjogi előadásai I. köt. 339—342. l.

²⁾ Mindazonáltal a büntetéssel való fenyegetést nem szabad túlbecsülnünk, mert hogy annak mily kevés az értéke, tán mi sem bizonyítja jobban, mint a pénzhamisító példája, ki a cselekményére szabott büntetést kőbe vésti; még a halálbüntetés sem riaszt el minden esetben (a Haverda-bűnper szereplői, a gyilkosság tettese s részesei a Hau-Molitor esetet vették mintául, pedig itt a főszereplő hóhér kéz által vesztette életét); viszont ott, hol bizonyos bűncselekmények igen elszaporodnak, a szigorú büntetés sűrű alkalmazása csökkenést von maga után (a Bn. életbeléptetése óta — mint értesülünk — a leánykereskedők száma megfogyatkozott; mióta a pécsi kir. törvényszék és esküdtbíróság a duna-szekcsői verekedések alkalmán elkövetett testi sértések, ülések tettesei a szokottnál súlyosabb büntetéseket mért, e büntetendő cselekmények, melyek Dunaszekcsőn ezelőtt napirenden voltak, jelentékenyen kisebb számmal fordulnak elő; Finkey Pál pécsi kir. törvényszéki bíró közlése).

kikkel szemben alkalmazásba jön; a büntetés és pedig különösen a szabadságvesztésbüntetés *végrehajtása* során nyílik ugyanis a legtöbb alkalom arra, hogy a büntetett társadalmilag s erkölcsileg megjavíttassék, valamint ugyan a büntetés és ennek ismét az az alakja, mely a szabadságtól való megfosztásban áll, nyújthat legerősebb védelmet a társadalomnak a közveszélyes büntettekkel szemben, kiket ez úton oly helyzetbe lehet hozni, hogy legalább a büntetés végrehajtása alatt ne ártsanak.

Mindezekben az esetekben *büntetőjogi megelőzésről* szólhatunk, szemben az említett szociálpolitikai és kriminálpolitikai megelőzéssel, mert míg ez utóbbi körben inkább általánosabb társadalmi és közigazgatási jellegű tevékenységet fejtünk ki, melynek eszközei nem a büntetőjog fegyvertárából kerülnek ki és csak a cél azonosságánál fogva érdeklik a büntetőjogászt, addig a részünkről büntetőjoginak nevezett megelőzés nemcsak feladatára, hanem alanyaira s eszközeire való tekintettel is teljesen a büntetőjog területére esik. *Czélja:* a büntetendő cselekmények számának apasztása; *alánya:* a bíró, ügyész, védő s a büntetés végrehajtója; *eszközei:* a büntetés és a legszorosabb értelemben vett büntetőjogi intézmények. Ez utóbbiak közül kiemelkednek azok a *jutalomszerű* intézmények, melyek épúgy mint a büntetés az igazságosság és czélszerűség elvén épülnek, a mennyiben annak, ki immár a bűnösség területére tévedt, *ha megtér*, bizonyos előnyöket ígérnek és adnak. Az előnyök *ígéretével* az állam buzdítani akarja a büntetett, hogy javuljon meg s ha még van mód, tegye jóvá hibáját, hárítsa el a bűnös tevékenységéből már-már beálló jogsértő eredményt, illetőleg ne folytassa cselekményét, szóval az állam így mintegy megmutatja a tisztességes társadalomba vezető visszatérés útját, miáltal kétségtelenül a megelőzés céljait szolgálja; az előnyök *kiosztásával* viszont azt az igazságossági elvet tartja az állam szem előtt, mely szerint a bűn büntetést, az érdem pedig jutalmat von maga után. Ha valaki büntetendő cselekményével rászolgált már a büntetésre, úgy utóbb tanúsított, társadalmi és erkölcsi szempontból helyes magatartásával kiérdemelt jutalma büntetésébe mintegy beszámít, s nemcsak az igazság, de a czélszerűség szempontjai alapján: a büntetés kiszabásánál annak elengedésére vagy enyhítésére, végrehajtásánál annak rövidítésére,

utóhatásainál pedig ezek megszüntetésére vezethet. Ily jutalom-szerű intézmények: *a kísérletől való visszalépés, a büntetendő cselekmény eredményének elhárítása, az okozott kár megtérítése s általában az utólagos jóvátétel eseteiben törvényileg biztosított büntetés-elengedés, illetőleg enyhítés; a feltételes szabadságra bocsátás*, mely ha nem is jogilag, de tényleg annyi, mint a büntetés idejének megrövidítése azok javára, kik a letartóztató intézetben »szorgalmuk, valamint jóviseletük által a javulásra alapos reményt nyújtottak« (btk. 44. §.); *a büntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztése*, mely intézménynél a várható és valószínű jó viselet jutalma mintegy előzőleg számít be a kiérdemelt büntetésbe; idetartozik továbbá *a rehabilitáció* is, mely szinte nem más, mint annak az alapgondolatnak érvényesülése, hogy a hol indokolt, ott jutalmazzunk, mert midőn büntetőjogi úton valakit rehabilitálunk, ezzel kifejezésre juttatjuk, hogy nemcsak méltánytalan, de igazságtalan is, hogy az az egyén, ki elkövetett büntetendő cselekményéért büntetését elszenvedte: egész életén keresztül magánhordja a már elenyészett büntetés bélyegét s ne szabadulhasson a büntetés tényéből folyó törvényes következményektől daczára annak, hogy hosszú időn keresztül kifogástalan magaviseletét tanúsított.

Ez intézmények közül jelen székfoglaló értekezésünkben azt óhajtjuk elméleti, dogmatikai és kriminálpolitikai szempontból megbeszélni, melynél a törvény egyfelől az igazságosság, másfelől a czélszerűség követelményeinek engedve a már kiérdemelt büntetést egészen vagy részben elengedi annak, ki a büntetendő cselekmény véghezvitelétől visszalép, a büntetőjogilag tiltott, vagy ezen túleső jogsértő eredmény bekövetkezését megakadályozza, a már beállott erkölcsi vagy anyagi kárt kipótolja, megtéríti, illetőleg a megelőző állapotot helyreállítja. Az irodalom eddigelé még nem talált ezekre az azonos gyökérről fakadó intézményekre egységes kifejezést; a német írók közül néhányan a »tätige Reue«, a francziák a »repentir actif«, s ezek nyomán a régibb magyar írók is a »tevékeny bánat« műkifejezést

¹⁾ Az itt említett eszmét nagy alapossággal fejtegeti a külföldi irodalomban *Thomsen*, Criminalpolitische Bekämpfungsmethoden. Berlin, 1893. című művében és legújabban *Oetker*, Strafe und Lohn című tanulmányában, v. ö. Gerichtssaal, 70. köt. 1907. 321—369. l.

használták, de rendszerint nyomban elismerték annak helytelenségét, másfelől a kísérlettől való visszalépést többnyire külön tartották. Részünkről a magyar nyelv szokáncsében nem találunk oly kifejezést, mely a tárgyalandó intézmények mindegyikét takarná, miért is jobbnak véljük azokat aszerint, a mint a kísérletnél vagy a véghezvitt büntetendő cselekménynél érvényesülnek, két csoportra osztva, az előbbieket: *visszalépés a kísérlettől*, az utóbbiakat: *eredményelhárítás és jóvátétel* címek alá foglalni.

Visszalépés a kísérlettől.

I.

Az államnak a büntetés alkalmazására irányuló joga és kötelessége oly cselekményt tételez fel, melynek tényálladási elemei megegyeznek valamely, arra jogosított kútfő által büntetendőnek kijelentett cselekmény törvényes fogalmának ismérveivel. Ha a tényálladékok a kifejlődés hosszmszétében szemlélve, úgy találjuk, hogy az nem haladt el a törvényes fogalom utolsó ismérvéig, de legalább is az elsőt megvalósította: kísérletről beszélünk, melyet a magyar büntetőtörvénykönyv imígyen határoz meg: »A cselekmény, melylyel a szándékolt büntett vagy vétség véghezvitele megkezdett, de be nem végeztetett: a megkezdett büntett vagy vétség kísérletét képezi.« (Btk. 65. §. 1. bek.) E meghatározásból kitűnőleg: a ki a véghezvitel megkezdésével a bűnösség területére lépett, az —a mennyiben nem valósult meg mindaz, mit a büntetendő cselekmény törvényes fogalma átfoglal — kísérletben bűnös és ha büntettről, vagy oly vétségről van szó, melynek kísérletét a törvény a büntetendők közé sorolja: büntetendő. A büntetendőség jogi alapját illetően a *szubjektivisták* (Buri) a bűnös akaratra, az *objektivisták* (Feuerbach) a cselekmény okozatosságára, a *közvetítő irány képviselői* (Seuffert, Liszt) pedig a büntettes, illetőleg cselekményének veszélyességére helyezik a súlyt.¹⁾ Részünkről ez utóbbi felfogás-

¹⁾ Ez irányok részletes ismertetése és kritikája, valamint álláspontunk kifejtése bővebben: *Angyal, Büntetőjogi előadásai*-ban, II. köt. 25—30. 1.

hoz csatlakozva, azt vitatjuk, hogy a kísérlet büntetendőségének jogi alapja: egyfelől a kísérleti tevékenységben rejlő s előzőleg is megállapítható tárgyilagos elvont veszély, másfelől a megvalósult tevékenység hatása alatt az átlagember lelkében utólag érzet alakjában jelentkező alanyi konkrét veszély.¹⁾ A mely kísérleti cselekményben e kettős veszély megállapítható, azt a társadalmi felfogás üttöerén kezét tartó törvényhozó büntetendőnek minősíti.

Miként egyeztethető azonban össze e felfogással s általában a kísérlet büntetendőségével az a régtől fogva ismert, már a római jog idejében feltűnt s különösen a Carolina óta megerősödött és az angol jog kivételével a mai büntetőtörvénykönyvek mindegyikében kifejezésre jutó tétel, mely szerint az, ki a kísérlettől visszalép, illetőleg ki megkísérelt büntetendő cselekményéből bekövetkezhető eredményt elhárítja, bizonyos feltételek mellett a rendesnél enyhébben büntetendő, vagy büntetlenséget szerez, sőt némelyik törvénykönyv szerint nem is követ el bűnkísérletet, illetőleg megszünteti annak büntetendő minőségét?

Idevonatkozással többrendbéli elmélet áll egymással szemben, melyek négy főcsoportra oszthatók; az egyik felfogás szerint egyáltalán *nincs alapja* annak, hogy visszalépés esetén az állam a büntetést elengedje, a másik elméletcsoport *jogi*, a harmadik *kriminálpolitikai* szempontból vitatja igazoltnak a visszalépésnek büntetést törölő hatását, végre a negyedik csoport elfogadja *úgy a jogi, mint a kriminálpolitikai* okokat.

1. *A büntetlenséget helytelenítő elmélet*, melynek főképviselői *John*,²⁾ *Geyer*,³⁾ *Buri*,⁴⁾ az olaszoknál *Carmignani*⁵⁾ sem jogilag, sem kriminálpolitikailag nem tartják igazoltnak és megengedhetőnek a kísérlettől visszalépő egyén felmentését a büntetés alól; *jogilag* azért nem, mert az a tény, hogy a kísérlet tettese

¹⁾ V. ö. *Angyal*, Tankönyv 249—251. 1. — *Horn*, Der Versuch. Zeitschrift für die gesammte Strafrechtswissenschaft, XX. köt. 309—361. 1.

²⁾ V. ö. Entwurf mit Motiven zu einem Strafgesetzbuch für den Norddeutschen Bund. Berlin, 1868. 221—222. 1.

³⁾ V. ö. Grundriss zu Vorlesungen über gemeines deutsches Strafrecht I. rész. München, 1884. 131. 1.

⁴⁾ V. ö. Gerichtssaal 37. köt. Beilagsheft 141. 1.

⁵⁾ V. ö. Herzog, Rücktritt vom Versuch. Würzburg, 1889. 164—166. 1.

a véghezvitel megkezdésével a bűnösség területére lépett s büntetést vont magára, a visszalépéssel meg nem történtté nem tehető; *kriminálpolitikailag* pedig azért nem, mert a visszalépéshez kapcsolt büntetlenség Ígérete nemcsak nem fordít vissza, sőt arra buzdítja az ingadozót, hogy próbálkozzék, mert midőn az eredményekövetkezéséig büntetlen visszavonulást enged, jelentékenyen gyengíti a büntetés-fenyegetésben rejlő visszatartó motívumot.

2. Többen *jogi okokat* hoznak fel a büntetlenség igazolására. Az idetartozó elméletek közül csak a jelentősebbek kiemelésére szorítkozhatunk ¹⁾. *Zacharia*,²⁾ *Bemer*³⁾ nálunk *Schnierer*⁴⁾ azt vitatják, hogy a visszalépéssel megsemmisül a bűnös szándék, de ha a kísérleti cselekmény — mint Schnierernél olvassuk — »csak a tevékenység alapját képező gonosz szándéknál fogva jogsértő tény, úgy az lenni megszűnik, mihelyt a cselekvő személy szándékát megváltoztatja, sértő célzatával önkényt felhagy«, mert — így folytatja — »tétovázás nélkül állíthatjuk, hogy a kísérlet rendszerint csak feltételes jogsértést tartalmaz, azaz a cselekvény csak azon feltét alatt jogsértő, ha a cselekvő alany a bűnelkövetés útján tovább fog haladni«. *Luden*^{b)} szerint: miután a kísérlet egyik fogalmi ismérve a bevégzésre irányuló akarat s a visszalépés ép azt igazolja, hogy ilyennemű akarat a tettesben hiányzik, következőképp nem is forog fenn kísérlet. *Schwarze*⁶⁾ a visszalépés büntetlenségét nem a szándék utólagos megsemmisülésével, illetve hiányával magyarázza, hanem felállítja a tételt, hogy a visszalépő az elállással vagy eredményelhárítással rendszerint elárulja, hogy a büntetendő cselekmény elkövetésére

¹⁾ Részletesen foglalkozik ezekkel az elméletekkel: *Herzog*, i. m. 147. s köv. 1.; *Hatzig*, Über den Rücktritt vom Versuch. Berlin 1897. 75. s köv. I.; *Fuhrmann*, Der Rücktritt vom Versuche Borna—Leipzig, 1903. 37. s köv. 1.

²⁾ V. ö. Die Lehre vom Versuche der Verbrechen. Göttingen, 1839. II. köt. 240—242. 1.

³⁾ V. ö. Verhandlungen des 13. deutschen Juristentages. Berlin, 1876. I. köt. 134. 1.

⁴⁾ V. ö. A büntettekről és vétségekről szóló magyar büntetőtörvény magyarázata. II. kiadás. Budapest, 1885. 90. 1.

⁵⁾ V. ö. Handbuch des deutschen gemeinen und partikularen Strafrechts. Jena, 1847. I. k. 420. 1.

⁶⁾ V. ö. Versuch und Vollendung. Holtzendorff: Handbuch des deutschen Strafrechts. Berlin, 1871. II. köt. 305. 1.

Írányuló akarata nem volt kitartó és határozott, ámde akkor nem indokolt a büntetés. Szemben e szubjektív jellegű elméletekkel, *Binding* és *Herzog* objektív oldalról hoznak fel jogi érveket a visszalépésnek büntetlenséget előidéző hatása mellett. *Binding* gondolatmenete a következő: a kísérlet tettese a visszalépéssel erejét veszi azoknak a feltételeknek, illetőleg megszünteti azokat, melyek az eredményt előidézték volna s így utólagos magatartásával eddigi cselekményének jogtalanságát szünteti meg, a mennyiben a Norm-mal megegyező magaviseletét tanúsít.¹⁾ *Herzog* szerint: miután a kísérlet büntetendősege azon a vélelmen alapszik, hogy a tettesben megvolt a bevégzésre irányuló erély, ha tehát visszalép, ezzel azt igazolja, hogy ez nála hiányzott, miért is felmentendő.²⁾

3. Az *uralkodónak* nevezhető irodalmi álláspont sorra czáfolva a jogi okokat, merőben kriminálpolitikai szempontból helyesli a büntetlenséget. Már *Feuerbach*,³⁾ majd az újabb írók közül *Liszt*,⁴⁾ *Finqer*,⁵⁾ *Mer kel Prins*,⁶⁾ *Garraud*,⁸⁾ *Vidal*,⁹⁾ nálunk *Kautz*,¹⁰⁾ *Wlassics*,¹¹⁾ *Finkey*,¹²⁾ némi árnyalatkülönbséggel mind azt vitatják, hogy bár a szigorú jogi felfogás szerint büntetendő

¹⁾ V. ö. Die Normen und ihre Übertretung II. kiadás, Leipzig, 1890. I. köt. 115. 1., 117. 1. 8. jegyz., II. köt. 250. s köv. 1.; és: Das bedingte Verbrechen, Gerichtssaal 68. k. 23—24. 1.

²⁾ V. ö. i. m. 168—175. 1.

³⁾ V. ö. Kritik des Kleinschrodischen Entwurfs zu einem peinlichen Gesetzbuche. Giessen, 1804. I. k. 102—104. 1.

⁴⁾ V. ö. Lehrbuch des deutschen Strafrechts. 17—18. kiad. Berlin, 1908. 210. 1.

⁵⁾ V. ö. Lehrbuch des deutschen Strafrechts. Berlin, 1904. 318—319. 1.

⁶⁾ V. ö. Lehrbuch des deutschen Strafrechts. Stuttgart, 1889. 134 — 135. 1.

⁷⁾ V. ö. Science pénale et droit positif. Bruxelles—Paris, 1899. 133. 1.

⁸⁾ V. ö. Précis de droit criminel. Paris, 1901. 7. kiad. 137. 1.

⁹⁾ V. ö. Cours de droit criminel et de science pénitentiaire. Paris, 1906. III. kiad. 152. 1.

¹⁰⁾ V. ö. A magyar büntetőjog tankönyve. Budapest, 1881. 189—190. 1.

¹¹⁾ V. ö. Büntetőjogi jegyzetek. Budapest, 1895. 192. 1.

¹²⁾ V. ö. A magyar büntetőjog tankönyve. Budapest, 1910. III. kiadás 281—282. 1.

volna a visszalépő, de mivel ebben az esetben az, ki a véghezvitel megkezdésével a bűnösség területére lépett, innét büntetlenül nem távozhatnék s így e tudatban előrehajthatnék, tehát nemcsak czélszerű, de a társadalom érdekében egyenesen kívánatos is azt, a ki eláll a folytatástól, illetve ki az eredményt elhárítja, a büntetés alól felmenteni. A magyar büntetőtörvénykönyv alkotóját is ez a gondolat vezette, midőn a Btk. 67. §-át megalkotta, mert az *Indokolás*-ban így nyilatkozik: »A böles törvényhozás még egyszer közbelép a büntettet megkezdő egyén és a büntett közé s a büntetlenség ígéretével iparkodik feltartóztatni a gonosz kezét, visszavezetni a szerencsétlent a kötelesség ösvényére, mielőtt még a végzetes tett elkövetetett, illetőleg bevégzetetett volna.«¹⁾

4. Többen magukévá teszik mind a két elméletet s elfogadják *úgy a jogi, mint a kriminálpolitikai* alapot. A német irodalomban *Bemer* említendő, ki eredeti nézetét megváltoztatva a jogi ok mellett azt a czélszerűségi eszmét is felhossa, hogy ha a visszalépő tettesnek büntetlenséget Ígérünk, ezzel az utolsó pillanatil arra biztatjuk, hogy bűnös tervének végrehajtásával hagyjon fel.²⁾ Hasonló nézetben van hazai irodalmunkban *Pauler*,³⁾ *Horovitz*⁴⁾ és *Fayer*⁵⁾, ki ugyan inkább jogpolitikai tekintetek alapján látja igazoltnak a visszalépő büntetlenségét, de nűdön egyebek között felhossa, hogy: »a kísérleti cselekmény mint veszélyeztető kerül büntetés alá«, tehát »ha maga a tettes megszünteti a veszélyt, nincs ok a büntetésre«, lényegileg jogi okkal támogatja nézetét.

Részünkről mindenekelőtt külön tartandónak véljük a visszalépés két nemét, mely kettéosztás nemcsak büntetőtörvénykönyvünk 67. §-a alapján, hanem a kísérleti cselekmény kifejlődésének mozzanataira való tekintettel is keresztülvihető. Ha ugyanis a kísérletet mint előrehaladó jelenséget figyeljük meg,

¹⁾ V. ö. Löw, A magyar büntetőtörvénykönyv és anyaggyűjteménye. Budapest, 1880. I. köt. 430. 1.

²⁾ V. ö. Lehrbuch des deutschen Strafrechts. Leipzig, 1898. XVIII. kiadás. 150. 1.

³⁾ V. ö. Büntetőjogtan. Pest, 1872. III. kiad. I. köt. 100. 1.

⁴⁾ V. ö. A magyar büntetőjog rendszeres tan- és kézikönyve. Kassa, 1891. 118—119. 1.

⁵⁾ V. ö. A magyar büntetőjog kézikönyve. Budapest, 1905. I. köt. 249. 1.

s végigkísérjük a vonatkozó büntetendő cselekmény törvényes fogalmának utolsó eleméig, az eredményig, tehát addig a pontig, a melyen — ha túlhalad — már befejezett büntetendő cselekménynyé alakul át, úgy azoknál a deliktumoknál, melyeknél a tényálladáki tevékenység utolsó eleméhez közvetlenül kapcsolódik a büntetőjogilag tiltott eredmény: *egy*, a melyeknél ellenben ez az utolsó tevékenységi mozzanat önálló okfolyamatot indít meg s az eredmény e folyamat utolsó láncszemével függ össze: *két szakasz* különböztethető meg. Ott, ha a tettes az illető büntetendő cselekmény törvényes fogalmához tartozó tevékenységet foganatosította (pl. a lopásnál a dolog elvételével), beáll az eredmény, miből folyólag kísérletről csak akkor lehet szó, ha e tevékenységből legalább az utolsó mozzanat még nem valósult meg; az ily büntetendő cselekmények kísérleténél tehát csak egy szakasz ismerhető fel, melynek határai a deliktum törvényes fogalmához tartozó tevékenységi sor egymásra következő mozzanatait fogadhatják be és pedig vagy egyet vagy többet, sőt az utolsó leszámításával valamennyit, szóval mindenkép a *nem teljes* tényálladáki tevékenységet. Már azoknál a büntetendő cselekményeknél, a melyeknek eredményét közvetlenül nem a tevékenység, hanem az ez által megindított önálló okfolyamat idézi elő (ilyen pl. a mérge beadásával elkövetett ölés), még akkor is csak kísérlet létesült, a mikor a tettes a törvényes fogalomhoz tartozó *teljes* tevékenységet, tehát az utolsó mozzanatot is foganatosította, de az eredmény, mert az önálló okfolyamat valamely közbejött okból megakadt, nem következett be. Itt már élesen megkülönböztethető a *nem teljes* és a *teljes* tényálladáki tevékenységet magában foglaló kísérlet. Az előbbit *nem teljes*, az utóbbit *teljes*, bevégzett, befejezett kísérletnek, illetőleg hiányos, vagy nem sikerült büntettnék szokás az irodalomban nevezni.

E megkülönböztetésekhez képest a visszalépésnek is két neme állítható egymással szembe: a nem teljes kísérletnél az *elállás*, a teljesnél az *ereámenyelhárítás*; ott az okfolyamat meg nem indítása, itt a megindítottak megakasztása a lényeges ismérv.

Figyelemmel a visszalépés e két nemére, keressük azokat az okokat, melyek egyfelől elállás, másfelől eredményelhárítás esetén a büntetés elengedése mellett felhozhatók,

Nézetünk szerint az *eredményelhárítás* csupán kriminálpolitikai és méltányossági szempontból jöhet figyelembe; már az *elállás* ezenkívül jogilag is befolyásolja a büntetendőséget. Szóval részünkről azt vitatjuk, hogy a kriminálpolitikai megfontolás és a méltányossági alap a visszalépés mindkét neménél érvényesül, viszont, hogy jogi okok csak az elállás kérdésénél nyomulnak előtérbe.

I. Lássuk először is a *kriminálpolitika* érveit. Idevonatkozással abból az érdekösszeütközésből kell kiindulnunk, mely mindannyiszor előáll, valahányszor a tényálladék csak azért jelentkezik kísérlet formájában, mert a cselekvők valamelyikének magatartása útját vágta a törvényes fogalomhoz még hiányzó elemek megvalósulásának. Az állam ugyanis kezében a büntetőjoggal, egyebektől eltekintve két kiemelkedő érdeket szolgál: először az *igazságosság* érdekét, mely szerint kell, hogy az, ki a bűnösség területére lépett, bünhődjék; másodsor a *társadalom érdekét*, mely viszont azt követeli, hogy minél kevesebb jogsértés háborítsa az általános békét, nyugalmat és biztonságot. Az elkövetett büntetendő cselekmény mindkét érdek szempontjából tette, azaz büntetés kiszabására és alkalmazására serkenti az államot, mert mint már bevezető gondolatmenetünk során hangsúlyoztuk: *a büntetés az igazság elvének szülötte és egyúttal védelmi eszköz*. Kísérlet esetén, midőn visszalépésre vezethető vissza az eredmény, tehát a büntetendő cselekmény törvényes fogalmához tartozó jogsértés elmaradása, illetőleg jogveszély elsimulása, már mást kíván az igazság s mást a társadalmi védelem munkakörét meghatározó, és eszközeinek megválogatását s használatát irányító czélszerűség eszméje. Az *igazság elve rendszerint* itt is büntetést követel, mert a cselekvő egyén már a véghezvitel megkezdésével megsértette a törvényt s e tényen, melyben bűnös akarata megnyilvánult, a visszalépés nem változtat; a szándék visszamenőleges megsemmisülésének vitatása (Zachariá, Bemer, Schnierer) épúgy fikció, mint az az állítás, hogy visszalépés esetén eredettől fogva hiányzik a bevezetésre irányuló akarat (Luden), lévén a valósággal létrejött kísérleti tényálladékkal szemben úgy az elállás, mint az eredményelhárítás új és sajátos tényálladék, mely az elsőt sem egészében, sem részeiben nem érinti, tehát nem is szünteti meg; az

akaratot jellemző kitartás hiánya és határozatlanság (Schwarze) sem befolyásolhatja az igazság követelte büntetést, mert a mi a büntetendő cselekmény törvényes fogalmához tartozó tényálladékból megvalósult, az kitartó és határozott akaratból eredt, — a visszalépés ezzel szemben új akarat-megnyilatkozás, mely az előbbi akaratot nem semmisíti meg, hanem csak megállítja továbbfejlődésében (elállás), vagy azzal ellentétes tevékenységben oldódik fel (eredményelhárítás); hasonlókép: bár objektív oldalról vizsgálva a visszalépés jogi természetét, kétségtelen, hogy az lényegileg nem egyéb, mint azoknak a feltételeknek megszüntetése, melyek az eredményt előidéztek volna (Binding), de azért az ily utólagos jogszerű magatartás az előző jogtalan cselekvést e minőségétől nem foszthatja meg s így jogilag, tehát az igazság követelményeként nem is törölheti a büntetést; a bevégzésre irányuló erély hiánya (Herzog) sem mentheti a visszalépőt, mert a kísérlet büntetendősége nem azon a vélelmen alapul, hogy a tettes elkövette volna a büntetendő cselekményt, ha lett volna benne elegendő erély, miután vélelmek alapján büntetés egyáltalán nem szabható ki, hanem a kísérleti tevékenységben jelentkező tárgyilagos s ennek hatásaként az átlagember lelkében letükröződő alanyi veszélyben.

Szemben az igazságnak a büntetés alkalmazására irányuló követelményével, a *célszerűség* eszméje azt javasolja, hogy az állam a visszalépőnek büntetlenséget Ígérjen s adjon. A társadalomnak ugyanis nagyobb érdeke, hogy a jogsértő eredmény be ne következék, mint az, hogy a büntetést elérje a büntetés; ha tehát a helyzet bizonyos körülmények között előreláthatólag úgy alakul, hogy a büntetés elengedésének kilátásba helyezése a jogsértő eredmény elmaradását vonhatja maga után, úgy inkább a büntetésről kell lemondani. Ámde annál, ki a véghezvitel megkezdésével immár a törvényellenesség útjára lépett, valóban nem kis hatást idéz elő az a tudat, hogy: ha idejekorán visszafordul, büntetlenül távozhatik. Így tehát, midőn az állam mintegy azzal a jóakarátú figyelmeztetéssel szól a bűnös tevékenységét már megkezdett, sőt — a mennyiben a jogsértő eredmény még nem következett be — azt be is fejezett egyénhez, hogy: »büntetésed egy részét már kiérdemelted s ha befejezed cselekményedet, illetőleg meg nem akadályozod

a jogsértő eredmény létrejöttét, a még hiányzó büntetés-részt is magadra vonod, — ha ellenben nem haladsz tovább, illetőleg magatartásoddal elhárítod az eredményt, nemcsak a hiányzó büntetés-rész alól mentesítsd magadat, hanem a már reád nehezedő alól is felszabadítlak«!), úgy ezzel az ígérettel igen jelentős visszatartó motívumot teremtsz nemcsak a büntetetlennek épít aranyhidat, hanem az általános jogbiztonság épületéhez is hord egy követ.

E gondolatmenetnek az a kifogás vehető ellen, hogy a büntetlenség ilyenmő kilátásba helyezése csak azokat indíthatja visszalépésre, kik az Ígéretről tudomással bírnak, szóval, kik a büntetőtvénykönyvnek idevonatkozó rendelkezését ismerik. Ez kétségtelenül igaz, de viszont a mint a mai felfogás szerint — legnagyobbbrészt opportunizmusból — nem menti fel az állam a büntetés alól azt, ki a büntetőtvény nem tudásával védekezik és a kire tehát — ha csakugyan nem ismerte a tilalmat, illetve parancsot — a büntetés-fenyegetés nem volt hatással, épúgy — figyelemmel a visszalépéshez fűződő büntetlenségnek a társadalom védelmét szolgáló céljára — nem büntethető az, ki talán mit sem tudott arról, hogy a visszalépés büntetés-elengedéssel jár, és pedig annál kevésbbé, mert ha illeténmődon az érdemességet vesszük figyelembe, úgy az, ki abban a hitben lép vissza, hogy nem szerez büntetlenséget, mindenesetre jobban rászolgál a mentességre, mint az, kit a büntetés-elengedés Ígéretéről való tudomás buzdít az elállásra, illetve eredményei háritásra.

Az a kriminálpolitikai ellenvetés, hogy a büntetlenségnek kilátásba helyezése büntetendő cselekmény elkövetésére ösztönöz, mert az, a ki tudja, hogy ha visszalép s ezáltal elhárítja magáról a büntetést, az könnyebben próbál,²⁾ álláspontunkat annál kevésbbé ingathatja meg, mert eltekintve attól, hogy nem lehet feltenni, hogy a büntetetlen ily gondolatoktól vezéreltetve kezdje meg a véghezvitelt: a büntetlenségből eredő kriminálpolitikai előny jelentékenyen nagyobb, mint az a csupán feltevésen alapuló,

¹⁾ V. ö. *Thomsen*, Bekämpfungsmethoden, 62. 1.

²⁾ V. ö. *Schütze*, Lehrbuch des deutschen Strafrechts. Leipzig, 1871. 114. 1. 35. jegyz.

mely a büntetés szükségképiségéhez fűződik s állítólag abban áll, hogy még a próbálkozástól is visszaretent.

Összefoglalva eddigi fejtegetéseink eredményeit, megállapíthatjuk, hogy a kísérlettől visszalépő büntetlenségét kiváltképen az a kriminálpolitikai megfontolás indokolja, hogy ily módon nem egy esetben közvetve újat vágja az állam a jogsértő eredmények bekövetkezésének.

Figyelmeztetnünk kell e helyütt még arra a további közvetett hatás is, mely abban áll, hogy a büntetés alól való felmentéssel egyszersemind megmentünk egy a rossz útról az utolsó pillanatban visszatért egyént a letartóztató intézettől s az ott esetleg bekövetkehető romlástól. Jól mondja Fayer, hogy »az állam itt mint patronus, mint aggódó apa mutatkozik, ki elnézi az első félrelépést, ha nem követi azt egy második.«¹⁾

Nem szabad végezetül elfelednünk, hogy a *méltányosság* szempontja is a büntetés-elengedést javasolja,²⁾ mert ha a szigorú jog büntetést mér a súlyosabb jogsértések elkövetőire, sőt azokra is, kik jogsértésre irányuló tevékenységüket csak azért nem fejezhették be, mert abban akaratuktól független körülmény következtében megakadályoztattak, úgy a méltányosság viszont arra indít, hogy az esetleg már kiérdemelt büntetésbe jutalomként a későbbi jogszerű magatartás beszámíttassák, tehát annak, ki kényszertől menten áll el a továbbfolytatástól, illetve ki önként vet gátat a jogsértő eredmény bekövetkezésének: büntetése elengedtesék vagy legalább is enyhíttessék.³⁾

II. E kriminálpolitikai s méltányossági okok mellett a visszalépés egyik neménél, az ú. n. önkényes elállásnál még *jogilag* is megindokolható a büntetés-elengedés.

A kérdés azon fordul meg, hogy egyáltalán mi az alapja a kísérlet büntetésre méltó voltának. Részünkről e kérdést a mérsékelt objectiv elmélet szellemében következőleg véljük megoldhatni:

Az állam az általános jogrend ótalma s a társadalmi béke

¹⁾ V. ö. A magyar büntetőjog kézikönyve. III. kiadás, Budapest, 1905. I. köt. 249. 1.

²⁾ V. ö. *Finkey*, Tankönyv 281. 1.

³⁾ V. ö. *Oetker*, Strafe und Lohn; Gerichtssaal 70. köt. 358—360. 1.

biztosítása érdekében oly esetekben, midőn ezt a korbéli társadalmi felfogás igazságosnak, szükségesnek és hasznosnak tartja, a jogtárgy sértések s veszélyeztetések megelőzése és megtorlása végett büntetést alkalmaz. A kísérleti tevékenység — vonatkozással a czélzott, de be nem következett jogtárgy-sértésre — csak a benne rejlő, illetőleg általa előidézett *veszély* czimén eshetik büntetés alá, és ismét csupán akkor, ha az oly mérvű, melynek előidézését a társadalmi felfogás nyomása alatt az állam büntetésre méltónak ítéli. De van-e a kísérleti cselekményben veszély? *In concreto objectiv veszély nincs*, mert ha a kérdéses tevékenységet már előre megismerhetnek okozatosságában, úgy előzőleg is megállapíthatnák, hogy az a tevékenység a czélbavett eredményt nem fogja előidézni, tehát veszélytelen; a mindentudó szemében nincs veszély. Az emberi tudás határai azonban korlátoztak elannyira, hogy előzetesen sohasem állapíthatjuk meg a tevékenységről teljes bizonyossággal, vajjon minő eredményt fog létrehozni s hogy létrehozza-e azt, melyet a tevékenység alanya akart. Ámde akkor negatíve egyetlen egy tevékenységről sem állítható *előzőleg*, hogy az a cselekvő által akart s büntetőjogilag tiltott eredményt nem fogja előidézni; szóval bizonyos fokú *abstract objectiv veszély* nűnden — jogsértő eredmény létesítésére irányuló — tevékenységben felismerhető. Mint *Horn* megjegyzi in abstracto még az ú. n. ráimádkozásban is van veszély, mert elvégre nincs kizárva, hogy az pl. átkozódás formájában valamely gyenge idegzetű emberre oly hatást gyakorol, hogy ez az ennek következtében előállott ijedtség folytán meghal.*) Ily abstract objectiv veszély azonban nem indokolja eléggé a kísérletnek büntetésre méltó voltát, mert ha ezzel beérnök, úgy büntetnünk kellene azt az egyént is, kinek bár bűnös eredményre irányuló tevékenysége utólag teljesen ártatlan jellegűnek minősül. A büntetendőséghez concret veszély is kell. Ámde concret *objectiv* veszély ismét hiányzik a kísérleti tevékenységből, mert arra vonatkozással utólag mindig megállapítható, hogy úgy a mint foganatosított, a megvalósítani akart jogsértő eredményt nem hozhatta létre. A concret veszély csak *subjectiv* lehet, azaz olyan, mely a könnyen beállhatott eredmény kép-

1) V. ö. Horn, i. m. 341. 1.

zete nyomán *nyugtalanító érzést* kelt az emberek lelkében. E nyugtalanító érzés azonban ismét csak akkor kél fel, a mikor az eredmény elmaradása a véletlennek tulajdonítható, már oly esetben, midőn a cselekvő egyén értelmi gyengeségén múlik a jogsértő eredmény be nem következése, nem érzünk semmi nyugtalanságot és sem a cselekményt, sem annak elkövetőjét nem tartjuk veszélyesnek.¹⁾ A kísérlet ezeknél fogva tehát csak akkor mutatkozik büntetésre méltónak, ha a megvalósult tevékenység a benne rejlő abstract objectiv veszélyen kívül még utóhatásában in concreto subjective nyugtalanító érzést is támaszt.

Valahányszor e subjective concret veszély hiányzik, a kísérleti cselekmény büntetlen. Ámde midőn a büntettes önkénytes elhatározásból nem folytatja tovább megkezdett tevékenységét, mindannyiszor távol áll tőlünk, hogy már foganatosított tevékenységének hatása alatt nyugtalankodjunk. Az illetén körülmények között fennakadt kísérleti cselekményt nem sorozzuk utólag a veszélyesek közé s így a mi felfogásunkat jogi formában kifejezésre juttató állami akarat nem tartja sem igazságosnak, sem szükségesnek azt büntetni.

Már az eredményelhárítás esetén ugyanez a jogi ok nem hozható fel a büntetlenség mellett, mert a büntettes részéről bevégzett tevékenység, mely immár önálló causalismust indított meg, utólag is mindig olyannak tűnik fel, mint a melynek következtében az eredmény igen könnyen beállhatott volna és tehát a mely subjective in concreto veszélyes. Szóval a szigorú jogi álláspont szerint: míg a nem teljes kísérlet egyáltalán nem büntetendő, ha a tettes eláll, addig a teljes kísérlet az eredményelhárítás daczára is büntetendő s míg ott a kriminálpolitikai és méltányossági szempont csak erősíti a jogi alapon nyugvó büntetlenséget,²⁾ addig itt —attól függőleg, hogy annak a törvényhozó mily jelentőséget kölcsönöz — a büntetés elengedését, vagy csupán annak enyhítését javasolja, sőt előfordul, hogy nem is

¹⁾ V. ö. *Angyal*, A véletlenség és kísérlet, Magyar Jogászcgyuleti Értekezések; 27. köt. 5. füz. Budapest, 1903. 28—29. 1.

²⁾ *Prins* szerint elállás esetén azért sem volna helyes büntetni, mert a szándék bizonyítása rendkívül nehéz s így könnyen megtörténhetik, hogy a bíróság ártatlant ítél el; v. ö. i. m. 333. 1.

jön figyelembe, minek azután az a következménye, hogy a kísérletnek eredményt elhárító tettese büntetendő. Így a régi norvég jog,¹⁾ továbbá a partikuláris német büntetőtörvénykönyvek közül a hannoveri és hesseni,²⁾ valamint Wallis kantonnak ma érvényben is levő kódexe³⁾ nem Ígérnek büntetlenséget; a bádeni btk. 118. §-a, s az 1903. évi svájci javaslat viszont csak büntetés-enyhítést engedélyeznek.⁴⁾

Mellőzve a jogtörténeti fejlődés részletes ismertetését, melyre vonatkozással bő adalékokat találunk különösen Herzognak többször idézett művében,⁵⁾ e helyütt csupán annak megállapítására szorítokozunk, hogy az angol jog s az ennek hatása alatt létrejött néhány amerikai btk. leszámításával mindenütt érvényesül a visszalépés és pedig majdnem kivétel nélkül büntetlenséget biztosító körülmény.

Egyedül néhány kantonális svájci btk., így a zürichi (36. §.) az appenzelli (26. §.) s a szövetségi törvény (16. §.) térnek el, a mennyiben ezek szerint a büntetlenség csak szabály, mely alól kivételt tehet a bíró s esetleg büntetheti a visszalépőt; ⁶⁾ a japán btk. 43. §-a viszont bírói mérlegelésre bízva, hogy vajjon elengedtesék vagy csak enyhíttessék a büntetés.⁷⁾

Hazai jogunkban Werbőczy Hármaskönyvében találjuk az első nyomot, mely közvetve a visszalépésre, illetőleg a jóvátételre vonatkozik: »Másik különbség továbbá a hűtlenség és

¹⁾ *Bishop*, New commentaries on the criminal law, 1892. 441. l. és *Wharton*, A Treatise on criminal law, 1896. I. köt. 213. l.; v. ö. Vergleichende Darstellung des deutschen und ausländischen Strafrechts. Allgemeiner Teil, V. köt. Berlin, 1908. 227. l.

²⁾ V. ö. Vergl. Darst. Alig. Teil, V. köt. 203. l.

³⁾ V. ö. Vergl. Darst. Alig. Teil, V. köt. 227. l.

⁴⁾ »Art. 21. §. 2. Steht der Täter aus freier Entschliessung von dem Versuche ab, so wird er von der hierauf angedrohten Strafe befreit; wirkt er aus eigenem Antrieb dem Eintritt des Erfolges entgegen, so mildert der Richter die Strafe nach freiem Ermessen«; a legutolsó: 1908. áprilisi javaslat, mely 1909. év nyarán lett nyilvánosságra hozva, ismét büntetlenséget biztosít eredményelhárítás esetén is, v. ö. 22. §. 3. bek.

⁵⁾ V. ö. i. m. 11—69. l.

⁶⁾ V. ö. *Stooss*, Die Grundzüge des Schweizerischen Strafrechts Basel-Genf, 1892. I. köt. 222. l.

⁷⁾ »... wenn der Täter aus eigenem Willen die Ausführung aufgibt, so wird die Strafe gemildert oder erlassen«.

főbenjáró ítélet közt abban áll, hogy az e miatt elítélt ember, ha ellenfelével még a meghozott és kihirdetett Ítélet után is (de annak végrehajtása előtt) megegyezett és meg tudott egyezni, akkor neki sem királyi kegyelemre nincs szüksége, sem a barto-
kozhatik»; ¹⁾ szóval ilyenkor a büntetés elmaradt. Hogy ez alapon a kísérlettől visszalépő is megszabadulhatott a büntetéstől, az természetes. A későbbi joggyakorlat mindazonáltal a Praxis Criminalis hatása alatt csak enyhítette a büntetést.²⁾ Az 1791. évi javaslat már közvetve arra az álláspontra helyezkedik, hogy visszalépés esetén a kísérlet nem büntethető, a mennyiben csak akkor büntet, a mikor a tettes azért nem fejezhette be cselekményét, mert ebben megakadályoztatott: »si. . . quis delictum . . . consummare non potuit, quia fuit aliunde impeditus«; ha tehát ilyenkor a kísérlet »*imjmnita vianere nequit*«,³⁾ úgy egyéb esetekben, azaz ha a be nem fejezés oka önkényes elállás vagy eredmény-elhárítás, a következmény nem lehet más, mint a büntetés elengedése. A korbeli judicatura tovább is csak enyhítő körülménynek tekintette a visszalépést; még Vuchetich is csupán a poena ordinaria alkalmazását zárja ki ⁴⁾; hasonló álláspontot foglal el az 1827. évi javaslat, mely »ultronea et non simulata criminis poenitudo«⁵⁾ esetén szinte csak enyhíti a büntetést. Híres 1843. évi javaslatunk már büntetlenséget ígér a visszalépőnek, a mennyiben 45. §-ában csak azt rendeli bűnkísérletért büntetni, »a ki valamely büntettnek általa czélbavett elkövetését elkezdette ugyan, de annak bevégzésében valamely szándékán kívüli ok vagy akadály által meggátoltatott«; s az itt burkoltan jelzett tételt 47. §-ában nyíltan is kifejezi, midőn azt mondja, hogy: »a ki oly valamit cselekedett vagy mulasztott, mi különben bűnkezdésnek tekintethetnék, de a büntettnek folytatásától s bevégzésétől szabad akaratból önkényt ismét elállott, csak annyiban vonathatik büntetés alá, a mennyiben az, a mit

¹⁾ V. ö. Első rész, 16. czím, 5. §.

²⁾ V. ö. *Battlay*, A kísérlet. Magyar Igazságügy 23. köt. Budapest, 1885. 447. l.

³⁾ V. ö. Pars prima, art. XII. §. 16.

⁴⁾ V. ö. Institutiones iuris criminalis kungarici. Budáé, 1819. 166. 1.

⁵⁾ V. ö. Pars prima, art. VIII. §. 15.

már véghezvitt, magában is oly cselekedet vagy mulasztás volt, melyre büntetést rendel a törvény«. ¹⁾

Ily előzmények után s figyelemmel az uralkodónak nevezhető tudományos és törvényhozási nézetre, a magyar büntetőtörvénykönyv alkotói is csatlakoztak az immár hazai talajon is gyökeret vert felfogáshoz. Az első és második ministeri javaslat két helyen is kifejezésre juttatta a visszalépésnek büntetlenséget eredményező tételét, *negative* a kísérlet fogalommeghatározásában s *positive* külön szakaszban. A javaslatok 64. §-a ugyanis így definiált: »A cselekmény, melylyel a szándékolt büntett vagy vétség véghezvitele megkezdett, ha a véghezvitel a tettes akaratától független körülmény által akadályoztatott meg: a megkezdett büntett vagy vétség kísérletét képezi«; ezzel a szövegezéssel, mely már a Carolinában is szerepel²⁾ s pontosabb körülírást először az 1810-iki francia code-ban nyer,³⁾ a javaslat szerzője arra az álláspontra helyezkedett, hogy mivel »a büntetőtörvénykönyvben nem a kísérlet, hanem csakis a büntetendő kísérlet fogalma határozandó meg« s miután »a büntett véghezvitelének megkezdése, melyet a tettes önkéntes elállása követett, a törvény értelmében nem . . . büntethető«, következésképp »az ily cselekmény büntető szempontból nem képez kísérletet«, ⁴⁾ miért is mint Csemegi Károly a ministeri értekezleten Kozma Sándor és Funták Sándor ellenkező nézetével szemben kijelentette: »a visszalépés önkéntelensége életfeltétele a büntethetőségnek, s mint ilyen a fogalommeghatározásba tartozik«. ⁵⁾ A javaslatok emellett a következő

¹⁾ Nem érdektelen összevetni e szöveget a legutolsó (1908.) svájci javaslat 22. §. 3. bekezdésének csaknem azonos szövegével.

²⁾ A 178. szakasz ugyanis kísérlet csak akkor forog fenn, ha a tettes »an volnbringung der selben missethat durch andere mittel, wider seinen willen verkindert würde«; p. ö. *Zoepl*, Die Peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karl's V. Leipzig-Heidelberg, 1876. 151. l.

³⁾ A 2. §. értelmében: »toute tentative ... si elle n'a pas été suspendue ou si elle n'a manqué son effet que par des circonstances indépendantes de la volonté de son auteur, est considérée comme le crime même.« Ugyanígy a belga (51. art.), németalföldi (45. art.), olasz (61. art.), spanyol (2. art.), portugál (10. art.), orosz (49. §.), s több svájci kantonális btk., mint a thurgau-i (33. §.), aargau-i (23. art.), tessini (54. art.), genfi (5. art.).

⁴⁾ V. ö. *Löw*, i. m. I. köt. 431. l.

⁵⁾ V. ö. *Löw*, i. m. I. köt. 438. l.

66. §-ban positive is kimondották, hogy: »kísérlet miatt nem büntetjük ... a tettes« (első javaslat), illetve: »nem büntetjük a kísérlet« (második javaslat) önkényes elállás, valamint önkényes eredményelhárítás esetén. A képviselőház igazságügyi bizottsága a javaslatok 64. §-ából kihagyta a visszalépésre utaló negatív ismérvet s azt a szöveget ajánlotta, mely változtatás nélkül át is ment a törvénybe és mint 65. §. Így hangzik: »A cselekmény, melylyel a szándékolt büntett vagy vétség véghezvitele megkezdett, de be nem végeztetett: a megkezdett büntett vagy vétség kísérletét képezi« és tette ezt azért, mert ez az »értelmezés kimeríti teljesen a kísérlet fogalmát és összhangban van több újabb törvénykönyv és javaslat fogalomhatározatával (német, zürichi btk., 1874. ausztriai javaslat)«¹⁾, de természetesen fentartotta a visszalépéshez fűződő büntetlenséget külön kiemelő szöveget és pedig a második ministeri javaslatét, mely 67. §. alatt be is került a törvénybe s előírja, hogy: »Nem büntetjük a kísérlet: 1. ha a tettes a megkezdett büntett vagy vétség véghezvitelétől önként elállott;

2. ha a büntett vagy vétség tényálladékához tartozó eredményt, mielőtt cselekménye felfedeztetett volna, önként elhárította«.

Magának a büntetőtörvénykönyvnek e szavaiból nem tűnik ki, hogy mily okokat fogadott el a törvényhozó a büntetlenség megállapításánál, a ministeri indokolás s az igazságügyi bizottság jelentésének egyes helyeiből azonban arra következtethetünk, hogy az önkényes elállásnál jogi és politikai, viszont az önkényes eredmény elhárításánál csupán politikai szempontok vétettek figyelembe, szóval a magyar büntetőtörvénykönyv elméleti

¹⁾ V. ö. Low, I. köt. 438. 1.; azóta is több törvényhozási munkálat hasonlóan definiál, így a finn (IV. fej. 1. §.), bulgár (49. §.), norvég (49. §.) japán (43. §.) btkvek, s a legújabb 1908. évi svájci (22. §.) és 1909. évi osztrák (14. §.) javaslatok. — Részünkről ezt a rendszert helyesebbnek tartjuk, mint a francia code által elfogadottat, mert más kérdés, hogy mi a kísérlet, s ismét más, hogy mikor büntetendő, illetve nem büntetendő az, vagy annak tettese; ugyanígy Finkey, v. ö. Tankönyv, III. kiad. 282. 1.; s ettől eltekintve, ha nem kísérlet az a cselekmény, mely visszalépés czímén akadt fenn, úgy a bűnrészség accessorius jellegénél fogva a tettes visszalépése esetén a részesek sem volnának büntethetők, már pedig ez a tétel így általánosságban — mint erről még részletesebben szólani fogunk — nem fogadható el. — V. ö. idevágólag *Vergl. Darst. Alig.* Teil, V. köt. 195—199. 1.

álláspontja megegyezik azzal, melyet a magunk részéről elfogadtunk. A képviselőház igazságügyi bizottsága ugyanis egész határozottan kijelenti, hogy: »az önkényes elállás megszünteti a kísérlet büntetőségét *mind jogi, mind politikai okokból*«¹⁾; már az eredmény-elhárítás büntetlenségének okai közül csak a kriminálpolitikaira helyez súlyt a ministeri indokolás, midőn így szól: »itt²⁾ *nem egy igazsági eszmének* következetes keresztülvitele a feladat, hanem az, hogy a *célszerűség* tanácsolta intézkedés által a büntettek ártalmas következményei lehetőleg elháríttassanak«, miből folyólag »kétségtelen, hogy *ez csak a szigorú jogi szempont mellőzése által érhető el*; de másrésről nem szabad feledni, hogy a jogos érdekek oltalma a társadalomnak szintén feladatát képezi.«³⁾

Ha a visszalépés két neme között a büntetlenség alapjait illetően e különbség csakugyan fenforog, úgy hatásában egész más jellegű az elállás, mint az eredményelhárítás. Az elállásnál ugyanis, mint kifejtettük, a subjectiv concret veszély hiánya, vagy mint az igazságügyi bizottság — mellőzve a részleteket — röviden megjegyzi: jogi ok idézi elő a büntetlenséget, mi annyit jelent, hogy *ilyenkor nincs egyáltalán büntetendő kísérlet*; más szavakkal *az elállás a kísérleti cselekmény büntetendőségét zárja ki*, mely tételnek a bűnrészesekre vonatkozással az a nagyjelentőségű következménye van, hogy — büntetendő alapcselekmény hiányában — ezek sem büntethetők. Már az eredményelhárítás esetén más a helyzet; itt a subjectiv concret veszély fenforog, a cselekvő »megtette mindazt, a mi a büntetést jogszerűvé, igazságossá teszi«⁴⁾; szóval jogi szempontból az ily kísérleti cselekmény a büntetendők közé tartozik, s csak annak *személyében* nem büntethető, ki az eredményt elhárította; röviden e tétel így fejezhető ki: *az eredményelhárítás a kísérleti cselekmény büntetendőségét nem érinti, de kizárja az elhárító büntethetőségét*; az eredményelhárítás tehát az abban közre nem működő részeseket, illetőleg tetteket nem menti fel a büntetés

¹⁾ V. ö. *Löw*, i. m. I. köt. 438. 1.

²⁾ T. i. »ha a büntett eredménye a tettes által elhárított, mielőtt a büntett fölfedeztetett volna«; v. ö. *Löw*, i. m. I. köt. 443. 1.

³⁾ V. ö. *Löw*, i. m. I. köt. 444. 1.

⁴⁾ Min. ind., v. ö. *Löw*, I. köt. 444. 1.

alól.¹⁾ — A követelőkben dogmatikai szempontból világosítjuk meg a visszalépés két nemét; fejtegetéseink alapjául a magyar büntetőtörvénykönyv szövegét fogadjuk el.

II.

Az elállás. Azok a büntetőtörvénykönyvek, közöttük a mienk is, melyek a visszalépés büntetlenségét positiv szabálylyal juttatják kifejezésre, különbséget tesznek elállás és eredményelhárítás között.

Megállapítandó az elállás fogalmát, e szó természetes értelméből kell kiindulnunk. *Eláll az, ki nem halad tovább, midőn a célbavett eredmény előidézése érdekében még cselekednie kellett és lehetett volna.* E természetes és nézetünk szerint kifogás alá nem eső fogalmi körülírás alapján elég könnyen megvonhatók az elállás lehetőségének, illetve területének határai. Az *alsó határt* illetően kétségtelen, hogy csak attól az időponttól fogva lehet elállani, midőn valaki már haladni kezdett, azaz midőn a szándék, más szavakkal az eredmény elérésére és az ezt megvalósítani alkalmasnak mutakozó tevékenység kifejtésére irányuló akarat a belső világból immár kilépett a külső világba és legalább is egy tevékenységi mozzanatban megnyilvánult. Negative megállapítható tehát, hogy az első tevékenységi mozzanat *előtt*, azaz: az akaratelhatározás stádiumában elállásról nem lehet szó. Az akarat *megváltoztatható*, a gondolat *elűzhető*; viszont

¹⁾ A *személyes tulajdonságok és körülmények tana*, Budapest, 1902. című tanulmányunkban (v. ö. 130—131. 1.) *minden megkülönböztetés nélkül* úgy állítottuk fel a tételt, hogy csak a visszalépő szerez büntetlenséget, hogy tehát elállás esetén a felbujtó stb. büntetendő; a kérdés az irodalomban vitás. Liszt, Birkmeyer, Finger, Frank, nálunk Kautz Finkey, csak a visszalépőt mentesítik, viszont Binding, Baumgarten, Herzog, Kohler s a hazai irodalomban Horovitz, Schnierer, Fayer és Wlassics az összes részeseket. A törvény szövege nem igazít útba, mert míg egyfelől igaz, hogy ez a kifejezés »nem büntettetik a kísérlet« azt jelenti, hogy a kísérlet ilyenkor nem büntetendő cselekmény, de viszont abban is van valami igazság, a mire Finkey figyelmeztet, hogy »a kísérlet szó alatt itt annak elkövetője értendő, miután nem a cselekmény, hanem az elkövető az, a ki büntettetik«, v. ö. Tank. III. kiad. 301. 1.

a mitől előlünk, az csak a megkezdett tevékenység folytatása vagy befejezése. A *felső határ* megvonása sem ütközik nehézségbe, amennyiben könnyű szerrel megállapítható, hogy a mikor valaki már mindent megtett, a mit a kitűzött cél elérése érdekében tenni jónak látott és akart, és különösen a mikor a megvalósítani óhajtott eredmény be is következett, nem lévén mitől elállani: az elállás fogalmilag ki van zárva. Midőn már a lezárt tevékenység által megindított önálló causalismus működik, legfőleg a most már — mint mondani szokás — magától is beálló eredmény elhárításáról lehet szó; ha pedig az eredmény is megvalósult, úgy csak jóvátétel, kártérítés foghat helyt. *Pozitive* tételünket így formulázhatjuk: *elállani addig lehet, míg a cselekvő a megvalósítani célzott eredmény érdekében még tenni akart.*

E határok, melyeket a természetes gondolkozás von meg, büntetőjogi szempontból is érvényesülnek, mindazonáltal nem esnek szükségkép össze azokkal, melyek a büntetőjogilag jelentős elállás területénél állítanak fel. A büntetendő cselekmények törvényes fogalmi ugyanis rendszerint nem ölelik fel a teljes tényálladékot, hanem annak csupán a büntetőjogot érdeklő részét; így előfordul egyfelől, hogy az a tevékenység, melyet a tettes ugyan már a jogsértő eredmény megvalósítása érdekében fejt ki, de mert azzal az eredménnyel közvetlenül létrehozó tevékenység foganatosítását csupán lehetőséggé teszi, könnyíti: mint *előkészület* bizonyos okokból önmagában büntetlen s mint ilyen a büntetendő cselekmény törvényes fogalmának keretein ldvül esik. De ha az elállás a büntetőjogban mint büntetlenséget eredményező jelenség jön figyelembe s a tevékenységnek az a szakasza, melyet előkészületnek nevezünk, nem esik büntetés alá, úgy megállapítható, hogy az előkészülettől való elállás, mely fogalmilag ugyan kizárva nincs, mint jogi hatályt nélkülöző, közömbös. Ezekből folyólag a büntetőjogilag jelentős elállás alsó határa eltolódik, illetőleg egybeesik az előkészületi tevékenységet a kísérleti cselekménytől elválasztó határvonallal. Ezt a tételt különben büntetőtörvénykönyvünk is kifejezi, midőn a 67. §. 1. pontjában a *megkezdett* büntett vagy vétség véghezviteltől való elállásról beszél. De a *felső határ* is többszörönként leszorul arról a pontról, hova azt a természetes gondolkozás helyezi. A büntetőtörvénykönyv ugyanis igen sok esetben már ott is befejezett

büntetendő cselekményért büntet, hol a tettes még tovább akart haladni, s a mennyiben tényleg a formális befejezésen túl ment, tevékenységének e részletei a fogalmi megállapításnál nem jönnek figyelembe. Ámde akkor a formális befejezést követő tevékenységtől való elállás mint *kísérletől való visszalépés* már nem érdekelheti a büntetőjogászt. Szóval büntetőjogi szempontból elállásról csak addig lehet szó, míg a büntetendő cselekmény *törvényes fogalma alá eső tényálladék tevékenységi részéből* legalább is egy mozzanat még hiányzik. E most megállapított két határvonal az ú. n. *nem teljes kísérlet* területét választja el egyfelől az előkészülettől, másfelől a teljes kísérlettől, úgy hogy fejtegetéseink végső eredményeként a következő tételhez jutunk: *az elállás egyszerű negatív magatartás akkor, a mikor a törvényes fogalomba illő tényálladék teljességéhez még pozitív magatartás szükséges, következőleg büntetőjogilag csak a nem teljes kísérlet esetén jelentős.*

Bármily egyszerűnek látszik is e tétel, bizonyos kérdésekben még sem igazít el. Ezekkel tehát külön kell foglalkoznunk.

1. Első kérdésünk: *kinek negatív magatartása minősíthető elállásnak?* A felelet kézenfekvő: azé, ki pozitív magatartásával a tényálladáki tevékenység egy részét már foganatosította, a mennyiben annak teljességéhez hiányzó és részéről még kifejtendő tevékenység folytatásával, illetve befejezésével felhagy. Ez a személy minden kétséget kizárólag *a tettes*; kitűnik ez a Btk. 67. §-ának szövegéből is, mely kifejezetten a tettes elállását említi első pontjában. A *társtettet* illetően hasonlóképp oda kell következtetnünk, hogy ez is elállhat; mindazonáltal itt figyelmeztetnünk kell arra, hogy, mivel társtettség esetén a szerepek megoszlanak s az egyesekre az össztevékenységnek csak egy része esik: a társtettes csak akkor állhat fel, ha az általa foganatosítandó résztevékenységet még nem végezte be; ellenkező esetben ugyanis nincs már mitől elállania, s így az ő egyszerű negatív magatartása nem vágja útját annak, hogy társa a maga kiegészítő résztevékenységét kifejtve az eredményt létrehozza.¹⁾ A *felbújtó és bűnsegéd* negatív magatartása már sohasem minősíthető jogi szempontból elállásnak. A részesség e két neme

¹⁾ V. ö. *Finger*, Lehrbuch 325. 1., továbbá *Heins*: Der Rücktritt des Mitthäters; Achim, 1890. 12. 1.

ugyanis accessorius jellegű, azaz: úgy a felbujtás, mint a bűnsegély csak az esetben büntethető, ha az alapcselekmény elkövetett, vagy legalább is megkíséreltetett; ámde akkor, ha a tettes ép azért nem követte el, illetve kísérelte meg az alapcselekményt, mert a felbujtó vagy a bűnsegéd nem folytatta tevékenységét, úgy nem ezeknek elállása, hanem az alapcselekmény hiánya czímén áll be a büntetlenség; ha ellenben a tettes az alapcselekményt elkövette vagy annak véghezvitelét legalább is megkezdte, úgy a felbujtó s bűnsegéd negatív magatartása meg azért nem jöhet figyelembe, mert a már foganatosított tevékenységgel — tekintet nélkül arra, akart-e még többet is tenni, vagy sem — a felbujtás s bűnsegélyezés törvényes fogalmához tartozó tényálladékot teljességgel létrehozta. Általánosan elfogadott alaptétel különben, hogy sem a felbujtásnak, sem a bűnsegélyezésnek nincs kísérlete, következésképp nem is lehet szó az attól való elállásról.¹⁾

2. *Második kérdés: van-e az elállásnak jogi hatálya azoknál, az előkészületi, illetve kísérleti cselekményeknél, melyeket a büntető-törvénykönyv önálló cselekményekként rendel büntetni? Nézetünk szerint nincs, mert midőn a törvény valamely előkészületi vagy kísérleti cselekményt önállósít (pl. a Btk. 126. §. 1. és 4. pontja, 133., 170., 205., 222., 293., 428. stb. §§.), úgy, a mennyiben a tettes az azok törvényes fogalmában leírt tényálladékból valamit is csak megvalósít, tulajdonképen már befejezte azt a büntetendő cselekményt, ámde akkor — miután a befejezést követő negatív magatartás jogilag közömbös — a valósággal elállásnak minősíthető továbbnemmenés figyelmen kívül marad s legföllebb külön rendelkezés alapján idézhet elő büntetlenséget.²⁾ Hogy*

¹⁾ V. ö. e kérdésre különösen *Prosch*: Der Rücktritt vom Versuch in seiner Bedeutung für die Teilnahme. Bremen, 1904. és *Schwab*: Der Rücktritt vom Versuch in seiner Bedeutung für die Teilnahme, Erlangen, 1904.

²⁾ Ugyanígy *Liszt*: Lehrbuch 213. 1.; *Finger*: Lehrbuch 325. 1.; nálunk *Illés*: A magyar büntetőtörvénykönyv magyarázata 111. kiadás, Budapest, 1909. I. köt. 190. 1. — A német irodalomban *Frank* (v. ö. Das Strafgesetzbuch III. kiad. 65. 1.), hazánkban *Heti* (v. ö. Jogállam, III. évf. 108. 1.) azokat az eseteket, melyekben a törvény kivételesen a büntetendő előkészületi cselekményeit mint ilyeneket s nem mint önálló büntetendő cselekményeket bünteti (pl. Btk. 205', 288. §§.) a büntetlenséget

mily esetekben kívánatos az elálláshoz ily külön rendelkezéssel büntetlenséget fűzni s nem kell-e ezt még egyéb feltételektől is függővé tenni, az elvi alapon nem dönthető el; e részben csak azon megfontolás alapján dönthet a törvényhozó, hogy vajjon a büntetlenség kriminalpolitikai szempontból igazolható-e? *Thomsen* szerint még a királygyilkosság kísérleténél is indokolt volna elállás esetére a büntetlenséget kilátásba helyezni.¹⁾ *Binding*²⁾ és *Köcker*³⁾ bizonyos körülmények között de lege lata büntetlenséget biztosítanak a további tevékenységgel felhagyó büntettnak oly cselekményeknél is, melyeknek törvényes fogalmában a formális befejezés a materiális befejezésen innen esik; így a pénzhamisítás esetében, hol a hamisítványnak valódi pénz gyanánt forgalomba helyezése céljából való elkészítésével a büntetendő cselekmény már be van fejezve: ⁴⁾ ha a tettes a forgalombahozatáltól eláll.

Részünkről de lege lata nem fogadhatjuk el e tetteket, mert a kísérlettől való visszalépés törvényi szabályai *kivételek*, melyek tehát szorosán magyarázandók és csak a kísérletnek *törvényes* fogalmánál nyerhetnek alkalmazást, miért is ott, hol a Btk. valamely a közönséges életfelfogás szerint kísérletnek tekinthető cselekményt mint befejezettet rendel büntetni, figyelembe nem jöhetnek. *De lege ferenda* minden esetre kívánatos, hogy vagy ne szorítsa le a törvény oly sok esetben a formális befejezést a kísérleti stádiumba, vagy ott, a hol indokolt, biztosítson büntetlenséget annak is, ki a formális bevezést követő tevékenységtől eláll.⁵⁾

3. Harmadik kérdés: lehet-e szó elállásról abban az esetben, midőn a cselekvő a már foganatosított tevékenységgel teljes kísér-

biztosító elállás szakasza alá vonják. Hibás nézet, mert az előkészület ezekben az esetekben is önálló cselekményként szerepel a törvényben.

¹⁾ V. ö. *Thomsen*, Bekämpfungsmethoden 69. 1.

²⁾ V. ö. *Binding*: Lehrbuch des gemeinen deutschen Strafrechts. Besonderer Teil. Leipzig, 1902. I. köt. 13—14.

³⁾ V. ö. *Köhler*, Vergl. Darst. Bes. Teil. III. köt. 226. 1.

⁴⁾ V. ö. még *Frank*, Das Strafgesetzbuch für das deutsche Reich. Leipzig, 1903. III. kiad. 65., és *Vergl. Darst. Alig. Teil V. köt. 214—216. 1.*

⁵⁾ V. ö. *Schoetensack*, Vergl. Darst. Alig. Teil. II. köt. 459—461. E kérdésről bővebben alább: a befejezett cselekményt követő eredmény elhárításnál.

letet követett el, de mert az önálló causalismus megindulása s ennek eredménye még bizonytalan, ismételnie kellene tevékenységét, ezt azonban, bár módjában volna, nem teszi? A kérdés megoldása látszólag a szerint különböző, a mint subjektív vagy objectív nézőpontból állapítjuk meg a teljes kísérlet fogalmát. A subjectív felfogás (Hälschner, Köstlin) ugyanis azt vitatja, hogy a kísérlet akkor teljes, ha a tettes mindent megtett, mit az eredmény létrehozása érdekében szükségesnek tartott és megtehetett:); ha ez a fogalmi körülírás helyes, úgy az ismétléssel való felhagyás elállásnak minősítendő. A mai objectív álláspontra (Liszt, Frank, nálunk Illés, Werner, Wlassics) viszont oly esetben állapítja meg a teljes kísérletet, midőn a tettes a törvényes fogalomhoz tartozó tényálladási tevékenységet teljesen végrehajtotta ²⁾; ennek a nézetnek elfogadása esetén az ismétlés mellőzése már nem elállás. Az uralkodó felfogás, — mely újabban a bírói gyakorlatban is érvényesül — ez utóbbi nézethez csatlakozik ³⁾ s nem állapít meg elállást, midőn pl. a tettes a magzatelhajtást célzó műtétet nem ismétli, vagy miután a sértettre már rálőtt, a további lövöldözéssel felhagy, holott még volt golyó pisztolyában stb.⁴⁾ Részünkről az objectív alapon való megoldást helyeseljük, mert, midőn valaki a tényálladási tevékenységet már foganatosította (a nő a magzatelhajtó szert bevette, az elvetélés előidézésére alkalmas műtétet végrehajtotta, a tettes rálőtt ölési szándékkal a sértettre), úgy igen közel járt az eredmény megvalósításához, tehát subjectív concret veszélyt idézett elő; ámde ezen a tényen az ismétléstől való tartózkodás nem változtathat. Ily esetekben legfőleggy eredményelhárítással (a magzat visszamaradását célzó sikeres kezeléssel, a sértett gyógyíttatása) szerezhethet magának a tettes büntetlenséget.

¹⁾ V. ö. *Angyal*, Büntetőjogi előadásai II. köt. 51. 1.

²⁾ V. ö. *Angyal*, Büntetőjogi előadásai II. köt. 52. 1.

³⁾ V. ö. *Bar*, Gesetz und Schuld im Strafrecht; II. köt. 1907. Die Schuld nach den Strafgesetzen, 558. 1. Hazai irodalmunkban többek közt *Balás*, v. ö. Büntetőjog Tára 31. köt. 329. 1.; *Finkey*, Tankönyv III. kiad. 284. 1.; *Illés*, Kommentár, III. kiad. I. köt. 209. 1.

⁴⁾ Ellenkezően: *Hatzig*, i. m. 42. 1.; nálunk *Lukács*, Büntetőjog, Kolozsvár (évszám nélkül) 198. 1.

III.

Az eredmény elhárítás. A visszalépésnek büntetlenséget előidéző hatása — mint említettük — főleg azon a kriminálpolitikai megfontoláson alapul, hogy az állam egyebeken kívül az által is megelőzheti a jogsértések bekövetkezését, ha az ezek megvalósítására törekvőket arra biztatja, hogy magatartásukkal akadályozzák meg a jogsértő eredmények létrejöttét. S hogy e biztatásnak foganatja legyen, megígéri az eredménynek *ily okhói* való *elmaradása* esetén a büntetlenséget. Az eredmény elmaradásának két módon lehet oka a tettes magatartása; vagy úgy, hogy nem indítja meg az eredményt közvetlenül előidéző önálló causalismust (ez az imént tárgyalt elállás esete), vagy úgy, hogy a már megindított, illetve folyamatban levő okfolyamatot megállítja vagy oly irányba tereli, hogy nem az eredetileg célbavett, hanem más — vagy jogilag közömbös, vagy enyhébb jellegű jogsértő — eredmény jön létre. Ily esetben szólnunk eredményelhárításról, mely tehát mint a visszalépés második neme hívja fel figyelmünket.

A fogalmat illetően annyi mindenekelőtt kétségtelen, hogy az elhárítás csak *positív tevékenységben*, azaz oly magatartásban állhat, mely erő kifejtés, tehát tevés. A további fogalmi ismerveket megállapítandó, az eredményt előidéző tényezőket kell szem előtt tartanunk; ezek egyfelől a közvetlen természeti okok, másfelől — a mennyiben nem emberi behatástól függetlenül jöttek mozgásba — az ezeket megindító emberi tevékenység. Az eredményt elhárító erő kifejtésnek tehát ezeket a tényezőket kell erejüktől megfosztania, illetve más útra terelnie. Addig, míg a természeti okokban rejlő erő szunnyad, az ennek életre hívását célzó tevékenység alanya előidézhetheti ugyan az eredmény elmaradását, és pedig az által, hogy felhagy tevékenységével, ámde ez a magatartás nem erő kifejtés, hanem ellenkezőleg erő pihentetés, tehát nem is elhárítás, hanem elállás. A cselekménynek ily szakaszában csak a tettetstől különböző harmadik személy fejthet ki elhárító tevékenységet, és pedig az által, hogy a tettetst megakadályozza tevékenységének befejezésében. Már a cselekménynek abban a fázisában, midőn a természeti erők felszaba-

díttattak, nemcsak harmadik személy, hanem az azokat mozgásba hozó tettes is közreműködhetik s megszakíthatja azt az okfolyamatot, mely e megszakítás nélkül létrehozta volna az eredményt.

Összefoglalva a mondottakat, megállapíthatjuk, hogy *eredményelhárítás az a pozitív tevékenység, mely az eredményt különben létrehozó okfolyamat megszakításával, illetőleg az ezt megindítani törekvő cselekvés megakadályozásával a büntetendő cselekmény törvényes fogalmához tartozó jogsértő eredmény bekövetkezésének útját vágja.* E fogalmi körülírás a büntetőjogban annyiban módosul, hogy a tettesen kívül nem minden harmadik személy, hanem csak azok tevékenysége jön figyelembe, mint eredményelhárítás, kik az eredmény megvalósítása körül valamely minőségben (tettes, felbújtó, bűnsegéd) közreműködtek. Büntető-törvénykönyvünk látszólag ugyan csak az esetben engedi el a büntetést, ha a »büntett vagy vétség tényálladákhöz tartozó eredményt« a tettes hártotta el, mindazonáltal kétségtelen, s az uralkodó felfogás is azt tartja, hogy a társtettes, felbújtó s bűnsegéd is büntetlenséget szerez az eredményelhárítással,^{x)} mert ha a törvény a jogilag védett javakat érhető sérelmek megelőzése céljából engedi el annak büntetését, ki a sérelem bekövetkezésének lehetőségét megteremtette, úgy, mivel nemcsak a tettes, hanem a társtettes, felbújtó és bűnsegéd is bekapcsolódnak tevékenységeikkel abba az előzmény-sorba, melyet mint következmény a megvalósítási célzott eredmény zár le: e most említett közreműködőktől a kilátásba helyezett büntetlenség ellenében épúgy várható az eredmény bekövetkezésének megakadályozása, mint a tettestől. A különbség csak az, hogy, míg a tettes az általa már mozgásba hozott okfolyamat megszakításával, addig a többi bűnrészesek a tettesi tevékenység befejezésének megakadályozásával is elháríthatják az eredményt. Más szavakkal: a bűnrészes büntetlenséget szerezhet: 1. ha saját tevékenységének azt a minőségét, mely szerint ez a tettesi cselekmény egyik okát vagy feltételét teremtette volna meg, megsemmisíti ²⁾; 2. ha a

¹⁾ V. ö. *Liszt*, Lehrbuch 229. 1.; *Finkey*. Tankönyv III. kiad 303., 308. 1.; *Heil*, Jogállam III. évf. 109. 1.

²⁾ Pl. a felbújtó elfojtja a felbujtottban az általa teremtett indo-

tettet megakadályozza, hogy ez tevékenységét befejezze; 3. ha a tettes által elkövetett teljes kísérlet esetén megszakítja az okfolyamatot'.

Megállapítandó annak a területnek határvonalait, melyen az eredményelhárító pozitív tevékenység helyt foghat, az *alsó határt* illetően kétségtelen, hogy eredményelhárításról csak attól az időponttól fogva lehet szó, midőn a cselekvő mindazt megtette már, mi a törvény szerint cselekményének teljességéhez szükséges; tehát: a *tettes*, ha a törvényes fogalom alá eső tényálladáki tevékenységet befejezte; a *társtettes*, ha a megállapodás szerint reá eső részlettevékenységet véghezvitte; a *felbujtó*, ha értelmi tevékenységével felébresztette a büntetendő cselekmény elkövetésére irányuló akaratot a tettesben; a *bűnsegéd*, ha segítő tevékenységét foganatosította. E részletezésből kitűnik, hogy e helyütt a cselekvésnek az a végső szakasza a határpont, melyen túl a büntetendő cselekmény elkövetésénél közreműködők tevékenysége által teremtett okban vagy feltételben rejlő erő felszabadul; még világosabban: melyen túl a cselekvőnek immár minden közreműködése nélkül az eredmény bekövetkeznék. A tettesre s társtettesre való vonatkozásban *teljes kísérletnek* nevezi az irodalom e cselekményszakaszt; a felbujtó s bűnsegéd irányában csak fictióval használható e kifejezés, mert a felbujtásnak s bűnsegélynek egyáltalán nincs kísérlete. A *felső határ* az eredmény bekövetkezésének időpontjára esik, természetes lévén ugyanis, hogy, ha az eredmény már beállott, azt elhárítani nem lehet, hanem csak jóvátenni. E helyütt azonban megjegyzendő, hogy eredmény alatt nem a tettes által elérni akart, hanem a büntetőtörvénykönyv által megvalósítani tiltott eredmény értendő, s mivel e kettő nem esik szükségképen össze, a mennyiben a törvény nemritkán egy előzetes eredmény létrejöttével már bevégeztnek tekinti a büntetendő cselekményt: eredményelhárításról csak addig lehet szó, míg a törvény által megjelölt eredmény hiányzik. Büntetőtörvénykönyvünk e tételt kifejezendő, határozottan megmondja, hogy a kísérlet csak az

kokat s a felbujtott egész más indokból követi el a cselekményt; v. ö. *Wlassics*, A tettség és részesség tana; Budapest, 1893. 392., 553. l.

esetben nem büntetetik, ha a tettes a büntett vagy vétség *tényálladákhöz tartozó eredményt* háráította el (67. §. 2. pont).

A formális bevégzésnek ily előző eredmény bekövetkezésének időpontjára tételével az eredményelhárítás területe gyakran igen szűk határok közé szorul; így a Btk. 309. §-ában leírt mérgezés be van fejezve, mihelyt a tettes mérget vagy más ártalmas szert másnak bead stb., miért is a tettes által czélzott eredmény (betegség vagy halál) bekövetkezésének megakadályozása nem minősül a Btk. 67. §. 2. pontja alá eső eredményelhárításnak.

Van eset, hogy az eredményelhárítás azon oknál fogva nem esik a Btk. 67. §. 2. pontja alá, mert a befejezett tényálladáki tevékenység csak bizonyos ú. n. *büntethetőségi feltétel*¹⁾ bekövetkezésével teremt büntetésigényt. E feltétel beállta előtt nincs tehát sem bevégzett, sem megkísérlett büntetendő cselekmény, minélfogva ha a tettes akár közvetlenül, akár közvetve az által, hogy cselekményének eredményét elhárítja, a büntethetőség feltételének bekövetkezését megakadályozza, büntetlen marad, de nem a Btk. 67. §. 2. pontjában leírt eredményelhárítás czímén, hanem azért, mert a büntethetőség feltételének hiánya *egyáltalán* kizárja a cselekménynek büntetés alá vonását, s ha utóbb a feltétel mégis beállott, úgy meg azért nem büntethető, mert magatartása nem vonható az illető törvényszakasz alá. Pl. ki a csődnyitás előtt vagyonához tartozó értéktárgyat elrejt s ezt utóbb, de még a csődnyitás előtt, ismét hozzáférhető vagyonához kapcsolja, a Btk. 414. §. 1. pontjába ütköző csalárd bukás bűntette, illetve ennek kísérlete miatt nem büntethető, mert az elrejtés idején a büntethetőség feltétele: a csődnyitás még hiányzott, s mire a csőd megnyitattott, akkorra meg nem volt rejtve a vagyonból semmi.²⁾

Megjegyzendő még, hogy a *mulasztás által elkövetett büntetendő cselekményeknél* a visszalépés csak eredményelhárítás formájában történhetik. Mégis, míg a cselekvő még nem volt abban a helyzetben, hogy kötelezett positiv tevékenységével az eredményt különben előidéző okfolyamatot megszakítsa s ezt az első alka-

¹⁾ V. ö. *Bernolák*, A büntethetőség másodrendű feltételei. Almanach. Budapest, 1903. 41—59. 1. *Binding*, Das bedingte Verbrechen; Gerichtssaal, 68. 1. 1—26. 1.

²⁾ V. ö. *Wach*, Vergl. Darst. Bes. Teil. VIII. k. 67. 1.

lommal megteszi: e magatartása ugyan eredményelhárítás, de nem a Btk. 67. §-ának 2. pontja alapján, hanem azon oknál fogva biztosít büntetlenséget, mert kísérlet sem követett el; más az eset, ha az okfolyamat megszakítására kötelezett, bár kötelességénél fogva kellett volna már tennie a jogsértő eredmény elmaradása érdekében, egy vagy több ízben elmulasztja a parancsolt tevékenységet kifejezni; ily körülmények között a mulasztás már kísérlet és tehát a tettes vagy részes által fogatosított okfolyamatot megszakító tevékenység büntetőjogi értelemben is eredményelhárításként minősül s a mennyiben a többi felvétel is fenforog a Btk. 67. §-a alapján büntetlenségre vezet.¹⁾

Miután eredményelhárítás esetén a törvény azért Ígér büntetlenséget, mert ily módon remélhető, hogy a jogsértő eredmény előidézésére törekvő egyén az utolsó perz ben még fontolóra veszi az eshetőségeket s összemérve a büntetendő cselekmény elkövetéséből származó előnyt az ugyanannak nyomán reá háruló büntetéssel, inkább lemond az előnyről és megakadályozza a már-már bekövetkező eredmény létrejöttét, kétségtelen, hogy a törvény csak annak engedheti el büntetését, ki *saját tevékenységével s valóban el is hárította az eredményt.*

Ha az eredmény ugyan elmaradt, de ez az elmaradás nem vezethető vissza az elhárításra törekvőnek tevékenységére, nincs elhárítás s a kísérlet büntetendő. Pi. a tettes a mérge beadása után megbánva tettét, ellenmérget akar a sértettnek beadni, ez azonban, mielőtt az ellenmérget bevinné, a mérget kihányja; itt — a mennyiben a szándék ölésre irányult — a szándékos emberölés kísérlete megállapítandó, s a tettes az eredmény elmaradása daczára büntetendő. Az nem szükséges, hogy az eredmény közvetlenül a tettes stb. tevékenysége hárítsa el, elég ha az elhárító okfolyamatot a tettes megindítja; pl. ha a megmérgezett életét a tettes által előhívott orvos menti meg. Röviden: *kell, de elég is, ha az eredmény elmaradása az elhárító tevékenységével okozati összefüggésben van.*

Az eredménynek tényleg el kell maradnia; a törvény itt a legszigorúbb objectivitást követeli, s nem elégszik meg a — bár legjobb akarattal végrehajtott, de — sikertelen elhárítást

¹⁾ V. ö. Frank, Vergl. Darst. Alig. Teil. V. köt. 210. 1.

czélzó tevékenységgel. Az ellenkező álláspont, eltekintve attól, hogy visszaélésekre vezethetne, már csak azért sem fogadható el, mert ha a törvény kriminálpolitikai szempontból és ugyanazért engedi el a büntetést, mert nagyobb súlyt helyez a jogi javak sértettségére, mint az ezeket veszélyeztető büntetett megbüntetésére, úgy csak addig mondhat le a büntetésről, míg a jogsértés be nem következett; mihelyt a jogsértő eredmény beállott, büntetni kell, mert a sértés megelőzéséhez fűződő érdek megszűnt s csak a büntetés alkalmazását parancsoló érdek áll fenn. Szóval, ha az elhárítást czélzó tevékenység daczára az eredmény az eredeti tevékenység következményeként beáll, a kísérlet büntetendő.

Előfordulhat, hogy valaki el akarja hárítani az eredményt s a helyett, hogy elhárítaná, épen e tevékenységével idézi azt elő.¹⁾ Az eset a következő: A. meg akarja mérgezni B.-t; tévedésből azonban nem az előre elkészített mérget, hanem főfájás elleni port szór B.-nek ivóvizébe, ki ezt megissza; utóbb megbánja tettét s ellenmérget ad B.-nek, ki ennek következtében meghal. Azok, kik az alkalmatlan eszközzel elkövetett kísérlet büntetlenségét vitatják, legfőlebb gondatlan emberölést állapíthatnak meg; nézetünk szerint — miután bizonyos esetekben alkalmatlan eszköz használata esetén is büntetendőnek vitadjuk a kísérletet ²⁾ — szándékos emberölésért büntetendő a tettes, mert ölni akart és tényleg ölt s bár el akarta hárítani az eredményt, de azt valósággal nem hárította el. És ha észreveszi A., hogy tévedésből nem mérget, hanem pl. aspirint adott be B.-nek, úgy, miután a be nem következhető eredményt nem háríthatja el, büntetlenséget nem szerezhethet, tehát kísérletért büntetendő. Látszólag igazságtalanság, hogy az, a ki valósággal mérget adott be a sértettnek, de a halálos eredményt elhárította, előnyben van azzal szemben, ki tévedésből ártatlan port használt, holott a jogsértő eredmény itt sem állott elő; ha azonban figyelembe vesszük, hogy ott a tettes ellenkező tevékenysége idézte elő ez eredmény elmaradását, itt ellenben ilyen helyt sem foghatott,

¹⁾ V. ö. *Oetker*, Der Versuch und die schweizerische Strafgesetzwürfe. Zeitschrift XVII. köt. 69. 1. 50. jegyz.

²⁾ V. ö. *Angyal*, A véletlenség és kísérlet 25—32. 1.

igazságérzetünk nem fog megütközni azon, ha a törvény alapján az első esetben felmentő, a másodikban pedig kísérlet címén s figyelemmel a megbánásra, enyhe büntetést megállapító ítéletet hoz a bíróság.

IV.

A büntetlenséget biztosító visszalépés feltétele, hogy úgy az elállás, mint az eredményelhárítás *önkéntes* legyen, sőt az eredményelhárításnál még azt is megkívánja a legtöbb törvénykönyv, köztük a miénk is, hogy a tettes az eredményt, *mielőtt cselekménye fölfedeztetett volna* (Btk. 67. §. 2. pont), hárítsa el.

Az *önkéntesség* feltételét illetően úgy az irodalomban, mint a gyakorlatban két szélső nézet áll egymással ellentétben¹⁾. A *subjectív felfogás* szerint a visszalépés csak abban az esetben önkéntes, ha a kísérlet elkövetője *szabad akaratból*, a lélekben harczó belső okok megfontolása alapján határozza el magát arra, hogy tevékenységének folytatásával felhagy, illetőleg, hogy az eredmény bekövetkezését megakadályozza. Legtovább megy e tekintetben *Buri*, ki azt állítja, hogy még akkor sem önkéntes a visszalépés, ha a tettest az a meggyőződés vezeti, hogy a cselekmény bevégzéséből több kár háramlik reá, mint haszon.²⁾ Éles gúnynyal jegyzi meg erre Herzog, hogy e nézet szerint csak hibbant gondolkozású egyénektől várható az önkéntes visszalépés, mert a józaneszű ember tulajdonképpen csak oly esetekben lép vissza, midőn a be nem végzést előnyösebbnek tartja a bevégzésnél.³⁾ Hazai irodalmunkban legutóbb *Diószegiig Gábor* vitatta, hogy önkéntes elállás csakis ott és akkor állapítható meg, »a hol és a mikor a tettes tisztán és kizárólag a bensőjében, minden külső ok nélkül keletkezett lelkipurdalás és igaz megbánás hatása alatt, tehát önelhatározásából, jószántából hagyta abba a megkezdett bűncselekmény véghezvitelét.«⁴⁾ Szerinte bármily külső ok idézte is elő a véghezvitelre irányuló szándék

¹⁾ V. ö. *Finkey*, Adatok a kísérlettől való elállás önkéntességének értelmezéséhez. Bjt. 54. köt. 68—72. 1.

²⁾ V. ö. *Goldt.* Archiv, 25. köt. 294. s. köv. I.

³⁾ V. ö. *Rücktritt etc.* 242. 1. 364. jegyz.

⁴⁾ V. ö. Bjt. 57. köt. 278. 1.

megváltozását, a visszalépés nem önkéntes; így egy adott esetben sértett sírását is oly külső oknak tekintette, mely az önkéntességet kizárja. E szélső nézetrel szemben, mely aránylag igen szűk térre szorítja az önkéntes visszalépés lehetőségét, az *objectiv felfogás* mindazon esetekben megállapítja az önkéntességet, melyekben a kísérlet elkövetőjét nem valamely akaratótól független és leküzdhetetlen akadály gátolta a továbbhaladásban, illetve nem ily jellegű körülmény kényszerítette arra, hogy az eredmény bekövetkezésének útját vágja. A külföldi irodalomban főleg *Bemer*,¹⁾ továbbá némi eltéréssel *Carrara*²⁾ s *Vidal*,³⁾ hazai irodalmunkban pedig sajátos megszorítással *Balás Elemér* hívei e kissé túlságosan szabadelvű nézetnek. Balás szerint még az akaratótól független külső körülmények sem zárják ki az önkéntességet, hanem »csak egy más embernek a tettesével ellenkező irányban ható s ilyenül nyilvánulásában külsőleg is felismerhető akarata az, mely a tettes akaratát befolyásolva, azt önkéntes elhatározási képességétől megfosztja.«⁴⁾

Bírói gyakorlatunk a legutóbbi időkig az objectiv felfogás szellemében ítélkezett s pl. felmentette a lopás kísérlete alól azt, ki betört valamely helyiségbe, de mivel ott a keresett dolgot nem találta, mit sem vitt el⁵⁾; újabban már büntet ily esetekben a Curia s pl. bűnösnek mondotta ki a lopás kísérletében azt, ki hamis kuicscsal felnyitotta az imaház kapuját s az abban levő perselyt, de miután az üres volt, eltávozott⁶⁾; sőt nem ritkán már a subjectiv nézethez közeledik; így nemrég megállapította a lopás kísérletét s nem fogadta el az önkéntes visszalépést, midőn vádlottak a lúdól feltörése után a ludakat ott hagyták, mert azokat soványságuk miatt nem találták érdemeseknek, hogy elvigyék.⁷⁾

1) V. ö. Verhandlungen des 13. deutschen Juristentages. Berlin, 1876. I. köt. Gutachten, 150. 1.

2) V. ö. A büntetőjogtudomány programja. Budapest, 1878. I. köt. 259—263.

3) V. ö. Cours de droit érünnél. Paris, 1906. III. kiad. 152—153. 1.

4) V. ö. Az elállás önkéntessége. Bjt. 31. köt. 385. 1.

5) V. ö. Grill-féle döntvénytár VIII. köt. Büntetőjog és bűnvádi eljárás. Budapest, 1905. 52—53. 1.

6) V. ö. Bjt. 55. köt. 298—300. 1.

7) V. ö. Bjt. 54. köt. 77—79. 1.

Részünkről úgy a subjectiv, mint az objectív felfogást hibásnak tartjuk s a kérdést csak a két irány megfelelő összeegyeztetése útján véljük megoldhatónak. A subjectiv nézet ugyanis, ha következtetések akarunk maradni, már akkor kizárja az önkéntességet, ha a tettest akármily jelentéktelen külső körülmény, pl. egy bútor recscsenése indította a visszalépésre; pedig ha tekintetbe vesszük az intézmény célját s a visszalépéshez fűződő büntetlenség indokait, lehetetlen, hogy büntessünk, midőn oly gyenge akarattal indult útnak a tettes, melyet a legkisebb külső körülmény is eltérít eredeti céljától; de a következetesen alkalmazott objectív felfogás sem elégíthet ki, mert a leküzdhetetlen külső akadályokon kívül van még nagyon sok oly, csupán az akaratra ható külső körülmény, melylyel szembe lehet ugyan szállni, de a mely nemcsak az átlagembert, hanem még az erős akaratú egyént is visszalépésre szokta kényszeríteni. Igen jó formulát ad idevonatkozólag *Frank*; szerinte: *a visszalépés önkéntes, ha a tettes elmondhatja, hogy: nem akarok tovább cselekedni, jóllehet módomban volna.*¹⁾ »ich will nicht weiter handeln, selbst wenn ich könnte«. És valóban — figyelemmel a visszalépés intézményének jogi természetére — úgy az elállás, mint az eredményelhárítás esetén csak akkor engedheti el a törvény a büntetést, ha a kísérlet elkövetője, illetve az elkövetésnél részesi minőségben közreműködő *túlnyomóan* saját akaratából lép vissza, azaz — bár tekintettel a különböző előrehajtó s visszatartó körülmények által teremtett *motívumokra* — megfontolás után határozza el magát arra, hogy tevékenységét nem fejezi be, vagy hogy az eredmény bekövetkezését elhárítja, holott kényszerítő körülmények és illetőleg parancsoló motívumok híjján tevékenységét az utolsó mozzanatig végrehajthatná, illetve elhárító positiv cselekvésének kifejtését mellőzhetné. A kísérlet büntethetőségének jogi alapja, a subjectiv concret veszély elállás esetén csakis ily körülmények között szűnik meg. E veszély nagysága ugyanis a bűnös akarat erősségével függ össze; az akarat viszont annál erősebb, minél hatalmasabb körülmény térítette el eredeti irányától; minél nagyobb volt a körülmény kényszerhatása, annál alaposabban következtethetjük, hogy

¹⁾ V. ö. Vergl. Darst. Alig. Teil V. köt. 231. 1.

az adott esetben erős akarattal indult meg a cselekvő a bűnösség útján; mert ha csak ily, úgyszólván ellenállhatatlan erejű körülmény hatása alatt tért le ez útról, úgy a subjectiv concret veszély, azaz a társadalmi collectiv léleekben jelentkező nyugtalanító érzés fenforog s büntetést kíván; viszont minél gyengébb volt az akaratot befolyásoló s ezt visszalépésre indító körülményben rejlő motiváló erő, annál valószínűbb, hogy oly egyén próbálkozott, kinek akaraterije igen gyenge, s így a társadalmi felfogás oly csekély mérvű veszélyt lát fenforogni, melynek hatása alatt nem nyugtalanodik s nem is követel büntetést.

Az önkéntesség ismérve körüli vita különben csakis ezen a ponton csúcsosodik ki; mert hogy a leküzdhetetlen physikai akadály teljesen kizárja, s viszont, hogy a merőben belső elhatározás mindenkép biztosítja az önkéntesség megállapítását, azt mind-egyik szélső felfogás elismeri. Így, a mint nem kétséges, hogy nincs önkéntes elállás, midőn a tettes azért nem fejezte be cselekményét, mert arra képtelen volt, pl. eltávozott, mert nem tudta az ajtót kifeszíteni,¹⁾ épúgy vitátlan, hogy a kit a bensejében támadt morális bánat indít a visszalépésre, az önként áll el s nem büntethető.²⁾

És ha visszatérünk a tulajdonképeni vitás kérdésre, úgy a nehézségek valójában ott kezdődnek, a hol az állapítandó meg, hogy vajjon az akaratot befolyásoló külső körülmények *vis compulsiva-ként hatottak-e, avagy csupán motiváló erőt rejtettek magukban?* Az önkéntességet ugyanis gondolatmenetünk szerint csak az első minőségben fellépő körülmények zárják ki.

Ha sikerülne oly mértéket találnunk, melynek segítségével eldönthetnők, hogy mely körülmények kényszerítik s melyek irányítják az akaratot, megszűnnék minden nehézség, csakhogy ily mérték nem áll rendelkezésünkre, s nem is remélhetjük annak felfedezését, mert az akaratot befolyásoló külső körülmények között in concreto felismerhető különbség *nem azok tárgyi minőségén, hanem azon egyéni akarattal szemben való viszonyán alapul,*

¹⁾ Ide tartoznak általában az akár positive, akár negative ható vis absoluta esetei, így a vis major is; s ezen az alapon nem menthető fel az, ki — mert a keresett dolgot nem találta — üres kézzel távozik.

²⁾ Azokban a ritka esetekben, melyekben e morális bánat bizonyítható, a többször említett subjectiv concret veszély teljesen hiányzik.

a melyre hatást gyakorolnak. Azaz lehetséges, hogy ugyanez a körülmény, mely az egyik emberre vis compulsiva-ként hat, a másiknak akaratát csak motiválja. Az abszolút igazság tehát azt kívánná, hogy minden esetben »a vesébe lássunk«, ez azonban emberileg lehetetlen s így nincs más mód, mint az összes mellékkörülmények figyelembe vétele mellett *esetenként* foglalni állást s állapítani meg, vajjon önkéntes-e az elállás vagy sem. Némi objectív alapot mégis nyújt a mindennapi felfogás, mely az akaratot befolyásoló körülményeket az átlagember lelki vetületeiben majd inkább irányító, majd pedig kényszerítő körülményeknek minősíti. Ez természetesen korántsem jelent biztos határvonalat, a bíró azonban megközelítőleg mégis használhatja azt. Így bizonyos körülményeket olyanoknak tekintünk, melyek inkább csak motiválnak; pl. az áldozatul kiszemelt egyén menekülése közben egy szentkép vagy kereszt elé ér, melynek megpillantása a tettest elállási a indítja, vagy a tettesi tevékenység közben megszólal a harang, vagy a sértett elkezd sírni, könnyögrésre fogja a dolgot, vagy a tett színhelyén egy eb el vakkantja magát stb. s a tettes ily körülmény hatása alatt eláll, vagy a tettes nem viszi el a dolgot, mert nagyobb értékűt akart ellopni. Viszont az általános felfogás szerint vis compulsiva-ként mintegy kényszeríti megállásra a tettest pl. a nagy kutyaugatás, több embernek közeledése, a sértett segélykiáltása stb., általában a tettest *közvetlenül* fenyegető nagymérvű veszély, illetve valamely fejlődő s valószínűleg meg is valósuló, leküzdhetetlennek tetsző *akadály képze*t.

Az eredményelhárítás önkéntességének megállapítása már jelentékenyen könnyebb. Itt ugyanis — mint említettük — pozitív tevékenységről van szó, mely többnyire csak akkor nem önkéntes, a mikor ellenállhatatlan fizikai kényszer, tehát vis absoluta következménye; minden más esetben rendszerint fenforog az önkéntesség, mert az akaratot befolyásoló és tette *indító* körülmények legtöbbször csak *motiválnak*; s ha mégis kivételkép kényszerítenek, úgy azoknak e minősége nyomban megállapítható, mert fenyegetés formájában jelentkeznek s így abból a jórészt objective elhatárolt körből kerülnek ki, mely a Btk. 77. §-ában nyer meghatározást. A merőben benső motívumokból eredő elhárítás természetesen mindig önkéntes.

A részletkérdések közül egyike a gyakorlatiasabbaknak, *vájjon azonos elbírálás alá esik-e a vélt akadály, illetve körülmény a valósággal?* Pl. a tettes abbanbagyja a Wertheim-szekrény feltörését, midőn fűrója eltörik, s utóbb kitűnik, hogy a szekrény nem is volt bezárva; vagy eltávozik, mert zörejt vél hallani s azt hiszi, hogy emberek közelednek, holott csak képzelődött, mert megállapítatott, hogy a lakásban akkor nem volt senki; vagy vádlott egy késszúrással meg akarta ölni szeretőjét, de midőn ez pisztolyt szegez rá, elmenekül s utóbb kiderül, hogy a pisztoly töltetlen volt stb.

A külföldi irodalom ¹⁾ s hazai íróink is ²⁾ úgyszólván egyértelműig azt vitatják, hogy a vélt és valóságos akadály, illetve körülmény között nincs különbség; egyedül *Fayer* harczol az ellenkező nézet igaza mellett, mert szerinte: »a tettesre egy hátrányos körülmény csak úgy jöhet számításba, ha az tényleg fenforog; olyasmi, a mi nem létezett, nem súlyosbíthatja a vádlott helyzetét.«³⁾ Részünkről az uralkodó nézethez csatlakozunk, mert ha az akaratra kényszerítő erővel ránehezedő *valóságos* körülmény is tulajdonképen e lélektani befolyás czímén zárja ki az önkéntességet, úgy nem azon fordul a döntés, hogy valóságos vagy képzelt volt-e a körülmény, hanem hogy akadályozottnak, illetőleg kényszerítettnek *hitte-e* magát a kísérlet elkövetője. Következőleg: a *vélt akadály* feltétlenül kizárja az önkéntességet s így fenti példánkban a kasszafűró nem kerülheti el büntetését; már az akaratra hatással volt *vélt körülmény* esetén különböztetnünk kell; ha ugyanis az — a mennyiben valósággal létezik — csak motiválja az akaratot, úgy nem szünteti meg az elhatározás önkéntességét, ha ellenben valóságos létezése esetén kényszerítőleg hatna, úgy kizárja azt; így ki a vélt kis zörejre felhagyott tervének kivitelével felmentendő lesz, mert gyenge akaraterővel rendelkezik s cselekménye nem idézett elő subjectiv konkrét veszélyt, már a kít a pisztoly tartott csak vissza cselek-

¹⁾ V. ö. *Liszt*, Lehrbuch 211. l., ugyanígy a francziák, olaszok s németalföldiek; v. ö. Vergl. Darst. Alig. Teil V. köt. 230. l. 2. jegyz.

²⁾ V. ö. legutóbb *Heil*, Jogállam III. évf. 110. l.; *Finkey*, Tankönyv 283. l.

³⁾ V. ö. Kézikönyv, III. kiadás I. köt. 250. l.

ménjének befejezésében, büntetendő, mert kétségtelenül vis compulsivá-nak engedett, tehát nem önként állott el.

Hasonló egyértelműség jellemzi az irodalom és gyakorlat álláspontját a visszalépésre készítő *motivumok* minősége tárgyában. Régebben itt-ott az a felfogás tört magának utat, hogy csak az erkölcsi indító okokon nyugvó visszalépés minősíthető olyannak, mely büntetés elengedésre vezethet. Eltekintve az *egyházjog* tanításától, mely szerint csupán a *conversio morum*, tehát a jó erkölcsökhöz való visszatérés, a bánat, de ez azután teljesen mentesít, mert az igazi bánat folytán épúgy leválnak az emberről a bűnök, mint ahogy a fáról lehullanak a száraz levelek,¹⁾ még a XIX. század egyik-másik törvénykönyve is csak megbánás esetén engedi el a büntetést; így a *hesseni nagyhercegség* területén érvényben volt 1841-iki Btk., melyet 1856-ban Frankfurt is elfogadott, 69. art.-ában kifejezetten ahhoz köti a büntetlenséget, hogy az elállás »freiwillig und aus Reue«^t történjék; hasonlóképp *Appenzell* svájci cantonnak 1878-ik évi büntetőtörvénykönyve is megkívánja 26. art.-ában, hogy »aus besserer Gesinnung«^t eredjen az elállás; végül *Obwalden* canton 1864-ik évi Btkve 19. art.-a ismét csak akkor mentesít, ha »aus thätiger Reue«^t áll el a tettes.

Az uralkodó felfogás megelégszik az önkéntesség ismérével s figyelmen kívül hagyja az elállás indító okait; így a magyar Btk. Indokolása szerint is teljesen közömbös, vajjon: »megbánás, félelem, vagy a véghezvitellel járó nehézségek felismerése«²⁾ hangolták-e a kísérlet elkövetőjét arra, hogy visszalépjen. S ez az álláspont helyes is, mert a törvény nem a subjectiv elemek értékelése alapján, hanem *objectiv szempontokból*: egyedül azon oknál fogva engedi el a büntetést, mert a jogsértő eredmény elmaradása az ennek eredetileg előidézésére törekvő egyén önkéntes magatartására vezethető vissza.

A *megbánás* különben már csak azért sem szerepelhet a büntetlenséget biztosító visszalépés feltételeként, mert e lelkiállapot nem jelenti okvetlenül azt az erkölcsi megtérést, mely a subjectiv büntetőjog világában a bűnösség megszűnésével a bűn-

¹⁾ V. ö. *Herzog*, i. m. 24. 1.

²⁾ V. ö. *Löw*, I. köt. 437. 1.

tetéstől való mentességre vezethet. A bánat ugyanis vagy morális, vagy egoistikus jellegű. A *morális bánat* hatása alatt így szólunk magunkhoz: »rosszat tettél, másként *kell*t volna tenned«; itt a lelkiismeret int, hogy ha még lehet, hárítsuk el a nagyobb bajokat vagy legalább is adjunk elégtételt; már az *egoistikus bánat* nem a lelkiismeret, hanem az önzés szócsövén korhol imígyen: »oktalanul cselekedtél, másként *lehet*t volna cselekedned«; s ha megállít a továbbhaladásban vagy az eredmény elhárítására késztet, ezzel éppen nem azt juttatja kifejezésre, hogy a visszalépő megtért, hanem csak azt, hogy ez boszankodik s a jövőre okul, azaz — saját szempontjából — hasonló körülmények között okosabban fog cselekedni. Az egyházi írók is ismerik e különbséget, így liguri szent Alfonz szerint a bűnbánat mint erény azon törekvésben áll, hogy a bűnt, a mennyiben az az Isten megbántása, megszüntessük belső fájdalom és elégtétel által;!) viszont aquinói szent Tamás már arra figyelmeztet, hogy a bánat, mely ugyan a rossztól való elfordulást jelenti, inkább a bűnnel járó rossznak megfontolásából ered²⁾; itt már kicsillámlik az egoistikus jelleg. Egyes bölcseleknél még élesebben kidomborodik e különbség. Így Kant, Schulze, Platner³⁾ a bánatnak csak azt a nemét ismerik, melyet az önzés táplál; viszont mások, így Suabedissen, Ziegler, Eisler a bánat fogalma alá azt a lelki lehangoltságot vonják, mely akkor támad a cselekvő bensejé-

¹⁾ »qua virtus tendens in destructionem peccati, quatenus est offensa Dei, medio dolore et satisfactione.« V. ö. 8. *Alf. de Lirj. Theol. Mar.* Paris, Vivés. 1878. III. cap. I. 328. 1.

²⁾ »De causa tristitiae seu doloris. 1. An causa doloris sit bonum amissum vei malum conjunctum? R. Magis causatur dolor a malo conjuncto, quia passió, quae dicit recessum a malo, magis causatur a malo conjuncto; talis autem est tristitia.« V. ö. S. Thom. Aquin. *Summa Theol.* in Compendio. Petr. Alagona. Aug. Taurin. Marietti. Ex prima Secundae. 36. 48. 1.

³⁾ *Kant* szerint a bánat »Verdross über eine zweckwidrige, unkluge Handlung, Verdross aus Selbstliebe«; v. ö. *Kritik der praktischen Vernunft.* Rosenkranz-féle kiadás VIII. köt. 229. 1.; *Schulze:* »Unzufriedenheit mit uns selbst wegen einer unzweckmässigen und uns nachteiligen Handlung ist Reue«; v. ö. Eisler, *Wörterbuch der Philos. Begriffe* II. köt, Berlin, 1904. 273. 1.; *Platner:* »Reue ist Verdross über eine Handlung, deren Erfolg anders ist, als wir ihn wünschen und als er bei einer andern Einrichtung und Handlung sein kontex; v. ö. Eisler i. m. II. köt. 273. 1.

ben, midőn ez cselekményével valamely kötelességét szegte meg s ennek folytán tettét kárhoztatja.¹⁾ Nem lehet feladatunk e nehéz lélektani kérdés mélyébe s részleteibe hatolni,²⁾ de mégis annyit hangsúlyozni kívánunk, hogy a mint az egoistikus bánat, melyet inkább *boszankodásnak* neveznénk, erkölcsileg éppen nem értékes, úgy a morális bánat sem bizonyítja mindig az erkölcsi megj avulást, mert ha igaza is van *Hume*-nak abban, hogy »a megbánás megtisztít minden bűntől, ha az élet s az erkölcsök megújításával jár«,³⁾ viszont *Spinoza* sem téved, midőn a kétségbeesésig fokozódó bánatot erkölcsileg elvetendőnek minősíti, mert az ily lelkiállapotban levőt egyfelől az a vágy, hogy bár a mi megtörtént elmaradt volna, másfelől a nagymérvű lehangoltság tehetetlenné teszi.⁴⁾ A morális bánat sokszor éppen az erkölcsi gyengeségnek jele; hányszor előfordul, hogy az bánja legmélyebben tettét, ki ugyanazt rövid időn belül csakhamar ismét elköveti. Mindebből odakövetkeztethetünk, hogy a mikor a törvény amúgy sem az erkölcsi megj avulás jutalmául, hanem a jogsértő eredménynek a cselekvő magatartására visszavezethető ellenértéke gyanánt, tehát nem a büntettes reménybeli megjavulása,

¹⁾ *Saabedissen*: »Es ist das Gefühl der Reue überhaupt das unangenehme Gefühl, welches sich mit dem Gedanken verbindet, dass man nicht gehandelt habe, wie man hätte handeln sollen« v. ö. *Eisler* i. m. II. köt. 273. 1. *Ziegler*: »ein Folgegefühl, das Gefühl der Unangemessenheit einer vergangenen Handlung an eine Norm, an ein Gesetz, der Schmerz darüber, dass ich das getan habe, die causa einer solchen Handlung gewesen bin«; v. ö. *Eisler* i. m. II. köt. 273. 1. *Eisler*: »Reue ist das Gefühl der Unzufriedenheit, Unlust, dass ich dass Bewusstsein gemachter Fehler und Schlechtigkeiten, an das Urteil über den Unwert eigener Handlung knüpft. Im Bereuen liegt zugleich der Wunsch, das Getane (oder Unterlassene) wäre nicht geschehen«; v. ö. i. m. II. köt. 273. 1.

²⁾ V. ö. még *Weinhart*; *Wetzer-Welte*: *Kirchenlexikon*. Freiburg in Breisgau, 1897. X. köt. 1110. s köv. 1.; — *Grimm*, *Deutsches Wörterbuch*, Leipzig, 1893. VIII. köt. 830. 1.; *Liepmann*. Die Reue vom kriminalistischen Standpunkt; *Zeitschrift* XXII. köt. 72. s köv. 1.; *Liepmann*. Einleitung in das Strafrecht, Berlin, 1900. 172. 1.; *Gerland*, *Das Gewissen*. Gerichtssaal 65. köt. 267. 1.; *Rohland*, *Die Willensfreiheit und ihre Gegner*; Leipzig, 1905. 112. 1.

³⁾ V. ö. *Vizsgálódás az emberi értelemről*. Budapest, 1882. 79. 1.

⁴⁾ V. ö. *Liepmann* i. m. 86. 1.; *Fonsegrive*, *Essai sur le libre arbitre*. II. kiad. Paris, 1896. 504. 1.

hanem a jogi javak megelőző védelme czímén engedi el a büntetést, úgy a különben is emberileg valódi minőségében alig felismerhető bánat mint feltétel a visszalépés intézményénél nem kívánható meg.

De ha ilyenképp a visszalépés lényegileg objectiv minőségénél fogva mentesít a büntetés alól s annak e hatásához a subjectiv elemek közül az önkéntességen kívül más nem kívánatik és tehát a visszalépésre indító motívum jellege közömbös, úgy egyáltalán figyelmen kívül hagyandó az a kérdés, hogy mi volt rugója az eredeti szándékkal ellentétes újabb elhatározásnak. Felesleges is hangsúlyoznunk tehát, hogy a mint nem feltétele a büntetlenségnek az erkölcsi indító okok (bánat, szánalom, könyörület, hála stb.) létezése, épúgy nem zárják ki azt az erkölcsi elvekkkel ellentétes motívumok fenforgása. Felmentendő lesz a büntetés alól az is, ki csak azért lép vissza, mert a befejezés már nem áll érdekében, mert a valószínű eredmény értékét kicsinyli, mert azt tapasztalja, hogy rosszul választotta meg az elkövetés időpontját stb. Kérdés mégis, vajjon nem zárja-e ki az önkéntességet s így a büntetés elengedését *a felfedezéstől és a büntetésről való félelem?* Bin dingi) s Lindenberget²⁾ szerint ily esetben a tettes nem önként, hanem kényszerhatás alatt állva lép vissza; úgy érzi, hogy nem is fejezheti be cselekményét, következőleg büntetendő. Ezzel szemben az uralkodó felfogás,³⁾ sőt néhány régebbi törvénykönyv, így az 1813. évi bajor Btk. 58. art.-a s az 1839-iki württembergi Btk. 73. art.-a határozottan kijelentik, hogy a ki a büntetéstől féltében («aus Furcht vor Strafe») áll el, épúgy menekül, mint a kit lelkiismerete vagy a részvét indít a visszalépésre. Részünkről a büntetéstől való félelem esetén mindig megadnók a büntetlenséget, mert mint helyesen jegyzi

¹⁾ V. ö. Grundriss des gemeinen deutschen Strafrechts. V. kiad. Leipzig, 1897. Einleitung und allgemeiner Teil 118. 1.

²⁾ »Die Vorstellung des Täters: „ich werde sogleich entdeckt“, kann ihn zu dem Schlüsse nötigen: „also kann ich den Diebstahl nicht vollbringen.“ — V. ö. Deutsche Juristenzeitung 1905. évi. 777. 1.

³⁾ Liszt, Lehrbuch 211. 1.; Alsberg: Zum Rücktritt vom nicht beendeten Versuch; Gerichtssaal 67. köt. 375—383. 1.; Finkey, Tankönyv 282. 1.; Heil, Jogállam III. évf. 110. 1. — V. ö. még Bittl fordításában a norvég btk. indokolása; Berlin, 1907. 152—153. 1, Vidal, Cours de droit criminel, Paris, 1906. 153. 1.

meg Frank¹⁾, a büntetés-fenyegetésnek visszatartó erejét gyengítenék, ha ilyenkor büntetnők a visszalépt. Már ha a felfedezéstől való félelem készítette a kísérlet elkövetőjét a visszalépésre, különböztetnünk kell; míg e félelem mint motívum rajzolódik le a lélekben, nincs ok a büntetlenséget megtagadni, mihelyt azonban azt a valószerű felfedezéssel járó s leküzdhetetleneknek tetsző akadályok képzete kíséri, a büntetés kiszabandó, mert a visszalépés nem önkéntes.

Kérdés még, vajjon csak akkor áll-e be a büntetlenség, ha a tettes *végleg felhagy* a büntetendő cselekmény elkövetésének eszméjével, vagy akkor is, ha azzal a gondolattal lép vissza, hogy kedvezőbb körülmények között újra megkísérli tervének végrehajtását? *Binding* definitív szándék-felhagyást kíván ²⁾; ugyanígy a régiebb irodalomból Geib, Zacharia³⁾ s a törvénykönyvek közül a hesseni Btk. 69. art.-a (» . . . gänzlich abgestanden ist«) és az appenzelli Btk. 26. art.-a (» . . . völlig vom demselben abgestanden ist«). Újabban általános nézet, hogy a büntetlenségnek nem feltétele a végleges szándék-felhagyás; különben már Rossi is abban a nézetben volt, hogy a kivitel elhalasztása: »ajournement du projet criminel a un moment plus favorable«⁴⁾ is elég. Hazai irodalmunkban is ez a nézet erősödött meg.⁵⁾ Általában nem kifogásolható e tétel, mert bár igaz, hogy a megnyílt nyilvánvaló, hogy a tettes csak az adott körülmények között mondott le tervének végrehajtásáról, melyet alkalomadtán megvalósítani törekszik, annyiban nem tartjuk *méltányosnak* a felmentést, de tekintettel egyfelől arra, hogy rendszerint majdnem lehetetlen az ismétlésre irányuló szándék bizonyítása s így a büntetést többnyire feltevésre kellene alapítani, a mi meg nem engedhető, másfelől arra, hogy a büntetés elengedésénél nem kizárólag a méltányossági, hanem az a kriminálpolitikai szempont áll homloktérben, hogy a jogsértő eredmény tényleg elmaradt, s hogy ez a tettes magatartásának köszönhető, ki talán nem lépett volna vissza, ha tudja, hogy most már úgy sem kerül-

¹⁾ V. ö. Vergl. Darst, Alig. Teil V. köt. 231. 1.

²⁾ V. ö. Grundriss 118. 1.

³⁾ V. ö. Herzog i. m. 240. 1. 362. jegyz.

⁴⁾ V. ö. Herzog, i. m. 240. 1. 362. jegyz.

⁵⁾ V. ö. *Angyal*, Büntetőjogi előadásai II. köt. 77. 1.

heti el büntetését: helyesebb a büntetést elengedni. De különben is egy újabb kísérlet, vagy bevégzett büntetendő cselekmény új akaratelhatározásnak terméke,¹⁾ mely tehát nem függ össze az előző felhagyott kísérlettel. A mondottakból azonban viszont kétségtelen, hogy ha a tényálladék bizonyos időszakonként ismétlődő tevékenységi mozzanatokból áll, s a tettes — a körülményekből kivehetőleg — a folytatás szándékával zár le egy-egy ily mozzanatot: elállásról nem lehet szó, mert itt egy egységes akaratelhatározás foglalja egybe a folytatólagos és egymásba kapcsolódó tevékenységi mozzanatokat. Így midőn a tettes hónapokon keresztül naponként egy-egy kis adag mérget ad be a sértettnek, vagy midőn előre kidolgozott terv alapján éjjelenként metszéseket eszközöl a gáton: e visszatérően ismétlődő tevékenységek egyikének befejezésével s a legközelebbi alkalomig való negatív magatartással éppen nem áll el a tettes, tehát nem is tarthat igényt a felmentésre. Más az eset természetesen akkor, ha hosszabb időre s úgy hagy fel a tettes az ismétléssel, hogy ebből a folytatólagosság megszakítására lehet következtetni. Pl. midőn a tettes, ki eddig naponként adta be a mérget a sértettnek, most már egy hónap óta felhagyott azzal.

A büntetőtörvénykönyvek egy része teljes kísérlet esetén az eredményt elhárító tettesnek, illetve részesnek csak akkor biztosít büntetlenséget, ha az elhárítás önkéntes és ezenkívül a büntetendő cselekmény *felfedezése előtt* foganasítottatik. — E specziális feltétel néhol objectív, másutt subjectív minőségben szerepel. A német, magyar és bulgár Btk. objectív jelentőséget tulajdonít a felfedezésnek, mert midőn csupán abban az esetben menti fel a visszalépőt, melyben ez a büntett vagy vétség tényálladékához tartozó eredményt »*mielőtt cselekménye fölfedezettett volna*« (német Btk. 67. §. 2. pont, bulgár Btk. 49. art. 2. pont), önként elhárítja, a felfedezés tényének egyszerű *bekövetkezésével* határolja el azt az időt, mely alatt a sikerre vezető elhárító tevékenységnek foganasítottatnia kell, hogy büntetlenséget eredményezzen, a mely után kifejtett, bár szintén sikeres elhárítás azonban figyelmen kívül marad s a büntetés-igényt nem érinti.

¹⁾ V. ö. *Schnierer*, A Btkv. magyarázata. Budapest, 1885. II. kiad. 91. l.

Már a norvég Btk., s a legújabb (1909. évi szeptember havában kiadott) osztrák javaslat subjectiv jelleggel ruházza fel e feltételt; a norvég Btk. 50. §-a szerint ugyanis beáll a büntetlenség, ha a büntettes az eredmény bekövetkezésének elejét vésszi *mielőtt még tudná*, hogy bűnös tevékenysége felfedeztetett (»forinden han endnu ved, at den forbryderske Virksomhed er opdaget«); az osztrák javaslat 16. §-a még tovább megy, a mennyiben a subjectiv feltétel okozatosságát is kiemeli, midőn csak akkor nem büntet kísérletért, a mikor a tettes az eredményt önként *s nem azért hártja el, mert tudja*, hogy cselekménye felfedeztetett (»und nicht weil er weiss, dass seine Tat entdeckt ist«).

Részünkről megfelelőbbnek tartjuk a magyar Btk. álláspontját, mert eredményelhárítás esetén a büntetés elengedése azon a kriminálpolitikai megfontoláson alapul, hogy a társadalomnak nagyobb érdeke a jogsértő eredmény elmaradása, mint az annak megvalósítása körül bizonyos tevékenységet immár kifejtett egyén megbüntetése; ha tehát e nagyobb érdek megvalósítását *csak* a tettestől, illetőleg a részesektől várhatjuk és pedig egyebektől eltekintve csupán akkor, ha az eredmény elhárítása esetére lemondunk a büntetésről, úgy inkább a büntetést kell elengednünk, semmint hogy a jogsértő eredmény elhárítását megakadályozzuk. Ha azonban az eredmény elhárítása már nemcsak a tettestől, illetve részesektől, hanem idegen harmadik személyektől is várható, mi pedig mindazon esetekben bekövetkezik, mihelyt a be nem végzett büntetendő cselekmény felfedeztetett, úgy a büntetés-igény ismét előtérbe lép, mert ekkor már nem a büntetlenség Ígérete az az egyedüli eszköz, mely az eredmény elmaradásához fűzött reményt valóra válthatja, miután ilyenkor sokkal nagyobb a valószínűség, hogy az eredményt e harmadik személyek, vagy ezek felhívására más fogja elhárítani. A büntetlenség kedvezményét a tettes vagy részes által bár sikeresen foganatosított elhárító tevékenység esetén helyesen tehát csak az az *objectiv körülmény* zárhatja ki, hogy az eredményben hiányos büntetendő cselekményről más valaki tudomást szerzett; szóval e kizáró ok *egyedül a felfedezés lénye*, tekintet nélkül arra, vajjon tudott-e arról az elhárítás idején a tettes vagy a részes. Ha csupán abban az esetben tagadnék meg a bűn-

tetés elengedését, melyben nyilvánvaló, hogy a tettes azért háritotta el az eredményt, mert tudomására jutott, hogy cselekményét felfedezték, úgy ezzel alig lehetne más célunk, mint felállítani a tételt, hogy a ki akkor vagy azért akadályozza meg az eredmény bekövetkezését, a mikor vagy azért mert megtudta, hogy cselekménye felfedeztetett, nem önként, hanem kényszerhatás alatt cselekedett; már pedig e tétel hamis, mert a felfedezésről való tudomás éppenséggel nem, vagy legalább is ritkán gyakorol lelki kényszert a tettesre. Nem szabad ugyanis elfelednünk, hogy teljes kísérlet, azaz oly büntetendő cselekmény forog szóban, melynek az eredmény kivételével minden eleme megvalósult; a tettes tevékenysége lezáródott s megindította azt az okfolyamatot, mely a jogsértő eredményt most már önállóan hozza létre; az elhárítás nem egyéb, mint az okfolyamatnak megszakítása pozitív tevékenységgel, mely tehát csak akkor nem önkéntes, ha fizikai vagy ellenállhatatlan lelki kényszer nyomása alatt lett kifejtve; ámde a felfedezésnek ily kényszer csak kivételes esetekben, csupán akkor lehet következménye, ha attól kell tartani, hogy a kísérletről tudomást szerzett egyén vagy hatóság rá fogja szorítani a tettet vagy részest, hogy az actus contrarius kifejtse; de ez vajmi ritka esetben fog beállni s így ettől a kísérlet elkövetőjének nem is kell tartania, mert valószínűbb, hogy a felfedező maga, vagy idegen erők igénybevételével más használva fel, fogja az okfolyamatot megszakítani, illetőleg erre törekedni.

A mondottakból folyólag csak helyeselhető, hogy a magyar büntető törvénykönyv a felfedezés előtt való elhárítást objectív feltételként kötötte ki. Büntető törvénykönyvünk 67. §-ának szövege nem is hagy fenn e tekintetben kétséget s így nem is fogadható el az a nézet, mely szerint a felfedezés előtti elhárítás feltételének megkívánása nem egyéb, mint az önkéntesség ismérvének más oldalról való kidomborítása.¹⁾ Feltéve ugyanis, hogy

¹⁾ *Fayer* szerint »az önkéntesség a kiindulási pont, ez pedig elesik, mihelyt valaki tud róla, hogy ő követte el ezt a cselekményt«; v. ö. Tankönyv I. köt. 252. l.; *Finkey* pedig azt vitatja, hogy »ha a tettes csak a felfedezés után háritotta el az eredményt, a büntetlenség ki van zárva, mert az elhárítás ily esetben már nem tekinthető igazán önkéntesnek«; v. ö. Tankönyv III. kiad. 283. l. Ugyanígy *Herzog*, i, m. 247—248. l.

a felfedezés, illetőleg — bár a mi büntetőtvénycönyvünk vonatkozó szavai (»mielőtt cselekménye fölfedeztetett volna«) csak e tényt s nem annak a visszalépőre gyakorolt hatását említik — az erről szerzett tudomás csakugyan kizárja az önkéntességet, úgy joggal felvethető a kérdés: miért emeli ki a törvény az önkéntességet kizáró okok közül csak ezt az egyet, s ha már kiemeli az eredményelhárításnál, miért mellőzi azt az elállásnál, holott itt is előfordulhat, hogy vis compulsiva-ként hat a felfedezésről való tudomásszerzés. Ez ismérv felvételével tehát különös célja lehetett csak a törvénynek s ez nem más, mint az, hogy egyebektől eltekintve akkor is kizárassék a büntetlenség, midőn a tettesen, illetőleg részeseken, vagy az ezek által e célból értesített vagy felhívott egyéneken kívül *önálló tudomás alapján* az eredményt más is elháríthatta volna.¹⁾

A részleteket illetően mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy mit értsünk *cselekményfelfedezés* alatt? A mindennapi életben, melynek idevonatkozó felfogásától a jogi életnek sincs oka eltérni, valamely cselekményt akkor tekintünk felfedezettnek, midőn arról olyan valaki is tudomást szerez, kinek e tudomása nem a cselekmény sajátos természetének szükségképi következménye. Az elkövetésnél közreműködők s oly esetben, midőn a tettes a sértett szemeláttára foganatosítja tevékenységét, a sértett is, miután a cselekményről kezdettől fogva, vagy bár annak későbbi folyamában, de szükségkép szereznek tudomást, nem tartoznak azok közé, kik a cselekményt felfedezik. A felfedezés csak a most említett személyeken kívül állók részéről történhetik és ismét csak annyiban, a mennyiben a cselekmény nem nyíltan követtetett el.

A *bűnrészesek* tudomását nem tekinti az irodalom olyannak, mint a melynek esetében a büntetendő cselekmény fel van fedezve, s egyértelműleg felmentendőnek véli a tettest, ki akkor hártja el az eredményt, midőn a felbúj tó, társtettes vagy bűnsegéd a cselekményről tudomással bír és méltán, mert a bűnrészes célja nem az eredmény elhárítása, hanem annak előidézése; de különben is az ellenkező felfogás oda vezetne, hogy eredmény-

¹⁾ V. ö. *Finger*, Lehrbuch 322. 1.; *Frank*, Vergl. Darst. Alig. Teil V. köt. 233—236. 1.

elhárítással csak a bűnrészesek nélkül cselekvő tettes szerezhette büntetlenséget, ezt pedig a törvény nem akarhatta.

A *sértett* tudomás vétele körül már ellentétesek a nézetek. A német bírói gyakorlat, továbbá Olshausen i) Baumgarten ²⁾ és nálunk Schnierer ³⁾ ilyenkor már felfedezettnek minősítik a cselekményt, miből folyólag eredmény-elhárítás daczára megtagadják a büntetlenséget; az uralkodó nézet (Liszt,⁴⁾ Finger,⁵⁾ Frank,⁶⁾ nálunk Horovitz,⁷⁾ Finkey ⁸⁾ stb.) ellenkezőleg azt vitatja, hogy a sértett tudomása figyelmen kívül marad, mert ez a legtöbb esetben vagy a cselekmény elkövetése közben vagy azért tudja meg az ellene intézett merényletet, mert tudomása nélkül keresztül sem vihető az elhárító tevékenység.⁹⁾ Részünkről egy esetben a sértett tudomásvételét felfedezésnek minősítünk, s ez az, midőn a büntetendő cselekmény akár természeténél, akár sajátos elkövetési módjánál fogva olyan, hogy a tényálladáki tevékenységről nem kell a sértettnek annak foganatosítása alatt szükségképen tudomást szereznie. Ilyenkor a későbbi, de önálló tudomásszerzés már felfedezésnek tekintendő és kizárja a büntetlenséget, mert a tettesen, illetőleg részeseken kívül első sorban maga a sértett, vagy az ő felhívása alapján más is abban a helyzetben van, hogy az eredményt elháríthatja. Ennek a felfogásnak ugyan ellenvehető, hogy hisz' akkor is fennforog a sértett részéről az elhárítás lehetősége, a mikor ez a tényálladáki tevékenységről ennek kifejtésekor és szükségképen szerez tudomást, csakhogy nem szabad elfelednünk, hogy ily körülmények között a sértett rendszerint oly állapotban van, hogy veszély nélkül elhárító tevékenységhez nem foghat, de különben is felfedezni csak azt lehet, a mi már létezik, de még ismeretlen, ámde ha a sértett az ellene elkövetett

1) V. ö. Commentar I. köt. 175. 1.

2) V. ö. Die Lehre vom Versuche. Stuttgart, 1888. 464. 1.

3) V. ö. Magyar büntetőtörvénykönyv magyarázata, 96. 1.

4) V. ö. Lehrbuch 212. 1.

5) V. ö. Lehrbuch 322. 1. 414. jegyz.

6) V. ö. Das Strafgesetzbuch 64. 1.

7) V. ö. Tankönyv 122. 1. 16. jegyz.

8) V. ö. Tankönyv 283. 1.

9) Ily nézetben voltunk »Büntetőjogi előadásai«-nkban is, v. ö. II. köt. 81. 1., melytől azonban újabb megfontolás alapján némileg eltérünk.

cselekményről már az első pillanattól fogva tudomással bírt, akkor az nem volt előtte ismeretlen s így nem volt mit felfedeznie.

Ha az elhárítást célzó tettes vagy részes azért közli a történeteket valamely harmadik személylyel vagy akár magával a sértettel, mert éppen ezek közreműködésével törekszik az eredmény bekövetkezését megakadályozni, e közlése ugyan felfedezés, mindazonáltal nem akadályozza a büntetés-elengedésnek, mert ha — mint kifejtettük — a tettes stb. akkor is menekül a büntetés alól, midőn nem maga, hanem más közvetítésével hárítja el az eredményt, úgy miután ez utóbbi esetben a közlés egyenesen *feltétele* az elhárítás lehetőségének, ellenmondás lenne az ilyen — tulajdonképen az elhárító tevékenység részeként jelentkező — közlést jogilag is felfedezésnek minősítve, az elhárító tettet büntetni. És különben is a törvény e szavai »mielőtt cselekménye felfedezettett volna« arra céloznak, hogy csak az a tudomásszerzés esik a felfedezés fogalma alá, mely a tettetstől, illetőleg részesektől függetlenül következik be.

Többször említettük, hogy a felfedezés hiánya objectiv ismérv, azaz hogy a törvény a felfedezés utáni időben kifejtett elhárítást azért nem minősíti büntetést kizáró oknak, mert ily esetben az eredményt más is elháríthatja, és így nem szükséges már a tettetst a büntetlenség ígéréssel az eredmény bekövetkezésének megakadályozására bízni. Ámde akkor csak abban az esetben zárható ki a büntetés elengedése, ha elvárható, hogy az, ki a cselekményről tudomást szerzett, az abból származható jogsértő eredményt akár közvetlen tevékenységével, akár közvetve — idegen erőket használva fel, vagy a cselekményt a hatóságnál feljelentve — el fogja hárítani. A különben büntetlenséget javalló kriminálpolitikai ok ereje csak ily feltételek mellett: *a más részéről való eredmény elhárításának lehetősége esetén* szűnik meg. E lehetőség azonban csak akkor forog fenn, ha olyan valaki fedezte fel a cselekményt, ki képes arra, hogy az eredményt elhárítsa, a már folyamatban levő okfolyamatot megszakítsa, illetőleg az elhárításra irányuló okfolyamatot megindítsa. Egy hat éves gyermek, vagy egy önmagával tehetetlen ember felfedezése nem akadályozza tehát a büntetés elengedését.

Ugyanez okból kétségtelen, hogy csak az a felfedezés zárja ki a büntetlenséget, mely a cselekménynek *büntetőjogi* minőség-

ben való tudomásvételét közvetíti.¹⁾ A ki ugyanis a cselekményt nem mint jogsérelemre irányulót ismeri fel, az nem is gondolhat az ő tudomása szerint jogilag megengedett vagy legalább is közömbös eredmény elhárítására. Pl. jelen vagyok s látom, midőn a tettes barátomnak a mérget beadja, de azt hiszem, hogy fejfájás ellen adatott be a por mert erről volt szó.²⁾ Az már nem szükséges, hogy a harmadik személy tudomása a büntetendő cselekmény pontos minősítését is átfoglalja, mert az elhárítás lehetősége és várható volta nem a minősítésen, hanem a cselekmény ama tulajdonságán fordul, hogy az jogsértő eredmény bekövetkezését vonhatja maga után; elég tehát pl., ha valaki észrevette, hogy a tettes tüzes taplót dugott a zsúptető alá; ezzel a cselekmény már fel van fedezve, és pedig mint olyan, mely jogsértő eredményt hoz létre és a büntetőtörvénykönyvbe ütközik; az teljesen közömbös, vájjon tudja-e vagy sem az illető harmadik személy, hogy e felfedezett büntetendő cselekmény a törvény melyik tényálladékaival egyezik,³⁾ hogy ölés, gyújtogatás vagy csupán ingatlan rongálás.

A felfedezés hiányának objectiv minőségű feltételként való megkivánásából nyilvánvaló, hogy maga a felfedezés pusztán ténye zárja ki a büntetlenséget; az elhárító tettesnek vagy részének erről való tudomása tehát figyelmen kívül marad, azaz míg egyfelől, ha a cselekmény fel van fedezve, az eredmény bekövetkezését megakadályozó tettes vagy részés akkor sem menekül, ha tévesen azt hiszi, hogy cselekményéről még senki sem tud,⁴⁾ másfelől ha a cselekmény tényleg még nincs felfedezve, a tettes azonban ellenkező tudomása daczára az eredményt elhárítja, úgy a mennyiben az elhárító tevékenység egyébként önkéntes, nem büntethető, mert ily esetben valósággal nem forgott fenn az elhárításnak lehetősége másnak révén.⁵⁾

Végezetül megjegyzendő még, hogy a büntetlenség meg-

¹⁾ *Finger* ellenkezően, v. ö. Lehrbuch 322. 1. 413. jegyz.

²⁾ Ugyanígy *Frank*, Vergl. Darst. Alig. Teil V. köt. 235. 1.

³⁾ V. ö. *Angyal*, Büntetőjogi Előadásai II. köt. 81. 1.

⁴⁾ így a német irodalom, nálunk *Schnierer* Komm. 96. 1.; *Horovitz* 121. 1.; ellenkezően *Fayer* kézikönyv I. köt. 253. 1., *Finkey* Tankönyv 283. 1.

⁵⁾ V. ö. *Wlassics*, i. m. 256. 1.

szerzésére elég, ha a tettes vagy részes az elhárító tevékenységet a felfedezés előtt *megkezdi*; ezzel ugyanis — feltéve, hogy azt tovább folytatva az eredmény bekövetkezését csakugyan meg is akadályozta — bebizonyította, hogy már akkor megváltozott szándéka, midőn még teljesen tőle függött az eredménynek be vagy be nem következése. Az elhárító tevékenység megkezdése után bekövetkezett felfedezés tehát egyáltalán nem érinti a büntetlenséget.

Eredményelhárítás és jóvátétel.

I.

A büntetendő cselekmények törvényes fogalmainak megállapításánál a törvényhozót mindig az a gondolat vezérli, hogy a jogsértő vagy jogveszélyeztető tényálladékok közül azokat, melyeknek esetében az igazságosság és czélszerűség az egyszerű magánjogi vagy közigazgatásjogi kényszereszközökkel nem éri be, hanem büntetést követel, kiválassza és ezeknek oly körülírást adjon, mely lehetővé tegye a büntetésnek alkalmazását már oly időpontban, midőn a társadalmi együttlét feltételei súlyosabb sérelmet szenvedtek, illetőleg jelentősebb veszélynek tétettek ki. Az állam büntetés-igényét a törvényes fogalmat *betöltő* tényálladék teremti meg, mely abban a pillanatban existens, mihelyt a büntetendő cselekmény meghatározásában *leírt* sérelem vagy veszély létrejött. A fogalmi kereten kívül eső, azon túlmenő tényálladáki részletek a büntetés-igény szempontjából közömbösek, de átvihetők a tényálladékot egy más törvényes fogalomba, vagy előidézve a bűnösség fokozódását, figyelembe jöhetnek a büntetés kiszabásánál. E szabály természetesen a büntetendő cselekmény törvényes fogalmához nem tartozó eredményre is áll, melynek bekövetkezése vagy elmaradása ama büntetendő cselekményből eredő büntetés-igényt nem érinti. Így midőn a magyar büntető-törvénykönyv 422. §-a értelmében a gyújtogatás büntettét az követi el, ki olyan házat stb., mely emberek lakául szolgál stb., felgyújt s midőn a törvényes fogalom a valósággal létrejött tényálladékot csak addig a pontig öleli fel, melyen a felgyújtani szándékolt tárgy meggyuladt, vagy hogy az állandó gyakorlat meg-

állapítását idézzük, midőn »a gyújtogatás büntette be van fejezve, mihelyt a felgyújtandó tárgyon a tűz fellobbant, habár a láng még nem is csapott fel«,¹⁾ úgy kétségtelen, hogy a további eredmények, pl. a ház leégése figyelmen kívül maradnak, illetőleg csak a büntetést emelik, vagy súlyosabbá minősítik a cselekményt, mi felvett példánknál bekövetkezik, »ha a gyújtás idején a felgyújtott helyiségben levő személy a tűz által életét veszti« (Btk. 424. §. 1. pont). Minél korábbi időpontban zárja le a törvény a fogalmi meghatározásban felvett tényálladékat, azaz mennél előbbi mozzanatnál tekinti azt oly egységnek, mely mint befejezett büntetendő cselekmény tölti be a törvényes fogalmat, annál inkább fordulhat elő az az eset, hogy a valósággal elkövetett cselekmény egyes részletei, némelykor már tevékenységi mozzanatok is, máskor csupán további jogsérelmek a fogalmi körből kiesnek. A formális és materiális befejezés között jelentkező különbség, más szavakkal az utóbbiból az előbbinek levonása után fennmaradó részlet, mint említettük, a büntetés-igény szempontjából közömbös, de a sértett fél irányában már nagyon is jelentős, mert mindig vagy a sérelem fokozódásával, vagy új sérelmek bekövetkezésével, vagy az eddig csupán veszély képében jelentkezett baj megvalósulásával jár. *E tényállódék-részlet elmaradása tehát mindenesetre kedvező a sértett félre.* De akkor oda kell törekednünk, hogy az ne is következék be, szóval meg kell ragadnunk azokat az eszközöket, melyeknek felhasználásával nagyobb érdekek sérelme nélkül remélhető, hogy a formális befejezést követő tényálladék nem valósul meg. És ez eszközök közül ismét kiemelkedő helyet foglal el a büntetés enyhítésének, esetleg elengedésének kilátásba helyezése annak a büntetendő cselekmény elkövetésében tettesi vagy részesi minőségben közreműködött egyén javára, ki a formális befejezést követő tevékenység felhagyásával, illetőleg a további jogsértő eredmények bekövetkezésének megakadályozásával a törvényes fogalmon ugyan kívül eső, de a büntetendő cselekménnyel megtámadottnak jogilag védett érdekeit érhető sérelmek elmaradását előidézi. Midőn a törvény ily esetben a büntetést enyhíti vagy elengedi, lényegileg ugyanazt a kriminálpolitikai okot veszi alapul, mint a melynek hatása alatt

¹⁾ V. ö. Grill-féle döntvénytár VIII. köt. 900. 1. 2675. sz.

a kísérlettől visszalépőt felmenti. A hol alapos a remény aziránt, hogy a törvény a büntetés-enyhítés vagy büntetlenség ígéretével a sértettet s a társadalmat nagyobb bajtól óvja meg, mint a mekkora az elkövetőnek nyújtott kedvezményből származhatik, ott nem csak indokolt, de kívánatos is e kedvezmény megadása. Érdemileg nincs különbség a kísérlet s az olyan formálisan bevégzett büntetendő cselekmény között, melynél a sértő tevékenység folytatása s további jogsérelmek bekövetkezése várható; ha tehát az »aranyhíd építése kriminálpolitikailag igazolt a kísérletnél, úgy helyesnek mutatkozik a formálisan bevégzett büntetendő cselekmények esetén is.¹⁾ És a törvényhozások nem is térnek ki e követelmény elől, sőt a régibb jogokban sem ritka bizonyos esetekben a büntetés elengedése vagy enyhítése.²⁾ A mai tételes büntetőjogok közül csak az *angol* jog s a *németalföldi* Btk. mellőzik a befejezést követő eredményelhárítás intézményének szabályozását. Az angol jog e részben követi a kísérlet tanában elfoglalt álláspontját;³⁾ a németalföldi büntetőtörvénykönyv viszont feleslegessé tesz minden különösebb szabályt, mert midőn a büntetendő cselekményekre megállapított büntetési tételek alsó határául az általános minimumot (egy nap, 50 cent) fogadja el, szabad teret biztosít a bírónak, ki igen nyomatékos enyhítő körülmények, tehát eredményelhárítás esetén is lemehet e minimumig; illetéknéppen a cél megközelítőleg épp úgy el van érve, mint azokban az államokban, melyeknek büntetőtörvénykönyveivel ilyenkor kivételképp a büntetlenséget biztosítják.

Azok a büntetőtörvénykönyvek és javaslatok, melyek a formális befejezés után is majd felmentenek, majd enyhítik a büntetést, ha a cselekmény elkövetője a további tevékenységtől eláll, illetőleg a még bekövetkezhető jogsértő eredményeket

¹⁾ V. ö. *Thomsen*, Lehrbuch I. köt. 183. 1., Bekämpfungsmethode 93. 1., *Oetker*, Rechtsgüterschutz und Strafe; Zeitschrift XVII. köt. 556—558. 1.; u. a. Strafe und Lohn; Gerichtssaal 70. köt. 359—360. 1.; *Schoetensack*, Tätige Reue; Vergl. Darst. Allg. Teil. II. köt. 435—439. 1.; *Herzog* i. m. 185. s köv. 1.; *Binding*, i. ru. Gerichtssaal 68. k. 23 1.

²⁾ V. ö. *Herzog*, i. m. 57. s köv. 1.; *Liszt*, Lehrbuch 285. 1.; *Vuchetich*, 295. 1.; *Panier*, i. m. II. köt. 250. 1.

³⁾ V. ö. fent 20. 1.

elhárítja, Schoetensack osztályozását ¹⁾ alapul elfogadva, három csoportra különíthetők.

1. A legtöbb törvénykönyv és javaslat (francia, belga, osztrák, német, magyar, olasz, portugál, svéd, finn, bulgár, orosz s több svájci kantonális büntetőtörvénykönyv s az osztrák javaslatok) nem elvi alapon, hanem csak egyes kiválogatott büntetendő cselekményeknél (többnyire a sui generis delictumokként büntetett előkészületek; az oly büntetendő cselekmények, melyeknek törvényes fogalmában a formális befejezés a tév-álladék kísérleti stádiumára esik; a hamis tanúzás; a közveszélyű büntettek) biztosít *külön kijelentéssel* büntetlenséget annak a közreműködőnek, ki — mint a német műszó átmagyarosításával a hazai irodalomban is mondani szokás — »tevékeny vagy tettleges megbánást« tanúsít.

2. Néhány törvényhozási munkálat (a görög, dán, japán és siami büntetőtörvénykönyv, valamint a legújabb osztrák javaslat és a svájci javaslatok) az *általános részben* szabályként mondja ki a tevékeny bánatnak büntetést enyhítő vagy kizáró hatását, de e mellett egyes büntetendő cselekményeknél *külön is* rendelkezik.

3. Végül a norvég büntetőtörvénykönyv *csak az általános részben* ad szabályt, de a vonatkozó 59. §-ban csupán büntetés-enyhítést, illetve lefokozást enged abban az esetben, midőn a tettes, mielőtt tudta volna, hogy az elkövetéssel gyanúsíttatik, cselekményének káros következményeit lehetőleg elhárította.

Mielőtt állást foglalnánk abban a kérdésben, hogy a három rendszer közül de lege ferenda melyik a leghelyesebb, lássuk előbb a magyar büntetőtörvénykönyv vonatkozó szabályait. Hazai tételes büntetőjogunkban a tevékeny megbánás a Btk. különös részének következő eseteiben vezet büntetlenséghez:

a) A Btk. 136. §-a értelmében a *felségsértés* néhány büntetténél (Btk. 126., 127., 130., 131., 133. és 134. §§.) megszűnik a büntethetőség, »ha a bűnös önként és mielőtt cselekménye felfedeztetett volna, az előkészítést vagy a megkezdett véghezvitelt abban hagyja és minden káros következményt, mely a tettesek, részesek és a szövetkezettek tevékenységéből netalán

¹⁾ V. ö. Vergl. Darst. Alig. Teil; II. köt. 448—457. 1.

származott, maga elhárít, vagy ha a hatóságnál kellő időben tett feljelentése folytán a következmények elháríthatnak«. E szakaszban foglalt rendelkezés lényegileg nem más, mint a Btk. 67. §-ának a sui generis delictumokként büntetni rendelt s felség-sértés elkövetésére irányuló előkészületi és kísérleti cselekményekre való kiterjesztése. A büntetlenség feltételei is azonosak; ezek: az önkéntesség és a felfedezés előtti abbanahagyás, illetőleg következményelhárítás; hogy az elhárítás a tettes közvetlen tevékenységének, avagy az általa felhívott hatóság közbelépésének eredménye-e, az itt is közömbös; szóval a káros következményeknek a közreműködők valamelyikének magatartásával okozati összefüggésben levő *elmaradása* szükségeltetik; a pusztá igyekezet vagy törekvés tehát ehelyütt sem elégséges, mert — mint Illés helyesen megjegyzi — »itt nem annyira a subjektív momentumra, mint inkább arra helyezi a törvény a fősúlyt, hogy tevékeny megbánás és visszalépés által egyszersmind való-ságos objectív eredmény is éressék el«. ¹⁾ Kérdéses lehet, hogy vájjon csak a visszalépő menekül-e, vagy az összes közreműködők is? A törvény szerint ugyanis a mondott feltételek esetére az idézett »*cselekmények büntethetősége*« szűnik meg, mely szavakból arra következtethetnénk, hogy azok is felmentendők, kik az elhárító tevékenységben nem vettek részt, illetve kiket a visszalépő vagy a hatóság a továbbhaladásban megakadályozott. E megoldás azonban nem felel meg az intézmény alaptermészetének, mely — mint a képviselőház igazságügyi bizottságának jelentéséből is kitűnik — merőben ama kriminálpolitikai megfontoláson nyugszik, hogy »minél veszedelmesebbek ezen merény-letek az összes államra nézve, annál inkább van érdekében az önkéntes elállást, a megkezdett büntett abbanahagyását, káros következményeinek elhárítását előmozdítani, arra indokot és alkalmat szolgáltatni«, ²⁾ ámde akkor a kedvezményben csak az részesülhet, kiben ez indokok fogékony talajra találtak, ki tehát az eredményt elhárította, illetőleg az elhárító tevékenységben hatályosan részt vett.

b) Miután a *szövetség* sem más, mint előkészület, következőleg ha az abban való részvétel büntetendő, kriminál-

¹⁾ V. ö. Kommentár, III. kiad. II. köt. 27. 1.

²⁾ Löw, i. m. II. köt. 72. 1.

politikai szempontból kívánatos a szövetségből kilépőt és illetőleg a veszély megszüntetőjét büntetés-elengedéssel jutalmazni. Büntetőtörvénykönyvünk kifejezetten ugyan csak a felségsértés, hűtlenség és lázadás elkövetésére létrejött szövetségnél biztosítja e kedvezményt (Btk. 137., 151. és 160. §§.), de kétségtelenül per analógiám megadandó a büntetlenség a hatóság elleni erőszak (Btk. 170. §.), pénzhamisítás (Btk. 205. §.), gyilkosság (Btk. 288. §.) és gyújtogatás (Btk. 428. §.) elkövetésére létrejött szövetségnél is¹⁾, mert ha a súlyosabb cselekményekre irányuló szövetségből való kilépést bizonyos feltételek mellett büntetlenséggel jutalmazza a törvény, úgy nem tehető fel, hogy az enyhébb vagy legalább is azonos súlyakra irányúinál e kedvezményt ki akarta zárni. A büntetés-elengedésre a Btk. 137. §-a értelmében azonban csak az számíthat, »ki előbb, mintsem« az illető büntetendő cselekmény »elkövetésére a szövetkezésen fölül valami merényeltetett, s mielőtt azt a hatóság felfedezte volna: a szövetségtől eláll, és elállását a szövetkezetteknek nemcsak tudomására juttatja, hanem azokat a merénylet felhagyására bírni törekszik, vagy pedig a szövetséget a hatóságnak feljelenti«. A büntetlenségnek, mely a törvény szavai értelmében kifejezetten *csak a visszalépőt* illeti, *feltételei*, hogy a szövetkezők még ne lépték át legyen az előkészület határvonalát,²⁾ hogy a szövetséget a hatóság még nem fedezte fel; ³⁾ a visszalépés *módjai*; vagy a szövetségből való kilépés, vagy a hatósághoz intézett feljelentés. A kilépést illetően a törvény elállást, ennek a szövetkezettek tudomására juttatását és azt kívánja, hogy a kilépő *törekedjék* a szövetkezteket »a merénylet felhagyására bírni«. De elég-e vájjon az egyszerű törekvés? Nézetünk szerint nem elég, mert az állam csak akkor mondhat le a büntetésről,

¹⁾ Ugyanígy *Illés*, v. ö. Kommentár vonatkozó helyeit és *Bernolák*, A büntető törvények és a büntető novella. Budapest, 1908. v. ö. különösen 269—270. l.

²⁾ A »merényeltetett« szóval a törvény a kísérletre, a tervbevett cselekmény véghezvitelének megkezdésére utal; ugyanígy *Bernolák*, i. m. 167. l. — Ha már kísérlet követtetett el, úgy a szövetség tagjai bűnrészesekként vonandók felelősségre, s az illető cselekmény kísérlete miatt büntetendők, miből folyólag büntetlenségük csak a Btk. 67. §-ában meghatározott feltételek esetén állhat elő.

³⁾ Magánégyén felfedezése közömbös.

ha a büntetlenség Ígérétenek meg volt az a foganatja, hogy a magasabb érdekeket sértő vagy veszélyeztető következmények elhárítottak. Különben a büntetőtörvénykönyv 137. §-ához fűződő ministeri indokolás is azt mondja: »nem elég, hogy az illető kilépjen a szövetségből, hanem szükséges, hogy a szövetekezésből származható veszélyt megakadályozza.«.) Ha e törekvés nem vezet sikerre, úgy a büntetlenség még mindig megszerezhető és pedig egyszerűen azáltal, ha a szövetségben eddig résztvett egyén azt »a hatóságnál feljelenti«. Itt már elég az egyszerű feljelentés, s a büntetés alól még akkor is felmentendő a feljelentő, ha a hatóságnak nem sikerül a káros következmények bekövetkezését megakadályozni.²⁾

c) Egyik-másik büntetőtörvénykönyv (francia, belga, olasz stb.) s ezek mintájára a mi 1878. évi V. t.-cikkünk is: *lázadás* esetén, mely tulajdonképen már a csoportosulással be van fejezve, 159. §-ában a felbujtók és vezetők kivételével felmenti a büntetés alól azokat, »kik a polgári vagy katonai hatóság felhívására a lázadás színhelyét elhagyják és a lázadásban többé részt nem vesznek«. Nagyon természetes, hogy a kik a lázadás színhelyét a hatósági felhívás előtt önként elhagyják, szintén büntetlenséget élveznek.

d) A *hamis tanuzást* illetően a hamis nyilatkozatnak kellő időben történt visszavonása a német és finn büntetőtörvénykönyvek, valamint 1843-ik évi javaslatunk szerint büntetésenyhítésre, a francia, belga, németalföldi, olasz s bulgár, valamint hazai büntetőtörvénykönyvünk, továbbá a német javaslat 169. §-a értelmében pedig felmentésre vezet; a svájci javaslatok a bíróra bízák a büntetésenyhítés vagy elengedés közötti választást. Az irodalomban *John*,³⁾ *Liszt*⁴⁾ és *Dochow*⁵⁾

¹⁾ V. ö. Löw, i. m. II. köt. 72. 1. — *Bernolalc*, ellenkezően; v. ö. i. m. 156—157. 1.

²⁾ Ugyanígy a francia, belga, bulgár, orosz, osztrák büntetőtörvénykönyvek. — Az olasz Btk. 133. art.-ában minden esetben megkívánja a megakadályozást; részünkről de lege ferenda ehhez az állásponthoz csatlakozunk, mert csakis annak engedhető el büntetése, ki — közvetlen vagy közvetett tevékenységével — valóban elhárította az eredményt.

³⁾ V. ö. Entwurf mit Motiven zu einen Strafgesetzbuch für den Norddeutschen Bund. Berlin, 1868. 381. 1.

⁴⁾ V. ö. Die falsche Aussage vor Gericht. Graz, 1877.

⁵⁾ V. ö. *Holtz*. Handbuch III. köt. 248. 1.

a német Btk. álláspontját helyeslik és nem adnák meg a büntetlenséget, mert ez szerintük nem indít a megfontoltan tett hamis nyilatkozat visszavonására, és mert így tulajdonképen nem a hamis tanúzás, hanem a hamis nyilatkozat vissza nem vonása büntetettnek. E nézettel szemben *Stooss*¹⁾ kimutatja, hogy a büntetlenség Ígérete igenis indíthat visszavonásra, mert bármily megfontoltan tanúskodott is valaki hamisan, a cselekmény elkövetése után — különösen ha idegen befolyás alatt állott — igen gyakran megbánja tettét s így valószínű, hogy vissza fogja hamis nyilatkozatát vonni, ha tudja, hogy ez által nemcsak lelkiismeretét nyugtatja meg, hanem a büntetéstől is menekül.²⁾ Részünkről *Stooss* nézetéhez csatlakozunk és tehát helyeseljük, hogy a magyar törvényhozó büntetlenséget Ígér annak, ki hamis vallomását kellő időben visszavonja; a büntetés-enyhítésnek kilátásba helyezése ugyanis nem serkenthet eléggé a visszavonásra, mert a ki csak abban reménykedhetik, hogy ha leleplezi vallomásának hamis voltát, esetleg enyhébben lesz büntetve, az — hacsak más okok nem készítetik — inkább megmarad eredeti nyilatkozata mellett.

Büntetőtörvénykönyvünk 225. §-a szerint: »nem büntetetik az, a ki hamis tanúzását, nyilatkozatát vagy hamis esküjét az illető hatóságnál visszavonja, mielőtt ellene feljelentés történt, vagy a bűnvádi eljárás megindított és mielőtt hamis tanúzásából, nyilatkozatából vagy esküjéből másra hátrány háramlót volna«. A büntetlenséget az »*illető hatóságnál*« történt visszavonás idézi elő, mely alatt nemcsak ugyanaz a hatóság értendő, mely előtt a hamis vallomás tétetett, hanem az is, mely ugyanabban az ügyben utóbb eljár; a vizsgálóbíró előtt tett hamis vallomás tehát joghatálylallyal visszavonható az ítélebíróság előtt, az alsóbíróság előtt tett, a felsóbíróságnál stb. A joghatályos, azaz büntetlenségre vezető visszavonás azonban még három *feltétel* létezését kívánja, ezek: 1. hogy a hamis tanú ellen még nem tétetett feljelentés, 2. hogy ellene még nem indított bűnvádi eljárás és 3. hogy hamis tanúzásából másra még hátrány

¹⁾ V. ö. Vergl. Darst. Bes. Teil III. köt. 400—401. 1.

²⁾ Ugyanígy *Schoetensack*, v: ö. Vergl. Darst. Alig. Teil II. köt. 463. 1.

nem háramlóit. Az első és második feltétellel a törvény azt az elvet fejezi ki, hogy a visszavonás, mely lényegileg nem más, mint eredményelhárítás, csak addig az időpontig vezethet büntetlenségre, míg a hamis vallomásból eredhető hátrány bekövetkezését egyedül a hamisan tanúskodó akadályozhatja meg; a feljelentés, illetve a bűnvádi eljárásnak egyéb alapon való megindítása után már közömbös, hogy visszavonja-e a hamis tanú vallomását vagy sem, mert ilyenkor — a mennyiben a hamisság a bűnvádi eljárás során bebizonyítottatik — nem a visszavonás folytán hárul el a jogsértő eredmény. A harmadik feltétellel tulajdonképen azt mondja ki a törvény, hogy a visszavonás *előzze* meg a hamis tanúzásból másra háramolható hátrány bekövetkezését; ha tehát e hátrány a visszavonás előtt már beállott, a büntetés még akkor is kiszabandó, a mikor a visszavonás következményeként utóbb a káros eredmény megszűnt vagy jóvátétetett. *Hátrány* alatt nézetünk szerint valakinek jogi helyzetében beállott rosszabbodás, jogilag védett érdekeit ért csorbulás értendő. Hogy ez érdekek a vagyonhoz, becsülethez, személyes szabadsághoz vagy más javaink épségéhez fűződnek-e, az a hátrány fogalma szempontjából közömbös. Szóval hangsúlyoznunk kell, hogy hátrány alatt nem csupán a vagyoni jogi érdekcsoportulások értendők.¹⁾ Másfelől azonban kétségtelen, hogy a jogi helyzet rosszabbodásának pusztán valószínűsége, illetve lehetősége esetén még nem beszélhetünk hátrányról; az érdekcsoportulásnak mint valószínűségnek kell léteznie. Kérdés, vajjon az elsőbírósági és jogerőre nem emelkedett ítélettel bekövetkezettnek tekintendő-e a hátrány? Nézetünk szerint igen, mert az érdekcsoportulás már concretisálódott; sőt büntetőperben már a vizsgálat elrendelése, a vád alá helyezés, közvetlen idézés is valószínű hátránynak minősítendő.²⁾ Kell azonban, hogy a jogi helyzetnek ilyenemű változása, illetőleg az ezt előidéző bírói vagy hatósági rendelkezés meghozatala a hamis tanúvallomással összefüggjön;

¹⁾ V. ö. *Heil Fausztin*, Büntetőjog Tára 37. köt. 88. 1.; *Frank*, Strafgesetzbuch 218. 1.; *Schoetensack*, Vergl. Darst. Alig. Teli II. köt. 441. 1.; *Liszt*, Lehrbuch 594. 1.; *Binding*, Lehrbuch II. köt. 1. rész, 160—161. 1.; *Hatzig*, i. m. 62. 1.

²⁾ V. ö. *Heil*, id. ért. 88. 1.; ugyanígy a hazai s a német judicatura. V. ö. Büntetőjog Tára 52. köt. 177—180. 1.

következőleg ki a bíróság által figyelembe nem vett hamis tanúvallomását az első bírói ítélet hozatala után vonja vissza, a büntetlenség kedvezményében részesítendő.¹⁾ Egy esetben, midőn a tanú *vádlott javára* vallott hamisan, minek következménye ez utóbbinak felmentése volt, a Curia nem büntette a hamis vallomását visszavonó tanút, mert a hátrány »sem az állam büntető jogára, sem a káros kárkereshetőségére nem vonatkozatható«, hanem az alatt csak oly érdekcsorbulás értendő, »a mely magából a cselekményből másra, például elítéltetése, a vizsgálati fogságnak elrendelése által származott«, ily hátrány azonban tanú hamis vallomásából senkire sem háramlóit.²⁾

Megjegyzendő még, hogy e feltételek objectiv jellegűek, azaz a feljelentés megtételének, a bűnvádi eljárás megindításának, a hátrány beálltanak *tárgyi ténye* zárja ki a büntetlenséget; a feljelentést stb. követőleg tehát akkor sincs a visszavonásnak büntetés-elengedést előidéző hatása, ha a tanú abban a Íriszemben van, hogy feljelentés még nem tétetett, bűnvádi eljárás ellene még nem indított, illetve cselekményéből hátrány még nem következett be, és viszont: ha e feltételek egyike sem valósult meg, de a tanú — bár tévesen úgy tudja, hogy feljelentették stb — vallomását visszavonja, felmentendő.³⁾

A büntetlenség kedvezményében természetesen csak a hamis vallomást tett s azt kellő időben visszavont egyén részesíthető; a felbujtóra e kedvezmény nem terjeszthető ki.⁴⁾ Ha azonban a felbujtó bírta reá a tettést a visszavonásra, úgy annak is megadandó a büntetlenség.⁵⁾

e) A *'párbaj* vétségénél több esetben bevégzett büntetendő cselekményként bünteti a törvény az előkészületet, kísérletet, bűnsegélyt, sikertelen felbujtást; így jár el, midőn a kihívást és annak elfogadását, a kiegyezés megakadályozását, a párviadalra buzdítást, a fegyveres kiállást önálló cselekmény formájába öltözteti. Ámde ezáltal — hacsak külön nem rendelkezik —

¹⁾ V. ö. Büntetőjog Tára 58. köt. 275—277. 1.

²⁾ V. ö. Büntetőjog Tára 28. köt. 257—260. 1.

³⁾ V. ö. *Illés*, Kommentár, II. köt. 244. 1.

⁴⁾ V. ö. A képviselőház igazságügyi bizottságának jelentését; *Löw*, i. m. II. köt. 368. 1.; *Fayer*, Kézikönyv II. köt. 82. 1.

⁵⁾ V. ö. *Schoetensack*, i. m. 442. 1.

kizárja a visszalépésnek büntetlenségét előidéző hatását, mert alapelv, hogyha a büntetendő cselekmény bevégeztetett, úgy minden további magatartás közömbös. Viszont azonban nyilvánvaló, hogy — mint a képviselőház igazságügyi bizottságának jelentéséből olvassuk — »az állam és társadalom érdekében van, hogy a felek a párviadaltól minél több esetben elálljanak«¹⁾ s erre éppen azzal lehet a feleket leghatályosabban biztatni, ha a törvény az elállás esetére büntetlenséget ígér. E megfontolás vezette a törvényhozót, midőn a Btk. 297. §-ában kijelenti, hogy: »Ha a felek a párviadaltól elállottak: senki sem büntethető«.

E rendelkezés, mely a külföldi törvényhozási munkálatok legtöbbszörében is fellelhető, mindaddig lehetővé teszi a büntetlenség megszerzését, míg sebesülés nem történt. Hogy a kihívás, annak elfogadása, sőt a fegyveres kiállítás után is mentesítő hatása van még az elállásnak, az kétségtelen, mert míg az első és második ministeri javaslat a 285. §-ban csak a kihívás, illetve annak elfogadása után bekövetkezett elállásnak tulajdonított mentesítő erőt, addig a képviselőház igazságügyi bizottsága e megszorító szavakat kihagyta s a törvénybe is átment szakaszt a fegyveres kiállásra vonatkozó 296. §. után helyezte, miáltal kifejezésre juttatta, hogy a fegyveres kiállítás után történt elállás is büntetlenségre vezet.²⁾ Kérdéses lehet azonban, hogy vajjon beáll-e a büntetlenség abban az esetben is, ha a felek akkor lépnek vissza, a mikor már a fegyvereket is használták, pl. már egymásra lőttek, de a golyók nem találtak, vagy megkezdették a viaskodást, de sebesülés még nem történt? Különböztetnünk kell: ha a segédek az előzetesen megállapított feltételek alapján a párviadalt befejezettnek jelentették ki, úgy elállásról nem lehet szó, ellenkező esetben azonban nincs ok azt meg nem állapítani s a büntetlenséget kizárni, mert ha nem elállás, hanem meJ* akadályozás oka a viaskodás megszűnésének, a felek a Btk. 296. §-a alapján büntetteinek, ámde erre a 297. §. kiterjed.³⁾

Az *önkéntesség* ismervét kifejezetten nem kívánja meg a

¹⁾ V. ö. Löw, i. m. II. köt. 525. 1.

²⁾ V. ö. Löw, i. m. II. köt. 524—525. 1.; *Illés*, Kommentár II. köt. 581. 1.; *Fayer*, Kézikönyv II. köt. 206. 1.; *Finkeij*, Tankönyv 575. 1.

³⁾ Ugyanígy a Curia, v. ö. Büntetőjog Tára 36. köt. 70. 1.; v. ö.

törvény, mindazonáltal kétségtelen, hogy ha a felek pl. azért nem folytatják a vívást, mert a rendőrség közbelépett, nem elállásról, hanem megakadályozásról van szó. Különbösen a dolog természetéből is folyik, hogy csak az önkéntes elállás esetén indokolt a büntetés elengedése.¹⁾

Vítás kérdés, vajjon *csak a kölcsönös* vagy az egyoldalú elállás is biztosít-e büntetlenséget? Hazai irodalmunk s joggyakorlatunk csak abban az esetben menti fel a büntetés alól a feleket, ha azok közmegegyezés alapján, tehát *kölcsönösen* állnak el a párviadaltól; ²⁾ ugyanígy a német irodalomban *Liszt*,³⁾ *Hatzig*,⁴⁾ *Oetker*,⁵⁾ kik a többes számból (»Partiétien«) következtetnek a kölcsönösség kellékére. *Binding*,⁶⁾ *Kohlrausch*,¹⁾ *Frank*⁵⁾ viszont egyoldalú elállás esetén is elengedendőnek vitatják a büntetést, de természetesen csupán az ellálló felet (*Binding* még ennek segédeit is) mentesítik. Részünkről az utóbbi felfogáshoz csatlakozunk s egyoldalú elállás esetén is megadnók a büntetlenséget; mert ha a törvény elengedi a büntetést, midőn mindkét fél eláll, úgy nem tételezhető fel, hogy büntetni akarja azt, ki visszalép, csak azért, mert a másik fél a maga részéről tovább folytatta a párviadalt. Az ellenkező nézet elfogadásával teljesen a magánakarát döntene a büntetés és felmentés kérdésében. Ily esetben azonban csak az ellálló fél büntetése engedhető el; a segédek büntetendőek, kivéve azokat, kik a párviadalt megakadályozni törekedtek (Btk. 300. §.)⁹⁾

még *Fayer*, Kézikönyv II. köt. 206. L, *Illés*, Kommentár II. köt. 582. 1.; *Finkey*, Tankönyv 575. i. m.

¹⁾ Így az általános felfogás s a bírói gyakorlat is; a véletlen elmaradás sem elállás, v. ö. Büntetőjog Tára 53. köt. 54—57. 1.; a külföldi Btkvek többnyire felveszik a rendelkezésbe az önkéntesség ismértét.

²⁾ V. ö. *Illés*, Kommentár II. köt. 580—581. 1.; Büntetőjogi Határozatok Tára. Budapest, 1907. I. köt. 133. 1.

³⁾ V. ö. Lehrbuch 328. 1.

⁴⁾ V. ö. i. m. 63. 1.

⁵⁾ Die gesetzlichen Merkmale, in Haupt- und Nebenfrage. Gerichtssaal 64. köt. 215. 1. 1. jegyz.

⁶⁾ V. ö. Lehrbuch I. köt. 71. 1.

⁷⁾ V. ö. Zweikampf, Vergl. Darst, Bes. Teil. III. köt. 145. I.

⁸⁾ V. ö. Strafgesetzbuch 276. 1.

⁹⁾ V. ö. Bernolák, i. m. 273. 1.

Kölcsönös elállás esetén a törvény szavai szerint *senki sem* büntethető; ilyenkor tehát még azok a segítők is menekülnek, kikre a Btk. 300. §-a nem alkalmazható, sőt felmentendők a kiegyezést megakadályozó s a párviadalra buzdító egyének is.

f) A *gyújtogatásnál* szintén elengedi a törvény a büntetést, ha — mint a Btk. 427. §-ában elvessük — »a tűz tovább terjedése előbb, mint a tett felfedezettett és nagyobb kár okoztatott volna, a tettes által, vagy az ő intézkedései következtében eloltott«, helyesebben megakadályoztatott. A gyújtogatás ugyanis be van fejezve, mihelyt a felgyújtani szándékolt tárgy meggyuladt; a tulajdonképeni jogsérelem azonban csak ezután következik be; ezt megakadályozandó, a törvény — ismét kriminálpolitikai okokból — büntetlenség ígéréssel biztatja a gyújtogatókat az oltásra. A mint a miniszteri indokolás mondja: »ezen esetben is a nagyobb s esetleg igen nagy veszélynek eltávolítása uralkodik a tisztán jogi szempont fölött.«¹⁾

E szakasz a helyes felfogás szerint kiterjed a tűzvészokozás vétségére is,²⁾ mert ha a szándékos gyújtogatásnál felmenthető az, ki a tüzet eloltva megakadályozza a nagyobb kár bekövetkezését, úgy sem a méltányosság, sem a czélszerűség szabályaival nem volna összeegyeztethető büntetni azt, ki gondatlanságból okozta a tüzet, de azt ugyancsak eloltotta, mielőtt nagyobb kár állott volna elő.³⁾

A büntetlenség *feltételei*: 1. hogy a tűz a tettes által vagy az ő intézkedései következtében *eloltatott*, illetve annak tovább terjedése *megakadályoztatott*; a sikertelen, bár legjobb törekvés tehát nem elegendő; az nem szükséges, hogy a tettes az oltásban maga is részt vegyen, elégséges, ha a nagyobb kár elmaradása az ő magatartásának (pl. tűzoltóság értesítése) következménye; ⁴⁾

¹⁾ V. ö. *Löw*, í. m. II. köt. 825. 1.

²⁾ Ellenkezőleg *Schnierer*, v. ö. Kommentár 593. 1.

³⁾ Ugyanígy *Illés*, Kommentár III. köt. 529. 1.; *Finkey*, Tankönyv 721. 1.; *Fayer*, Kézikönyv II. köt. 509. 1. és a német irodalom.

⁴⁾ A Curia felmentette azt, kinek intézkedései folytán a tüzet mások oltották el, habár ő ittas lévén, az oltásnál nem működött közre; v. ö. Büntetőjog Tára 22. köt. 92. 1.; továbbá, ki a tűz eloltása végett a lakókat álmukból felriasztotta, s ezek a tüzet eloltották; v. ö. Grill-féle Döntvénytár VIII. köt. 905. lap, 2693. sz. eset.

2. kell, hogy az elhárító tevékenység a *tett felfedezése és nagyobb kár okozása előtt* foganatosíttassák; a *felfedezés* e helyütt is objectiv értelemben veendő, de mint a hasonló szövegű német Btk. 310. §-ának magyarázatánál Schoetensack helyesen megjegyzi: a cselekmény csak az esetben tekinthető felfedezettnek, ha arról oly harmadik személy vesz tudomást, kinek részéről feljelentéssel vagy a nagyobb kár megakadályozása várható; ^{x)} a *nagyobb kár* fogalma elvi alapon nem határozható meg; ²⁾ e részben tehát esetről-esetre a bíróságnak kell döntenie; legfőlegb negative jelezhető annyi, hogy addig, míg csak a gyújtás helyén csapott fel a láng, a nagyobb kárról még nem lehet szó, mert különben egyáltalán ki volna zárva a 427. §. alkalmazhatósága.

A törvény szavai szerint ugyan »a *gyújtogatás* nem büntetetik,« de a rendelkezés alapjául szolgáló kriminálpolitikai ok természetéből kétségtelen, hogy csak a tettes, illetve azok a bűnrészesek mentesülnek, kik a 427. §-ban leírt feltételek mellett a tűz továbbterjedését megakadályozták.

De lege ferenda a cselekmény formális befejezését követő eredményelhárítás büntetőjogi hatásának megállapítására vonatkozó szabályokat a büntetőtörvénykönyvek különös részébe vennők fel. Általános elvi szabályllyal nézetünk szerint a kérdés nem oldható meg kielégítően,³⁾ nem már azért sem, mert a büntetés *teljes* elengedésébe csak néhány kivételes esetben mehet bele a törvény, t. i. ott, hol az igen nagy értékű jogi javakat fenyegető veszély elhárítása kizárólag a veszély előidézőjének további magatartásától függ, ki viszont csak akkor hallgat a sértő eredmény bekövetkezésének megakadályozását javalló motívumokra, ha ezeket: az elhárításhoz fűződő s a törvény által kilátásba helyezett büntetlenség tudata kellő erővel ruhazza fel.

¹⁾ V. ö. Vergl. Darst. Alig. Teil, II. köt. 443. 1.

²⁾ A német Btk. további (weiterer) kárról beszél.

³⁾ Legfőlegb annak kijelentésére szorítkozhatik a törvény, hogy a büntetés kiszabásnál vegye figyelembe a bíró a tettesnek az elkövetés után tanúsított magatartását, tehát tudja be enyhítő körülményként a tetteges megbánást; így a Vorentwurf zu einem Deutschen Strafgesetzbuch, Berlin, 1909. 81. §. és az 1909. évi osztrák javaslat 57. §-a.

A vonatkozó esetek gondos *kiválogatásáról* leket tehát csak szó s e részben a következő irányító elvek adhatók: 1. Míg a törvény bizonyos *előkészületi* és *kísérleti* cselekményeket önálló delictumok rangjára emel, addig ily esetekben az önkéntes elállásnak s eredményelhárításnak büntetést elenyésztető hatása feltétlenül elismerendő. Ha ugyanis a kísérletnél indokolt a visszalépő felmentése, úgy meg kell adni a büntetlenséget annak is, ki oly kísérleti tevékenység folytatásával hagy fel, melyet a törvény önállósított. A büntetés elengedését sürgető kriminálpolitikai ok erején a formakülönbség nem változtat. 2. Azoknál a büntetendő cselekményeknél, melyeket a törvény a még előrehaladó tevékenység befejeződése előtt zár le (pl. pénzhamisítás, közokirathamisítás, mely cselekmények formaliter a törvény meghatározása szerint már a hamisítványok elkészítésével, materialiter azonban csak azok forgalomba helyezésével, használatba vételével vannak befejezve, s a melyeket *sonka bűncselekményeknek* nevezhetünk,¹⁾ a tulajdonképeni jogsértő eredmény megvalósításától való önkéntes elállásnak legfőlebb büntetés-enyhítő hatást lehetne tulajdonítani,²⁾ mert pl. éppen a különböző hamisításoknál már a hamisítvány elkészítésében igen nagy jogveszély rejlik; a hamis közokirat vagy pénz ugyanis a tettes akarata ellenére is kerülhet idegen kézre s így súlyos anyagi károknak lehet előidézője; a veszély teljesen csak az esetben hárul el, ha a tettes a hamisítványokat megsemmisíti; ilyenkor még a felmentés is indokolt, de erre nem kell külön rendelkezés, mert az önkéntes megsemmisítésből nyilvánvaló, hogy a hamis pénz nem forgalomba hozás céljából készítettett, továbbá kétségtelen az is, hogy a hamis közokiratból — miután megsemmisítettett — senkire jogsérelem nem hárulhatik; az elállás azon nemeinél, melyekben a veszély teljesen nem szűnt meg, elegendőnek mutatkozik a büntetés-enyhítés, s ha itt a Btk. 92. §-a által nyújtott engedély a lefelé való haladásban nem elégít ki, biztosítson a törvény ily esetekre a rendesnél enyhébb különös büntetés-keretet.³⁾ 3. A *közveszélyű cselek-*

¹⁾ V. ö. *Binding*, Lehrbuch I. köt. 11—13. 1.

²⁾ A belga, olasz, portugál, svéd btkvek némely esetben ilyenkor is teljesen elengedik a büntetést, ha a tettes a materiális eredményt elhárítja.

³⁾ V. ö. *Weismann*, Urkundenfälschung, Vergl. Darst. Bes. Tell. VII; köt. 364—365.; *Schwetensack*, i. m. 461. 1.

mények közül a gyűjtogatáson kívül a többinél is meg lehetne adni nagyobb kár elhárítása esetén a büntetlenséget; az olasz Btk. 330. art.-a csak rendkívüli enyhítést engedélyez; kívánatosabb azonban a büntetésnek teljes elengedése, mert ha valavalahol, úgy éppen itt, hol annyi jelentős érdek forog koczán (gondoljunk a kútmérgezésre, a ragály terjedését akadályozó szabályok megsértésére, a közveszélyű rongálásokra stb.), kell megragadni minden eszközt, melynek alkalmazásától a nagyobb sérelmek elmaradása remélhető. A büntetés-enyhítés kilátásba helyezésétől nem várható sok siker, mert ha a közveszélyű cselekmény tettesében meg is szólal a lelkiismeret, csakhamar elnyomja azt a büntetéstől való félelem; csakis a büntetlenség tudata biztathat elállásra.

Az *egyszerű veszélyt* előidéző cselekményeknél némely esetben szintén indokolt lehet a veszélynek *nyomban* történt elhárítását büntetlenséggel jutalmazni.¹⁾ így megfontolandó, vajjon a Btk. 287. §-ában meghatározott kitétel bünteténél nem volna-e kívánatos a veszélyt elhárító tettes büntetését elengedni?

4. A *hamis tanulás* és hamis eskü büntetendő cselekményei, miután befejezettségükhöz a hátrány bekövetkezése nem kívánatik meg, lényegileg szintén veszélyeztető jellegűek; az igazságszolgáltatás tisztasága ugyan meg van sértve a hamis nyilatkozat megtételének pillanatában, a felek szempontjából azonban addig, míg a hamis vallomás figyelembe nem vétetett, csak veszély forog fenn; az állam érdeke tehát a kellő idejű visszavonás esetén is büntetést követel, ámde az államnak első sorban polgárai érdekét kell védelmeznie s mivel ezt éppen az által teheti meg, ha a hamis tanulás visszavonására s ezzel a feleket érhető hátrányok elhárítására biztat s mivel e biztatásnak — mint fennebb kifejtettük — a büntetlenség ígérete ad erőt: következőképp ehelyütt okvetlenül fenntartandó a visszavonáshoz fűződő büntetés-elengedés.

Schoetensack a francia és olasz büntetőtörvénykönyvek nyomán még az u. n. *tartós bűncselekményeknél* is javasolja a felmentést az esetre, ha a tettes a jogtalan helyzetet önként s

¹⁾ V. ö. Schoetensack, i. m. 462—463. 1.

azonnal megszünteti.¹⁾ Részünkről nem csatlakozhatunk e nézet-hez, mert a tartós bűncselekmények tényálladékának megvalósulásával már valóságos jogsértés jött létre, mely büntetést érdemel; a tartam pillanatnyi volta, illetve önkéntes megrövidítése csak mint rendkívüli enyhítő körülmény érvényesíthető.

II.

A büntetendő cselekmény majd veszélyezteti, majd sérti a jogilag védett érdekeket. Míg a sérelem be nem következett (kísérlet, önállósított előkészületi és kísérleti cselekmény, veszélyeztető delictumok), illetőleg míg további — a törvényes fogalomban meghatározott eredményen túlmenő — sérelmek előidézése valószínű, addig a törvény nagyobb szolgálatot tesz, ha a tulajdonképpen már kiérdemelt büntetés elengedésének Ígéretével a cselekvőt elállásra, illetve eredményelhárításra biztatva, a jogsérelmek bekövetkezését megakadályozza, mintha a szigorú jogi elv alapján a büntetést kiszabja s végrehajtja. Ha azonban a jogsérelem már megvalósult, úgy csak az esetben lehet szó a büntetés elengedéséről vagy enyhítéséről, ha remélhető, hogy a büntetlenség, illetőleg enyhébb büntetés Ígérete a cselekmény elkövetőit utólagos jóvátételre, az előbbi állapot helyreállítására, az okozott kár megtérítésére indítja. A kérdés, hogy e kriminálpolitikai ok a büntetésigényről való lemondásra készítse-e az államot, azonban természetesen csak azoknál a büntetendő cselekményeknél vetődik fel, a melyek által előidézett jogsérelmek az elkövetők részéről teljesen jóvátéhetőek. A hol tehát a büntetendő cselekmény a közvetlen jogsértő eredményen kívül oly mérvben zavarta meg a társadalmi rendet és nyugalmat, hogy ép ez utóbbi körülményre való tekintettel a büntetés alkalmazása kikerülhetetlen, ott az utólagos jóvátétel legfőlegb bíróilag értékelhető enyhítő körülményként jöhet figyelembe, de a büntetés elengedésére már csak azért sem vezethet, mert a jóvátétel csupán részleges: a közvetlenül sértett kielégítése mellett ugyanis fennáll még a

¹ V. ö. *Schoetensack*, i. m. 462. 1.

közbéke sérelme, melyet — legalább a mai társadalmi felfogás szerint — csak a büntetés egyenlíthet ki.

Ily cselekmények: a *becsületsértés és rágalmazás*, melyeknél a sértő nyilatkozatok utólagos visszavonása, a megkövetés, nyilvános bocsánatkérés bizonyos feltételek mellett a portugál Btk. 418. art.-a, valamint a svájczí javaslatok, így az 1908. évi- nek 106. §-a, sőt már a mi 1843-iki javaslatunk 269. §-a szerint is büntetlenségre vezethet. Az irodalomban a kérdés vitás; az 1906. évi szept. 9—13-án Kiel-ben megtartott 28-ik német jogász- gyűlés egyik határozatában kimondotta, hogy a bocsánatkérés, visszavonás büntetőjogi értékelése nem kívánatos.¹⁾ Részünkről csatlakozunk e nézethez és pedig főleg azért, mert a visszavonás- nak stb. amúgy is csak akkor tulajdonítható hatály, ha azt a sértett elégtételként elfogadja, ámde akkor — tekintettel arra, hogy a becsületsértés indítványi delictum — az indítvány vissza- vonása, illetőleg a magánvád elejtése következik be s így bírói intézkedésre nincs szükség.²⁾ A szemérem elleni büntettek körében is büntetlenséget fűz több törvénykönyv a tettes és sértett között létrejött házasság esetén a jóvátétel e formájához.³⁾ Hazai büntető- törvénykönyvünk idevágólag a 240. §-ban mondja ki, hogy: »az erőszakos nemi közösülés, a szemérem elleni erőszak és meg- fertőztetés nem büntetetik, ha a tettes és sértett között a bűn- vádi ítélet kihirdetése előtt házasság jött létre«. — Az újabb törvénykönyvek közül a norvég Btk. 214. §-a lényegileg hasonló szabadelvűséggel oldja meg e kérdést. — Szűkébb keretek között mozog a mi 1843-iki javaslatunk, mely csak a 211. §-ban leírt cselekmény (»A ki valamely hajadont, ki még korának tizen- nyolczadik évét meg nem haladta, annak megegyezésével házasa- sági vagv bujasági czélokra szülőitől vagy törvényes gondviselői- től elrablott vagy elorzott, egy évi rabságig büntetethetik!) esetére rendeli a 213. §-ban, hogy »a közkereset az által is elenyé-

¹⁾ V. ö. *Liepmann*, Die strafrechtlichen Verhandlungen des 28. deut- schen Juristentages. Gerichtssaal 70. köt. 45—54. 1. — V. ö. még *Dohna*: Privatgenugtuung; Vergl. Darst. Alig. Teil I. köt. 259. 1.

²⁾ V. ö. *Liepmann*, Vergl. Dart. Bes. Teil. IV. köt. 370. 1.; szerinte az indulatban elkövetett becsületsértésnél a visszavonásnak facultative meg kellene adni a mentesítő erőt.

³⁾ V. ö. *Mittermeier*, Vergl. Darst. Bes. Teil IV. köt. 213—215. 1.

szik, ha a tettes a leánynyal törvényesen érvényes házasságra lépett«. Lényegileg ugyanígy a svájci javaslatok (az 1903-iki a bíróságra bízva a döntést, v. ö. 127., 128. art.-ok, az 1908-iki már kötelezővé teszi a felmentést, v. ö. 127., 128. §§.), s az 1909-iki német Vorentwurf 248. §-a. — Készünkről az erőszakos nemi közöszlés és a szemérem elleni erőszak eseteiben bírói mérlegeléstől tennők függővé az utólagos házasság hatásának megállapítását; lehetnek ugyanis oly esetek, melyekben — mint erre Mittermaier figyelmeztet ¹⁾ a cselekmény elkövetője, vagy akár a sértettként szereplő nő egyenesen a büntetlenségre számítva követi el a cselekményt, illetve játszsza az áldozat szerepét, csak azért, hogy az ellenzett házasságot illeténmódon kikényszerítse; ily körülmények között a felmentés nem foghat helyt. Már a megfertőztetés cselekményénél fentartható az utólagos házasságnak feltétlen mentesítő hatása; itt a kijátszás veszélye nem forog fenn. A Btk. 321. §-ának esetében hasonlóképen meg kellene adni fakultative a mentességet, ha a sértő és sértett házasságra lépnek; ehelyütt ugyanis nem hagyható figyelmen kívül, hogy hazánk egyes vidékein a népszokásokhoz tartozik a feleségül kiszemelt leányt elszöktetni; ha tehát ez volt a nő-rablás indoka s a házasság a sértő és sértett között a bírói ítélet előtt meg is kötött: a büntetés ellenkezik a társadalmi fel-fogással.

A vagyon ellen irányuló bűncselekményeknél is többhelyütt majd a büntetés elengedését, majd enyhítését eredményezi az utólagos kártérítés, illetőleg a jóvátételt célzó komoly törekvés. A külföldi régi jogok többnyire csak enyhítő körülményt látnak a megtérítésben ²⁾ a porosz Landrecht 1116. art.-a a lopásnál s 1268. art.-a a csalásnál szintén csupán büntetés-enyhítést enged, ha a tettes a kárt önként, bírói közreműködés és harmadik személyek sérelme nélkül megtéríti.³⁾ Hazai joggyakorlatunk a teljes elengedés álláspontjára helyezkedett; *Bodo* szerint: »Si fur rem

¹⁾ V. ö. Vergl. Darst. Bes. Teil IV. köt. 21t. 1.

²⁾ V. ö. *Herzog* i. m. 60—62. 1.; *Oetker*, Rechtsgüterschutz und Strafe; Zeitschrift XVII. köt. 554—556. 1.

³⁾ »Die Wiederbeschaffung oder Erstattung wirkt nur insoweit, als sie freiwillig ohne Zutun des Richters und ohne Schaden eines drittens geschieht, eine Minderung der Strafe«.

furto ablatam sponte restituat. Tali in casu poena in totum cessare videtur«; ¹⁾ utóbb szintén csak enyhítették bíróságaink a büntetést; ²⁾ 1843-ik évi javaslatunk is így rendelkezik, midőn csupán enyhítő körülményt lát abban, »ha a törvényszegő az okozott kárt, még mielőtt ellene a büntető eljárás megindítatott, teljesen megtéríti« és illetőleg »ha büntette a teljes bevégzés után legalább öt évig fel nem fedeztetvén, az alatt magát minden tekintetben fedhetlenül viselte s az okozott kárt is a lehetőségig megtérítette (83. §.)«. Az újabb törvénykönyvek többnyire mellőzik a kártérítés büntetőjogi hatásának kifejezett megállapítását, a bírói gyakorlat azonban mindenütt enyhíti a büntetést; így hazánkban is általánosan követett tétel a judikaturában, hogy »a bűncselekmény okozta kárnak egészben vagy részben megtérítése enyhítő körülmény«.³⁾ Az olasz (432. art.), norvég (59. §.), orosz (574., 581., 591. art.-ok), mexikói (378. art.) és néhány svájci kantonális büntetőtörvénykönyv (zugi, baseli, oppenzelli, freiburgii, thurgau) az enyhébb jellegű vagyoni elleni bűncselekményeknél büntetést csökkentő hatást tulajdonít a kártérítésnek, azaz majd a rendes minimum alatt, majd enyhébb büntetésnemben engedi a büntetést kiszabni. Végül az 1852-iki osztrák büntetőtörvénykönyv 187. §-a ⁴⁾ a lopás és sikkasztás, az 1881. évi osztrák uzoratórvény az uzsora, az 1834-ik évi görög Btk. (114., 378., 393. és 402. §§.) a lopás, sikkasztás és csalás, néhány svájci kantonális Btk. (berni, graubündeni, schwyzi és tessini) a lopás és sikkasztás eseteiben bizonyos feltételek mellett teljesen elengedik a ^{büntetést}, ha a tettes az okozott kárt megtéríti. — Hazai büntetőjogunkban az 1883. évi XXV. t.-cz. 14/§-a rendeli, hogy »uzsoravétségért nincs büntetésnek helye, ha mielőtt a 9. §. szerint jogosítottak egyike indítványát megtette volna, a tettes az általa elkövetett törvényellenességet jóvá teszi és az adósnak vagy jogutódainak a már megkapott uzSORÁS vagyoni

¹⁾ V. ö. Jurisprudentia criminalis; Posonii 1751. 286 1.

²⁾ V. ö. *Pauler*, Büntetőjogtan II. köt. 235. 1.

³⁾ V. ö. Grill-féle döntvénytár VIII. köt. 130. 1.

⁴⁾ »wenn der Täter aus tätiger Reue, obgleich auf Andringen des Beschädigten, nicht aber ein Dritter für ihn, eher als das Gericht oder eine andere Obrigkeit sein Verschulden erfährt, den ganzen aus seiner Tat entspringenden Schaden wieder gut macht«.

előnyöket, a megkapás napjától számított 6%-os (az 1895. évi 35. t.-cz. 1. §-a szerint 5%) kamatokkal együtt visszatéríti«. Ezt a gondolatot újabb uzsora-törvényjavaslataink is fenntartják; így a legutóbbi Güntber-féle javaslat 5. §-a kimondja, hogy: »uzsora miatt büntetésnek nincs helye, ha a tettes a feljelentés megtétele előtt a szerződés semmisségét a sértettel szemben elismeri és a 7. és 8. §. szerinti kötelezettségének eleget tesz«, mely rendelkezés indokául a törvényelőkészítő felhossa, hogy az »a tapasztalat szerint előmozdítja a sértettet legközvetlenebbül érintő magánjogi sérelem kiegyenlítését«.

Az irodalomban e kérdés erősen vitás. Többen, így Glaser,¹⁾ Getz,²⁾ Seuffert,³⁾ Prins,⁴⁾ helyeslik ez eszmét és pedig többnyire azon kriminálpolitikai megfontolás alapján, hogy mivel a sértett igényeire a büntetőjognak az eddiginél fokozottabb figyelmet kell fordítania, következőleg meg kell ragadni minden eszközt, melynek segélyével ez igények kielégítése várható; különösen arra kell módot nyújtani, hogy a jogsérelem előidézője, kinek ez leginkább hatalmában áll, tegye jóvá az okozott károkat; ámde a büntetendő cselekmény elkövetője erre csak valamely a megtérítésre indító motívum hatása alatt fogja magát elhatározni; e motívum azonban, mely többnyire a lelkiismeret sugalmi nyomán alakul ki, egymagában ritkán indít tette, mert annak erejét a cselekményből eredő haszon élvezetének vágya ellensúlyozza; új motívum állítandó tehát a megtérítésre készítő indító-ok mellé és pedig olyan, mely nagyobb erővel lép fel a lélekben s még azokra is hatást gyakorol, kik nem megbánásból, hanem talán azért, mert a büntetéstől félnek, szeretnék a múltat »meg nem történtté« tenni. Ez új motívum nem lehet más, mint *a kártérítés ellenében ígért büntetlenség tudata*. Glaser szerint azért kell a tolvajt, ki az ellopott dolgot tulajdonosának visszaadja, felmenteni, mert a lopás büntetendő minőségét nem a dolog elvétele, hanem annak jogtalan birtoklása teremti meg; ha tehát a tettes a dolgot eredeti jogi helyzetébe visszaállítja, magartartásának bűnössége megszűnik, következőleg nem is büntet-

¹⁾ V. ö. *Lammasch*, Diebstahl und Beleidigung, Wien, 1893. 35. 1.

²⁾ V. ö. Bulletin III. köt. 274. 1.

³⁾ V. ö. Bulletin III. köt. 279. 1.

⁴⁾ V. ö. Bulletin III. köt. 130., 266. 1.

hető. Mások a kártérítésből a bűnösség csekélyebb mérvére s így oda következtetnek, hogy jóvátétel esetén legalább is lényegesen enyhítendő a büntetés. Merkel és Ideinze viszont abból indulnak ki, hogy mivel a kártérítés nem egyéb, mint a büntetésnek egy neme, következésképen az okozott károk helyreépítése a büntetéssel compensálandó s ezt mindenesetre csökkenti, sőt eshetőleg meg is szünteti.¹⁾ Az Union-nak 1891-ben Christianiában tartott harmadik nemzetközi congressusa is foglalkozott e kérdéssel s beható eszmecsere után a következő határozatot hozta: Ha a tettes kisebb vagyoni bűncselekmények eseteiben a károsultat kellő időben kártalanítja, úgy kívánatos a büntetés-től eltekinteni; ha azonban a tettes előzőleg vagyoni bűncselekmény miatt már büntetve volt, úgy e kedvezményben ne részesíttessék.²⁾

Részünkről a felhozott okok közül csupán a kriminálpolitikai jellegűt fogadhatjuk el; Glaser érvelése erőltetett s odavisz, hogy lopni szabad; Merkel és Heinze felfogásával szemben pedig ma már nem is kell bizonyítani, hogy a kártérítés és büntetés egymással össze nem mérhető fogalmak.³⁾ Arról van tehát szó, vajjon a sértett érdekei, melyek a megtérítést kívánják s ezzel kapcsolatban a büntetés-elengedésben eszközt látnak, nagyobbak-e, mint az államnak a büntetendő cselekmények elkövetői irányában fennálló büntetés-igénye? és illetőleg, hogy a büntetés teljes elengedése nem hátrányos-e bizonyos szempontból? Lássuk idevágólag az ellentábor argumentumait. *Lammasch*,⁴⁾ *Thomsen*,⁵⁾ *Zucker*⁶⁾ és *Schoetensack*⁷⁾ szerint a büntetlenség egyenesen ellentétben áll a jogi, erkölcsi és kriminálpolitikai alapelvekkel. *Jogilag* tarthatatlan, mert oda juttat, hogy a lopás miben sem különbözik a kölcsönügylettől; ha ugyanis a tolvaj csak arra van

¹⁾ V. ö. *Merkel*, Abhandlungen I. köt. 57. 1.; *Heinze*, Strafrechtstheorien und Strafrechtssprizip; *Holtz*, Handb. I. 337—338.; *Schoetensack*, Vergl. Darst. Alig. Teil II. köt. 468—470. 1.

²⁾ Bulletin, III. köt. 287. 1.

³⁾ V. ö. *Angyal*, Tankönyv II. kiadás 149—150. 1.

⁴⁾ V. ö. Diebstahl und Beleidigung 34. s köv. 1.

⁵⁾ V. ö. Bekämpfungsmethode 63. 1.

⁶⁾ V. ö. Bulletin III. köt. 282. 1.

⁷⁾ V. ö. Vergl. Darst. Alig. Teil II. köt. 481—482. 1.

kötelezve, hogy a lopott dolgot visszaadja, úgy lényegileg oly elbírálás alá esik, mint a késedelmes adós. És aztán mi történjék a részesekkel, ha a tettes már megtérítette a kárt? adjon talán a bűnsegéd mégegyszer kártérítést? vagy fizessen a tettesnek aránylagos összeget? vagy elég, ha beigazolható, hogy ő is károsodott a sérelmet jóvátenni? vagy legyen a kedvezményből kizárva? Akármelyik módot választjuk is, mindegyik képtelenségekhez juttat s igazágtalan is. De *erkölcsileg* sem helyes a kártérítéshez büntetlenséget fűzni, mert a kedvezményt legtöbbször az fogja élvezni, ki azt legkevésbé érdemli, t. i. a vagyonos tolvaj; a szegény ember a lopott értéket felhasználja s így nincs abban a helyzetben, hogy az okozott sérelmet kiegyenlítse. Míg tehát az megválthatja magát, ez a büntetés kiszenvédésére van kárhozthatva. Végül *kriminálpolitikai szempontból* éppenséggel káros a büntetésnek ily feltétel mellett való elengedése, a mennyiben az a tudat, hogy a kár megtérítésével még a befejezett lopás, sikkasztás stb. után is menekülhetni lehet a büntetés alól, egyenesen az elkövetésre ösztönöz.

Ez érvek oly meggyőzőek, hogy azok előtt meg kell hajolnunk annál is inkább, mert a sértett érdekei más módon is megóvhatók. Nézetünk szerint elegendőnek mutatkozik a kártérítést rendkívüli enyhítő körülménynek minősítve lehetővé tenni, hogy a bíróság ily esetben a rendes büntetéskeretből kilépjen s enyhébb mérték szerint, esetleg enyhébb nemben szabja ki a büntetést; és miután erre hazai büntetőtörvénykönyvünk 92. §-a módot nyújt, különös törvényi rendelkezést e részben nem tartunk szükségesnek. Sőt uzoratórvényünkben is törlendőnek véljük a fent ismertetett 14. §-t,²⁾ s ha azt az új uzorajavaslatok nyomán a törvényhozó nem mellőzné, úgy legalább ott ne tegye a büntetés kiszabását vagy elengedését magánegyezkedés tárgyává, hol a magánérdek sérelme mellett oly annyira előtérbe

¹ Meg lehet kívánni pl. az elévülésnél, a feltételes elítélésnél a kártérítést mint az elévülési idő megrövidítésének, a büntetés végrehajtása felfüggesztésének feltételét; a pénzbüntetésekben s az elközött tárgyak értékesítéséből befolyt összeg is felhasználható a sértettek kártalanítására stb. V. ö. *Angyal*, A sértett fél és az anyagi büntetőjog. Jogt. Közlöny 1904. évf. 413—414. 1.

²⁾ Az újabb osztrák javaslatok is mellőzik már e rendelkezést.

nyomul a közérdek sérelme, azaz a mikor üzletszerűen vagy visszaesésben elkövetett uzsora forog szóban.

Visszatekintve e különböző intézményekre, valamennyiben azt a közös alapgondolatot ismerjük fel, hogy az állam bizonyos körülmények között hatályosabban védi az egyéni és társadalmi javakat a büntetendő cselekményekből eredő jogsértésekkel szemben a büntetésnek teljes vagy részleges *elengedésével*, mint annak kiszabásával és végrehajtásával. A speciális prevenció céljai természetesen legtökéletesebben az egy érdesítés elvei szerint végrehajtott büntetés folyamán érhetők el; a bűnösség területén otthonos büntettest csak társadalmi megjavítás után szabad, vagy legalább is volna szabad a jogtisztelő polgárok közé visszabocsájtani; már a félúton levő büntettest előtt sokszor elég a visszavonulás ajtaját nyitva hagyni, melyen ha visszatér, nemcsak ő menekül meg a büntetett előélet súlyos és legtöbbször eltörölhetetlen bélyegétől, hanem midőn a veszélyeztetett jog alanyát meghagyja annak háborítatlan birtokában, a társadalmat is megkíméli a büntetendő cselekmény elkövetésével járó rázkódtatástól. A büntetés elengedése tehát valóban gyakran mint jogvédelmi eszköz illeszkedik be a büntetőjogba.

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés	3
Visszalépés a kísérlettől	8
I. Általában	8
II. Az elállás	25
III. Az eredményelhárítás	31
IV. Az önkéntesség	37
A felfedezés előtti elhárítás	48
Eredményelhárítás és jóvátétel	55
I. Eredményelhárítás	55
II. Jóvátétel	71
Befejezés	78

AZ ÉSZAKAMERIKAI BÜNTETŐJOG MAI VEZÉRESZMÉI ÉS REFORMINTÉZMÉNYEI

FINKEY FERENCZ

L. TAGTÓL.

(FELOLVASTA AZ 1911. JANUÁR 9-IKI ÜLÉSEN)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1911

16477. — Az Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-t. nyomása.

Épen huszonöt éve annak, hogy Tóth Lőrincz, a magyar jogtudománynak egyik kiváló veterán munkása, a régi magyar jognak avatott ismerője, egyszersmind az új koreszmének a büntetőjog terén is költői lelkű és classicus nyelvű előharczosa, tartott beszámolót ¹⁾ a tek. Akadémia előtt az 1885-ben Rómában ülésezett harmadik nemzetközi börtönügyi kongresszusról. Ez a gyönyörű nyelven megírt, s laikusra és szakemberre egyaránt tanulságos beszámoló keltette fel bennem még mint fiatal joghallgatóban a vágyat, vajha valamikor én is jelen lehetnék ily nemzetközi összejövetelen, részt vehetnék a különböző nemzetek szakembereinek tanácskozásában, okulhatnék az idegen nemzetek jogintézményeinek tanulmányozása által.

A sors oly kedvező volt velem szemben, hogy azóta — mint a büntetőjog és a börtönügy tudományának legkisebb munkása — immár két ízben lehettem a nemzetközi börtönügyi kongresszusnak résztvevő tagja. Az egyiket, az 1872-ben megindított sorozatban a VII-et, Fortuna istenasszony egyenesen elémbre hozta. Most öt éve 1905-ben itt Budapesten üdvözölhattük a különböző nemzetek képviselőit, a három világrészből összesereglett börtönügyi, illetőleg büntetőjogi szaktekintélyeket s mi, a magyar büntetőjog munkásai, a kongresszusi gyakorlatnak megfelelően kivehettük s tehetségünk szerint ki is vettük részünket a kongresszus munkájából is. A másíknak, a legutóbb 1910. október 2—8. napjain *Washingtonban*, az északamerikai Egyesült Államok fővárosában tartott VIII. nemzetközi börtönügyi kon-

¹⁾ *Tóth Lőrincz*: Emlékezések a nemzetközi börtönügyi kongresszusra Rómában, 1885. nov. 16—24. — 1886.

gresszusnak a m. kir. igazságügyi kormány, illetőleg a nagyméltóságú Minisztertanács kegyességéből szintén tagja lehettem, egyik hivatalos kiküldötte lévén a magyar kir. kormánynak, a mely kitüntető bizalomért lélekszerinti kötelességemnek ismerem e helyen is legforróbb köszönetemet és hálámát kifejezni mindazok iránt, a kik e kiküldetésemnek tényezői voltak s ezzel szakismereteim és látóköröm öregbitésére alkalmat adtak.

Így jutottam most abba a helyzetbe, hogy a washingtoni börtönügyi kongresszusról a tek. Akadémia előtt én is beszámolót tarthatok, remélve, hogyha nem a tud. Akadémia kiküldötte voltam is, érdeklődni méltóztatnak a börtönügy, illetőleg a büntetőjog legújabb fejleményei iránt, azok pedig, a kik ismerik a Tóth Lőrincz említett beszámolóját, mely a római kongresszus ismeretése mellett a nemzetközi börtönügyi kongresszusok létrejövetelét, szervezetét s a három első kongresszus történetét részletesen bemutatja, talán kíváncsiak is lesznek az azóta lefolyt s főleg a legutolsó kongresszusra, illetőleg arra, hogy minő új eszmék foglalkoztatják ma, 25 év után, a börtönügyi, illetőleg büntetőjogi szakembereket. Előadásom így egyrészt mintegy folytatása és kiegészítése a kidőlt mester beszámolójának, másrészt — miután a legutóbbi kongresszus egy másik világrészben, az ifjú s méltán nagyratörőnek nevezett Amerikában tartott — alkalmam lesz főleg az északamerikai büntetőjog mai vezéreszméi és reformintézményei felől tájékoztatni a tek. Akadémiát.

I.

A nemzetközi börtönügyi kongresszus mai hivatalos szervezetében először 1872-ben ült össze Londonban. Létrehozásában s központi szervének, az ötévenként tartandó kongresszusokat előkészítő »nemzetközi börtönügyi bizottságinak (Commission Pénitentiaire internationale) a megteremtésében épen az északamerikai Egyesült Államok-at s elsősorban az amerikai modern börtönügy egyik apostolát: Dr. E. C. *Winest* illeti a kezdemé-

¹⁾ *Enoch Cobb* ID'nes-nak (1806—1879) úttörői érdemét tisztelték meg az északamerikaiak azzal is, hogy a washingtoni kongresszus jelvénye

nyezés dicsősége és érdeme. Ennek daczára a kongresszus most először ülésezett Amerikában, az előző hét kongresszus Európa egyes államainak fővárosaiban tartatott (1872: London, 1878: Stockholm, 1885: Róma, 1890: Szentpétervár, 1895: Páris, 1900: Brüsszel, 1905: Budapest). A mostani kongresszusnak tehát épen az kölcsönzött különös vonzerőt reánk, európaiakra, hogy ez alkalommal módunk nyílt (legtöbbször) közvetlenül megismerkedni az »újvilág«-gal, annak börtönügyi és gyermekvédelmi intézményeivel, így tapasztalatainkat nagybecsű új benyomásokkal gazdagíthattuk, ismereteinket teméntelen új adattal bővíthettük.

A börtönügyi kongresszusok célja különben is nem elméleti, tudományos kérdések megvitatása, hanem a »börtönügy«, helyesebben a büntetés és a büntettek elleni védekezés gyakorlati eszközeinek, módjainak megbeszélése, e végből a művelt nemzetek börtönügyi és társadalombiztosító intézményeinek kölcsönös bemutatása, az újítások, a felmerült reformeszmék és reformintézmények bírálata, szóval a »börtönügy« nemzetközi elővitele, fejlesztése, a különböző nemzetek szakembereinek tájékozódása a börtönügy jelen állapotáról, eszméik, tapasztalataik kicserélése és értékesítése.

A »börtönügyi« jelző ma már nem is fedí híven kongresszusunk munkaprogramját. A négy első kongresszus három, a négy utolsó négy szakosztályra oszolva tárgyalta a »bizottság« (Commission pénit. internat.) által előre megállapított kérdéseket. Az egyes osztályok az első kongresszusokon még szorosan börtönügyi, vagyis a büntetés és pedig a szabadságvesztésbüntetés részletkérdéseivel foglalkoztak, ennek felelt meg az osztályok beosztása is, mely szerint az első osztály a büntetést megelőző, a második a büntetés ideje alatti, a harmadik a büntetés-végrehajtás utáni (a kiszabadult foglyokra vonatkozó) kérdésekkel foglalkozott. S eleinte a második, a sajátképeni »börtönügyi« osztály uralta a többi, így a római kongresszuson az I. osztály 6., a III. 7., a II. ellenben 15 kérdéssel foglalkozott. Az utolsó kongresszusokon

az ő reliefképével lett díszítve. E. C. Wines fia, a ma is élő, de már agg számba menő *F. H.* (Frederick Howard) *Wines* szintén kiváló börtönügyi író (a mai írók egyik legjelesebbje) s tevékeny részt vett a kongresszuson. Ő referálta a halálbüntetés jelen állásáról beérkezett jelentéseket.

azonban — az 1895-ben Párisban tartott ötödik kongresszustól kezdve — átváltozott az egyes osztályok neve és munkaköre, a II. osztály uralkodó jellege megszűnt, mind a három, majd 1895. óta négy osztály elé egyenlően 3—4 kérdés terjesztetett.

Az utolsó (párisi, brüsszeli, budapesti és a washingtoni) kongresszusokon az egyes szakosztályok beosztása a következő volt:

I. osztály: büntető törvényhozási kérdések (Législation pénale),

II. osztály: börtönügyi intézmények (Institutions pénitentiaires),

III. osztály: megelőzési kérdések (Institutions préventives),

IV. osztály: gyermekek és fiatalok büntetése ügyei (Questions relatives aux enfants et aux mineurs).

Az egyes szakosztályok új munkaprogramja jelzi, hogy az újabb kongresszusok többé nem merőben »börtönügyi« kérdésekkel foglalkoznak, hanem céltudatosan felölelik az egész büntetőjogot s a modern büntetőjogi tudomány és a gyakorlati élet kívánalmaihoz képest nemcsak a megtorlást szolgáló, a szorosan vett »büntetés« fogalmára vonatkozó, hanem a megelőzésre, a társadalmi védekezésre irányuló kérdésekkel, az újabban ú. n. biztonsági intézkedésekkel is egyenlő gondossággal foglalkoznak, ezenfelül a büntetőjog külön ágának tekintik a fiatalok büntetéseivel és az elhagyatott gyermekekkel való elbánás, a gyűjtőszóval ú. n. *gyermekvédelem* kérdését.

Az újabb »börtönügyi« kongresszusokat tehát bátran és helyesebben lehetne »büntetőjogi« kongresszusoknak nevezni, a minnek külső akadálya azonban az, hogy a börtönügyi kongresszusok megindítása óta időközben egy új s egyenesen *büntetőjoginak* nevezett nemzetközi kongresszusi szervezet jött létre, a Liszt Ferencz hallei, majd berlini jogtanár által 1889-ben megteremtett *Union internationale de droit pénal*. Míg azonban a Liszt-féle »Union« kongresszusai, melyek a modern szellemű szaktudósok önkéntes összejövetelei, rendszerint csak egyes bűnügyi-politikai kérdéseket tárgyalnak, addig a »börtönügyinek« nevezett s elsősorban a különböző államok hivatalos képviselőiből alakult kongresszusok tényleg felölelik a büntetőjog egész területét s közelebb állnak a gyakorlati élethez is.

A börtönügyi kongresszusok munkakörének ez a kibővülése különben természetes folyamánya a büntetőjog terén épen az utolsó három évtizedben végbement mélyreható változásnak, a nagyszerű haladásnak és fejlődésnek, mely az új koreszmék és kívánalmak hatása alatt Európa és Amerika összes kultúrállamainak büntető törvényhozásában főleg a legutolsó évtizedben kimutatható. Az óriásilag kifejlődött büntetőjogi, kriminológiai és büntető-politikai irodalom az összes művelt államokban köztudattá emelte, hogy a büntetőjognak a megtorlás mellett a *megelőzés* is épen oly fontos vezéreszméje. A társadalom nem érheti be a büntettek elleni *utólagos* védekezéssel, a büntetéssel, az *előzetes* védekezés, a bűnözés (criminalitas) útján álló, a társadalom rendjét, békéjét fenyegető ú. n. *közveszélyes* osztályok elleni céltudatos, tervszerű fellépés épen oly, sőt jelentőségére még nevezetesebb feladata az államnak.

Ez új vezéreszmét, a társadalmi védekezés elvét látjuk mindenfelé a legújabb büntetőtörvénykönyvekben, vagy külön törvényekben, törvényjavaslatokban és tervezetekben, melyek a csökkent szellemi erejűekkel (gyengeelműjűek), a csavargókkal, az üzletszerű koldusokkal, iszákosokkal és a társadalmilag javíthatatlannak látszó megátalkodott nagy büntettekkel szemben különböző »biztonsági rendszabályok« (Sicherungsmaßnahmen) útján igyekeznek a társadalmat védeni.¹⁾ Ez új vezéreszme diadalát jelenti a *gyermekvédelem és a fiatalok büntettek javító nevelésének* céltudatos felkarolása s a büntetőjog, illetőleg a közigazgatás külön ágává kiépítése is az összes kultúrállamokban. Szinte versenyezve hozzák épen napjainkban ez irányban is a törvényeket,²⁾ létesítik a különböző intézeteket, intézményeket, melyeknek célja az elhagyatott, erkölcsi romlásnak kitett gyermekek megmentése, a bűn útjára tévedt vagy oda taszított fiatalok erkölcsi átalakítása s ezzel a legbölcsebb és leggyakorlatiasabb társadalmi védelem: a büntettes osztályok újonczjutalékának megtagadása vagy leszállítása, a gondozás nélkül menthetetlenül a bűn

¹⁾ L. e. kérdésről Balogh Jenő irányt jelző értekezését: A büntetőjog átalakulása és a biztonsági rendszabályok. Ennek egy részletét közli a Jogt. Közi. 1910. 443.

²⁾ L. Finkey F.: Fiatalok büntettek és a modern törvényhozás. 1909.

útjára kerülő gyermekeknek és fiatalokéknak az erkölcsös útra terelése, a társadalom és az állam hasznos polgáraivá kinevelése.

Az újabb börtönügyi kongresszusok tehát, midőn a megelőzési és a gyermekvédelmi kérdéseket külön szakosztályokban tárgyalják, csak az általános büntetőjogi reformszéméknek hódolnak s miként a kongresszus munkakörének bővülése és fejlődése a modern büntetőjogi eszmékkel tart lépést, úgy viszont a két, ma uralkodónak nevezhető reformszeme: a *társadalom védelme* és a *gyermekvédelem* megérlelésében és diadalrajuttatásában bizonyára részük van az újabb börtönügyi kongresszusoknak is.

A washingtoni kongresszus, melyen természetesen az otthon levő északamerikai szakemberek és az ottani érdeklődő hölgyek és urak vettek részt túlnyomó számban, valamint a kongresszust megelőző börtönügyi tanulmányút, melyet az északamerikai kormány rendezett a külföldi vendégek részére a börtönügyi és gyermekvédelmi intézményeik bemutatása végett, kiválóan alkalmasak voltak annak a tanulmányozására és megállapítására, miként fogják fel az északamerikaiak a büntetőjog mai kérdéseit, mik különösebben az északamerikai börtönügy, helyesebben büntetőjog és gyermekvédelem mai mozgó eszméi s miket tanulhatunk tőlük mi európaiak a büntetőjogi prophylaxis és a gyermekvédelem terén.

Nem szándéksom azért ezúttal és e helyütt chronologikus és részletes beszámolást nyújtani a közel két hónapra terjedő amerikai kirándulásomról, nem sorolom fel, hogy a szept. 18-tól 29-ig terjedő hivatalos tanulmányút,¹⁾ valamint azt megelőzőleg New-Yorkból tett rövidebb tanulmányi kirándulásaink alatt

¹⁾ Legyen szabad csupán itt a jegyzetek között felsorolnom, hogy a 12 napi tanulmányút alatt, a melyet különvonattal (7 pompásan berendezett kényelmes Pullman-kocsiban) tettünk meg, áthaladtunk *New-York, Ohio, Illinois, Indiana, Kentucky* és *West-Virginia* államokon, külön kiránduláson voltunk ezenkívül *Massachusetts* és *Pennsylvania* államokban. Ez államok börtönügyi és gyermekvédelmi intézményei közül megtekintettük: a philadelphiai, auburni, charlestowni (Massachusetts), michigan-city-i *jegyházakat* (state prisons), — az elmirai, concordi, mansfieldi, jeffersonville-i *reformatory*-kát, — a newyorki, mansfieldi, chicagói, indianopolisi, louisville-i *fogházakat* (city prison, penitentiary, jail), — New-Yorkban, Philadelphióban, Industryben, Freeville-ben, Geneva-ban (Illinois), St. Charlesban, Plainfielden, Clermontban, Louisville-ben számos *javitóintézetet* (refor-

hány intézetet, hány börtönt, hány reformatory-t, hány javító-intézetet, hány gyermekvédelmi és más társadalmi intézményt láttam. Nem számolom el, hol és hányszor kerestük fel a *fiatalok bíróságainak* (juvenile courts) helyiségeit és tárgyalásait.¹⁾ Épügy mellőzöm az Unió szép fővárosában, Washingtonban való időzésünk (szept. 29—okt. 8.) s az itt okt. 2—8. napjain tartott kongresszus részletes leírását.²⁾ Valamint nem terjeszkedem ki a hatalmas világvárosok: *New-York, Chicago, Philadelphia, Boston*, vagy a körútunkban látott más nevezetes helyek, így a börtönügyi intézményeikről Európaszerte nagyíró *Elmira, Auburn, Mansfield, Concord, Jeffersonville*, sem a hihetetlen gyorsasággal fejlődő gyönyörű *Buffalo*, az itt látott világhírű Niagara vízesés, vagy a két déli jellegű főváros: *Indianapolis* (Indiana állam) és *Louisville* (Kentucky állam), sem a mindenek közt legkellemesebb *Washington* leírására. Mindezek ecseteléséhez, valamint az amerikai és az európai társadalom összehasonlító rajzához a Tóth Lőrincz tollára lenne szükségem. Ezzel nem rendelkezvén, méltóztassanak megengedni, ha csupán az északamerikai büntetőjog vezéreszméiről és reformintézményeiről óhajtok ezúttal vázlatos áttekintést nyújtani ama közvetlen tapasztalatok alapján, melyeket északamerikai tartózkodásom alatt szereztem.

Igaz ugyan, készséggel elismerem, hogy az a néhány hét, a mit Észak-Amerikában töltöttem, felette rövid és elégtelen volt egy oly hatalmas és óriás terjedelmű állam viszonyainak — minő az Egyesült Államok — alapos megismerésére s így talán merészség is hozzászólnom az ottani koreszmékhez, de az amerikai s az ottani börtönügyi és gyermekvédelmi intézményekről szóló

matory school, boy-school, girl-school stb.), — a newyorki, chicagói *dologházakat* (workhouse).

¹⁾ A **juvenile court** épületeiben és tárgyalásain voltunk: New-Yorkban, Bostonban, Chicagóban, Indianapolisban, Louisville-ben.

²⁾ Washingtonban mindjárt megérkezésünk napján *Taft* úr, az Egyesült-Államok elnöke fogadott bennünket a »Fehér Ház«-ban (White House). Szept. 29.—okt. 1. napjain az American Prison Association meetingjein vettünk részt. A kongresszus ünnepélyes megnyitása okt. 2-án volt a *Bureau of American Republics* új gyönyörű palotájában. Itt tartattak okt. 3—6. napjain a kongresszusi tárgyalások, délelőtt az osztályok ülései, délután összes ülések (Assemblée générale). Okt. 8-án volt az ünnepélyes záróülés.

európai szakirodalom¹⁾ előzetes áttanulmányozása, a tényleg meglátogatott nagyszámú intézet közvetlen szemlélete, az amerikai szakemberekkel való eszmecsere, meetingek, a kongresszus tárgyalások, majd a négy vastos kötetre terjedő részletes beszámolás²⁾ az amerikai börtönügy és gyermekvédelem jelen állapotáról, melylyel az amerikai szakemberek, élükön a kongresszus nagytudományú, mindig szellemes és aranyos kedélyű elnökével, Henderson Ch. R. chicagói egyetemi tanárral, a kongresszus

¹⁾ Az amerikai szakirodalomból kiválóbb általános forrásművek: *E. C. Wines*: The state of prisons and of child saving institutions in the civilized world. Cambridge, 1880.; *F. H. Wines*: Punishment and reformation. New-York 1895.; u. a. *New Criminology*. 1907.; u. a. *Crime, the Convict and the Prison*. Springfield. 111. 1889.; *Mac Donald*: Criminologie. New-York. 1893.; *Green*: Crime, its nature causes, treatment and prevention. Philadelphia 1889.; *Barrows*: Prison systems of the United States. Washington 1900.; *Drähms*: The criminal. New-York 1900.; *Boies*: The science of penology. New-York and London 1901.; *Booth*: After PrisonWhat? N-Y. 1902; *Henderson*: Modern prison systems. Washington 1903.; *Griffith*: Crime and criminals. Los-Angeles 1910.; *Masten*: The Crime Problem. New-York 1910.—Az európai irodalomból az amerikai börtönügyről legbecsesebb munka, s monografikus jellege dacára általános érdekű: *Baemreither*: Jugendfürsorge und Strafrecht in den Vereinigten Staaten von Amerika. Leipzig, 1905. Továbbá: *Hartmann A.*: Die Strafrechtspflege in Amerika, Berlin, 1906.; *Lenz*: Die anglo-amerikanische Reformbewegung im Strafrecht. Stuttgart, 1908.; *Freudenthal*: Amerikanische Kriminalpolitik. 1907.; *Aschrott*: Aus dem Strafen und Gefängniswesen Nordamerikas 1889.; *Hintrager*: Amerikanisches Gefängnis u. Strafen wesen. 1900.; *Mittermaier*WBeobachtungen über Strafen u. Gefängniswesen Nordamerikas. 1901.; *Herr*: Strafenwesen und Strafvollzug in den Vereinigten Staaten von Amerika. 1908. (Vergleichende Darstellung des deutschen u. ausländischen Strafrechts. Allgem. Theil IV.471 —505.); *Grubb*: Methods of penal administrations in the United States. London, 1904.

²⁾ A 4 kötetes gyűjteményes munka közös főcíme: *Correction and Prevention*. Edited by Charles Richmond Henderson. I. kötet: *Prison Reform*, by Ch. R. Henderson, F. B. Sanborn, F. H. Wines, and others. *Criminal Laws in the United States* by Eugene Smith; II. kötet: *Penal and Reformatory Institutions* by sixteen leading Authorities; III. kötet: *Preventive Agencies and Methodes* by Ch. R. Henderson; IV. kötet: *Preventive Traitement of Neglected Children*, by *Hastings H. Hart*, with special papers by leading Authorities. New-York, 1910. A nagy munka kiadását a *Russel Sage Foundation* 5000 dolláros adománya tette lehetővé, a mely még egy ötödik kötetet is ajándékozott a kongresszus tagjainak: *Juvenile Court Laws in the United States*, by *Hastings H. Hart*. New-York, 1910.

tagjait megajándékozták, végül a különböző intézetekből, egyletekből összegyűjtött rengeteg kimutatás, jelentés, szabályzat, vélemény, röpirat stb. utólagos átolvasása talán némileg igazolják vagy legalább kimentik merészségemet.

Az északamerikai börtönügy és büntetőjog alapos és kimerítő bemutatása különben rendkívüli nehézséggel jár a miatt is, mert a büntetőjog náluk nincs egységesen codificálva. A csillagos lobogón jelzett 46 állam mindenikének külön büntetőjoga van. Ide számítva még a 3 terület (District) és az Uniónak a politikai cselekményekre vonatkozó közös szabályait, Észak-Amerikában geográfiailag ma 50-féle büntetőjog áll fenn.¹⁾ Ugyanennyiféle a büntetési és börtönrendszerük, valamint a fiatalkorúakra vonatkozó szabályaik. Különösen jelentékeny eltérések vannak a néprajzilag és éghajlatilag is annyira különböző északi, illetve északkeleti és a déli államok közt. Míg az új Angliának nevezett északkeleti, (Massachusetts, Connecticut, Rhode Island), valamint a szédítő gyorsasággal fejlődő egyes keleti államokban (New-York, Ohio, Illinois) az európaival fővonalaiban teljesen megegyező, sőt több tekintetben annál előhaladottabb büntetőjogi intézményekkel találkozunk, addig a túlnyomóan néger lakosságú déli részekben: Floridában, a börtönök tekintetében valódi szibériai állapotok uralkodnak.

Ennek daczára a közös jellemvonásokat, az »egységet a sokféleségben« (Baernreither) szintén meg lehet állapítani. A vezéreszmék, a társadalom főjellemvonásai, a fejlődés fővonalai a 46 államban azonosak. A hatalmas közös alkotmány, mely a 46 tagállam mindenikének hasonló szabad fejlődést, valódi és tényleg meg is valósított jogegyenlőséget, igazi egyéni és politikai szabadságot biztosít, — a társadalmi törekvések hasonlósága, a gyakorlatiasság, a vállalkozási kedv, az üzleti szellem, viszont a tudás- és alkotási vágy, a rendíthetlen önbizalom, az önállóság szelleme s az ebből folyó szinte túltengő Optimismus, mely egyaránt áthatja és jellemzi az egész Unió társadalmát,²⁾ — valamint

¹⁾ L. Barrows: Prison Systems of the United States. Washington, 1900. 7.1.

²⁾ L. az amerikai társadalom kitűnő jellemzését: Münsterberg: Die Amerikaner. I —II. köt. Berlin—Cambridge, 1904. Ugyancsak nagybecsű általános jellemrajzot ad Baernreither id. m. bevezetése.

a közös nyelv, mely lehet mondani ma már egy nemzeté olvasztotta össze a temételen népelemekből összeverődött 91 millió embert. . . mindezek eléggé megmagyarázzák a sok részleges eltérés és teméntelen apró változat mellett az eszmeor és az intézmények hasonlóságát és egységét is. Mindezek alapján bátran lehet beszélni északamerikai vezéreszmékről s reformintézményekről mint más téren, úgy a büntetőjog és a börtönügy terén is. Az eszmék, az új intézmények rendszerint a keleti vezető-államoktól indulnak ki, de az életrevaló eszmék és intézmények sehol nem találnak oly gyors és általános utánzásra, elterjedésre, mint Amerikában. A vezérállamokban (New-York, Massachusetts, Illinois, Pennsylvania, Ohio) tanulmányozott és megállapított büntetőjogi vezéreszmék és reformintézmények tehát, melyek a 46 állam többségében hasonlóan találhatók fel, joggal nevezhetők az északamerikai Unió vezéreszméinek és reformintézményeinek.

Az északamerikai büntetőjogi vezéreszmék annál inkább érdekelhetnek bennünket, mert a büntetőjog gyakorlati kérdései, főleg a szabadságvesztésbüntetések végrehajtása, az ú. n. börtönügy terén az északamerikaiak egy évszázad óta sok megszívlelésre és követésre méltót mutattak fel és számos kérdésben vezetői, zászlóvivői lettek a börtönügy fejlesztésének az európai szakemberek és törvényhozások előtt is. A magánelzárás rendszerét, a börtönre ítéltnek rabtársaitól való éjjel-nappali teljes elkülönítését a szakirodalom *philadelphiai* (pennsylvaniai) *rendszernek* nevezte el a Philadelphióban 1829-ban megnyílt »Eastern Penitentiary« (keleti börtön, a nyugati, ú. n. Western Penitentiary Pittsburgban épült fel) nevű mintaintézetéről, a mely rendszerért a múlt század 30—40-es éveiben az európai szakemberek nagy többsége (Beaumont, Tocqueville, Ducpétiaux, Suringar, nálunk Szemere Bertalan, jó ideig Tóth Lőrincz is) mint a legtökéletesebb börtönrendszerért lelkesedett s melyet a mi örökbecsű 1843-iki javaslatunk is elfogadott. A »philadelphiai« rendszer versenytársa a New-York állam *Anburn* nevű városában (1821.) épült fegyházban keresztülvitt »hallgató«-rendszer szintén népszerű volt Európában is, hazánkban br. Eötvös József harczolt mellette.¹⁾

¹⁾ A *philadelphiai* és az *auburni* ősi intézetek ma is fennállanak, természetesen újonnan átalakítva. A nyolczágú csillagalakban épült phila-

A XIX. század derekán lezajlott polgárháború Észak-Amerikában jó időre megakasztotta a börtönügy és a büntetőjog fejlődését. Annál nagyobb buzgalommal láttak azonban ismét a polgárháború befejezése után a XIX. század utolsó évtizedeiben a társadalmi rend és biztonság s ezzel a közjóiét ezen egyik legfontosabb ágának kiépítéséhez. Az egyesületi szellem, melynek Észak-Amerika a valódi hazája, egymás után hozta létre a különböző *jóteköny* egyleteket (State Board of Charity. State Board of Charities and Correction, Boards of Prisons). Ezek a jóteköny, részben gyermekvédelmi, részben börtönügyi egyletek, melyeknek első mintái a New-Yorkban 1853-ban alakult Children's Aid Society és az 1863-ban Massachusettsben alakult State Board of Charity,¹⁾ s melyek ma az Uniónak csaknem minden államában fennállanak, terjesztették mindenfelé a gyermekvédelem és a börtönreformok iránti érdeklődést és sürgetik évi jelentéseikben a szükséges javításokat.

Ez az élénk társadalmi mozgalom, támogatva egyes lelkes emberbarátok nagyszerű alapítványai által, melyek közül elég a Stephen *Girard*, philadelphiai polgár, 6 millió dolláros alapítványát egy árvaházra ²⁾ megemlítenem, majd a szakemberek irányító fellépése, részint egyes érdeklődő emberbarátok bátor kezdeményezése hozzák létre a 70-es évektől kezdve a különböző új intézményeket. Így születik meg Massachusettsben a *próbara-bocsátás* (Probation), a kisebb bűncselekmények miatt bíró elé

delphiaiban azonban a magánzárka-rendszer ma már csak névleg létezik. 1412 rablétszámra különben is csak 710 zárkája van. A rabok (szombat délutánra esvén látogatásunk) kedélyesen ostábláztattak, zenéltek, tisztogattak különböző csportokban. A meglátogatott intézetek közt ez volt a legbarátságosabb jellegű. Az *auburni* intézet, mely hatalmasan kimagasló vártoronszerű főépületével kívülről szintén jól mutat, belül meglehetősen zord, szigorú intézet benyomását teszi. A régi szárnyban szűk czellák (éjjelre itt minden rab külön zárkában hál), az újakban tágasabbak és csinosabbak, széles, világos folyosókkal. Itt láttuk a kivégzésre használt *villamos széket* is.

L. *Baermreither*: Jugendfürsorge und Strafrecht in den Vereinigten Staaten von Amerika. Leipzig, 1905. 13. l.

²⁾ A »*Girard College*«-ben (Philadelphiában) 1560 árva fiúgyermeket nevelnek fel 18 éves korukig. Gyönyörű parkban vannak elhelyezve az egyszerű, de csinos lakóházak, az iskolaépületek. Az intézetbe papnak nem szabad betenni a lábát.

állított egyéneknek büntetés helyett egy *pártfogó tisztviselő* felügyelete alá helyezése. Ezzel egyidőben épül fel New-York államban az első *reformatory*, a javítható serdült büntettek új rendszerű javító-fogháza. A reformatory intézményével kél útra a *határozatlan tartamú elítélés* eszméje, a börtönre ítéteknek a tényleges megjavulás időpontjában való szabadonbocsátása.

Ugyanez a mozgalom s főleg a gyermekvédelemmel, a javító nevelés módozataival foglalkozó teméntelen társulatok, nemzeti konferenciák (National Conference of Charities and Correctiin), női clubbok (Women's Clubs) és kongresszusok (Congress of Mothers) teszik uralkodóvá a gyermek- és fiatalokú büntettekkel való teljesen új, különleges eljárás eszméjét. Így jön létre a XIX. század utolsó évében (1899.) Chicagóban a *fiatalok bíróságának* (Juvenile court) intézménye, ami betetőzi a fiatalokúak új büntetőjogának lassan kialakult rendszerét.

Íme ezek az új intézmények, melyek a sikereken könnyen fellángoló s az újítások, az üdvösnek látszó reformok iránt rendkívül fogékony fiatal amerikai államokban az utolsó három évtizedben rohamosan elterjedtek s ma mint az *északamerikai reformintézmények* ismeretesek világszerte s melyek erősen foglalkoztatják napjainkban az európai szakembereket és a törvényhozásokat is. Ezekből az új intézményekből állapíthatjuk meg a mai északamerikai büntetőjog *vezéreszméit* is.

Észak-Amerikában ugyanis nem az eszmék, nem az elmélet, a tudomány teremtik meg az új intézményeket, hanem megfordítva: a gyakorlati emberek megcsinálják az intézményeket, az irodalom, a tudomány csak azután magyarázza azok elveit. A *gyakorlatiasság*, mely az amerikai társadalmat az európaival szemben minden téren megkülönbözteti, jellemzi a büntetőjogi intézményeiket s ezek fejlesztésének, reformjának utait is.

Míg itt Európában rendszerint óriási tudományos toliháborúk vezetnek be, illetőleg készítik elő az új intézményeket, iskolák, elméletek alakulnak ki a régiek védelmére s az új eszmék terjesztésére, a mit legelőnkebben bizonyít a büntetőjogi ú. n. classicus és a naturalista iskolák harminczéves háborúja s míg itthon a törvényhozások rendszerint várják az elméleti harcok leszűrődését s csak azután fognak a régi intézmények restaurációjához, a mi az alkotásban mindenesetre nagyobb alaposságot s nyugod-

tabb, rázkódtatás nélküli fejlődést biztosít ugyan, de sokszor inaradiságra, az elavult intézményeknek időn túl életbentartására, nem ritkán reactionarius törekvésekre, a természetes fejlődést ellenző, akadályozó elméletekre vezet, addig Amerikában, a hol a hagyományok nem állnak útjában a szükséges reformoknak s a hol általános jellemvonás — mint *Münsterberg* és *Baernreither* találóan emelik ki — a szervezési, alkotási vágy s a hol a társadalom, a nép szívesebben engedi át magát a szervezésnek, szabályozásnak, ott egy-egy gyakorlati ember, egy egyesület vagy egy gyűlés (meeting, Conference) életrevaló eszméjét, javaslatát nagyobb elméleti aggályok és harcok nélkül megvalósítják, kipróbálják s így előbb megteremtik gyakorlatilag az intézményeket, mielőtt az eszmék elméletileg, a tudomány világánál tisztázva, megvitatva lennének.

Persze ez annak a folyománya is lehet, hogy az amerikai tudományosság még nincs azon a magas színvonalon, mint az európai. Oly kifejtett, gazdag büntetőjogi irodalom, mint az európai kultúrállamok bármelyikében, Amerikában egyáltalán nem található. Egyik leghitelesebb amerikai szakember, *Wigmore* I. H., a chicagói egyetem jogi fakultásának dékánja, az amerikai büntetőjogi irodalom mai állapotáról legközelebb közzétett jelentésében!) leplezetlenül elismeri, hogy büntetőjogi tudomány voltaképpen még nincs is Amerikában. Vannak egyes nagyon becses, figyelemre méltó tudományos műveik, különösen sociológiai és börtönügyi munkáik; egyes régibb egyetemek, így az 1636-ban alapított *Harvard*-egyetem, mely Boston egyik önálló részét, a *Cambridge*-nek nevezett városrészt foglalja el, a *Yale-University* New-Havenben (Connecticut állam, 1700-ban alapítva), a philadelphiai *Pennsylvania*-egyetem (1740.), a newyorki *Columbia*-

¹⁾ *Wigmore* írja, hogy a büntetőjog melléktudományaival, lélektanával, embertannal, szociológiával, poenológiával szívesen foglalkoznak egyesek s főleg gyakorlati emberek, de az egész büntetőjog összefoglaló tudományos feldolgozására eddig kevés hajlandóság mutatkozott. Az 1909-ben Chicagóban tartott első büntetőjogi és kriminológiai konferencia (*National Conference of Criminal Law and Criminology*) által szervezett társulattól (*American Institute of Criminal Law and Criminology*) várja *Wigmore*, hogy jövőre lehet lesz beszélni büntetőjogi tudományról az Egyesült Államokban. *Zeitschrift für die gesammte Strafrechtswissenschaft*. XXXI. köt. (1910.) 229. 1.

egyetem (1754.) stb. hatalmas és magas színvonalon álló műhelyei a tudományoknak, azonban a tudományos művek is, legalább az általam ismert büntetőjogi irodalom sokkal gyakorlatiasabb irányú, mint az európai.¹⁾

A túlhajtott gyakorlatiaskodás, a kellő elméleti alap nélküli kísérletezés természetesen gyakran tévútra, elhamarkodásra vezet, azonban másfelől a bátor kezdeményezés, a gyakorlati emberek nagyrabecsülése s helyesnek látszó javaslatok gyors kipróbálása helyes eredményeket is teremthet. Az elhagyatott gyermekekkel és a fiatalok büntetésekké váló foglalkozás, a próbára bocsátás, a reformatory, a javító iskolák, a fiatalok külön bírósága oly egészséges, életrevaló intézményeknek bizonyultak, melyek kétségtelenül biztos elméleti alappal is bírnak. Az amerikaiakat a gyakorlati szükség, az üzleti szellem vitte rá, hogy felismerjék és intézményekben valósítsák meg a *javítás* és *megelőzés*, a ma általuk is kifejezetten hirdetett *Correction and Prevention* ²⁾ eszméit.

És még van egy, a mit az amerikaiak javára kell írunk.

Bármennyire igaz, hogy Amerikában az *üzleti szellem* uralkodik, a »pénzcsinálás« (money-making) vágya hatja át az amerikai társadalom minden rétegét, a mi természetes, hiszen az nagyrésztben a vagyonszerzési céllal kivándorlottakból verődött össze, ennek dacára az amerikai társadalomnak egy másik jellemvonása enyhíti és ellensúlyozza az üzleti szellem ridegségét. Az amerikai szereti a gyermeket s szívesen áldoz a gyermekért. Lehet, hogy itt-ott ennek is üzleti háttere van, a gyermekben a leendő gazdasági segítő társat látják, de tény, hogy egész Észak-Amerikában, mint a nagyobb területeket bejárt írók is állít-

¹⁾ így egyik legtekintélyesebb börtönügyi író, *Boies*, különben igen alapos nagy munkájában (*The science of penology*. 1901.) teljes komolysággal tör lánssát a közveszélyes büntettek sterilisatiója mellett, a mit, tényleg egynéhány merészen kezdeményező állam meg is valósított. Az egyoldali gyakorlatiaság, a merő célszerűsködés e vad hajtását a *jeffersonvillei* reformatory-ban a kongresszus tagjainak is bemutatták, az orvosi műteremben szemünk láttára sterilisálván egy degeneráltnak mondott férfit.

²⁾ Jellemző, hogy a kongresszus tagjainak ajándékozott 4 kötetes gyűjteményes munka főcímül a ma uralkodó két vezéreszmét választották: *Correction and Prevention*.

ják, a gyermekek szeretete általános. Sehol nem lehet oly könnyen cs anyyi családot találni, melyek hajlandók az idegen, elhagyatott gyermeket elfogadni és felnevelni, mint Amerikában, írja *Baernreither*.¹⁾ Ez a szép jellemvonás magyarázza meg, hogy sehol anyyi gyermekvédő intézet nincs, mint Amerikában. Magában New-Yorkban 55 ezer elhagyatott gyermek van elhelyezve intézetekben vagy családokban, tehát anyyi, mint az egész Magyarországon. *Homer Folks* 1900-ban 600 gyermekvédő intézetet mutatott ki az Egyesült Államokban, a melyekben, valamint családoknál elhelyezve, körülbelől 150 ezer gyermek és fiatalkorú áll gondozás alatt.²⁾

Persze, szinte hallom az ellenvetést, hogy miként lehet a gyermekek szeretetéről beszélni ott, a hol anyyi elhagyatott, elhanyagolt, nevetlen gyermek akad? Ugyde ne feledjük, mily rengeteg Amerikában a létérti küzdelemben alul maradt, elbukott szerencsétlenek és a szegények száma, a kik nem képesek gyermekeikről gondoskodni, mennyi lehet aztán a büntetettek és a csavargó kétes existenciák száma, a kik gyermekeiket készakarva taszítják az erkölcsi elsüllyedés útjára. Ezt meggondolva, mégis csak a műveltebb társadalmi osztályok ember- és főleg gyermek-szeretetét bizonyítja a 150 ezer elhagyatott gyermek és fiatalkorú felkarolása s az erkölcsi züllés veszedelmétől való megmentése.

Így tehát részben a gyakorlatiasság és az üzleti szellem, részben a gyermekszeretet előbb odavezette az amerikaiakat, a hova mi csak hosszú elméleti vizsgálódások és tudományos viták után jutottunk, hogy a bűnözés elleni legbiztosabb fegyver a gyermekvédelem és a még megmenthető fiatalkorú büntetettek átalakítása, a társadalom hasznos tagjaivá kinevelése.

Jellemző s fentebbi állításaimat igazolja az a tapasztalatom, hogy az amerikaiak a büntetőjoggal, a szoros értelemben vett börtönügyvel kevesebbet törődnek, mint a gyermekvédelemmel

¹⁾ Baernreither id. m. 22. 1.

²⁾ *Homer Folks*: The care of destitute, neglected and delinquent children. New-York. 1902. Egy 1904. évi kimutatás több mint 1000 árvaházat és gyermekmenhelyet sorol fel. *Correction and Prevention*. IV. Preventive treatment of neglected children. 1910. 65. 1.

és a fiatalkorúak javításával. A gyakorlati tapasztalatok, a fegyházak, börtönök sikertelensége, a nagy büntettek állandóan visszatérő gaztettei mintegy elfásították az amerikai társadalmat a tulajdonképeni büntettekkel szemben. Vannak itt-ott modernül berendezett nagy fegyházak, melyekben az élelemre, tisztaságra, a rendszeres munkáltatásra kiváló gondot fordítanak, legtöbb helyen azonban a büntettekkel, a börtönökkel keveset törődnek. A nagy büntettek elkövetőit, kivált a gyilkosokat javíthatatlanoknak nézik, a kikkel nem érdemes behatóbban foglalkozni, innen az aránylag sűrű kivégzés, a sok életfogytiglanra elítélés és a sokszoros visszaesőknek életfogytiglani *biztonsági* letartóztatása. — ellenben minden módot megkísérlelnék a javítható fiatalabb korúak megjavítására és a gondozás nélkül maradt gyermekek megmentésére.

Íme, a gyakorlatias, az üzleti szellemű Amerika is ugyanazokat az eszméket valósítja meg a büntetőjog terén, a miket a jóval régibb kultúrájú, a mély tudományos alapokra építő Európa. A *megtorlás* és a *megelőzés*, a *társadalom védelme* ott is az alapelvek s a megelőzés eszközei közül, mint legbiztosabb és legemberiesebb eszmék, a *javítás* és *nevelés* ott is a ma uralkodó vezéreszmék.

Amerika is távol áll attól, hogy a naturalista vagy a túlzó szocialista követeléseket valósítsa meg a büntetőjogban. Fentartja, sőt még ridegebben valósítja meg a megtorlást, a nagy, az elvetemült büntettek bajjal sujtását. Az érdekes és különleges e részben csak az, hogy mint fiatalabb kultúrájú, másfelől a modern technikai vívmányok terén vezető világérsz csodálatosan vegyíti össze a nyers, mondhatni vad szokásokat a legmodernebb, az európai ember előtt szokatlan újításokkal. Legszembeszökőbb példa erre a déli államokban elég gyakran előforduló lynchelés s másoldalról a villamossággal való kivégzés. Épúgy a nagy börtönökben, fegyházakban itt-ott, főleg délen a legsiralmasabb állapotok, — a miket persze nem mutattak be a kongresszus tagjainak — viszont a keleti államok mintabörtöneiben a legváltozatosabb koszt (gyümölcs, csokoládé, a legfinomabb puha, fehér kenyér), a czellákban szőnyeg, hintaszék, újság.¹⁾

¹⁾ Teljesen téves azonban az a nézet, mintha az amerikai börtönökben európai fogalmak szerinti úri kényelem lenne. A hintaszék egy hajtott

Egyébként azonban — ezektől az ottani társadalmi szokások és technikai vívmányok által teljesen megmagyarázott különlegességektől eltekintve — az amerikai börtönök is épen olyan nagy kaszárnyaszerű dologházak, mint az európai börtönök.

Miben áll hát az amerikai börtönügy nevezetessége, eredetisége, vannak-e valóban eredeti amerikai reformintézmények? Igen. A fent említett négy új intézmény:

a határozatlan tartamú elítélés,
a reformatory,
a próbára bocsátás és
a fiatalok bírósága

tényleg új és eredeti alkotások s mindenesetre oly egészséges, életrevaló intézmények, melyeknek beható tanulmányozása és az európai büntetőjogba átültetése nemcsak hasznos és kívánatos, de a büntetőjog fejlesztése érdekében múlhatatlanul szükséges.

Lássuk azért egyenként e reformintézményeket s azok vezérszméit és jelentőségét.

II.

A legmerészebb s az európai büntetőjogászok nagy többsége előtt egyenesen forradalmi jellegű reformeszmé, illetőleg reformintézmény Észak-Amerikában az *indeterminate sentence*: a *határozatlan időre szóló elítélés*, vagyis a szabadságvesztésbüntetésnek előre meg nem határozott időtartamban, legfeljebb a végső határ, a törvényes maximum megjelölésével leendő kiszabása a bíró által. A »határozatlan« vagy »határozatlan tartamú« jelző tehát az új ítélkezési módra nem teljesen találó (a mi gyakran félreértéseket is okoz), de rövidege miatt a büntetőjogi irodalom már teljesen meghonosította ez elnevezést.

Az európai szakemberek méltán nevezik forradalmi jellegűnek ezt az eszmét s ennek intézményes megvalósítását, mert ez

talpú egyszerű faszék, a szőnyeg, óra, madárkalitka, a mikkkel egyes czellákban találkozunk, nem tüntethetik el a *legyház* nyomasztó jellegét és szigorát. Az auburni *női* fegyházban találtunk csupán felesleges és túlságos kényelmet (tágas szobák, pompás berendezéssel). Ennek magyarázata azonban, hogy az épület eredetileg kórház volt s ennek szép szobáit nem akarták újból átépíteni.

homlokegyenest ellenkezik a mai európai büntetés-kiszabási rendszerrel, mely szerint a bíró a büntetésre az alanyi bűnösség és a bűncselekmény súlya arányában a büntetés mennyiségét pontosan (évek, hónapok, napok szerint) megszabja. A classicus iskola tanai szerint a kiszabott büntetésnek határozottnak kell lenni. Határozatlan »büntetés« — fogalmi képtelenség. Az amerikai szakemberek ellenben korszakalkotónak (Boies¹), a büntetőjogi reformtörekvések, »az új aera« jelszavának (Henderson²) nevezik a határozatlan időre szóló elítélést, mert az eddigi egyoldalú megtorlási elmélet helyett a javítást, a tényleges megjavulásig való letartóztatást juttatja diadalra. A határozatlan tartamú szabadságvesztés tehát, mint az amerikaiak nyíltan elismerik, lényegében nem is új eszme, a XIX. század első felében Európaszerte népszerű Krause-Röder-féle javítási elméletnek a kiépítése, megvalósítása.³) A börtönügy legkiválóbb apostolai Európában és Amerikában (Lucas, Obermaier, Bonneville de Marsangy, Hill F., Maconochie) régóta hirdetik a javítás eszméjét s különböző javaslatok, rendszerek (osztály-jegyrendszer) útján igyekeztek is azt megvalósítani, az első intézet azonban, mely következetesen keresztülviszi a javítás, a magyar nyelven jól vissza nem adható *reformation* (átalakítás) eszméjét, a *Brockway Zakariás* által szervezett *Elmira-reformatory*. Ebben az intézetben lép életbe először a határozatlan tartamú elítélés rendszere, a mennyiben New-York állam 1877. évi törvénye szerint a bíró a 16—30 éves korban levő javíthatónak ítélt büntetésekre csak a bűnösséget állapítja meg s egyszerűen beutalja őket az Elmirába, a hol addig maradnak, míg meg nem javulnak, legfeljebb azonban az elkövetett bűncselekményre a törvény által megállapított maximumig.

¹) Boies: The Science of penology. 1901. 134. 1.

²) Henderson: Correction and prevention. I. köt. XVI. 1.

³) Freudenthal, a határozatlan ítéletek legbuzgóbb európai híve, nagy alaposággal mutatja ki, hogy a határozatlan időre letartóztatás benne van már a Carolinában (1532.), a Theresiánában (1768.), a porosz Allgemeine Landrecht-ben (1794.) s E. C. Wines egyenesen a bajor Obermaier hatása alatt állt. L. Freudenthal: Unbestimmte Verurtheilung. A Vergleichende Darstellung des deutschen und ausländischen Strafrechts cz. 15 kötetes mű. Általános rész III. köt. 247. 1.

A határozatlan tartamú elítélés első hirdetői E. C. *Wines* és Th. *Divight* (1. alább). Tényleges megteremtőjéül azonban az amerikai közvélemény egyértelműen *Brockwayt* tekinti, a ki az eszmét már 1867-ben Michigan-ben, a detroiti intézetben kipróbálta,¹⁾ majd az ő, valamint E. C. *Wines* és *Iheight* javaslataira az 1870-ben Cincinnati-ban tartott első (amerikai) nemzeti börtönügyi kongresszus is magáévá tette a határozatlan idejű beutalás elvére építendő »javító fogház« (reformatory prison, újabban csak reformatory) gondolatát.

A reformatoryval, mint a serdültebb fiatal bűntettek javító intézetével alább fogok behatóan foglalkozni, itt csak annyiban kellett megemlítenem, hogy az új intézmény egyik alkateleme a határozatlan tartamú elítélés. Ily alakjában a határozatlan tartamú ítélet nem egyéb, mint az Angliában 1854 óta, hazánkban 1880 óta s újabban a legtöbb európai államban fennálló javító intézeti rendszernek a bűntettek egy idősebb korosztályára alkalmazása. Az angol reformatory school-okban, vagy a mi javító — legújabbán ú. n. javító-nevelő — intézeteinkben is a fiatalkorú bűntettes határozatlan időre, legfeljebb azonban nagykorúságáig (hazánkban előbb a 20, 1910 jan. 1. óta a 21-ik életéve betöltéséig) tartható vissza. Míg azonban az európai államok általában csak a 18 évesnél fiatalabbakat (a magyar Büntető Novella a 12—18 éveseket) veti alá ily határozatlan tartamú javító nevelésnek, az amerikai reformatorykba rendszerint a 16—30 évesek (Massachusettsben a 40 évesnél fiatalabbak), tehát a férfikorban levők is erre ítéltetők.

A határozatlan tartamú elítélés ily alakja e szerint, kivált ha még meggondoljuk, hogy e rendszernek csak az első vagy másodikban bűnöző s csak a kisebb, vagy középsúlyú bűntetteket elkövető, tehát a még nem teljesen romlott s nem megátalkodott bűntettek vannak alávetve, nézetem szerint nem is oly radicalis és egyáltalán nem forradalmi jellegű újítás, mint a classicus iskola hívei hirdetik, csak egy, minden szabadelvű büntetőjogász által helyeselt elvnek, a börtönre ítélt bűntettes megjavításának,

¹⁾ Az első törvény tehát a határozatlan idejű elítélésről nem a new-yorki, hanem a *Michigan* állam 1867-iki törvénye, mely a letartóztatás végső határáról *3 évi törvénynek* (*Three Years Law*) neveztetett. *Lenz* id. m. 206. 1.

erkölcsi és társadalmi jobba tételének, átalakításának az eddiginél kiterjedtebb és következetesebb alkalmazása.

A reformatoryk s az ezekben alkalmazott határozatlan tartamú elítélés által elért kétségtelen sikereken fellelkesedve, az amerikaiak azonban itt nem állapodtak meg, hanem mint általános büntetés kiszabási rendszert is kezdték magasztalni a határozatlan tartamú elítélést s tényleg egyes törvényhozások az újabb időben ilv értelemben is magukévé tették az eszmét. E részben azonban még nagy eltérések vannak az egyes államok törvényei közt. *Ohio* (1885.), *Massachusetts* (1887.), *Kentucky* (1898.) s legutóbb 1907-ben *New-York* államok a közveszélyes sokszoros visszaeső büntetésekre fogadták el, mint életfogytiglanra (*Massachusetts*ben 25 évre) szóló biztonsági rendszabályt, mely alól bizonyos hosszabb idő múlva (*New-York*ban az utolsó büntett törvényes büntetési maximumának kitöltése után) az elítélt feltételesen szabadságra bocsátható. Más államok, így *Indiana*, *Michigan*, *Minnesota*, *Arizona*, *North Dakota*, *Pennsylvania*, *Washington*, *Wyoming* állam ellenben általános szabálylá tették a rendes felnőtt büntetésekre is a határozatlan elítélést, a minek megvalósításáról közvetlenül is meggyőződhattünk a *Michigan* Cityben (*Indiana*) levő fegyház megszemlélésekor, a hol a zárkák ajtajára kívülről az illető fegyencz neve és száma mellett oda van írva a bentmaradás legrövidebb és legmagasabb határa, ilyenformán: 1. 14. (t. i. év), 2. 21., 10. 20., az életfogytiglanra ítéltnek: *Life* (élethosszig). *Freudenthal* 1907-ben 17 amerikai államban találta behozva a határozatlan elítélést, ma tudtommal 21 államban áll fenn ¹⁾ részint a fiatalabbakra, részint a felnőttekre.

¹⁾ A határozatlan időre elítélés be van hozva:

1. a reformatory-val kapcsolatban: *New-York*, *Massachusetts*, *Pennsylvania*, *Minnesota*, *Colorado*, *Illinois*, *Kansas*, *Ohio*, *Indiana*, *Wisconsin*, *New-Jersey*, *Jowa*, *Connecticut*, *Washington* államokban;

2. mint a sokszoros visszaesők biztonsági letartóztatása: *Ohio*, *Massachusetts*, *Kentucky*, *New-York* államokban;

3. mint általános büntetés kiszabási rendszer (egy-egy cselekmények kivételével): *Michigan*, *Minnesota*, *Indiana*, *Illinois*, *New-Hampshire*, *Oregon*, *Vermont*, *Arizona*, *Pennsylvania*, *North-Dakota*, *West-Virginia*, *Washington*, *Wyoming* államokban és *New-Mexico* területén (1909.). *L. Butler* *W. Amos* jelentését a *Bulletin de la Commission pénitentiaire internationale* XII. füzetében. 1910. 1 — 17. 1.

A határozatlan időre elítélés ez utóbbi alakja, vagyis mint *általános büntetékiszabási rendszer*, már mindenesetre radikális újítás, mely méltán keltett oly nagy felzúdulást az európai classicus iskola körében. Ily alakjában azonban az új intézmény Észak-Amerikában is csak 12 államban van elfogadva s behozatala itt sem ment — mint maga Henderson bevallja — ellenzés nélkül. Az új rendszer tehát még ma is forrongásban, a kialakulás stádiumában van, s végleges kifejlődését még várnunk kell. Az eszme azonban fel van vetve, több helyt s épen a vezérállamokban meg is valósítva,¹⁾ a mellyel tehát foglalkoznunk kell. Annál is inkább, mert épen a határozatlan tartamú elítélés eszméje és rendszere képezte a washingtoni kongresszus legérdekesebb és legvitásabb kérdését (az I. szakosztály 1. kérdése).

A kongresszus elé tűzött kérdések közül tényleg ez volt az egyetlen tulajdonképeni vitás kérdés, melynél csakugyan komoly elvi harcra lehetett kilátás. A többi kérdéseknél, bármily nagyjelentőségű és fontosságú intézményekről volt is szó, így a reformatory, a probation, vagy a fiatalok bírósága feletti tárgyalásoknál (a II., III. és IV. osztály első kérdései) nyitott kapukat döntettek volna a felszólalók az illető, egyértelemmel üdvösnek ismert intézmény helyeslésével, így ezeknél a kérdéseknél inkább csak az illető intézmények részletkérdéseiről, azok fejlesztéséről volt szó. A határozatlan időre szóló elítélés eszméjének helyeslése vagy helytelenítése, valamint az a kérdés, hogy a büntetettek mely osztályaira lehet azt alkalmazni, tényleg a régi és az új világnézetek összemérkőzése, az amerikai bátor kezdeményezés és az európai jogászi konservativismus heves csatája lett.²⁾ A háromnapos csata emlékeztetett, illetőleg fogalmat nyújthatott nekünk fiatalabbaknak a régebbi tudományos börtönügyi kongresszusok

¹⁾ Az Indiana államban fennálló új rendszerrel érdekes adatokat közöl *Butler W. Amos*, az amerikai börtönügyi egyesület elnöke: *Zeitschrift für die ges. Strafrechtswissenschaft* 28. köt. 1908. 612. 1. E kitévő börtönügyi intézményekkel dicsekvő államban is nagy ellenzéke volt a határozatlan tartamú elítélésnek, maga a kormányzó is elvi ellensége volt, de 1 — 2 évi próba után az ellenzék lerakta a fegyvert s ma egyértelemmel hirdeti az új rendszer helyességét.

²⁾ A kongresszus I. osztályának a határozatlan tartamú elítélés feletti vitáját részletesen ismerteti *Vámbéry R.*: *Jogtud. Közölny* 1910. 399.

(Frankfurt 1846, Bern 1868) elvi harczeitől, a miket a magánzárka, és a fokozatos rendszer helyessége felett vívtak annak idején.

A washingtoni mérkőzés azonban, dacára hogy a küzdőfelek egyenlőtlen számban vonulhattak fel, hiszen az amerikaiak óriási többségben voltak jelen a kongresszuson, alaposan igazolta, hogy a határozatlan tartamú elítélés eszméje még nincs teljesen kiforvva, különösen annak alkalmazási köre felől maguk az amerikaiak sincsenek biztos megállapodásban. Zavaros volt maga a feltett kérdés, zavaros a háromnapos tárgyalás, zavaros a hozott határozat is.

A feltett kérdés mindjárt zavarra mutatott, mert felölelte a teljesen határozatlan (maximum és minimum nélküli) elítélést, a mit az amerikaiak sem ismernek, továbbá első sorban mint büntetéskezabási rendszerre, aztán (ennek elutasítása esetén) mint biztonsági járulékos rendszabályra kért helyesítő feleletet. A kérdésre 18 vélemény érkezett be (Magyarországból Vámbéry Rusztemtől és Friedmann Ernőtől), melyek felette eltérő feleleteket adtak. A véleményezők túlnyomóan európai szakemberek lévén, legtöbbször elítélték az új intézményt, csupán 2 európai és 4 amerikai véleményező foglalt állást mellette. A kérdés tárgyalása a kongresszus első osztályában nagyon dőcögösen indult s főleg a nyelvi nehézségek miatt (3 nyelven történvén a felszólalások), meglehetősen zavarosan haladt. Maga az előadó (*Schermann*, a Yale University tanára) zavarba jött a sok ellenséges véleménytől s amerikai létére nem merte az intézmény elvi helyeslését javasolni, csak mint biztonsági rendszabályt ajánlotta elfogadásra. A nyelvi nehézségek által okozott zavart élesen illusztrálja, hogy az első szavazás alkalmával maguk a jelenlevő amerikaiak — nem értve meg a francziául feltett kérdést — ellene szavaztak az intézmény helyeslésének, a mit az európai igazi ellenzék igyekezett is a maga hasznára fordítani s csak nagy nehezen lehetett egy napi szóharc után kivinni, hogy a félreértésen alapuló első szavazás megsemmisíthessék.

Felette érdekes volt *Prins*, brüsszeli tanárnak, az I. osztály elnökének, az európai büntetőjogtudomány általánosan elismert vezérének a magatartása. *Prins*, a ki az új classicus vagy közvetítő büntetőjogi iskola legtipikusabb képviselője, az amerikai és az európai felfogás közti nyilvánvaló ellentétet azzal vélte áthi-

dalni, hogy maga ajánlotta, hogy a kongresszus helyeselje a határozatlan tartamú elítélést mint tudományos elvet s ajánlja annak alkalmazását az abnormális (szellemileg vagy erkölcsileg fogyatékos) büntetésekre. Ezt a javaslatot a szakosztály nagy többséggel azonnal el is fogadta. Midőn azonban gr. *Gleispach* prágai egyetemi tanár és *Vámbéry Rusztem* az amerikaiak álláspontját magukévé téve, javasolták az intézménynek a javításra szolgáló s javítható büntetésekre való ajánlását, ez ellen már Prins is az ellenzékhez állott s *Conti* olasz és *Engelen* hollandi képviselővel a leghevesebben ellenezte annak elfogadását.

Az eredmény az lett, hogy a döntő szavazás alkalmával nagy számmal megjelent amerikaiak, valamint az európai küldöttek közül sokan, a kik az új intézmény alapeszméjét helyeselték, elfogadták a gr. *Gleispach* és társai többször módosított javaslatát is, mely így a Prins javaslatának kiegészítő része lett. Így született meg a bizony meglehetősen zavaros határozat, mely szerint a kongresszus helyesli a határozatlan tartamú elítélést mint tudományos elvet, ajánlja annak alkalmazását az erkölcsileg vagy szellemileg fogyatékosokra, továbbá mint a javítórendszer (reformatory system) lényeges alkatelemét, oly büntetésekre, — főleg fiatalokúra — akik javításra szorulnak s akiknek cselekménye túlnyomóan egyéni okokra vezethető vissza. Részletesen nyilatkozik ezenkívül a határozat (*Gleispach* és társainak javaslata alapján) az intézmény behozatalának feltételeiről. Ezek: 1. hogy a bűnösség és a büntetés kérdésében uralkodó felfogás ne álljon ellentétben a határozatlan idejű elítélés gondolatával; 2. hogy az elítélttel való egyénítő (individualisáló) elbánás biztosítva legyen; 3. hogy a »felügyelő hatóság« (Prison Board, Board of Parole) összeállításánál minden külső befolyás ki legyen zárva, s a bizottságnak legalább egy tagja bíró (représentant de la magistrature), egy börtönhivatalnok és egy orvos legyen. A határozatlan tartamú elítélés maximális határát csak az esetben kívánatos megállapítani, ha az intézmény újdonsága és a tapasztalatok hiánya azt szükségessé teszi.

Ez a kongresszusi határozat eléggé szembetűnően magán viseli a sok kompromisszum és megalkuvás bélyegét, melynek születését köszönheti. Mintha csak az új intézmény helytelen és sokakat tévútra vezető nevéhez, a »határozatlan« jelzőhöz akart

volna hű maradni. Helyesli az új intézmény eszméjét — elméletileg (mint »tudományos elvet«), gyakorlatilag, alkalmazási körére nézve azonban végtelen óvatossággal nyilatkozik. Ajánlja azt biztonsági rendszabálynak is (az erkölcsi vagy szellemi fogyatkozásban levőkre), de büntetésnek is. Mint büntetőkiszabási elvet azonban oly szűk körre szorítja s a tényleges behozatalát oly aggódo feltételekhez köti, hogy szinte kétségben vagyunk, komolyan ajánlja-e hát annak elfogadását, bízik-e annak sikerében? A határozat ez utóbbi része (a gr. Gleispach javaslata) lényegileg csak a *reformatory*-rendszer helyeslésének tekinthető, az annak sarkalatos szabályát képező határozatlan tartamú beutalást ajánlja csak kifejezetten és határozottan. Ellenben teljesen nyitva hagyja az európai szakemberek előtt ma épen legaktuálisabb kérdést, helyeselhető-e a határozatlan tartamú elítélés a közveszélyes, társadalmilag javíthatatlanoknak látszó megátalkodott büntetésekre akár ezek büntetésének, akár az ellenük alkalmazható biztonsági rendszabálynak megállapí tá sánál.

E határozatlanság és e hiányok daczára, melyek a fentemlített körülményekben találják magyarázatukat, e határozat a maga egészében mint az új intézmény helyeslése s így az amerikai büntetőjog diadalának tekinthető. A lényeges a határozatban az, hogy a határozatlan tartamú elítélés eszméje nem ellenkezik a büntető igazságszolgáltatás alapelveivel, t. i. az igazság és a szükségesség, illetőleg a megtorlás és megelőzés elveivel, sőt épen elősegíti ez elvek gyakorlati megvalósítását, főleg a *javítást* és a *társadalom védelmét*. Ez a meggyőződése, a melyet az Amerikában látottak és tapasztaltak csak megerősítettek, vitt reá engem is, hogy támogattam szavazatommal úgy a Prins eredeti, mint a gr. Gleispach és társai javaslatát, jóllehet, egyiknek a szövegezésével sem voltam megelégedve.

A határozatlan tartamú elítélés ugyanis nézetem szerint egyfelől elengedhetlen alkateleme a *biztonsági rendszabályoknak*, melyek a javítás, gyógyítás vagy az ártalmatlannátétel eszméjét tartva szem előtt, azok tartama előre csakugyan nem határozható meg, de másfelől irányelve a *javító büntetésnek* is, illetőleg logikus folyománya a javításnak, mint büntetési célnek. Ha elfogadjuk azt a tételt és hirdetjük, hogy a büntetettek nagy tömege erkölcsi

hibából, az akarat nem kellő fegyelmezése folytán, dologtalanság, munkakerülés, irigység, kapzsiság, hiúság s más hasonló okokból követi el a büntetendő cselekményeket, a kikre tehát a büntetés célja a javítás, a társadalmi és erkölcsi jobbátétel, a munkás, rendes és tisztességes életre reászoktatás, s ha éppen azért rendezzük be nagy költségekkel a mai modern börtönöket, hogy a sok ezer veszendőnek indult, az erkölcsi romlás útjára került embertársunk közül megmentjük a még megmenthetőket s az állam, a társadalom és a család részére használható tagokká képezzük őket: ez esetben nem képtelenség, nem vakmerősködés a *javítható* és *javításra szoruló* büntetéseknél határozatlan időre leendő letartóztatása.

Hiszen a mai fokozatos börtönrendszerünk is, a melyet Angliából, illetőleg Írországból ültettünk be büntetőtörvénykönyvünkbe, éppen arra a gondolatra van építve, hogy a fogházra, börtönre vagy fegyházra ítélt büntetett lehetőleg megjavítva kerüljön ki a letartóztatási intézetből. Ezért illesztette be törvényhozásunk is (a legenyhébb jellegű »elzárás« kivételével) összes szabadságvesztés-büntetéseink rendszerébe szerves alkatrész gyanánt a *feltételes szabadonbocsátás* intézményét, a mely szerint a megjavultnak látszó *szorgalmas és jóviseletű* elítélt a büntetés $\frac{3}{4}$ részének kitöltése után szabadlábra helyeztetik, íme, az oly büszkén hirdetett »határozott« büntetés a valóságban szintén határozatlanná válik. S az európai államok legtöbbje még szélesebb tért biztosít a feltételes szabadonbocsátásnak. Franciaország már a büntetés felének, Belgium már egyharmadának kitöltése után feltételesen szabadonbocsátja a megjavult elítéltet. Lehet-e ily körülmények közt megdönthetetlen axióma gyanánt hirdetni, hogy a büntetésnek feltétlenül *előre* meghatározottnak kell lennie? Az európai államok feltételes szabadonbocsátása és az amerikai határozatlan elítélés közt voltaképpen csak formai különbség van. Nálunk a bíró évek, hónapok és napok szerint előre megszabja az ú. n. »határozott« büntetést, azonban a törvény, illetőleg a »felügyelő-bizottság« a végrehajtás alatti jóviseletet és szorgalmat a büntetés egy jelentékeny részének elengedésével jutalmazza; Amerikában a bíró nem állapítja meg előre a letartóztatás végső határát, mint kiszabott büntetést, csak beutalja az illetőt a fogházba vagy a reformatoryba s az

illető a *törvény által* megállapított maximumig maradhat a fogházban, a megjavulás azonban itt is a korábbi szabadonbocsátással jutalmaztatik. A határozatlan időre szóló elítélés lényege az, hogy itt teljesen magára az elítéltre van bízva, hogy a mielőbbi szabadonbocsátást magának kiküzdje, míg nálunk tudván a benttarthatás rendszerint alacsonyra szabott végső határát, a valódi megjavulásra nincs oly erős rúgó adva, mint Amerikában.

Az a rendszerinti kifogás, hogy ez az új intézmény kiveszi az ítélkezés jogát a bíróság kezéből s a közigazgatásra, a szabadonbocsátást megállapító hatóságra ruházza a büntetés tartamának voltaképeni meghatározását, s ezzel veszélyezteti az egyéni szabadságot, — erőltetett és alaptalan, mert a beszámítás és a bűnösség kérdését, valamint a büntetés nemét és helyét itt is a bíróság határozza meg. Sőt a szabadonbocsátás időpontjának, tehát a büntetés tényleges véghatárának megállapításában is biztosítható a bíróság befolyása, illetőleg túlsúlya. Semmi akadálya nincs ugyanis, hogy a hol a bíróságban látják az egyéni szabadság biztosítékát, mint Európában, ott a szabadonbocsátás felett határozó testületben a bíróságnak biztosíttassék a túlsúly, vagy akár az egész bizottság bírókból alakíttassák, mint gr. *Gleispach* épen indítványozta is a washingtoni kongresszuson. Sem lealacsonyítás, sem jogfosztás nincs abban, ha a bíróság nem előre méri ki a büntetés mennyiségét, hanem utólag, a büntetés céljának megvalósulásához képest oldja fel az elítéltet a további büntetés alól.

Azt azonban bátran lehet kérdezni, vajjon kétségtelen biztossággal meg lehet-e előre állapítani, hogy mennyi idő alatt fog az elítélt megjavulni? Oly csalhatatlan a bírói bölcsesség, hogy a főtárgyalás vagy tárgyalás alapján, tehát egy pár órai, legfeljebb egy pár napi külső megfigyelés után feltétlen biztossággal előre meg tudja állapítani, hogy az egyik vádlott 12 hó, a másik 12 hó és egy nap, az egyik 6, a másik 6 és % év alatt fog megjavulni, tehát ennyi idő szükséges a büntetés céljának elérésére? Jól mondja *Henderson*, hogy ha nagyobb bűnügyekben elég hosszadalmas is a mai főtárgyalás, de nincs még elég tudományos módszerünk a vádlott élettörténetének a feltárására. Rendszerint főleg a »cselekmény«-nyel, legfeljebb az alanyi »bűnösség«, a szándék mennyiségével s a bűnelkövetés motívumaival foglalkozik a

bíró, de nem teszi beható tanulmány tárgyává a vádlott egész előéletét, testi fejlődését, esetleges lelki bajait, neveltetését, környezetét, társadalmi helyzetét, szóval nem tanulmányozza azt embertani, lélektani és szociológiai szempontból. A fiatalok büntetésekre nézve ez a gondos *élet- és környezettanulmány* már érvényesül a fiatalok külön bírósága előtt, de a felnőtt, rendes büntetésekre még sehol sem alkalmazzatik. Megnyugodhatunk-e hát, igazságosnak és a büntetés célját biztosítónak tekinthetjük-e a büntetésimérés mai európai rendszerét, mely első sorban a vádlott által okozott sérelem nagysága szerint állapítja meg a büntetés mértékét s nincs kellő figyelemmel a tettes *egyénségére*, mert nem is ismeri azt alaposan. A határozatlan idejű elítélést Európában rendszerint mint túlságosan enyhe s e miatt a társadalom biztonságára veszélyes kísérletet szokták feltüntetni. Ez egyáltalán nem áll. Nemcsak maguk a beutaltak vallják általában, hogy az elítélésnek ezt a módját nyomasztóbbnak, szigorúbbnak találják, de tényleg az elítéltek e rendszer mellett általában jóval tovább vannak a börtönben,¹⁾ mint nálunk.

A határozatlan időre elítélés intézménye tehát, melyben a »határozatlan« jelző különben helytelen is, mert a büntetésnek vagy biztonsági rendszabálynak itt is van *törvényes* maximuma és minimuma, nem ítéhető el és nem utasítható vissza oly könnyedén, mint a hogy az európai jogászvilág elbánni szokott vele. Alapeszméje: a javításra szoruló és javítható büntetettnek a javulás tényleges bekövetkeztéig leendő tartóztatása, tehát a javítási célznak igazi és következetes megvalósítása, oly egészséges és üdvös gondolat, mely bizonyára diadalmaskodni fog a ma még uralkodónak mondható ellenszenv és kifogásokon. Legkézzelfoghatóbb bizonyossága ennek, hogy Prins, a ki mint büntetés kiszabási rendszert erősen ellenezte azt a washingtoni kongresszuson, maga indítványozta ugyanitt, hogy az mint tudományos

¹⁾ Érdekes adatokat közöl erre nézve *Butler* az Indiana államban életbeléptetett új rendszer első éveiről. A régi (határozott tartamú) rendszer szerint az utolsó 300 elítélt átlag egy év, 9 hó és 14 napra volt ítélve, az új (határozatlan) rendszer alapján elítélt első 300 egyén pedig átlag 3 év, 2 hó, 12 napig maradt a börtönben. Id. h. 615. 1. Az új rendszer tehát kétségtelenül jobban szolgálja a társadalom védelmét s ez magyarázza meg, hogy úgy Amerikában, mint Európában mind erősebben terjed és hódít.

elv helyeseltessék. Az *elméleti* helyessége tehát az új intézménynek kétségen kívüli.

A legnehezebb s tényleg még ma is nyílt kérdés inkább az intézmény alkalmazásának területe és annak feltételei, t. i. a büntettek mely csoportjaira s mily feltételek mellett alkalmaztassák a határozatlan időre terjedő letartóztatás? Észak-Amerikában, mint láttuk, alkalmaztatik a fiatalkorú büntetésekre és pedig úgy a serdületlen, 16 évesnél fiatalabb, mint a serdültebb (adult juvenile) fiatalokra, 16 évesnél idősebbekre egész a 30, itt-ott a 40 éves korig. Az alkalmazás előfeltétele erre a csoportra, hogy az elítélt ne legyen többszörös visszaeső. Alkalmaztatik azonban az új rendszer egyes államokban a rendes, felnőtt büntetésekre, végül itt-ott épen a javíthatatlannak ítélt sokszoros visszaesőkre is. Mindenik esetben a letartóztatás végső határát rendszerint a törvény, néhol a bíró állapítja meg, valamint bizonyos minimális idő (a javítható elítélt rendszerint egy év, a javíthatatlan az utoljára elkövetett cselekmény maximumának) kitöltése előtt nem bocsátható szabadon. A szabadon bocsátás mindig *feltételeesen* (»on parole«) történik, bizonyos határidő alatt az újabb bűnelkövetés a büntetés elengedett részének végrehajtását eredményezi.

Európában a határozatlan tartamú elítélés, mint biüntetési-kimérési rendszer még sehol sincs elfogadva. A jogászvilág conservativismusa, a classicus iskolától átöröklött uralkodó felfogás, mely szerint a büntetés a bűncselekmény ára, ennek arányos viszonzása, megtorlása, a mi pedig csak határozott szabadságvesztési idő kimérésével történhetik meg,¹⁾ ez a közfelfogás útját állja és valószínűleg sokáig gátolni fogja még a határozatlan tar-

¹⁾ Az európai classicus büntetőjogászok e közfelfogását tükrözi vissza *Friedmann Ernő*, fiatal kriminalistáknak »A határozatlan tartamú ítéletekéről írt (Budapest, 1910.) széleskörű tanulmánya, mely az új rendszert csak a »biztonsági rendszabályok« körében tartja megengedhetőnek. Az európai irodalomból l. még e kérdés felől: *Freudenthal*: Vergleichende Darstellung des deutschen u. ausländischen Strafrechts. Alig. Theil. III. k. 258—320.; *Kröpelin*: Abschaffung des Strafmasses. 1880.; *Lévy F.*: Des sentences indéterminées. 1896.; *Liszt F.*: Kriminalpolitische Aufgaben 1889. és E. F. Klein und die unbestimmte Verurteilung. 1894.; *Kramer Emil*: Jogt. Közi. 1900. 21—23. sz.; *Aschaffenburg*: Das Verbrechen und seine Bekämpfung. 1903.

tamú elítélésnek, mint büntetés kimérési rendszernek elfogadását. Annál érdekesebb azonban, hogy míg a határozatlan tartamú *büntetést* az európai jogászok, mint fogalmi képtelenséget visszautasítják, addig az új rendszert a *biztonsági rendszabályok* körében egészen természetesen találják s újabban mind szélesebb körben igyekeznek azt alkalmazni. Így ma már általános óhaj Európaszerte, hogy a gyengeelméjű (csökkent beszámítási) egyének, a Prins által ú. n. abnormális büntetettek, valamint az iszákosságból bűnözők határozatlan időre gyógyletartóztatási intézetekbe, a munkakerülő csavargók és üzletszerű koldusok határozatlan időre dologházakba, a közveszélyeseknek ítélt sokszoros visszaesők a kiszabott határozott büntetés kiállása *után* határozatlan időre utólagos dologházakba, illetőleg letartóztatási intézetekbe helyezendők.

Ezek az óhajok egyes büntető törvényjavaslatokban, sőt törvényekben is megtestesültek már. A *svájci*, a legújabb (1909.) *osztrák* és *német* birodalmi büntető törvényjavaslatok bátran felölelik valamennyit. Az iszákosok, a csavargók és üzletszerű koldusok határozatlan időre szóló (persze törvényes maximummal) biztosító letartóztatását *Anglia*, *Belgium* és *Norvégia*, a sokszoros visszaesők utólagos visszatartását, illetőleg biztosító letartóztatását pedig *Franciaország* (1885.), *Norvégia* (1902.) s legújabban *Anglia* (1908.) külön törvényekben mégis valósították. Európában tehát úgy látszik a határozatlan tartamú elítélésnek mint biztonsági rendszabálynak van jövője, míg Amerika nem tartja a két eszmét: a határozatlan tartamú *büntetést* és a *biztonsági rendszabályt* összeférhetlennek.

A döntő kérdés éppen ez. Lehet-e az új rendszert a büntetésekre is alkalmazni, avagy annak csak a biztonsági rendszabályoknál van létjogosultsága? Az utóbbira nézve rögtön ki kell jelentenem, hogy úgy a szellemi vagy erkölcsi gyengeségben szenvedők, az iszákosok, csavargók, üzletszerű koldusok, mint a sokszoros visszaesők biztonsági letartóztatását határozatlan időre — azonban törvényes maximummal és általános minimummal — teljesen vitán kívül állónak, helyesnek és szükségesnek tekintem. Legfeljebb a sokszoros visszaesők *utólagos* biztonsági letartóztatása felett lehet elméletileg eszmét cserélni. Az európai szakirodalomban ugyanis a sokszoros, ú. n. szokásszerű visszaesőkre

vonatkozólag ma az mondható uralkodó felfogásnak, hogy az ily közveszélyes büntetettek az utolsó cselekményükért kimérendő büntetés kitöltése után határozatlan időre (de egy, a törvényben megszabott minimális és maximális határig) biztonsági letartóztató intézetbe (Verwahrungsanstalt) helyeztessenek. Ez ellen az eszme ellen azonban nem alaptalan az a kifogás, hogy fentartja, sőt élesíti a classicus iskola ama doktrinár tételét, hogy a büntetés csak megtorlás, másfelől mesterkéltn ellentétet teremt a *tettért* kiszabott büntetés és a *tettes egyéniségeért* alkalmazott biztonsági rendszabály közt. Elméletileg sokkal alaposabb akár a rendes büntetési kereteknek a szokásszerű visszaesőkre leendő megfelelő kitolása, vagyis a mai minimumok és maximumok felemelése (5—25 évi letartóztatás), akár a büntetés helyett a közveszélyesnek ítélt egyénre egyedül alkalmazott biztonsági rendszabály, mely súlyosabb esetekben életfogytiglanra szólhatna.

Gyakorlati okokból azonban, a társadalomnak az ily közveszélyes egyének ellen a mainál hathatósabb védelme véget mindenestre helyeselni lehet a büntetés és a biztonsági rendszabály összekötését is, a mint tényleg úgy Európában, mint Amerikában is egyes újabb törvények ily kompromisszualis megoldást tartalmaznak. Az amerikai törvények: Ohio, Kentucky és New-York államok törvényei e részben merészebbek az európai (norvég és angol) kísérleteknél, a mennyiben az elítélt utólagos letartóztatását szabály gyanánt életfogytiglanra állapítják meg, megengedik azonban ily esetben is a megjavultnak látszó elítélt feltételes szabadonbocsátását. Ha a társadalmat valóban hathatósan akarjuk védeni s ha az ily közveszélyes nagy büntetettekre a büntetés célja az ártalmatlanná tétel, tényleg nincs is okunk e talán szigorú, de a halálbüntetésnél mégis csak emberségesebb rendszert helyteleníteni. Megfelel ez az 1885. évi francia visszaesési törvénynek (loi de la recidive), mely a sokszoros visszaesőkre az életfogytiglani *relegation* (Guyanába és Új-Caledóniába elszállítás) léptette életbe. E drákoinak kürtőit törvény vezéreszméje: a közveszélyes elemek ártalmatlanná tétele, az utóbbi idők szomorú tapasztalatai folytán ma mindjobban népszerűvé válik Európában is. A legújabb londoni merénylet (1911 jan. 1.) is csak megerősíti az eszme jogosultságát. Hazánkban a napokban

készült el az első tervezet a közveszélyes büntettek elleni határozatlan idejű biztonsági rendszabályokról.

A tulajdonképeni vitás kérdés tehát tényleg csak az, lehet-e a határozatlan tartamú elítélést a *büntetések* körében is alkalmazni? Bármennyire fogalmi képtelenségnek tartja ezt az európai szakirodalom túlnyomó része, nein lehet eltagadni, hogy a határozatlan tartamú büntetés is büntetés, mely úgy a megtorlás, mint a megelőzés eszméit szolgálja. Megtorlás, hiszen a törvény itt is megszabja a letartóztatás végső határát, valamint legalább egy bizonyos minimumot okvetlenül ki kell töltenie az elítéltnak. A megelőzést pedig, a mi itt az elítélt megjavításában áll, kétségtelenül jobban szolgálja ez a rendszer, mint az előre meghatározott tartamú büntetés, mert tisztán az elítélt magaviseletétől, szorgalmától függvén a szabadonbocsátás, az, a kiben van még bizonyos értelmi és erkölcsi erő, igyekezni fog a saját jól felfogott érdekében jól viselni magát s szorgalmasan dolgozni és tanulni, így a büntetés célját, a javítást, a legtöbb esetben észrevétlenül megközelíthetjük e rendszer által.

Épen ez a körülmény, hogy a határozatlan tartamú büntetés a javítható és javításra szoruló büntettekre előnyösebbnek, gyakorlatiasabbnak látszik a mai európai rendszernél, tett engem is az új intézmény *elvi* barátjává. Ez a nyilatkozatom azonban nem jelenti azt, mintha azonnal és általános büntetés kiszabási Tendszer gyanánt meghonosítandónak vélném az új intézményt. Éhez csakugyan a társadalom eszmevilágának jelentékeny átalakulása, a büntetésről való mai konzervatív jogászai felfogás megváltozása lesz szükséges. Sőt ennek bekövetkezése esetén sem tartom alkalmazandónak e rendszert a *pillanati* (alkalmi) *kisebb* büntettekre és a *gondatlan* cselekmények tetteseire, a kiknél a büntetés célja csak a megintés vagy megfenyítés; valamint kizárnám belőle a *politikai* és a *sajtóvétségek* elkövetőit is, nehogy a szabadonbocsátás körül politikai visszaélések fordulhassanak elő. (Freudenthal kizárná a »nemes« motívumból cselekvőket is.)

Az új rendszer életbeléptetése a mai bírói mindenhatóság rendszerével szemben kétségkívül lényeges változtatást, mélyreható újítást jelentene, a bírói eljárásnak, az ítélkezés módszerének, a büntetés végrehajtásnak jelentékeny módosítását vonná maga

után, sőt a büntető bírói kiképzés és a bírói szervezet terén is reformokat kívánna meg. Úgyde ha haladni, ha az intézményeket fejleszteni akarjuk, nem szabad az újításoktól, a létező állapotok megbolygatásától visszariadnunk. Hiszen már a »biztonsági rendszabályok« beillesztése is a büntetőtörvénykönyvekbe — a mi Európaszerte megindult — a mai büntetési rendszer alapos megváltoztatásával fog jární. A fiatalkorúak új büntetőjogának codificálása, a mi szintén napjainkban megy végbe Európaszerte, ugyancsak gyökeres rendszerváltoztatást jelent úgy az anyagi Büntetőtörvénykönyvekben, mint a büntető eljárásban.

Lassanként közeledünk immár az új Büntetőtörvénykönyvek korszakához, az új intézmények, az új rendszer kezdenek kibontakozni előttünk. Ez új rendszer, az új Büntetőtörvénykönyvek egyik fontos alkatrésze lesz bizonyára a büntetés kiszabás mai elavult szabályainak átalakítása s a határozatlan tartamú elítélés beillesztése is. Hogyan, miképen fog ez megvalósulni, azt természetesen ma még nem mondhatjuk meg, de az amerikai példa után sejthetjük és remélhetjük, hogy a *közveszélyes büntettek* elleni határozatlan tartamú biztonsági rendszabályok meghonosítása és a *serdültebb fiatalok* javító nevelési rendszerének továbbképzése, vagyis az amerikai *reformátortj*-rendszernek átültetése lesz a határozatlan tartamú elítélés első térfoglalása. Európában.

Lássuk azért most a *reformatory-rendszert* kissé közelebbről.

III.

A fiatalkorúak új büntetőjogának kifejlődése Amerikában, a mi az északamerikai büntetőjog legnagyobb diadala, kétségtelenül igazolja, hogy az északamerikai jogfejlődés az angol jog utánképzése és továbbfejlesztése. Az amerikaiak ma is szívesen anyaországnak nevezik Angliát, melynek nyelvét, kultúráját s ezzel együtt jogintézményeit is magukkal hozták Amerikába, itt azonban, függetlenségük kivívása után, önállóan fejlesztették tovább. Ez a vérrokonság magyarázza meg a hasonló fejlődési menetet, s a közös vonásokat, melyeket az angol és az amerikai büntetőjog legújabb történetében s mai állapotában kézzelfoghatólag felismerhetünk.

A mint a határozatlan tartamú elítélés alapgondolatát az angol fokozatos-börtönrendszerből, a feltételes szabadonbocsátás intézményéből merítették az amerikaiak, épügy a gyermekvédelem felkarolására s a fiatakorúak új büntetőjogának kialakulására kétségtelen kölcsönhatással volt az Angliában a XIX. század derekán fellendült gyermekvédelmi mozgalom. Angliában a XIX. század második felében a társadalom és az állam vállalva karolják fel az elhagyatott gyermekek és a bűn útjára tévedt fiatakorúak gondozását. Előbb tisztán társadalmi úton, egyes nemeslelkű emberbarátok buzgólkodására, majd az 1854. és 1857. évi törvények (Reformatory School Act 1854., Industrial School Act 1857.) alapján az állam támogatásával egymásután állnak elő a gyermekvédő és a javító-intézetek.¹⁾ Ugyanez a nemes emberbaráti, de egyszersmind a leggyakorlatiasabb társadalomvédelmi mozgalom alakul ki Észak-Amerikában is a XIX. század folyamán, főleg annak második felében.

A praktikus angol után a még praktikusabb amerikai hamarosan belátta, hogy a gondozás nélkül maradt, züllésnek induló gyermekek és fiatakorúak megmentése mily óriási társadalmi értéket, mennyi dollárt ²⁾ képvisel s az e célra fordított kiadás mily hasznos tőkebefektetés. Ez magyarázza meg, hogy az amerikai társadalom tényleg rengeteget áldoz a nevelésügyre s mint annak egy ágára, az elhagyatott és a büntetett fiatalság nevelésére. Ez a gyakorlatias észjárás hozta létre már a XIX. század első felében a különböző egyesületeket, melyek a bűn útjára tévedt fiatakorúak javító nevelését tűzik ki feladatukul. Xew-Yorkban, Bostonban, Philadelphiában, a három legrégebb kultúrájú vezérvárosban, csaknem egyszerre alakul meg a *Society for the reformation of juvenile offenders* (New-York 1825. Boston 182G., Philadelphia 1828.). Ezek az egyesületek teremtik meg az első »javító iskolákat« (reformatory school) s ezek példája és agi-

¹⁾ *Reicher* adatai szerint 1901-ben volt Angliában 45 *reformatory-school* 5770 gyermekkel, 142 *industrial-school* (köztük 14 *truant-school*) 18.905 gyermekkel és 22 *day-industrial school*. Die Fürsorge für die ver-wahrloste Jugend. I. 2. Der Kinderschutz in England. Wien, 1904. 128. 1.

²⁾ Az amerikai folyton dicsekszik a közézelokra fordított dollárak számával. Boies kiszámította, hogy a büntettesekre az Unió évente 123,493.500 dollárt fordít, id. m. 11. 1.

tálása hozza létre a XIX. század második felében az Unió összes államaiban a hasonló célú emberbaráti egyesületeket s a különböző nevű javító és gyermekvédő intézeteket.

E széleskörű társadalmi agitatio aztán, a törvényhozások figyelmét is megragadja s egymás után állnak elő a gyermekvédelemre és a fiatalokú büntetésekre vonatkozó törvények, megszületnek és kialakulnak a különböző reformintézmények: a probation, a reformatory, a juvenile court, melyek alapján ma az Egyesült Államokban joggal beszélhetünk a *fiatalkorúak új büntetőjogáról*.¹⁾ Codificálva, összefoglalva ez az új büntetőjog még egy államban sincs (Anglia e részben is megelőzte Amerikát az 1908. évi Children's Act-tal), legfeljebb Massachusettsnek 1902. évi revidált törvényeit (Revised Laws of Massachusetts 1902.) tekinthetjük a codificatio első kísérletének, azonban fővonalaiban ma már teljesen ki van építve s az új, nevezetes reformintézmények az Unió legtöbb államában egyöntetűen vannak szervezve.

Általában azt lehet mondani, hogy a 16 évesnél fiatalabbak, ha büntetendő cselekményt követtek is el, Észak-Amerikában nem tekintetnek valódi büntetéseknak s a rendes büntetési eszközökkel nem sújthatók. Az irodalom ugyan élesen megkülönbözteti az »elhagyatott« és a »büntettes« gyermekeket (*dependent and delinquent children*), gyakorlatilag azonban ez a különbség elmosódik, miután mindkét csoportra a vezéreszme ugyanaz: a nevelés, illetőleg a javítás, a testi, értelmi- és erkölcsi átalakítás (reformation). A »büntettes« gyermekre a bíró belátása és az eset körülményei szerint választhat a megintés, a próbára bocsátás, a javító intézetbe elhelyezés között, végső esetben azonban a teljesen romlottnak látszó s bizony itt-ott már a 7 évesnél idősebbet fogházba is küldheti.

A leggyakoribb eszköz a gyermek büntettes ellen a probation

¹⁾ Az északamerikai büntetőjog ezen új és legtanulságosabb ágáról a fent id. általános műveken felül I. *Henderson*: Introduction to the study of the dependent, defective and delinquent classes. 2-ik kiadás, 1901.; *Barrows*: The reformatory system of the United States.

Washington. 1900.; *Homer Folks*: The care of destitute, neglected and delinquent children. New-York, 1902. Az európai irodalomból Baernreither id. monográfiája után legalaposabb *Herr P.*: Das moderne amerikanische Besserungssystem, 1907.

mellett — melyről alább szólok — a javító nevelőintézetbe elhelyezés. Az erre szolgáló különböző intézetek hivatalos gyűjtőneve: *reformatory school*. A valóságban ugyan ez a név kevésbé ismeretes, egyszerűen állami fiú- vagy leányiskola, farm-iskola, munka-iskola (State Farm, State Industrial School for Boys, for Girls, Lyman School for Boys, St. Charles School for Boys, State Training School for Girls, Industrial School of Reform, Industrial Training School stb.) elnevezések használatosak, azonban az intézetek általános jellemzésére tényleg legalkalmasabb a »reformatory« jelző.

Ez intézetek célja kifejezetten az átalakító nevelés, a testi, értelmi és erkölcsi javítás. A mi javító-nevelő intézeteinkkel lényegileg, rendszer és berendezés tekintetében teljesen megegyeznek. Főkülönbség köztük az, hogy az amerikaiak a testi nevelésre, a testgyakorlatokra, a jó élelmezésre több gondot fordítanak. Valamint hogy a nálunk is fennálló családi rendszert, a mit ők *cottage*-rendszernek neveznek, a legújabb intézeteikben még következetesebben viszik keresztül. A javító iskolák részben állami, részben magánjellegű intézetek. *Baernreither* 1903-ban 87 ily intézetet mutatott ki, ma legalább is 100-ra tehető a számuk. Mint valódi mintaintézeteket meglátogattuk közülök a New-York államban levő *State Agricultural and Industrial School*-t (Industry-ben), magában New-York városában az 1863 óta fennálló *Catholic Protectory*-t (2000 fiú- és 1000 leánygyermek részére), Illinois államban a *St. Charles School for Boys* és a *State Training School for Girls* (Geneva), Indianában az *Indiana Boys School*-t (Plainfield) és *Indiana Girls School*-t (Clermont), Kentuckyban a fiúk és leányok részére szolgáló *Industrial School of Reform* (Louisville) intézeteket.¹⁾

Különösen az Industry-ben, St. Charles-ben, Genevában és Clermontban látott *cottage*-rendszer maradt előttem, mint valódi ideálja a javító nevelőintézeteknek. Itt tényleg minden 25—40 gyermek részére külön épület áll fenn, külön kerttel és szántófölddel. A kis családok (*cottage*) egy-egy családfő és családanya

¹⁾ Kitűnő javítóintézetek ezeken kívül a *Lyman-school*, Massachusettsben (Westborough), a *Philadelphia House of Refuge* Glen-Millsben (fiúk) és Darlingtonban (leányok részére), a newyorki *Juvenile Asylum*.

(matron) állandó vezetése mellett egész önálló háztartást visznek. Minden cottage-ben a földszinten tágas és ragyogó tiszta nappali és tanulószoba, ebédlő, fent hálószobák, a souterrain-ben pedig fürdő-, munkatermek, raktárak. Csak isteniszteletre, vagy előadásokra gyűlnek össze az összes cottage-ok lakói a hatalmas Auditóriumba¹⁾ vagy a népszerű társasjátékoknál, a ma legdivatosabb »base-ball« játéktéren találkoznak egymással. Az eredmény szemmel láthatóan kitűnő. Pompásan edzett fiúk, csinos, ügyes lányok kerülnek ki pár év alatt a betegen, rongyosan, neveletlenül bekerült gyermekekből, az erkölcstelen útra tévedt lányokból. Az intézetek büszkélkedve hirdetik (füzetekben, reklám-cédulákon), hány és mily szép állásba jutott fiatal embert, hány jó feleséget neveltek ki.

Persze egyik-másik intézet itt is, mint nálunk, felesleges luxust is ffejt ki az építkezés és berendezés modernségével, így különösen a st.-charlesi (Illinois), de ha nekik vannak erre is Maecaenásaik,²⁾ miért ne engedhetnék meg maguknak ezt is.

A cottage-rendszer betetőzése s a javító nevelés gondolatának legmerészebb alkalmazása a New-York állam Freeville nevű községében Wm. R. George által 1895-ben alapított *George Junior Republic* nevű intézet, melynek »polgárai« (citizen) egy kis község társaság módjára maguk kormányozzák magukat. 10—12 tagú »családok« élnek egy-egy cottage-ban. 15 évük betöltésével a tagok »polgárok«-ká lesznek, szavazati és hivatalviselési jogot nyernek. Választanak maguk közül elnököt, alelnököt, államtitkárt, kincstárnokot, bírákat, ügyészeket, rendőrtisztviselőket, a fegyelmet maguk tartják fenn maguk közt. Ez a curiozus példa azonban nagyobb népszerűségre még nem tett szert, mindössze 9 hasonló intézet alakult 15 év alatt.³⁾

Bármily érdekes lenne e különböző javító nevelőintézetek

¹⁾ Mindenik intézetben gyönyörű énekelőadásokat mutattak be.

²⁾ A chicagói kereskedelmi club 1908-ban 50.000 dollárba kerülő, pazar berendezésű tornatermet építtetett a st.-charlesi intézetben, hatalmas uszodával együtt. A genevai leányintézetnek egy chicagói hölgy 3 zongorát ajándékozott, a melyen a növendékek képezik magukat s mulattatják társaikat.

³⁾ L. *Correction and Prevention* IV. köt. Preventive treatment of neglected children. 49. 1.

részletesebb bemutatása, miután azok lényegileg megegyeznek a mi javító intézeteinkkel,¹⁾ azok leírását mellőzöm s azokkal az intézményekkel óhajtók kissé behatóbban foglalkozni, melyek speciális amerikai reformintézményeknek tekinthetők. Ezek pedig: a) a *Reformatory*, b) a *Probation-rendszer*, c) a *Juvenile Court*.

a) *A Reformatory*.

A »reformatory« nevű intézetek a fiatalok és javítható büntetettek egy magasabb korosztályának javítóintézetei, melyek szigorúbbak a javítóiskoláknál (*reformatory school*), viszont enyhébb jellegűek és más berendezésűek, mint a tulajdonképeni börtönök. Lényegileg a reformatory a javító-iskolák rendszerének, az átalakító nevelés elvének következetes alkalmazása a javítható és javításra szoruló felnőtt büntetettekre, — összekötve a fegyházi fegyellemmel — mintegy átmenet, összekötő kapocs a javító nevelőintézet és a fegyház közt.

E valóban eredeti amerikai intézmény megteremtése — mint már fentebb is említettem — *BrocJcway* nevéhez fűződik. Első s máig legszebb mintaintézete az *Elmira-Reformatory* (hivatalosan: *New-York State Reformatory at Elmira*), honnan a reformatory-rendszert gyakran csak Elmira-rendszernek nevezik. Az új intézmény előkészítésében, a Brockway által 1870-ben formulázott ideál kiörlésében és megteremtésében az amerikai szakemberek közül főleg *E. C. Wines*, *Divight* és *Sanborn* működtek közre. Az intézmény előképe pedig a *Maconochie* angol kapitány által meghonosított jegyrendszer és a *Walter Croffton* által Írországból hozott fokozatos börtönrendszer voltak.

Maconochie-nek, a Norfolk-Island-en levő angol büntetési gyarmat parancsnokának, 1840-től életbeléptetett rendszeréről közölt jelentései és az ő javaslatai (1847.) keltettek először élénk visszhangot az amerikai szakemberek körében. Ez a rendszer, mely a börtönreítelt szabadulását attól teszi függővé, mennyi idő alatt képes az előírt számú jegyeket napi szorgalmas munkájával megszerezni, rejtette magában a meghatározatlan időre elítélés és a tényleges megjavulás szerinti szabadonbocsátás csíráit. Épúgy az angol fokozatos rendszer, mely a kiszabott bün-

¹⁾ Érdekes és helyes eltérés gyanánt említhetem meg, hogy a fiú intézetekben is sok helyt *tanítónők* végzik az iskolai oktatást.

tetés egy részének elengedésével jutalmazza a megjavultnak látszó büntettest s különösen e rendszernek Walter Crofiton által az ír börtönökben eszközölt mintaszerű megvalósítása erősítette meg a javítórendszer helyességébe vetett hitet és bizalmat.

Sanborn Frank, massachusettsi börtönfelügyelő ajánlja először (1865-ben) a Maconochie és CroSton rendszereinek meghonosítását.¹⁾ Majd 1867-ben *E. C. Wines*-nak, az amerikaiak legalaposabb börtönügyi írójának és *Th. W. Dwight*-nak a newyorki törvényhozó testülethez terjesztett jelentése²⁾ formulázza világosan a javítható büntetteknek *határozatlan időre* szóló elítélését (Reformation Sentence) és a *javítást*, mint a büntetés főcélját. Nagyjelentőségű lett a newyorki börtönügyi egyesület 1868. évi (24-ik) jelentése,³⁾ mely szintén a javítás eszméjét ajánlja a törvényhozás figyelmébe. E sürgetések hatása alatt jön létre 1869-ben New-Yorkban egy törvény, mely először rendeli el egy »Reformatory« építését.⁴⁾ Ez a törvény azonban még nem ismeri a határozatlan időre szóló elítélést, sem a feltételes szabadonbocsátást.

A döntő lökést ezen előzmények után a »reformatory-rendszer« kialakulására az 1870-ben megalakult nemzeti börtönügyi egyesület (*National Prison Association*) által ugyanezen évben Cincinnatiában tartott első kongresszus adta meg. Ez a kongresszus teljesen magáévá teszi az *E. C. Wines* és *Brockway* javaslatait s 37 pontba foglalja össze a reformatory-rendszer elveit és szabályait. E történelmi jelentőségű határozat⁵⁾ világosan és határo-

¹⁾ Special Report on Prisons and Prison Discipline Boston. 1865.

²⁾ Report on the prisons and Reformatories of the United States and Canada. 1867.

³⁾ 24 Annual Report of the executive Committee of the prison Association of New-York for 1868. Albany 1869.

⁴⁾ A törvényhozás a börtönügyi egyesület javaslatára fogadta el az új intézet nevéül a »Reformatory« szót, az egyesület az iránti javaslata azonban, hogy az intézetbe való beutalás az elítélt megjavulásáig (de legfeljebb 5 évig) történjék, még nem nyert többséget.

⁵⁾ A határozat szövegét *E. C. Wines*, *Sanborn* és *Brockway* mint háromtagú bizottság állították össze. Az eredeti javaslat *Wines* tollából való s 41 pontból állt és sokkal terjedelmesebb, bőbeszédű volt. A kongresszusi határozat tömör kivonata a *Wines* szövegének. A javaslat eredeti szövegét s a kongresszusi határozatot egész terjedelmében közli *F. H. Wines* a *Correction and Prevention* című emlékmű I. köt. 39—63. lapjain.

zottan kifejezi, hogy a büntetés célja nem a szenvedés okozás, hanem a *javítás*. A büntetettel való elbánás a *társadalom védelmét* szolgálja s főcélja a büntetett *erkölcsi újjászületése* (1—2. p.). Ajánlja a *jegyrendszert*, a büntetettek fokozatos osztályozását, a jól átgondolt és ügyesen keresztül vitt *jutalmazások* rendszerét (a jó viselkedés, szorgalmas munka és jó tanulás alapján), a *határozatlan időre* való elítélést, a *börtönök osztályozását* (külön fogházak a kipróbálatlan, külön a javíthatatlan, külön a nő- és külön a fiatalabbkorú büntetésekre), a nem büntetett, de elhagyott gyermekek részére *gyámolító intézeteket* (3—21. p.). Kívánja, hogy a *börtönök* építésére több gond és izlés fordítottassék s az egész *börtönrendszer* a *javításra* legyen fektetve, az állam gondoskodjék rendszeresen az elítéltek ipari foglalkoztatásáról, értelmi kiképeztetéséről és erkölcsi neveléséről (30—31. p.). A büntetettek megelőzésének legbiztosabb eszközét a kötelező népoktatás keresztülvitelében látja (33. p.). Különösen fontosnak és szükségesnek véli az ugyanazon államban levő javító- és büntetési intézetek egységes központi vezetését (36. p.).

Ez a nevezetes határozat képezi a mai északamerikai börtönügy, illetőleg büntetőjog Magna Chartáját. A modern börtönügy vezéreszméi tényleg mind világosan, szabatosan ki vannak fejezve benne s a későbbi amerikai, majd a nemzetközi kongresszusok számos határozatának csiráját, kiindulási pontját itt találhatjuk fel. A reformatory-rendszer és a határozatlan időre elítélés pedig kétségtelenül itt vannak először a törvényhozások munkaprogrammjával kijelölve.

A Cincinnati-i kongresszus határozatait legelőször New-York, az Empire State, valósítja meg. A már 1869-ben kiküldött bizottság,¹⁾ melynek feladata volt egy javító fogház tervének kidolgozása, az intézet helyének kiválasztása és az építés keresztülvitele, az intézet helyül *Elmira* városát (Chemung county), egy kellemes és gyönyörű fekvésű vidéki városkát választott ki s itt kezdődött meg 1874-ben az új intézet építése, egyelőre 500 elítélt részére. 1876-ban lett készen az épület annyira, hogy a »reformatory« megkezdhette működését. Ez év Május 9-én ült össze alakuló

¹⁾ A bizottság tagjai voltak Pilsbury elnöke alatt Joseph Warren, Theodore W. Dwight, Charles H. Winfield, Gaylord B. Hubbell.

ülésre a törvény által az intézet kormányzására szervezett igazgatóság (Board of Managers), mely a következő ülésében (május 12.) *Brockway Zakariást*, »a reformatory eszméjétől áthatott férfiút«, választja meg az intézet főigazgatójává (superintendent). 1876 július 24-én érkezett meg Auburnból az első, 30 főnyi csapata az elítélteknek, mely az év végére 400-ra emelkedett.

Korszakalkotó az Elmira-reformatory történetében a Brockway 1877. évi első jelentése, melyben New-York állam törvényhozó testületé elé törvényjavaslatot terjeszt a Reformatory rendszeréről, a mely javaslat kevés változtatással ¹⁾ még ezen évben április 24-én törvénynyé is lesz (Act Creating the New-York State Reformatory) ²⁾ s lényegében ma is fennáll (1887-ben és 1909-ben lett részben módosítva). Ez a törvény s a Brockway által ennek alapján kifejlesztett és bámulatosan felvirágoztatott Elmira-Reformatory lett a mintaképe a többi északamerikai államok hasonló intézményeinek.

Ez idő szerint 14 férfi- és 4 női reformatory-intézet van az Egyesült Államokban.³⁾

Férfiintézetek:

1. A *New-York State Reformatory Elmira*-ban (1876),
2. A *Massachusetts Reformatory Concord*-ban (1884),
3. A *Pennsylvania Industrial Reformatory Huntingdon*-ban (1889),
4. A *Minnesota State Reformatory St. Cloud*-ban (1889),
5. A *Colorado State Reformatory Buena Vista*-ban (1890),
6. Az *Illinois State Reformatory Pontiac*-ban (1893),
7. A *Kansas Industrial Reformatory Hutchinson*-ban (1895),
8. Az *Ohio State Reformatory Mansfield*-ben (1896),
9. Az *Indiana Reformatory Jeffersonville*-ben (1897),
10. A *Wisconsin State Reformatory Green Bay*-ben (1898),

¹⁾ Brockway a teljesen határozatlan időtartamú elítélést javasolta, a törvényhozás azonban az egyes cselekményekre megállapított törvényes maximumot állította fel a letartóztatás határául.

²⁾ Az idézett törvény teljes szövegét 1. *Correction and Prevention* II. köt. 95-98. 1.

³⁾ *Herr P.* 1904-ben 11 intézetet mutat ki s azok történetét részletesen ismerteti, id. m. 51—64. Az újabb intézetek történetét 1. *Scott J.* *Correction and Prevention* II. k. 89—120.

11. Az *Eastern New-York State Reformatory Napanoch-ben* (1900),

12. A *New-Jersey State Reformatory Rahway-ben* (1901),

13. Az *Yowa State Reformatory Anamosa-bán* (1907),

14. A *Washington State Reformatory Monroe-h&n* (1910).

A 15-ik intézet *Connecticut* államban készül, melynek törvényhozása 1909-ben fogadott el egy bilit egy reformatory építésének költségeiről.¹⁾ Hivatalosan Reformatorynak nevezik *Michigan* állam egy intézetét (*Jonia*) is, de ide a korra való tekintet nélkül, illetve 60 éves korig történvén a beutalások, ez valódi reformatorynak nem minősíthető.

Nőintézetek:

1. A *Massachusetts Reformatory Prison* für Women *Sherborn*-bán (postacím: South Framingham) 1877.,

2. A *Newyork State Reformatory* für Women *Bed/ord*-bán (1901.),

3. A *New-York Western House of Refuge* für Women *Albionban* (1893.),

4. A *New-York House of Refuge* für Women *Hudson*-bán.

A 13. állam önálló törvényeivel szabályozott egyes intézetek berendezésében, szabályaiban természetesen sok eltérés található, de az alapelvek, a rendszer alkotó elemei lényegileg valamennyiben azonosak.

A reformatory-rendszer legfőbb s tulajdonképen egyetlen alapelve az *átalakító nevelés* (reformation) és pedig a testi, értelmi és erkölcsi átalakítás. A rendszer főalkatelemei: a *határozatlan időre elítélés*, az *osztályozás*, a *jegyrendszer* és a *feltételes szabadonbocsátás* (parole). Legtipikusabb mintája a reformatoryknak ²⁾ — mint említettem — ma is az Elmira-intézet, azért a reformatory-rendszer vázlatos bemutatásánál első sorban ezt tartom én is szemem előtt.

1. A reformatory alapelvehez képest az intézetekbe rendszerint csak a még nem romlott, tehát *javítható* s *fiatalabbkorú* elítéltek vétetnek fel. A newyorki törvény szerint a 16—30 éves korban

¹⁾ *Scott J.* közlése *Correction and Prevention*. II. köt. 113. 1.

²⁾ A »reformatory-rendszert« aprólékosságig menő részletességgel mutatja be *Herr P.* id. műve.

levők, ha »büntett« miatt fogházbüntetéssel még nem voltak büntetve, utalhatók az Elmirába, illetőleg a napanochi-, a nők a fentemlített 3 női reformatory valamelyikébe. Kihágás miatti elítélés, vagy pénzbüntetéssel sújtott büntett elkövetése tehát nem akadály a reformatoryba utalásnak. A legtöbb reformatory átvette ezeket a feltételeket, a Massachusetts-Reformatoryba azonban a 40 évesnél nem idősebbek, a pennsylvaniai a 15—25, a kansasiba szintén 16—25, az illinois (Pontiac) intézetbe csak 16—21 éves korban levők vehetők fel. Legtágabb korosztályt fogad be e szerint a massachusettsi reformatory s itt a vétségért való többszöri előzetes elítélés sem akadály, csak a ki háromszor-nál többször volt vétség miatt büntetve, az van kizárva a beutalásból. Három intézetbe pedig csak igazi fiatalok vehetők fel. Egyébiránt az összes intézetekben átlag és rendszerint inkább a fiatalok találhatók, így a concordi reformatoryban is rendszerint a beutaltak $\frac{3}{5}$ -e 20 évesnél fiatalabb, az Elmirában 55%-a ugyancsak 20 évesnél fiatalabb, 35% 20—25 év közötti és csak 10% 25 évesnél idősebb.

A reformatoryba utalás rendszerint valamely *súlyosabb vétség* vagy *büntett* elkövetése miatt történhetik. Kihágások miatt általában, viszont itt-ott (Ohio, Indiana, Wisconsin) pedig a gyilkosság miatt a reformatoryba utalás ki van zárva.

A beutalás kivétel nélkül mindenik intézetbe *határozatlan időre* történik. A bentmaradásnak azonban mindenütt meg van állapítva a végső határa (rendszerint az elkövetett cselekményre a törvényben előírt maximum, Massachusetts-ban általában 5 év), valamint egy bizonyos minimális idő (rendszerint 1 év, illetőleg 12 kifogástalanul eltöltött hónap) előtt az elítélt feltételes szabadságra sem bocsátható. Ez a relative határozatlan tartamú beutalás az előfeltétele a rendszeres javításnak, az átalakító nevelés rendszeres keresztülvitelének.

2. A »reformation« első eszköze a *testi kiképzés* (physical culture), a rendszerint satnya, gyenge, rosszul táplált beutaltak fizikumának megerősítése. A reformatory-intézetek egyik szembeeszkő sajátossága a mi javítóintézeteinkkel és fogházainkkal szemben, hogy a testi nevelésre aránytalanul több gondot fordítanak, mint nálunk. Az amerikaiak e felfogása teljesen logikus és nemcsak emberies, de gyakorlatias is. Tény, hogy a beutaltak

legnagyobb része a beutalás alkalmával testileg, értelmileg, erkölcsileg gyenge, elhanyagolt. Nemcsak emberszeretetből kell tehát legelőször is testileg átalakítani, megerősíteni, egészségesekké tenni őket, hanem azért is, hogy képesek és alkalmasak legyenek a tanulásra és a munkára. Az ép testben ép lélek paedagogiai elvét a büntetésektől sem lehet megtagadni.

Az újoncz elítéltek kivétel nélkül naponta másfél órát töltenek a tornateremben (gymnasium), a hol a leggondosabb *testgyakorlatot* végzik, testük minden részét kiedzik, megerősítik. Ez az ú. n. testgyakorló osztály (physical culture eláss). A többi elítéltek közül is a gyengébbek az orvos által kijelölt csoportokban {Elmirában d. e. 150, d. u. 50} folytatják a testgyakorlatokat, naponta 2 órán át, mindaddig, míg az orvos eléggé erőseknek nem találja őket a rendes munkára. A testgyakorlat (Ralston-system) után zuhany- és úszófürdőt vesznek az illetők. A fürdésre, a testi tisztaságra általában kiváló gondot fordítanak minden intézetben, mindenütt 80—100 zuhanyfürdőkabin áll e czélből rendelkezésre.

A testi nevelés s egyúttal a fegyelmezés egyik leghathatósabb eszközt képezik a rendszeres *katonai gyakorlatok*. Itt tanul az elítélt egyenes és könnyed tartást és járást, itt szoktattatik pontosságra, engedelmességre; az előléptetés, tisztségekre alkalmazás neveli önértetét, felébreszti benne a felelősségérzetet. Helyesen emeli ki *Scott* Jelmirai főigazgató, hogy a katonai gyakorlatok azzal, hogy a tisztek nagy része az elítéltek közül neveztetik ki, az önkormányzat egy nemét valósítják meg az intézetekben. A katonai gyakorlatokat a katonai nevelő (military instructor) vezeti, ő a parancsnoka, ezredese (colonel) a »reformatory regimentének. Az ezred nevet méltán meg is érdemli a hatalmas csapat. Elmirában körülbelül 1200 ember vonult fel zászlók alatt a tágas díszterre. Mansfielden, Jeffersonville-ben is 800—900 főből áll a »dress parádééra kivezényelt sereg. Különösen Elmirában nagy előszeretettel és külsőségekkel (sárga díszruha, sok zászló, ágyú) megy végbe egy *dress-parade*, a mi hetenként kétszer, szerda és szombat délután történik (esős időben az óriási méretű fedett Armory-ban). A hét többi 4 napján naponta másfél órai ezred- és századgyakorlatok tartatnak.

3. Az *értelmi* képzésre szintén kiváló gondot fordítanak

mindenik intézetben. Az Elmirában 26 tanterem, az 1600 ülőhellyel berendezett óriási »auditórium« és az 500 helylyel bíró »előadói terem« (lecture hall) szolgál az *iskolaigazgató* (school director) vezetése alatt álló tanszemélyzet rendelkezésére. A tanszemélyzet áll az intézetben kívül lakó előadók, az intézeti lelkészekből és a bennlakó (elitelt) tanítókból (17). Ez utóbbiak — mint Scott J. közli!) — minden héten összegyűlnek a megfelelő utasítások átvételére. A tananyag Elmirában: számtan, nyelvtudományok, természettudományok, történelem, erkölcsan, szociologia és irodalom. Az utóbbi tárgyakat maga az iskolaigazgató, a lelkészek és bejáró előadók tanítják, a számtant és nyelvtant 11 osztályban a beutaltak közül választott tanítók, a kik a »normál class«-ban erre előkészítettnek. Hetenként öt napon, rendszerint az esti órákban van tanítás, minden hónapban a tanítottakból rendes vizsga tartatik s a tanulók érdemjegyeket kapnak.

A concordi reformatoryban az értelmi képzés még nagyobb gonddal történik, mint az Elmirában. A tantermeik is csinosabbak, a tanítást rendes tanítók végzik s az egész éven szünet nélkül folyik a tanítás (másutt július—szept. hónapokban szünetel). Itt fiziológiát, lélektan is tanítanak. Szintén kiváló gondoskodás tárgya az értelmi kiképzés a mansfieldi reformatoryban, melynek igazgatója, *Leonard*, körülbelül a legképzettebb amerikai gyakorlati szakember. Itt a tanítás gyakran a fél munkanapot betölti.

A tanítás általában gyakorlatias irányú. Jellemző vonás — a mi nálunk még idegenszerű — a tanulókkal való vitatkozás, a mi a magasabb tárgyak (ethika, politika, szociologia) előadását rendszerint követi. A hallgatók, illetőleg tanulók így tudván, hogy az előadás után vita következik, nagyobb figyelemmel és érdeklődéssel kísérik az előadást s gyakran alapos, talpraesett megbeszélést rögtönöznek az előadóval. Népszerűek az írásbeli feladatok nehezebb kérdésekről. Szóval a szabad lyceumi, nép-előadási rendszer, a mi Amerikában és Angliában régóta divatos s a honnan legutóbbi időkben Európaszerte terjedőben van, Amerikában a reformatoryk-ban is be van vezetve. Ugyanily amerikai különlegesség, hogy egyes intézetekben a beutaltak külön-

¹⁾ Correction- and Prevention II. k. 103. 1.

böző egyleteket, clubokat alakítanak. Így Concordban több vallásos, irodalmi és mértékletességi egyesület van, melyek vasárnap délutánokon meetingeket, előadásokat rendeznek.

Az értelmi képzés előmozdítója mindenik intézetben a gazdag könyvtár, a kívülről behozott hírlapok, folyóiratok s mindenik intézetnek a saját lapja. Az Elmirában 3 fővárosi, 1 helyi lap, számos vallásos nyomtatvány, heti és havi folyóirat áll a felsőbb osztályok rendelkezésére. Eredeti, nálunk teljesen ismeretlen intézkedés, hogy mindenik intézet saját nyomdájában intézeti lapot ad ki. Elmirában *The Summary*, Concordban *Our Payer*, Mansfieldben *Reformatory Outlook*, Jeffersonville-ben *The Daily Reflector* címmel. Az intézeti lapot rendszerint egy intézeti tisztviselő szerkeszti a beutaltak tényleges részvételével. Ez a szokás, a mit Brockway 1884-től honosított meg, ma oly általános Amerikában, hogy egyes fegyházak is, pl. a Massachusetts-i State prison (Charlestown), valamint a javítóintézetek rendszeresen adnak ki bennlakóik részére s azok közreműködésével szerkesztett lapot.

4. A testi, szellemi és erkölcsi képzést egyaránt szolgálja a rendszeres *munkatanítás* (trades schools), a mi a külön munkaiskolaigazgató vezetése alatt szakbeli tanítók (instructor) által történik. Ez utóbbiak is gyakran az elítéltek közül kerülnek ki. Elmirában 29-féle munkát ¹⁾ tanítanak; legnagyobbbrészt ipari munkákat. Mindenik intézetnek van azonban tekintélyes farm-ja, kertészeti és mezőgazdasági munkák tanítására. A munkatanulásból szintén időszakos vizsgák tartatnak és érdemjegyek osztogatnak. Munkaidő általában napi 8 óra, a melybe azonban rendszerint a házimunkákra (tisztogatás) fordított idő is beleszámítatik.

Az ipari munkatermek általában szerfelett nagyok, itt-ott, így Jeffersonville-ben valódi gyári jellegű munkaüzemmel találkozunk. Persze, a hol a gyáripár annyira fejlett, mint Amerikában, ezen nem is lehet csodálkozni.

¹⁾ Ü. m. borbély, könyvkötő, rézkovács, kőműves, műasztalos, ác, ruhaszabó, elektrikus, freskófestő, faapritó, patkoló, szobafestő, aczélkovács, gép-famunkás, gépész, katonazenész, gipszmunkás, ólomunkás, könyvnyomdász, cipész, czégtáblafestő, fűtő, gyorsíró, gépiró, kőfaragó, építő, szabó, bádogos, kárpitos.

5. Az *erkölcsi* javulás leghathatósabb eszközei az *osztály-* és a *jegyrendszer*.

Mindenik intézetben az összes beutaltak 3 osztályba vannak csoportosítva. Az újonczok rendszerint a II., semleges osztályba osztatnak be. Ha itt bizonyos ideig, Elmirában 6 hónapig, jól viselkednek, a munkában és tanulásban jó előmenetelt tanúsítanak, előlépnek az I. osztályba; rossz viselet, hanyagság, a munkában és tanulásban rossz eredmény esetén lefokoztatnak a III. osztályba. Az első osztályban változatosabb étrend, több szabadság (lapok olvasása, egyletekbe lépés), több munkabér kecsegtet, a III. osztályban megszégyenítő vörös ruha, kevésbé változatos koszt, saját zárkában étkezés, szolgálai munkák, minimális vagy éppen semmi munkabér várják a rosszul viselkedő elítéltet.

Az osztályokban előmenetel, illetőleg a lefokozás a jegyrendszer vagy ú. n. jutalmazási rendszer segítségével történik. A jegyrendszer Elmirában a következő: Az I. osztály tagjai naponta 0.55 dollár munkabért kapnak, a II. osztály tagjai 0.45 dollárt, a III. osztály tagjai semmit. Ezenkívül a katonai gyakorlatok tisztjei közül az első 3 hadnagy és a sergeant major hetenként 0.55 dollárt, az 1—5. sergeant hetenként 0.45 dollárt. E jutalomból azonban fizetnek az ellátásért az I. osztály tagjai naponta 0.40 dollárt, a II. osztálybeliek 0.32 dollárt, valamint az újonnan vett ruhákért is bizonyos százalékot, épúgy az orvosi látogatásért (0.15 dollárt). A III. osztály tagjai miután munkabért nem kapnak, nem is fizetnek semmit, ezek az igazi államköltségesek.

Ha a beutalt a munka- és az iskolai előmenetelből teendő vizsgán megbukik, jutalékából arányos levonás történik, mely azonban 25%-ot meg nem haladhat. A házi szabályok megsértése, a fegyelmi vétségek általában hasonló levonásokkal bünteteteinek. A kinek egy hónapban egy dollárnál több levonása volt, annak ez a hónapja szabályszerűtlen s így az előmenetel szempontjából nem számít és a kiszabadulást hátra veti.

A II. osztályból az I-be ugyanis az juthat, a ki hat kifogástalan hónapot tud kimutatni s az iskolai és a munka vizsgát sikeresen kiállotta. Ismételt szabályszerűtlen hónap és makacs rossz magaviselet miatt az illető a III. osztályba helyeztetik s itt marad mindaddig, míg csak egy kifogástalan hónapot nem tud kimutatni.

Ha az első osztályba jutott elítélt 6 kifogástalan hónapot mutat fel s az iskolai és munkavizsgákat sikeresen kiállotta, feltételes szabadságra (*parole*) bocsáttatik. A *parole*-t az igazgatótanács adja, ha reménye van arra, hogy az illető jól fogja viselni magát a szabad életben is. A feltételesen szabadon bocsátott kijelölt tartózkodási helyére köteles utazni (becsületszóra) s megérkezés után azonnal írásbeli jelentést küldeni be az intézeti igazgatóságához s azután is havonként a rendőrség, illetőleg a Parole-Officer által láttamozott jelentést küldeni be foglalkozásáról és életmódjáról. Hat ily jelentés után, ha azok kielégítőek, az illető végleges szabadságot (*absolute release*) kap.¹⁾

Lényegileg hasonló szabályok állanak fenn a jegy- és osztályrendszerre nézve a többi intézetekben is. Jelentékenyebb eltérés, hogy Concordban az I. osztály tagjai már 3 havi jóviselet után feltételes szabadságra bocsáthatók, Jeffersonville-ben ellenben csak 9 hó után. Továbbá a feltételes szabadság (*parole*) ideje Massachusetts-ben a törvényes maximumig, Indiana-ban és New-Yerseyben 1 évig, Illinoisban 9 hóig tart.

Miként e rövid és hézagos vázlatból látható, az új reformatory-intézmény az Európában s közelebről hazánkban is ismeretes javítóintézeti és az angol fokozatos börtönrendszer összeolvasztása. A javítóintézet rendszeréből átveszi az iskolai és munkatanítás, az erkölcsi átalakítás, a nevelés eszméit, a fokozatos börtönrendszerből az osztályozást, a jegyrendszert és a feltételes szabadonbocsátást. Az összekötő kapocs, a különböző alkatelemeket összeolvasztó elv a határozatlan időre elítélés s ezzel a javító nevelés gondolatának a javítható felnőtt büntetésekre alkalmazása, viszont a börtön szigorának és a katonai fegyelemnek fentartása, illetőleg kiterjesztése a javítandó elítéltekre s ennek a megjavulás bekövetkeztéhez képest fokozatos enyhítése. Az új intézmény tehát egyfelől, a nevelési elv szempontjából, egy magasabb fokú, szigorúbb jellegű javítóintézet, a felnőttekben kényszernevelő intézete, más-

¹⁾ Scott J. a jelenlegi elmíri főigazgató közlése szerint 1876-tól 1910-ig 13.357 beutalt lett feltételes szabadságra bocsátva s a leggyakrabban használt információk szerint 75% nem került újból a bíróságok elé.

felől, a megtorlási elvet tekintve, a javítható büntetteseknek az elkövetett cselekmény súlya helyett a tényleges megjavulás idejéig tartó büntetése, vagyis a *javító büntetés*, a rég hirdetett *javító fogház* eszméjének megvalósítása.

Helyeselhető-e ez az új intézmény, összeegyeztethető-e a büntetőjog alapelveivel s haladást, fejlesztést jelent-e a börtönügy mai európai állapotával szemben, e kérdésre rövid, de határozott igennel felelhetek. A legkülönbözőbb büntetőjogi iskolák hirdetik, a törvénykönyvek kifejezetten elismelik, hogy a büntetés célja legalább a büntettesek egy jelentékeny csoportjára a javítás, ezt a mindenképen helyes, emberies eszmét karolja, fel s igyekszik nemcsak a serdületlenekre, — mint Európában ma még kizárólag divat — hanem a felnőttekre is megvalósítani Észak-Amerika. A reformatory *alapgondolatát* tehát a legkonzervatívabb európai jogász sem kifogásolhatja. De alig kifogásolhatók a reformatory-rendszer részletei is, a melyek — mint láttuk — külön-külön Európában is rég meghonosodott és bevált börtönügyi intézmények. Csupán az intézetek nagy terjedelme ellen lehet kifogásunk. Elmirában 1350, Mansfield-ben 1050, Jeffersonville-ben 1200 fogolylyal bizonyára nehéz az egyénítés elvét keresztülvinni. Ez azonban nem elvi kifogás. Elméletileg az egyetlen vitás kérdés csak az, helyeselhető-e a határozatlan tartamú javító nevelés rendszerének felnőttekre alkalmazása, vagyis összefér-e a büntető igazságszolgáltatás elveivel a határozatlan tartamú büntetés? Erre a kérdésre azonban már fentebb megfeleltem.

A washingtoni kongresszuson a II. szakosztály első kérdését képezte a »modern javító börtönrendszer« alapelveinek megállapítása. A kérdés nem pusztán az amerikai reformatory-rendszerre vonatkozott, hanem felölelte a modern börtönrendszereket általában, lényegileg azonban mégis a reformatory-rendszer általánosítását jelentette. A II. szakosztályban, melyben *Simon Van der Aa*, a szeretetreméltó hollandus tanár (nemrég a börtönök felügyelője) elnökölt, szó sem volt a »javítórendszer« helyessége, vagy helytelensége felett, csupán a rendszer részleteit vitatták meg nagy egyértelműséggel. A kérdés előadója *Scott József*, az Elmira-reformatory superintendense volt, kinek javaslatát cse-

kély módosításokkal elfogadta úgy a szakosztály, mint a kongresszus. A határozat szövege a következő:

A) A modern reformatory-rendszer alapelvei:

1. Senki sem mondható a javításra képtelennek, bármily korú s bármily előéletű legyen.

2. A közérdek parancsolja, hogy a büntetés ne csak az osztó igazságot s egyszersmind az elrettentést szolgálja, hanem komoly kísérlet legyen a büntetett megjavítására (reformation).

3. E javítás eszközei a vallásos és erkölcsi tanítás, a szellemi és testi nevelés s a jövőendő tisztességes életre képesítő munka.

4. A reformatory-rendszer nem egyeztethető össze a rövid tartamú büntetésekkel; a hosszabb tartamú javító nevelés jobb eredményeket szül, mint a rövid büntetések ismétlése a letartóztatás fokozatos szigorításával.

5. A javítórendszer összekötendő a feltételes szabadonbocsátással, egy felügyelő-tanács vezetése alatt álló pártfogó gondozása mellett.

B) Felette kívánatos, hogy a fiatalok büntetése (akár visszaesők, akár nem) részére különös módszer (une système special de traitement) állapíttassák meg.

C) A bíróságok jogosíttassanak fel oly különleges elbánás kimondására, mely a) elég hosszú legyen a javítás minden lehető eszközének teljes megkísérlésére, b) megengedje a fentebbi feltételek melletti feltételes szabadonbocsátást.»

A határozathoz *Almqvist* svéd küldött javaslatára a kongresszus még azt az *óhajt* csatolta, hogy:

»A vizsgálati foglyok és a rövid tartamú letartóztatásra ítélték megfelelő csoportosítással elkülönítendőek s a mennyire csak lehetséges, magánelzárásba helyezendőek.«

Korszakalkatónak, új irányt jelentőnek ez a kongresszusi határozat nem mondható ugyan, azonban alapos és kimerítő összefoglalása ez a modern javító börtönrendszer iránti ma uralkodó követelményeknek. Kiemelendő s örvendetes benne, hogy a javítást, mint a büntetés egyik lényeges alkotó részét, illetőleg legjelentősebb céljait, újból világosan hangoztatja s a javulásra mindenkit képesnek tart. Mi is ezt hirdetjük itthon, hogy még a látszólag javíthatatlan büntettesnél sem szabad kizártnak venni a megtérés, a javulás lehetőségét. E helyes felfogás érvé-

nyesül a »javíthatatlan« szokásszem visszaesők ellen hozott legújabb európai és amerikai törvényekben is, melyek kivétel nélkül fentartják a feltételes szabadonbocsátást az elítélt megjavulása esetére.

Természetes azonban, hogy a javítás, az átalakító nevelés nem lehet az összes elítéltekre nézve a közvetlen és az egyetlen cél. A közveszélyes, szokásszerű büntetésekre az első, a közvetlen cél az ártalmatlanná tétel, a megjavulás itt már csak kivételes, rendkívüli eset, a pillanati, kisebb büntetésekre pedig, a kikre vonatkozott az Alquist helyes javaslata, a tulajdonképeni cél a megintés, a fenyítés, a hosszabb javító nevelés itt még felesleges. A javítás e szerint főleg a büntettek középső osztályára, a pillanati kis büntetéseknél súlyosabb s a szokásszerűeknél enyhébb csoportra vonatkozik, ezekre tekintendő első, közvetlen célnak. Ezek köréből is legelső sorban a fiatalabb korosztályok azok, a melyeknél a javító nevelés, a »reformatory« vezéreszméje legtöbb sikerrel kecsegtet.

A mint tehát Amerika is csak a fiatalabbkorú (16—30 éves) javítható büntetésekre állította fel ez idő szerint a reformatorykat, úgy Európában is legfeljebb erről lehet szó a közelebbi jövőben. A hajlandóság és a jó példa erre meg is van. *Anglia* 1902-ben a borstal-i intézetben kísérte meg a 16—21 éves fiatalkorú büntettek javító nevelését. A kísérlet oly jól sikerült, hogy az 1908. évi *Prevention of Crime Act* (8. Edw. 7. Ch. 59.) a *Borstal intézetet* általánosítja s a 16—21 éves fiatalkorú büntetéseket a fegyház vagy fogház helyett ily szigorúbb fajta javítóintézetekbe utalja legalább egy s legfeljebb 3 évi tartamra. E törvény felhatalmazza a belügyi államtitkárt, hogy e rendszert a szükséghez képest a 21—23 éves büntetésekre is kiterjeszthesse.¹⁾ Ugyanezt a gondolatot valósítja meg a magyar *Büntető Novella* (1908: XXXVI. t.-cz.), mely a *fiatalkorúak fogházának* felállításával a Borstal-, illetőleg az amerikai reformatory-intézeteket akarja követni. A »fiatalkorúak fogháza« ugyan a *Büntető Novella* értelmében a 12—18 éves »fiatalkorúak« és a 18—21 éves korban levő

¹⁾ A Borstal-rendszert közelebről ismerteti *Markos Olivér*: Két tanulmány a fiatalkorúak büntetőjogának köréből. 1910. L. még *Ruggles Brise* jelentését a kongresszus Bulletinjének I. füzetében 1910. 119—1-19. 1.

büntettek *fogház*-büntetésének végrehajtására szolgáló intézet, azonban az újfajta fogház rendszerét szabályozó 1909. évi 27400. sz. igazságügyminiszteri rendelet teljesen a javító nevelés, a testi, értelmi és erkölcsi átalakítás eszméjét tartja szem előtt s a napjainkban szervezett új intézetek teljesen az angol Borstal-intézetekkel állnak egy színvonalon, sőt azokat annyiban felül is múlják, hogy nálunk a bíróság 5, sőt súlyosabb esetekben 10 évi tartamban szabhatja ki a fiatakorúak fogházbüntetését, a mi még jobban biztosítja a javító nevelés keresztülvitelét. Persze egy lényeges alaki eltérés az amerikai s az angol és magyar intézetek közt, hogy az utóbbiakba a beutalás a bíró által meghatározott időre történik.

Az angol Borstal-intézetek, illetőleg a magyar »fiatakorúak fogházának« továbbfejlesztése és általánosítása, a mi ellen az európai szakemberek körében nem található kifogás, kétségtelenül az amerikai reformatory diadala lesz. Hazánkban is a Büntetőtörvénykönyvek revisiója alkalmával megfontolás tárgyává lesz teendő, nem kellene-e a Novella bátor kezdeményezését továbbfolytatni s a fiatakorúak fogházát, az eredeti forráshoz fordulva, a 16—24 éves büntettek reformatory-intézményévé (határozatlan tartamú beutalással) alakítani?

b) A *probation-rendszer*. A másik eredeti amerikai intézmény, melyről behatóbban szólni kívánok, a probation-rendszer, a magyarul ú. n. *próbara bocsátás*, a mi annál inkább érdekelhet bennünket, mert a magyar törvényhozás is az 1908. évi Büntető Novellában magáévá tette azt s 1910 jan. 1-től ez az intézmény nálunk is életben van.

A probation intézménye lényegileg abban áll, hogy a bíróság a kisebb vétség vagy kihágás miatt elé állított fiatakorú, esetleg felnőtt büntettest, ha az erre hivatott pártfogó tisztviselőnek az illető egyéniségéről, előéletéről, életkörülményeiről adott kimerítő jelentése alapján büntetés nélkül is megjavíthatónak véli, a büntetés helyett bizonyos időre egy pártfogó tisztviselő felügyelete mellett szabadlábban hagyja s a próbaidő alatt tanúsítandó magaviseletétől teszi függővé, hogy az elkövetett cselekményért tényleg kiszabja-e reá a törvényes büntetést, vagy azt teljessen mellőzze.

Ez az intézmény kétségtelenül Massachusetts államból szár-

mazik.¹⁾ Boston városából, az angol puritkulánok e legrégebbi városából indul el csendben, zajtalanul hódító útjára eme legegészségesebb és leghatályosabb kriminálpolitikai intézmény. Egy, a fiatalok büntetéseinek javítása iránt érdeklődő magánzó, *Cook II. Rufus* (a közönség által ú. n. »Cook bácsi«), a bírói tárgyalásokra eljárókat, jutott először arra a gondolatra, hogy a kisebb büntetéseket, különösen a fiatalokat sokkal biztosabban meg lehet menteni a további bűnelkövetéstől, tehát az erkölcsi elcsúszástól, ha őket gondcs felügyelet alá helyezzük, mintha egyenesen a fogházba küldjük. Lassanként sikerült is Cooknak kivinni, hogy a bíróság az ily megbotlott fiatal vádlottakat ne küldje azonnal fogházba, hanem előbb próbának vesse alá. ő maga, majd egy érdeklődő barátja, Mr. *Augustus*, vállalták az ily próbára bocsátottak felügyeletét. A kísérlet kitünően bevált. Így jött gyakorlatba Bostonban a próbára bocsátás, mely gyakorlatot aztán 1878-ban a törvényhozás is szentesített, midőn Boston városának, majd 1880-ban egész Massachusetts államnak összes bíróságait felhatalmazza, hogy a kisebb súlyú vétségek avagy kihágások miatt eléjük állított egyéneket (úgy fiatalokat, mint felnőtteket), a büntetés mellőzésével, kísérletnek vethessék alá s e végből egy »pártfogó tisztviselő« (*probation officer*) felügyelete alá helyezték, a ki jóakaratólag gyámolítja az illetőt, hogy erkölcsi hibáit levetkőzze, s helyes, tisztességes, munkás életet éljen.

Massachusettsnek ugyan már az 1878—80-iki törvényeket megelőzőleg van egy hasonló tárgyú törvénye a gyermekbüntetésekre vonatkozólag. 1870-ben egy törvény (an act relating to the state visiting agency and juvenile offenders) minden kerületben »vizsgáló hivatal« (visiting agent) szervez, melynek feladata a 16 évesnél fiatalabb büntetettek életkörülményeit a bíróság felhívására kinyomozni s erről a bíróságnak jelentést tenni.

¹⁾ Nem feladatomban itt a probation eredete feletti vitát ismertetnem. Az ítélet nélküli szabadonbocsátás (*Suspension of the sentence*) igaz, hogy az Unió számos államában, valamint Angliában is, már a bostoni bírói gyakorlat előtt szóróányosan előfordul, de intézménynyé s a felügyelet alá helyezéssel párosítva kétségtelenül Massachusettsben fejlődik ki. L. ez iránt *Baemreither* id. m. 122—158. l. Az intézmény jelen állását részletesen mutatja be *Lederer*: Der gegenwärtige Stand der Probationssystem. Zeitschrift für die ges. Strafrechtswissenschaft. 28. kötet (1908.) 391—432.

A bíróság a *visiting agent* javaslatára felhatalmazhatja a *Board of State Charities*-t, hogy a gyermeket egy alkalmas egyén gondjaira bízassa és pedig nagykorúságáig vagy rövidebb időre.¹⁾ Ez a humánus gyermekvédelmi törvény azonban nem tekinthető a probation-intézmény megteremtőjének, a melyet kétségtelenül az Uncle Cook fellépése fejlesztett kis az 1878 és 80-iki törvények formuláztak először.

A bostoni példa, a probation-rendszer, az 1878-80-iki törvények révén csakhamar ismeretes és népszerű lett egész Észak-Amerikában, a mit eléggé igazol az a tény, hogy 30 év alatt 38 állam ²⁾ iktatta törvénytárába az új intézményt. A legtöbb állam azonban csak a fiatalkorúakra fogadta el a probationt, mint a veszélyeztetett, elhagyatott, iskolakerülő, vagy apróbb vétségeket elkövetett gyermekek és fiatalok megmentésére szolgáló kitűnő szociális intézményt. 17 állam ³⁾ alkalmazza a massachusettsi minta után felnőttekre is.

A probation így, az utolsó emberöltő alatt egyike lett az amerikai modern büntetőjog, közelebről a fiatalkorúak új büntetőjoga egyik legjellemzőbb alkatrészeinek. Az amerikaiak gyakorlatias észjárása rögtön átlátta, hogy a probation nagy költségmegtakarítást jelent, a fiatalok ezreit vonja el ezáltal a fogházakból s így a fogházak kiadásai jelentékenyen leszállíthatók. Másfelől a fiatalság iránti szeretetük s a reformatory-rendszer útján népszerűvé lett javítás, a reformation eszméje, a mi ugyanezen időtől kezdve jellegéje lett a börtönügyi és büntetőjogi törvényhozásnak, szintén reávezették őket, hogy itt egy hatalmas erkölcsjavító és egyúttal szociális intézményről van szó. A felügyelet alá

¹⁾ L. *Lederer* id. h. 395. 1. Hasonló törvénye van Michigan államnak 1873-ból.

²⁾ Fennáll a probation California, Colorado, Connecticut, Idaho, Illinois, Indiana, Iowa, Kansas, Kentucky, Maine, Maryland, Massachusetts, Michigan, Minnesota, Missouri, Nebraska, New-Jersey, New-York, North Dakota (1909.), Ohio, Oregon, Pennsylvania, Rhode Island, Tennessee, Utah, Vermont, Washington, Wisconsin, Nevada, Oklahoma, South Dakota (1909) államokban és a District of Columbia-ban. L. Third report of the State Probation Commission for the year 1909. Albany 1910. 17. 1.

³⁾ Felnőttekre is alkalmazzák a probationt: California, Connecticut, Indiana, Maine, Massachusetts, Michigan, Minnesota, New-Jersey, New-York, North Dakota, Pennsylvania, Vermont, Colorado, Kansas, Minnesota, Nebraska, Wisconsin.

helyezett egyén a pártfogó tisztviselő jóindulatú, atyai gondoskodása mellett a legtöbb esetben könnyen a jó útra terelhető, megmenthető az elsüllyedéstől, meg a fogház könnyen mételyező levegőjétől, a nagyobb büntettek által leendő elrontás veszélyétől s így a kiadás, a mit a probation officerek fizetésére fordítanak, busásan megtérül a nagy nemzetgazdasági nyereségben, a mit a sok szabadlábon maradt és gondos felügyelet mellett dolgozó fiatal erő képvisel.¹⁾

A probation mintaházaja ma is Massachusetts, legyen szabad azért a probation közelebbi bemutatása végett az itt fennálló szabályokat ismertetnem.

Próbára bocsátást rendelhet el Massachusetts-ben úgy az I., mint a II. fokú bíróság akár felnőttekre, akár fiatalokra az iszákosság, iskolakerülés, az iskolai törvények megszegése vagy bármely más kisebb büntetendő cselekmény (vétség, kihágás) miatt. A törvény nem határozza meg taxatívén az eseteket, melyekben a probation elrendelhető, úgy hogy voltaképen a bíró belátásától függ annak alkalmazása. Leggyakoribb azonban az alkalmazás az említett apróbb vétségek és kihágások miatt. Így 1907-ben Massachusetts-ben az alsóbíróságok (municipal, police and district courts) összesen 11.343 (9803 férfi, 1540 nő), a felső bíróságok 1647 esetben (1415 férfi, 232 nő) alkalmazták a probationt,²⁾ ezek közül 7526 esetben iszákosság,³⁾ 711 esetben lopás, 531 esetben a család elhanyagolása, 292 esetben verekedés, támadás (assault and battery), 185 esetben csenzavarás, 100-esetben lustaság és rendetlenség, 152 esetben engedetlenség (stubborness) miatt s 837 esetben büntettes gyermekekre. Érdekes lesz talán megemlíteni, hogy a próbábocsátottak közül

¹⁾ A Probation eredményességére elég a newyorki fiatalok bíróságának 1907-iki jelentéséből megemlítenem, hogy 1902 szeptembertől 1907 végéig 6579 gyermek és fiatal lett gondozás alá adva és 5543 (84%) nem került újból bíróság elé.

²⁾ *Baernreither* adatai szerint 1903-ban az alsóbíróságok 8140, a felső-bíróságok 1255 esetben alkalmazták a probationt. Id. m. 141.

³⁾ Az iszákosság, daczára, hogy a puritán Massachusetts törvényei régidő óta szigorúan büntetik, alaposan el lehet terjedve itt. 1907-ben 86.140 egyén lett letartóztatva s a probation officereknek nyomozás végett átadva. Seventh Annual Report of the Board of Prison Commissioners of Hass. 83. 1.

10 évesnél fiatalabb volt 107, 10—16 év közötti 1092, 17—21 év közötti 705, 21 éven felüli 6236.

Az alsóbíróságok rendszerint meghatározott időre 6 hó — 1 évi tartamban állapítják meg a próbaidőt, a megállapított próbaidő azonban a probation officer indítványára meghosszabbítható, a mi elég gyakori eset. Előfordul, hogy maguk a próbára bocsátott férjek feleségei kérik a felügyelet meghosszabbítását, hogy a jó útra indult férjeik továbbra is a jó úton tartassanak.¹⁾ A felső bíróságok határozatlan időre mondják ki a próbára bocsátást, vagyis a felügyelet tartama ily esetben tisztán az illető magaviseletétől, illetőleg a probation officer megítélésétől függ, a kinek indítványára szünteti meg azt a bíróság. Rendszerint 1 év a határidő, de nem ritka a 2, 3 év sem.

A próbára bocsátott minden esetben egy *pártfogó tisztviselő* felügyelete alá helyeztetik. A pártfogó tisztviselői állás az intézmény sarkpontja. Massachusettsben maga a bíróság nevezi ki a pártfogó tisztviselőket, az alsó és felső bíróságok egyaránt. Egyetlen bíróság sincs pártfogó tisztviselő nélkül. A bostoni I. fokú törvényszéknél (Municipal Court) van egy főpártfogó tisztviselő (Chief probation officer) s több férfi- és nőpártfogó tisztviselő. A büntetett gyermekek mellé külön gyermek-pártfogó tisztviselő (Children's Probation Officer). Az egész államban körülbelül 80 pártfogó tisztviselő működik. A pártfogó tisztviselők határozatlan időre neveztetnek ki a társadalmi kérdések iránt érdeklődő s ügybuzgó férfiak és hölgyek közül, akik évi 1500—1800 dollár fizetést kapnak, valamint kész kiadásaik megtérítését. A törvényszékek hitelt nyitnak részükre a próbárabocsátottak segélyezése vagy útiköltségeik fedezése céljából szükséges összegekre.

A pártfogó tisztviselő intézmény megteremtése és meghonosítása elévülhetlen érdeme a massachusettsi törvényhozásnak. Ezek a csendben, látatlanul és zajtalanul működő lelkes emberbarátok végtelenül sok jót tesznek úgy az illető felügyelet alá vett egyénnel, ezek családjával, mint a közönséggel, a társadalommal szemben. Gondoskodnak a felügyeletük alá adott megtévedt, könnyelmű vagy szerencsétlen egyének erkölcsi hibáinak, bajai-

¹⁾ Baernreither id. m. 146. lap.

nak megfelelő orvoslásáról. Ha nincs munkájuk, keresnek nekik megfelelő alkalmazást, felkeresik őket lakásukon, elintézik esetleges családi bajukat s minden úton-módon igyekeznek őket a tisztességes munkás életre szoktatni. Könnyebb esetekben megelőgesznek, ha az illető írásbeli jelentésekben számol be életmódjáról.

A mennyire áldásos a pártfogó tisztviselők működése, természetesen ép oly nehéz és terhes feladat tisztüknek sikeres betöltése. E feladat megkönnyítésére s a pártfogó tisztviselői működés egységességének biztosítására szolgálnak az évente tartott összejövetelek, megbeszélések (*Probation Conference*), melyeket a pártfogó tisztviselők részint a bírakkal együtt, részint külön tartanak,¹⁾ mely utóbbiakra az állam összes pártfogó tisztviselői összegyűlnek. Ezeken a megbeszéléseken a pártfogó tisztviselők kicserélik tapasztalataikat, eljárásuk részleteire, a könyvvezetésre, a szükséges nyomtatványokra stb. egyöntetű megállapodásra jutnak. Saját érdekeik ápolására pedig megalakították a pártfogó tisztviselők egyesületét (*Association of Probation Officers*). Ily buzgólkodás mellett természetes dolog, ha a pártfogó tisztviselői és maga a probation-intézmény Massachusettsben fényesen beválnak mondható. *Pettigrove* úr, a pártfogó tisztviselői kar lelkes vezérének jelentése szerint a próbára bocsátottak 65%-ával szemben teljes sikerrel járt a gondozás, illetőleg felügyelet, a mi reális számítás mellett mindenesetre szép eredmény.

A próbára (on probation) bocsátottnak a bíróság egy lapot ad kezébe, mely magaviseletének szabályait tartalmazza. A pártfogó ellenőrzi, hogy a próbára bocsátott valóban megtartja-e e szabályokat. E végből egyszer ő látogatja meg a próbára bocsátottat, máskor azt rendeli magához. Bostonban a városi törvényszék által elbocsátottak hetenként egyszer (*Probation day*) kötelesek mintegy »ellenőrzési szemlére« megjelenni. (Baernreither, 145. 1.)

Talán érdemes lesz itt megemlítenem, hogy 1900-ban Massachusetts elfogadta és életbe léptette a belga-francia feltételes elítélés intézményét, helyesebben a büntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztését is, a mit Amerikában általában *French*

¹⁾ Az 1907 június 8-án Bostonban tartott Probation Conference-en 53 pártfogó tisztviselő volt jelen.

system of probation-nak neveznek.¹⁾ A népszerűbb és mindenesetre hatékonyabb próbára bocsátás mellett azonban a francia rendszernek itt kisebb szerepe van és kevésbé sűrűn alkalmazzatik, mint Európában. 1907-ben a 39 bíróság mindössze 2427 esetben alkalmazta. Ez a szám is azonban elég tekintélyes, figyelembe véve, hogy a próbára bocsátottak (12.990) a probation hiányában bizonyára szintén valamennyien megkapták volna a felfüggesztés (*sursis*) kedvezményét.

A probationt alkalmazó többi államok közül különösen *Indiana* és *New-York* emelendő ki, a hol a pártfogó tisztviselői intézmény szintén mintaszerűen van kiépítve. Indianában próbára bocsátottaknak 86%-a megjavul, vagyis ennyiről adnak kedvező jelentést a pártfogó tisztviselők. *New-York*-ban 1907-ben állami »probation bizottság« (*State Probation Commission*) szerveztetett a probation egységes vezetésére.

Alig szükséges kiemelnem, hogy ezt az áldásos intézményt csak helyeselni tudom. Az amerikai intézményekről író európai szakemberek (Baernreither, Freudenthal, Lenz, Lederer) kivétel nélkül elragadtatással szólnak róla. Baernreither egyenesen a legfontosabbnak tartja az amerikai reformintézmények közt. Jelentőségére legjobb bírálat, hogy a magyar törvényhozás is 1908-ban a fiatakorúak új büntetőjogának megalkotásakor habozás nélkül egyértelműen magáévá tette az annak meghonosítása iránti javaslatot.²⁾ Az új intézmény hazánkban még csak 1910 január 1. óta lévén életben, gyakorlati beválásáról statisztikai adataink még nincsenek, azonban kétségtelennek tartom, hogy az rövid időn nálunk is be fog válni, főleg ha a pártfogó tisztviselői állás nálunk is fizetési hivatallá tétetik. Az amerikai lélekemelő példákat látva, bízom benne, hogy a próbára bocsátás, illetőleg pártfogó-gondozás alá helyezés nálunk is egy jelentős nevelési és társadalomvédelmi intézménnyé fog kifejlődni, melyet idővel a magyar törvényhozás is ki fog terjeszteni a felnőttekre is.

¹⁾ A »francia rendszert« Massachusettsen kívül még négy állam alkalmazza: Vermont, Minnesota, Connecticut, Indiana.

²⁾ Elfogadta a probation intézményét *Anglia* is és pedig már 1879-ben, majd kiterjesztette 1887-ben, de egyelőre a pártfogó tisztviselői állás szervezése nélkül. Csak 1907-ben veszik át a probation e leglényegesebb szervét is.

A probation intézményével a washingtoni kongresszuson a III. szakosztály foglalkozott (Sir *Evelyn Ruggles Brise* angol küldött elnöklésével), mint a rövid tartamú fogházbüntetés pótszerével. A határozat konstatálja a probation jótékony hatását s helyesen mutat rá, hogy a feltételes szabadon bocsátás eredményét is nehéz, sőt lehetetlen megállapítani a szabadon bocsátott feletti *rendszeres felügyelet* (probation-rendszer) nélkül. Végül kívánatosnak mondja a határozat minden államban egy *központi hatóság* létesítését, mely a probation-ügy felett a felügyeletet gyakorolja.

c) *A fiatalok hírosága.* A harmadik eredeti amerikai reformintézmény végül a *Juvenile Court*, a fiatalok bírósága. Ez az intézmény a legújabb s egyszersmind a fiatalok új büntetőjogának külsőleg is legszembeötlőbb s jelentőségére is a legnagyobb horderejű alkotása.

Ennek a szerzőségét már csakugyan nem lehet elvitatni Észak-Amerikától. New-Yorkban történtek először bizonytalan, kiforratlan kísérletek a gyermek- és fiatalok bűnügyeinek elkülönített tárgyalására, azonban a New-Yorkkal legújabban erősen versenyző s bámulatos gyorsasággal fejlődő Chicago városát illeti meg a dicsőség, hogy az új intézményt 1899-ben, tehát alig tíz éve, megteremtette, törvényileg szabályozta és gyakorlatilag megvalósította.¹⁾

Az új intézmény a chicagói női club (Women's Club), majd a különböző gyermekvédelmi társulatok (Chicago Visitation and Aid Society, Bar Association of Cook County, State Bar Association) és a napi sajtó agitálásának eredménye. Illinois állam volt ugyanis a XIX. század utolsó tizedében talán az egyetlen fejlettebb amerikai állam s Chicago az egyetlen nagy város, mely a büntetett gyermekeket (10 éven felül) és fiatalokat rendes fogházakba, a felnőttekkel összezsúfoltan, helyezte el. E botrányos állapot gyökeres megszüntetésére irányuló javaslatok

¹⁾ A fiatalok bíróságának irodalmából az általános műveken felül l. *Barrows*: Children's Courts. Washington, 1904.; *Lindsey*: The problem of the children.; *Hastings H. Hart*: Juvenile court laws. 1910.; *Balogh Jenő*: Jogt. Közi. 1905. 416.; *Engelberg*: A fiatalok bíróságairól. Budapest 1909.; *G. Stammer*: Amerik. Jugendgerichte. Berlin, 1908.; Verhandlungen des ersten deutschen Jugendgerichtstages. 1909.

közül *Harvey B. Hard* bíró törvénytervezete nyerte meg a köztetszést s az 1898-ban tartott State Conference of Charities and Correction által kiküldött bizottságnak sikerült a törvényhozó testületnél kivívni a Hard-féle tervezet törvényerőre emelését. Az új törvény, mely a gyermek és fiatalok büntetéseik külön bíróságát először állítja fel, 1899 július 1-én lépett életbe és pedig egyelőre csak Chicago városára (az ú. n. Cook county-ra), miután a törvény csak az 500.000-nél több lakossal bíró kerületekben engedte meg az új bíróság szervezését. Az 1899-iki törvény módosított 1901-ben, 1905-ben, végül 1907-ben, melyek által az új intézmény az egész Illinoisra kiterjesztetett.

Jellemző az amerikai társadalom hangulathullámszerűsége, de egyszerre mind a sikereken való gyors lelkesedésére, hogy a chicagói törvény eleinte általános kétkedéssel, itt-ott gúnnyal fogadtatott, a fiatalok bíróságának első félévi fényes sikere azonban egy csapásra meghódított mindenkit. Pennsylvániában, egy philadelphiai lelkes hölgy, *Hannah Kent Schoff* agitálására, a ki az 1897-ben tartott »anyák kongresszusának« (Congress of Mothers) is elnöke volt, már 1900-ban életbeléptetik az új intézményt. Érdekes, hogy a pennsylvániai legfőbb bíróság a »gyermekbíróságot« alkotmányellenes intézménynek találta, mint a gyermekek és fiatalok részére felállított privilégiumot, mely ellenkezik a törvény előtti egyenlőséggel, másfelől az esküdtek mellözése folytán az inquisitorius rendszer visszaállítása, azonban sikerült 1903-ban olyformán módosítani a törvényt, mely a jogászok aggályait eloszlatta.¹⁾

A többi északamerikai államok is egymásután igtatták törvénybe a fiatalok bíróságát, úgy hogy tíz év alatt 22 államban (illetve 41 helyen) állították fel az új intézményt.²⁾ Az egyes törvények közt a részletek tekintetében vannak ugyan eltérések, lényegileg azonban még mindig a *chicagói* minta az uralkodó. Kiemelkedik azonban az *indianopolisi* és a Colorado államban levő *denveri* minta, mely utóbbit az ottani kitűnő bíró, *Lindsey*, tett

1) *Baemreither* id. m. 177. 1.

2) *Thomas J. Hemer* összeállítása szerint a 46 állam és 4 terület közül csak 9-ben nincs ez idő szerint törvény vagy szabályrendelet a fiatalok bíróságáról s így voltaképen 41 állam, illetve terület ismeri az új intézményt. *L. Hastings H. Hart* id. m.

híressé és népszerűvé, úgy hogy Baernreither is külön fejezetet szentel a denveri juvenile court bemutatására. A legtöbb helyteljesen külön épület áll fenn a fiatalok bírósága részére, leginkább »Juvenile Court« névvel, ezzel is ki akarván fejezni, hogy a fiatalok bírósága *nem büntető bíróság*, hanem egy újabb társadalomvédelmi intézmény. Legdíszesebb és legimpozánsabb a chicagói Juvenile Court, melynek külön letartóztatási helyisége is van a vizsgálat alatt álló gyermekek és fiatalok részére. Különben mindenütt, a hol az új intézményt tanulmányoztuk, New-Yorkban, Bostonban, Philadelphiában, Chicagóban, Indianapolisban, Louisvilleben, kivétel nélkül hatalmas czélszerű épületek (külön termekkel a bírák, külön a pártfogó tisztviselők részére, városhozák) állnak a személyzet rendelkezésére.

A fiatalkorúak bíróságának hatásköre általában a 16 évesnél fiatalabbakra terjed ki és pedig úgy az elhagyatott (dependent), mint a büntetett (delinquent) fiatalokra. Korminimum rendszerint nincs is. Az illinoisi törvény kifejezetten a fiatalok bírósága elé utalja a 10 évesnél ifjabb csavargó, kolduló, áruló gyermekeket is. Az elhagyatott és büntetett fiatalokat az amerikai törvények — mint fentebb is említettem — rendszerint élesen megkülönböztetik, azonban mindkettőt ideutalják, vagyis a különbséget csak jogilag teszik meg, a gyakorlatban elenyésztetik. Csak a legsúlyosabb cselekmények, így különösen a gyilkosság elkövetőit veszik ki — mint a reformatory alól — úgy a fiatalok bírósága alól is; ezeket a jury elé utasítják.

A fiatalok bírósága mindenütt mint egyes bíróság van szervezve. Barátságos, jómodorú bírákat szemelnek ki e feladatra, a kik le tudnak szállni a gyermekek gondolatvilágába, az ő nyelvükön tudnak beszélni velük. Legtöbb helyen nem bírói talárban, hanem hétköznapi ruhában, nem magas emelvényről, hanem az íróasztal mellől beszélnek az asztal túlsó végénél, a bíróval szemben ülő gyermekekkel.

A bírói személyzet tekintetében, az északamerikai államokban e részben fennálló nagy eltérések folytán lényeges különbségek vannak. Leghelyesebb rendszere van Indiana államnak, hol a fiatalok bírója állandóan csak a fiatalok ügyeivel foglalkozik. Chicagóban és Denverben a fiatalok bírója másnemű bírói funkciókat is végez. Így Lindsey, a mintaszerű fiatal bíró, csak

délután 4 órától kezdve ér rá a fiatalok ügyeivel foglalkozni. Philadelphiában és Bostonban pedig a bírák turnusokban csak bizonyos időre (3—6 hó) vannak beosztva a fiatalok bíróságához.

A fiatalok bíróságának nélkülözhetlen segédszerve, szinte betűszerinti jobbkéz a pártfogó tisztviselő (probation officer). Ez a vezetéses új tisztség — mint fentebb előadtam — a próbára bocsátás intézményével kapcsolatban alakult ki Massachusettsben már a fiatalok bíróságának megszületése előtt. A chicagói törvény s utána a fiatalok bíróságáról szóló többi törvények teszik azonban ezt a hivatalt a fiatalok bíróságának kiegészítő részévé s munkakörét kiszélesítik és jelentőségét fokozzák. A pártfogó tisztviselő feladata most már nemcsak a próbára bocsátottak felügyelete és a rájuk vonatkozó környezettanulmány beszerzése, hanem az összes elhagyatott és büntetett gyermekek és fiatalok ügyeiben az előkészítő eljárás, a nyomozás, a környezettanulmány elkészítése és a bíró elé terjesztése és a tárgyaláson való segédkezés.

Az illinois-i törvény rendes hivatalos szervezetet ad a pártfogó tisztviselői karnak. Chicagóban egy ügyész mint *chief probation officer* vezeti ezt a fontos szolgálati ágat. Közvetlenül a főpártfogó tisztviselő alá van rendelve 16 rendőri hivatalnok, a *police probation officer*ek, a kiket a város fizet, ezenkívül Chicago 12 kerületében 12 *district probation officer* működik, ez utóbbiakat a juveníle court committee alkalmazza és a women's club fizeti. A különböző vallásos egyesületek szintén számos, részint fizetéses, részint önkéntes pártfogó tisztviselőt alkalmaznak. Szóval, Chicagóban egy egész sereg pártfogó tisztviselő áll a fiatalok bíróságának segédkezésére, előkészítve és előmozdítva a bíró munkáját s majd annak határozata szerint a felügyeletet gyakorolva a próbárbocsátottak és a családokhoz elhelyezett fiatalok felett.

Különösen kiemelendőnek tartom, hogy a probation officerek ma már Amerikában is legnagyobb részt rendes fizetéssel ellátott hivatalnokok. A Bemard Flexner által összeállított kimutatás szerint a fizetéses probation officerek száma (a főnökön kívül, a ki szintén fizetést kap): Chicagóban 65, St. Louisban 11, Pittsburgban 10, Detroitban 9, Clevelandban, Cincinnatiában, Columbusban 6—6, Baltimoreban, Louisvilleben 5—5, kisebb

helyeken is 1—2—3.¹⁾ A fizetési pártfogó tisztviselő ugyanis egyenesen és kizárólag ennek a nemes és fontos feladatnak szentelheti életét s így a bíróság is az ő munkaerejét bátrabban és biztosabban igénybeveheti, mint az önkéntes tisztviselőt, a ki csak szíveségből, műkedvelésből foglalkozván e tiszttel, nem is terhelhető meg annyira. Így Chicagóban egy fizetési pártfogó tisztviselőre 75—125, St. Louisban 120—180, Cincinnatiában 150—300, Denverben 100, Louisvilleben 30—80, Pittsburgban 75, Clevelandban 60 gyermek felügyeletét is reá merik bízni, míg az önkéntes tisztviselő rendszerint 1—2, legfeljebb kivételesen vállalja 3—5 gyermekre a felügyeletet. A fizetési pártfogó tisztviselői intézmény tehát egyrészt gazdaságosabb, másrészt az egységes és szakszerű eljárást is jobban biztosítja. Természetesen, a hol elég és megbízható önkéntes ajánlkozik, ott ezek a legnagyobb örömmel vétetnek igénybe, mert az igazi egyéni elbánást, az atyai vagy anyai gondozást viszont inkább várhatjuk attól, a ki csak 1 vagy 2 gyermekkel foglalkozik, de az elhagyatott és büntetett fiatalság óriási létszámát tekintve, alig képzelhető valahol társadalom, a hol minden 1—2 gyermekre külön önkéntes pártfogó akadjon.²⁾

Alig szükség mondanom, hogy a pártfogó tisztviselők közt számos hölgy is van, a kik főleg a leány-, de gyakran a fiúgyermek gondozását végzik. Akárhány néger nővel is találkoztunk e nemes hivatás terén.

A fiatalok bírósága előtti eljárás felette egyszerű. A rendőrség által tettenért, letartóztatott, vagy a magán egyén által feljelentett vagy előállított gyermek apróbb csínyek miatt azonnal a bíró elé kerül, a ki a gyermeket, szülőjét vagy gyámját kihallgatja s az illető kerületi probation officer javaslata alapján rögtön intézkedik, hogy a gyermek intés vagy dorgálás mellett visszaadassék szüleinek, vagy próbára bocsát-

¹⁾ A chief probation officer fizetése Chicagóban évi 3000 dollár, másutt 1200—2500 dollár; a többi probation officereké: 1000—1500 dollár közt váltakozik. Indianapolisban úgy a főnök, mint a többi probation officerek 3 dollár napiját kapnak.

²⁾ Így Indianapolisban a bíróságok 565 önkéntes probation-officer tisztségét forgatják kezükben, azonban ezek közül csak 190 működik tényleg. Cincinnatiában 150 önkéntes pártfogó tisztviselőnek csak 20%-a működik.

tassék, vagy megfelelő intézetbe, avagy más családba helyeztesék. Súlyosabb és vitás esetekben a gyermek életviszonyainak, környezetének tanulmányozását rendeli el a bíró, a mit az illető kerületbeli probation officer fog végezni, mialatt a gyermek vagy szüleinél marad, ha ilyenek vannak és megbízhatók, vagy tartóztató intézetbe (detention home) helyeztetik. A nyomozás befejeztével a pártfogó tisztviselő jelentést tesz s a bíró megtartja a tárgyalást.

A tárgyalás menete is gyors és egyszerű. Ügyészi indítvány nincs, miután Amerikában is mint Angliában rendes vádhatóság nem létezik, e helyett a pártfogó tisztviselő szerepel mint indítványozó, tanácsadó és felvilágosító hatóság. Védő szerepelhet, legtöbb esetben azonban ez is hiányzik, mert alig is van rá szükség. A pártfogó tisztviselő, a bíró kétségtelenül mindig a gyermek javát akarják, a közönség is tudja ezt, így nem is fordul védőhöz. A bíró kihallgatja a gyermeket, ha vannak, a tanukat, a szülőket, gondozókat s rögtön megállapítja és kimondja, mi történjék a gyermekkel. Az intézkedések ily esetben is: dorgálás, próbárbocsátás, javító nevelőintézetbe helyezés. Súlyosabb esetekben, főleg ha a gyermek makacsnak, »javíthatatlannak« látszik, az intézetbe utalás a szabály, a hol a gyermek nagykorúságáig marad.

A tárgyalás legtöbb helyen (így New-Yorkban, Chicagóban, Indianapolisban, Louisvilleban) nyilvános, Bostonban zárt ajtók megett, a bíró dolgozószobájában történik. Az elintézés a mi gyakorlatunkhoz képest bámulatos gyorsasággal történik. Baernreither is így írja, magam is megerősíthetem, hogy egy óra alatt 6—10 esetet elintéz a bíró, a mit a gondos előkészítés, a pártfogó tisztviselők pontos és lelkiismeretes segédkezése tesz lehetővé. A bírói intézkedés, jegyzőkönyvezés nélkül, kártyalapokkal történik. A gyermeket a tárgyalás után ismét a pártfogó tisztviselő veszi át s ő szállítja a bírói intézkedésben megjelölt helyre. Lindsey, denveri bíró megkísérelte és a maga kerületében rendszerré tette, hogy a javítóintézetbe utalt érettebb gyermeket kísérő nélkül egyedül küldi a beutaló jeggyel az illető intézetbe.

A fiatalok bíróságának e pár sorban vázolt új intézménye

a betetőzése és valódi koronája a fiatalok új büntetőjogának Észak-Amerikában. Ezzel az új szervezettel alakult ki szemmel láthatóan a fiatalok büntetőjoga, mint a modern büntetőjog, illetőleg a szociális feladatok egészen önálló, külön ága. Ez az intézmény juttatta kézzelfoghatóan kifejezésre, hogy a gyermekeket és a serdületlen fiatalokorúakat, ha büntettet követtek is el, egyenesen és határozottan ki kell zárni a büntettek gárdájából. A gyermek és a serdületlen fiatalokorú bűncselekménye végeredményben egy gyermekcsíny,¹⁾ a rossz, ferde, hiányos, vagy épen elmaradt nevelés eredménye, a mit tehát az utólagos neveléssel, a tisztességes munkáséletre rászoktatással lehet legbiztosabban megelőzni.

A fiatalok bíróságának, egy tekintélyes amerikai író, Hastings Hart szerint két alapelve van. Egyik *a gyermek megbecsülése*. Ha a rabszolgaság korában is 25—50—100 dollárt adtak egy emberért, ma a modern, szabad világban lehetetlen fel nem ismerni a gyermek értékét. A jól felnevelt gyermek emeli a társadalom javát, gazdagságát, erkölcsiségét, kultúráját, míg az elhanyagolt gyermek a társadalom terhe, veszedelme, ellensége lesz. Az önérdek és az altruizmus tehát egyaránt igazolja a fiatalok bíróságát. A másik alapelv *a megtorló büntetés háttérbe szorítása*. A gyermek büntetése nem kötelessége az államnak. A gyermek lehet bűnelkövető, de nem büntetendő (delinquency but not criminality). A *bűnelkövetés* még nem jelenti a *bűnösséget*. A bűnelkövető serdületlen fiatalokorú csak javítóintézetbe helyezhető, a hol a nevelés, javítás, a lehető átalakítás, reformálás lesz az elérendő cél.

De hozzátehetjük még ekét, helyesen kiemelt vezéreszméhez, hogy a társadalom védelme, a közjóit és a közbiztonság megszilárdítása iránti cél tudatos törekvés és igazolja a fiatalok bíróságát. Az új intézmény mint az elhagyatott, csavargó, kolduló, iskola- és munkakerülő gyermekek és fiatalok megmentésére, felnevelésére irányuló központi szervezet *egy hatalmas szociális intézmény*, mely az alsó, szegényebb néposztályok bajainak

¹⁾ Lindsey amerikaián, vagyis merész gyakorlatiassággal véli útját vágni a gyermekbűntetteknek. A játékszerek lopásával vádolt gyermekeknek játékszereket szerez be, hogy ne legyen okuk újból a lopásra gondolni.

is alapos orvosszere, a munkáskérdés megoldásának egyik gyakorlatias és hatályos eszköze lesz mindenütt.

A fiatalok bíróságának életrevalóságát és valódi nagy jelentőségét legjobban mutatja különben, hogy az amerikai büntetőjogi reformintézmények közül ez lett leggyorsabban népszerűvé a konzervatív Európában. Az európai szakemberek és államférfiak előtt *Barrows* Sámuelnek, az északamerikai Egyesült Államok hivatalos képviselőjének, az 1905. évi budapesti kongresszuson az új intézményről közzétett könyve tette először ismeretessé a fiatalok bíróságát. A budapesti kongresszus egy csapásra fel is ismerte az új intézmény óriási fontosságát s dacára, hogy a tárgyalandó ügyek közé ez a jóformán teljesen ismeretlen kérdés nem is volt felvéve, az agg főtitkár, *Guillaume*, lelkes felszólalására kifejezte az óhaját, hogy az összes államok igyekezzenek ezt a kitűnőnek látszó intézményt meghonosítani. A felhívásnak meg is lett az eredménye. A 41 amerikai államon kívül Európában is Anglia, sőt a börtönügyi reformok terén annyira óvatos Németország, valamint 1908-ban hazánk is elfogadták és felállították a fiatalok külön bíróságát, más államok most tárgyalnak annak bevezetésén.¹⁾

A washingtoni kongresszuson a IV. szakosztály első kérdését képezte a fiatalok bírósága helyességének és alapelveinek megvitatása. A kérdés népszerűségét mutatja, hogy 16 vélemény érkezett reá (köztük 2 hazánkból: Balogh Jenő, Lengyel Aurél tollából). A véleményezők, valamint a szakosztály (melynek elnöke egy amerikai hölgy: *Miss K. B. Davis* volt) és a teljes ülés egyértelműen csak helyeselni tudták az intézményt s így a határozat, ez oly fontos tárgyban meglehetősen könnyű volt. Tulajdonképeni vita csak a szervezés alapelvei felett folyt, a

¹⁾ Hazánkban az 1908. évi 20.003. sz. ministeri rendelet lépteti életbe a fiataikorúak bíróságát Budapesten és a nagyobb forgalmú járásbíróságoknál (a hol legalább két bíró látja el a bűnügyeket). A Büntető Novella nem öleli fel az új intézményt, de az ennek II. fejezetét életbeléptető ig. min. rendelet (1909. évi 27.100. sz.) az 1908. évinél részletesebben és szélesebb körben írja elő azt. 1909 és 1910 folyamán külön törvénytervezetek készültek a fiataikorúak ügyeiben követendő eljárásról s remélhetőleg rövid időn csakugyan külön törvénybe lesz iktatva nálunk is az amerikai büntetőjog e legújabb hajtása.

melyek természetesen a legnagyobb általánosságban lettek körvonalazva. A határozat szövege a következő:

I. A fiatalkorú büntettek nem vethetők alá a felnőtt büntettekre jelenleg fennálló bünvádi eljárási szabályoknak.

II. A fiatalkorú büntettek elleni eljárás alapelvei:

1. A fiatalkorú büntettek ügyeivel foglalkozó és azokat intéző tisztviselőket első sorban a gyermekek nyelvén értő és velők rokonszenvező oly egyének közül kell választani, a kik a társadalmi és lélektani tudományokban jártasak.

2. Ezek segítőtársai a »pártfogó tisztviselők«, a kiknek feladata az előkészítő eljárás és a próbára bocsátottak (»on probation«) feletti felügyelet.

3. A fiatalkorú büntettek ügyeiben minden lehető módot meg kell ragadni a fiatalkorú bűnösségének felderítésére és a vizsgálat eredménye felhasználandó az eset elintézésénél. Orvosi vizsgálatot oly orvosokra kell bízni, a kik a társadalmi és lélektani tudományokban különös jártassággal bírnak. Az ily vizsgálat alatt szerzett személyi adatok nem hozhatók nyilvánosságra.

4. A letartóztatás, a mennyire csak lehetséges, kerülendő, csak kivételes esetekben alkalmazható.

5. A mennyiben a fiatalkorú letartóztatása elkerülhetetlen, a fiatal letartóztatottak elkülönítendőek a felnőttektől.

6. Oly államokban, a melyekben a fiatalkorú büntettek ügyeiben a bíróság jár el:

a) a fiatalok ügyei sohasem tárgyalhatók a felnőttek ügyeivel együtt,

b) a fiatalok ügyeiben tartott tárgyalás vezérelve (tendance) a gyermek java (au bien de l'enfant) legyen, ne pedig a gyermek elítélése.

III. A fiatalkorú büntettek ügyeiben eljáró hatóságok egyszersmind az elhagyatott és bántalmazott (maltraités) gyermekek ügyeivel is megbízandók.«

*

Hézagos beszámoló, illetve az északamerikai börtönügyi vezéreszméről és reformintézményeiről adott rövid vázlatom talán feljogosít befejezésül annak a kijelentésére, hogy az észak-

amerikai börtönügy, illetőleg büntetőjog mai állapotának beható tanulmányozása mindenesetre megérdemli a fáradságot s kétségtelenül sok becses tanulással és haszonnal jár reánk európai szakemberekre, az elmélet vagy a gyakorlat terén működőkre egyaránt. Az északamerikai büntetőjog, dacára az ottani kultúra fiatalságának s a büntetőjogi tudomány mostoha művelésének, ugyanazokat a törekvéseket, azokat a reformeszméket mutatja fel, a melyeket nálunk, az ősi kultúrájú Európában, a reformirányok, a büntetőjog átalakításán, korszerű fejlesztésén munkálkodó büntetőjogi iskolák képviselnek. Sőt Amerika, az őt minden téren jellemző merész kezdeményezésével és gyakorlatiasságával e részben meg is előzött minket s számos reformintézményével vezetőnk lett a büntetőjog fejlesztése terén.

Legbecesebb és bizonyára sokáig maradandó érdeme lesz az északamerikai büntetőjognak, hogy a fiatalkorúakkal való büntetőjogi elbánást teljesen új alapokra fektette. *A fiataloknak külön bírósága*, a melylyel a gyermek- és fiatalkorú büntetéseket tulajdonképen kirekeszti a közönséges büntetések sorából s önálló szervezetet teremt az elhagyott és a bűnözés útjára tévedt fiatalság ügyeinek modern szellemű elintézésére, — *a próbárbocsátás* intézménye, mely a világszerte károsnak felismert rövid tartamú fogházbüntetések legbölcsebb és legbiztosabb pótszere, s az ennek körében kifejlődött *pártfogó tisztviselői* állás, mely a fiatalkorúak bíróságának éltető eleme, legfontosabb alkatrésze lett, — *a reformátorig*-intézmény, a felnőttebb fiatalság és az alkalmi büntetettek külön javítóintézete, mely a büntetettek osztályozását, az individualisatiót és a specialisatiót hatalmas lépéssel viszi előre, — mindezek az új, reformintézmények ékesen szóló bizonyosságai az északamerikaiak helyes gyakorlati érzékének s egyúttal a modern koreszmék iránti fogékonyságának.

Ezekkel az üdvös és egészséges új intézményekkel, melyeket az európai legtekintélyesebb államok nem átailanak egyszerűen átvenni, vagy utánképezni, Észak-Amerika bebizonyította, hogy az Európában oly gyakran gúnyosan emlegetett »Amerika« nem egyszerűen a »humbukok« hazája, hanem tud nagyot és követésre méltót is alkotni.

Az általam bemutatott reformintézmények közt a »határozatlan tartamú ítélet« intézménye legfeljebb az, a mihez szó férhet,

a minek jogosultsága s alkalmazási tere felett még bizonynyal sok vita fog lefolyni. El kell ismernünk s hangsúlyoztam is, hogy ez az intézmény Amerikában nincs még teljesen kiforrva s csak a reformatory-intézetek körében áll vitán felül annak helyessége. Azonban azt is el kell vizsont ismernünk, hogy a határozatlan tartamú letartóztatás, mint »biztonsági rendszabály«, épen a legnépszerűbb reformeszmé ma Európaszerte a közveszélyes büntettes osztályok elleni küzdelemben. A gondolat tehát, a mit az amerikaiak a bünteteskiszabás terére is át akarnak hozni, szintén nem képtelenség, hanem egy gyakorlatias és egészséges reformeszmé, a mellyel egyik vagy másik téren mindenesetre mint komoly javaslattal kell foglalkoznunk.

Amerikáról s az amerikai intézményekről általában két ellenséges nézet van Európaszerte s nálunk is forgalomban. Az egyik édig magasztalja, a másik lekicsinyli és kigúnyolja. Én azt hiszem, az igazság, mint mindenben, itt is a középben van. Amerikában, még az az alatt közelebbről értett Észak-Amerikában is van kétségtelenül sok túlzás, sok ferdeség, nyers, kiforratlan dolog. Ez természetes folyománya az ottani aránylag fiatal kultúrának, a folytonos bevándorlásnak, az új és új alakulásoknak, a mik ott politikai s társadalmi téren napirenden vannak. De vannak egészséges, életerős intézményeik, czélszerű, gyakorlatias és észszerű, kellemes szokásaik, újításaik, bámulatos technikai vívmányaik, a miket csak örömmel és lelkesedéssel szemlélhetünk, mint az igazi egyéni és politikai szabadság, a valódi jogegyenlőség, az őszinte emberszeretet és a tud vágy friss hajtásait.

Ezekért a derék, egészséges intézményekért meg kell bocsátanunk a túlzott vagy tökéletlen állapotokat. Ez utóbbiakat semmiesetre se utánozzuk, de az előbbieket mért ne dicsérhetnők érdemük szerint. Hiszen talán nálunk minden helyes és tökéletes, a mi intézményeink közt nem lenne kritizálni, kivetni és javítani való?

Részemről azért az északamerikai börtönügy és büntetőjog közelebbi és közvetlen tanulmányozását nemcsak érdekesnek és élvezetesnek, de szükségesnek és elengedhetetlennek vélem mindazokra nézve, kik a büntetőjog fejlesztését, haladását munkálni kívánják. S boldognak érzem magamat, hogy e szerencsében — habár oly rövid időre — én is részesülhettem. Különösen örven-

dek annak, hogy a Büntető Novellánk új intézményei, különösen annak a fiatalkorúakra vonatkozó korszakalkotó rendelkezései felől már idehaza hirdetett őszinte lelkesedésem csak új táplálékot nyert az amerikai reformintézmények közvetlen tanulmányozása által. A próbábarobcsátás, a fiatalok bírósága, a javító nevelőintézetek új szervezete, a melyeket részben egyenest Észak-Amerikából ültettünk át, részben az ottani minták figyelembevételével reformáltunk s a melyek a magyar és az észak-amerikai büntetőjog rokonságát megteremtették, a mi új reformintézményeink helyessége és gyakorlatiassága még tisztábban és határozottabban áll előttem amerikai utam után, mint eddigelé.

Csak a köteles tiszteletet rovom le és a tiszta igazságot szolgáltatatom azért Balogh Jenő, vallás- és közoktatásügyi államtitkár urnák, a Büntető Novella s különösen annak a fiatalkorúakra vonatkozó II. fejezete tervezőjének, ha kifejezem, hogy ő volt az, a ki az északamerikai börtönügy és büntetőjog egészséges reformeszméinek hazái jogunkba való átültetésére az első lökést megadta.

A RÓMAI OBLIGATIO

FOGALMILAG VÉVE A KÖZÉP-
ES ÚJKORI JOGI ELMÉLETBEN

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

ÍRTA

DR FARKAS LAJOS

EGYET. TANÁR, LEV. TAG

(FELOLVASTA A M. TUD. AKADÉMIA 1912 DECEMBER 9-IKI ÜLÉSÉN)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1913

20577. — Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

SOKÁIG hány tam-vetette m magamban azon kérdést, mely tárgyról megírandó dolgozattal hálálhatnám meg tőlem kitelhetőleg legjobban azon nagy megtiszteltetést, melyben hazánk első tudományos társasága engem a kebelébe való felvétel által részesíteni méltóztatott?

Maradhattam volna a római jogtörténelem szoros értelemben vett határai között; mert hiszen ha a felől részletesebb ismereteink eredményeit elfogulatlanul ítéljük meg, be kell vallani, hogy a világos és biztosnak tartható megismerést éppen a múlt századnak rendkívüli munkássága tette kétségesebbé, mint valaha volt, a mélyebb járású tanult és komoly kritika lépten-nyomon reá mutatván gyökeres tévedésekre, melyekbe a legújabb kor tudománya a forrásbeli anyag történelmi értékének becslése és a megértést könnyíteni célzó újabb fogalmak megállapítása alkalmával bonyolódott.

De másfelől ismerve a hazánk jogi életrendjének fejlődésében beállott egészen rendellenes változást, mely arra kényszerít, hogy idegen népek intézményeit, történelmi kifejlődésüknek a saját múltunkkal összenemfüggése daczára, mondhatni egy csapással illeszszük be közéletünkbe, s dolgozzunk velők úgy, mintha csak egy gép megkopott kerekét cseréltük volna ki; mindig azon vágy és kötelességérzet sarkalt, hogy szakbeli munkásságomat úgy irányítsam, hogy eredménye *ne csak a múltnak, hanem a jelennek is hasznára váljék*; hogy tehetőséget hivatásomhoz híven, nem múltó jelentőségű kontroverziák, meddő teóriák továbbszövése, hanem a tudománynak igazi és állandó hasznosságú alapkérdései megoldásánál használjam fel. Már pedig a mi tudományszakunkban is ilyenek csak azok lehet-

nek, melyek az intézmények alapgondolatát érintik, megvilágosításuk tehát az ítéletet tisztítja és helyesen irányítja.

A jogélet változatos jelenségeit összesítő alapfogalmaink között alig találhattam volna ez alkalomra méltóbbat az obligatiónál, mely történelmi múltjánál fogva egyenesen rákényszerít a múlt jelentőségének korunkban annyira kívánatos emlékezetben tartására; gyakorlati funkciójában pedig mindennapi jogforgalmi életünkben az az elem, mely minden jogbeli ténykedésünkben kisebb-nagyobb mértékben megvan és mert a jogi gondolkodás-módunkat illetőenél jóval nagyobb mérvben befolyásoló német tudományban ezen alapfogalom szakszerű tárgyalása manapság olyan tüneteket mutat, mintha azzal szemben a tudományos megismerés tehetetlenségét kellene beismernünk.

Vizsgálódásom ezeknél fogva mindenesetre sikeressé válhat, hacsak helyes úton indul és tehetségemet meghaladó kiterjedést nem veendő.

I.

1. Bármily nagy kiterjedésű a vita, melyet az újabbkeletű dogmatikai irodalomban az obligatio lényege felől találunk, közönségesnek nevezhetjük azon véleményt, hogy *az obligatio-nak a római jogtudományban ránk maradt fogalmától ma sem szabadulhatunk.*

Ennélfogva a zellentétek inkább csak abból kerülnek ki: *miképpen értelmezi valaki annak alkotó elemeit.* Ezt véve, bátran lehet azután mindjárt azt is állítani, hogy a tanelméleti fejtegetés kiindulási alapjául a glossatoroknak közvetlenül a római tantételhez csatlakozó magyarázata szolgálhat.

Első kérdésünk tehát: milyen értelemben veszi át a római jognak tantételét a glossatoroknak iskolája?

Római forrásainkban az obligatio lényegét feltárni célzó két elméleti tételt találunk. Az egyik közvetlen céljához képest tanítói, pozitív jellegű;¹⁾ a másik szintén tanításra szánt, de egyúttal szerkezetében nyilván czáfoló és helyesbítő irányzatú.²⁾

A mint a ránk maradt irodalmi emlékekből, főleg pedig a hagyományos jellegű későbbkori tanításból kitetszik, a bolognai iskola alaptételül az elsőt fogadta el. Magyarázatáról azt tartják ugyan, hogy a *vinculum* kifejezés értelmezésén túl nem megy, a melyet pedig egyértelműig csak *képletes* szólásnak, metaphorának vesz. Ugyanis már az iskolaalapító Irnerius tankönyvében azt *non corporale set juris*-nak magyarázza; ³⁾ a mi *Accursius* glossájában még a következő módon van bővebben kifejtve: »*juris vinculum: id est jus vinciens, et sic est res incorporalis: ut enim boves junibus visualiter ligantur, sic homines verbis ligantur intellectualiter.*«⁴⁾

De Irnerius fejtegetéseiből most már világosan látható, hogy az obligatio lényegét mégis a lekötöttség eszméjében látták; s a *vinculum* metaphora csak annyiban, amennyiben nem

a természetbéli, kézzelfogható, hanem a jog kötelező erejét jelentő kifejezés, azaz az egyénileg szabad akaratot kikényszeríthető módon korlátozó *civile vinculum*, éppen olyan értelemben, mint az elvállalt kötelezés teljesítése, — a *solutio* is — a ténybeli feloldás *facti solutio-t* utánozó: *civilis solutio*.⁵⁾

Az obligációban rejlő jogi erőből *születik* az *actio*; mert ez nem egyéb, mint a szerzett jognak köztekintélyű, bírói úton való gyakorlása, a mely jog tehát, ha személyt kötött volna le, vagyis ha valaminek szolgáltatására kényszerít, nem más, mint maga az obligatio.⁶⁾

Megjegyezhetjük azonban mindjárt ez alkalomból, hogy az obligatio és *actio* közötti kapcsolat felől már az Irnerius után következők között sem volt egyértelműség. *Plaentinus* (11192.) ugyanis az *actiót* nem *közvetlenül* az obligatio, hanem annak okából (»causa«) eredőnek veszi, illetőleg ezzel ugyanazonosítja: *causa sit actio*.¹⁾

Míg ellenben Azo ezen elméletet ismét elveti s felállítja a később tanítványa, *Accursiustól* is elfogadott és glossájában állandósított tanítélet: *obligatio est causa et mater actionis*.²⁾

A dolog lényegére nézve figyelembe jöhetne még a *Paulus* féle meghatározásban előforduló *substantia* magyarázata, mely szerint ama kitétel egyértelmű ezzel: *esse et natura*, a mi itt úgy gondolom, azt akarja mondani: az obligatiónak tartalmilag való mibőlállása.³⁾

A később közönségesen elterjedt megkülönböztetések, ú. m. tágabb és szűkebb értelemben vett *civilis* és *naturális obligatio* stb. azután úgy a glossában, mint az erre támaszkodó irodalomban szintén fejtegetve vannak és pedig többnyire az akkor dívó aristotelesi iskolás módszerben tartva. De mert mindezek az elfogadott alaptétellel csak következtetésbeli összefüggésben állanak, további ismertetésük itt egyelőre mellőzhető. Elég az, ha megállapítottnak vehetem, hogy az obligatio fogalmi jelentőségét a glossatoriskola korántsem mellőzte, a mint pedig azt állítani szokták. Sőt már itt is hozzátehetném, hogy *Irnerius* Summájában a mai közönségesebbnek vehető tanelmélet alapjában már megvan. Mert midőn azt mondja: az obligatio, mint *ligámén* azt jelenti, hogy a tevés vagy nem tevésre vonatkozó szabad tehetség nincs már meg, ezt úgy érti: itt az *akarat sza-*

hódságát korlátozza a jog, a midőn az illetőt egyenesen és meghagyólag a kérdésben levő tény teljesítésére szorítja: hec juris preceptio seu postrictio liberom, voluntatem dandi vel non dandi aufert, cum jam precise ad dandum vei faciendum cogit.¹⁰⁾

2. Hogy a dolog lényegére vonatkozó ama felfogás a glossatoriskola után következő elméletben is fennmarad: bizonyos; de ezt ismét nem úgy kell érteni, mintha a kérdés dagmatikai tárgyalásával egészen felhagytak volna. Mindjárt *Bartolus* igyekszik az obligatio fogalmát könnyebben megfoghatóvá tenni, midőn kiemeli, hogy a kötelezés nem *maga a kötés, hanem in-Jcább az, a mi a kötésből ered. De nem csupán a kötés tényéből, hanem, mivel a tény a jog kötelező erejével társul.¹¹⁾*

3. *Bartolus* után *Cujaciusig* a jognak tudományos szemlélete és művelési módja egészben véve csak annyiban változik, hogy a római jogi tételek magyarázatánál a figyelem túlnyomóig ^a gyakorlati törvénykezés mindennapi igényeinek kielégítésére irányulván, azokkal az újabb eredetű olasz városi jogképződés szorosabb kapcsolatba kerül. Az alapfogalmak lényegbeli elemeinek értelmezése általában *Accursius* és *Bartolus* tekintélye alatt marad,¹²⁾ és ennél fogva újabb fejtegetések csak annyiban merülnek fel, a mennyiben az ú. n. újaristotelesi módszer kiterjedtebb alkalmazásával nyert részletesebb felosztások és megkülönböztetések által, az alaptételek világosabb kifejtését célozták. Az obligatiónál is tehát a tanelmélet főkérdése: vajjon a legális definitio az abligatiót általában, vagy csak már spsczializált, *civilis* jelentőségében adja-e? ¹³⁾ Vagy ismét: Miképpen viszonyúk ahhoz az 1. §. summa divisiója, s hogy ebben a gyakorlati élet változatos esetei kimerítő minősítési alapját találhatni-e vagy sem? ¹⁴⁾

II.

1. A XVI-ik évszáz lendületes iránya a jogtudomány művelésében is új utakat nyitott, melyek az általános szemlélet magasabb nézőpontjaihoz vezethettek. De azért a régi iskolák hatása még elég határozottan kidomborúl.

A nagyobb kiterjedést nyert forrásanyag és elemző kritika nem egyszer éles gúnynyal mutat rá ugyan a régiek felfogására

nak ferdeségeire; hanem azért azok alapítói »nostrī doctores« maradnak, s az elméleti magyarázatok nagy részben a már talált alapokból indulnak ki.

E szerint az obligatióra vonatkozókat is csak részben lehet önálló jelentőségűeknek tekinteni; a haladás inkább az elemzés és összetétel szabatosabb volta és világosságából kerül ki.

Ilyen alakban maradt ránk az obligatio tana különösen az új korszak két vezérelméjének, *Cujatius* és *Bandimnak* műveiben.

2. *Cujacius* a kérdés lényegével kétféleképpen foglalkozott: egyszer mint alapfogalommal, összefüggő kommentárius alakjában;¹⁵⁾ s azután a fogalom egyes elemeivel alkalmilag, ha a fejtegetni kívánt forrástételt csak ezeknek helyes értelemben való alkalmazásával véli kellő módon megvilágosíthatni.¹⁶⁾

Fejtegetését mindjárt a dolog fogalmát kívánó kérdéssel: »quid sit obligatio« kezdi, s feleletében figyelmeztetve, hogy forrásainkban az institutiók meghatározása »locus singularise«, a meghatározást illetőleg megelőgszik az arra való hivatkozással.¹⁷⁾ De mindjárt áttér azután az elemi részek magyarázatára és pedig a régebbi nyomon haladva, vizsgálja különösen a defini-tióban a *vinculum* és *necessitas* jelentőségét, valamint azon iskolai tételt: vajjon Justinianus helye mindennemű, vagy csak a *civilis* obligatióra volt-e szabva; végre az obligatio és actio, illetőleg a causa és obligatio kapcsolatának tanelméleti helyes voltát.

A *vinculum* értelmezésénél a kitétel átvitt vagy képletes mivoltáról említést nem tesz. A miből csak arra következtethetnek, hogy azt vagy magától értetődőnek vette, vagy fenn sem akadt rajta, éppen úgy, mint mi ma a kötelezés szón. Hogy az utóbbi feltevéssem a helyesebb, a definitio részletezéséből bizonyítható. *Cujacius*nál ugyanis a *vinculum* mindenütt egy-értelmű szó az *obligatio-val*: »omnes obligationes sunt vincula«.¹⁸⁾ Míg másfelől ismét az obligatio egyértelmű a *necessitas-szal*: »necessitatis verbo significatur obligatio . . .«¹⁹⁾ S mert a *civilis vinculum* értelme »quod nos necessitate solvendi adstringit«,²⁰⁾ ez pedig ismét actionalis hatályában annyi, mint az akarásnak szükségképisége (»acito ex necessitate reditur in

invitum«:²¹⁾ világos, hogy a vinculumban az állapot mivoltát ő is czélja és hatálya szerint kifejezve szemlélte.

így érthető, hogy egy más alkalommal az obligatiót csak röviden: »*juris necessitas*«-nak mondja;²²⁾ vagy a midőn a *consensus* okbeliségét az obligatióra vonatkoztatva s abban ennek, mivoltát találva, általában mondja, hogy: »*substantia obligationis est, ut obstringat nobis alium necessitate dandi. Ergo consensus est obligationis substantia.*«

Alkalmilag persze figyelmeztet arra, hogy a lekötés alatt nem tényies, hanem jogbeli dolgot kell érteni: »*obligatio res juris est. . . non facti*«.^{22a)}

De az *actio* és *obligatio* közötti viszonyt is még a régi nyomon vizsgálja.²³⁾ A főhelyben foglalt tanítás szerint, a »*necessitate adstringi*« a *civilis obligatio* közvetlen hatálya, a mi az *actio*ba menvén át,²⁴⁾ lehet csakugyan mondani, hogy »*ex obligatione nascitur actio*«; s így kell a régiek szólásmódját: »*obligatio est mater actionis*« érteni.²⁵⁾ Mert e szerint a *civilis obligatio*ban sajátos *substantialis* elem az *actio*, innét magyarázható, hogy forrásaink az *obligatio* és *actio* kitévelt váltakozva használják,²⁶⁾ habár »*jure et natura obligatio sit prior actione*«.²⁷⁾

Állást foglal azután a *causa obligationis*-féle tantételre vonatkozólag. *Accursius* megjegyzését, hogy Theophilus a *causa*-t az *obligatio*val összevegyíti helyeselvén, megkülönbözteti az *obligatiót* a *contractustól* és azt tanítja, hogy *causa* alatt csak az utóbbit lehet érteni: »*verius est causam esse contractum, contractum parentem obligationis... ex omni igitur causa, id est, ex omni contractu*«.²⁸⁾

Végre kifejtve találjuk a különbséget az *obligatio personalis* és *obligatio realis* között. Habár a vinculum mindkettőnél megvan, de azért másvalami az *obligatio rei* és más az *obligatio personae*; mert míg az utóbbinál személyünkben vagyunk kötve, az *elsőnél csak a személyi kötés erősítése a cél*: »*ad firmandam crediti restituendi et solvendi fidem*«.²⁹⁾ A minek következménye, hogy a dologi vinculum felbontása nem egyúttal személyi szabadulás is;³⁰⁾ vagy hogy a személyi lekötöttség egyúttal a lekötött dologra való keresetet is szülhetné.³¹⁾ A legális definícióban a *secundum* határozót pedig megszorítólag értelmezvén, különválasztja a *naturális obligatiót* is, lényegét abban talál-

ván, hogy a vinculum ereje csak az *aequitas*, minek következtében az ily kötelezések: »non adstringunt necessitate; naturalis obligatio necessitatem non ponit«. ³²⁾

3. Donellus az obligatióra vonatkozó tanítását azon általános tantétel részletesebb magyarázatával vezeti be, a melyben az egyéni jogosultság a javak és személyek tekintetében adva van, t. i. hogy: *mi az, a mi miénk és mi az, a mivel mások nekünk tartoznak*; az utóbbinál mindjárt megjegyezvén, hogy ez csak az obligatio megismeréséből állapítható meg. ³³⁾

Az obligatio fogalmának kifejtésénél a római jogból indul ugyan ki; de annak definitióját, habár igazolhatónak, mégsem olyannak tartja, mely a jó definitio követelményének megfelelne; benne a dolog lényegét nem érintő részek is foglaltatván. Helyesli a *vinculummal* való értelmezést; mert az *translatio* ugyan, de *nem iures fictio: benne éppen annyi, sőt néha több is foglaltatván*, mint valamely tényies, »testi« lekötésben. ³⁴⁾

A vinculum eredménye: a *necessitas*; a kettő mint ok és okozat viszonylik. Azért, ámbár a *necessitas* miként való érvényesülése különbözhetik, azt kell mondani, hogy az minden obiigatióval együtt járó lévén: benne van az obligatio fogalmi sajátága: »recte omnem obligationem necessitatem in se habere et quae non habet obligationem non esse«. ³⁵⁾ Igaz, hogy a források és ezek nyomán a többség véleménye szerint azon kérdés: van-e obligatio vagy nincs? az actio szempontjából döntetik el. De ez éppen a hiba. A dolog úgy áll, hogy lehetséges civilis obligatio bírói kényszer nélkül és viszont csupán naturalis azzal erősítve. ³⁶⁾ A miből tehát kitűnik, hogy a *necessitas* és actio nem ugyanazonos. A minek következménye, hogy a forrásbeli fogalmi elemek igazolását, illetőleg saját felfogásának azokkal való egyeztetését célzó további elemzése, megkülönböztetése stb. mind a *necessitas* értelmének szabatosabb körülírásából kerül ki.

Hogy a kötelezést ő is személybelinek tartja, már a vinculum értelmezéséből kitűnik; ³⁷⁾ de ezenkívül különösen az »alicuius rei solvendae« részletnél is mondja: »in persona obligati vinculum fuerit, quo ille obstringebatur, in re non fuerit. Solum enim tūm obligatur res, cum pignori aut hypothecae subiicitur«. ³⁸⁾

Végre a *causa obligationis-t* illetőleg abból indul ki, liogy az ok nem lehet okozat; ennél fogva *causa* és *obligatio* két külön dolog,³⁹⁾ mely egymással csak okozati viszonyban képzelhető. *Causa* a »factum obligans« vagyis az, a miből az *obligatio* ered; különösen forrásaink szerint a *contractus*.⁴⁰⁾ Azonban mint *debendi causa* persze, hogy az csak az *obligatióból* vehető ki.⁴¹⁾

4. Mennyire ragaszkodott e korszak tudós elmélete a glossatoriskolából kapott magyarázathoz, még jobban kitűnik *Cujacius* és *Donellus* egyik nagytekintélyű kortársának *Johannes Schneidemannus*, wittenbergai tanárnak az *Institutiókhöz* írt terjedelmes kommentariusából.⁴²⁾ Eltekintve ugyanis a címekhez írt bevezetésektől, melyekben a kor tudományos elmélkedésének általános tételeivel találkozunk, érdemleges magyarázataiban szerző egészen a glossa és *Bartolus* nyomdokain halad.

Az *obligatio* »verbum generale«; s ennél fogva úgy a *civilis*, mint *naturálist*, magában foglalja. A római jogban ránk maradt *definitio* is így értendő; csakhogy annak szerkesztésénél a törvényhozó a hatály szempontjából indult ki.⁴³⁾

Különbén figyelembe kell venni, hogy az *obligatio* jogbeli, tehát rés *incorporalis* és azért a szerződési ténytől is megkülönböztetendő; a minthogy hatálya, az *actio* is tisztán jogi eredmény.⁴⁴⁾ A *juris vinculum* különben: »id est iu svinciens et ligans ... Et sicut boves funibus ligantur, sic homines verbis et contractibus etc«. A *necessitas* értelme: »hoc (enim) est officium, hic est effectus obligationis ut aliquem necessario et invitum adstringat et cogat, ad solvendum quod debet. Sicut et iudicium redditur in invitum«. Az *adstringi* az *actio* és szerző mód-beli különbségeket akarja itt kifejezni.⁴⁵⁾

A *secundum* felőli vitát feleslegesnek tartja, mivel e kifejezésnek csak az a jelentősége lehet, hogy az eljárás módja meghatározott alakhoz lévén kötve, azt a mit valaki követelhetni vél: »non propria autoritate, vi quadum: séd legitimis actionibus id persequi et petere debet.«⁴⁶⁾

Megjegyezzük különben, hogy már a XVI-ik évszáz végén felvetik és vitatják a XVII-ik százbeli elmélet két sarkalatos kérdését:

a) hogy az *obligatio* vájjon a *jus personarumhoz* tartozik-e, és azután

b) nem lehetne-e azt a canonjog nyomán egyszerűen *jus ad rew*-nek tekinteni?

Az első kérdésre *Vullejus* s utána mások, igennel felel két okból: mert az obligatio adós személyéhez van tapadva (personae inhaeret) és mert, ha azt a jus rerumhoz tartozónak vennék, akkor belőle actio in rém eredne, holott világos, hogy ez mindig in personam volt és maradt.⁴⁷⁾

A második kérdésre a felelet még nem elég határozott; ámbár már felhozzák, hogy *így szemlélve az obligatiót, a személyes szabadság követelményével könnyebben összeegyeztethető marád*. Ebből is lehet azt hiszem magyarázni, hogy *Struvius* nagyterjedelmű munkájában közönséges tantétel tekintélyével van felemlítve: »jus ad rém est facultas jure competens, qua ad rém praestandum, hoc est, dandum aliquid vei faciendum, aut aliquando patiendum, personam ex facto suo obligatum habé mur.«⁴⁸⁾

III.

1. Az obligatio természetének etnikai jelentőségéről úgy a glossában, mint a későbbi szakirodalomban már található fejtegetéseket De a kérdés még csak incidens; különösen a római jogi elmélet naturális obligatioja helyes értelmének megállapítását jelenti. Csak a XVII. évszáz folyamában merül fel az önálló szemlélet, amidőn *Bodin*, *Grotius*, *Hobbes* és *Pufendorf* megelőző vizsgálódásai nyomán, a »természet és népek joga« felől, elsőrendű tudós feladatul tűzi ki az ember társadalmi és állami állapotára vonatkozólag *erköleslényi* miségével egyezőbb alaptételnek megtalálását. E réven azután a szakszerű jogtudomány lassanként a filozófia körébe jut és rajta az egymást felváltó rendszerek lenyomatai kisebb-nagyobb mértékben mai napig is kivehetők.⁴⁹⁾

2. Az új elmélet önállóbb alakban először *Pufendorf* munkájában⁵⁰⁾ merül fel. Vannak az embernek külön kapott tulajdonságai (attributa), melyek életmódjában sajátos összhangot, jólétet és rendet eszközölnek és amelyeket *erköcsi lénybeliségnek* (entia moralia) nevezhetni, mivel éppen rájuk van szükség, hogy az ember erkölce és ténykedése az oktalan állatokétól

különböző alakot kapjon.⁵¹⁾ E tulajdonságok származhatnak a dolgok állományából (substantia); vagy lehetnek olyanok, melyeket az értelem ereje különböztetés és következtetés útján hozott ki és tulajdonít valaminek. Az embernél ily módon találhatók közül némelyek Istentől, mások értelmes eszéből eredők, melyek felvétele által életét szabad akaratából tökéletesebbé és végcéljának megfelelővé tenni törekszik.⁵²⁾

Hogy ezek természetét megállapíthassa, alkalmazandónak véli a *modus*, *qualitas* és *quantitas* categoriáit s közülök a *qualitasét* még a *formális* és *operativa*, majd ismét *activa* és *passiva*-féle közelebbi meghatározásokkal megkülönböztetve rájön, hogy az obligatio mint alapfogalom azon, *az ember erkölcs lényiségével járó állapot ható tulajdonsága, melynél fogva rá van szorítva, hogy valamit tegyen vagy eltűnjön.*⁵³⁾ De ámbár az obligatio az emberre nézve *sükségesség* (necessitas), azért ezt még sem úgy kell érteni, hogy akarat elhatározásának természetével járó szabadságát megszüntetheti.⁵⁴⁾

Különösen helytelen, ha némelyek az obligatiót közvetlen a törvényből eredőnek veszik. Mert amidőn a római jogtudósok azt *vinculum juris*nek nevezik, ez csak annyit jelent, hogy benne, a magában véve szabad cselekedet mintegy erkölcsi zablát, féket kap, mely a jó úton vezet; az akarást úgy megkötni nem lehetvén, hogy az legalább tényleg és saját veszélyére más irányt ne vehetne. Azután, sok egyéb, az akaratot gátlólag befolyásoló dologgal szemben megvan az obligatióknak még az a sajátos tulajdonsága, hogy az akarást *moraliter* érinti, belsőleg azon különös érzést kelti fel, mely az embert saját cselekedeteinek elítélésére kényszeríti, valahányszor az előírt cselekvési módtól eltért. Különbözik a puszta kényszertől (coactio) is, mert a bajjal való fenyegetés okozta félelmen kívül, annak beismerését eredményezi, hogy a szabályellenes cselekedetből eredett rossz nem érdemetlenül ért.⁵⁵⁾ Hogy pedig az ember kötelezhető, ez éppen csakis onnét van, mivel akaratának megvan az a tehetsége, melynél fogva valamely részére kijelölt irányelvhez (norma) alkalmazkodhatik.⁵⁶⁾ És mert senki önmagának lekötve nem lehet, önként értetődő, hogy az ember kötelezése csak más olyan okból eredhet, aminek a kötelezésnek erőt is kölcsönözni hatalma van. Ilyen 'kettő van: Isten és az,

akit jogszerű felsőbbségnek kell tekintenie. Így hozza ezután az obligatio eszméjét a jog-renddel szükségszerű összefüggésbe.⁵⁷⁾

Vége az obligatiónak részint már talált, részint általa felvett megkülömböztetéseit kifejtve a *naturalis* és *civilisre* vonatkozólag állítja, hogy a különbség közöttük nem eredeti, azaz fogalmi, hanem csak közéleti alkalmazásából származó.⁵⁸⁾

3. *Thomasius* jogbölcseleti rendszerében *Pufendorf* alaptételeinek helyességét elismeri; de emellett a maga részéről újabb szempontokat is állít fel, melyekből fontos tételeket származtat. Amint már munkájának címében is jelzi,⁵⁹⁾ az intézményi alaptételek felállításánál irányadó kell legyen: *a honestum, justum és decorum* etikai jelentőségének figyelembevétele, ami az ember belső és külső magatartásának különböző megítélését szükségképpen magával hozza. A *justum* szolgálatában áll a jus; legáltalánosabb alakja szerint, mint »norma actionum« alanyias alkalmazásában: »potentia agendi in relationem ad normam«, tehát már céljánál fogva tisztán külső jellegű: »jus omne externum est.«⁶⁰⁾

Általánosabb és ezért felsőbb fogalom az obligatio; mert az emberre nézve legfőbb irányelvvel (norma) úgy eredetét, mint hatályát véve, közvetlen vonatkozásban áll.⁶¹⁾ Innét van, hogy az obligatio megfelelő jog nélkül tehát önmagára is fennállhat, habár különben az ismeretes alaptétel: *jus et obligatio-nem esse correlata*, helyesnek tartandó;⁶²⁾ hogy az alanyias értelmi jognak célja éppen az akarat szabadságának az obligatióban foglalt korlátozását megszüntetni vagy tágítani; ⁶³⁾ és hogy a *honestum és decorum* szabályaival eredetében kapcsolatos maradt.⁶⁴⁾

Amiből azután következik, hogy a midőn az a joggal közvetlen vonatkozásba is kerül és annak külső jellegét ölti magára, lényegileg véve megmarad a mi volt: az akarat szabadságára vetett fék, mely belsőleg a megneemtartás következményeit szemlélve, mindig a félelem érzetével járván s tőle saját hatalmából senki sem szabadulhatván: »qualitas morális passivának« méltán minősíthető.⁶⁵⁾

4. A XVIII. évszáz jogbölcseletére nagy befolyása volt különösen *Wolf* munkájának;⁶⁶⁾ a miben különben közönségesen nem látnak egyebet, *Leibniz* filozófiájának rendszeres alkalmazásánál.

Mennyiben találó ezen ítélet, itt én nem vitatom; ⁶⁷⁾ annyit azonban legalább általánosságban ki kell emelnem, hogy a mint látom, az obligatióra vonatkozólag *Wolf* nemcsak a kifejtés módszerében, hanem a fogalom lényegbeli megállapításában is túlmegy a Leibniztől annak tulajdonított jelentőségén.

*Wolf*nál ugyanis az obligatio a gyakorlati bölcelet alapprincipiuma, mely tehát az emberre nézve nemcsak az erkölcsös cselekvés irányelvének kifejezője, hanem lényei és természeti alaptulajdonságának magyarázója.

Az obligatio eszméje ugyanis az emberrel a következő módon kapcsolatos:

az obligatio az ember lényege és természetéből közvetlenül eredő,⁶⁸⁾ általános,⁶⁹⁾ vele születő,⁷⁰⁾ tőle elválaszthatatlan ⁷¹⁾ és elsődleges ⁷²⁾ tulajdonság.⁷³⁾

Közvetlen kifejezést a természet azon törvényében talál, mely az ember cselekvési módját meghatározza, illetőleg feladatát kijelöli, amely tehát az obligatióval ugyanazonos⁷¹⁾ Amiből önként következik, hogy a gyakorlati bölcselkedés s ezzel a jog természetét kutató is, helyes úton csak akkor fog haladhatni, ha kiindulási alapulvül az obligatio eszméjét veszi fel, illetőleg elfogadja a tételt, hogy az obligatio a jog előtt áll, vagyis: a jog csak az obligatióból származtatható.⁷⁵⁾

Maga az obligatio eredeti és általános lényege szerint a *homo morális* természetéből szemlélve: az az *erkölcsi szükségképpenség*, mely az erkölcsi embert létezésének céljára való tekintetből, *valamit tenni vagy abban hagyni kényszeríti* s amely mint ilyen azután megváltozhatatlan is.⁷⁶⁾

A miből önként következik, hogy az emberi szabadság, ha ez alatt nem pusztán szabadosságot (*licentia*) akar valaki érteni, az obligatio által már eleve determinálva van és ennél fogva nem jelenthet egyebet, mint az embernek, illetőleg cselekvéyeinek másvalakinek akaratától való függetlenségét.⁷⁷⁾

Az obligatio lényegén nem változtat az a körülmény, hogy az ember természetes állapota polgárivá (*civilis*) alakult és hogy ebben szerződés által alapíthat az eredetitől talán eltérő kötelezéseket is. A polgári hatalom csak a természeti állapotot, nem pedig az ember erkölcsi lényiségét szüntethetvén meg.⁷⁸⁾

5. *Wolf* elméletét főleg mivel *Leibniz* népszerű bölceleté

is erősségül szolgált, a XVIII. évszáz második felében közönséges véleménynek veszik és egy ideig az ismert tantételben: *obligatio est connexio motivorum cum actionibus*, állandósul.

De mert már mindjárt kezdetben is voltak, akik azt kifogásolták, sőt a követők közt, akik félreértették: a kérdés mégis csak a controversiak centuriájában marad; és az új nézet, mint *Leibnizio—Wolfiana* fűződik tovább *Kant* elméletéig.

Ezen irodalomból különös figyelmet érdemel *Schott* dolgozata, melyben a midőn a Wolf, illetőleg többség véleményét helyesbíti, egyúttal a dolog lényegére vonatkozó más szemlélesi módot is állapít meg.⁷⁹⁾

A *Leibniz* és *Wolf-é* meghatározást általában ugyanem veti el, de, a mint mondja, ő azzal mégis inkább csak a szavakban, mint a dolog lényegére nézve is érthet egyet. A közönségesebb alakban pedig a »motívum« értelmét tartja kiigazítandónak.⁸⁰⁾

A főkérdés: a *necessitas* értelme önmagában, és azután az ember cselekvési szabadságával való viszonyában; mert azt, hogy az ember cselekedeteiben szabad: vitathatónak sem.

tartja.⁸¹⁾ »Szükségképpen« általában az, a minek ellenkezője lehetetlen. Ilyen azonban csak a természeti erő, mert ha az obligatióban foglalt is: akkor nincs szabadság.⁸²⁾ El is szokták ezt fogadni; csakhogy a *moraliter* szükségképpenit mégis úgy magyarázzák, hogy a hol megvan, ott a cselekvésre is már csak egy út áll nyitva: holott kétségtelen, hogy a morális megszorítás mindig feltételes (*hyphotetica*).⁸³⁾ Ugyanis, mindennemű erkölcsi: viszonylagos; csak összetevésből, viszonyításból kerülhet ki.⁸⁴⁾ Mivel pedig a viszonyítás itt a cselekvés szabadságának az elészabott irányelvre való vonatkoztatásából áll: világos, hogy az obligatióban spszializált *necessarium* is mindig *feltételes*, már azon okból is, mivel olyan irányelv, amelyben a kényszerítő erő bennfoglalt tulajdonságképpen jelentkeznék, nincsen.⁸⁵⁾

De másfelől a dolgok természete hozza magával, hogy minden a saját lényiségének megfelelő módon érvényesüljön.⁸⁶⁾ Az ember pedig eszes és értelmes lény, s mint ilyen, belátni tudja az igazságok kapcsolatát; ennél fogva azt is, a mi ránézve mint szükséges van tétélesen elészabva. Ilyen értelemben tehát ráróható az obligatio is.^{86a)}

A »motívumra« vonatkozó elmélet felől azt tartja, a mit már *Barbeyrac* is mondott, hogy: »on confond ici le motif de l'obligation, ou ce, qui plus efficacement a s'y soumettre, avec le fondement de l'obligation, ou la raison pourquoi on est tenu indispensablement, de faire teile ou teile chose«. Eszes lény a dolgok természetéből indul ki; olyan után vágyódik, ami benne a jónak képzetét szüli: csak következetes tehát, ha az ok és cselekvés összefüggőnek gondoltatik. De mert a cselekvés egyúttal mindig valamely irányító szabállyal van vonatkozásban: világos, hogy az igazi motívum az ember erkölcsi állapotából (status), azaz szabad cselekvényeinek a részére fennálló renchez való viszonyából kerül ki, ettől kapja a motívum erkölcsi jelentőségét; ez pedig a jónál nem áll meg, hanem a *tisztességet* (*honestum*) is követeli.⁸⁷⁾

A mondottak szerint az obligatio lényegi eleme tehát a *necessitas* és pedig olyan értelemben, hogy az obligatióval csak éppen azt fejezzük ki: »necesse est, ut omnis obligatio dicat necessitatem ad agendum vei patiendum.«⁸⁸⁾ S mert ez elsődlegesen a dolgok természetéből, legközelebről az ember eszes ténybeliségéből van merítve: nevezhető *tárgybeli*, *természeti*, valamint *lényegbelinek*,⁸⁹⁾

Végre kimutatja, hogy tételes irányító szabályokra, az embernek a helyestől könnyen elhajló ratiójánál fogva, szükség van; s különösen, hogy bennük más eszes lények akarata is érvényesülhet. Amidőn ez a tehetség valakinél adva van: akkor az már jognak neveztetik.⁹⁰⁾ S mert ez azután szükségképpen függési viszonyt is feltételez, a megfelelő obligatio nevezhető: *alaki* vagy *alanyinak*, valamint *tételesnek* is.⁹¹⁾

IV.

1. Lássuk már most, hogy a vázolt bölceleti felfogás mennyire befolyásolta az egykorú szorosabb értelemben vett civilistikai szaktudományt.

A XVII-ik évszázban a rómaiak irányú magyarázathoz még elég szívósan ragaszkodnak; de szembeötlő változást is talá-

lünk. Az elmélet a kor gondolkozásának megfelelőbb, általánosabb szemléleti alapot keres, melyről a fogalom szerkezeti sajátságait és a felvett különböztetéseket igazolhatóbbaknak találja.

Különösen tekintettel a szabadságra, mint állapotbeli (status) tulajdonságra és az obligatióinak végeredményében vagyoni értékére, mint már fennebb (17. 1.) érintém, felvetik és élénken vitatják a kérdést: vajjon az obligatio nem inkább dologbeli, mint a személyt érintő jogosultság-e: *jus ad Rém* és nem *jus personae*.

2. *Vinniusnak*, az elméletben és gyakorlat terén egyaránt közkeletű munkájában az új tan már egész határozottsággal van összefoglalva.⁹²⁾ Szerinte csak két tévedés szülőoka a kérdés hibás megoldásának. Az egyik, hogy az obligatiókat az actiókkal ugyanazonosítva, a személyektől és javaktól megkülönböztethető harmadik dolognak tartják; a másik, hogy a személyi jogok közé számítják. Az elsőbe már *Theophilus* is beleesett; pedig nyilvánvaló, hogy azon okon azt sem a tulajdon és más dologi jogoktól, sem a személyektől megkülönböztetni nem lehet; az actio mint ezeknek velük járó sajátjuk lévén. De tarthatatlan a másik felfogás is, mely abból indul ki, hogy az obligatio, »a személyhez van tapadva«. Hiszen ezen okon az *usus* és *ususfructus* sokkal több igazsággal volna a személyi jogok közé sorozandó; s azután tudvalevő, hogy a hitelezőkre vonatkoztatva, az obligatio mint commerciumbeli, azaz elidegeníthető jogként van minősítve; amit pedig a *ius personarum*-ról még senki sem állított. De csak az adós személyére való tekintetből sem. Személyi jog ugyanis az, a mi valakit mint személyt, azaz az államban tekintett állapotánál és személyi minőségénél fogva illet.⁹³⁾ Már pedig mi köze van az obligatióknak adós státusához? Ki hallotta a személyeknek megkülönböztetését aszerint, hogy némelyek kötelezve vannak, mások nincsenek? Némelyek hitelezők, némelyek adósok? De még ha a személyt is támadná az obligatio, akkor is nem a személyt, mint olyat, hanem csak mint adóst érinti. Adósnak (debitor) pedig valaki, éppen az adni kelletett (debitur) dologra való tekintetből neveztetik. Nem is az az obligatióknak végcélja, hogy a személy legyen lekötve, hanem, hogy az obligatióba foglalt dologot, követelhessük.⁹⁴⁾

Az obligatióból eredő actió általános elnevezéséről is azt mondja: az *in personam*, nem azt jelenti, hogy ezen actióval a személyt vagy valamely a személyiségben foglalt jogot üldözzünk, hanem hogy az a kötelezett személy ellen fordul, s mindig vele szemben van helye, míg ellenben az *actio in rem*, a dologgal jár és annak birtokosát követi.⁹⁵⁾

Külömben a legális szöveg magyarázatánál a régieket követve a *vinculum* szót metaphorának, de helyesen használnak tekintti. A »necessitate adstringimur«-ban az obligatio hatályát látja, ami abban áll, hogy nem teljesítés esetében a kötelezett a szolgáltatásra bírói úton is szorítható stb.⁹⁶⁾

3. A *jus ad rem* elméletét találjuk azután mindjárt *Struvius* nagy munkájában is; de egyúttal már a rómaiak körén túlmenő bölcséleti általánosítások és kifejezési módok alkalmazását.⁹⁷⁾

Az obligatio legáltalánosabb jelentőségében egyértelmű mindennemű jogbeli kötelezéssel, akármilyen legyen annak keletkezési oka; tehát úgy személyi állapot, mint dologival.⁹⁸⁾ Ilyen általános értelmű akkor is, midőn az actio szülőökül szolgálónak van véve.⁹⁹⁾

Szorosabb értelmet kap, ha a jogbeli lekötést valakire nézve saját ténye, egyezkedése vagy bűnös viselkedése, eredményezi.¹⁰⁰⁾ Ezen jelentőségében lehet már a további megkülönböztetést felvenni: obligatio »in genere« és »in spécie«, aszerint, amint a naturálist is bele vagy bele nem foglaljuk, s a mely utóbbi esetről áll azután: »quod sit iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius rei solvendae«. Ilyenkor azután a következő viszony (relatio) áll elé: adós részén a törvény létesítette *szenvedőleges erkölcsi*¹⁰¹⁾ hatalom (potentia passiva morális), mely a hitelezőnek leköti; a hitelező részén pedig egy *cselekvőleges erkölcsi hatalom* (potentia activa morális), melynél fogva adóst lekötöttnek tartja, s a mely: dologhozi jognak (ius ad rem) mondatik.¹⁰²⁾ De azért a *naturális* és *civilis obligatio* viszonya ez: az általános (absolute in genere vinculum — adstringens) a *naturális*, s ha ehhez a polgári jog elismerése (approbatio) járul, áll elé a *civilis obligatio*, vagy mint közönségesebben mondják: az *obligatio*.¹⁰³⁾

Az *actio* kérdését általában így oldja meg: az actio magától a jogtól, melyből ered, abban különbözik, hogy az *abso-*

lute van az illetőnél, míg ellenben az *actio* csak a bírósági eljárásban való vonatkozásban. Az *in personam* pedig az, mely obligatióból vagy delictumból ered és csak az ellen van engedve, aki saját ténye által van lekötve.¹⁰⁴⁾

4. A *Struviusnál* található újabb elmélet részben további megerősítést, részben kiigazító bővebb kifejtést nyert mindjárt *Mutter*, jénai tanárnak *Struvius* Syntagmájához írt terjedelmes jegyzeteiben. Az általánosabb tételknél már rendszeresen hivatkozik *Grotius* és *Hobbes* munkáira; különösen a *naturális* obligatio fogalmának megállapításánál tekintetbe veszi a »politica honestas« ethikai követelményeit (*praecepta*) is, amelyek azonban: »non sunt obligationis séd solum instructionis«.

Az obligatio, mint *vinculum*, az ember szabadságát s ezzel személyét szükségképpen érinti: »ubi enim libertás desinit, incipit obligatio«; csakhogy nem természeti, hanem elvont értelemben, vagy a mint kifejzei: »ollit in differentiam moralem et iuridicam«. Az obligatióval járó kényszerűség ugyanis csak azt jelenti, hogy a szolgáltatás bírói úton, tehát a kötelezettnek vonatkozása esetében is eszközölhető.¹⁰⁵⁾

Az *obligatio* és *actio* közötti viszonyt, illetőleg *Struvius* általános tételét helyesli ugyan, de úgy érti, hogy az *actio* is: »qualitas morális ... ex iure competens«, csakhogy érvényesülési módja szerint, amint a philosophusok szokták mondani: »actus secundus«, s mint ilyen, egyelőre függőben marad.¹⁰⁶⁾ Az *actio ad rém actio personalisnak* nem azért neveztetik, mintha^ talán annak tárgya a személy, vagy csak részben a személy is (partim rés partim persona) lenne, hanem mivel kiválóan személyszerinti, a személv követi: »ut lepra, leprosum«.¹⁰⁷⁾

5. *Lauterbach* és *Boehnier* rövidebb szerkezetű tankönyvei, melyekben az új elmélet tantételes összefoglalásban ismétlődik, úgyszintén az *Institutiók* jegyzetes kiadásai, mint pl. az *Otto-é*, mutatják, hogy az új felfogás az elméletben és gyakorlatban egyaránt helyeslésben részesült; habár egyes részleteinek kifejezési módja itt-ott némi eltérést mutat.¹⁰⁸⁾ Ezen korszak egyik kitűnősége *Heineccius* (Johaim Gottl.) a római jog meghatározása ellen bölcséleti oldalról tett kifogást, mint alaptalan tudakosságot gondolja ugyan,¹⁰⁹⁾ s állítja, hogy az a helyett elfogadott definitio (*obligatio est qualitas morális passiva qua necessitas*

ponitur aliquid faciendi vel praestandi) a megértetés világosságát előbbre nem vitte és nem is vihette, mert: »*res morales* können nicht so genau mit eigenen Worten ausgedrückt werden«; de azért lényegében mégis csak az új tannak hódol, vagyis hogy az obligatio *morális állapot*, melynek alapja a törvény, *ius ad rem* azon értelemben, amint azt a közönséges elmélet tanítja.¹¹⁰⁾

V.

1. A XVIII-ik évszáz közepe táján, a *Leibniz—Wolf-féle* felfogás már dominál, illetőleg állandósul az ismert tételben: *obligatio est connexio motivorum cum actionibus*. És jóformán csak a nyolczvanas években merül fel a vitás fogalom újabb szemlélési módja, melynek ha szorosabban vesszük, még ma is csak folytatását, de nem megállapodását is állíthatni; ám-bár *Savigny* híres munkájától kezdve a vita látszólag új alapon indult meg.

A közönséges nézetet ismétlő munkák részletesebb ismeretetését, mivel bennük új indokokat nem találtam, s mert az alább következőkben úgyis idézve vannak, itt tehát mellőzöm,¹¹¹⁾ és inkább csak az átmeneti árnyalatuakat fogom röviden bemutatni. Ilyennek találok mindjárt a XVIII-ik évszáz egyik legkiválóbb és általáncs tekintélyű tudósának,

2. *Pothiernek* fejtegetését, melynek irányító befolyása, nemcsak hazájában Franciaországban, hanem azonkívül is, különösen a német irodalomban egjúdeig állandóan túlsúlyra jut.

Különösen kérdésünkre vonatkozólag éppen azt lehetne mondani, hogy tanításai, habár más összefüggésben, a részletes kérdéseknél, folyton ismétlődnek.

Az obligatiókról írt külön munkájában¹¹²⁾ egy bevezető rövidre fogott cikkben jelzi, hogy az obligatio kitételnek van ugyan tágasabb és szűkebb jelentése; hogy az első szerint hasonértelmű a kötelességével (*devoir*),¹¹³⁾ s hogy mint ilyen azután a *tökéletlen* (*imparfaites*) és *tökéleteseket* (*parfaites*) egyaránt felöleli. De mindemellett a közönséges jogban, s azért saját fejtegetéseiben is, csak a szűkebb értelemben van alkalmazva, és azt fejezi ki, amit a közönséges nyelv: *angagements personnels*

alatt ért.¹¹⁴⁾ Eszerint tehát a római jognak *naturális* obligatiói, amennyiben a belesből kiinduló szerződésekből erednek, szintén valóságos civilis obligatiók;¹¹⁵⁾ tehát nem zavarandók össze az úgynevezett *tökéletlenekkel*, a melyek másvalakivel szemben még lelkiismeretben sem köteleznek: teljesítésükért csak istennek felelünk.¹¹⁶⁾

Az obligatio lényegét, annak hatályában, principialiter a hitelezőnek kereseti jogában találja.¹¹⁷⁾ Mely okból a római jog ismert definitióját, s ebben különösen a »vinculum iuris« kitéltet, csak a civilis obligatióra vonatkoztatja, ámbár, mint említém, szerinte a *naturális obligatio* is tökéletes.¹¹⁸⁾ Közelebről, azaz a hatályt eredménye szerint véve, különbséget tesz ugyan azon kötelezések között, melyekben adós valamit *adni* és azok között, melyekben valamit *tenni* vagy *nem tenni* ígért. És az elsőknél még felveszi a *ius ad rem* eszméjét, abban az értelemben, hogy az ígért dolgot a hitelező adóstól, illetőleg universalis örökösétől követelheti.¹¹⁹⁾ De azért általános fogalmi szempont marad, hogy az obligatióban felvett személyi vonatkozás nem úgy értendő, mintha a hitelező jogának kényszerítő ereje adós személyiségére is kiterjedne; a hatály csak abból áll, hogy adósnak teljesítenie kell azt, amire vállalkozott, illetőleg adni, a mit adni ígért: hacsak magát kártérítési és érdekefedezetre szóló bírósági ítéletnek kitenni nem akarja, a miben minden ilyen kötelezés megoldást talál.^{120a)}

A római jog obligatiója megy át az angol jogba is. *Blackstone* alapvető munkájában nyomatékosan van mondva: »An obligation or bond is a deed. wherebey the obligor obliges himself... to pay a certain sum of money to another at a day appointed«.¹²⁰⁾

3. Hasonló felfogás található a múlt évszáz egyik-másik kiváló írójának, *A. D. Weber* jénai jogtanárnak egymásután több kiadást ért munkájában,¹²¹⁾ ki az uralkodó, Wolf iskola-beli alaptantétet kifejezetten homályosnak és következményeiben tévesnek tartja. Az obligatio eszméje mondja önként kikerül, mihelyt abból indulunk ki, hogy a törvények az ember szabad cselekvényeit irányító szabályok: hol azt, a mit lehet, elhagyhat vagy mástól követelhet, hol pedig azt, a mit tennie vagy abban hagynia kell, állapítván meg. Az előbbiektől a jo-

gok (Rechte, Befugnisse—iura), az utóbbiakból a kötelezések (Verbindlichkeiten—obligationes) alakulnak: a kötelezés éppen azon erkölcsi szükségképpeniség lévén, a minél fogva valamit tenni vagy abban bagyni kell.¹²²⁾ Kétségtelen, hogy a törvényi, — ezt itt általános értelmé szerint, azaz a polgári és természeti jogot egybefoglalólag véve, — csak szabad cselekedetre, tehát közvetlenül a szabadságra vonatkoztatható;¹²³⁾ és azután, hogy a tények sohasem önmagukban véve, hanem mindig valamely jogszabályra való tekintettel válnak jogilag is eredményesekké.¹²⁴⁾ Ha az obligatio lényegét és létezését csak a cselekvény indító okából származtatjuk, akkor egészen bizonytalan marad. Mert a motívumok, a jó és rossz képzetei vagy az utóbbi szülte félelem, mindig az egyéni helyzet és sajátos észjárás szerint változnak, és az is nyilvánvaló, hogy csak egy már fennálló kötelezés teljesítésére sarkalhatnak, nem pedig maguk ennek létesítői vagy éppen a lényegét adók.¹²⁵⁾ Külömben a római definitióról ő is azt tartja, hogy alája csak a »polgárilag hatályosakat és perelhetőket« lehet felvenni.¹²⁶⁾ A szokásos külömböztetések pedig egyszerűen a következő kérdésekre adott feleletekből érthetők: kinek vagyok kötelezve, milyen jogszabályban gyökerizik kötelezettségem, mi módon állott az elő és milyen hatálya van? ¹²⁷⁾

5. Hogy az imént jelzett nézetek a közfelfogásban is kiterjedtebb pártolásra találtak, mutatja különösen *Glück* nagy tet-széssel fogadott s még ma is alapvetőnek tekintett munkája,¹²⁸⁾ melyben *Schott* és *Weber* fejtegetései közönséges tanítás alakjában vannak összesítve. Nevezetesen: a) hogy a római jognak fogalmi meghatározása az obligatio általános eszméjét kizárta;¹²⁹⁾ b) hogy az obligatiónak eredetét és lényegét csak a, törvény-nyel való közvetlen kapcsolatából, és nem a cselekedet motívu-maiból lehet megérteni; ¹³⁰⁾ »

c) hogy a benne foglalt kényszerítő erő nem *absolut*, hanem csupán morális szükségképpiséget jelent; a szabadságot általában nem zárja ki; de a teljesítés mindamelltt szükséges, hacsak a szabad cselekvény és az ezt irányító jogszabály közötti viszonyt fentartani szándékunk: ha valamely bajt elkerülni illetőleg előnyt elérni akarunk;¹³¹⁾ és végre

d) hogy a *tökéletes* és *nem tökéletes* obligatio között tenni

szokott különbség csak abból állhat, hogy az elsőbbnek teljesítésére szabad a kötelest külső kényszerítő eszközökkel is szorítani;¹³²) a melyek alatt természetesen csak a jogok bírói védelmi módjai értendők.

De másfelől a *Glück* munkájával egykorú irodalmi termékek, kisebb-nagvobb kézikönyvek, elég világosan tanúsítják, hogy a régibb tanelmélet is még mindig tekintélyes védelmezőkre tált,¹³³) s hogy e szerint a vita inkább újabb fellendülési, mint megoldást Ígérő irányt vett; különösen a híres göttingai jogtanár *Hugónak* vonatkozó kritikái észrevételei után, a melyeket éppen ezen okon a kérdést a múlt évszázdba átvivő jelentőségüknek lehet venni. Mert hogy mily jelentékenyen hatottak azok a német jogászi körben, elég világosan mondja meg mindjárt *Koch* az obligatiókról írt munkájában: »Ein Unbefangener wundert sich . . . dass man für die Wahrheit so lángé Blind und Taub gewesen ist.«¹³⁴)

Már *Gibbon* római történelme negyvennegyedik fejezetének német nyelvre fordítása alkalmából figyelmeztetett arra, hogy az *obligatiót* összetévesztik a *kötelesség* (*Pflieht*) fogalmával.¹³⁵) Később a *Höpfner*-féle commentárra tett megjegyzései között azon közönséges tételt kifogásolja, mely szerint a *ius ad rem* általában az obligatio ellentéte, vagy a mint kifejezni szokták: correlátuma volna, és hivatkozik mindjárt arra is, hogy már egy XVII-ik évszázbeli író, *Huber*, helyesen állítja, hogy az *obligatio* az egész viszonyt összefoglaló műszó.¹³⁶) Végre tüzetes kritika alá veszi az obligatio szónak nyelvbéli átalakulását.¹³⁷) Kimutatja, hogy a római forrásokban az *obligatio* egészen helyes értelmé szerint volt használva ellentétben a kötelességnek megfelelő *officiuvi* szóval. Ellenben a középkor nyelve mind a kettőnek változtatja jelentőségét; különösen, hogy az *obligatiót* csak a lekötöttségi állapotra szorítja; a minek következtében az területének egy nagy részét elveszti és egyúttal olyanhoz jutott, mely hozzá sohasem tartozott: minden kötelesség, lett legyen az különös okból eredeti vagy általános, obligatióknak nevezetve. Ezen hibás alkalmazás lábrakapása után, kezdte valaki az obligatiót németül a *Verbindlichkeit-tal* fordítani, ennek is éppen azon helytelen értelmet tulajdonítván:¹³⁸) holott a római *obligatio* és a német *Verbindlichkeit* annyira két külön-

bőző értelmű szó, hogy »es soll einem Civilisten in den Augen und Ohren Wehe tun, wenn er obligatio und Verbindlichkeit als gleichbedeutend behandelt findet.«¹³⁹⁾ Nincs egyetlen hely a corpus iurisban, mely ezt igazolná. Ellenben félreérthetetlenül világos helyek erősítik, hogy az obligatio valódi értelme szerint jelenti: *A)* a kötelezési tényt (Begebenheit, Obligation, die Verbindlichmachung, das Verbindlichwerden, unter anderen ein Contract); *B)* annak eredményét, az abból eredő állapotot mindkét oldalról, tehát: *a)* úgy a hitelező jogát, követelését (Forderung), mint: *b)* az adósnak tartozását (Schuld). A miből következik, hogy a szó értelmének elferdítése, ha még az újabbak is állítják, hogy minden kötelezés (Verbindlichkeit) valamely jognak correlátuma.¹⁴⁰⁾

Közben aztán *institutiók* definitiójáról megjegyzi, hogy benne a *vinculum iuris* kifejezés lényeges részlet; a mit ő így akar körülírni: »Ein juristisches (nicht gerade streng juridisches), also unkörperliches, geistiges, moralisches Band, wodurch zwei Personen an einander gebunden werden...«¹⁴¹⁾

VI.

1. A XIX. évszáz harminczas éveitől kezdve tantételünk a német irodalomban, mondhatni, minden irodalmilag számottevő munkában kiváló figyelemben részesül; mígnem azután *Puchta*, de különösen *Savigny* epochalis művei után, különösen az ötvenes években a *Savigny* ellen fellépett éles kritika következtében, részint értekezések, részint önálló munkák alakjában a legkiválóbb tehetségek elsőrendű vitás kérdésként tárgyalják; de a mint már bevezetésemben jeleztem, hacsak a vonatkozó nézetek kuszáit voltát akarjuk tekinteni, azon éppen nem vigasztaló eredményyel, mintha a végleges megoldást illetőleg a tudós megismerés tehetetlenségét volnánk kénytelenek beismereni.

Ezen állapot, a részletes tárgyalás egyszerűsítése és könnyebb áttekinthetése céljából, szükségessé is teszi némely általánosabb szempontnak előzetes kijelölését, kisebb-nagyobb mérvben ezek szolgáltatván a vizsgálódások közös alapját.

Tekintetbe kell venni mindenekelőtt a jogeszmé általános szemléletére vonatkozólag, mindjárt az évszáz elején végbe-menő gyökeres változást. A bölcselkedő és tantételes jogászteknitely hitelét veszti; a jogeszmé a »nemzeti, népies öntudat« és »történelmi fejlődés« alapjára állítva, bennük önálló vizsgálódási térhez jut, melyen az elemző kritika és összetevő módszer segítségével új fogalmi általánosítások lesznek a tudományos dogmatizmus céljai. Ezen úton jutunk a *jogviszony*, *jogügylet*, *igény*, *alanyi jog* stb. újabb keletű alapfogalmakhoz.

Egy másik változás az, a mit talán legérthetőbben *jogi 'pozitivizmusnak* lehetne nevezni, mely a *Savigny-iskola* értelmében a »nép-öntudat« és a »történelmi fejlődés« törvényszerűségének követelményeit teszi az ú. n. természetjogi állapot és fejedelmi tetszés helyébe, s csak az okból magyarázza a jogrend kötelező erejét.

Azután az, a mit az iskolai nyelv az »individualizmus« jel-szava alá foglal és a mivel hol a nemzetállam történelmi elkülönülését, hol ismét az állam keretén belül az állampolgárnak, mint »keresztény-embernek« személyi eszméjét, a szabadság és függetlenség alaptulajdonságaival felruházva, czélozza kifejezni.

Végre szem előtt kell tartani azt is, hogy habár a felvett eszmékkel nyilvánvaló ellentmondás, a német észjárás a római jog keretéből kiválni nem bír; a minék következtében az újaknak vett alapfogalmak alkalmazási tételei, folytonosan római jogi részletekből táplálkoznak.

2. Hugo értekezése után Buchernek az obiigatiókról írt rendszeres munkájában,¹⁴²⁾ a régi vélemény már egészen el van ejtve, de eredményképpen is még csak annyit találunk, hogy a római obligatio nem a német »Verbindlichkeit«; nemcsak az adós passiv tartozási viszonyát, hanem a hitelezőnek követelési jogát is felölelő értelmű, s hogy az *egész viszonynak* jellemző saját-sága az, hogy mindjárt eleve két *bizonyos* személyre, kik közül egyik hitelező, másik adós, szorítkozik.¹⁴³⁾

Csaknem észrevétlenül változik azonban a tárgyalás alapja azáltal, hogy a kötelezés fogalma a »jogviszony« általános eszméjével hozatott kapcsolatba, a mit már *Thibaut* egyik értekezésében,¹⁴⁴⁾ de azután különösen *Kochnak* az obiigatiókról írt nagyobb munkájában találunk.¹⁴⁵⁾ Viszony alatt ugyanis

csak a kötelezésnek személy szerint való kiválását értvén, szükségképpen állott elé a további kérdés: mi ennek az állapotnak közelebbi sajátos tartalma? *Koch* szerint a viszonynak megjelölésére legalkalmasabb német szó a »Forderung«. ¹⁴⁶⁾ *Thibautnál* pedig a jogviszony *igénybe* (Anspruch) megy át. Úgy az egyik, mint a másik tehát az egymással összekötetésbe jött személyek közül a hitelező állapotát véve a viszonyt meghatározó elsődleges elemnek, arra az eredményre jut, hogy a kötelezési viszony első sorban jog, természetesen a hitelező joga, a mit azért általában: *követelési jognak* (Forderungsrecht, Recht der Forderung) lehet nevezni. De minden jognak *tárgyra* is lévén szüksége, ott volt mindjárt a másik kérdés: mi a követelési jognak tárgya? A felelet eleinte könnyű és természetesnek látszott. Mert mi lehetne az egyéb, ha nem a másik félnek a ténye? A mivel azután a viszony eszméje is teljessé fog válni: adós oldaláról a cselekvényre való kötelezettséget nyervén tartalmazta. ¹¹⁷⁾ És ezen megoldási mód azután annál könnyebben terjedhetett el, mivel úgy a magánjogok rendszerének felépítésénél, mint az alanyi jogok különböztetése céljából, különösen *Puchta* híres kritikája alapján, a közönséges vélemény a tárgybeli különbséget készséggel fogadta; ¹⁴⁸⁾ ámbár felmerült mindjárt a kétely is: vajjon *rendszer* alatt csakugyan a *magánjogoknak* és nem inkább a *magánjognak* rendszerét kelljen-e érteni? ¹⁴⁹⁾ Hanem ott volt azután a bökkenő: lehet-e valakit személyé szerint olyan alárendeltségi viszonyban képzelni, mint ezt az alanyi jognak újabb keletű fogalmi meghatározása okvetlenül magával hozza? Ha ugyanis az alanyi jog *hatalom*, közelebbről *az uralkodásra jogosított akarat* és különböző alakjai nem lényegbeli, hanem csak tárgyi különbségeket jelentenek: hol van akkor és milyen természetű a határvonal, mely a szükségképpen személyi vonatkozású obligatiónál hitelező jogának hatalmi jellegét, másfelől adósnak személyi függetlenségét védi?

3. Az ellentmondás kiegyenlítését *Savigny* híres *Systemjében* ¹⁵⁰⁾ a *rendszer* és az *alanyi jog* természetének kifejtése alkalmából már körvonalozza.

A jogi positivizmus elvének megfelelően, a közvetlen szemléleti alap: a való élet jogi állapota, melynek közepette a *személy* a részére kijelölt téren és az őt megillető hatalommal, *aka-*

rutával uralkodik. Ez a személyes hatalom az, a mit *jognak alanyi értelemben* szokás nevezni és a melynek »látható alakja« a bírói ítélet, mint a melyben léte és terjedelme elismertetik. De mihelyt figyelmesebben vizsgáljuk, azonnal kitűnik, hogy ezen ítéletbeli logikai alakot, csak a véletlen szükség adja, s hogy ennélfogva a megismerésnek mélyebben fekvő alapra van szüksége. Ez pedig csak a *jogviszony* lehet, melyben minden egyes jog annak megannyi, az abstractio segítségével elválasztott oldalát mutatja úgyannyira, hogy a vonatkozó bírói ítélet maga is csak annyiban igaz és meggyőző, amennyiben a jogviszonynak összesített szemléletéből indul ki.¹⁵¹⁾

A jogviszonyokban uralkodásra jutó akaratnak hatalmi tárgyai a »nemszabad természetnek térbelileg határolt darabjai« és »idegen személyek«. Az elsőkre vonatkozó jogviszonyok egyszerűek és könnyen gondolhatók a dologi jogok, különösen a tulajdon alakjában; de nem az utóbbiak is, melyeknél két egymástól teljesen különböző vonatkozás képzelhető. Az égyik az, a midőn az idegen személy éppen úgy hatalmunkban van, mint valamely dolog. Csakhogy ez aztán tulajdonjog volna, miként azt a római rabszolgaság mutatja. Hogy ez ne legyen, és mégis valamely idegen személy feletti hatalomból álló, a tulajdonhoz hasonló, sajátos jogviszonyt akarunk gondolni, akkor a hatalom a személynek nem *egészére*, hanem csupán egyes cselekvényére lesz vonatkoztatható oly módon, hogy azt személyi szabadságból *kiválnak* s ezen alakjában akaratunknak alávetve képzeljük. Az uralomnak egy ilyen viszonyát egy másik személy cselekvénye felett jelenti az obligatio;¹⁵²⁾ a mit azután tizenegy évvel később az obligatiókról írt külön munkában¹⁵³⁾ részletesen a következő módon igazol.

Mindenekelőtt figyelmeztet, hogy az obligatio fogalmának kifejtése két irányban kell haladjon, t. i. tekintetbe veendő az obligationális viszonyban álló személyek és cselekvények, melvekre az obligatio irányul. Minden obligatióban egyenlőtlen viszonyban, két egymással szemben álló személyt találunk. Egyik oldalon a személyes szabadság természetes határain túl kiterjesztve, idegen személy felett való uralomként tűnik fel; a másik oldalon a természetes szabadság korlátozása mint a szabadságnélküliség vagy szükségképpeniség állapota van. Az

obligációban álló személyek ezen ellentétes állapotát két különböző ténykedésnek is vehetni, melyeknek egyike adósnak szolgáltatásában, másika a hitelezőt megillető kényszerből (kérésből) áll. De mégis ezen felfogásnál adós ténykedése, mint a melyben az obligatio lényege rejlik, tekintendő fődolognak, a hitelező pedig alárendeltebb jelentőségűnek. Mivel mint minden jogviszonynál, úgy az obligációnál is az egészséges, a természetes állapot a jognak önkéntes elismerése és teljesülése; míg ellenben a jogtalanságnak megtámadása (kényszer, kérés), csak a természetes állapot mellőzéseként képzelhető.¹⁵⁴⁾

A *cselekvényekvcA*, melyeknek szükségképiségeben fekszik az obligatio lényege, következő részletesebb kifejtést ad. Midőn azt mondjuk *egyes* cselekményekre irányul az obligatio, ezt nem úgy kell érteni, hogy minden obligációnál *egyetlen egy* cselekvény szükséges, mert lehet több is, sőt olyan is, mely folytonos összefüggő ténykedést mutat. A fődolog az: hogy adós szabadságának egész köréhez viszonyítva minimumként legyenek tekinthetők; mivel az obligációban foglalt szabadság hiánya adós személyiségének megszűnése nélkül, csak abban az arányban gondolható. Erre alkalmassá a cselekvények két tulajdonságuknál fogva lesznek. Legközelebről kiterjedésük (Umfang) szerint, amennyiben tényleg a legtöbb obligatio magára álló, átmeneti cselekvényre, mint pl. pénzfizetés, van állítva. Azután tartamuk szerint, a mennyiben a legtöbbször az obligatio teljesítése, annak feloldását hozza magával; a midőn aztán egészen szembeötlő lesz az, hogy az obligatio célja nem a személy szabadságnélkülisége önmagában véve, hanem csakis ténykedése eredményének bizonyossága kell legyen. Hiszen erről még azon ritkább esetekben is, midőn az obligatio folytonos és bizonytalan tartamú cselekményekre irányul, mint pl. a megbízás és társaságnál, kötelezésbeli cselekvények ama természetes viszonyának megmaradásáról a felmondás szabadságában gondoskodva van.

A kötelezésbeli cselekvény minősítésénél legfontosabb elméleti rész az *elkülönítés* eszméje, mely szerint az a cselekvő adós személyes szabadságából kiválnak gondolandó. Ugyanis erről az oldalról nézve *Savigny* az obligatio lényegét a cselekvényt átalakító ama sajátos hatásában találja, hogy a mi előbb

még véletlen és bizonytalan esemény volt, most már szükségképpenivé és bizonyossá változik; sőt tovább menve, egyenesen azt mondja: »Az obligatióknak egész célja oda megy ki, hogy annál fogva a jogosított fél ezen események bekövetkezésére biztosan számíthaton«. A miből következik, hogy kötelezésre alkalmasaknak csak olyan cselekvények tarthatók, a melyek ilyen külső jelleget ölthetnek, s ezáltal miként a dolgok, idegen akarat alá kerülhetnek. Tehát feltételezi étik, hogy vagyoni értékük van, vagyis pénzbeli becslésre alkalmasak.

Vége megjegyzi, hogy az obligatio tárgyául szolgáló ezen cselekvények különös nevezetet kaptak: hol *szolgáltatás* (Leistung), hol *teljesítés* (Erfüllung) kitételek alatt említettek; az első főleg adós tevékenységére, az utóbbi az obligatio által létesítendő állapotra vonatkozáván.¹⁵⁵⁾

á. *Savigny* hírnevének és munkáinak kortársainál irányító hatását ismerve, könnyen képzelhető, hogy az obligatióra vonatkozó elmélete is elsőrendű jelentőséget nyert, annál inkább, mert mint egyik kiváló hívének működését méltató iratából tudjuk, a tudós körök éppen egyik főhajtása volt őt az obligatio tanának megírására rábírn.

A tanári székben utódja, *Puchta* tanításában meg is találjuk mindjárt *Savigny* constructiójának elemeit, ámbár nem minden eltérés nélkül.¹⁵⁶⁾ Felveszi alapul a jogviszonyt,¹⁵⁷⁾ tárgyként közvetlen vonatkozásban adós cselekvényét¹⁵⁸⁾ s ennek megfelelően az obligatióknak különválását úgy a dologi, mint más személyi jogoktól;¹⁵⁹⁾ de eltérő a hatalmi viszonyról adott, ha így mondhatom, képlete és benne a cselekvény közelebbi minősítése. Ugyanis szerinte a cselekvénynek a személyi szabadságból való kiválása, s tárgyi jelleggel felruházása csakis abban az értelemben képzelhető, ha azt tisztán az obligatióba belevont vagyone érték helyettesítőjének vesszük.¹⁶⁰⁾ A mi azután persze szükségképpen változtatja a kifejezési módot is. A hitelező és adós közötti viszony nem szoros értelemben vett hatalmi, illetve alárendeltségi viszony, mint inkább összeköttetés, vagy mondjuk így: kapcsolatos; a cselekvény feletti hatalom nem rendelkezési jog, hanem az az adott mód, mely által az obligatióbeli szolgáltatás az arra jogosult részéről követelhető. *Puchta* nem is azt mondja, hogy a hitelező joga a cselekvény

fölköt (über) áll, hanem, hogy *ahhoz* van kötve, abban az értelemben, hogy a teljesüléshez neki joga van.^{160a}) A mihez képest az obligatio további kifejtésénél is lényegbeli ránézve elsősorban a *dologi érték* kérdése.

De másfelől kifogásolták a cselekvény teljes elválasztásának eszméjét is. Van ebben a gondolatban igaz, mondja *Sintenis*, de csakis annyi, hogy az obligatiók közönségesen az akaratától függetlenül létező dolog-értékkel kapcsolatosak, a cselekvényt adós akarata ellenére tőle kieroszakolni nem lehet és mert végső esetben a követelés az *id quod interestre* kell szorítkozzék. Ámde így azután nem is lehet a dologi és obligationális jogok közötti különbséget megtalálni venni. Mihelyt elválasztják a cselekvényt a kötelezettnek akaratától, azonnal elesik vagy az obligatió tárgya vagy a dologi jogoktól való különbsége. Mert vajjon lehetne-e akkor a különbséget egyébben, mint talán az *id quod interestre* szülő ítéletben és ennek végrehajtási módjában keresni? Ezért tehát a cselekvény elválasztására nem is lehet valami súlyt fektetni, hanem legfeljebb azt lehetne állítani, hogy nem szükséges a cselekvényt okvetetlenül személyhez kötnötnök venni.¹⁶¹) Hiszen, hogy a cselekvény célja más módon is valósulhat, ennek is csak az az alapja, hogy a kötelezettnek a cselekvésre vonatkozó alávetett akarata engedetlenkedett; a hitelező joga pedig mindig szorosan adós személye ellen irányul. Mert tehát itt nem *factum* mint inkább *fociendumról* lehet szó, az *ut aliquid fiatra* kimenő jog helyes megjelölése is csak ez lehet: *jog a cselekvényre*.¹⁶²)

A *Savigny* és *Puchta* irányát különben szigorúan követő iskola ezen változtatásban az alanyi jog eszméjével csakugyan egyezőbb kifejezési módot látván, azt el is fogadja; a minek következtében egy ideig közönséges definitio, hogy az obligatio azon jogviszony, mely szerint az egyik személynek (a hitelezőnek), egy másiknak (az adósnak) vagyonértékű vagy legalább erre visszavihető cselekvényére joga van, ezen cselekvényhez tehát az utóbbi kötve is van.¹⁶³)

5. Nem ellentmondó, csak kiigazítást célzó kritika volt tehát, a mivel *Savigny* elmélete eleinte találkozott. Nem késett azonban az előbbi sem, és pedig a mint az eredmény megmutatta, arra kiválóan hivatott oldalról jöve. Ugyanis az »0b-

ligationenrecht« megjelenése után két évvel csaknem élesnek nevezhető, de mindenesetre alapjában támadót tesz közzé *Brinz*,¹⁶⁴⁾ állítván, hogy »a cselekvény feletti uralom« eszméje egyfelől a római jognak sem nyelvébe, sem eszme körébe bele nem talál; mert a »Herrschaftnak« csak a *dominium* kifejezés felelne meg; már pedig a creditort dominusnak forrásaink sehol nem nevezik; »a személytől elválasztott cselekvény« képzete pedig, a római jogi gondolatkörből éppen teljesen hiányzik. De másfelől elvetendő az, a dolognak önmagában való képzelhetetlen volta miatt is, *Saviqny* elméletében a cselekvény dologi, vagyis állandó tulajdonságot ölt magára, mert különben a hatalmi vonatkozás nincs meg. Holott a cselekvény itt pusztán *átmeneti* jelentőségű, s valósággal úgy áll a dolog, hogy míg a rá vonatkozó hatalom fennáll, maga nem létezik: mert a teljesülés előtt lehet *szándéknak*, *elhatározásnak* vagy *akaratnak* nevezni, de nem *cselekvénynek*. Ha pedig már teljesült, akkor a hatalomra nézve szintén megszűnt lenni. Az uralom legfeljebb arra hathatna, hogy a cselekvény megtörténjék (indem sie t. i. Handlung geschehe). De még így is véve, vajjon miben van jele arra vonatkozólag a hitelező hatalmának? Vagy ismét adós részéről nem fogalmi követelmény-e a cselekvés szabadsága? E mellett azt is fel kell tenni, hogy az uralom alatt *Saviqny hatalmat*, még pedig a szó kiterjedtebb értelme szerintit, tehát *fizikaiit* értett, ha nem is éppen olyant, a mi a cselekvényt közvetlenül erőszakolhatná, de igenis az obligatiónak teljesültét. Azonban világos dolog, hogy ez a kikényszerítő hatalom nincs benne az obligációban, hanem csak *járu*l hozzá: különben mindenütt ott volna, a hol obligatio van, vagyis obligatio és hatalom ugyanaz fogna leírni, holott ez tudvalevőleg nem így van. Ennélfogva azt sem lehet tehát állítani, hogy a hatalom az obligatio fogalmában lényegbeli elem.

Húsz évvel később az obligatio fogalmáról külön írt értekezésében ¹⁶⁵⁾ a kérdést ismételve átvizsgálván, beismeri, hogy a cselekvény elméletére vonatkozó kritikája *csak negatív* volt. Mert ámbár kimutatta, hogy a cselekvény az obligatio tárgya nem lehet, de nem mondta meg: van-e hát egyéb, a mit annak helyébe tenni lehetne? Abból, ha csak azt mondjuk: az obligatio a *cselekvényre irányul*, legfeljebb annyit tudunk meg: a

mire a hitelező joga *czéloz*, a miben végződik, de nem azt is: *min van; min áll*, vagyis: nincs megjelölve az a dolog, mely, miként a dologi jogoknál a jószág, a családiaknál a gyermek, a substratumot kiteszi és egyúttal az obligatio és amazok között fennálló további különbségek megfejtő eleméül szolgálhatna.¹⁶⁶) Pedig van ilyen, s nem más az, mint volt mindig: *a kötelezettnek személye*, habár a lekööttségi állapot az idők folyamán változáson ment át. E tétel bizonyítása, a személyiség felől elterjedt gondolkozásmóddal kiegészítése és egyúttal benne az obligatio jogi sajátságainak feltárása van híres értekezésében letéve.

Brinz új elméletének alapgondolata a »Haftung« szóban van foglalva.¹⁶⁷)

A fődolog tehát mindenekelőtt a *Haftung* értelmének helyes megállapítása.

Ha az obligatio alatt nem a kötelező tény, hanem annak eredményét értjük, nincs német szó, a mely azt teljesebben kifejezné, mert abból világosan kivehető, hogy adott vonatkozásában nem csupán a kényszer tárgyát, de egyúttal mindjárt azt is megjelöli, a kit, ha a kényszer az akarattal szemben eredménytelen maradna, az elmaradt szolgáltatásért tús vagy zálogként eléfogni lehet; vagyis hogy a Haftungban a cautio eszméje elválaszthatatlanul együtt van adva. Mihelyt tehát azt teszszük az obligatio helyébe, már lehetetlenség, hogy az obligatio tárgyának a szolgáltatást vagy a kötelezettnek akaratát vegyük,^{167a}) A szolgáltatás hozzá tartozik az obligatiohoz és pedig elválhatatlanul; mert hiszen mindenki megérti, hogy kötelezésben való létről csak akkor lehet szó, ha van *a miért* az fennálljon. De ha ezt a kötelezéstől elválasztva és az obligatióknak akár tárgya, akár czéljaként, mint külön dolgot állítjuk oda, ezzel a dolog egészét bontjuk meg: *a részt az egész czéljának nézzük*, mintha csak pl. Így beszélünk: a földézet, a kormányrúd: a hajónak a célja.¹⁶⁸) Ellenben magát a felelős dolgot tartva a jog objectumaként szem előtt: azonnal kitűnik, hogy erre a személy éppen oly alkalmasnak lenni kínálkozik, mint valamely szoros értelemben vett dolog. Aggályt legföllebb az kelthet, hogy az új jog szerint a felelős tárgy eset-

leg kielégítési tárgy is. Már pedig ma már nem lehetséges, hogy a hitelező adósának esetleg eladása vagy dolgoztatása által nyerjen követeléséért kielégítést. És ezt *Brinz* nem is így gondolta. Világosan megmondja, hogy az adós ma már nem a régi jogrendszerek értelmében vett zálog, sőt ha a személyt csak természetes értelemben tekintjük: személyi biztosítékról szólam sem lehetne. Személy ellen lehetséges a kényszer, de nem a belőle való kielégítés.¹⁶⁹⁾ Ámde másfelől a személy a jog terén nem tisztán természetes misége szerint személy; vagyona éppen úgy velejáró dolog, mint a közönséges értelemben vett dolgoknak a maguk tartozékaik. Ámbar tehát azt mondjuk: a kielégítési objectum: a vagyon, s ennél fogva csak ez, s nem adós személye a zálogbeli biztosíték: valóságban a helyzet mégis más, mert különben minden személyi kötelezés (obligatio) generális hypothekába menne át és a végrehajtási kielégítés esetében nem volna szükség külön zálogolni. Az obi. realizálásánál a vagyon csak eszköz; mintha így mondanék: nem *in obligatione*, hanem *in solutione* van véve. Felelős és lekötött mindig csak a személy: az actio marad *in personam* actio. Felelős azonban a személy ma már nem »mit Gut und Blut«, de mint olyan, a kinek vagyona is lehet; ennél fogva az actio persze a vagyon ellen lesz fordítva, a mennyiben az a célja, hogy azt a felelős személytől elválassza: a végrehajtás nem egyéb, ezen elválasztásnak hatósági hatalommal való eszközlésénél.¹⁷⁰⁾

Az obligatióknak a Haftung tartalmát adva, a régi vitás kérdés: van-e különbség a personae és rei obligatio között, könnyű megoldást talál. Elvitathatatlan közösségük: a lekötöttség (obligatum esse teneri), lekötöttsége valaminek valamiért és az ezen passiv vagy alávetettségi állapottal járó hitelezői hatalom azért a valamiért felelős objectumra, a mi esetleg a végrehajtási jogig fokozódhatik és azzal a *tenni*-ből *tenni kellett* csinál. Úgy, hogy a hatalom nyilvánulásának és kifejlődésének közegénél, az actionál a kettő közötti eltérés csak faji, de nem nembeli is.¹⁷¹⁾ Különben az ezen kérdés fejtegetésére vonatkozólag hozzáteszi, hogy nem annyira azt akarja ő kimutatni, »hogy a zálogjog obligatio, mint inkább azt, hogy az obligatio a zálogjognak egy neme.«¹⁷²⁾ És ezért figyelmeztet később arra is, hogy a Haftung fogalma az obligatióknak csak

»általános mivoltát« tárja fel, a mivel szemben a személyi obligatio a vele járható kötelezettség és tartozással («Verbindlichkeiten und Schuld») csak elágazás és specificatio.¹⁷³⁾

Brinz fejtegetéseinek eredménye az obligatio rómaiak felfogásának »restaurációját« távol sem eredményezte; több ellentmondással, mint helyesléssel találkozott. Eredeti erőteljessége azonban, a mint ez történni szokott, meddő ellentmondások előidézésénél nem állott meg, hanem a már különben is széles mederben folyó vitát mélyíté, a mi közben újabb és újabb szempontok kerülnek felszínre.¹⁷⁴⁾

Mindezeknek részletesebb ismertetése is éppen olyan tanulságos volna, mint az előzmények nyomról-nyomra kísérése. A rendelkezésemre álló irodalmi adataimnál fogva ezt meg is tehetném. Hogy mégis mellőzöm, ennek indokolását alább (VIII.) fogom adni.

VII.

1. Az obligatio elméleti alapjainak történelmi kibontakozását hazai irodalmunkban ugyanolyan módon kellene kimutatnom, a mint ezt az előzményekben megkísértém: nyomról-nyomra követvén annak feldolgozását az általánosabb tekintélyre jutott irodalmi munkákban.

A Werbőczy előtti időkből azonban szorosabb értelemben vett jogirodalmi emlékek eddigelé még hiányoznak; pedig apriori bizonyosra vehetjük, hogy Werbőczynek úgy, mint az utána következő íróinknak tudományos műveltsége nem közvetlenül *csak* a külföldi tudományosságból indul ki. Régibb íróink mindig emlékeznek kéziratban elterjedt jelesebb jogtudományi munkákról.¹⁷⁵⁾ És éppen oly kétségtelen, hogy az utódokéhoz hasonló módon is dolgoztak. Hiszen az ezen időszakból fenmaradt általános művelődési emlékeinkből látszik, hogy a mint a százéves honalapító harcok pihenőt engednek, a magyarság értelmi műveltségével úgy kapcsolódik a keleti és nyugati szomszédos műveltségbe, *mintha csak abból nőtt volna ki és azt csak folytatni akarná*; nem tapogatózik, hanem örökös-ként helyezkedik el benne. Hogyan is érthetnők különben, hogy a későbbi jogtudományi irodalom minden általánosabb vonat-

kozású intézmény fejtegetésénél a külföldi irodalomra úgy utal és abból úgy idéz, mintha ez sajátja volna; törvényhozásunk pedig nyelvében és tételezéseiben csak olyan, mintha a római és canoni jognak a középkor értelmében vett »közönséges« joggá váló kialakulása ránk nézve magától értetődő lett volna. És ha ezen felfogás tantételelesen mégis még csak a XVI. és főleg a XVII. századbeli írók munkáiban jelentkeznek, ez csakis annyit jelenthet: a magyar író éppen úgy, mint a külföldi, most már egyáltalában nem kételkedik a felől, hogy a középkori értelmű *jus commune*, az »in excellentia jus Imperiale Romanorum«, a XVI. században bevégeződött »megújulás« következtében, úgy a helyhez nem köthető jogtudomány, mint a Werbőczy munkájának tekintélyénél fogva: *humánium* és *originarium* jus, a melytől elszakadni annyit tenne, mint az európaias érzület és gondolkodásmódtól elfordulni, »a régi barbárságba visszaesni«. ¹⁷⁶⁾

Régi magyar irodalmi adatainkból éppen annyi világossággal kivethető ugyan az is, hogy a receptio említett dogmája a nemzet egészi érzületével és jogi tudatával csak úgy össze nem forrt, miként ezt a németeknél is kimutatták; sőt nálunk még a tudós rész is azt inkább csak elméleti jelentőségűnek szemléli, a minek segítségével a haladás útját könnyebben megtalálhatni véli.

Barovius álláspontját *Jony* túlzásba vittnek nevezi, *Huszt* András pedig Werbőczy Prologuszának az iskoláinkban és a jogtudományban való mellőzését hozta fel, ezt éppen annak tulajdonítva, hogy abban az idegen jog és annak tudománya, felette túlsúlyra jutván, idegen volta nagyon is kiérezhető maradt. ¹⁷⁷⁾ És a XVIII. század elejére eső jogtudomány, a nyugati befolyás alól már kezdi is kivonni magát, azt öntudatosakban bírálja, a magyar észjárás jogosultságát és szükséges voltát az európaiaskodással szemben egyenesen követeli. ¹⁷⁸⁾

De van még egy másik körülmény, mely régi íróinktól a különben bevett intézmények részletesebb elméleti fejtegetésének hiányát menti, jobban mondva megérteti.

A receptióra lévén utalva, szinte kényszerítve voltak íróink, hogy csupa minták után dolgozzanak és hogy valahogyan a »haladástól« el ne maradnának, a kínálkozó idegen anyag felhasználása közben ítéletük az összevetésnél az utilisation túl nem megy: csak a dolog »practicum«-át keresi. S mert az uti-

litásnak legjobb bizonyítéka az *usus*: azért bíznak annyira annak rendező és leüleptítő erejében. Vannak ugyan Werbőczy-től kezdve a XVIII. század végéig, a kik a jogtudomány feladatát még mindig Ulpianusnak definitiójában szemlélik. De fejtegetésükből azonnal kivehető, hogy ezen általános szemponttal is csak a canoni és római jog tekintélyét akarják kétségtelessé tenni mind ott, a hol a szokás elvi irányítására szorul. őszintébb és igazabb is ismét Huszti A., midőn így ír: »Nobis Jurisprudentia est *habitus practicus* . . . Non enim nuda speculationis causa jura addiscimus, séd ut ea in usu habemus . . . Ast jure xonsultus non ideo discit quid sit contractus etc. . . . ut haec scientia oblectet; séd ut contractus cautus ineat«, és később, kit: »méltán tartják sokan a törvény phliosóphiája teremőjének«, *Kövy Sándor*: »si quis ... casibus obvenientibus leges aplicare scit, ille dicitur habere jurisprudentiam.«¹⁷⁹⁾

Mindemellett a tudós elmélet általában halad megkezdett útján; íróink általános elméleti alapjaik kijelölésénél, a külföld közben csak dogmatikai módszerében változott, észjárásához alkalmazkodván. És éppen ezért nem is volna magyar jogtudományunkra nézve hálásabb feladat, a fennebbieken jelzett alap részletesebb történeti kimutatásánál. Hiszen régi intézményeink történeti alapjai ezen az úton fognának teljes világossággal kibontakozni, magyarázatuk öntudatosabbá, önállóbbá és be végzettebbé válhatni, a mint ezt mindjárt az obligatio elméleti tárgyalásánál ki is mutathatjuk.

2. *Illés József* az Árpádok korabeli szerződésjogunkról írt, minden tekintetben elismerésre érdemes dolgozatában ¹⁸⁰⁾ mondja, hogy több mint ezer szorosan a kötelmi jogra vonatkozó oklevelet talált, melyek legnagyobb részben az ismert szerződésekre vonatkoznak, s közöttük »nem egy igazán nagy szabatosággal és jogi érzéssel« van megszerkesztve és »a melyeknek fordulatai, tipikus formulái között itt-ott elrejtve (?) jelenik meg egy érdekes (?) általános jellegű tétel, egy elrejtett (!) jogszabály«. Kimutatja különösen azt is, hogy ezen oklevelek terminológiája a római jogéval mindenben egyezik. A mi nek alapján azon kérdésre, vajjon lehet-e már e korszakban tulajdonképpeni kötelezési jogról beszélni: általában egészen helyesen felel, hogy »a magyar kötelmi jog első okleveles nyomai

a tiszta (?) kötelezés (obligatio) világába vezetnek«. És csak sajnálni lehet, hogy alapos kutatása és ítélete ezen kétségtelen eredményének értékét néhány semmiképpen bele nem találó megjegyzéssel csökkentti.¹⁸¹⁾

3. A XVI. század utolsó éveiből (1593) fenmaradt irodalmi emlékünkből, Decius Barovius fennebb idézett Syntagmájában, a fennebb általánosságban ismertetett elméleti felfogás már híven tükröződik.¹⁸²⁾

Az elméleti alap a »Jus imperiale (romanum)«, mely szerint az obligatio »juris vinculum, quo necessitate etc.«; és hogy positivitását is erősítené, a kötelező erő mikéntje tekintetéből közbeszúrja az: »atque regionis«-t. Követi a legálisnak tartott »summa divisio«-t is, de egyúttal alkalmazkodik az új tudományhoz a római *civilis* és *honoraria*-féle megkülönböztetést a *naturalis*-szal bővítvén. A minek következtében a naturalist és civilist a *mixta*-Yal kellett áthidalnia, mint a mely éppen: »seu naturalis, seu civilis simul« lehet. A tiszta, naturalis ugyanis az: »quam mens et ratio dictat, ac naturalis aequitas suadet, licet a jure Romano non approbetur«; a mixta ellenben az, a mit: »et ratio naturalis dictat, ac aequitas suadet, ac jure civili quoque confirmetur«. Harmadik beosztási tagként a: »principális« és »accessoria«-t fogja közbe és csak ezután megy át mint negyedik és ötödik beosztásra, az Institutiókban talált: »quatuor species« szerint.¹⁸³⁾

Az actiókról szóló részben egyik főbeosztásánál, az act. in rém és in personam szerint, szintén az uralkodó tanhoz ragaszkodik, midőn az in personam actio jellegét az obligatio természetével értelmezi és indokolja: »actio personalis, qua convenimus eum, qui nobis obligatus est ad dandum faciendumque aliquid. . . (personalis) dicitur, quia in personam litigantis ita heret defixa, ut eam non egrediat nec contra tertium, vel successorem singularem detur«. ¹⁸⁴⁾

4. A XVII. század jogtudománya Werbóczy munkájának kiadásai és magyarázataiban, különösen a gyakorlati életben mutatkozó hiányainak, valamint az ezeket pótolni célzó újabb törvények feldolgozásában fejt ki lendületes munkásságot. A törvénykezés terén a megelőző zilált közállapotok következtében lábrakapott zavarokat és visszaéléseket leginkább vél-

ték orvosolhatni a perrendszer intézményi alapjainak tudományos alapokon való kifejtése által a bírói ítéleteknek a változott viszonyokhoz alkalmazkodó és egyenletes voltától remélve az általános jogi tudatban jogunknak megújulását. S mert a kor kiválóbb jogi tehetségeiben nem szűkölködött, az állandó béke közepette, mint *Kelemen* mondja: »ipsa quoque jurisprudent laetiosem faciem induit«. Az ausztriai uralkodóház hatalmának növekedő fénye jogtudósainkban a »császári jog« üdvös hatásába vetett hitet feleleveníti s ösztönzi, hogy tudományos irataik segélyével azzal a hazai jogot mentői kiterjedtebb kapcsolatba hozzák.¹⁸⁵⁾ Az elméleti fejtegetések azonban a pusztán összevető hivatkozásnál tovább nem érnek. Így különösen az obliigatiót illetőleg *Otrokocsi* (fennebb idézett) munkájában egyszerűen ismétli a korabeli uralkodó felfogást, mely szerint az obligatio jogi természeténél fogva: »jus ad rém«, a belőle eredő actio pedig »personalis«.¹⁸⁶⁾

De szélesből az elméleti tárgyalás már a XVIII. század első felében, a mely időszakra későbbi tanításait, mint közvetlenebbre visszavezetni lehetne.

5. *Prileszky Pál* a *Systematica Commissio* munkálkodása alkalmából írt munkájában¹⁸⁷⁾ az obligatio fogalmi fejtegetésével ugyan nem foglalkozik, de alkalmi megjegyzéseiből kivehető, hogy a római jogot szem előtt tartja és a hazai jognak attól való eltéréseit kellő világításba helyezni törekszik. Megkülönbözteti az »obligatio rei«-t az »obligatio personae«-től, az elsónél »rém obligare«-t említve, melynek keresete »non in personam, séd in rém dirigitur«; és ámbár ezt is saját okból eredőnek (obi. pigneratitia) nézi, de rámutat annak a főobligatióval való összefüggésére.¹⁸⁸⁾

6. Szélesebb dogmatikai alapokon szemléli a kérdést *Husztly István*, csaknem a XIX. század elejéig állandó tekintélyt élvezett nagy munkájában;¹⁸⁹⁾ a minél fogva tanításait itt részletesebben is közölni szükségesnek vélem.

Munkáját a »gyakorlati jogtudomány« összefoglalásának címezi ugyan, de a *gyakorlatit* nála már azon értelemben kell venni, mint ezt a XVIII. század külföldi, különösen a szomszéd németeknél találtuk. Magyarázó részeiben az akkor divatos bölcséleti alapokból indul ki és ugyanazon módszer szerint

haladnak megkülönböztetései, illetőleg általános beosztásai is. Így különösen a szerződésbeli kötelezések tárgyalása előtt is szükségesnek tartja előrebocsátani azon alapfogalmakat, melyek szerint az obligatiók és actiók általános és közönséges szabályai igazodnak (»generates et communes obligationum et actionum Regulae subjiciuntur.«)

Az obligatio szó szerinti értelmét az *ob* és *ligo* adják. Ebből mondhatni, hogy az obligatio általános értelmében az: »quod hominim ligát ad qliquid«. In »genere« pedig: »vinculum quoddam juris, quo adstringimur ad praestandum id, quod debemus«. A »praestandum« azonban magában foglalja a *dare*, *facere* és *restituere*-t is.

Felosztása szerint az obligatio: *naturalis tantum*, *civilis tantum* és *civilis* és *naturalis* »conjunctim«. Mind a mellett azoknak véleményéhez járul, a kik állítják, hogy tisztán *civilis obligatio* nincs: »quia obligatio civilis est tantum confirmatio obligationis naturalis, et nulla est obligatio civilis assignabilis, in qua non adsit consensus vei aequitas«. Ennélfogva az obligatio lényegében: »est *quaedam qualitas naturalis*, tanquam subjecto inhaerens, *sine quo subsistere non potest*«. A mi tehát a *naturalis obligatio* elsődlegességét igazolja: »quum qualitas sine objecto non subsistat«. Ebből kiindulva tehet a kötelezést a következő módon meghatározni: »Naturalis obligatio quod sit vinculum juris vei aequitatis, quo voluntas volens adstringitur, trahiturque ad qliquid dandum, vei faciendum, citra competentem eo nomine de jure civili actionem«.

A »*naturalis*« ismét a »*natura humana*«-ra vonatkoztatandó »in qua fundatur«, »quia vei ex consensu vei ex aequitate, in naturali ratione fundata, nascitur«. De tehet ez azután »*plena*« vagy »*minus plena*«, a szerint, a mint actióval is érvényesíthető vagy nem.

A »*naturalis simul et civilis*« azon *juris vinculum* »quo adstringimur etc. secundum jura civilis id est secundum ordinatas a Jure Civili actiones«. De szerinte ez a megkülönböztetés semmit sem mond: »quia utraque adstringit; et utraque obligatio propria ... solum in qualitate differunt, quod una naturali ratione, altera vero insuper etiam Jure Civili adstringit«.

Hogy valamely ügyletből csak *naturalis obligatio* vagy

naturális és civilis egyúttal ered-e, ennek meghatározhatása céljából három ismertetőt állít fel:

1. ha a polgári törvény a felek egyezkedését tiltja: ott se naturális, se civilis obligatio nincs;

2. ha a polgári törvény a felek tényével szemben közönyös (»nec assistit, nec resistit«), akkor »sola et nuda obligatio« áll elő »propter consensum vei naturalem aequitatem«;

3. ha a polgári törvény valamely egyezkedést kifejezetten támogat és ezenkívül az aequitas is hozzájárul: akkor az obligatio naturális és civilis.

Az obligatio további megkülönböztetése történhetik a *causa* szerint, a mely lehet *remota* vagy *proxima*. Az első minősülhet *civilis* vagy *privata*-ként. Civilis causa a törvény által elfogadott pl. a venditio; a privátat a felek egyezkedése adja p. compromissum. A proxima causa, maga a szerződés ténye vagy a delictum. E mellett lehet aztán az obligatio még *pura in diem* vagy *conditionalis*.

7. *Fleischhacker János*, a magyar jogról írott tanításaiban ¹⁹⁰) szintén a fennebbi úton halad, de az obligatio általános minősítő elemeként, mint ezt a külföldi íróknál is találtuk, már a »morális« jelzőt használja és ezzel determinálva adja annak fogalmát ekképpen: »obligatio est necessitas morális, cujus substantia consistit in eo, ut alium nobis obstringat ad dandum aliquid, vei faciendum vei praestandum, et sic ex hac surgit jus in personam nobis obligatam«. A miből következik, a) hogy »personam non egreditur«; b) hogy az actio personalis és c) hogy »non valeret adversus tertium«.

A causa szempontjából véve lehet causa remotaja szerint azután közelebből naturális, civilis vagy mixta. Az első akkor, ha »solo naturali jure fundata est«, a mely azonban »nisi eidem Jus Civile assistat, efectibus obigationis externaе carét, estque inefficax«. »Civilis, quae soli Juri Civili innitur«, és »mixta, quae et naturali, et civili jure agnita est, et haec efficacissima«.

A »causa proxima« tekintetéből véve minősül: contractus, quasi contractus, delictum és quasi delictumból eredőként, a midőn azután, ha közvetlenségükben a naturális aequitas vagy a törvényre támaszkodnak: »immediatae«, ha pedig a felek kötelező tényére szorítózkodók: »mediatae«-nek is nevezhetők. Az

első szétválásból kerül ki a quasi contractus és quasi delictum; az utóbbiból a »conventio«, a mi annyi mint: »promissio accepta«.

Általában pedig felveszi még a jus in re és jus ad rem-féle akkor már közönséges megkülönböztetést is, jus alatt »facultas«^ értve »competens ad personam«, ut haec aliquid dare, vei facéré teneatur« és hozzáteszi: »nascitur ex obligatione Personae«. ¹⁹¹⁾

8. A XVIII. század utolsó évtizede és a XIX-iknek elején a német jogtudományban történt fordulat hatását, hazai íróink munkáiban is kivehetni. Tehetségük szerint több yagy kevesebb önállósággal alkalmazkodnak a még elég határozott irányt nem mutató új német iskolához, de oly módon, hogy a jognak bölcséleti szemlélete is kellő jelentőségét megtalálja, különösen ragaszkodva még mindig Wolf kedvelt rendszeréhez.

így mindjárt Kövy Sándor »kinek neve a magyar haza legutolsó szögletében is talált ösmerősökre,« és a kit »sokan a törvény philosophiája teremőjének« tartottak, kézirat gyanánt kiadott munkájának ¹⁹²⁾ általános bevezetésében a törvényről, a jogról és a jognak tudományáról, még egészen a XVIII. század bölcséleti elmélete szerint tanítja, hogy az embernek megvan ugyan természetadta szabadsága az ő cselekedeteiben, de éppen mivel cselekvésével, a jó és rossz okozatilag kapcsolódik, áll be reá nézve a kényszer (necessitas) a jónak választására; az a kényszer azonban nem absolut, hanem csak hypotheticus lévén, könnyen érthető, hogy mint *obligatio* a szabadságot nem hogy megszüntetné, hanem annak erejét inkább fokozza. Az is világos, hogy a kényszer itt nem phisikai, hanem éppen mert a jóból eredő, csak *morális*, s hogy annak törvénye lehet természetes vagy adott (»lex pure naturalis« vagy »in posteriore pure positiva«). A leges naturalesről pedig azt tartja, hogy mert azok »ab Auctore Naturae« eredők, »adeoque Divinas esse nemo dubitaverit«. ¹⁹³⁾

Az obligatióról részletesebben ő is csak a contractusról szóló részben állítja fel tantételeit és pedig a »Jus in re« és »Jus ad rem«-féle alapkülönböztetésből kiindulólág. Az első szerinte az, a midőn »res est alicui obnixa absque respectu ad personam«; az utóbbi »quod est magis in personam« és a mely »nascitur ex

obligatione alterius«. Ez a jus ad rem lehet azután még »personale vei reale«; az elsóból »actio personalis« a másiból »actio realis« eredvén, a minék ismervéje, hogy az az örökösökre is átmegy. Az obligatio általános vonatkozásában mindig a joggal kapcsolatos: »omni juri correlata est obligatio«, s ezen összefüggésnél fogva lehet maga is »realis« vagy »personalis« a szerint, a mint az örökösökre is átszáll vagy nem. De lehet »mixta« is, a milyen akkor, ha »partim ad successores transit, partim cum persona extinguitur«. ¹⁹⁴⁾

Georch Illés magyar nyelven írt munkájában ^{194a)} részletesebb magyarázatot nem nyújt. De látszik, hogy a közönséges elméleti alapról le nem tér. Az aobligatio, a mit magyarul: »szám-tartás«-nak fordít, jus ad rem, a minék »minéműségéből« következik, hogy nemcsak önnön sajátjához van igazsága minden embernek, hanem néha a máséra tarthat számot: a mennyire emez magát lekötölte és őtet foganatosán kényszerítheti, hogy valamit adni vagy tenni köteleztesse: mely esetben már nem úgy a vagyonban gyökereztetik, mint inkább a lekötöltött személyt érdeklő keresetem p. o. semmi közöm ugyan a szomszédomnak jószágához, de ha adósom: követelhetem kielégítésemet annak sajátjából«. Különböztet még az obligatio szokásos hármás felosztását: obi. civilis, naturalis és mixta.

9. *Kelemen Imre* »minden dicséretet felülhaladó halhatatlan« munkájában ¹⁹⁵⁾ és annak *Czövek István* által feldolgozott magyar kiadásában ¹⁹⁶⁾ az obligatio természetéről azt találjuk, hogy az általános természeténél fogva a javakra (dolgokra) vonatkozik (»circa res versatur«), s benne különös csak az, hogy nem a »dologban (in re), hanem »a dologhoz (ad rem)« való jog, a mi a keresetnek személy szerinti megkötöttségében nyilvánul (»facultas personae in personam competens. . . contra eum dum, taxat, qui factum sui obligatorium posuit«). Szülőoka lehet pedig a contractus és delictum. ¹⁹⁷⁾

Kötelékbeli misége szerint: »vinculum morale, ad quicquid praestandum adstringens«. A *morale* érteleme pedig, hogy »necessitatem imponit animo, actionis le i conformandi«. A mivel azután további alanyi és tárgyi elemei adva vannak. Sajátos értelmű a fogalomban csak a *praestare*, a mennyiben ez annyi, mint: »aliquid dare, facere vei omittere« és pedig a mint meg-

jegyzi, ez azért, mert csupán ezeknek egyikére vagy másikára mehet vissza minden obligatio.¹⁹⁸⁾

10. Kövy és Kelemen után következő íróinknál az obligatio jelentőségéről a fogalom további elemzésére vonatkozó magyarázatokat nem találtam.¹⁹⁸³⁾ A miből következethető, hogy a német tudományban már megindult dogmatikus vita íróink figyelmét vagy elkerülte, vagy még várakozóbb állást foglaltak el.

De már a század huszas éveiben is kiválik közülük *Frank Ignác*, kinek először latin nyelven kiadott művében¹⁹⁹⁾ a Kelemen-féle régies dogmatikus iskolai iránytól minden tekintetben előnyösen elváló és az új német iskolához simuló felfogás és tárgyalási módot találunk. A mint előszavában írja, célja az, hogy könyvében hazai jogunknak világos és eléggé teljes képét nyújtsa. E célból nagy súlyt helyez a tárgyalási módra, a mit »non temere, vel exemplis, sed ex sollerti contemplatione Juris nostri« merített. Különösen megkedvelteim akarja forrásaink tanulmányozását, s azért alapfogalmait és bizonyítékait »nem önkényes definitiókból, hanem a törvények és más eredeti forrásainkból« akarja megalkotni. Külön tárgyalandónak tartja a már antiquált részeket, és a controversiákat mellőzve, előbb azon tételeket keresi, melyek szerint amazok megoldhatók. Rövidsége is törekszik: »Neque enim brevitatis cum perspicuitate necessario pugnat; immo saepissime altera alteri subseruire videt«. Munkájának magyar kiadásához²⁰⁰⁾ írt előszavában pedig előbbi álláspontját megtartva, még a nyelv fontosságát is kiemeli, elismerve, hogy »az ide tartozó kérdésekre nemcsak széles és mély tudomány szükséges, hanem azonkívül jó ízlés, mely eddig a legdicsőbb nemzeteknél is ritkán fejlődött, és rövid ideig tartott mindenütt. Ki az, a ki nálunk ennyivel dicsekedhetne?« Hogy bús véget ért eme nagytehetségű kiváló írónk ígéreteit miként váltotta be, azt hiszem, egész érdeme szerint majd csak teljesen kialakult, magyaros tudományunk fogja igazán méltányolni. A mi itt tárgyalt kérdésünkre vonatkozó részleteiből is kivehető azonban, hogy a jog általános szemléleténél irányul szolgáló tehetségbeli készsége éppen úgy érvényesül, mint a részletek fejtegetésénél történeti helyes érzéke és tájékozottsága.

A »Specimen« és a »Principia«-hoz írt bevezető előzményekben foglalkozik ő is még a jog általános természetével és a bölcséleti elemek érvényesítését is megkísérti; de már menten ama szövevényes, iskolás és üres különböztetések és beosztásoktól, a mikkel előzői tudáskodtak. Az obligatióknak fentartja az általános jelentését, mely szerint az első sorban magával a joggal kapcsolatos; de ebben az értelemben véve az még csak »juris officium«, azaz mások azon »kötelessége, hogy minden sértésünktől tartózkodj anak«.²⁰¹⁾

Ezen általánosságából kiválva akkor jelentkeznek, a mikor »egy-egy ember másnak különösen lekötvé vagyon, úgy, hogy annak valamit adni, kedvére valamit tenni, vagy hagyni, vagy hogy, annak engedelmessé tartzik«.²⁰²⁾ És azután még szűkebb fogalmú lesz mint »Tartozás«, azaz »azon viszony, melynél fogva egy-egy bizonyos ember köteles más bizonyos embernek adni, vagy hasznára tenni vagy hagyni, vagy engedni valamit«.²⁰³⁾ Hogy itt a *viszony* szót a német »Verhältniss« értelmében használja, nyilván kitűnik, mindjárt abból, hogy az obligatiótól már elkülöníti annak »tárgyát« is, éppen úgy, mint a már divatos akkori német tudomány. Kivehető az is, hogy adós cselekvénye és a szolgáltatás tárgyára nézve fenforgó különböztetés nehézségeit is szemléli. A latin kiadásban ugyanis jegyzetben azt mondja: »Materia obligationis *propriae loquendo* semper *factum* obligatae personae est. . . *Quoddam modo tamen* etiam res, quam debitor dare tenetur, obligationis materia dici potest«. A magyar átdolgozásban pedig: »A tartozás *tárgya* {Obligationis materia) szorosán szólva mindig az, hogy az adós hitelezője hasznára tegyen, vagy ne tegyen; *mert az adás is tettét kívám*. De további részletezés hiányozván, nehéz megmondani, vájjon a fogalmi nehézség lebegett-e szeme előtt vagy csak az actio természetét akarta ezzel magyarázni. A latin szöveg jegyzetében (a) ugyanis azt mondja: »Obligatio veró determinatam personam obstringit, et solum modo personalem actionem producit adversus eum, qui obligatus est. Nihilominus ipse obligationes tanquam res incorporales spectari possunt. . .« A magyarban pedig: »A jószág pedig, melyet adósunk adni tartozik, annál fogva még nem sajátunk, hanem követelhetjük; nem is akárkítul, hanem csak attul, a ki magát erán-

tünk lekötölte. A' különbség, mely innen folyik, sokat nyom. Mert . . . követelésünket . . . csak adósunk ellen intézhetjük. Azonban igaz, hogy törvényes követelésében a hitelezőt senki sem gátolhattva«. ²⁰⁴⁾

A múlt század harminczas és negyvenes éveiből eredő irodalomból említhetem talán itt még *Fogarasi János* ²⁰⁵⁾ és Gojzesti *Madarasy János* ²⁰⁶⁾ munkáit, ámbar az utóbbi az obligatiót mint fogalmat csakis úgy említi, mint a vagyoni jog azon külön alakját, »mely szerint személy személyt kényszeríthet arra, hogy ez neki valamit adjon vagy cselekedjék, s ezt vagyoni jognak nevezzük, és ez mindég tényből — bár szabad vagy tilos légyen az, azaz kötetből, vagy vétettből — ered«. De Fogarasi is csak Kövy nyomán szól arról »egyetömben«. ²⁰⁷⁾

11. Az 1848 után bekövetkezett állapotok oly végzetesen rombolólag talán egy irányban sem hatottak, mint éppen magyar jogtudományunk terén. Az az »európaiaskodás«, melyet régi íróinknál inkább csak tudakos sallangnak vehetni, mert a mint a fennebbiekből kitűnt, a természetjogi szokásos tan-
tétélek ismétlésén túl nem megy, egy valósággal gonosz alakot ölt magára. Az osztrák polgári törvénykönyv és az azzal kapcsolatos ösiségi, úrbéri pátensek és telekkönyvi rendelet, régi magánjogunkat kilökték lábunk alól nemcsak, hanem alkalmazásuk közben azon tudat ver mindig mélyebb gyökeret, hogy ez ránk nézve nem is volt valami veszedelmes dolog, mert hiszen csak elavult, használhatatlan dolgot cseréltünk fel olyasmivel, a mire különben is elodázhatlan szükségünk volt. ²⁰⁸⁾ És így, míg a régiéknél az idegenség a tudomány általános értékének mentsége mellett hatol be, most már hazai tudomány-állományunknak nem becsét gyarapító, de éppen az ebben vetett hitet lerontó ellenséggé fajul. *Bámulói nem vették észre, hogy a mit európai ásnak tartanak, túlnyomó részben csak partikularismus, mely a közönséges tudományos meggyőződésektől sok tekintetben elmaradt, politikai jelentőségében pedig egy heterogén tömegű állam lakosságának absolut hatalom alá kényszerűeit unificatiójára szánt eszköz.* Legjobb bizonyosságát szolgáltatta ennek maga a hatvanas és hetvenes évek osztrák jogtudománya, a melynek kiinduló gondolata: az osztrák tudománynak a közönséges német tudományba kapcsolása által annak megújhdását elérni. ²⁰⁹⁾

Kaptunk tehát a közönséges német-rómaiias joggal összekötő egij olyan médiumot, mely saját észjárása és szükségletével kapcsolódván a ránézve fajbéli egészbe, a mi belőle hozzánk jut már kétféle, képpen idegen. És hogy a zavar tetőződjék, jött az 1861-iki Országbírói értekezlet, mely »elvileg« a magyar magánjog érvényét visszaállítja, és »így visszatért annak 1848 előtti álláspontjára«. Hogy milyen eredménnyel: mutatják az ezen időre eső jogtudományi munkáink, de még jobban bíróságaink ítéletei. Wenzel még azt mondja: »azon kellett lennem, hogy a mai európai jogtudomány színvonalára emelkedvén, hazai jogunkat mind egészben, mind egyes intézményeire nézve úgy fejtegessem, mikép azt egyrésről annak sajátos szelleme, másrésről a tudomány mai vezérnézetei kívánják«. De már Suhajda János ²¹⁰⁾ sokkal őszintébb. Előtte a múltból csak »foszlányok« maradtak fenn, és »úgy az 1848-iki törvényekben, mint az országbírói értekezlet által kimondott elvek és általános szabályok csak mint egy nyers anyagként jelentkeznek, melyeknek a<z összefüggesztő, egymást kiegészítő erőt és hatályt, csak a jogélet és gyakorlat adhatja meg«. Az ő tekintete azért a francia és ausztriai törvénykönyv és a Szászországra szóló polgári törvénykönyv tervezetére irányul és azt tartja, hogy azoknak ismertetése »mintegy ébresztőül és némi gondolkodási anyagul szolgáland főleg reánk nézve, kik mindeddig rendszeres törvénykönyv hiányában szenvedünk«. ²¹¹⁾ Ily állapot mellett úgy hiszem könnyen érthető, mit és mennyit kereshetünk az említett munkákban kérdésünkre vonatkozólag.

Wenzel »európai színvonalán« »kötelem (obligatio) a magánjogban oly viszonyt jelent, melynek erejénél fogva valaki (adós, debitor), egy más személy (hitelező, creditor) részére valaminek teljesítésére kötelezte tik. A kötelem tárgya tehát mindig az adósnak valamelyik cselekményei hogy tegyen vagy ne tegyen valamit), melyet a hitelező követelhet; alapja pedig vagy szerződés vagy kárvallás (sic!) vagy törvény. . . Megjegyzendő, hogy: a) a kötelmek mindig valamely határozott ténynek folytán keletkeznek, melynek jogi következtését képezik; b) hogy ennélfogva a kötelmi viszony lényegesen különbözik a vagyoni jog viszonyaitól, s mindig legalább két személyt, adóst és hitelezőt tételez fel. Az abból folyó jogokat is

személyes jogoknak, vagyis (helytelen kifejezéssel) dologhozi jogoknak (jura ad rém 169. §.) szokták nevezni.«³¹²⁾

Suhajda szerint: »Követelések kötelezettségekből, tartozásokból erednek. Kötelezettségnek, tartozásnak oly jogviszony nevezetetik, melynél fogva egyik személy a másiknak hasznára valamit adni, tenni, teljesíteni vagy mulasztani köteleztetik. . . A követelések, illetőleg kötelezettségek *jellege*, mi által egyéb jogviszonyoktól lényegesen különböznek, abban áll, hogy azokból csak dologhozi jog származik, vagyis *személyes kereset* egyenesen a kötelezett ellenében, mi által a követelési jogok a dologbani jogoktól különböznek... A követelés *tárgya* mindenkor teljesítés vagy mulasztás a jogosított hasznára . . . annak mindenkor olyannak kell lenni, hogy pénzértékben is meghatározható legyen.«²¹³⁾

Még Wenzel és Suhajda munkái előtt, 1861-ben jelent meg *Ökröss Bálint* munkája, *A magyar polgári magánjog az 1848-ik évi törvényhozás és az országbírói tanácsokzmány módosításai nyomán és Dósa Elek* »Erdélyhoni Jogtudomány«-a. De ezek közül az első kérdésünket nem tárgyalja. A szerződésekről szóló fejezetben csak annyit mond, hogy a vagyonhozi jog az, a minél fogva valamely személy egy másik részére valaminek teljesítésére köteleztetik. Dósa pedig, hogy »kötelezettségnek (obligatio) nevezetetik két vagy több személynek azon egymás iránti jogviszonya, mely szerint egyik köteles a másiknak adni vagy teljesíteni valamit«. A jog eredeti nézete szerint »az emberek egymásra nézve jogegyenlőségi viszonyban állanak s ennél fogva egymástól nem követelhetnek egyebet, minthogy ezen egyenlőségi viszony meg ne zavartassák: arra, hogy ezen viszony sérelme nélkül egymást valaminek adása vagy teljesítése végett követelhessék, az eredeti viszonyt módosító bizonyos oly ténynek kell történni, melynél fogva éppen azáltal sértetnék meg a jogegyenlőség ember és ember közti viszonya, ha egyik nem adná vagy teljesítené azt, a mit a másik tőle követelhet«. Ezek a tények azután a szerződés és jogsértések s e szerint válnak ki *mz egyezményi és büntényt* kötelezettségek (obligatio e contractu et ex delicto)« (i. m. II. k. 331. §.).

12. A hatvanas évek végével, de különösen a hetvenesek folyamában kezdődik tulajdonképen a német czivilistikai dogma-

tikának nagyobb mérvű behatolása hazai jogtudományunkba, részint az egyetemi oktatás, részint a külföldi, különösen a bécsi egyetemi iskolázás útján. A híres német pandectisták és ezek mellett különösen *Vnger* osztrák jogtudós hírneve hódítja meg hazai íróinkat és nyűgözik le a legújabb időkhöz azoknak tudós törekvéseit úgy az elméletben, mint a jog gyakorlati magyarázata közben.

Egyik legjellemzőbb irodalmi jelensége ezen időszaknak *Sághy Gyula* budapesti tanárnak éppen tárgyunkra vonatkozólag megkezdett, a lehető széles alapokon indult, de bevégezetlenül maradt munkája.²¹⁴) A munka alapgondolatát már a cím is feltűnően jelzi, benne hazai jogunkra vonatkozás sem történvén. Ennek magyarázata persze csak szerzőnek felfogása, akkori átmeneti helyzetünkről. Az »osztrák kötelmi jog alapelveinek« kifejtésével akar azért foglalkozni, mert az reánk nézve »nem valami teljesen idegen jogot és joganyagot« foglal magában, a mennyiben ez »nálunk majdnem nyolcz éven át alaki érvénynyel birt« s bíróságaink a szerint járván el, »szokásjogilag fen tartották«. Ettől eltérni az anyag »cosmopolitikai jellegénél fogva«, nem is lehet más okból, mint »félreértett nemzeti önértetből«. E mellett azt találja, hogy »régii törvényeinkben codificationalis feldolgozásra nem foglaltatik elég anyag« és »a kötelmi jognak tudományos kifejtésével sem találkozunk sehol«, »hazai jogunk e téren, úgy szólva, teljesen parlagon heveri. Különben úgy találja, hogy a forgalmi élet újabb szükségleteinek és a tudomány vívmányainak az osztrák törvénykönyv sem felel már meg; de azért »éppen saját jogéletünk jelen állapota, mint a jövő fejlesztésének érdeke, jelesül saját jogrendszerünk hézagai és az ezeket pótló ausztriai polgári törvénykönyv hiányai s így jogéletünk gyakorlati szükségleteinek kielégíthetése stb. mellőzhetetlenül igénylik, hogy az ausztriai kötelmi jognak felfogása és kifejtése jelen jogrendszerünk hézagainak kipótlására alkalmas és modern haladásnak is alapul szolgálható tényező alakjában . . . eszközöltessék stb.«. Ez az indoklás így magában véve ugyan értelmetlenség; de jóakarató emberek előtt talán mégis mentheti némileg szerzőnek jelzett jószándékú czélja.

Egyébiránt vigasztalásul szolgálhat az is, hogy az osztrák

jog ma már bizonynyal még SÁGHYNAK sem ideálja s maga talán legjobban sajnálja azt a valóban fáradtságos munkát, a mit »hiányai« javítására fordított.

Az elmélet szempontjából azonban meg kell ismertetnünk azt: miképpen akarta az obligatio eszméjét, habár az osztrák jog révén, jogtudományi gondolkodásunkba beleilleszteni, illetőleg az e tekintetben nálunk talált »parlagot« termékenynyé tenni.

Ha a múlt századbeli német irodalomnak az obligatio természete felől kialakult különböző felfogásait már részletesen nem ismertetem volna, akkor SÁGHY tanulmányáról itt bő ismertetést kellene hogy nyújtsak, már csak azért is, hogy fáradhatatlan dogmatikai utánjárásának és kiterjedt tanulmányának megfelelő képét állítsam oda; mert az övé az érdem, hogy az újabb dogmatika e mély jelentőségű kérdésére hazai íróink figyelmét felhívta. De másfelől mert jelen tanulmányom már is túllépte czéljának természetes keretét és ez okból elnézésre számíthatok, ha ismétlésektől tartózkodva, SÁGHY tanulmányának csak megállapított eredményeit közlöm.

»A kötelelem fogalma és lénye« (3. §.) felől irt magyarázatával SÁGHY egészben véve SAVIGNY tanításaihoz alkalmazkodva, abból indul ki, hogy az ember több tekintetben társaira szorul és erre biztossággal is kell számítania. De mert »minden ember egyenlően szabad és a másoknak nincsen alárendelve, oly különös viszonyba kell lépnie, melynél fogva az egyik személy akarata a másik személy akaratának oly módon alávetetik, hogy ennek hatalmában áll amannak akaratát bizonyos irányba terelhetni, akaratának bizonyos tevékeny nyilvánítását, vagyis egyáltalán valamely tevékenység kifejtését követelhetni s esetleg ki is kényszeríthetni, tehát oly viszonyba, melynél fogva az egyik a másik akaratára felett bizonyos irányban — kényszerrel is valósítható — uralmat, rendelkezési szabadságot nyer«. De ez az akarat feletti hatalom az ember személyiségénél fogva »az akaratra egész terjedelmében« nem vonatkozhatván, »a természeti szabadságnak csakis oly megszorítása létesíthető, melynél fogva az egyik személy akarata csakis annak egyes nyilvánulásai szerint. . . és nem egész kiterjedésében helyeztetik a másoknak akarat-uralma s rendelkezése alá«. Ezt eszközölni és szolgálni van hivatva a »kötelmi viszony«, a melynek tehát »lényege valamely idegen,

vagyis harmadik személy irányában való bizonyos jogilag elismert és védett uralomban áll«. Ilyen uralom azonban csakis a tárgyilagossági jog által elismert, ezen hatással felruházott külön jogi tény, ú. n. factum obligatorium által létesíthető. Másfelől az alávettetés »csak részleges« abban az értelemben, hogy adós »egyes cselekményeire« vonatkozik, a miért is »az egész kötelmi viszonynak célja nem is annyira a kötelezett szabadságának megszorítása, mint inkább a kötelezett bizonyos irányú tevékenységének a jogosított számára való biztosítása, a melynek elérésére amaz csak eszközként jelentkezik«. A cselekmény alkalmas voltának pedig, mivel az obligatio »a javak és erők forgalmának közvetítésére szolgál«, nélkülözhetetlen tulajdonsága »vagyonilag értékkel bírása«. Mindezek alapján határozza azután meg az obligatio fogalmát így:

»A kötelelem (obligatio) azon (vagyonilag) jogviszony, melynél fogva valamely személy valamely őt jogosító, a másikat pedig kötelező jogi tény (factum obligatorium) alapján jogot nyer, ezen meghatározott másik személytől bizonyos vagyonilag jelentőséggel bíró vagy legalább arra visszavezethető cselekmény véghezvitelét követelni.«²¹⁵⁾

Az obligationnak lényegbeliségét törekszik azután a dologi, családi stb. jogokkal való közelebbi összehasonlítással is érthetőbbé tenni, kimutatva különösen a régies és még osztrákjogi »dologhozi jog« tarthatatlanságát.

Az újabb elméletet követi azután abban is, hogy az obligatio természetét a »tárgy és tartalom«-féle megkülönböztetés szempontjából is beható vizsgálódás tárgyává teszi; az idevonatkozó különböző felfogásokat ismerteti és bírálja, megjegyezvén, hogy ámbár saját eredményeit egészen biztosaknak maga sem tartja, de reményli, hogy e bonyolult kérdést legalább »plausibilis módon« oldotta meg.

A kötelelem, az általa követelt felfogás szerint, fogalmilag az adósnak akarata felett létesített uralom lévén; annál fogva annak tulajdonképpeni tárgya sem lehet egyéb, mint éppen az adósnak akarata.

A hatalom azonban itt csak »szellemi behatás útján« lévén valósítható, a kötelelem sem alapít physical, hanem csak szellemi hatalmat; nem úgy, mint a dologi jog, valamely »külső

érzéki tárgy felett«, hanem »egyedül s közvetlenül az adós akarata felett létesítettik«. És éppen azért a kötelem »az adós akaratában valóságos és közvetlen tárgygyal bír«. A közvetettség itt csak »a gyakorlásra vonatkozik«. Azonban kénytelen megjegyezni együttal, hogy a »jogtárgy« értelme itt nem mindenben ugyanazonos »a tulajdonképi jogtárgy« értelmével. S azután, hogy a jognál általában »annak tárgya tekintetében nem szükséges éppen mindig csak erre vonatkozó phisicai uralmat képzelni, vagy amannak lényegét és elengedhetetlen feltételét legalább is emennek lehetőségében keresni, mivel a jog maga, mint olyan, mindig csak valami szellemi hatalom, még a dologi jognál is«.

Az obligatio *tartalma* felől azt tartja, hogy mivel az adós akarata felett létesítettik a jogi uralom és ez abban központosul, hogy a hitelező követelheti, miszerint az adós akarátát részére bizonyos irányú tevékenységbe hozza, azaz részére bizonyos cselekvényeket végezzen, ennél fogva »a kötelmnek tartalmát eme cselekvény véghezvitelének követelhetése és az adós annak teljesítésére való kötelezettsége együttesen képezi«. Mivel pedig adós cselekvénye szolgáltatásnak vagy teljesítésnek is szokott neveztetni: »méltán és alaposan állíthatni, hogy a kötelmnek valódi tartalma gyakorlatilag az adós eme cselekményében, vagyis a szolgáltatásban rejlik és jelentkezik«. ²¹⁶⁾

13. Hogy időrendi tárgyalási módomat hazai irodalmunkra vonatkozólag a lehető legutóbbi megállapodásig vinném, meg kell emlékezniem irodalmunk kárára idő előtt elhalt érdemes írónknak, *Zlinszky Imrének* munkájáról. ²¹⁷⁾ Az obligatio fogalmi kérdésével, ha tüzetesebben nem is foglalkozik, legalább figyelmet az arra vonatkozó tudományos vitára. A kötelmet különben *jogviszonynak* veszi, melynél fogva valami vagyoni jelentőséggel bíró vagy legalább arra visszavezethető cselekmény teljesítését követelhetni. (A munka későbbi kiadói a cselekményt »szolgáltatásra« változtatják.) Mindjárt rámutat arra is, hogy habár kötelezési jogunk egészben úgy mint részleteiben sajátlagos fejlődést nyert, de azért sokkal nagyobb mérvben nyugszik a római jogelvek alapján, mint más intézményeink. De a helyzet hitelező és adós között ma megfordítva áll. A római jogban az adós lévén a kötelezés tárgya, ennek szolgáltatása jutott előtérbe. Ellenben »a mai kötelmi jog lényege abban áll, hogy hitelező kielégítést

követelhet s az adós teljesítési kötelezettsége a kielégítésre szolgáló első és közvetlen eszközként, de nem a kötelem jellegeként tekintetik. A jogosított és kötelezett személye a kötelem tárgya mellett háttérbe szorul.

Felveszi azután a civilis és naturális közötti különbséget és külön szól a kötelezés tárgyáról és tartalmáról is, a mire nézve megjegyzi, hogy Sághtól eltérve »Windscheid, Puchta, Kunze s több más jeles jogászok után« indul. A *tárgy* alatt azon szolgáltatást érti, »melyre a kötelmi jog az adóst kötelezi«. A kötelmi jog *tartalma* pedig »azon jogszerű hatalom, mely a jogosítottat a kötelezett ellenében megilleti« és a mi »általában abban összontosul, hogy a jogosított a kötelezettől valaminek teljesítését követelheti«. ²¹⁷⁾

14. A közönséges felfogástól eltérve, a római jognak *Brinz* által felújított alapjára látszik visszatérni *Katona Mór* a Fodor-féle gyűjteményes munkában a kötelezési jog általános tanairól írt részében, ²¹⁸⁾ Előadása azonban sokkal általánosabb és vázlatosabb, hogysen a tan jelentőségének irodalmunkban nagyobb súlyt szerezhetett volna és hozzá nem is következetes, éppen mivel *Brinz* elméletének sarkpontját, a Haftungot jóformán elejti. »A kötelmi jog *vagy* kötelem, mondja, ama kapocs, kötelék két vagy több személy közt, melynél fogva az egyik (hitelező, creditor) a másiktól (adós, debitor) meghatározott vagyoni értéket követelhet«. Ez a meghatározás a közönségestől tehát csak abban tér el, hogy a szokásos »jogviszony« helyett a rómaiias vinculum-ot állítja vissza. De hogy nem eredeti érteimé és nem is Haftung-ból, mindjárt kitűnik a szerző további szólásmódjaiból, midőn azt »kötelmi viszonynak« magyarázza, pl.: »noha a kötelmi viszony egy meghatározott szolgáltatásra irányul« . . . »jellemző vonása a kötelmi viszonynak« . . . Ismétli ugyan, hogy »a kötelmi kapocs... kötöttséget, kötelezettséget szül« és »felelőssé teszi az adóst«, de szerinte ez az obligationak *mibenlétét* nem jelenti; a miből a kötelezettség »valójában áll«, az csak később dől el, az obligatio »csak másodsorban alakul meg abból, a mit az adósnak szolgáltatnia kell« ... »a lekötöttség a szolgáltatásra, *mely a kötelmi viszonynak lényegét teszi*«: mind oly fordulatok, melyekből az tűnik ki, hogy szerző fogalmi constructioja tartalmilag a közönségre visszahajlik s ezért szinte kényszerültén ismétli annak

további tételes következményeit, hogy »a kötelmi jog nehezedeése, gazdasági nyomatéka az adós cselekvésén, működésének a hitelező javára való helyezésén nyugszik«. A miből bizony alig lehet érteni, hogy itt a jog tárgya »az adós személye, melyet a kötelmi kapocs körülvesz, behálóz, mint a kit a jogviszony körülflon, a kitől a jognak kielégítését s majdan bekövetkező szolgáltatását várjuk«. Így következnek azután egymásután a közönséges tanelmélet többi tételei is, hogy »a hitelezőnek a kötelmi kapocsból kifolyólag *valamely szolgáltatásra származik igénye*«. . . hogy »a kötelmi viszony *tartalma* az, a mit az adós szolgáltatásképpen a hitelezőnek tartozik nyújtani. A szolgáltatás, a teljesítés, mint az adós *cselekvése*, tevése vagy nem tevése a hitelező érdekében, a hitelező javára képezi a kötelem tartalmát. Az, a mit a jogszülte hatalomnak nevezünk, csak az adós kötelemszerű teljesítése után következik be . . . A kötelem tartalmát tehát kizáróan az adós tevékenysége . . . meríti ki«. ²¹⁹⁾

15. Az ismertett és német irodalomban inkább tapogatózó, utánzó, mint eredményeit feldolgozott kísérletek után jut irodalmunk végre kérdésünk felől egy oly munkához, mely minden tekintetben más értékelésre számíthat:

Zsögöd Benőnek ma már közönségesen ismert művéhez. ²²⁰⁾ A kidolgozási mód különössége és szerkezetbeli nehézségei, hogy ne mondjam, kissé obstrus mivolta, ha kifogásolni valót hagnak is fenn, elvitathatatlanok maradnak érdemei e munkának, mihelyt azt régi jogi dogmatikánk és az újabb jogtudományhoz való vonatkozásában szemléljük; mert mindkét irányban nálunk eddig nem ismert úton halad és ki nem merített eredményekhez juttatott. Magyaros dogmatikai tudományunkat irodalmunk, a mint fennebb ismerttem, a negyvenes évektől kezdve, Frank kivételével, jóformán elejté; a minek következtében a német jogtudomány a tudományos gondolkozásmódban kizárólagos tekintélyre jut; pedig éppen arra az időszakra esik saját krízise, melyből kibontakozni még mai napig sem sikerült. Zsögöd érdeme, hogy e babonás nyűgből azt kiszabadítani és régibb íróinkkal bensőbb összekötetésünket helyreállítani törekszik, midőn azoknak észjárását magába felveszi. A mi azután önként hozza magával az idegen irodalomhoz való viszonyának minémüségi változását is, a minél fogva fejtegetéseit abba nem pusztá recipiáló,

hanem alkotó módon kapcsolja s így ott önálló érvényesülésre méltán számíthat. Újat, vagy a közönségesen elfogadottól a kötelezés általános természetét illetőleg ugyan nem állapít meg, sőt egész irányzatában szinte veszedelmesen alkalmazkodik a XVIII. századbeli dogmatikai kiindulási alaphoz és ennek sajátos módszeréhez. De érdemleges és kifogástalanul tudományos érték az, hogy összefoglaló tantételei a lehető részletes vizsgálat és rendszeres kapcsolatok szerint alakulnak ki: gyökerükig követhetők, még a legtávolabbi elágazásaikban is. Éppen ez a tulajdonság is teszi az egész munkát nálunk nehezebben kezelhetővé és közönségesebben is megérthetőbbé. Magam részéről is csak ebben találok kifogásolni valót.

Az obligatio fogalmáról összefolyólag a XVI. fejezetben {135—139. §§.) található Zsögöd felfogását. Szerinte különbséget kell tenni az obi. »szervezeti« és »mibenléti« fogalmai között, mert a vizsgálat szempontjából nagy különbség van a között, hogy tesszük fel a kérdést. Így-e: »melyek a kötelmek . . . min ösmerem meg őket? Avagy pedig így: mik a kötelmek; vagyis miben állnak ... mi az ő belviláguk?« A törvényben előforduló »köteles«, »tartozik«, nem mindig obligatiót jelentő szavak, ámbár legtöbbször ezen kifejezések »kerekítik« ki. Ezért a kérdést még így teszi fel: »Mi a megkülönböztető sajátja annak, a mi obi. szemben azokkal a helyzetekkel, melyek nem azok . . . Azután: »Mi az, a mit e jogi helyzet faj bán közösen találó, ha szélylyel szedem?« Ezen két kérdés között ellenkezés van. Az első egy hiányos helyzetrészre; a másik az összes részeire viszonyul. Innét van a közönséges meghatározások hiányos volta, melyek a súlyt a tartozási viszonyra helyezik, mivel ez hol sokat, hol keveset mond.

Egész az obi. csak ott, a hol »azon lekööttségben« jelentkezik, a mit »a kötelmekről közösen intézkedő szabályok (explicatumok) hozzájárulása az obligatio-gyökhöz előidéz« (136. §.), ámbár még ezen mibenlétében is ignota quantitas, a minek izein nem lehet végiglátni.

A szervezeti fogalom ultima ratioja: a törvény (tárgyilagos jog), ennek kell tudni és megmondani, melyek azon helyzetek, a melyekről a törvény azt akarja, hogy rájuk a kötelmekről közönségesen intézkedő szabályokat alkalmazzák.

Hogy e megoldás *circulus vitiosus*-nak tűnik fel, nem kell fennakadni, mert ez minden terminológiai fogalommal így van (137. §.). Különböztetve megjegyzi, hogy az *obligatio* substantiáját dióhéjba foglalni, de sőt kimerítően egy végbe állítani, nem lehet. Ezen általánosságban kijelölt alapon és fentartással azután az igazi kötelek elhatárolását a következő módon adja: »Kötelelem . . . azon jogi jelenség, a melyre a kötelmi jog általános szabályai mint egész alkalmazandók,²²¹⁾ *apriori* (azaz kivéven a kiveendőket), minden olyan helyzet, a mely szerint egyik személy a másik által jogilag szorítható, hajtható arra, hogy valamit megtegyen vagy abba hagyjon (alaki kényszerűség)«. ²²²⁾ Hogy ehhez törvény (jogi szabály) kell, a mely a kényszeríthetőséget adott esetben (rendszerint adott tényekhez fűzötten, tényszámba véve olykor a jogi valóságot is) megállapítja (*causa* szabály) s hogy a kész jelenséget azután képletesen személy és személy közötti jogviszonynak nevezzük; mindez csak annyit jelent, hogy ezen igenleges ismertető az ő minőségében szemlélve, egyszersmind törvénybeli fűzőpont s nem csupán lényegbeli«. (138. §.).²³²⁾

Ezen fogalmi elhatárolás szerint különíti el azután azon jogviszonyokat, a melyek, ámbár a kötelezés gondolata bennük van, mégis, részint már *apriori*, részint *apostriori*, nem *obligatio*k. De megjegyzi, hogy e különben részletes felsorolás is hiányos. Vannak köztük »félíg-meddig *obligatio*k« s ismét, hogy a determináló, »nem annyira az ellentét, mint inkább csak a fokozat kérdése«. Mindezt követi azután részletes kifejtése annak, amit a definitióban foglalt elemekben talál, hol tüzetesebben kifejtőleg, hol demonstrálólag, vagy helyesebben szólva: az *obligatio*-nak általános tana, a mint a címfeliratok egymásutánjából ez kivehető. Részletesebb ismertetést mellőzve, talán csak a következőket emelhetem ki.

A »tárgy« és »tartalom« felette bonyolult kérdését így oldja meg:

Fontos *a tárgy*. »Tárgy«, a mi arra a kérdésre felel: hogy mivel tartozik az adós, mi a követelni valója a hitelezőnek. Közvetlenül véve ez mindig az adósnak valamely cselekvése. Ez az, a mit úgy nevezünk, hogy *szolgáltatás* és a mi fogalmilag független az arra való kötelezettségtől. A teljesítés nem elég

»bő szó«. Megkülönbözteti azonban magának a szolgáltatásnak a tárgyát (tartalma, belseje) és itt azt mondja: »ez az voltaképen, a mire a kötelem tárgya címén közönségesen gondolni szoktunk«. Felfogásának reservált volta azonban kitűnik azon megjegyzéséből: »ámbar jól tudjuk, hogy csupán csak a rávonatkozó kötelezettség által semmiféle jogi kötelékbe nem jut. Tehát egészen más tárgya valamely dolog a dologi jogviszonynak és ismét egészen más (nagyon is sajátlan értelemben) az obligatióknak«.

»Tartalom az a jogi háttér, a mi e szó mögött lakozik: tartozik, követelhet. Más szóval: maga a jogi kapocs az ő minőségében, a mint az a két előbbeni alkatelemet egybelánczolja«. És megjegyzi, hogy »a megkülönböztetés (t. i. tárgy és tartalom) hasznavehetőségét legfeljebb csökkenti az, hogy a két értelem határszéleiben összefolyik«.

16. A legújabb magyar irodalomból még csak a *dr. Kolozsvári Bálint* rendszeres könyvében ²²⁴⁾ található magyarázatra kívánok rámutatni, mint olyanra, melyben a kérdés az újabb irányzathoz alkalmazkodva van tanítás céljából összefoglalva. Általában megjegyzi, hogy Savigny fölfogását követi. Az obligatióban lekötött adós akaratát illetőleg ennek »nyilatkozását«, cselekményét tekinti és hogy ehhez képest: »az obligatió célja . . . nem az adós személyének lekötése, hanem az adós bizonyos irányú tevékenysége eredményének biztosítása«. Ehhez alkalmazkodik azután a szövegben adott meghatározásában is. Részletezi, hogy az obi. »személy és személy között létesített jogi kapcsolat ellentétben a dologi jogokkal«. Hogy »a kötelem alkotó elemei: az adós, hitelező, a szolgáltatás, mint a kötelem tárgya és az ezen három elemet *összefűző jogi kapocs*, a szolgáltatásra vonatkozó *jogi kényszerűség*, mint a kötelem tartalma«. Hogy ezen utóbbi »azt az alaphatást fejezi ki, a mi a két vagy több személy között létesült viszonyból mint eredményből áll elő«. Közelebbről pedig, hogy »ez az alaphatás az adósra nézve a teljesítés eszközlésének kényszerűsége, s a hitelező részéről a teljesítés követelhetése«. Végre, hogy »ez az alaphatás az adósnak személyét nyűgözi le, de nem olyan értelemben, mint a római jog obligatiója«. »A mai jog szerint ezt úgy kell felfogni, hogy az adós személye maga háttérbe szorul, s csak a teljesítésre irányuló

akarata az, a mi a kötelelem nyűge alatt áll«. Különös értelmet kap szerző ezen tétele a következő magyarázatban: »Mivel pedig a súly a teljesítési akaraton fekszik s az az akaratnak kikényszeríthetőségén: a kötelmi viszony keretének megváltoztatása nélkül az adós személyének felcserélődése más személylyel nincs kizárva«. (I. m. 9—10. old.) Igaz, de csak a novatio közvetítésével, a mi pedig a »keret« is érinti.

17. Hazai irodalmunkban különös figyelmet érdemelnek végre dr. Melzl Balambérnak az obligatióra vonatkozó sorozatos tanulmányai, melyekben részint történeti, részint dogmatikai oldalról vizsgálja az obligatiót.²²⁵⁾ A jogtörténeti dolgozatok elsősorban a római jogra vonatkoznak, de van olyan is, mely általános alapokat kutat. A dogmatikaiban alapul szintén a római jog van felvéve, de befoglalja az újabb jogi felfogások tárgyalását is. Idevonatkozó fő dolgozata: »Az obligatio személyi természete különös tekintettel a lekötöttség specifikus jellegére«, melyben az obligatio két főkérdésével: a lekötöttség jogi természetével és az obligationak személyi jogként minősítésével külön foglalkozik. A római források tüzetes elemzése után, a régibb irodalom mellőzésével, mondatni mindjárt közvetlenül a dogmatikai vita közepéből indul ki, röviden jelezve, hogy a legújabb keltű civilistika a Savigny-féle *akaratelmélet* használhatatlanságát elfogadottnak véve, az obligationak reálisabb alapot törekszik kijelölni, a mit sokan azután Brinz »Haftung«-elméletében megtalálhatónak is tartanak. De itt azután mindjárt megjegyzi: nem lehet eligazodni, hogy a Haftung-ot Brinz értelmében veszik-e, vagy általánosan a jogi lekötöttség helyett használják és arra az eredményre jut, hogy a német írók túlnyomó része Brinz-czel nem ért egyet, s ha ama fogalmat mégis használatba vették, annak már, különösen azon értelmet adják, mely szerint az egyértelmű a jogi lekötöttséggel általában. Maga részéről *Rümelin* felfogása felé hajlik.

A Haftung »kezességyszerű« természetének fejtegetése alapján arra az eredményre jut, hogy annak »csak abban az el nem képzelhető esetben volna helye az obligationál, ha a szerződő felek a kötés alkalmával még nem nyilatkoztak a teljesítésre nézve.« Már pedig akkor az obligatio tulajdonképpen nem is létezik, mert nem tudni, hogy miért áll fenn. Ha a Haftungot

mint kezességi helytállást mégis fenn akarja valaki tartani, a fogalomnak e tekintetben végső határa, hogy adós lekötöttnnek kell magát hogy tekintse a teljesítésre. Különbösen általános észrevétele még az is, hogy a Haftung theorema következetes keresztülvitele mellett, a zálogba olvad.

A »személyi jog« kérdését így teszi fel: tekinthető-e az obligatio személyi jognak (persönliches Recht),- vagy nem kellene-e olyan fogalmat keresni, mely az obligatio természetét helyesebben tükrözi vissza? Az akarat, illetőleg cselekvény elméletének kritikája után itt arra az eredményre jut, hogy az obligatio mindenkor *vagyonjogot* jelent. A mi benne idő folytán módosulni szokott: az obligatio végrehajtása (executio). Ez azonban az obligatio lényegét nem érinti, mivel az obligatio substantiája, a római jog szerint is abban rejlik, hogy azzal az adós a dare, facéré, praestare-re lesz lekötve, illetőleg, hogy annak alapján egy vagyombeli cselekvényhez jut. Az obligatio-nak metafizikuma (az obligatio lényege in ultima analysi) tulajdonképpen az *idegen* vagyon feletti uralomban lelhető fel. . . . Az obligatióban is van személyi vonatkozás; de sem több, sem kevesebb, mint bármely jognál. Hozzáteszi azonban, hogy ez a vagyoni jog a tulajdonjoghoz viszonyítva egy »nem teljes«, azaz »befejeztelen jog«. »Nem azért, mivel keletkezése a legtöbb esetben, idegen személy közreműködésére szorul, a kinek vagyónára terjed ki (adós), vagy a akinek javára létezik (hitelező) idegen vagyon feletti uralom; hanem azon okból, mivel csak *jogot* testesít meg, olyan jogot, melynek alapján követelhetni valamit, a *teljesítést* illetőleg olyan jogilag fokozott kötelezettséget (vinculum, necessitas se. juris), melynek értelmében az obligatio mindenkori tárgyát meg kell szerezni a jogosítottnak: szóval a követelés és lekötöttség jogát.«²²⁶)

VIII.

1. A fennebbieken ismertetett és most már több mint 800 éves történetéből a római obligatio dogmájának arra lehetne következtetni, hogy a jogtudománynak nincs fogalma, mely bizonytalanabb volna, mint éppen az obligatioé. Sőt talán hozzá tehetjük, hogy a végleges megállapodás éppen a legújabb magyarázatok következtében, még kilátástalanabbá vált, a menyeyben az obligatio fogalmával kapcsolatos annak constructióját feltételező más dogmatikai alapfogalmak mint személy, személyiség, alanyi jog, alanyias jogosultság, jogviszony, majd ismét a vagyon és vagyoni jog fogalmai, újabb és újabb problémákká nőttek ki magukat. Különösen mutatkozik ez a német jogtudományban a polgári törvénykönyv sajtáságos állásfogalása következtében.

A törvénykönyv egyes kötelezési ügyleteit és azoknak jogi következményeire vonatkozó részletes intézkedéseit véve, azt hinné az ember, hogy itt a római jog uralma még mindig szilárd alapokon áll. A terminológiát változtatja ugyan, az obligatio helyébe a: »Schuldverhältniss«-t téve. *Bekker* mondja is, hogy annak definitióját olvasva, önkénytelenül visszhangzik fülünkben a rómaiás: »aio te mihi dare oportere«. De szerinte mégis úgy áll a dolog, hogy teljesen téves lenne annak feltevése, hogy az obligatiónak modern és rómaiás fogalma egymást fedik«. ²²⁷⁾ Legtűzetesebben különben a Brinz-féle »Haftung« van tárgyalva, a mire vonatkozólag újabb fordulatokkal is találkozunk. ²²⁸⁾

Mindezen kísérleteknek további ismertetésébe azonban bele nem mehetek, ha csak a dolgot újra kezdeni nem akarnám. De mellőzhetem is felelősség nélkül, mivel újabb voltuknál fogva, különösen a nagyobb terjedelmű rendszeres kézikönyvek és kommentárokban, már könnyebben hozzáférhetők, s másfelől, mert Meltzl fennebb ismertetett dolgozataiban az olvasó e tekintetben elég kimerítő és megbízható ismertetést találhat.

Az itt elő nem forduló munkák közül annak jelzéséül: hová tévedt ma már az elmélet, az író hírnevével fogva, talán *Stammlert* említhetném, a ki a német polgári törvénykönyv

Schuldverhältniss-ét már így határozza meg: »Schuldverhältnisse sind rechtliche Sonderverbindungen unter Privátén zu bestimmten socialen Zusammenwirken.«²²⁹) Hogy mi maradt ezen meghatározásban a római obligatióból, vagy egyáltalában az obligatio alap gondolatából: azt hiszem nincs miért mutogatnom.

Egy másik még radikálisabb irányzatban hazai irodalmunkban dr. *Schivarz Gusztáv* halad, a ki a vagyoni jogi jelentőségéről írt tanulmányában az obligatio fogalmát is általános tétele alá szorítván, arra az eredményre jut, hogy a vagyoni szolgáltatásra irányuló kötelezettség nem abban áll, hogy a vagyoni urának a szolgáltatás meg volna parancsolva... A vagyoni urához. . . soha sincs intézve a szolgáltatási parancs... az adóshoz nem mint a vagyoni alanyához, hanem mint a vagyoni-cél gondviselőjéhez van a parancs intézve ... az, a kinek a cselekvés parancsa igazában szól, nem az adós ... A vagyoni-cél képviselőjéhez intézett parancs tartalma minden esetben ugyanaz, hogy t. i. az általa gondozott vagyomból azt a bizonyos 100 koronát vagy azt a bizonyos kártérítési összeget kivegye és nekem adja. És ha a gondviselő a köteletségének meg nem felel, a jogrend nekem a kezembe adja a hatalmat, hogy per vagy végrehajtás útján magam vétessen ki annak módjarendje szerint a tartozó összeget az adós vagyonából... Ez a pozitív tartalma annak, a mit az adós kötelezettségének mondanak: szolgáltatási parancs a vagyoni gondviselőjéhez, kényszerhatalom a vagyoni gondviselőjéhez arra az esetre, ha a gondviselő e köteletségének meg nem felel. E kettőt együttvéve, az *adós vagyona* vonatkoztatva így is szoktuk kifejezni: A vagyona nekem 100 korona erejéig »felel« vagy »szavatol«... Az adós mint olyan, *sohasem* »köteles«; az adós vagyona *minden esetben felel*. Mindebből következik aztán az is, hogy az obligatio personae manap az obligatio rei-től csak abban különbözik, hogy az utóbbi esetben egyes dolog, az előbbiben pedig egy egész vagyoni »felel«. Vagyoni szolgáltatás esetében az a tétel, hogy »az adós köteles«, ma csak rövid kifejezés e helyett: »az adós vagyona le van kötve, az adós vagyona felel.«²³⁰)

Schwarz ezen felfogásának kritikája szoros összefüggésben kellene haladjon alaptételének részletes czáfolatával, mert hi-

szen itt az csak alkalmazási esettel van demonstrálva a nélkül, hogy az obligatio, mint olyan volna a felfejtés tárgyává téve. Ebbe azonban itt természetesen bele nem mehetek. Legfeljebb azt jegyezhetem meg, hogy az obligatiónak a vagyona átvitelével már a múlt század dogmatikusai is kísérleteztek. De végre is csak" azon dilemmáig értek, hogy vagy minden jogot az obligatióra kell visszavinni, vagy minden jogot dologi jognak tartani.²³¹⁾

Schwarz persze oda feszíti a dolgot, hogy alapeszméje szerint a személyt az obligatióból is egészen elpárologtatván, a kérdésnél csak, mint a jog, illetőleg tartozás »képviselője« jut szóhoz.

Legújabbán arra is figyelmeztettek már, hogy adós cselekvényét már csak azért sem lehet az obligatio fogalmi elemeként szemlélni, mert akkor és abban a hitelező nem kapná meg soha azt, a mit tulajdonképpen adóson keres; a mi persze ismét azt akarja mondani, hogy a Savigny-féle constructióban a Handlung üres beszéd.

Ezek után legyen megengedve most már elmondhatnom még azt, a mit mindezekből kivenni és mint eredményt megállapítani tudtam.

2. A római obligatio természetéről és annak történeti kialakulásáról felfogásomat már a múlt század végén (1892.) és azóta négy kiadásban (1906.) ismételve átvizsgálva kiadott munkámban ²³²⁾ olyan alakban közöltem, hogy itt azt szószerint kellene ismételniem. Ezzel pedig senkit terhelni nem akarok. Nem marad tehát más hátra, mint a kérdésnek mai állapotához megtenni megjegyzéseimet. Sokat és különösen valami egészen újat mondani itt nem lehetvén, következő megjegyzéseim is a lehető szűkszavúak kell legyenek.

Először is methodikai tekintetben az a megjegyzésem volna, hogy az obligatio lényegbeli tulajdonságainak szemlélésénél általános hibája a dogmatikának, hogy az obligatiót csak előállása és nem teljesítése (megszűnése) alakjában is szemlélik; holott a kettő egymástól egyenesen elválaszthatatlan; a mint ezt említett munkámnak az obligatio megszűnéséről szóló részében (98. és köv. §§.) éppen a klasszikus római emlékekből indulva ki, kimutatni igyekeztem. Hogy pedig e szempont lo-

gikailag is mennyire fontos, sőt egyenesen szükségképpen, már abból is kitűnik, hogy a történeti fejlődésnek, illetőleg átalakulásnak jelenségei, mind éppen a teljesítésre vonatkozó újabb tételekben jutottak kifejezésre.

Egy másik általános észrevételem, a mit különben inkább csak ismétlek, az, hogy nincs elvontabb fogalmunk a jogban az obligatióénál; a minnek legközelebbi bizonyítéka, hogy a mint mondják, ma sem tudjuk másként, mint a »kötél«, »kötés« *methaphorájával* kifejezni, illetőleg jelentőségét megértetni. Az én magyarázatom azonban ettől elüt (i. m. 67., 68., 98., 99. §§), a mint elüt a római jogé és a Donellusé is. Mert hiába í a kötéltől szabadulni nem lehet; a magyarázat különbsége csak a kötés *mineműségére* és nem annak *nemlétere* lévén vonatkozatható. Az obligatio fogalmának megállapításánál az újabb dogmatikának gyökeres hibája, melynek atyamestere, mint láttuk, *Wolf*, abban is fészkel, hogy *alkalmazott* jelentőségét nem látja tisztán. Szinte azt mondanám, hogy az obligatio elméletének kuszáltsága akkor kezdődik, a midőn fogalmát annyira abstrahálták, hogy az már az egész jogrendszernek alapjává válik. Mert az obligatio ezen *absolut* elvontságában mint *egyszerű* fogalom, persze más, mint a személyekkel való *hitelbeli* kapcsolatában. Absolut voltában tartalma csak az, hogy célja: a *kötés*. De a mikor itt szemlélt vonatkozásába jut, fogalma bővül, felveszi a *megkötöttnek* állapotát (kötöttség) és ezzel eredeti jelentősége is nyilván módosul, *összetett* fogalom áll elő, vagy ha ez így jobban volna mondva: *species sui generis*. Es ezzel a kérdés is így változik: melyik értelméből (az összetettnek melyik tagjából) kell itt kiindulni? Világos, hogy csak az utóbbiból, s hogy ennél fogva az »obligatio« mindjárt megszűnt methaphorának lenni. A régiek ezt egészen tisztán felismerték, a midőn kiemelik, hogy a kötés itt *még erősebb*, mint közönséges értelmében, s hogy *átvitt* értelmet éppen akkor kap, midőn dologra lesz alkalmazva (obligatio rei).

Fontos pedig e szempont történeti, különösen a mindenkori törvényhozás idevonatkozó rendelkezéseinek felismerésénél. A törvénynek ugyanis itt már nincs más feladata, mint a kööttség előidézésére alkalmas mód, illetőleg a kööttség mineműségének megállapítása. »Láthatók« ezek persze eleve soha-

sem lehetnek, különösen az előállítás és teljesülés közé eső sajátos (mondhatni hypothetikus) jogi állapotnál fogva, a miben mellesleg mondva az obligatio egy másik alaptulajdonsága, az *átmenetiség* is érvényesül. Ezért marad minden törvényhozás itt többé-kevésbé racionalistikusan elméleties és innét van a fejlődésbeni különbség is a különböző jogrendszerekben. Ezt akarom én is mondani azon általános jelentőségű tétellemmel, hogy az *obligatio sem marad egy minden időkre kötött tartalmú jogi fogalom*. A minél fogva lényegbeli vizsgálatánál a kérdés általánosságában csakis így tehető fel: *minőikül nem lehet az sehol él?*

Erre én így felelek: *a személyi elem nélkül mindenekelőtt*; és pedig nemcsak azon szempontból, a mit az alanyiség attribútuma a jogban jelent, hanem itt *specifikumként* véve. Ezért helyeslem Brinz elméletét és igyekszem azt a kötés *miért-jének* erősebb hangsúlyozásával, jobban mondva, fogalmi jelentőségűvé fokozásával determináltabbá tenni és ez úton a »tartalom« és »tárgy«-féle legalább is két értelmű megkülönböztetés nehézségeit elkerülni (i. m. 68. §.).

Más kérdés azután; miként értékeli eme tulajdonságot közérdeki tekintetből a mindenkori jog? Erre ismét csak ekként felelhetek: ez a mindenkori hitel és az ezzel kapcsolatos közállapotok kérdése; a minnek megoldásánál azonban nemcsak a közgazdasági érték, hanem az *egyénbeli* (személyi), vagy miért ne mondhatnék a régiekkal így is: *ethikai* is döntőleg jön számba. Mert a hitel eszméje *egyénietlen* mivoltában: *contradictio in adjecto*: gazdasági érték egyéni relatio nélkül, *a hitéi* közbefogásával; képzelhetetlen. Gondoljunk itt csak a római existentiációra. És a történeti jelenség itt csak a kettőnek egymásra vonatkozó fluctuációjából áll: hol egyik, hol a másik árad a másik fölé.²³³⁾

Ha a kötöttségből a személyt kihagyjuk, éppen olyan joggal kérdezhetjük: mi marad az obligatióban, mintha fordítva kérdezzük, mi marad benne a szolgáltatás kihagyásával? (i. m.

68. §.). Az obligatio és executio szétválasztása magában véve helyes különböztetés; de csakis a végrehajtás, mint esetleg végső eredménynek kérdésére szorítva.²³⁴⁾ És úgy látom, hogy különösen a tiszta római jogra vonatkoztatva Brinz is úgy,

mint mások, feledni látszik a *judicati obligatio* novált tulajdonosságát.

Hogy a személyi lekötöttség az obligációba a zálog elemét vegyítene, és hogy ez úton a sokat hányt-vetett »önelzálogosítás« értelmetlenségébe is bonyolódik: nóm ok, de okoskodási hiba, a mi főleg a régi germán jogból való kiindulásra vihető vissza. Adott szavamért felelős vagyok, helyt kell álljak. De vájjon hogyan; *úgy-e, hogy szavamban nem vagyok benne, hanem csak mellette vagy érte helyt állva?*

A hitelgazdaság mai szervezete felette más, mint a milyet a római obligációnak legfejlettebb korszakában is találunk. Egyik legszembeötlőbb jelensége ennek, hogy a mi abban rendellenes, és csak kivételes, az ma a hitelművelet egyik nélkülözhetetlen eleme p. *compensatio*, *novatio*, *cessio*. Ennyi igazság van csak, azt hiszem, Bekker fennebbi állításában. De vájjon »név« nélkül képzelhetők-e ezek is, mihelyt az *obligatio* eredeti előállítására megyünk vissza; vagy a »bonitas« kérdése ama műveleteknél szorítható-e pusztán a vagyoni értékre? Csak ez-e a *kereskedő hitele?* És mi értelme volna akkor a közönséges »személyi hitel« és »vagyoni hitel«-féle mindennapi szólásmódnak?

Végre van az obligációnak még egy másik, csak a birtokkal közös sajátossága, a mi pedig lényegbeli vizsgálásánál tekinteten kívül szintén nem maradhat. Az *obligatio* mindig csak *átmeneties* célokat szolgál, az állandóság már természetével ellenkezik. Vagy: ki akarna állandóan adós vagy hitelező maradni. De másfelől problematikussá sem válhatik. A stabilitás és *certitas* surrogatuma: mi lehetne itt egyéb a kötöttségnél? A hitelviszonyok legújabb fejlődése az *obligatio* ama sajátosságát alkalmas eltakarni. Úgy látszik, mintha p. a hosszú időre szóló kölcsönök az *obligatiót* perpetuálnák, mint ilyesmit a későbbi római jognak az *in perpetuum locatio*ja is mutat és mert ezen kölcsönöknél a hitel súlypontja az ingatlanra csúszik át; ott a könnyű következtetés, hogy az így vállalt tartozás elveszti személyi vonatkozását, és a további: tehát van *obligatio* személyes adós nélkül: a személyi lekötöttség az *obligációnak* nem fogalmi eleme. Azt hiszem triviális dolog volna annak bizonyítása, hogy ez mind nem így van.

3. Mindezeket pedig nem abban a hiszemben mondtam el, hogy az obligatio viszontagságos kérdésének megoldásán az ellentétek tekintetéből valami nagyot lendítettem volna. Mint minden más tanulmányomnál, úgy ennél is a közvetlen cél: a kérdés átvizsgálása, hogy az megérthetővé váljék első sorban rám nézve, s azután, hogy hivatásomnál fogva azt másra nézve is könnyebbé tegyem. Magammal tisztában is vagyok; hogy ez másokra nézve is így áll: azt megmondani nem tudom. De annyit talán állíthatok, hogy tanulmányom dogmatörténeti része irodalmunkban részben a külföldiben is, eddig hiányzott alapot nyújt, melyen a továbbhaladás lehetősége megvan. Adataim a közvetlenség és tárgyilagosság értékével bírnak; sőt túlnyomó részben itt először lévén közölve és dogmatörténeti módon egymással kapcsolatba hozva, tehát ilyen értelemben újak és értékesek is; mert itt is ismételhetem, a mit könyvem negyedik kiadása alkalmával mondtam: Qui seit, ubi ubi scientia sit, ille est proximus habenti. All ez főleg hazai jogunk történetét illetőleg, a hol még különös figyelmet fordítottam arra, hogy jogfejlődésünk általános irányzatáról ezen kérdéssel kapcsolatosan alapfelfogásomat megismertessem; mert ezzel igazán adósnak lenni éreztem magamat, a mennyiben szakbeli tudományomnál fogva abban a kedvező helyzetben voltam, hogy a jogtörténeti szempontokat világosabban szemlélhettem és jelölhettem ki. Jóleső és biztató érzést is keltett bennem történelmi tanulmányom, a midőn láttam, hogy erőink fogyatékos volta mellett is képesek voltunk az általános nyugati jogi műveltség hatalmas áradatában felszínen maradni és ha értenének és le nem kicsinyel-nének: még elismerésre is számot tarthatni.

JEGYZETEK.

1. Inst. III. 13. pr. Obligatio est juris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius solvendae rei secundum nostrae civitatis iura.

2. D. XLIV. 7., 3. (Paul. lib. II. Inst.) Obligationum substantia non in eo consistit, ut aliquod corpus nostrum aut servitatem nostram faciat, sed ut alium nobis obstringat ad dandum aliquid vel faciendum vel praestandum.

3. Summa Codicis, IV. 10. Kiadta Hermann Fitting 1894.: »Obligatio quidem est vinculum non corporale, set iuris, quo obstricti sumus ad aliquid dandum seu faciendum . . .«

4. Gl. ad Inst. III. 14. v. iuris vincul. Ehhez járul a későbbi kiadásokban mint »Additio« a következő: »Iuxta illud, Verba ligant homines: taurorum cornua funes, Cornu bos capitur, voce ligatur homo«. Az 1566 apud Merlin, Parisiis kiadásban; és az Institutioknak 1557, Lugdini apud Antonium Vincentium Accursius glossáival és más jegyzetekkel ellátott kiadásában p. 418.

5. »In (his autem) omnibus casibus sive ex conventionem sive alio modo obligatus sis, tam civilia quam pretoria iura obstringunt te ad id quod aequum est praestandum seu solvendum, quem ad modum enim e vinculo corporali facti solutio necessaria est, ita in civili vinculo naturalis seu civilis solutio desideratur. hoc enim ligamen dicitur obligatio, et sicuti, cum aliquis ligatus est, vinculum ei liberum facultatem agendi vel non agendi tobt, ita hec iuris preceptio seu obstrictio *liberam voluntatem* dandi vel non dandi, *aufert*, cum iam precise ad dandum vel faciendum cogit ... In his quidem obligationibus que ex contractu descendunt, hoc intuendum est, ut *initio sunt in voluntate, postea vero in necessitate* . . .« Summa i. h. p. 83., 84.

6. »Civiles autem seu pretoria obligationes pariunt actiones. . . Actiones vero sunt legitime persecutiones que non propria set immo publica auctoritate exercende sunt, actio enim est ius persequendi in iudicio quod nobis debetur. ius autem dicimus per quod intendimus rem nostram esse vel personam nobis obstrictam ad aliquid dandum faciendumve, in superiori casu dicitur dominium, in inferiori obligatio seu actio.« Summa, i. h. p. 84.

7. Gl. ad Inst. IV. 6. v. actio: »Item nóta quod illud quod de actione hic dicitur, voluit Pia. dicere de causa, scilicet *quod causa sit actio*: ut apud dialectos dicitur argumentum, quod ex propositione, assumptione et conclusione consistit, non tantum conclusio: sic apud legistas actio, causa agendi dicatur: ut si dicam: convenio te ad decern quia vendidi tibi equum pro decern, sit idem ac si dicerem ago contra te actione ex vendito.«

8. »Azo dicit (quod veram est) aliud esse causam, et aliud actionem. Nam obligatio est causa et mater actionis ... si causa esset actio frustra diceret lex, mutari actionis nomen, cum agitur de dolo patroni, vel parentis vel similiarum personarum: de quorum dolo non agitur per actionem dolo, sed per actionem in factum. Nam ad quid mutaretur nomen, turn tamen causa maneret eadem, si esset ius in sola causa? Concludo ergo et dico, quod *aliud est causa et aliud est actio*. Item licet dixerim, quod nomina sunt actionum ex emto, et similes, cave tibi: *quia non sunt actiones, sed actionum nomina: sicut haec dictio homo, non est homo, sed significat hominem.* I. h. V. ö. különben Aceursius állásponjtáról: Cujatius, Comm, in Tit. I. D. Opera. Tom. VII. colum. 1035.

9. Gl. ad D. XLIV. 7., 3. v. obi. subst.: »obligations substantia id est *esse et natura* proficiens ex contractu vel quasi.«

10. L. fennebb 5. jegy.

11. Bartolus sup. Inst, de obi. III. 14.: »obligatio non potest dici ipsum vinculum, imo *magis id quod resultat ex vinculo* ... ex quo ligamento resultat *obligatio et possibilitas agendi* . . . et benedixi, quod facta eura vinculo iuris diligunt sicut . . . homo generat hominem cum adminiculo vel cum affluentia sobs et abquorum corporum supercelestium.« Bartolus felfogása azonban az előzőkhöz képest eltérő is, mert az actiot az obligatiótól elkülönítő és az ezzel együtt eredőnek tekintő: »resultat obbgatio et possibitbas agendi.« Jellemző *Rogerus* (Summa codicis 1. IV.) megjegyzése is: »Titulo ponitur de rebus creditis, id est de contractibus; et merito, nam in omni contractu res dicitur eredi. Quare videndum est quid sit res et quid sit credere. Res dicitur ipsum ius incorporale quod vocatur substantia obligationis, id est oportere dare vei facere. Credere est fidem alterius sequi. Merito ergo hoc duo juncta, id est res et credere, significant contractum.« L. Bibliotheca iuridica medio aevi, 1898. Scripta et anecdota antiquissimorum glossatorum. p. 57.

12. L. erre nézve: *Gravina*, origines iuris civihs de ortu et progressu iuris civilis. c. CLV. és c. CLXXXV. *M. Beriat-Saint-Prix*, Histoire du droit romain, Chap. VI. Art. II. pp. 287. és kv. Ismeretes különösen idevonatkozólag *Fulgosius* 15-ik századbeli író tudósítása: »Volo (enim) pro me potius glossatorem, quam textum.« »Nam si allego textum, dicunt advocati diversae partis, et etiam iudices: Credis tu, quod glossa non ita viderit ilium textum sicut tu, et non bene intellexerit sicut tu?«

13. Ezen kérdés különösen azért vélik megoldhatónak, ha a definícióban előforduló *secundum* praepositio helyes vonatkozását megtalálták; kérdéses volt ugyanis, hogy az az obligatióra általában, vagy csak az

utána következő utolsó szavakra vonatkoztatandó-e? *Sylvester Adobrandus* szerint p. az egészre értendő; a minek következményeképpen állítja, hogy a definitio a civilis és naturális obligatitot egybefoglalja: »vinculum obligationis licet habeat naturalem causam velut primam materiám et pra-existentstem; tamen formaliter causetur secundum nostrae civitatis iura, et ita ut civilis obligatio iuncta naturali, tanquam causa formális, et más feminae, efficiat vinculum necessitatis adstringens, secundum nostrae civitatis iura.« Ezen kérdéssel különben, mint alább kitűnik, még később is foglalkoznak. L. Cujatius Com. In Tit. VII. Lib. XLIV. Digest. Opera. Tom. VI. col. 1325—26.; Donneus Comm. Vol. VII. lib. XII. c. t. §§ 14—15. Gothofredus a Corpus juris kiadásában Inst. III. 14. pr. not. 1.

14. A *summa* régibb értelmezése: *prima vei brevis*, mely szerint a *summa divisio: innumerabilis materiae brevis compositio*. Később ezen tanelméleti tétel is már szabadosabb: »rectius die, quod divisio est alicius totitius universalis aut integrális sufficiens et distincta partium assignatio.« Sylvest. Aldobr. i. h.

15. Comm, in Tit. VII. lib. XLIV. D. (Tom. VI. col. 1325—1326.); csak vonatkozással inkább: Schol, in lib. III. Inst. (Tom. II. col. 1086.); Comm, in Tit. II. de acquis, v. a mit lib. XLI. D. ad leg. 1. (Tom. VI. col. 1203.); Comm, in lib. XII. Dig. Salv. Jul. ad princ. et ad § 2. si mulier. 1. VII.) (Tom. III. col. 827.).

16. Így *a)* a *vinculum* értelméről: Comm, in lib. XXVIII. Quaest. Aem. Papin ad § naturális. (Tcm. IV. col. 1669.); Comm, in lib. VIII. Cod. ad Tit. XXVII. (Tom. IX. col. 1900.); *b)* A *necessitas*-ról. Comm, in lib. IV. Quaest. Aem. Papin, ad leg. 40 de judiciis (Tom. IV. col. 704.). Comm, in leg. XIX. Quaest. Aem. Papin, ad § si facidia. (Tom. IV. col. 1348.); Comm, in Tit. I. de reb. ered. ad leg. 19. (Tom. VII. col. 1078.); Comm, in Tit. II. famil. ercisc. lib. X. Digest, ad Item si leg. 16. (Tom. VII. col. 823.). *c)* Az obligációnak az actioval való összefüggése kérdésénél: Comm, in Tit. de verb. obi. ad leg. si pupill. 127. (Tom. VI. col. 829.); Comm, in Tit. VII. de obiig. et act. lib. XLIV. Dig. (Tom. VI. col. 1324—25.). Comm, in Tit. XVII. lib. L. Dig. ad leg. 27. (Tom. VI. col. 2016.); Comm, in Tit. de reb. ered. lib. X. Dig. (Tom. VII. col. 1035.); Comm, ad Tit. X. in lib. IV. Cod. Just. (Tom. IX. col. 2479.). Ezen adatok kiválasztása és összefüggésbehozatala, tudomásom szerint az eddigi irodalomból teljesen hiányzott és azért bár sok fáradságomba kerültek, nem állítom, hogy a nagy jogász még talán más összefüggésben a kérdést nem érintené.

17. Opera, Tom. VI. col. 1325. v. ó. Tom. II. col. 1086.

18. Tom. IX. col. 1900.; Tom. III. col. 1129.; Tom. IV. col. 1669.

19. Tom. IV col. 1348. Tom. IX. col. 2479.

20. Tórn. TV. col. 1669.

21. Tom. VI. col. 1326.

22. Tom. IX. col. 2479.

22a. Tom. III. col. 1129.

23. Tom. VII. col. 1078.

24. Tom. VI. col. 1325.: » . . . Sequitur in definitione, connecessitate

etc. *Hie est effectus civilis obligationis*, ad quem beneficio actionis obligatio perducitur, quoniam actio ex necessitate reditur in invitum . . . « Tom. IX. col. 2179.: »Obligatio est iuris necessitas; actio est executio obligationis, vel intentio eius, qui alterum ad iudicium provocat.«

25. Tom. IX. col. 2479.: »ex obligations nascitur actio in personam. Et hoc est, quod dicunt doctores nostri, obligationem esse matrem actionis. (L. licet § ea obligatio ff. de procur, quod verbum usurpavit Theophilus Titulo de obligationibus in Inst, matres actionum sunt obligationes.« Tom. VII. co-1. 1035. »ut vulgo dici solet. . . obligatio est mater actionis.« V. ö. Tom. VI. col. 1324.

26. Tom. VI. col. 829.: »Obligatio enim proprie est, quae actionem parit.« Tom. VI. col. 2016.: »Promiscuè . . . utitur actionis et obligationis verbo . . . «

27. Tom. VI. col. 1325.

28. Tom. VI. col. 1035.

29. Tom. VI. col. 1203.

30. Tom. III. col. 827.: »Aba est obbgatio rei, alia obligatio personae; *liberatio rei non est liberatio personae.*«

31. Tom. VI. col. 1324.: ». . . mater actionis, quod proprie tamen dicitur tantum de actione in personam: *nam actionem in rem obligatio non parit.*«

32. Tom. VI. col. 1324. Tom. VII. col. 823.

33. »Unde fit, ut cum de eo quod nobis debetur quaeritur, omnis ea quaestio ad obligationis ius et cognitionem conferatur.« Donellus, Comment. de iure civili (Editio sexta, König és Buchertöl 1824.) Vol. VII. lib. XII. c. 1. §§ 1—3.

34. »Vinculum: quia obligatione vincimur et adstringimur . . . Translations ducta a vinculis corporalibus, et recte ducta; quia quod efficit vinculum corporale in his qui vincti sunt, id efficit iure obbgatio in iis qui sunt obbgati . . . vinculum est iuris . . . Totum in iure consistere . . . iure perinde habetur quasi esset. Ñeque id otiose, ne quis hic inanem iuris fictionem cogitet, sed. est effectum constituto, qui plane futurus esset si vere hic esset vinculum quo quis constringeretur.« »Nihil vero hoc amplus efficeret verum vinculum, ac fortasse ne id quidem.« I. b. 5—7. §§.

35. I. h. 7., 9., 13. 11.

36. »Civilis obbgatio actionem habet, sed iure praetorio inutilem, utque exceptione infirmetur, quod perinde est, ac si hic nulla esset actio.« »et obbgatio naturabs consequitur saepe adversus invitum, quod sibi debetur.« §§ 7., 10.

37. »Qui vincti tenentur a nobis, ita tenentur, ne nobis possint effugere. Si videtur, duci et trahi possent a nobis, quo volumus, et sequi necesse habent. Nec prius in ea potestate nostra esse desinunt, quam eo vinculo soluti fuerint. Eadem omnia in obbgatione. Qui nobis obligatus est, ita tenetur vinculo et necessitate praestationis, ut non possit effugere, quin dum obstrictus est, ita teneatur. Si vere et proprie obbgatus est, ita tenetur actione, ut cum eo iure agi et ob id in ius trahi possit, cum videtur. Ne

ante liberatur ea necessitate séquendi, quam obligatio soluta fuerit.« I. h. 5. §.

38. I. h. 12. §.

39. »Natura (autem) nunquam causa esse potest effectus, neque effectus causa.« Comm. Vol. XI. lib. XVII. cap. 13. § 3.

40. »Nam obligatio quatenus vinculum iuris significat, neque contractus est, neque pro contractu et facto habetur. Contractus enim causa est, ex qua obligatio, id est iuris vinculum; obligatio eius causae effectus. Contractus factum est, seu res facti; obligatio hinc nata, iuris vinculum, adque ideo ius, res scilicet in iure consistens.« I. h.

41. »et debendi causam, et necessitatem praestandae ius, quod debeat, ex obligatione peti oportere.« Comm. Vol. VII. lib. XII. c. 1. § 15.

42. *Johannus Scheidewinius* I. u. D. clarissimi, et academiae Wittenbergensis professoris quondam publici et celeberrimi in quatuor Institutionum Imperialium D. Iustiniani libros Commentarii. E munkát először szerzője halála után a ramisztikai iskola feje, Wesenbeck adta ki; azután tizedik kiadást is ért, különböző, különösen Gothofredus jegyzeteivel bővítve. Hogy *Scheidewin* munkája Németországban a korabeli tudós közgondolkodást képviselő, világosan látszik az arczkép alá tett vers-párból (Multa forum plus aula tibi, scola plurimum debet. Aetatis nostrae fa ma, sequentis amor.), a szerző korai halála felett nyilvánult általános sajnálkozás és az ahhoz elsőrangú tudósoktól írt előszókból. *Scheidewin* 1519-ben Stolbergában, Thiiringiában született; tehát *Cujacius* előtt 3, *Donellus* előtt 8 évvel. Meghalt 1568-ban, éppen azon időtájt, a mikor két nagy kortársának hírneve elterjedőben volt. Csakis ezen körülménynek tulajdonítom, hogy munkájában, melyben bő irodalmi anyagot található, rájuk utalást nem láttam. Különben hazájában már régen elfeledték s nekem is csak a véletlen juttatta kezembe.

43. »Quae definitio sumpta est ab officio et effectu obligationis, quod scilicet ea adstringit hominem ad solvendum, quod debet.« I. m. col. 815. §. 9.

44. »Et ponitur ad differentiam contractuum, qui sunt facti. Emere enim, locare, et similia in facto seu actu hominum consistunt, ex quibus oritur quodam ius, quod obligationem appellamus; sicut alias diciolet ex facto ius oriri et tandem obligatio actionem producit.« Eod. col. 815. § 15.

45. I. h. col. 816. §§ 19—20.

46. I. h. col. 817. § 24.

47. *Vultejus*, lib. I. disc. sehol. c. 16 et ad hunc rubr. *Arnoldi Vinnii* in quatuor lib. lust. Imper. Comment, academ. et forens. p. 572. (edit, quarta.).

48. G. A. *Struvii* Syntagma iuris prudentiae secundum ordinem pandectarum concinatum (editio tertia 1738.) Tom. I. Exercitatio III. § 89. p. 152. Az elnevezés eredetéről u. o. *Müller* jegyzete: »De huius ius ad rem (sc. obtinendam) a Canonistis ita appellatum, in arte iuris verbo obligationis exprimitur; magis tamen ad rem dicunt, quam alii ius in personam; nec enim ius habet in personam, qui earn obstrictam habet,

quoniam ita solum ratione rei tenetur, et qua debitor est; venit ex *facto obligatorio* personae in personam (immediatae, extrinsecus tamen) competens ad rei debitae praestationem.). *Everard. Ottonis* ad Inst. sive element, lib. IV. notae criticae et commentarius. Lib. II. c. 1. § 11. »Bachovius, eiusque discipulus Sutothus, Hahorius aliique hunc dictionem (t. i. ius ad rem) primi neo sine fructu excoluere, quamvis ilia non adeo cons tans, in iure Civili et Canonico reperiatur . . . etc.« (p. 138.).

49. A különböző elméletek ismertetésébe itt persze részletesen bele nem ereszkedhetem; de legalább az elterjedtebbeknek ismerete nélkül, a későbbi jogi dogmatikus vita sem nem érthető, se nem tisztázható; a mint ezt a legújabb német irodalommal elég meggyőzőleg bizonyíthatom.

50. *Sam. J. B. A. Pufendorf*, de iure naturae et gentium libri acto. Recensuit et animadversionibus illustravit Gottofridus Mascovius. 1744.

51. I. m. Lib. I. c. 1. §. 2. Meg kell itt mindjárt jegyezni, hogy a »moralis« jelző nem a később bevett jelentőségű. Legközelebről a pusztán *természetinek* ellentéte, a mint p. *Schott* (Dissertationes iuris naturalis Tom. I. Diss. III. § 8.) mondja: »Morale in genere est id, quod praeter ~o *physicum in re concipimus*. Id . . . veró tantum in relatione consistat ex 'comparatione illius cum aliis rebus oriunda . . .« Azután: »Morale in stricto significato dicitur id, quod in actionibus liberis praeter to *physicum earum concipere licet*.«

52. I. h. 3. §.

53. I. h. 19. §.: »Operativae qualitates morales sunt vei activae vel passivae. Illarum nobilissimae species sunt *Potestas, lus et Obligatio*.« 21. §.: »Obligatio est per quam quis praestare aut admittere vei pati quid necessitate morali tenetur.« L. I. c. 6. § 5.: »Obligationem supra definivimus, per qualitatem moralem operativam, qua quis praestare aut pati quid tenetur (quando nempe obligationem consideramur, pro ut haeret in eo qui obligatur)«.

54. I. m. Lib. I. c. 6. § 6.: »homo intelligatur liber et habere potestatem agendi omnia, quae per vires natureles ab ipso possunt effici.«

55. I. h. § 5. Lib. III. c. 4. §.

56. I. h. 6. §.

57. I. h. 6—12. §§.

58. V. Ö. i. m. Lib. III. c. 4. §§ 3—9.; § 6.: »Nobis isthanc divisionem (sc. in naturalem et civilem) expendere placet, non tarn pro ut originem obligationum, sed pro ut earum effidatiam innuit, quam in vita communi obtinent. Sic ut naturalis obligatio nobis ilia sit, quae duntaxat ex vi legis naturalis stringit; civilis vero cui leges imperiumque succenturiantur . . . Ceterum et si primario obligations naturalis sit consientiam hominis stringere; eadem tamen efficaciam obligationem quoque civili communicatur siquidem haec versetur circa objectum priori non repugnans . . . Deinde in hoc utraque obligatio convenit, quod homo ultro, et ex intrinseco velut motu debeat implere ea, ad quern per illam tenetur. In quo praecipue obligatio a eoactiones differt, quod in hac animus per solam extemam

violensiam contra intrinsicam inclinationem ad quid adigatur. Séd quando liae obligationes spectantur, pro ut effectum producunt apud cum, cui ex illis quid debetur; heic itidem utraque id commune habét, quod recte accipiatur, et possideatur, quidquid tanquam ex illa debitum praestatur.« A különbség tehát csak a teljesítés megtagadása esetében mutatkozhatik, a midőn a civilis obligatio alapján az actio segélyével »detractantem ad magistratus trahere possum, qui istum pro imperio ad obligationem explendam adigant.« És végre, hogy a törvényhozó belátásától függ, hogy a közbéke érdekében, mely obligatiókhoz kösse azon hatályt.

59. *Éundamenta iuris naturae et gentium ex sensu communi deducta, in quibus ubique discernuntur principia honesti, iusti ac decori. ect. 1718. (Editio quarta.)*

60. *I. m. Lib. I. c. V. § 1.: »Ius summitur varié. Potissimum vei pro norma actionum, vei pro potentia agendi in relatione ad illám normám.« § 8.: »summitur (jus) pro attribute personae.« § 11.: »orma voluntatis humanae.« § 17.: »Ergo jus omne extemum est, non internum.« § 20. jus ex regulis honesti non oritur.« § 21.: ». . . jus ex regulis jsti oritur, ius non oritur ex regulis decori.«*

61. *I. h. § 19.: »obligatio latior est iure.« § 10.: »Refertur . . . obligatio ad normám (nulla norma morális est sine obligatione, nulla obligatio sino norma); obligatio omnis frúit ex norma agendi tanquam effectus primario ab eo intentus, qui normám praescribit. Ius veró est effectus secundarius . . .«*

62. *I. h. § 26.: »obligatio .. . potest esse sine iure, ius tamen non est, nec esse potest, nisi in casu specialissimo summáe necessitatis.« V. ö. § 14.: »ius connatum et obligatio connata . . . non sibi semper respondet.« § 15.: »ius semper supponat duos homines.« § 18.: »Alia ratio obligationis . . . Haec enim non semper supponit alios homines, sed etiam in homo solus esset obligatur . . .«*

63. *I. h. § 9.: »ius huius significatus oritur ex taxatione voluntatis eiusque libertatis extemae . . .«*

64. *I. m. §§ 20., 21.*

65. *I. h. § 9.: »obligatio injicit vinculum voluntati eiusque libertati extemae . . . metum incutit, Hinc obligatio dicitur qualitas morális passiva. Et hinc regula: quod quilibet iuri suo renuntiare possit, non vero obligationi.« V. Ö. § 8.: »Legis effectus et intentio est obligatio, in stricto externa, in lato etiam interna.«*

66. *Jus naturae methodo científica pertractatum. Pars prima, in qua obligationes et iura connata ex ipsa hominis essentia adque natura appriori demonstranturet totius philosophiae morális omnisque iuris reliqui fundaments solida iaciuntur. Autore Christiano Wilfio. 1740.*

67. *Hogy Wolf maga nem így gondolkozott, kitűnik i. m. dedicatiojából, melyben a többi közt így szól: »Pestquam igitur arduum Philosophise reformandae opus aggressus sum etc.« Leibniz a jogról rendszeres munkát nem írt, alapkérdéseit azonban több alkalommal érinti, s törekszik azokat bölcséleti princípiumával összhangzásba hozni. Így különösen a jog és*

igazság fogalmairól írt rövid értekezésében a jog lényegét az ember erkölcs hatalmában, az obligatioét pedig azon erkölcsi kényszerben találja, mely az embert a *bölcs* módja szerint, tehát *erkölcsösen*, azaz *jámborul* élni kötelezi, ha földi létét tökéletessé, boldoggá tenni akarja. Az alapérzület erre vonatkozólag a szeretet, mely azonban az említett célhoz csak akkor juthat, ha emberszeretetté fokozódik. Ezért állítja, hogy a természetes jog forrása se lehet egyéb azon alapérzületnél. L. Kirchmann, Philosophische Bibliothek oder Sammlung der Hauptwerke der Philosophie alter und neuer Zeit. 81. köt. Die kleineren philosophisch wichtigeren Schriften von Leibniz. VII., Ueber Begriff des Rechtes und der Gerechtigkeit. 46—50.; M. Wundt, Ethik. 351—357. 11. (2-ik kiadás 1892.).

68. »Essentia atque natura hominis fons est omnis obligations.« I. m. Praefatio: »Obligatio ... in ipsa hominis . . . essentia atque natura rationem, sufficientem habet.« Prolegom. § 2.

69. »Obligatio *universalis* est, qua quilibet homo tenetur, quatenus homo est.« I. m. Pars prima c. 1. § 11.

70. »Obligatio *connata* . . . cujus ratio proxima in ipsa hominis essentia atque natura continetur, aut quae ex tali obligatione per se, hoc est nulla superaddente ratione descendit.« I. h. § 17.

71. »Obligaciones . . . indivulso nexu cum essentia ac natura hominis cohaerentia . . .« I. m. dedicat.

72. »Essentia hominis morális consistit in obligationibus *primitivis* I. m. § 71. »Obligatio primitiva . . . quae rationem proximam in essentia atque natura hominis habet.« I. m. § 40.

73. »quae constanter insunt et per aha, quae simul insunt, determinantur, *attributa* sunt. Obligatio igitur . . . hominis morális attribútum est.« I. m. § 72.

74. »Obligaciones hominis explicant leges praeceptivae et prohibitivae . . . Leges praeceptivae docent, ad quid agendum obligemur et prohibitivae ostendunt, ad quid non agendum obligemur.« »Lex est propositio enuntians, quomodo determinanda sit actio . . . obligatio autem necessitas morális actionem sic et non aliter determinandi.« I. m. § 55. és Philos. pract. universalis part. I. §§ 118., 163., 164., 224.

75. »Ius oritur ex obligatione . . . Quoniam ius oritur ex obligatione. id vero, ex quo alterum oritur, eodem prius est.« I. m. § 24. »Nullum igitur ius foret, si nulla esset obligatio.« I. m. § 25. »In natura enim verum omnia sunt successive adeoque unum ex altero successive oritur.« I. m. § 27.

76. »Obligatio est necessitas morális agendi vei non agendi.« I. m. § 73. v. Ö. §§ 23., 59., 60. és Philos. pract. univers. pars I. §§ 118., 156. »Obligatio naturális necessaria et immutabilis.« I. m. § 159. v. ö. Phil. pract. univ. pars I. §§ 141., 142.

77. »Libertás definiri potest, quod sit independentia hominis seu actionum ipsius a voluntate alterius hominis cujusquamque.« §§ 150., 153. »Libertás non tollit obligationem naturalem. Etenim obligatio naturális necessaria et immutabilis est. Quam ob rem nihil est, quod tollere possit (§§ 279.,

291. Ontol.), consequenter neo libertas eandem tollere potest.« § 159.
»Hinc patet. . . quomodo libertas consistere possit cum obligatione, quae a lege est...« § 153.

78. »Imperium . . . publicum, quod civile dicitur, tollit statum naturalem et in civilem vertit, non tamen tollit obligationes . . . cum homines in civitate coenantes sese liberare non potuerunt ab immutabili obligatione. (Prefatio.) »Obligatio non desinit esse naturalis, quia contracta est, modo lege naturali non repugnante fuerit contracta.« § 160. v. ö. §§ 18., 39.

79. Christ. Fried. *Schott*. Dissertatio de notione obligationis. (Dissertationes iuris naturalis. Tom. I. Diss. III. pp. 89—116. Tibingae. 1754.).

80. I. ért. 19., 14., 17. §§.

81. »Inesse nobis animum rationalem, eumque voluntate praeditum, cuius praecipua affectio libertas; . . . affectio voluntatis, qua haec positio omnibus ad agendum requisitis potest agere vel non agere, aut exploribus objectis unum eligere, cetera respicere.« I. ért. 3., 10. §§.

82. »Necessarium id vocatur, cuius oppositum est impossibile.« 9. §.: »si physica vis obstiterit, quominus actionem omitiere vel ad alias actiones interno voluntatis nos determinare possimus, actum sine dubio est de libertate.« 4. §.

83. I. ért. 4., 6. §§.

84. »Morale in genere est id, quod praeter TO physicum in re concipimus.« 8. §. »cum tantum in relatione consistat ex comparatione illius cum aliis rebus . . . in genere quoque moraliter necessarium erit id, cuius contrarium salva hac relatione erit impossibile.« 9. §.

85. »in speciem moraliter necessarium esse id, cuius oppositum salvo respectu actionem liberarum ad regulam est impossibile.« 9., 10., 11. §§.

86. »Nihil tam naturale est, quam ut quodque ens suae naturae conformiter aget.«-II. §.

86a. »posito ente rationali, quatenus rationale dicitur, positur etiam necessaria relatio actionum ipsius ad naturam suam rationale; atque sic necessitatem moralem ad agendum vel patiendum id, quod naturae rationali conformae est, in omni ente rationali locum habere patet. Facile autem apparet necessitatem hanc entibus intelligentibus a natura ipsorum rationali hand eo respectu inponi, quoniam est regula, sed quoniam ipsum ens intelligens absque haec regula cogitari quidem potest.« 11. §. v. Ö. 9., 10., 13., 16. §§.

87. »Motivum . . . quod cum libera actione coniunctum necessitatem gignit moralem, dicit repraesentationem moralem . . . Convenientia actionum liberarum cum natura entis intelligentis rationali vocatur honestas, et eius contrarium turpitudinem intrinsecam . . . Cum itaque id, quod intrinsece honestum est, procul dubio dicat bonum morale, motivum, cuius connexio cum actione libera producit obligationem . . . ponendum erit in repraesentatione honesti ad committendas actiones, et in repraesentatione turpis, ad eas omittendas. 14. §. és 12., 13., 19., 20. §§.

88. I. ért. 6. §.

89. »objectiva«, »naturalis«, »essentialis«. I. ért. 12., 15. §§.

90. »facultas morális in subjecto intelligente alterius actionee liberás determinandi, dicitur ius.« I. ért. 16. §,

91. »formális«, »subjectiva«, »positiva« i. ért. 17. §.

92. *Arnoldi Vinnii* I. C. in quatuor Libros Institutionum Imperiulium Commentarius, academicus et forensis. Editio quarta. 1745. Titulus XIV. De obligationibus p. 572. et. sequ.

93. »Jus personae dicitur, quod personam afficit, quatenus persona est, id est, id jus, quo quisque in eivitate censetur propter statum et qualitatem personae suae.« I. m. p. 572. §. 2.

94. »Neque enim hie finis summus est obligationis, ut personam nobis obligatum habemus, sed ut rem in obligationem deductam consequamur . . . Quamobrem, sive essentiam obligationum spectemus, sive objectum earum, sive finem ultimum, non alio referri possunt aut debent, quam ad eam disciplinae nostrae partem quae est de jure rerum.«
Idéz. hely.

95. »Non . . . quia per eum aut personam, aut jus aliquod, quod in personam aut personae sit, persequimur . . . sed quia haec actio in personam obligati dirigitur, et semper adversus eum locum habet . . .« I. h.

96. L. i. m. Commentarius: ad »juris vinculum«; »necessitate adstringimur.« p. 575.

97. *Georgii Adami Struvii*, Syntagma Jurisprudentiae, secundum ordinem Pandectarum concinnatum, quo solida fundamenta traduntur, Digestorum, ex affines Codicis, Novellarum ac juris Canonici tituli methodice explicantur, controversiae nervöse resolvuntur, etc. Editio tertia t
1738. Tom. I—III.

98. »Obligatio . . . significans quod-cunque vinculum juris . . . dicitur quis obligatus ratione status et conditione.« I. m. Exerc. XLVI. Lib. XLIV.

Tit. VII. de obiig. et act. Tom. III. thesis 52. p. 465.

99. I. h. thes. 53. p. 466.

100. I. h. thes. 52. p. 466.: »significans juris vinculum, quo quis factio suo seu conventione delictove, adstringitur etc.«

101. Az *erkölcsi* jelző itt már a *physikai* ellentétéként van használva: »tollit indifferentiam moralem et juridicam . . .« I. m. thesis 54-n. (B) p. 467.

102. I. m. thesis 54. p. 466. »jus ad rem est facultas jure competens, qua ad rem praestandam, hoc est, dandum aliquid vel faciendum aut aliquando patiendum, personam ex facto suo obligatam habemus.« I. m. Tom. I. p. 152.

103. I. m. Exercit. VI. ad Lib. II. D. Tit. XIV. et XV. thes. 11.

Tom. I. p. 278. és kv. Újabb felosztási mód a civilisnél: obiig civilis *sine re*, és *cum re*. I. h. thes. 12. p. 279.

104. I. m. Exero. XLVI. ad Lib. XLIV. D. Tit. VII. Thes. 57., 62.,, 64. Tom. III. pp. 469—480.

105. Struvius i. m. Tom. III. Exerc. XLVI. Lib. XLIV. Tit. VII. ad Thes. 54. nn. a—γ pp. 466—67.

106. I. m. ad Thes. 57. nn. a—β.: »Factum igitur, seu potius sectionis

reális institutio, quae est exercitium juris suspenditur, jus autem in esse suo manet, non suspenditur.« p. 469.

107. I. m. ad Tbes. 60. n. f. p. 473: »quia principaliter personam, individuumque certum eique adhaerentem obligationem respicit.« Fel is sorol azután még öt rendbeli kiilömséget, a többi közt p. ezt: »Quod in actione reali satis sit exprimeram causam propinquam v. g. dominium aut hypothecam, in actione vero personali, et remotam et propinquam causam allegari oporteat, h. e. non tam dicendum, quod reus sit obligatus, verum etiam ad dandum ex quo contractu.«

* 108. *W. Ad. Lauterbachii* Compendium juris brevissimis verbis, séd amplissimo sensu et allegationibus universam fere matériám juris exhibens; etc. a *Johan. Jac. Schütz.* 1697. L. küllönösen: a jus ad rem-ról p. 19.; az obligatoról: p. 619. és kv. *Justi Henningii Bochmeri* Introductio in jus Digestorum sensum pariter ac uvum hodiernum singularum doctrinarum succente exhibens. Undecima Editio. 1767. Az obligatoról: »Obligatio . . . est nécessitas a lege debitori imposita, quo ex facto obligatorio vei aliunde cogitur ad aliquid praetandum. Tribuit haec creditori *jus ad rem*, qui ágens *actione personali* unice se fundat in *obligatione* débitons: qui jus in re habet in hoc tantum se fundat, huius *declarationem* petit: et de hoc unum tantum contendit, licet per *consequentiam* hic quoque possessor *obligatus* esse videatur. Consistit obligandi vis in *nécessitate coactiva*, quae quatenus solam conscientiam tangit, dicitur *interna*, et intuitu *fori externi minus plena*, qualis* est in *officiis humanitatis* te olim quoque in *fideicommissis*. Quatenus vero extemo nititur adiumento *legis civilis*, dicitur *externa et plena*, de qua hic agiter . . . Obligat lex *mediate per facta obligatoria* h. e. quis lex vim obligandi indidit . . .« etc. I. m. Lib. XLIV. Tit. VII. §§ 1—8. A jus ad rem-ról általában: Lib. I. Tit. IX. § 16.; Everardii Ottonis ad Institutionum sive Elementorum libros IV. notae criticae et commentarius 1760. A jus ad rem-ról: Lib. II. c. I. S 11. Az obligatoról: Lib. III. c. XIII. pr.

109. *Joh. Gottl. Heineccii*, Akademische Reden über desselben Elementa juris civilis secundum ordinem institutionum. Vierte Auflage. 1774.: »Diese Definition will einigen Sonderlingen in der Rechtsgelahrtheit fast anstinken ... Ja nach der Klugheit oder vielmehr Ueberwitzigkeit, die sie haben, sagen sie, Vinculum juris sei ein Strick, woran die Diebe gehangen werden. Belle, sapienter, lepede, ut nihil supra!« I. m. 621. old.

110. I. m. 331—333., 768. §§. és Elementa juris civilis secundum ordinem Pandectarum. Tom. I. Pars I. § 96.; Tom. II. Pars VI. § 380. és köv.

111. Példaképpen, ha mégis szükségesnek tartatnék: *Hellfeld*, Jurisprudentia forensis secundum ordinem Pandectarum ordinem in usum auditorii proposita. (Edit, secunda) 1766. Lib. I. Tit. I. § 2. és köv.; *Daries*, Institutiones Jurisprudentiae privatae romano-germanicae in usum auditorii sui systematica adomatae methodo. Sec. edit. 1766. Cap. II. § 26. és, köv. stb.

112. Traité des obligations. I., II. T. kiadva újabban Bernarditól Paris 1805. a Code Civillel kapcsolatban: »puisque presque toutes ses dispositions sur les Obligations et les Contrats y sont copiée mot à mot.«

113. A devoir az akkori bölcseleti és közéleti felfogásban.

114. »Le terme d'Obligation, dans un sens plus propre et moins étendu, ne comprend que les obligations parfaites, qu' on appelle aussi *engagemens personnels*, »qui donnent à celui envers qui nous les avons contractés, le droit d'en exiger de nous l'accomplissement.« I. m. I. köt. 2. old.

115. I. m. Nro. 192. p. 130.

116. »On appelle obligations imparfaites, les obligations dont nous ne sommes comptables qu'à Dieu, et qui ne donnent aucun droit à personne d'en exiger l'accomplissement.« »Celles-ci ne donnent aucun droit à personne contre nous, même dans le for de la conscience.« I. m. T. I. Art. prelim. p. 1.; Nro. 197. p. 132.

117. »principal effet de l'obligation, qui est le droit qu'elle donne au créancier de poursuivre par les voies judiciaires le paiement de ce qui lui est dû.« I. m. T. I. Nro 150. p. 100.

118. I. m. 2. old. és *Pandectae Justinianae, in novum ordinem digestae* czímű nagy művében Tom. 18. p. 259.: »quum autem obligationum substantia in eo consistât, ut quis adstringatur ad aliquid etc.«

119. »Le droit que cette obligation donne au créancier de poursuivre le paiement de la chose que le debiteur est obligé de lui donner, n'est pas un droit qu'elle lui donne dans cette chose, *jus in re*; ce n'est qu'un droit contre la personne du debiteur pour le faire condamner à donner cette chose *jus ad rem* ... Le chose que le debiteur s'est obligé de donner continue donc de lui appartenir ... « I. m. Nro 151 pp. 100—1.

120. »L'effet de l'obligation . . . est qu'elle (t. i. un personne) doit faire ce qu'elle s'est engagée de faire; et que si elle ne le fait pas . . . elle doit être condamnée aux dommages et intérêts de celui envers qu'elle s'est obligée . . . « »Lorsque quelqu'un c'est obligé à faire quelque chose, cette obligation ne donne pas au créancier le droit de contraindre le debiteur précisément à faire ce qu'il s'est obligé de faire etc. . . « »C'est en cette Obligation de dommages et interets, que se resolvent toutes les obligations de faire quelque chose; car Nemo potest précisé cogi ad factum.« I. m. T. I. Nro 146. p. 98.; Nro 157. p. 105.

120a) Blackston, Commentaries on the laws of England. 12-ik kiad. (1896) 202. 1.

121. Systematische Entwicklung der natürlichen Verbindlichkeit und dessen gerichtlichen Wirkung. Mit einer vorläufigen Berichtigung der gewöhnlichen Theorie der Verbindlichkeit überhaupt. Az első kiadás 1784., az itt idézett harmadik 1800. évből. Ezen munkának nagy tekintélye mellett szólnak *Glück* és *Hugo* nyilatkozatai, az első ugyanis: »klassisches Werk«-nek minősíti (Comment. I. k. 3. § 62. j.), az utóbbi: »sehr beliebtes Buch«-nak (Civilist. Magazin. III. k. 418. 1.) nevezvén.

122. »Die moralische Notwendigkeit, etwas zu thun, oder zu unterlassen, ist (also) Verbindlichkeit.« I. m. 2. §., v. ö. 30. §.

123. »Weil dieses (t. i. Gesetz) nur moralische Handlungen, das sind die sich auf Freiheit gründen, eine Richtschnur sein kann.« I. m. 2. §., v. ö. 34. §.

124. » . . . soviel ist gewiss, dass keine Handlung an sich und allein betrachtet, Rechte und Verbindlichkeiten hervorbringt, wofern wir nur nicht eine Vorschrift und Regel gedenken, wonach die Handlung einen solchen Erfolg hat . . . « »Das Factum ... ist das Mittelbare, woraus nach Vorschrift der Gesetze Rechte und Verbindlichkeiten entspringen. Ohne Gesetz ist kein verbindliches Factum . . . « I. m. 30., 34. §§.

125. I. m. 1. §.

126. I. m. 1. §.

127. I. m. 3. §.

128. Ausführliche Erläuterungen der Pandecten nach Helfeld ein Commentar von *D. Christian Friedrich Glück*. I. Th. (2. kiad. 1797.)

129. I. m. 2. §. 16. old.

130. L. m. 2. §. 19. old., 4. §. 41. old.

131. » . . . Verbindlichkeit der Regel nach keine absolute, sondern nur eine moralische mit sich führt, welche also nicht alle Freiheit zu handeln ausschliesst . . . obgleich freilich nach der Natur desjenigen, was *moralisch notwendig* genennet wird, das Gegenteil nicht stattfinden kann, wenn das Verhältnis meiner freien Handlung zu der Regel, wodurch dieselbe bestimmt wird, erhalten werden soll.« I. m. 2. §. 18—19. old.

132. »Der Verpflichtete durch äussere Zwangsmittel zur Erfüllung derselben genötiget werden darf. . . « I. m. 3. §. 32. old.

133. Az irodalmi adatok *Schott, Weber és Glück* idéztem munkáiban, valamint az alább következökbën találhatók. A tan kiváló képviselőjének *Höpfner* tekintik. (Theoretisch-prakt. Commentar über die Heincischen Inst. [t. i. a fennebb 109. jegy. idézett *Elementa juris civilis* sec. Ord. Inst.] 284. §.) Általános állásponjtja felöl Hugóhoz írt levelében egy helyen így nyilatkozik: »Dass das *perforce te* das *primum mobile* aller unserer freien Handlungen und das Grundprinzip aller Verbindlichkeit sey, davon bin ich trotz allen Kantianern innigst überzeugt. Als *Wolf* dies zuerst lehrte, machten Magister *Strähler* und Consorten eine Menge Einwürfe dagegen, und sie wurden ausgelacht. Jetzt stehen die Kantianer dagegen auf, und man gibt ihnen Recht, oder widerlegt sie wenigstens ganz ernsthaft. So endern sich die Dinge, und soviel kommt darauf an, *quis dicat aliquid!* Sagen sie mir doch, was mich verpflichtet, so zu handeln, dass meine Handlungsweise Prinzip einer allgemeinen Gesetzgebung werden kann, wenn es nicht meine eigene Glückseligkeit thut? Sagen sie mir, ob ich *vernünftiger* Weise nach dem Kantischen Satz handeln könne, wenn es möglich wäre, dass ich dadurch *wirklich* unglücklich würde? Als ein zweytes Principium, als einen Probierestein, ob mich meine Handlung wirklich glücklich mache ist das Kantische Prinzip vortrefflich, und höchst fruchtbar an Folgen. Aber als das erste Principium kann ich es nicht gelten lassen.« *Civilistisches Magazin* III. B. 83. old.

134. L. alább 145. jegyzetet.

135. Az ugyanazon évben (1789.) megjelent tankönyvben: *Institutionen des heutigen römischen Rechte* 315.: »Die Obligatio heisst durchaus nicht jene allgemeine Pflicht . . . sondern sie setzt eine Person voraus,

welche einer andern, zu einem bestimmten Thun oder Geben *verbindlich gemacht* worden ist.«

136. Civilistisches Magazin. I. Bd. Nro IX. Was ist Obligatio? V. ö. III. Bd. 347., 410. 11.

137. Civil. Magaz. III. Bd. Nro XX. Geschichte des lateinischen Worts Obligatio und des deutschen Verbindlichkeit.

138. Civil. Magaz. III. Bd. 408. 1., a hol azután hozzátési még: »Statt des deutschen Wortes, das diese Bedeutung nie gehabt hatte, brauchte man also das lateinische mit einer modernen Endung (t. i. obligatio)«.

139. I. h. 414. 1.

140. I. h. 415—416. 11. A *jus ad rem-féle* elnevezésről megelőzőleg *Huberre* hivatkozva jegyzi meg: »Die Last des Schuldners . . . kann *obligatio* heissen, und *dann* ist das Correlatum des s. g. *jus ad rem*.« 410. 1.

141. I. h. 411—412. 11.

142. Das Recht der Forderungen nach den Grundsätzen des Justinianischen Rechts dargestellt. Első kiadás 1817.; az itt idézett második 1830.

143. I. m. 1., 2. §§.

144. Versuche über einzelne Teile der Theorie des Rechts. II. k. 2. Abhandlung: Ueber dingliches und persönliches Recht. 28. 1.: »obligatio {dagegen} ein Rechtsverhältnis, vermöge dessen man auf besondere Handlung einer Person Anspruch hat.«

145. Das Recht der Forderungen nach gemeinem und nach Preussischen Rechte, mit Rücksicht auf neuere Gestszgebungen, historisch-dogmatisch dargestellt, 3. köt. Az első kiadás 1836. Az itt idézett második 1858. évből.

146. I. m. 9. 1.

147. *Koch* i. m. ». . . ein Verhältnis . . . worin eine bestimmte Handlung . . . unterworfen wird.« 14. 1. »Der Gegenstand der Obligatio ist im Allgemeinen allemal eine Handlung.« 29. 1. És eszerint szerinte az *obligatio* fogalma marad: »Eine *obligatio*, Forderung, ist ein Rechtsverhältniss des Vermögensrechts zwischen bestimmten Individuen, worin eine bestimmte Handlung des Einen der Willkür des Anderen unterworfen ist.« 8. 1.

148. L. különösen *Sintenis* értekezését: Bemerkungen über Rechtssysteme, besonders die in der neuesten Zeit einander entgegengestellten. Zeitschrift für Civilrecht und Prozess. 19. k. (1844.) 41—72. 11.

149. Így különösen *Stahl*, Philosophie des Rechts, II. 146—165. 11.

150. System des heutigen Römischen Rechts. I. k. (1840.) 2., 9., 52., 53. §§. ‘

151. I. m. 7., 8. 11.

152. I. m. 338—9. 11.

153. Das Obligationenrecht als Theil des heutigen Römischen Rechts. I. k. (1851.) 2. §.

154. I. m. 4—5. 11.

155. I. m. 6—9. 11. Az ezek után következő fejtegetésekben megállapítja a római jog kifejezéseinek értelmét (3. §.); az obligationnak más jogokkal való rokonságát illetőleg rendszerbeni helyét (4. §.); különböző fajait, különösen a *civilis* és *naturalis* közötti különbséget, főleg az utóbbinak előforduló alkalmazási eseteit (5—14. §§.); kiemelve mindenütt az általa felvett fogalmi elemek találó voltát.

156. Cursus der Institutionen. II. k. 258. §. (itt a 9-ik kiadásban); Lehrbuch der Pandecten. 219. §. és Vorlesungen über das heutige röm. Recht. II. k. 218., 219. §§.

157. »In dem Rechtsverhältnis liegt ein Recht, Forderung und eine Verbindlichkeit.« Vorl. 3. 1. Curs. 298. 1.

158. »Der Gegenstand des Rechts eine Handlung . . . aber eine Handlung, die selbsständig und einzeln genommen wird. Eine Handlung soll' uns vermöge der Obligation unterworfen sein, aber nicht die Person dessen, von dem sie geschehen soll.« Vorl. i. h. Cursus. 299. 1.

159. »Die Obligation steht in der Mitte zwischen dem Eigentum nebst dem von diesem abgeleiteten, mit ihm gleichartigen Rechten, also überhaupt den Rechten an Sachen und den Rechten, deren Grundlagen nach natürliche oder natürlichen nachgebildete Verbindungen und der Pesonen sind.« Cursus. 298. 1.

160. »Die Absonderung der Handlung von der Person ist nur möglich indem wir jene als Vertreter eines Sachwertes behandeln und blos in dieser Rücksicht sind Handlungen Gegenstand von Obligationen.« Cursus. 299. 1.

160a. »Eine Person (Gläubiger, Creditor) ein Recht (Forderung) an einer Handlung eines anderen (Schuldner, Debitor) hat.« Lehrb. d. Pand. 219. §.

161. *Sintenis* id. értekezésében 53. 1.: »Man nur sagen darf, sie (t. i. die Handlung) sey deshalb nicht schlechthin als eine persönliche zu denken.«

162. »Es ist. . . hierbei nicht von einem *Factum*, sondern von einem *faciendum* die Rede; der passende Ausdruck für ein Recht, *ut aliquid fiat*, vare also der: *auf* eine Handlung.« I. ért. 54. 1. Ezen ellenvetéseit később részletesen kifejtve találhatni nagy terjedelmű munkájában: Das practische gemeine Civilrecht. II. 82., 83. §§.

163. Minden más helyett 1. *Arndts* Lehrbuch der Pandecten. 201. §.

164. Kritische Blätter civilistischen Inhalts. Nro 3. 3—11. 11.

165. *Der Begriff obligatio*. A Grünhut által szerkesztett: Zeitschrift für das private- und öffentliche Recht der Gegenwart. I. k. (1874.) 12—40. 11. s azután a Lehrbuch der Pandecten második kiadásában (1879.) II. k. 206. és kv. §§. Valóban remek tanszerű kivitelben. Vitatkozás alakjában, még egyszer tüzetesen 1888. évben az *Archiv für die Civilistische Praxis* 70-ik kötetében, 371—408. old. a *Rümelin* kritikájára írt czáfolatban.

166. »Damit, dass man dem Woran das Worauf substituiert, lenkt man in eine ganz andere Kategorie von Dingen und Beziehungen ab;

aus einem Rechte ... *an* etwas *besteht* und *ruht*, in ein Recht, das *auf* etwas *zielt*; aus einem Dinge, in, welchem die dem Rechte innewohnende Befugnisse und Machtvollkommenheiten der Grund und Boden ihrer Bethätigung finden sollen, in ein Ding, mit dessen Eintritt die Forderung samt allen ihren Befugnissen und Machtvollkommenheiten hinwegfällt, und das also in Wahrheit das Ziel und Ende, nicht das Substrat der Obligation bildet . . . Als durfte die Kritik es nicht dabei bewenden lassen, zu sagen: die Handlungen sind ein Worauf, kein Woran der Obligationen; sie musste sich auch aussprechen, ob es ein Woran der Obligationen in Parallele der Sachen- und Familienrechte oder überhaupt gebe und worin und wie es bestehe, oder ob ein solches überhaupt nicht erfindlich sei.« I. ért. 13. 1.

167. »In dem guten Worte Haftung liegt Alles . . . liegt der Begriff der Obligation.« I. ért. 40. 1.

169. a. »Wie sollte die Leistung, für die man haftet, zugleich Objekt sein, das haftet? Wie der Wille das Ding, an dem man sich Schadens erholt, wenn er nicht in Leistung übergeht?« I. ért. 16. 1.

168. Lehrb. II. 209. §.

169. Id. ért. 16. 1. Lehrb. II. 208.: »Die Person nunmehr Zwangsrecht Satisfactionsobjekt . . . Der Zahlungszwang gebheben, die pfandhafte Ausbeutung der physischen Person ist aufgehoben.«

170. Id. ért. 18., 22. 11. Lehrb. II. 208.: ». . . Die persecution findet nur durch die Person des Schuldners hindurch statt und wird in alle Ewigkeit durch diese hindurch gehen müssen, wenn die Personae obligatio nicht in der rerum obligatio aufgehen, zu einer gewissen Species gemeinen Pfandrechts werden soll.«

171. Id. ért. 26., 27. 11.

172. Id. ért. 28. 1.

173. Lehrb. II. 6. old.

174. Különösen Brinz megezáfolása czéljából volt írva: Rümelin, Obligation und Haftung (Archiv für Civilist. Praxis LXVIII. B. (1885.) (151—216. II), a mi eilen Brinz szintén külön védekezett és egyúttal saját elméletét is bővebben indokolja. (U. a. folyóirat LXX. B. (1886.) 371—408. old.) Az egész kérdéssel az újabb irodalom ismertetése és bírálata mellett saját nézetét találhatni: Puntschartnál, die moderne Theorie des Privatrechts und ihre grundbegrifflichen Mängel. (1893.) 124. és dv. I Hartmann, die Obligation Untersuchungen über ihren Zweck und Bau, (1875.). Kunze, die Obligationen im römischen und heutigen Recht (1886.). A német elméletek bírálatát találhatni: E. Rougin, La règle de droit analyse générale stb. (1889.) című munkájában is Chap. VIII. kapcsolatosan a saját elméletével.

175. Így, hogy csak egyet említsek: *Husztí András* a *Jurisprudentia Hungarico Transylvanica* című munkájához csatolt »Oratio ad inctlytissimam juventutem Nobilitatis Hungarico Transylvanicae Directa«-ban: »Dari nimirum et in nostra Transylvania, plurima eaque praeclarissima manuscripta juridica . . . Vix enim e vivis excessit Proto Nótárius Regni-

qui illustris, aut Jure consultus aliquis praeclarus, qui non opus quoddam juridicum post se reliquisset. Sed pleraque plagiariorum privátomra manibus attrita, ac blattis atque tineis saginandis commissa, in seriniis hominum privatorum iacent.« Különben v. ö. még: Ign. Seph. Horváth, Bibliotheca Jurisconsultorum Hungáriáié (1786.). T. I. sec. II. § 43. Egy régibb írónk, *Decius Barovius*, alább idézett munkájában egyebet látszik mondani, midőn azon töprenkedik: mi lehet az oka annak, hogy míg a tudomány más ágaiban: »quam plurimi, qui execllerent, extiterint, duas maxima necessarias Jurisprudentiae ac Históriáié facultates tantopere negligxerint.« »... Ast verő qui vei Jurisprudentiae vei Históriáié ita navasset operám, ut qualibus cunque ingenii monimentis omasset iuvassetue pátriám, in tanta eruditorum hominum copia, neminem fere reperias« (előszó). De ez csakis az ő alább ismertett irányát véve ellenkezik fennebbi adatunkkal, általános részében azt csak erősítheti.

176. A régi magyar tudós felfogásának a szomszédos nyugatival való lépéstartását semmi sem tanúsítja jobban, mint éppen ezen dogmatikai alap receptioja. *Werbőczy* híres tételének (Pars. II. Tit. 6.): »Omnia fere jura regni huius originaliter ex pontificii, caesareique juris fontibus progressum habeant«, hol paraphrasis, hol szözszerinti idézetekben szakadatlanul ismétlődik. Így mindjárt az utána következő egyik legrégibb írónknál, *Joannes Decius Baroviusnál*, Syntagma Inst. Juris Imperialis ac Ungarici (Claudiopoli 1593.) című munkájának előszavában: »Quamvis . . . multa sint in jure Romano, quae apud nos nullum usum habeant: tamen dubium non est, quia quidquid bonarum, rectorum, salutariumue legum Decreta Ungarica habent, id omne ex jure Romano transumptum sit . . . Est enim jus civilie quasi parens et Oceanus omnium municipalium statutorum, quae quo propius ad aequitatem eius accedunt, eo rectiora certe et perfectiora fiunt.« Hasonlóan a *Werbőczy*ével egyenlő tekintélyű (»alterum a *Werbőczyo* Jurisprudentiae nostrae lumen«) *Joannes Kittonich a Costanica*: Directio methodica Processus Juris Consuetudinarii Inclyti Re ngHiungariae (1619.), művében: Cap. I., Quaest. 12. és Cap. VIII. Quaest. 32. Utána *Franciscus Foris Otrokocsi*: Experimentum Reductionis Juris Hungarici ad suos fontes in aliquod exemplis (1699.) munkájában, a hol jogunk ily értelmű reformálásának szükségességére utalva, mindjárt azzal kezdí: »Frustra quispiam sine suorum fontium scientia moriretur Juris Hungarici reformationem.« Ezen fontosról pedig így ír: »Ipse statim Prologus Tripartiti Juris Consuetudinarii Regni Hungáriáié accurata sui inspectione se manifesta, quod si rés, non verba in eo spectemur, partim ex Jure Caesareo Justiniani, partim ex Canonico est concinnatus.« (p. 2.) és más helyen (p. 41.): »Quamquam verő nostri in hunc usque diem habeant in suo jure Consuetudine, ex Orientarium populorum, (ut et aliqua ex septemtrionalium Scytharum) moribus hausta; attamen maximam sui Juris partém, ex Jure partim Civili Romano, partim Canonico eos accepisse, non est dubitatum.« Hasonlóan *Joannes Jony*, előszőr a: Dissertatio de usu et auctoritate Juris Romani in Hungária circa doctrinam de patria potestate (1717.), azután p. 3.: »... cum aliis totamente atque omni animo

contendo, jura nostra ex oorpore, quod vocant juris civilis, tamquam omnium fere aliorum jurium particularium prima scaturigine promanasse.« És később a: *Commentatio Historico-Juridica de Origine et progressa Juris Hunno-Hungarici* (1727.) című dolgozataiban, melyben állítása erősítéséül részletesebben is hivatkozik más íróknak részint csak kéziratból, részint nyomtatásból ismert munkáira (i. m. Sectio sec. § 32.).

177. *Jony*, *Commentatis*. Sec. II. p. 40.: »Decius Barovius qui . . . excessivam et intempestivam in jura Eomana inclinationem suam non obscure prodidit.« *Husztí And.* *Juris pr. Hung. Transylv.* (Oratio): »Mirum tamen viris cordiatoribus videri potest, cur tót splendidissimi in Hungária et Transylvania jure consulti, Prologum Decreti Tripartiti, in systhematibus suis juridicis, vei prorsus neglegxerint, vei parce admodum, et quasi levi duntaxat manu hactenus attingerint? Cui, siquid videó, subtilissima haec subesse apparet ratio: quia totus prológus Werbőczyi et veterum jure consultorum Romanorum, philosophia morali, jure naturali ac gentium, et glossatorvun priscis opinionibus est conflatus. Quorum traditiones, in scolis nostris hactenus penitus indagatae non sunt.«

178. *Jony* idézett *Dissertatioját* azzal kezdi, hogy sokan vannak hazánkban, a kik a külföld rómaiás jogtudományát nemcsak haszon nélkül valónak, de egyenesen veszedelmesnek is tartják: »eruditiores etiam apud nos homines, et vei ipsi formandae in scholis iuventutis magistri, in ea sententia sunt ut existent legum civiliun causa in exteris Academicis commorantes meris tantum subsilitatibus, vanisque altercationibus debitos esse, atque egregio nugando id agere, ut tempus, aurum, operasque perdunt.« Ezt ő ugyan nem helyesli és fennebb idézett helyében (176.) helyre is igazítja; de már másik munkájában, a *Commentatio* előszavában, a magyar jog értékét kisebbitő német tudóst, Phil. A. Oldenburgerust: »impudentissimus Hungarici nominis culumniator«-nak nevezi és odaveti: »Quasi véro in illius tantum germanico cerebro sedem sibi fixisset Justitia.« (I. m. p. 2.) *Husztí A.* pedig magának Werbőczynek veti szemére, hogy a külföldi tudományt túlbecsülve: »csupa vetelkedő utánzásból« (»ex mera aemulatione«), a jogtudomány jelentőségét túlhaltja és Jonymál határozottabban ismétli: »Veterum opinionibus, velut glebae adstricti non sumus.« (I. m. Tit. II. §§ 26., 27.; Tit. III. § 32.)

179. *Husztí A.* id. h. *Alexander Kövy*, *Elementa jurisprudentiae Hungaricae* (1807.) p. 7. és *Fleischhacker*, *Inst. Juris Hung.* (1795.), *Proleg.* *Cap. I. § 10.*

180. *Dr. Illés József*, *A magyar szerződési jog az Árpádok korában* (1901.). (*Magyar jogászegyleti Értekezések.* 194. XXII. kötet. 4. füzet.)

181. Ilyen p. »A római és canoni jognak nyomaira munka közben itt-ott már reábukkantam. A két jog befolyására érdekes közvetett bizonyosságul szolgálhat az, hogy a leveleket »legum doctor« szerkeszti.« (I. m. 4. old.) Ebből azt következtetem, hogy ő sem szabadult jogtörténéseink közös bajától, melynél fogva jogéletünk kialakulását túlnyomóan »germán« jogi eszmék befolyása alatt állottnak veszik, intézményeink alapjait germán jogi analógiák segítségével hiszik kideríthetni. Hiszen ez ránk

néze merő anachronismus és gyökeres methodicai tévedés, a minek gyümölcsei éppen csakis a szerző által megczáfolt ilyesmi semmitmondó, illetőleg téves tételek: »A magyar kötelmi jog a középkorban még igen fejletlen« (Herczegh, Magyar jogtörténet (1902.) 201. old.). »A szolgáltatásra irányuló kötelezettséget sem a régi magyar jog, sem a germán jog nem ismerte.« Persze azért »mert a kezdetleges jogélet kerüli a finomabb megkülönböztetéseket, csak ott lát akaratmegegyezést, a hol az külső alakot ölt (!), a hol az akaratmegegyezés komolyságát, végleges voltát, vagy az egyik fél részéről megtörtént szolgáltatást, vagy valamely forma (!), valamely jelvény alkalmazása által bizonyítani lehet . . . Ehhez képest kötelmi viszony, szerződés, csak a szolgáltatás vagy valamely forma alkalmazása alapján létesülhet.« (Timoji, Magyar alkotmány és jogtörténet. 175—177. old.) (kiad. 1903.) Tehát a római stipulatio, vagy a mai váltó: csupa nem finomabb megkülönböztetést mutató kezdetlegességek.

182. Szerző tudós látkörét eléggé tanúsítja, hogy munkájában a glossára, Bartolus magyarázataira, Alciatus, Schneidewinius, Cujacius, Hottomanus, Gothofredus, Zasius és más az időszakbeli tekintélyek munkáira folytonosan hivatkozik. Sőt az előszóban kéri őket: »ut non graventur jus nostrum Ungaricum institutis Imperialibus conjungere«; és olvasóit csak arra kéri, hogy elnézők lennének, mivel ő az első, a ki a két jognak különben egymással kapcsolatos voltát, tudományos összetetésben is kimutatni törekedett.

183. I. m. 263—264. old.

184. I. m. 346—347. old.

185. V. ö. Horváth Ign. Inst. Bibliotheca Juris consultorum Hungáriáié. Töm. I., sec. II.

186. I. m. 25., 31. old.

187. Quadripartitum Juris Consuetudinarii Inclyti Regni Hungáriáié ad elaborandum susceptum, in suos libellos redactum et tractans. .Sopronii. 1743.

188. I. m. P. I. L. 4. Tit. I. p. 424. és Tit. IX. p. 431. Különbön általános alapul arra hivatkozik ő is, hogy: »secundum . . . Jura Regni Hungáriáié in liquidis debitis et aliis Obligationibus Vigore . . . Legis Mathi 6. Art. 17. et etiam pátriáié legum de obligationibus Debitis, Hypothecis et Pignoribus sonanticum prout sequis obligat, ita etiam Judicium recepit, ac ea tenus causa, ad Judicium et executionem deveninete, Mobilia et Immobilia exequentur ut haberetur in anni 1681. Art. 31. et Anni 1723. Art. 32. ac aliis parsim de super sanctis legibus.« Part. 2. Lib. 4. Tit. I. p. 434. És ezenkívül egy más helyen az impossibilis obligatio tárgyalása közben névszerint is felsorolja a bevett szerződéseket, mint a melyek: in Cynosura (autem) legum pátriáié *sub rubrica Obligationis* exprimuntur.« Part. 2. Lib. 3. Tit. 7. p. 319—320.

189. Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum Compositus. 1745. Az itt idézett harmadik kiadás 1794-ből, melyben az obligatoról: Lib. II. Tit. IV. de obiigi, ex contractu pp. 13—17.

190. Institutiones Juris Hungarici 1795. évi kiadás.

191. L. i. m. Cap. XXV. §§ 532—538.

192. Elementa Jurisprudentiae Hungaricae. Loco manuscripti edita. Casoviae 1800. Majd többször és magyar nyelven: Magyar polgári törvény. Sárospatakon 1824. Szerző neve nélkül. Az itt idézett kiadás 1807-ből.

193. I. m. Introductio generalis. A jog természetéről ismétli a közönségesen dívó tantételeket, melyek szerint az általános törvényből annak természete is felismerhető.«

194. I. m. 306—8. old.

194 a. Honnyi törvény (1808.) III. k. 1—3. old.

195. Institutiones Juris privati Hungarici. 1814.

196. Magyar hazai polgári magános törvényekről írt tanítások. (1822.)

197. Kelemen, i. m. II. 352. §. Czövek, i. m. II. 11. §.

198. I. m. 599. §. Czövek a *vinculumot* »kötél«-l fordítja, a *praestare* »véghéviztek«-nek; magát az obligatiót »kötelezésednek, a mit a későbbiek is a legújabb időig megtartanak.

198a. 1819-ben adja ki *Sdemenics Pál*: Elementa juris Hungarici Civilis Privati concinnata című munkáját s ezután 1823-ban magyarul •. »Közönséges törvényszéki polgári magyar törvény« címmel, a rendszeres beosztás módjától eltekint, nagyjából Kelemen nyomán haladva. A magyar kiadásban előzményként adja az obhgatió (»köteleztetés«) általános meghatározását is és alatta »erkölsi kényszerítetést« ért, »melynek erejénél fogva valakinek valamit adni, vagy az ő javára tenni, vagy nem tenni tartozik.« De a további szokásosabb általánosságokat már elhagyja, i. m. III. k. 1. §. Csak emlitem még mint Kelemen után dolgozó író, *Johann von Jung*-ot: Darstellung des Ungarischen Privatrechts (1818.), ki az obhgatiót szintén mint jus ad rem-et nézve »persönliches Recht«-nek mondja »mittels dessen wir eine Sache oder eine Handlung, die jemand gebén oder leisten soll, zu fordern berechtigt sind.« I. m. II. 919. §.

199. Principia Juris Civilis Hungarici. Pectini, 1829. Már a »Specimen elaborandum Institutionum Juris civilis Hungarici (1823.)« című első munkájában közh, hogy szándéka a magyar magánjogot a tudomány újabb haladásának megfelelő módén feldolgozni, a mit annál inkább megkísérthet, mivel látja, hogy ámbár a római jog Európa legelső nemzetei által a legnagyobb gonddal és hosszú idő óta volt művelve, mégsem sikerült annak bonyadalinas nehézségeit tisztázni (»nondum tamen spinis suis liberatum videmus«). Bátorítja ezenkívül az is, hogy a jogtörténelmi tudomány nálunk még nincs: »frustra enim nominis eius dignitatem usurpant summaria legum chronologice disposita, vei pohticae regum historiae inter spersa.« (I. m. Előszó.)

200. A közigazság törvénye mag'arhonban. 1845.

201. »Juri subjectivo opponitur juris officium s. obligatio, i. e. necessitas ex generalibus normis libertatis extemae resultans.« (Specimen s. old.) »Juris officium (vulgo obhgatio) est necessitas summcuique tribuendi; pressius: ea in agendo necessitas, quae civilibus institutis firmetur.« »Cui-cunque juri nostro connexum est illud commune omnium afficium, ut

laesione abstineant, i. e. ut in usu juris nostri (scil. in usu facultatem rerumque nostrarum) nos nemine irapediant.« (Princip. § 1.) »Minden igazságunkkal szoros összefüggésben áll mások kötelessége, hogy azt elismerjük . . . szóval, hogy minden sértésünktől tartózkodgyanak.« (Közigazságt. 4. §.) További megkülönböztetéseként utal azután arra, hogy lehet ezen kötelesség: *negativa* (»tartóztató«), vagy *positiva* (»tétető«), *perfecta* (»elsőrendű«) és *imperfecta* (»másrendű«), ez utóbbiak a szerint, a mint a teljesítést »benső okok parancsolják vagy csak javasolják« (»ratio tantum suadeat« vagy »districtim imponat«), I. helyeken.

202. Közigazságt. 4. §. Principia. 3. old. Specimen. 8., 9. old.

203. Közigazságt. 282. §. A principia-tan a meghatározás: »Obligatio (scil. personae) est vinculum juris inter determinatas personas, ut altera alteri dare quippiam, vei facéré, vei praestare teneatur.« § 218.

204. Princ. i. h. Közigazságt. i. h. A Principia: jegyzetében ezzel kapcsolatosan említi fel ezen az alapon minősíték az obligatiót »jus ad rem«-nek.

205. Magyarhoni magános törvénytudomány elemei. 1839. 212. old.

206. A magyar polgári törvénytudomány vázlata. 1845. Második könyv 5. old.

207. Soósmezei *Vajda László* különben terjedelmes munkájában (Az erdélyi polgári magános törvényekkel való esmeretsége [1830.]), már csak a contractusokkal foglalkozik. Hasonlóképpen Komjáthy Aselm is, Magyar Magán Jogtan (1846.) című kisebb kézikönyvében.

208. L. Wenzel G. A magy. és érd. Magánjog rendszere (1863.). Előszó V. »Az ausztriai polgári törvénykönyv . . . behozatván, kezdetben legjobb reményeket gerjesztett. . .«

209. L. különösen: *Unger*, System des Österreichischen allgemeinen Privatrechts, előszavát.

210. A magyar polgári anyagi magánjogi Rendszere az Országbírói-Érte kéziét által megállapított ideiglenes törvénykezési szabályokhoz alkalmazva. 1864.

211. I. m. Előszó és 6. old.

212. I. m. II. k. 326. §. Régi jogunkról különben azt tartja, hogy habár abban »a kötelmi viszonyok nincsenek oly részletesen szabályozva, mint a vagyoni jog; az általános elvek mindazáltal eléggé tisztán és határozottan kifej tvék.«

213. I. m. 72., 202., 203., 204. §§.

214. A kötelmi jog általános elmélete az ausztriai jog szempontjából tekintettel a római jogra és újabb törvényhozásokra. I. Füzet. 1877.

215. I. m. 24—33. old.

216. L. i. m. 5. §. Mennyire »plausibilis« ezen tételeknek bizonyítása Sághynál: az persze más kérdés, s é tekintetben legjobb, ha a saját részletező fejtegetésére utalok. Annyit azonban megjegyezhetek, hogy nekem úgy tetszik, hogy itt a tárgy és tartalom kérdése világosság tekintetében semmit sem nyert, a mit mutat, hogy a cselekmény és akarat a közben folyton változó vonatkozásban fordul elő.

217. A magyar magánjog mai érvényében különös tekintettel a, gyakorlat igényeire. 1880.

217 a. I. m. 361—379. old.

218. A magyar magánjog, szerkeszti Fodor Ármin. III. k. Kötelmi jog (1899.) 1—7. old. és kivonatosan: A mai érvényű magyar magánjog vezérfonala. 105—106. old. A dologi jogok fogalmához. Magánjogi dolgozatok gyűjteménye. 351—353. old.

219. Különös módon bánik el Katona a római joggal is. Idézi a két főhely (Inst. III. 13. pr. D. XLIV. 7., 3. Paul.) szövegét, mind a kettőt megcsonkítva és egymásután úgy odatéve, mintha együtt járnának, s még hozzá a »praestare«-nak a következő értelmet adja: »a praestatio azt kívánja kifejezni, hogy ott, hol sem a dolgoszolgáltatás, sem a munkateljesítés nem következik be, helyébe lépjen a pénzürték, mint a javak forgalmi helyettesítője, értékmérője (!). »Egyébiránt azt hiszem, hogy ezen érdemes írónk még így is jó szolgálatot tett. Hiszen tudtommal Brinz híres tanát előttem (A róm. jog történelme I. 67., 68. §§. 1892.), senki sem vette nálunk figyelembe. Azt is elhiszem, hogy ha Katona Brinznek vonatkozó későbbi dolgozatait, különösen a *Lehrbuch* második kiadását is figyelembe veszi vala, közlése sem maradt volna ilyen. Megjegyzem még, hogy az első értekezés címe sem: »Begriff der Obligation«, hanem: »der Begriff Obiigatio«.

220. Fejezetek a kötelmi jog köréből. I. k. (1898.) II. k. (1900.)

221. A törvénybeli akarat (ultima ratio) az, a mi az oblig.-t is obiigatio vá teszi.

222. A kényszerről így is szól: »Az alaki »kényszerítő« az obligatio-nak igenleges ismervéje«, »jogi szoríthatóság az akaratnak, mint *ilyennek* a jog által kiszabott körönként megengedett s általa istápolat meghajlítása.« Hogy a szoríthatóság közvetett vagy közvetlen, közömbös. Nem közömbös csak az, hogy minő sanctioval látja el a törvény.

223. A »személy és személy közöttség«-ről megjegyzi, hogy ez nemcsak az obiig, sajátága. Nevezetes oldala itt az is, hogy »annak alapján, tehát csakis az adóstól követelhetjük a szolgáltatást«.

224. A magyar magánjog tankönyve. (3-ik kiad. 1911.) II. köt. LVTII. Fejezet.

225. Ezen tanulmányok részint német, részint magyar nyelven jelentek meg, összesen 10 értekezés, melyek közül mint a kérdésünkkel szorosabban összefüggőket említem: A stipulatio, mint verborum obligatio (németül is) (1907.). (Über die realen Grundlagen des obligatorischen Vinculum is röm. Juristensprache.) (1908.). Az obligatio személyi természetű, különös tekintettel az obhgationalis lekööttség specificus jellegére. (1908.). Die obligation in Zeichen des Delikts. (1809.). Der Gegenstand der Obligation. (1909.). Kritische Gedanken zür Rechtsgeschichte und der Rechtsdogmatik der röm. und modernen Obligation. (1910.). Das Recht als Verpflichtung (1911). Mindezekről általános megjegyzésem, hogy bennük a kiválóság világos vonalai vonulnak végig, úgy a kiterjedt szakismeret, mint a felfogás átgondolt nyugodtsága és beható volta tekin-

tétében. Ha itt-ott fogyatkozások is fordulnak elő, ezek olyanok, a miktől éppen a szigorú szakszerűség szokott legnehezebben szabadulni. De ezek a dolgozatok általános értékét nem érintik, s különösen nekünk örülünk kell, hogy velük irodalmunk gyarapodott.

226. A különböző nézetek összefoglaló és táblázatos ismétlését található a *Kritische Gedanken* stb. értekezésében.

227. Bekker, Ueber die Objekte und Kraft der Schuldverhältnisse, geschichtliche Ueberschau von der Zeit der Manusinjektion bis in die Gegenwart. (Zeitschr. für Savigny-stiftung I. Rechtsg. XXIII. B. (1902. 1—30. old.) A német törvénykönyvre vonatkozólag tüzetes fejtegetések találhatók: R. Saleilles, Etüde sur la théorie générale de l'obligation d'apres le premier projet de code civil pour l'empire allemand (1901.).

228. p. D. Binder, Die Entwicklung des Obligationsbegriffs im röm. Recht auf Rechtsvergleichender Darstellung. Blätter für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre. II. Jahrg. (1907.). Nto 10. 417. és köv. old. M. Führich, Rechtsobjekt und Kirchenrecht. I. Th. 198. és köv. old.

229. Dr. Rudolf Stammler, Das Recht der Schuldverhältnisse in seinen allgemeinen Lehren. s. old.

230. Dr. Schwarz Gusztáv, A jogi személy magyarázata. Jogállam 1906. 186—191. old.

231. Legújabb összeállításban I.: H. Michas, Le droit réel considéré comme une obligation passivement universelle. 1900. Elemezi M. Planiol is *Traité Élémentaire de droit civil* I. T. Nr. 2154—2166.; IL Xr. 156—161. (1906. 4. kiadás). Elvetve a nézet a francia jog szempontjából a régebbi magyarázatokhoz híven: Weiss et Femelet, Obligations. (Extrait des *Pandectes Françaises*) I. Vol. s. és köv. old.

232. A római jog történelme. I. k. 66. és köv. §§.

233. Szembeálló jelensége a ma folyamatban levő társadalmi fejlődésnek az ember egyéni értékének folytonos csökkenése. Azt hinné az ember, hogy a liberalismusban felvett alapgondolat, az ú. n. individualistikus világnézet, ma jobban érvényesül, mint akár a XVI. században. Hogy a kivívott politikai és lelkiismereti szabadság, az ember egyéni értékét teljessé tette, ma csakugyan a maga ura, Pedig az egyén talán soha gyengébb nem volt, mint manapság.

Hogyan jutottunk ide: azt hiszem könnyű okaiban végig gondolni, ha úgy a politikai, mint közgazdasági élet, mind jobban szocziálódó irányzatát szemléljük. A *közösség* fokozott érvényesülése csak az egyéni önállóság rovására mehet; tehát maga az érték is csak kellektiv nagyságképpen juthat irányító befolyáshoz.

234. Mellesleg megjegyzem, hogy itt értik félre Brinzet. Ha az adósnak vagyona volna lekötve, mondja, akkor minden kötelezés generalis hypothecát jelentene és a kielégítés végett nem kellene még külön zálogolni. »Das Vermögen ist nicht Gegenstand der Haftung, sondern nur

Mittel ihrer Durchsetzung . . . Gewissermassen in Solutione nicht in Obligation . . . Die Pfändung ist nichts als eine zur Durchsetzung der Haftung oder Satisfaction des Gläubigers . . . ins Werk gesetzte Losreissung des Vermögens der haftenden Person.« (Pand. 208. §.) Ez a hely kétségtelenül nem elég világos és éppen ebből indultam ki, mint fennebb említöm, a midőn munkámban a dare, facéré, praestare jelentőségét fokozottabbban kiemelem. (I. m. 68. §.) Itt érvényesülhet különösen a solutiora vonatkozólag tett fennebbi észrevételem is. Hogy adós személye ma már árverezés alá nem kerül, ez nem azt teszi, hogy érintetlen is marad, mert akkor »a hitel« is közönyös maradna. Ez az értelme lehet Brinz fennebb (169. jegyzett) idézett megkülönböztetésének: »Die Person nunmehr Zwangsnicht Satisfactionsojekt. . . Der Zahlungszwang gebeben, die pfandhafte Ausbeutung der physischen Person ist aufgehoben.«

A
SZÖVETKEZETEK
ALAPELVE

ÉRTEKEZÉS

DR GALOVITS ZOLTÁN
GYAKORLÓ ÜGYVÉDTŐL
(FELOLVASTATOTT A M. TUD. AKAD. 1912 MÁJ. 13-ÁN TARTOTT ÜLÉSÉN)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1913

21262. Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

Tisztelt Akadémia!

Mindenekelőtt hálával adózom azért, hogy a szövetkezetek alapelvéről tartandó értekezésemnek helyt adni méltóztatott. Hálával adózom nemcsak azért, mert ezzel csekély egyéniséget megtisztelni kegyeskedett; hanem főleg azért, mert ez által szerény tehetséggel hozzájárulhatok azoknak a tévedéseknek az elosztatásához, a melyek a szövetkezetek alapelveinek megismerése körül mutatkoztak és a melyek legfőbb okai annak, hogy a szövetkezetek önálló törvényi szabályozását ma is nélkülözzük, noha arra gazdasági életünknek szociális és erkölcsi irányba való fejlődése céljából égető szükségünk van.

I.

A különféle gazdasági intézmények, s köztük a szövetkezetek is, az élet gazdasági eszméinek és érdekharczainak hatása alatt létesülnek és fejlődnek. Miértis, ha a különféle gazdasági intézmények közt világosan megismerni és egymástól helyesen megkülönböztetni akarjuk a szövetkezetek és a többi kereskedelmi társaságok alapelvét, akkor mindenekelőtt megismerünk és egymástól megkülönböztetnünk kell az őket létrehozó gazdasági érdekeket és vezető eszméket.

Ha e célból egy futó pillantást vetünk a gazdasági élet fejlődésének történetébe, vörös fonalként látjuk végighúzódni a munkaszabadság eszméjéért folyó küzdelmet. Már a legrégebb népek életében is az emberi munka szabadsága és haszna volt az, a mi körül a gazdasági forradalmak hullámai a legmagasabbra csaptak és ellenállhatatlan erővel tépték szét a rabszolgaság és

hűbériség bilincseit. Míg végre a gyáripar és világgazdaság kifejlődésével a helyi piacra dolgozó czéhek szűk korlátait is ledöntve, megteremtették az emberi kézimunka szabadságát.

Ezekben az évezredek óta folyó küzdelmekben a munkaszabadság zászlóját mindig az a demokratikus polgárság hordozta és vitte győzelemre, melynél a tulajdonszerzés alapja *a munka* volt.

A feudális uralom ellenében a demokratikus polgárság szerezte meg a városi szabadságot, mely a városi polgárságnak megadva a köz- és magánjogi önállóságot, azaz a munkaszabadságot, alapja volt a városok fejlődésének.

Ámde nemcsak az egyes városi polgároknak, hanem az egész nemzetnek is, saját ereje, saját munkájának gyümölcse az, a mire életét és jövőjét alapíthatja. A munka haszna az, a mi úgy az állam egyes polgárainak, mint azok összeségének: a nemzetnek, gyarapítja erejét, növeli produktív tőkét és adózási képességét. Miért is elsősorban a munka szabadsága és haszna az, a mit a nemzet összes munkaerői számára megvédeni és biztosítani kell. Ez az első feltétele úgy az egyes polgár, mint a nemzet létének és fejlődésének.

A fejlődésnek ezt az irányát az az eszmeáramlat jelölte ki, mely Nyugat-Európából megindulva, az ösiséget és a földesúri hatalmat eltörölte, a jobbágyságot felszabadította s az egyéni tulajdon és munka szabadságát megteremtette.

II.

Ez az eszmeáramlat most a feudalizmus helyébe lépett modern kapitalizmus uralma alatt újabb erővel tör előre, hogy a munka szabadságát és hasznát az arra spekuláló kapitalizmus uralma ellen megvédje és biztosítsa azoknak a munkaerőknek a számára, a kiket az jogosan megillet, a kiknek kezében az a nemzet produktív erőit és adózási képességét gyarapítja.

A demokratikus polgárság, mely az általa kivívott munkaszabadság eszméjének érvényesülésére ezt a szociális irányzatot a társadalmi életbe hozta, arra a célra törekszik, hogy a munka haszna és a birtokarak emelkedése ne egynéhány nagytőkésnek,

hanem a nemzet nagy többségének, azaz a munkás- és középosztálynak jólétét emelje, minthogy mindig a középosztály és nem a nagytőkés lesz a nemzet gerince. És tudva azt, hogy elérhetetlen utópia azok szegénységének megszüntetése, a kik képtelenek a pénzt zsebükben megtartani, nem célja az, hogy közvetlenül károsítsa a meglévő kapitalizmust. Az egészséges kapitalizmus mellett azonban, mely mindig tényezője lesz a reális birtokszerzésnek, az ipari és mezőgazdasági termelésnek és a termelési intenzivitás fokozásának, a demokratikus polgárság mutatott rá a spekuláló kapitalizmusra, a mely az általa kivívott munkaszabadság fényét sötét árnyként kíséri. Ki nem látja, hogy a spekuláló nagytőkések — miként Nietzsche mondja — a tömeg felett »Übermensch«-ek, úremberek akarnak lenni. És erről a tömeg feletti uralmukról nemcsak lemondani nem akarnak, hanem a tőke szolgasága alá akarják hajtani a produktív munkaerők még szélesebb rétegeit, hogy azok munkájának hasznából folyton gyarapítsák örömeiket és izzítsák gyönyöreiket. Szóval — mint Prohászka Ottokár mondja — urak akarnak lenni és erősek a gyöngék és szegények felett.

Szemben a kapitalizmus ezen önző szellemével, mely a tömeg felett mindinkább félelmissé növeli a tőkeegyesületeket és az azokban »Übermensch«-ként uralkodó egyéni individualizmust, — a demokratikus polgárság által a társadalmi életbe hozott szociális eszmeáramlat a gyengébb gazdasági erők közt felkeltette az önvédelemre és önszegélyre irányuló »közszellemet«¹⁾ és ennek erejével létrehozta a szövetkezeteket, mint az önállóságukban és létfenntartásukban veszélyeztetett kisebb gazdasági erők egyesüléseit.

III.

Ez az önszegélyre és önvédelemre irányuló közszellem a szövetkezeteket nemcsak az exkluzív önzés által vezetett részvénytársaságoktól, hanem a humanitárius, emberbaráti egyesületektől is megkülönbözteti.

¹⁾ L. Gierke Ottó: Das deutsche Genossenschaftsrecht. I. kötet, 1035. old.

Mert míg a szövetkezeteket a tagok közös *gazdasági érdeke*, addig a humanitárius egyesületeket a tagok *emberbaráti érzése* vezeti.

A természet ugyanis az embernek az élettel egybekötött szükségletekkel együtt rendszerint erőt is ad, melyek helyes felhasználásával szükségleteit kielégítheti. De vannak oly emberek is, a kik ezt az erőt a természettől már születésüknél fogva nem bírják, vagy később elvesztik. Miért is ezeknek az életét csak embertársaik emberbaráti érzése és jótékonyága tarthatja fenn. Erre a jótékony célra szolgálnak az egyes emberek és a társadalom humanitárius, emberbaráti cselekedetei és intézményei.

Azok számára azonban, a kiknek a természet az önfentartáshoz szükséges erőt megadta, bármily nagy összegeket gyűjtenek is össze intézeteikben a »jótékonyág« barátai, az általuk nyújtott adományok, ha *pillanatnyilag* kiségitik is a szűkölködőt, de nem ébresztik fel, nem táplálják benne a természetadta önerőt és életképességet, mely szükségleteinek *állandó* kielégítését számára egyedül biztosítja. A miért is ezeket — mint Schulze-Delitzsch mondja — a bennük élő segítő erő kellő felismerésére és felhasználására tanítani és ekként saját erejükben való bizalmukat és önértüket erősíteni, az egyetlen és legnagyobb szolgálat, melyet számukra teljesíthetnek különösen azok, a kiknek számára életüknek szerencsésebb helyzete a szélesebbkörű szellemi művelődés útját megnyitá.¹⁾

Erre a célra: az életfenntartásra szükséges kereset és gazdaság előmozdítására létesülnek a szövetkezetek.

S mivel ezt a nemesebb szociális célt az összes kultúr-nemzetek törvényhozásai az állam céljainak megfelelőnek elismerték, ez okból ennek a célnak a megvalósítására törekvő szövetkezetek nemcsak törvényi elismerést és szabályozást, hanem tetemes állami segínyt nyertek. Így törvényi szabályozást és állami segínyt nyertek a szövetkezetek hazánkban is az 1875. évi kereskedelmi törvény és az 1898. évi gazdasági és ipari hitel-szövetkezetekről szóló törvény által.

¹⁾ Schulze-Delitzsch: Vorschuss und Kredit-Vereine als Volksbanken. VI. kiadás, 3. oldal.

IV.

A magyar kereskedelmi törvény szerint szövetkezetnek az a meg nem határozott számú tagokból álló társaság tekintetik, mely tagjai hitelének,¹⁾ keresetének vagy gazdálkodásának közös üzletkezelés mellett, illetőleg a kölcsönösség alapján, előmozdítására alakul.

A szövetkezetek fogalmának ez a törvényi meghatározása a szövetkezeteket nemcsak a részvénytársaságoktól, hanem egymástól is megkülönbözteti a szerint, a mint ezek a tagok hitelének, keresetének vagy gazdálkodásának előmozdítására alakulnak. A törvény ezen megkülönböztetése szerint ugyanis azokat a szövetkezeteket, melyek tagjaik hitelének előmozdítását célozzák, *hitelszövetkezeteknek*, azokat, a melyek tagjaik keresetének előmozdítására irányulnak, *produktív szövetkezeteknek*, azokat, a melyek tagjaik gazdálkodásának előmozdítására irányulnak, *distributív* vagy *fogyasztási szövetkezeteknek* és végül azokat, a melyek a kölcsönösség alapján tagjaiknak a fenyegető károk elleni biztosítását célozzák, *biztosító szövetkezeteknek* nevezzük.

Mivel pedig a tagok keresete nem más, mint azok munkájának haszna és nyeresége s mivel ekként a tagok keresetének előmozdítása teljesen egyértelmű a tagok munkája *hasznának*

¹⁾ Az osztrák szövetkezeti törvény a hitelnyújtást nem a szövetkezet céljai közt, hanem az ezen célok elérésére szolgáló eszközök közt említi fel. Az 1889. évi német szövetkezeti törvény a hitelnyújtást sem a szövetkezet céljai közt, sem az e célok elérésére szolgáló eszközök közt nem említi fel, még pedig azon helyes oknál fogva, mert a hitelnyújtás a szövetkezet üzletkezelésének tárgyát csak annyiban képezheti, a mennyiben az a tagok keresetének vagy gazdálkodásának előmozdítására szolgál, így tehát az a szövetkezet két fő céljában befoglaltatik és körülhatároltatik. (Indokolás II. 59. oldal.) A német szövetkezeti törvény szerint a szövetkezet célja egyedül és közvetlenül a tagok keresetének és gazdálkodásának előmozdítása lehet. Erre szolgáló egyedüli eszköz pedig a közös üzletkezelés és a melynek tárgyát a hitelnyújtás csak annyiban képezheti, a mennyiben az a tagok keresetének és gazdálkodásának előmozdítására szolgál. (Dr. Galovits Zoltán: Magyar szövetkezeti jog ezimű munkája, 31. oldal.)

és nyereségének előmozdításával: világos, hogy a humanitárius, emberbaráti intézményektől eltérőleg a szövetkezetek alapelve nemcsak nem zárja ki a haszonra és nyereségre való törekvést, hanem épp ellenkezőleg a produktív szövetkezetek, a melyek tárgyának közös számlára való elvállalására alakulnak, mindig kereskedelmi, azaz nyereségre irányuló üzletet folytatnak. Sőt még a distributív szövetkezetek is kereskedelmi azaz nyereségre irányuló üzletet folytatnak, ha működési körüket nemtagokra is kiterjesztik (pl. ha nemtagoknak is eladnak). Azok a distributív szövetkezetek pedig, a melyek üzleti működésüket saját tagjaikra korlátozzák, noha üzletük nem is nyereségre, de minden esetben arra a gazdasági haszonra, előnyre irányul, hogy tagjaiknak gazdasági és fogyasztási szükségleteit mennél jobban és olcsóbban kielégítve, azok kiadásait csökkentésék.¹⁾

V.

A tagok keresetének előmozdítására törekvő produktív szövetkezetek követésre méltó példaképe gyanánt áll előttünk a rochdaléi 28 éhező angol takácsmunkás által 1844-ben heti

¹⁾ Parisius és Crüger Genossenschaftsgesetz című munkájukban ezt a következőképp fejezik ki: »Das Unternehmen kann auf Gewinn gerichtet sein, dann ist es ein »Handelsgeschäft«, oder nicht auf Gewinn, dann fehlt ihm der Begriff des »Handels«, und dann ist es ein nicht auf Gewinn abzielendes »Unternehmen« (Geschäft) Eine Genossenschaft, welche nur ihre Mitglieder an ihren Zwecken theilnehmen lässt, ist — ausgenommen die Produktivgenossenschaften — nicht auf Gewinn gerichtet, sondern auf Ersparniss, sei es bei der Beschaffung der im Gewerbe der Mitglieder nothwendigen Gelder, Geräthe, »Rohstoffe, Magazine u. s. w. oder der in der Wirtschaft erforderlichen Gegenstände; derartige Genossenschaften betreiben zwar kein »Handelsgeschäft«, im eigentlichen Sinne des Handelsgesetzbuchs, sie werden nur als »Kaufleute« behandelt (§17 Abs 2), — aber stets ein »Geschäft«; diejenigen Genossenschaften jedoch, welche auch Nichtmitglieder an ihrem Zwecke theilnehmen lassen, sind auf Gewinn gerichtet (vgl. Erl. 3 und S. 12) das »Unternehmen« (Geschäft) ist daher ein »Handelsgeschäft« im eigentlichen Sinne. Nur das »Geschäft« der Produktivgenossenschaften ist stets ein »Handelsgeschäft«.

20 fillér befizetéssel alapított szövetkezet (Rochdale equitable pioneer society), mely 1877-ben már 11.152 taggal, 6,562.000 márka befizetett üzletrészvagyonnal bírt és 920.940 márka nyereséget mutatott ki. A rochdaléi szövetkezet produktív vállalata e szerint fényesen oldotta meg célját: tagjai keresetének, azaz munkájuk hasznának és nyereségének közös üzletvitel által való előmozdítását.

A rochdaléi szövetkezetei megalapító 28 éhező takácsot — miként Holioake megírta ¹⁾ — csak egy cél vezette: »önerejükbe vetett bizalommal küzdeni a hazábanlétért — saját számlájukra, mert az éhező angol munkás nem emberbarátot, nem segélyt, hanem mindig csak több munkát keres! A segélyt kínálótól fél, mert a segély elfogadását önállósága és függetlensége elvesztésének tekinti«. Ez a Holioake a rochdaléi szövetkezetről írt történeti munkájában, a múltak nehéz küzdelmeire visszapillantva, a szövetkezetét nem humanitárius, emberbaráti intézménynek, hanem egy léket kapott rozoga hajónak tekinti, a mely nem az emberbarátoknak, hanem csak az önerejükben bízó és kitartó munkában edzett matrózok hosszú küzdelmeinek köszönhető, hogy a lassú munkával szerzett gazdag rakományyal — a kikötőbe ért.

VI.

Abból tehát, hogy a szövetkezetek saját tagjaik hitelének, keresetének vagy gazdálkodásának előmozdítására alakulnak, nem következik az, — mint némelyek hiszik,²⁾ — hogy a szövet -

¹⁾ V. ö. Bernáth István.

²⁾ Így Nagy Ferenoz a Magyar Tudományos Akadémiában »A szövetkezetek alapelve«-ről tartott székfoglalójában azt a nézetet vallja, hogy »abból, miszerint a szövetkezetek saját tagjaik hitelének, keresetének vagy gazdálkodásának előmozdítására alakulnak, szükségképen az következik, hogy a szövetkezetek, ellentétben más kereseti társaságokkal, nem haszonra, nem nyereségre irányuló társaságok, alapelvük nem a nyereszkedés, hanem az önzetlenség, nem az egoizmus, mely csak a saját jólétével törődik, a máséval pedig legfeljebb annyiban, a mennyiben ez saját magának hasznos; hanem az altruizmus, mely nem arra irányul, hogy a saját, hanem arra, hogy másnak a boldogulását, mozdítsa elő«. (15. oldal 8. s köv. sorok.)

kezetek ellentétben más kereseti társaságokkal, nem haszonra, nem nyereségre irányuló társaságok és nem következik az sem, hogy a szövetkezetek alapelve: az önségély csupa önzetlenség, csupa altruizmus, mely nem arra irányul, hogy a saját, hanem arra, hogy a másnak a boldogulását mozdítsa elő.

A szövetkezeti közszellemet épp úgy nem lehet tiszta altruizmusnak, önzetlenségnek nevezni, mint a hogy nem lehet azt exkluzív egoizmusnak séta nevezni. Mert nevezzék bár ezt a közszellemet — mint Gierke Ottó mondja ^{v)} — az egoizmus egyik formájának, az egoizmusénak, mely felismerte, hogy az egyén, a ki magát, mint szövetkezeti tag, az egésznek alárendeli, mily sokszorosan visszanyeri azt, a mit mint egyén elveszít: mégis mindig fenmarad az a kvalitatív különbség az exkluzív önzés és a között a teljesen indokolt szövetkezeti törekvés között, mely következményképen a másokért való áldozatot és az egészért való odaadást maga után vonja és ez által a gazdasági életnek szociális és erkölcsi irányt ad.

Az a vélemény pedig, mely szerint a szövetkezeti önségély tiszta önzetlenség, tiszta altruizmus, mely kizárja a haszonra és nyereségre való törekvést, abból a tévedésből indul ki, hogy, mivel a szövetkezetek *saját* tagjaik hitelének, keresetének vagy gazdálkodásának előmozdítását czélozzák, ennél fogva a szövetkezetek üzletköre csak a *saját* tagjaira nézve van kijelölve, illetve korlátozva, a kiken a szövetkezetek nem nyereszkedhetnek.

Abból azonban, hogy a szövetkezetek célja a saját tagjaik hitelének, keresetének vagy gazdálkodásának előmozdítására irányul, abszolúte nem következik az, mintha a szövetkezetek üzletkezelésüket ki nem terjeszthetnék oly egyénekre is, a kik nem tartoznak tagjaik közé, feltéve, hogy az ezekkel kötött

¹ Gierke Ottó gyönyörűen fejezi ki ezt: das Deutsche Genossenschaftsrecht című munkája 1035. oldalán a következő szavakkal: »Man mag auch den Gemeinsinn als ein Form des Egoismus auffassen, — des Egoismus, der erkannt hat, wie das einem Ganzen untergeordnete Individuum als Vereinsglied vervielfältigt das zurückgewinnt, was es als Individuum verliert: immerhin bleibt ein qualitativer Unterschied zwischen der exklusiven Selbstsucht und einem gleichviel wie motivirten Streben, das ein Opfer für Andere und die Hingabe für ein Ganzes im Gefolge hat«.

üzletek *saját* tagjaik keresetének vagy gazdálkodásának előmozdítására szolgálnak. Valamint nem következik az sem, hogy a szövetkezetek saját tagjaikon való nyereszkesedés nélkül haszonra és nyereségre nem dolgozhatnak.

Ezt bizonyítja az, hogy a szövetkezetek törvényi szabályozása azok történetének és irodalmának megfelelőleg, a hitel- és fogyasztási szövetkezetek kivételével, a szövetkezeteket a haszonra és nyereségre vagy a spekulációra irányuló törekvésben sehol a világon nem korlátozza, hanem ellenkezőleg az összes szövetkezeti törvények szerint az alapszabályok szabadon intézkedhetnek a nyereségfelosztás módozatai felett.¹⁾

Ezen törvényes alapon állva, a produktív szövetkezeteknek, melyek közös számlára tárgyak előállítására és értékesítésére, vagy munkáknak megrendelésre való elvállalására alakulnak, célja mindig az, hogy az általuk előállított tárgyakat nemtagoknak eladva és az általuk nemtagoknak elvállalt munkákat teljesítve, ezektől megszerezzék munkájuk minden hasznát és nyereségét az arra spekuláló nagytőkés vállalkozókkal szemben. Sőt vannak distributív szövetkezetek is, melyek üzletkörüket nemtagokra is kiterjesztik, azaz nemtagoknak is eladva, nyereségre irányuló, azaz kereskedelmi üzletet folytatnak.

Azok a distributív szövetkezetek pedig, a melyek üzleti működésüket saját tagjaikra korlátozzák, noha üzletkezelésük nem is nyereségre, de minden esetben arra a gazdasági haszonra, előnyre irányul, hogy tagjaiknak gazdasági, fogyasztási vagy hitelszükségeit mennél jobban és olcsóbban kielégítve, azok kiadásait csökkentsék.

Mínthogy tehát úgy a részvénytársaságok, mint a szövetkezetek azon esetben is, ha üzletük nem nyereségre, hanem megtakarításra, a kiadások csökkentésére irányul, teljesen meg egyeznek abban, hogy céljuk *mindig gazdasági*: ennél fogva a részvénytársaságokban uralkodó exkluzív önzés és a vele szemben önvédelemre s önszegélyre irányuló szövetkezeti közszellem,

¹ V. Ö. a Magyar Kereskedelmi törvény 225. §-a és az 1898. XXIII. t.-cz. 13. §-a. Az 1889. évi német birodalmi szövetkezeti törvény 19. és 20. §§.

a való életnek megfelelő értelemben felfogva, a szövetkezeteket a részvénytársaságoktól lényegileg csak az által különbözteti meg, hogy míg a részvénytársaságok létalapja a tőke egyesülése azon célból, hogy a tőke uralkodjék; addig a szövetkezetek létalapja a személyek, mint gazdasági erők egyesülése azon célból, hogy a tőke felettük ne uralkodjék, hanem csak szolgáljon a tagok keresetének és gazdaságának előmozdítására. Azaz más szóval, míg a részvénytársasági vállalat közvetlen célja az, hogy a gazdasági erőket a tőke szolgátságába rendelve, a részvényeseknek mennél nagyobb nyereségosztalékot biztosítson; addig a szövetkezeti vállalat közvetlen célja az, hogy a benne egyesülő gazdasági erőket a tőke szolgátságából a gazdasági önállóság és az igazi szabadság légkörébe kiemelje és számukra megszerezze munkájuk minden hasznát és nyereségét, valamint a nagyüzem minden előnyét, a mit a szövetkezeti önségély nélkül tőlük a tőke elragad.

E célból a szövetkezeteket nem a *tőkeegyesítésre*, hanem a személyek gazdasági *erőegyesítésére* irányuló kötelem hozza létre. Ügy hogy míg a részvénytársaságokban a tőke, addig a szövetkezetekben a személyek képezik *az alkotó és fentartó elemet*, a mely mellett mindazonáltal a tőke vagy közvetlenül, vagy közvetve, mint hitelalap, a szövetkezetek által épp úgy nem nélkülözhető, mint a hogy részvénytársaságok nem nélkülözhetik a személyek közreműködését.

VII.

Ennek megfelelőleg a törvény a szövetkezetekben a személyeket nem csupán mint az egyesületi vagyon részeseit köti össze, miként a részvénytársaságokban, hanem összeköti az egymásért az összeség javára való szolidáris kötelezettséggel is. A szövetkezeti tagságot pedig ez által oly annyira személyhez köti, hogy azt — ellentétben a részvénytársasággal — a vagyoni jogi fogalom tárgyává tenni nem lehet.¹⁾

¹⁾ Gierke Ottó: das Deutsche Genossenschaftsrecht I. kötet, 1031. s köv. old.

A személyeket ekként összekötő szolidáris kötelem az, a mi az egymásért való áldozatot és az egészért való odaadást maga után vonva, a szövetkezeti életnek szociális és erkölcsi jel-leget ad.

A szövetkezetek célja és jogi szabályozása ekként világosan mutatja a szövetkezetek *szociális jelentőségét* és a gazdasági élet fejlődésére gyakorolt *erkölcsi hatását*.

VIII.

A szövetkezetek a bennök egyesülő különféle társadalmi osztályok közül a legnagyobb jelentőséggel bírnak azokra az osztályokra, a melyeknél az életfentartás legfőbb tényezője *a munka*. Ezek közé tartoznak nemcsak a tulajdonképeni mezőgazdasági és ipari bérmunkások, hanem a kisbirtokosok, kisiparosok és mindazok, a kiket a nagytőke és nagyüzem gazdasági önállóságuktól megfosztott, vagy önállóságuk megfosztásával fenyeget.

Napnapután látjuk, hogy az egyéni tulajdon és munka szabadsága mellett, de sőt a politikai jogok egyenlősége és általánossága mellett is, mindenütt mily félelmesen növekedik a tömeg felett a nagytőke uralma s mily ijesztően szaporodik a szegények arányszáma a gazdag tőkéssekkel szemben. Ez pedig annak a következménye, hogy a régi gazdasági szervezetek (úrbériség, czéhrendszer) felbomlásával nemcsak az abszolút vagyontalanok, hanem azok is, a kik a nagytőkészekhez viszonyítva, azaz relatíve vagyontalanok, teljesen izolálva, minden védelem és önállóság nélkül, úgy állanak a nagytőkészekkel szemben, mint azoknak pusztá eszközei.

A nagytőkének ezzel a korlátlan uralmával szemben egyedül a gazdasági erők egyesülése, asszociációja képes a kisebb gazdasági existenciák önállóságát megvédeni és biztosítani. A munkásosztályok egyedül erőiknek a szövetkezetekben való egyesítésével, közös érvényesítésével és értékesítésével képesek a nagytőkével szemben a maguk számára megszerezni a *produkcióban* a munkabér mellett az üzlet birtokát és nyereségét,

a disztribucióban és ökonómiában pedig a nagyüzemnek a kisüzem feletti előnyét.¹⁾

A szövetkezetek eme szociális feladatának és jelentőségének általános elismerése mellett a különböző nemzetek közt csak az irányban tértek el egyideig a vélemények, hogy vajjon a gazdasági erők egyesítése *egységes állami szervezéssel felülről*, vagy pedig *a szabad társulás útján alulról* az önszegély elve alapján történjék-e?

A latin népek és köztük különösen a francziák eleinte az első irányzatot követték. Ámde csakhamar rájöttek, hogy ez az irány nemcsak a várt siker reményével nem kecsegtet, hanem egyenesen az államszocializmusra és kommunizmusra vezet. Miért is ma már a francziák is elismerik, hogy »a szabad társulás az, a mely a jövő békés forradalmát megcsinálja; ez az, a mi az új világot előkészíti; ez a valódi formája a gazdasági szervezetnek; az idő és a szomszéd népek tapasztalatai szólnak mellette. Hasztalan tehát a földműveseket ábrándképekkel izgatni. Mondjuk ki nekik, hogy a számukra az üdvösség az egyesülésben van; szövetkezzenek, hogy maguknak megszerezzék a magot, a gépeket és hogy többet termeljenek és jobban vásároljanak; szövetkezzenek, hogy maguknak pénzt biztosítsanak, a mi minden mezőgazdasági és ipari vállalat idege«.

A latin nemzetektől eltérőleg a germán nemzetek kezdettől fogva azt a helyes nézetet vallották, mely szerint *egyedül a szabad társulás az, a mi a gazdasági élet függetlenségét és az állami rend fenntartását biztosítja*.

Az önszegély elvére alapított szabad társulás ugyanis, míg egyrésztől kizárja az állami kezdeményezést és alapítást, addig másrésztől az »önszegély«-t a vele együttműködő »államsegéllyel összeegyezteti és kiegészíti. Az állam tevékenysége ekként az országos lakosság szabad társulatainak vállvetett közreműködésével az egyén önerejére és felelősségérzetére támaszkodva, nemcsak a gazdasági élet fejlődését és függetlenségét, hanem

¹⁾ L. Huber V. A. »associatiók« fejezete a Bluntschli-féle német államtudományok szótárában I. kötet, 467. oldal.

azt is eredményezi, hogy minden egyes ember elsősorban maga lesz felelős a saját cselekedeteiért és mulasztásaiért.¹⁾

Miért is az önségélyre és önvédelmére irányuló szövetkezeti intézmény az egyedül biztos alap, a melyen a tőke és a munka közötti viszony rendezhető, a társadalmi rend fentartható és annak alapján a jövő gazdasági szervezete felépíthető lesz.

Ez az, a mi nemcsak a gazdasági élet, hanem az egész emberiség fejlődésének történetében a szövetkezeti intézményt korszakalkotóvá teszi.

¹⁾ L. Buehenberger Adolf: Agrarwesen und Agrarpolitik II. kötet, 504. oldal.

JOGÁLLAM

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

ÍRTA

DR. BALOGH ARTHUR

EGYETEMI TAXÁR, LEVELEZŐ TAG

(OLVASTA 1914. ÉVI JANUÁR HÓ 12-ÉN)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1914

Az ÁLLAM TUDOMÁNYÁT érdeklőleg nincs kifejezés, melynek többféle tartalmat adtak, melylyel különbözőbb fogalmakat igyekeztek volna kifejezni, mint a »jogállam« kitétel.

Midőn a XIX. század folyamán jelszóvá vált, osztozott a jelszavak közös sorsában, hogy csak úgy tudjuk tartalmukat biztosan meghatározni, ha ama törekvések célját ismerjük, melyek mögöttük foglaltatnak.¹⁾ A jogállamból is kimagyaráztak mindent. A jogállam nevében tiltakoznak a szabadságnak és egyenlőségnek, az alkotmányosságának minden megtámadása, az államhatalom önkénye ellen. A jogállam nevében követelik, hogy az állam a szerzett jogokat tisztelje, hogy az egyest a köz érdekében hozott különös áldozataiért kárpótolja stb.

Midőn a M. T. Akadémiának a kebelébe való fogadásért mély hálámot kifejezve helyemet e díszes testületben elfoglalnám, nem látszott érdektelennek értekezésem tárgyául azt a kérdést választanom: hogyan s mily különböző tartalommal fejlődött ki a jogállam fogalma, az államnak minő alakja az, melyet ma a jogállam műszóval kifejezni akarunk s vájjon a mai modern állam átlagtypusa megfelel-e mindama követelményeknek, melyeket e fogalomhoz fűzünk, vájjon nemcsak eszmény-e az ma még, melynek megvalósításához az önálló életüket a maguk módja, sajátos felfogása szerint berendező emberegészek: a nemzetek még nem voltak képesek eljutni, melynek megvalósítása tehát az állami életük folytonos tökéletesedésén fáradozó nemzeteknek a jövőbeni feladata.²⁾

¹ M. TUD. AKAD. ÉRTEK. A TÁRS.-TUD. KÖR. XIV. K. 8. SZ.

I.

Mióta az állammal az emberi gondolkozás foglalkozik, állam és jog egymástól elválaszthatlan fogalmakként jelentkeznek. Ha az állam az emberi összlét szervezete, rendező elvét: a jogot nem nélkülözheti.

Ezért nem csodálkozhatunk, ha az államról adott meghatározásokban a jogot kezdettől fogva többnyire feltaláljuk.³⁾ Ép úgy azon nem, hogy a modern alkotmányok közül nem egy, midőn az államcélzt bevezetőleg fő vonásokban körülírja, itt elsősorban a jog (és igazság) megvalósítását (és a jog védelmét) említi.⁴⁾

A mily természetesnek, mellőzhetlennek látszik, hogy az állam a jogot megalkossa, ép úgy hangsúlyozva látjuk mindenkor a jog fentartását, a törvények uralmát. Ha az állam nem lehet el jog nélkül, a jog viszont nem létezhet megvalósulása nélkül s ezt csak az állam adhatja meg.

Állam és jog tehát elválaszthatlanok, egymást feltételezők. A jog miként előállása, célja, tartalma, a megvalósulása (jogvédelem) tekintetében előálló különbségek adják az állam különböző típusait, a mint már Aristoteles államformatanában ebből indul ki.

Midőn a tudomány az államot a »jogi« jelzővel ruhazza fel, tehát az általa alkotott és fentartott rendező elvet teszi jellemzőjévé, az államot vagy a jog miként előállása, vagy ennek célja, tartalma, vagy megvalósulása szempontjából akarja jellemezni, miből a »jogállam« különböző értelme áll elő.

Tényleg ily különböző felfogással merül fel a jogállam fogalma s ha a Stein⁵⁾ és Gneist⁵¹⁾ által igen érdemetlenül kiemelt (mert a jogállam fogalmát egészen határozatlanná tevő), a többiekén teljesen kívül eső Mohi-féle⁶⁾ felfogástól eltekintünk, annak az idők folyamán háromféle értelmét különböztethetjük meg.

Jogállamnak nevezik az államot, mely a jogot megalkotja és fentartja. Miután azonban ez tulajdonképen semmit se mond, mert – eltekintve attól, hogy tisztán a hatalmon és önkényen

nyugvó államszervezet lehetetlen s jog nélküli öszslét nem állam – minden attól függ, hogy mi a jog tartalma, ennélfogva a jog megalkotása és fenntartása tulaj don képen csak a jog céljával, az államczéllal kapcsolatban nyeri meg valódi értelmét. A jogállam első felfogása tényleg az államczéllból indul ki, ezt jelöli meg, midön az államot jogi jelzővel illeti. Jogállam az az állam, melynek egyedüli célja a jog, mint a biztonság, rendfenntartás eszköze.

A jogállam további felfogásában már nem az államcél mérvadó, hanem az egyesnek a jog előállításában való része s az államhatalom alul bizonyos körben kivettsége, a jogállam egyszerűen az alkotmányos államot jelenti.

Végül – jogállam a joguralmat minden téren megvalósító, közhatalmi működésében önmagát is a jog alá helyező, vagyis a közjogokat is bírói védelemben részesítő állam.

A jogállamnak mind a három felfogása a németeknél fejlődik ki.

II.

A jognak kizárólagos államczéllá tétele részint az államnak a biztonság szükségessége folytán szerződösszerű keletkezéséből fa társadalmi szerződés tanának írői már a XVII. századtól), részint az absolutismussal (Locke), részint az államnak mindenbe avatkozásával szembeni ellenhatásként (Humboldt, Schlöser, Fichte, Feuerbach, Schmak, Kant) áll elő.

lia az egyes csak abból a szükségből lép az állami létbe, mert különben biztonságát nem érhetné el, természetes, hogy (a mint ezt az egyes eredeti, természetes jogait a társadalmi szerződésben is fenntartó ezen irány Hobbesszel szemben állítja) eredeti jogaiból csak annyit fog átengedni az államnak, a mennyi épen szükséges arra, hogy biztonsága megvalósítható legyen, miből az állami hatáskörből mindannak KIZ3r3S3 következik, mi nem a biztonságot czélozza.

Mindjárt a Bill of Rights után a Stuart-ok absolutismussával szemben állítja fel Locke ⁷⁾ a tételt, hogy az állam célja az egyes életének, szabadságának és birtokának megvédése.

A rendőrállamnak^{7a)} az egyéniséget természetszerű sphaerájában elnyomó mindenbe avatkozásával szemben lép fel végül a németeknél Humboldt-tói kezdve az államcélznak kizárólag a jogfenntartásba helyezése.⁸⁾

E felfogás szerint az államnak az a szánalmas szerep jut, hogy csak az élet és vagyon biztosító intézete legyen, hogy megakadályozza és büntesse a bűntetteket és a mint ezen irány egyik későbbi képviselője: Spencer kifejezi, a szerződések betartására ügyeljen. Nem csodálkozhatunk ezen, hiszen már Locke szerint az állam az élet és szabadság biztosítása mellett a magántulajdon megvédése céljából alakul.

Ez az irány a pusztán jogfenntartási államcélban a szabadság megvalósulásának egyetlen módját látja s az államcélz ily körülhatárolása által azt teljesen biztosítottak hiszi is.

Az egyes szabadságát ugyanis vagy más egyesek, vagy az állam veszélyeztetheti. Előbbi veszélylyel szemben megvéd az állam, ha az egyesek mindennemű megtámadásait bünteti és a jogi forgalom akadálytalanságáról gondoskodik. Az állammal szemben pedig ezen felfogás szerint a szabadság biztosítva van, ha a kormányzat csak a legszűkebb térre szorítkozik, mert az egyén szabadságát az állam részéről a közjó megvalósítására való hivatkozással történő túlkormányzás veszélyezteti.

Hogyan legyen azonban megóva az egyes szabadsága, ha az így felfogott, pusztán jogfenntartó állam maga sértené meg mégis az egyes jogait, az erre való felelettel ez az irány teljesen adós maradt.⁹⁾ Mert az ellenállási jogot, mely főleg ezen irány korábbi szakai eszmekörében egyedül szóba jöhető védelem az egyes kezében, általánosan el nem ismerik.¹⁰⁾

Ezt a pusztán jogfenntartási célt szolgáló államot – melynek a jóléti állammal szemben mindenesetre megvan az a fölénye, hogy vezérelvévé legalább egy felismerhető, reális tényezőt tesz: az egyéniséget, míg a másik irány az abszolút objectív mértékkel egyáltalán nem mérhető jólét utáni törekvésben áll – az elméletben kifejtői sohasem nevezték jogállamnak. A későbbi német elmélet adta neki a jogállam nevet, teolelogikusan határozva meg az államot és a jogállamnak ezt az értelmét is mind máig megtartotta.¹¹⁾ Ily értelemben nevezik jogállamnak a középkori államot, mely egyéni viszonyok complexuma

s melynek feladata ezen egyéni jogok oltalmában: a bíraskodásban merül ki.

A pusztán jogfenntartási célú államra¹²⁾ a »jogállam« semmi esetre se \olt találó elnevezés, mert ha az állam célja tisztán a jogrend fenntartása, ez, mint láttuk, magában mit sem fejez ki, minden attól függően, mi a jog tartalma és így ez a jogállam tulajdonképeni értelmét csak úgy nyeri meg, ha benne a jog csak az egyén biztonságát célzó jogot jelenti. Vagyis ez a jogállam (Rechtsstaat) csak a jóléti állammal (Wohlfahrtsstaat) szembeállítva nyeri meg valódi értelmét. De e mellett ha az állam célja pusztán a jogrend, ennek megvalósítása, mint az egyén biztonságának eszköze, a jogmegvalósításnak meg kell történni minden irányban, az egyén biztonsága az állammal szemben is megvalósítandó, vagyis jogai az állammal szemben is megvédendők. Ezt azonban ez a jogállam épen nem kívánta.

A jogállam ezen fogalma s a mai jogállam a szabadság fogalma által függenek össze, de igazán csak külsőleg, látszólag, mert hisz épen a szabadságot fogja fel a kettő nagyon eltérően.

A jogállam első felfogása szerint az állam célja egyedül a jog. biztonság, mert ezen túlmenőleg az egyes szabadságát veszélyezteti. Ha a pusztán jogfenntartási állam megvalósulhatna - mert mint Pulszky találóan mondja: a jogfenntartási cél-elmélet az összetes társadalmi jelenségekkel valójában minden kapcsolaton kívül helyezkedik¹³⁾ - az ily állam szükségképen a mai értelemben vett jogállam is lenne, nem lévén a jogfenntartáson túlmenő működési köre, melylyel az egyes jogait sértheti.¹⁴⁾ A szabadság a mai jogállamnak is mellőzhetlen eleme, hisz épen általa valósul meg a szabad ember eszméje a maga teljességében. Csakhogy a mai jogállam - s ez az, miben lényegesen különböznek - a szabadságot nem az állami hatáskörnek pusztán a rendfenntartásra szorításában, hanem annak az összes szolidáris érdekekre kiterjedése mellett az egyesnek az államhatalommal szemben is megvédett állásában, látja.

III.

A jogállam második értelme szerint egyszerűen az alkotmányos államot jelenti.¹⁵⁾ A német racionalismus, liberalismus, alkotmányos irányzat írói a XIX. század elején adják neki a jogállam nevet.¹⁶⁾ A jogállam ezen felfogása az előbbivel szintén a szabadság eszméje által függ össze, de szintén csak külsőleg, mert a szabadságot más értelemben veszi, összefügg azonban az előbbivel tartalmilag is, mert szintén megvan benne az irányzat, az állam célját csak a jogfenntartásra szorítani.¹⁶⁾

A XVIII. század végén az absolut fejedelmi hatalom is túlélte magát, miután munkáját az állami egység létrehozása körül elvégezte. A francia forradalom hatása alatt létre jő a continensen is az alkotmányos állam, mely eddig csak a fejedelem személyében összpontosuló államhatalomba az egész társadalmat beveszi és így azt magasabb erkölcsi tartalommal tölti meg.

Az új államnak is vezérelve a szabadság. De már nemcsak az egyénnek, hanem a köznek is szabadsága. A szabadság pedig a maga egészében, mindkét alakjában biztosítva van, ha az »alkotmány« megvalósul. Ennek a szabadság palládiumaként tekintett alkotmánynak határozott tartalma van: az alapjogok elismerése, a népképviselet, az adó- és újonczmegszavazási jog, a miniszterek felelőssége. Ennyi mindenestre, de ennél több nem is kell a szabadság teljes biztosítására. Ezt vallják a német liberálisok, de ezt vallj az, a kire az alkotmányos állam tana tulajdonképen a közfelfogásban visszamegy: Montesquieu¹⁷⁾ és a német alkotmányos irányzatnak időrendileg legközelebbi nagy tekintélye: Constant¹⁸⁾ is.

Hogy az egyes a kellő jogi határokon túlmenő államhatalomgyakorlással szemben is valódi jogotalom által biztosítva legyen, ezt hiába keressük az alkotmányos állam leltárában foglalt intézmények között, ez az ő programjukban nincsen, alkotmányuknak nem tartalma. A hatalommal való visszaélés ellen elegendő az a garancia, mely a sérelememelési, panaszjogban, komolyabb esetekben a minisztereknek vád alá helyezésében rejlik. Miután azonban nemcsak a miniszter, hanem az alsóbb

közigazgatási szervek is eljárhatnak önkényesen, legyen ugyan védelem, de ezt csakis a közigazgatás maga adja meg, jogot szolgáltatván – mint mondák – a közigazgatás alapelvei szerint«.¹⁹⁾

Pedig valójában az alkotmányos állam theoriája nem járt messze a mai értelemben vett jogállamtól. Az alapjogok által világosan elismerte az egyesnek az államhatalom által nem sérthető jogsphaeráját. De egyfelől azt hitte, hogy az alapjogoknak az alkotmányban való kijelentése által azok már valóban is biztosítva vannak az államban, másfelől az alapjogokban rejlő mély gondolatot, az államhatalom jogi határainak gondolatát nem vitte tovább, nem általánosította, bár a törvények uralmát folyton hirdeti.²⁰⁾

A német alkotmányos államtheoria, mely a jogállamot az alkotmányos állammal azonosította, az egyes szabadságát csak az alkotmányban látja; azt az állammal szemben csak nagyjában igyekszik biztosítani, nem az egész vonalon, a részletekben; előtte csak a nagy alkotmányi sérelmek, az ezek ellen szolgáló rendkívüli, mozgásba nehezen helyezhető intézmények (adó- és újonczmegtagadás, miniszterek vád alá helyezése) állanak. Az államhatalomnak a mindennapi életben lehetséges sérelmeivel szemben más eszközt nem ismer annál, melyet már a középkori állambölceselet felállított, hogy t. i. az egyes csak törvényszerű engedelmességgel tartozik s a jogtalansággal szemben ellenállhat. Az ellenállási jognak ultima ratio-ként odaállítása azonban mi egyéb annak beismerésénél, hogy az egyes és az államhatalom conflictusa a jogon belül el nem intézhető s így a kérdés a jog teréről az erőszak terére helyeztetik át.

Az alkotmányos állam még nem a jogállam. Átmenet az elméletben az államnak korábbi természetjogi alapon való felépítése, a gyakorlatban az absolutismus vagy csak rendileg korlátolt fejedelmi hatalom és a jogállam között. A jogállam az ember eszméjének megfelelő jog uralma minden emberi életviszonyban s így más, mint alkotmányos állani²¹⁾ nem lehet. Nem lehet azért, mert elvégre a joguralom minden emberi életviszonyban elképzelhető absolut államban is, de az nem lenne az ember eszméjének megfelelő, vagyis az egyesek önmeghatározó képessége alapján létrejött jog uralma. A miben a jog-

állam az alkotmányos államon túlmegy, az az egyes és állam viszonyának az a felfogása, mely által az államnak ez a typusa összes előzményeitől lényegesen különbözik, mely által valóban az államnak addig nem létezett, egészen új alakja állt elő.

IV.

A jogállamnak az a felfogása, melyben a jog nem az államnak célját jelenti, hanem a módot, mely szerint az megvalósul (Stahl); az a felfogása, mely szerint az oly állam, melyben a jog minden viszonyban, tehát a közviszonyokban is, uralkodik, melyben maga az állam is cselekvését a jog alá helyezi, a mennyiben annak az objectiv jogszabályokkal megegyezése bírói megállapítás tárgyává tétetik, – szintén a németeknél születik meg a XIX. század elején. Náluk válik jelszóvá a tudományban, publicisticában mint a magasabb színvonalú állami lét követelese.²²⁾

Miért épen náluk? Miért nem Angliában vagy a francziáknál?

Ennek magyarázata az, hogy Angliában megvan a jogállam, azt nem kell kívánni. A francziák a XVIII. század végének nagy átalakulásai közepette se tudtak annak tudatára emelkedni. A németeknél ellenben a XIX. század elejéig jog szerint fennállónak tekintik a jogállamot, csak akkor látják veszendőbe menni, ez időtől lesz aztán a törekvés tárgya.

Angliában a jogegyenlőségi és ezen egyenlő jogokat oltalmazó állam alapját már a Magna Charta veti meg, mely nem egyes rendeknek adja meg a szabadságot, hanem ezt s ennek egyforma védelmét minden állampolgárnak biztosítja. Nem is új jogot alkot, hanem csak az ország meglévő közönséges jogának (Common Law) fenntartása, megerősítése.

Angliában is a királyi hatalom alkotja meg a közigazgatást, láttatja el azt hivatalnokaival, míg a XIV. században a végrehajtó hatalmi jogoknak a gróf sági és városi közönségekre ruházásával az önkormányzat alapja vettetik meg. De náluk a királyi hatalom nem válhatott oly uralkodóvá a közigazgatásban, mint a szárazföldön a XVI. századtól a közigazgatást kizárólag uraló

rendeletei által. Ezt megakadályozta a Common Law-nak az államkeletkezés idejére visszamenő szerepe, az a felfogás, hogy az ország közönséges joga kivételt nem ismerő, általános szabály az általa rendezett összes életviszonyokra, mely alul az államhatalom gyakorlása sincsen kivéve. A Common Law általános jogi norma és korlát, korlátja az tehát a királyi hatalomnak is. Alá van annak vetve a végrehajtó hatalom gyakorlása is és miután az ország közönséges jogának őrei a bíróságok, a jogi határokon túlmenő államhatalomgyakorlás, a közigazgatás eljárása is megtámadható a polgár által a bíróság előtt. Ez az ország közönséges jogának souverain uralma, a közönséges jognak és közönséges bíróságoknak feltétlen érvényesülése (the Rule of Law.²³⁾

A közigazgatásnak a bíróság alá rendelése a jogszerűség szempontjából annál természetesebb fejlemény volt náluk, mert a beligazgatás, a békebírói közigazgatás, eredetileg mint rendészeti hatalomgyakorlás jelentkezik, jurisdiction-t foglal magában és a büntető jogszolgáltatással rokon természetű. Mint ilyen szükségképen a bírói hatalom alatt áll.

Igaz, hogy a Stuart-ok alkotmányellenes törekvései nemcsak absolut, centralisált irányú közigazgatás létrehozására irányulnak, hanem a bírói szervezetet is megrontják. A királyi főhivatalnokokat magában foglaló Privy Council-nak egy külön bizottságaként megalakul a csillagkamara (Star Chamber), mely eleinte csak mint külön büntetőbíróság szerepel a király által hozzáutalt bűnügyekben, de csakhamar mint az állam közigazgatási főhatósága jelentkezik. Az alkotmányellenes törekvések azonban hajótörést szenvednek a parlament hatalmán, a csillagkamara eltörltetik, a minisztereknek a közigazgatási jogviták eldöntésére eddig fennállott hatósága megszűnik s ennek helyébe kizárólag a főbíróság (Court of Kings Bench) ítélkezése lép.

Ez időtől alapelve, hogy egyfelől a közigazgatási actusok csak szoros törvényes határozmány alapján jöhetnek létre, másfelől, hogy azok az ország rendes bíróságai előtt a jogszerűség szempontjából megtámadhatók és csakis ezek által bírálhatók felül.²⁴⁾

Miután a Common Law uralma a jognak általában egységét is jelenti, náluk valami különleges természetű közigazga-

tási jog ki nem fejlődhetett.²⁵⁾ Ilyennek elismerése egyenesen alkotmányuk alapelveivel ellenkezne. A jogszabály belső természetében, egyenlő értékében nincs különbség akár a polgárok egymás közti viszonyait rendezi az, akár ezeknek a közhatalomhoz való viszonyát.²⁶⁾

Angliában a XIX. század elején megvan a jogállam abban az értelemben, hogy az egyes a jogsértő közigazgatási intézkedéssel szemben is jogi védelemben részesül, mert az angol fel fogás szerint a hol jog van, nem hiányozhat annak sérelem esetén orvoslása sem.

Igaz, hogy ezt a jogvédelmet csak a felső fokon adják meg a közigazgatási szervezeten kívül álló hatóságok, a főbíró-ságok,²⁷⁾ az alsó fokon ugyanazon szervekre²⁸⁾ bízott a bírás-kodás, kik az activ közigazgatást ellátják. De Angliában a közigazgatás és bíraskodás szervezeti elkülönítését teljesen nem vitték keresztül, a békebírákban közigazgatási és bírói funkciók egyesültek, a közigazgatás csak mintegy bírói formák közt mozgó jogszabályalkalmazás. (Bírói hatáskörüik ma is nagyobb terjedelmű, mint a közigazgatási.) A kormányval szembeni füg-getlenségük kizárta, hogy általa a pártérdekek szerint befolyásol-tassanak. Kétségtelen, hogy Anglia annál fogva, hogy a közigaz-gatási hatóságok jogsértő eljárása ellen az egyes végső fokon a főtörvényszékeknél kereshet jogi védelmet, tehát mint Gneist rendszerezte, a közigazgatási szervezetben rejlő adminisztratív ellenőrzés és a parlamenti ellenőrzés mellett a közigazgatási intézkedések bírói ellenőrzése is létesítve van, jogállam már ez időben. A jogállamot a forradalom óta nem kellett köve-telni, mert az megvolt, ha az angol alkotmánynak a XVIII. században a szárazföldön nagy felfedezője és népszerűsítője: Montesquieu előtt az angol államnak épen ez a nevezetes vonása teljesen ismeretlen maradt is és így arról a többi Euró-pának számot nem adhatott.²⁹⁾ Az angolok nem kérkedtek jog-államukkal, ők csak a joguralomról általában, az ország álta-lános jogát megillető fenségéről, mint alkotmányuknak egyik alapelvéről beszéltek, mely – mint egyik népszerű írójuk ki-fejezi³⁰⁾ – e vonatkozásban azt jelenti, hogy minden ember a rendes bíróságok kezelte közönséges jog alá tartozik és e rész-ben a közigazgatás sem foglal el valami kivételes állást.

Viszont azok, a kinnél a közigazgatási viszonyokból eredő jogok védelme megvolt ugyan már a XIX. század elején, de sajátos felfogásuk szerint: a francziák nem hivatkozhattak a jogállamra, mert az valóban nem volt meg náluk ma sincsen meg.

A mi e részben őket jellemzi, t. i. a közigazgatás eljárásának a bíróságok alul kivonása, azt nem a forradalom teremtette meg, a mint ezt a francia administratív justitiának a XIX. század elején a németeknél ellenzői állították. A XVIII. századvégi francia törvényhozás egyszerűen a régi uralomtól a XVI. és XVII. században megteremtett intézményeket vette át. A közigazgatási működésnek a bírói megítélés aluli kivonása és a közigazgatás központosítása, ez ama két intézmény, melyet alkotmányuknak minden változtatása mellett is mind máig a legnagyobb szívóssággal fenntartottak. Ez mutatja, hogy intézmények mily nagy állandóságra tudnak szert tenni az állam társadalmi alapjaiban létrejövő mélyreható változások mellett is, ha az érdekek, melyeket szolgálnak, nem változnak.

A francia királyság a hűbériséggel szemben már a XII. századtól kezd önálló hatalommá válni. Szervezi a közigazgatást, ennek útja azonban egészen ellentétes azzal, melyet Angliában vett. Míg itt a királyság nem tudja megakadályozni az önkormányzat kifejlődését, a francziáknál a királyi hatalom mindinkább kiveszi a közigazgatást a rendi önkormányzat kezéből és saját szerveire bizza, abból a társadalmi elemeket teljesen kizárja.

A XVI. században a királyi hatalom absolut és centralisált volta teljessé válik. A beligazgatás növekedő feladatait a királyság hatalmának egyenesen alárendelt, egyedül tőle függő szerveivel, az intendánsokkal látta el, míg a közigazgatás főhatósága, egyben közigazgatási jogvitákban is döntő főszerv a királyi tanács (conseil du roi), de az intendánsok hatásköre is mindinkább kibővül a közigazgatási jogviták eldöntésével.

A francia közigazgatási jognak máig fenntartott alapelve, mely szerint az egyes vitathatja ugyan a közigazgatási intézkedés jogszerűségét, de ennek bírója nem a bíróság, hanem csakis maga a közigazgatás, már a XVII. század elején megvan.

De ugyancsak megvan már a királyság alatt a közigazgatás

szerveinek az a kivételes állása, melyet ma »a közigazgatási szervek alkotmányos védelmé«-nek neveznek.

A királyság alatt az egész közigazgatási szervezet egy feltétlenül engedelmeskedő hadsereg. Ellenben a bíróság, a parlamentek – főleg a bírói állásoknak adásvétel útján való megszerezhetése következtében – a királysággal szemben is önálló hatalom, a jogvédelem független eszköze. A királyságnak feltétlenül alárendelt közigazgatási hadsereg, ha az egyesek jogait sérti, a parlamentekkel találja magát szemben. A királyság azonban hű seregének védelmére siet. Erre szolgál a fenntartott igazságszolgáltatás (justice retenue), az, hogy bizonyos ügyeket magához vonhat (évocation). A közigazgatási jogvitás ügyeket tehát kiveszik a parlamentek hatásköre alul s azokat a király magukhoz a közigazgatási szervekhez utalja, melyektől az államtanácshoz, vagyis ugyancsak a közigazgatáshoz lehet felebbezni.

Midőn az uralomra jutó harmadik rend az egész régi királyságnak véget vet, minden kiváltságot megszüntet, de a közigazgatás kiváltságos állását meghagyja változatlanul.

A XVIII. századvégi francia államfelfogás, melyet máig megtartottak, a nemzet-, majd a népsouverainitás mezébe öltöztetett kiadása a közigazgatásban megnyilvánuló államhatalom római értelemben vett mindenhatóságának, bírói ítélet alul kivettségének,³¹⁾ a mint hogy közigazgatási joguk egyéb tekintetben is ma is tele van római jogi reminiscenciákkal.

A római jogból vett alapfogalmak, intézmények vitetnek át egész más térre; vétetnek ki tisztán magánjogi jellegű viszonyok feletti perek a közönséges bíróságok hatásköréből és azok tárájává, mihelyt az egyik fél a közigazgatás, ez utóbbi tétetik.³²⁾ Mert ezek ugyan magánjogi jellegűek, de összefüggenek a közérdekkel, melyet szerintök csak a közigazgatás méltányolhat, Elég e részben a domain public, a contrat administratif, marchés administratifs, concession de travaux publics, vente administrative, servitudes établies pour l'utilité publique-féle, semmi más közigazgatási jogban nem található sajátos intézményekre utalunk, melyeknek megértése a nem francia közigazgatási eszmekörben felnőtt embernek nem könnyű dolog.

Minden souverainitás a nemzeté, mely azonban azt csak átruházás útján gyakorolhatja.³³⁾ A király voltaképen nem

souverain, csak a souverain nemzet szolgája szorosan meghatározott jogkörben. A törvényhozó hatalom sem souverain, mert az emberjogok deklarációja kimondja, hogy mire nincsen »joga« és nem alkothat oly törvényt, mely a polgárnak »természetes és polgári jogait« megtámadná.³⁴⁾ Tehát Rousseau tanát a közakarathoz csatlakozhatatlansága és korlátlanlansága tekintetében³⁵⁾ nem ismerik el. A souverain akarat nem mindenható, nem csatlakozhatlan keletkezésében, de igenis azzá válik megvalósulásának mozzanatában, mert a közigazgatás működésének bírója csak önmaga lehet.³⁶⁾

A hogyan a francziák a XVIII. század végén a közigazgatást felfogják, az az imperium-ra vonatkozó római jogi tanoknak a régi uralomtól átvett maradványokon teljes megvalósítása.

Nevezetesen a mit a közigazgatási szervek védelmére alkotnak, nem más, mint új jogi formába öltöztetése a királyság által a justice retenue és droit d'évocation alapján a királyi hivatalnokok javára, a parlamentekkel szemben gyakorolt védelemnek.

A francziák mondják ki legelőször a közigazgatás és bíráskodás elválasztását. Ez az elválasztás azonban éppen nem azt jelenti, hogy már most mindennemű jogviták csakis a bírósághoz tartoznak. Sőt éppen ennek ellenkezőjét jelenti: hogy bizonyos jogviták egyenesen elvonatnak a bíróságoktól.

Az államhatalmak elválasztása elvének czégére alatt, de a valóságban azért, mert a forradalmi irányzat nem bízott a független bíróságban, sőt ebben a régi rend támaszait látta,³⁷⁾ mondja ki a francia törvényhozás, hogy a bírói functio különböző és mindenkorra elválasztott a közigazgatástól. A bírák büntetés terhe mellett semmi módon nem avatkozhatnak a közigazgatás menetébe, sem annak szerveit közigazgatási működésük miatt maguk elé nem idézhetik.³⁸⁾ Semmi módon, tehát nem is ítélezhetnek a közigazgatás actusai felett.

A francia alkotmányozó gyűlés Locke és főleg Montesajiiu államhatalom-elválasztási tanának hatása alatt áll. Félő gondtal örködik ennek megtartása felett, mert ez a szabadság fő biztosítója. De az államhatalmak elválasztásának elve náluk különös felfogással jelenik meg. Az nem sértette szerintük az elvet, hogy a parlamentet egyes concret jogvitás esetekben is döntővé

tették holott ez által – daczára a hangzatos kijelentéseknek az államhatalmak elválasztására vonatkozólag – a törvényhozó és bírói hatalmat teljesen összezavarták.³⁹⁾ Abban se látták az elv megsértését, hogy a bíróságok határozhassanak a rendeletek törvényessége felett, holott ezek is végrehajtó hatalmi actusok,⁴⁰⁾ továbbá egyes közigazgatási intézkedések jogszerűsége felett is, ha büntetés kiszabásáról van szó. Azt az alapelvet azonban, hogy a bíróságok nem ítéhetnek általában a közigazgatási intézkedések felett, a mint mondják: a közigazgatás önállósága,⁴¹⁾ az államhatalmak elválasztásának tana alapján tartják fenn továbbra is.⁴²⁾ Mi ennek az oka?

A valódi okot láttuk.

Az egyéni szabadság oly fennen hangoztatott elve nevében a bíróságot külön államhatalmi ággá kellett tenni,⁴³⁾ a bíróságok függetlenségét kimondani.⁴⁴⁾ Nehogy azonban a bírói függetlenség ártalmára lehessen az uralomra jutó társadalmi osztály törekvéseinek, ki kellett zárni a bírói hatalmat oly esetekben, midőn az államnak, illetve az azt képviselő társadalmi osztálynak érdeke forgott szóban.⁴⁵⁾ Hozzájárult ehhez az a másik főszempont, hogy a független bíróság ítélkezése által a közigazgatás intézkedései felett a közigazgatásnak sikeres, gyors működésre képességét látták semmivé téve, melyet annak a nagyfokú központosítás biztosított.

E politikai szempontok mellett azonban kétségkívül az államhatalmak elválasztásának Montesquieu-féle elve is alkalmas lepel volt nekik, melybe igazi céljaikat burkolhatták.

Montesquieu ugyanis – miután, a mint láttuk, az angol közigazgatási bíraskodásról sejtelve sem volt – bírói hatalom alatt csak azt az állami működést érti, mely a büntetteket bünteti és a polgárok közti jogvitákat elintézi.⁴⁶⁾ Közjogi viták elintézése nála nem tartozik a bírói hatalomhoz. Így fogja fel a bíraskodást a nemzetgyűlés is, bár javasoltattott, hogy a rendes bíróságok hatásköre a közigazgatási jogvitákra is kiterjesztessék,⁴⁷⁾ más oldalról ismét, hogy bírói jellegű közigazgatási bíróságok állíttassanak fel.⁴⁸⁾

Az így felfogott bírói hatalomnak és a végrehajtó hatalomnak elválasztása pedig a nemzetgyűlés szerint azt jelenti, hogy mindkettő független egymástól. A közigazgatás függetlensége

tehát azt, hogy intézkedései felett a bíróságok nem ítélezhetnek. A közigazgatás azonban bíraskodhat saját maga felett. Világos, hogy ez az államhatalmaknak csak a francia felfogás szerint elválasztása, valóban a két hatalom egyesítése a közigazgatás kezében.

A közigazgatási intézkedések feletti ítékezés a közigazgatáshoz tartozik. A nemzetgyűlés azt a *Directoire de district* és a *département-ra* bízta, mely utóbbi végső fokon határoz. A köztársaság VIII. évebeli alkotmány (*frimaire 22.*) az államtanácsot állítja fel, mely a közigazgatási jogvitákban végső fokon határoz. Majd szervezik a *prefecturai tanácsot* (a köztársaság VIII. évebeli, *pluviôse 28-iki törvény*) és az állami számvevőszéket (*Cour des comptes*) élethossziglan kinevezett, elmozdíthatlan tagjkkal (1807 szept. 16-iki törvény). A *prefecturai tanácsok* tagjai nem voltak bírói jellegű szervek, a mint hogy ma sem azok, függenek a kormánytól és bármikor elbocsáthatók. Az államtanácsot szervező alkotmány annak tagjait eredetileg elmozdíthatlanokká tette; úgy látszik tehát, legalább a felső fokon eleget tettek a független bírói ítékezés követelményeinek. Csak-hogy az államtanácsot eredetileg nem ruházták fel önállóan döntő hatáskörrel, mert akár mint felelősségi fórum, akár mint semmitőszék járt el, csak véleményt (*avis*) nyilvánít, mely határozattá csak akkor válik, ha ezt az államfő *décret* formájában megerősíti. Ez tehát tisztára a régi *justice retenue* más formában, melyet az újjáalakult Franciaország épen úgy megtartott, mint a törvényen kívül, a felett álló *intendants*okat a *préfet*-ek formájában.

Ha hozzáveszszük a közigazgatási önbíraskodás fenntartásához azt, hogy már a köztársaság VIII. évebeli (*frimaire 22-iki*) alkotmány 75. cikke létesítette a hivatalnokok védelmét (*garantie constitutionnelle des fonctionnaires*), amennyiben a közigazgatási szerveknek (*agents du gouvernement*) személyes feleletre vonása a bíróságok előtt csak úgy volt lehetséges, ha erre az államtanács előzetes engedélyt adott; ha hozzáveszszük, hogy a *Code pénal* 114. cikke mentesíti a hivatalnokot minden személyes büntetőjogi felelősség alul, ha hivatali felsőbbségének hatáskörében adott utasítására járt el, melynek engedelmeskedni

tartozott; végül ha hozzáveszszük azt, hogy a közigazgatás és a bíraskodás közti hatásköri összeütközések felett (conflits d'attributions) eredetileg maga a kormány döntött, majd az államtanács felállításával az ily viták eldöntése is hozzá tartozott – minek szintén megvan előzménye a régi uralom alatt a királyi tanács hasonló hatáskörében – azonban e vitákban is az államtanács ép úgy nem bírt önállóan döntő hatáskörrel, mint a közigazgatási jogvitákban, tehát ez is a justice retenue-nek egy további esete volt – látjuk, hogy a közigazgatásban felmerülő összes jogviták felett maguk a végrehajtó hatalmi szervek ítélkeztek. Fenntartott tehát az ancien régime-nek az az alapelve egész terjedelmében, hogy a közigazgatás által jogai-ban sértett egyes sohase veheti igénybe a rendes bíróságokat, hanem csak a végrehajtó hatalomtól nyerhet orvoslást. Ily körülmények közt nincs mit csodálkoznunk azon, hogy a francziák a XVIII. század végén és a XIX., század elején a jogállammal nem dicsekedhettek, – a mint ezt ma se tehetik – náluk a jogállam fogalma nem keletkezhetett.

A francia felfogás az egyéni szabadságot minden irányban védendőnek találta, csak épen a közigazgatással szemben nem, ezt feláldozta politikai, érdekeknek. A közigazgatási jogoknak ama nem bírói védelmét mely náluk a XVIII. század végén helyet foglalt, teljesen kielégítőnek találta.⁴⁹⁾ Az elméletnek szórványosan ellentétes iránya nem tudja megingatni az alkotmányozó gyűlés által lerakott alapokat, az államhatalmak elválasztásának Montesquieu-féle elvével való machinatiót. Általános jelszavá nem válik a közigazgatástól függetlenül szervezett közigazgatási jogvédelem követelése. Sőt a későbbi tudomány-nak, csekély kivétellel, minden fejtörése rendszerük igazolására irányul.

A francziáknál a jogállam nem volt meg, mert közigazgatásuk a királyi hatalomnak a társadalommal szembeni túlsúlyán épült fel, mi mellett az egyes részére valóságos közigazgatási jogvédelem ki nem fejlődhetett. Követelő jelszavá nem vált, mert ezt a közigazgatás megerősítéséhez, a központosításhoz fűződő érdek nem engedte.

Más volt a fejlődés a németeknél, mi a német territoriális államoknak a régi német birodalomhoz való állásából következett.

A régi német birodalomban ugyanis souverain egyedül a birodalom feje: a császár. A territóriumok fejei, a Landeshoheit birtokosai nem souverainek. A territóriumok közjogilag a birodalom alatt állanak. A területi hatalom csak a birodalmi jog korlátai közt gyakorolható. A mint országos törvények nem hozhatók a birodalmi törvényekkel ellentétben, azonképen a tartományoknak közigazgatási tényei a birodalmi törvényszékek (1495 óta a Reichskammergericht, 1501 óta a Reichshofrat) alatt állanak. Az alattvaló jogsérelem esetén a bíróságoknál keresettel⁵⁰⁾ léphet fel.

A közigazgatási ügy, ha jogsérelmet foglalt magában az egyessel szemben, bírói ügygé vált. Kiterjedt e jogvédelem mindennemű jogsérelemre, magán- és közjogok védelmére, mihelyt jól szerzett jogokról (wohlerworbene Rechte) volt szó.⁵¹⁾ Kiterjedt úgy az egyes közigazgatási intézkedésre, mint az általános policialis szabályokra, rendeletekre, melyek által jól szerzett jogok szintén nem voltak sérthetők.⁵²⁾

Szorosan véve a jogállam a régi német birodalomban sem volt meg.

Mert először is a tartományúri hatalommal szemben az egyesnek csak a birodalmi bíróságok nyújtanak jogvédelmet, a territoriális bíróságok nem, ha hatalmi jogok gyakorlásáról van szó, azoknak hatásköre a közigazgatási intézkedésekre nem terjed ki.⁵³⁾ Viszont magának a birodalomnak közhatalmi intézkedéseivel szemben bírói jogvédelem egyáltalán nem volt.

Másodszor a birodalomnak a nagyobb tartományokkal szembeni erőtlensége a birodalmi jogvédelmet is illusoriussá tette.⁵⁴⁾

Az egyes territóriumoknak birodalmi gyámság alatt tartása ugyanis csak addig nem váltott ki ellenhatást részükről, míg fel nem ébred bennök a törekvés, egyszerű birodalmi részekből valóságos államokká válni. Mihelyt a modern államokká válás utáni törekvés, ennek számtalan követelményeivel a had- és pénzügyet, rendezett beligazgatást illetőleg, jelentkezik, minden lehető módon igyekeznek szabadulni a birodalmi gyámság alul. Ez a törekvés visszamegy már a XVI. századra, de erőteljesen csak a XVIII. században lép fel. Ebben az időben a nagyobb territóriumok (Poroszország, Ausztria), ha a jogot megsemmi-

síteni nem is tudták, tényleg emanczipálják magukat a birodalom alul. A modern állam alapjainak megvetése, miközben folyton összeütközésbe kellett jönniök egyesek és rendek jogai-
val, kiváltságaival, másként nem is volt lehetséges.

Harmadszor a régi német birodalomban a mai értelemben vett jogállamról nem beszélhetünk, mert a patrimonialis állam-felfogáshoz képest nem magán- vagy közviszony van, hanem minden viszony alapjában magánviszony; nem magán- és köz-jogok vannak, hanem általában »szerzett jogok« s ezekben minőségi különbség nincsen. A tartományúri jogok gyakorlása egyáltalán nem a mai értelemben vett államhatalomgyakorlás, nem a mai állami tevékenység.

A német territorialis államban ugyanis az államhatalomnak mai értelemben vett felfogása egészen hiányzik. Nem az állam, mint egész, hanem a tartományúr (Landesherr) áll az alattvalókkal szemben. A tartományúr által gyakorolt jogok nem az államnak, miat egésznek, jogai; a tartományúrnak vannak jogai az egyesekkel szemben. Ezek a jogok azonban nem az államhatalomból származnak, mert ez a mai értelemben nincsen, hanem mindig bizonyos különös czímen (császári adományozás, szerződés, szokás) megszerzett egyéni jogai a tartományúrnak. E jogok összessége a »Landeshoheit« s ezen jogok összességéből áll elő később az egységes államhatalom.⁵⁵⁾ A Landeshoheit-hez tartozó jogok korlátozva vannak felfelé, a birodalommal szemben. De korlátozva vannak lefelé, az alattvalókkal szemben is, mert a felsőség jogainak, akár általános szabályok alkotásában (törvényhozás)⁵⁶⁾, akár egyes intézkedésekben nyilvánul-
janak azok, határt szabnak az egyesek subjectiv jogai, a szerzett jogok, azok a jogok, melyek különös jogcímen alapulnak.⁵⁷⁾ Ez az alapelv, hogy a Landeshoheit-ben foglalt jogok által a jól szerzett jogok nem sérthetők meg, legjobban mutatja a Landeshoheit-nek magánjogias felfogását.

A felsőségi jogok egyes különös jogcímeneken szerzett jogok, az egyeseknek ugyancsak különös jogcímen szerzett jogait tehát nem sérthetik. A tartományúr saját egyéni jogaival szemben állanak az alattvalóknak saját egyéni jogai, a jus promovendi salutem publicam-mal az alattvaló részén a jus quaesitum s ennek alapján a jus contradicendi. Tartományúri jogok és

egyesek jogai minőségileg nem különböző, teljesen egyenértékű jogok.

A birodalmi törvényszékek által adott jogvédelem tehát nem azon az eszmén sarkallt, hogy az államhatalom gyakorlásának határai vannak a fennálló jogban s ha az ezen túlmegegy, az egyes elismert jogkörét sérti, a mit nem lehet megengedni. Hanem egyszerűen arra irányult, hogy a tartomány úrnak különös jogcímenen szerzett jogai az egyeseknek különös jogcímen nyugvó jogait ne sértsék. A tartományúr a birodalomnak épen úgy alá van vetve, mint a territóriumok polgárai és így csak természetes, hogy jogait az alattvalók a birodalom előtt vitássá tehetik.⁵⁸⁾ Miután pedig a tartományúr és egyesek jogai közt minőségileg nincsen semmi különbség, ezért a birodalmi bíróságok elé tartoztak a valóságos magánjogi (vagyonjogi) viták ép úgy, mint azok, melyekben az egyes a tartományúrnak a had- és pénzügyek, a policia terén támasztott igényeit kétségbevonta, illetve e tereken saját szerzett jogaiba ütköző joggyakorlást látott fennforogni.

A birodalom 1806-ban megszűnik, az egyes territóriumok valódi államokká lesznek, megszűnik a birodalmi törvényszékeknek jog szerint legalább fennállt hatósága a territóriumok jogsértő intézkedéseivel szemben. A bíróságok hatásköre az egyes államokban csak a magánjogi vitákra terjed ki, a közigazgatás által elkövetett jogsérelmekre legfeljebb annyiban, a mennyiben kártérítés nyújtásáról van szó. A közigazgatási sérelmek orvoslása magukhoz a közigazgatási hatóságokhoz tartozik. Így hirdeti az elmélet is,⁵⁹⁾ bár ellenesei is vannak, állítván, hogy a mi 1806-ig »Justizsache« volt, e minőségét nem veszthette el az által, hogy a birodalom felbomlott. A francia administrativ-justicia befogadást nyer már a XVIII. század végén és az elmélet azzal indokolta, hogy a közigazgatási jogvitáknak közigazgatási szervek által való eldöntése is végbemehet »bírói formák szerint«.

A francia justice administrative mintájára egyes államok (Bajorország. Baden, Hessen) az államtanácsot, teszik némely oly közigazgatási viták felett döntő fórummá, melyeknél az államra és az egész jólétére kell tekintettel lenni. Ezek azonban már összetételüknél fogva se voltak közigazgatási bíróságoknak

tekinthetők.⁶⁰⁾ A hol kezdetben némi bírói jogvédelmet nyer az egyes a közigazgatás jogsértő intézkedéseivel szemben,⁶¹⁾ később ez is megnyirbáltatik.⁶²⁾ Hozzájárul mindehhez, hogy a köz-hivatalnokoknak személyes bírói feleletrevonását a XIX. század elejétől a legtöbb államban megnehezítik, rendszerint (a büntetőjogi feleletrevonás) a hivatali felsőbbség, a kormány engedélyétől teszik függővé. Később pedig, francia mintára, behozzák, hogy a kormány *conflictus-emelés* által vonhatja ki szerveit a bírói feleletrevonás alul.⁶³⁾ Lehetetlennek látják, hogy a bíróság ítélhessen saját hatásköre felett és így a közigazgatás hatáskörét esetleg megszoríthassa, mert akkor, a mint Poroszországra nézve mondották, az állam megszűnne monarchia lenni és bürokratikus *respublica*-vá alakulna át, melyben a *souverain* hatalom a bíróságokra száll át.

A közigazgatási intézkedések felett a független bírói döntés kizárása, a jogszerűségi kérdéseknek felelő útján a közigazgatás által való elintézése a legnagyobb mértékben kedvező volt a feladatainak mindinkább felismerésére emelkedett közigazgatás akadálytalan működésére. Az alapelv elfogadása, hogy a közigazgatás saját hatáskörében ép oly önálló, mint a bíróságok, nem vethető tehát ezeknek jogi felülbírlata alá, életkérdés a XVIII. századtól fogva a modern közigazgatás felé induló német államra, mely a római magánjog recipiálása után az államhatalomnak római jogi felfogását is magáévá teszi, miután az állam megerősítésére elsősorban szolgáló had- és pénzügyi tevékenysége mellett belrend- és biztonsági (policiális) közigazgatási tevékenységét is korlátoktól mentnek akarja látni.

Másfelől a hivatalnoki kar relatív függetlensége és arra valóssága, a felelőviteli fórumoknak (legalább a nagyobb államokban) a XVIII. század folyamán bekövetkezett collegiális berendezése, hasonlóképpen a kormánynak collegiális jellege és pártokonkívülisége némi garanciát nyújtottak a közigazgatás jogszerű intézésére. A hivatali szervezetben rejlő garancia azonban a XIX. század elejétől megszűnik, nemkülönben az alkotmányosság behozatalával a kormánynak pártokonkívülisége és teljes mértékben előtérbe lép (mint ez főleg Poroszországban bekövetkezett) annak a rendszernek hátránya, mely mellett a közigazgatás maga bírja tetteinek.

A német államokban a XIX. század eleje óta a közigazgatási jogok még olyan jogvédelemben se részesülnek, mint a francziáknál. hol az államtanácsban ha nem is a közigazgatástól független, bírói jellegű, de mégis az activ közigazgatás felett álló szerv teremtett a közigazgatási jogsérelmekre, míg ellenben a németeknél maga az activ közigazgatás, végső fokon a miniszter határozott.⁶⁴⁾

Ily jogállapot mellett nem tudjuk elhinni, hogy a német állam átlagtypusa a XIX. század elejétől jogállam volt. Nem tudjuk elhinni Gneist minden tekintélyének daczára sem, ki míg a francia justice administrative-re megállapítja, hogy az csak színleges jogszolgáltatás, mely a közigazgatás egyöntetűségét a közjó érdekében fenntartja, de nem védi az egyes jogát a hatalom ellen kötelező korláttal, addig a németeknél a jogállamot a XIX. század első felében is fennállottnak veszi és azt csak 18-18 óta, a constitutionalis alkotmány befolyása alatt,⁶⁵⁾ helyesebben a párturalom folytán látja felbomlottnak. A német állam nem jogállam egész a század hetedik évtizedéig.

Ekkor terjeszti ki Poroszország az addig csak rendőri intézkedések tekintetében fennállt, igen szűkkörű bírói jogvédelmet az adókra is. (1861 máj. 24-iki törv.) De tulajdonképen Baden nyitja meg (1863 okt. 5-iki törv.) azon államok sorát, melvek elfogadták az alapelvet, hogy az egyesek nyilvánjogi igényei is olyszerű védelemben részesüljenek, a minőre magánjogaikra nézve a polgári bíraskodás által részesülnek s ezen elvnek megfelelően a közigazgatási bíraskodást legalább a főfokon a közigazgatástól függetlenül, bíróilag szervezik.

V.

A joguralomnak minden téren, a jogállamnak követelése a XIX. század elején a német íróknál annak az eszmének hatása alatt kel életre, hogy a régi német jog szerint az egyes alattvaló viszonya a felsőbbtséghez nem volt az önkénynek kitett, so inkább jogi védelemben részesült.

Életre kel szemben a tényleges államélettel, mely a valódi jogvédelmet nem adta meg, szemben az elmelettel, mely az állapotot a leghetetlenebb érvekkel igazolni igyekezett.

A mit a bosszú vitában a bíraskodás és közigazgatás határai felett, mi a »Justizsache«, mi az »Administrativsache«, a rendes bíróságok hatásköre mellett síkra szállók az állampolgár jogbiztonságával (Rechtssicherheit für die Staatsbürger), a jognak biztonsága és szilárdságával (die Sicherheit und Festigkeit des Rechtes im Staate), a biztosított jogállapottal (gesicherte Rechtszustand), a joguralom következetes keresztülvitelével fejeznek ki – az a jogállam. Mert ez a vita tulajdonképpen a körül forog, hogy a közigazgatásban is a jog legyen-e uralkodó, avagy az, ha nem is önkényesen (ezt az ellenkező tábor sem állítja), de mindenesetre sajátos elvei szerint, a czélszerűséget, az egész javát tekintve kezelendő.⁶⁶⁾

A vita tulajdonképpen Gönner-hez ⁶⁷⁾ kapcsolódik, ki mindjárt a birodalom feloszlása után megjelent polgári törvénykezési törvénykönyv-tervezetében azt az álláspontot foglalta el, hogy bizonyos jogviták eldöntése, melyek ugyan a magánjogok körébe eső jogokra vonatkoznak, de részint az államegészet érdeklük, részint pedig különös közigazgatási jogszabályok szerint döntendők el és így vegyes természetűek – nem utalandó a rendes czivil-bíróságok hatáskörébe, hanem a különböző közigazgatási ügyágakból vett független szervekre bízandó. Ez által szerinte minden vita a bíraskodás és közigazgatás határai iránt mellőzhető lesz.

E vita kétségkívül rendkívül előmozdítólag hatott náluk a jogállam tényleges kialakulására. Sajnos, nem szólhatunk ily elismeréssel annak tudományos eredményeiről. E hosszú vitában ugyanis, mely az írókat két nagy táborra osztja, kielégítő eredményre egyik se tudott jutni. Az az irány, mely a közigazgatásban szenvedett jogsérelmekre is az egyes részére a rendes czivil-bíróságok jogvédelmét sürgeti, sok tekintetben helyes úton jár.

A mi érvet a mai államtudomány a közigazgatástól függetlenül szervezett közigazgatási bíraskodás szükségessége mellett fel tud hozni, azzal ezek az írók úgyszólván már teljesen tisztában vannak. Helyes eredményre jut ez az irány, midőn azt mondja: a bíraskodás feladata általában a jogsérelmek orvoslása, jogsérelmeket az egyes jogkörén a közigazgatás is ejthet, tehát ezek se maradhatnak bírói orvoslás nélkül. Helyesen látja,

hogy a közigazgatási intézkedés feletti bírói döntés által az állam souverainitása nem szenved, a bíróság nem emelkedik az állam fölé és a bírói út nem hiúsítja meg a közigazgatás céljainak elérését; hogy a hatáskör feletti döntés csak magához a bírósághoz tartozhat. Egész helyesen ismeri már fel ez az irány, hogy az államhatalom csupán a souverain elhatározásban (törvényhozásban) meg nem kötött, ellenben a végrehajtásban a már létrejött souverain elhatározáshoz feltétlenül kötve kell lennie. Végül helyesen ismeri fel a közigazgatás és bíraskodás különböző célját, természetét.

De nem csekélyek ezen irány tévedései sem.

Így, hogy a legfőbbön kezdjük, csak az állami viszony, a közigazgatás természetének teljes félreismerése mellett eshetett ezen irány némely képviselője abba a túlzásba, hogy a közigazgatás is a bírói utat legyen kénytelen igénybevenni előzetesen, ha jogát az egyes kétségbevonja. A közviszony természetével nincsen tisztában; a birodalmi jogvédelem reminiscenciái alatt az állam és egyes viszonyát magánjogiasan fogja fel;⁶⁸⁾ a kérdés megoldását mint közjogi bíraskodást konstruálni nem képes; a kártérítési szempontot helyezi előtérbe. Utóbbit abból magyarázhatjuk meg-, hogy az akkor még fejletlen közigazgatási jog jobbra az egyes vagyoni érdekeiben korlátozó rendszabályok foglalta.

A közigazgatási viszonyban az egyes védendő jogait azonosította a magánjogokkal, minden vagyoni érdekét az egyesnek, mely a közigazgatási viszonyokból származik, ilyenekül fogta fel s az egész közigazgatási jogvédelmet a szerzett jogok alapjára helyezte,⁶⁹⁾ nem látva, hogy a közigazgatás által sértett jog lehet magánjog (rendőrség jogtalan belenyúlása a magán-vagyoni), lehet nyilvánjog, ez utóbbi ismét lehet vagyoni érdekű, de nem kell feltétlenül annak lennie. Minden esetben azonban az a nyilvánjogi kérdés forog szóban, hogy a közigazgatás megmaradt-e a jog határai között, avagy azokat túllépte és így jogsérelmet okozott.

Egyáltalán a »magánosok jogai«-féle constructióval az egyes oly mereven szembeállítja az állammal, mely már magában kizárta a közviszony és közjogi bíraskodás helyes felvételét.

Hozzájárul ehhez, hogy a mióta az administratív-justicia nemcsak behozatott egyes német államokba, hanem annak francia eredetije az elméletben is védőkre talált,⁷⁰⁾ mindig ez utóbbi van előttük és minden bírászkodás, melyet nem a rendes bíróság gyakorol, administratív-justicia előttük, még ha azt bírói szervek végzik is.⁷¹⁾

Bármennyire téves volt is azonban nem egy tekintetben ezen irány álláspontja, kétségtelen, ennek az iránynak köszönhető, hogy a rendes bíróságok hatásköre a közigazgatási jogvitákra már a XIX. század elején kiterjesztett egyes német államokban (így elsősorban Kur-Hessenben az 1831. évi alkotmány által).

Viszont az ellenkező tábor, mely azt állította, hogy a közigazgatási ügy nem válhat bíróivá, vagyis a felett a rendes bíróságok nem ítélkezhetnek, az államhatalom és a közigazgatás természetét félreismerve, egészen téves úton járt.

Így midőn a rendes bíróságok által adandó jogvédelmet azért akarták kizárni, mert lehetetlen, hogy az egyes ily módon az állam fensőségi jogainak érvényesítését megakadályozza; mert az által a közigazgatás alárendeltetnék a bíróságnak. A közigazgatási eljárás jogossága felett azért dönthet csakis maga a közigazgatás, mert csak így lehetséges, hogy oly, a magánjogban idegen szempontok is érvényesüljenek (célyszerűség, siker stb.), minőket a bíróság nem érvényesíthetne. Különbö a rendes bírói hatáskör ellen a legképtelenebb kifogások emeltettek, melyek közt nem utolsó az, hogy az alkotmányos állam alapelve a bírászkodás és közigazgatás elválasztása, a bíróságok függetlensége; utóbbi azonban feltételezi, hogy a közigazgatás is tőle független legyen.⁷²⁾

Főleg a közigazgatás a joghoz való viszonyának egész felfogása volt az oka ezen elutasító magatartásnak. A politikai jogoknak hiánya folytán abban az időben az állam és az egyes közt viszony csak a közigazgatásban áll elő. A közigazgatásnak a »Polizei«-ből kifejlett fogalma azonban az egyes és a közigazgatás közti viszonynak jogi viszonyként felfogását ebben az időben még teljesen kizárta. E szerint jogviszony csak az egyesek közt, továbbá az állam mint vagyoni jogi személyiség és az egyes közt állhat elő, de nem akkor, midőn az állami fensőségről, az

egyek alávetettségéről van szó. A közigazgatás egyenesen szembe-helyeztetik a joggal. Mert a politia is szabályozható ugyan általános szabályok (törvények) által, de egyfelől ezek mind széles tért engednek a közhatóság szabad működésének, másfelől nem állapítanak meg az egyes részére megsértés esetén bírság előtt érvényesíthető jogot, hanem lényegileg csak a hatóságok eljárását megszabó normák. A mint már Struben szerint kormányzati ügyek azok, melyek nem kívánnak bírói megvizsgálást és ítéletet, hanem csak általános szabályok vagy határozatok által, jórészt »pro prudenti imperantium arbitrio« intézhetők.⁷³⁾

Különben az egész vita már kiindulási pontjában téves volt, mert már Berg, (« Klüber») és mások elismerték,⁷⁴⁾ hogy ugyanaz az ügy közigazgatási vagy bírói ügygyé egyaránt válhat. A vita ekként kielégítő eredményt a jogállam szempontjából egyik részen se tudott létrehozni. Mert a kik a jogállamot kívánták, ezt megvalósulva csak a rendes bírói hatáskörnek a közigazgatás által ejtett jogsérelmekre való kiterjesztésében láttak. A másik irány pedig a jogállamot egyáltalán elutasította. A bíraskodás és közigazgatás határai felett folyó vita közepette határozott formában, de sajátos felfogással jelenik meg a jogállam fogalma annál az írónál, ki éppen a jogállam-ellenes irányzatnak fő tekintélye lett: Stahl-nah⁷⁷⁾ Nála nem a pusztán jogfentartó állam a jogállam, mert az állam célja szerinte is egyetemes. »Az állam lényegében fekszik, hogy – a jog birodalma jogállam legyen.« Jogállam pedig az az állam, mely cselekvésének határait s a polgárok szabad működési körét a jog által pontosan megállapítja és ezt biztosítja.⁷⁸⁾ A jogállam szerinte ellentéte a patriarchális, patrimonialis és a rendőrállamnak, melyekben a felsőbbség az államcélokat minden egyes esetben arbitrarius méltatás szerint valósítja meg. Eddig a Stahl jogállam-felfogása megfelel mai felfogásunknak. De a jogállam, folytatja, nem kevésbé ellentéte a Eousseau-féle népállamnak, mely minden polgárnak teljes politikai erényt (értsd: képességet) tulajdonít, a mi pedig »absolut eltévelyedés«.⁷⁹⁾ Ez már a jogállam fogalomhoz egyáltalán nem tartozik, mert arra királyság vagy népállam teljesen közönbös. Stahl itt már a maga állameszményét a liberális irány alkotmányos államával

állítja szembe, bár éppen nem mondható, hogy ez az irány Rousseau népsuverainitási tanából táplálkozott volna.

Szükséges, hogy az állam cselekvésének határait a jog által megállapítsa és biztosítsa. Az állam, mely ezt megvalósítja, Stahl szerint jogállam lesz. De hogyan biztosíttassék az állami és egyéni jogkörök határainak betartása? Szerinte ezt csakis maga a közigazgatás adhatja meg, a bíróság nem, mert ez az állam alaptermészetével, a közigazgatás sajátos természetével ellenkezne. Stahl-nál a jogállam-fogalom egészen tiszta addig, míg a megvalósulásra nem kerül a sor. Mihelyt erről van szó, egész jogállama semmivé válik, mert azt megvalósulásának eszköze nélkül akarja.⁸⁰⁾

Ebben az eredményben csak úgy nyugodhatnánk meg, ha Stahl-la] el lehetne fogadni, hogy a közigazgatási jogok bírói védelme nélkül is lehetséges, hogy »a közigazgatás ne csak a közérdeket, hanem a szigorú törvényszerűséget és jogrendet szolgáló« legyen.⁸¹⁾

A jogállamellenes irányzat még a XIX. század végén is Stahl tanaira támaszkodik.⁸²⁾

A XIX. század második felétől a jogállamnak az a felfogása lép teljesen előtérbe, mely szerint az a joguralmat minden téren, tehát a közviszonyokban is valósító államot jelenti. Teljes kifejlése ez irányban három névhez fűződik, kiknek viselői az államnak ezen eszme szerinti berendezése körül nem múló érdemeket szereztek s a jogállamot a maga valóságában, megvalósulásának egyetlen elfogadható eszközével: a jogok független bírói védelmével akarják, sőt annak lényegét épp ez utóbbiba helyezik. Ezek: Bahr, Stein és Gneist. Mindegyiknek jogállamkonstrukciójában van ugyan bizonyos hiány, egyoldalúság és ellenmondás, de mindegyikek nevezetes részzel járult a jogállam fogalmához. Köztük legmeggyőzőbben a jogállamot tulajdonképpen Bahr fejtí ki, innen művének nagy, általános hatása, népszerűsége. A részletekben legtöbb ellenmondással, elhomályosítással Stein-nél találkozunk. Legmesszebb pedig a jogállam tartalmi felfogásában Gneist megy, bár megvalósulásának biztosítéka nála a leggyöngébb és a jogotalomnak az egyes akaratától függővé tétele teljesen háttérbe szorul.

Bahr szerint jogállam az az állam, melyben az egyesnek a

közviszonyokból folyó jogai is független bírói védelemben részesülnek. Hogy e védelmet a rendes, avagy külön e célra szervezett bíróság adja-e meg, mellékes. Bár folyton az egyes jogát helyezi előtérbe, a Gneist-féle felfogásnak látszik hódolni, midőn másfelől a közigazgatási bíróság feladatául azt tűzi, hogy az az állami tevékenység regulatora legyen.⁸³⁾

Stein⁸⁴⁾ a jogállamot végeredményben szintén abban látja hogy a közigazgatás működése felett független bírói döntés lehetséges. Jogállam-constructiója azonban meglehetősen zavaros, a mint ez már a következőkből kitűnik.

A jogállam szerinte azt a törekvést jelenti, midőn az államtól nem a jogot általában, hanem az alkotmányyszerű kormányzati jogot követelik.⁸⁵⁾ A jogállam ama törekvések foglalata, melyek a rendeletnek bírói döntéssel a törvény alá rendelését célozzák.⁸⁶⁾ Az egyes a rendeletet a fennálló joggal ellentétesnek állíthatja és a hatóság intézkedésének érvényességét vitathatja. A szerv, mely az egyes keresete folytán az intézkedés forrását képező rendelet érvényessége felett ítélt, a rendes bíróság, későbbi álláspontja szerint a közigazgatási szervezeten kívül áll, független közigazgatási bíróság. Ennek döntése csak a megsemmisítésre terjedhet ki s ennek alapján az egyes aztán a közigazgatási szerv ellen kártérítési perrel is felléphet a rendes bíróságnál.⁸⁷⁾

Mellőzve a Stein jogállam-constructiójában megállapítható egyéb tévedéseket,⁸⁸⁾ mindenestre nagyon szembetűnő az éppen nála, -. ki a végrehajtó hatalomban foglalt mozzanatokat először különbözteti meg« szorosán s abban a kormányzatiakat a tulajdonképeni közigazgatással (intézés) szembehelyezi⁸⁹⁾ -. hogy a jogállam lényegét a kormányzati jog kellő jogi határok közt maradásának biztosításában látja,⁹⁰⁾ bár másfelől éppen azt emeli ki, hogy az egyes csak a hatósági intézkedéssel szemben léphet fel keresettel, nem a rendelettel szemben, mely utóbbiért csak a törvényhozó szerv vonhatja a kormányt felelősségre.⁹¹⁾

Gneist⁹²⁾ jogállama az az állam, melyben a közigazgatás igazságos vitele megfelelő jogi kontrollal (független bíraskodás) biztosítva van. A közigazgatás igazságos vitele azonban nemcsak annak az objectív joggal megegyezését jelenti, hanem az

egyforma mérték betartását is.⁹³⁾ A jogállam mindenesetre megkívánja, – és ennek kiemelése Gneist-nek egyik nagy érdeme – hogy ez a jogi kontroll az állam és egyes egész viszonyára kiterjedjen.

Jogállameszménye az angol jogállam.⁹⁴⁾ Tiszteletbeli tisztégek (önkormányzat) által ellátott közigazgatási bírászkodás,⁹⁵⁾ a közigazgatási szervek magán- és büntetőjogi felelőssége, a közigazgatás bírói controllja a főbíróságok által. Innen constructiójának összes jellemző vonásai és hiányai.

Mindenekelőtt a Gneist jogállamfogalmát nem egyenesen az egyes jogának érvényesítése, a jogtalomnak egyenesen az egyes részére való megadása alkotja, holott ma épp ebben, ennek kidomborodásában látjuk a jogállamot. Nála az egyes jogának megoltalmazása háttérbe szorul. Az egyesnek jogában megtartása csak az objectiv jogrend biztosításának következeként áll elő.⁹⁶⁾ Mert felfogása szerint a közigazgatási bírászkodás a közigazgatás parlamenti és administratív controllját kiegészítő bírói controllja a közigazgatásnak.

Továbbá a Gneist jogállamfogalma bővebb, mint bárki másé, mert szerinte a jogállam a közigazgatásnak nemcsak jogszerű, hanem általában igazságos, iniquitas-t kizáró kezelésében (egyenlő mértékalkalmazás) áll.⁹⁷⁾ A jogállamnak ily felfogása is Gneist-nél az angol mintakép hatására megy vissza. A bírói formák közt mozgó angol önkormányzati igazgatásban, a békebíróiban a közigazgatás és közigazgatási bírászkodás szervezeteileg nem vált szét.⁹⁸⁾ A békebírák funkciója eredetileg a jogszolgáltatás, rendőri és büntető bírászkodás s ehhez járul fokozatosan mindazon törvények végrehajtása, melyek egyáltalán terheket, kötelezettségeket róttak az egyesre az összeséggel szemben, vagyis a közigazgatási törvények végrehajtása, miután Angliában a közigazgatás tevékenysége egész a XIX. század hetedik évtizedéig úgyszólván teljesen repressiv, csak tilalmakat felállító. Innen a békebírák egész tevékenysége, a közigazgatási is, bírói formák közt jelenik meg, jurisdictio⁹⁹⁾ és csak az 1875. évi reform óta¹⁰⁰⁾ alakulnak ki e mellett a békebírák és helyi hatóságok által egymással concurrálóan ellátott »administrative business«. A rendőri büntetőbíráskodás, közigazgatás és közigazgatási bírászkodás ugyanazon szervekben

egyesülésének ma is érdekes maradványa, hogy a békebírák általános évnegyedes gyűlése bizonyos jogvitákban a Jury bevonásával határoz.¹⁰¹⁾ Gneist eszmemenete tehát ez: a mint van bírói gyakorlat, úgy biztosítsa az igazságos közigazgatást az egyforma mértékalkalmazás, melyre az egyes esetek összehasonlítása tesz képessé, a precedensek szerinti eljárás

A tudomány rég meghaladta Gneist álláspontját a közigazgatásban subjectiv jogok nem léte,¹⁰²⁾ a privatizáló iránv helytelensége tekintetében, ezt maga a közigazgatási bírászkodás szervezése is megczáfolta. Kimutatták jogállamfogalma kiterjesztésének tarthatatlanságát,¹⁰²⁾ a szervezés kérdésében is egyoldalúságát,¹⁰³⁾ az önkormányzat és közigazgatási jogvédelem céljainak összeza varását. Mindez azonban nem homályosítja el a nagy érdemet, melyet a közigazgatási jogvédelem angol rendszerének tüzetes megismertetésével, ez alapon a jogállam eszméjének kifejtésével s annak kimutatásával szerzett, hogy a joguralomnak a közigazgatás terén való biztosítása az államok modern kormányzati rendszere: a parlamenti mellett az államélet elutasíthatlan követelményévé vált.

VI.

Munkám bizonyára hiányos lenne, ha a jogállam eszméjének hazai sorsával nem foglalkoznám.

Az államhatalom határainak keresésével már régebbi állam-bölcseledésünkben is találkozunk, így főleg a XYIII. század végén fellépő észjogi írónál, a kik azonban (mint Martini, Martinovics, a miniszteri felelősséget nálunk először hirdető Hajnóczy) a társasági szerződés alapján állva, szintén nem mentek tovább annak megállapításánál, a meddig ez az irány egyáltalán elmenni tudott, t. i. hogy az alaptörvények, a társadalmi szerződés, az emberi ősjogok a souverain hatalom korlátai s az alattvalónak csak törvényes engedelmisségi kötelessége van.

A közigazgatási működésében magát a jog uralma alá helyező állam eszméje ezeknél az írónál még nem lesz világossá.

Még kevésbé természetesen azoknál, kik nálunk ugyancsak a XVIII. század végén az akkor még német befolyás folytán

rendészetnek tekintett közigazgatástani irodalom úttörői (Rosos, Huber).

Normális alkotmányfejlődésünknek a XIX. század közepétől bekövetkezett megakasztása maga lehetetlenné tette a jogállam irányábani haladásunkat s az alkotmányosság helyreállításával is ennek egyelőre csak előfeltételeit alkotjuk meg (közigazgatás és bíraskodás elválasztása, bírói függetlenség). Az irodalom azonban a gyakorlati megvalósítást nálunk is jóval megelőzte.

Csemeginek más téren eléggé elismert tevékenysége mellett nem feledendő érdeme, hogy már 1862-ben síkra száll a jogállam eszméje mellett, felállítván az alapelvet, hogy »a törvényellenességnek ne legyen oly faja, mely fölött az ítéleti jog a bíróságtól elvonatik«, hogy »a közhatalom által foganatosított rendszabály törvényes volt-e vagy sem, e fölött a határozat joga nem tartozik a közhatalomhoz, mely a rendszabályt elrendelte és foganatosította, hanem a független bírósághoz«. ¹⁰⁴⁾

Behatóbb megvitatásra a kérdés először nálunk a bírói hatalomról szóló törvényjavaslat 1869. évi képviselőházi tárgyalásában talált. A jogállam eszméje egész tisztán áll az akkori ellenzék, a baloldal, előtt, az ellenkező irányt a kormány és pártja képviselik. A baloldal vezérszónokai egyenesen rámutatnak arra, hogy a bírói hatalom és a közigazgatás elválasztása nem jelentheti azt, hogy a bíróság csak a magán- és büntetőjog kérdéseiben ítéljen, hanem ahhoz, hogy a bíróság valóságos hatalommá váljék, szükséges, hogy felkarolja a magán-, köz- és közigazgatási jogi tért egyaránt és a javaslat e részben még az Ausztriában akkor már elért mértéket sem üti meg. ¹⁰⁵⁾ Rámutatnak arra, hogy az egyéni szabadság feltétlenül megkívánja, hogy az egyes a végrehajtó hatalommal szemben a független bíróságnál oltalmat találjon és követendőül az angol rendszert ajánlják, mely szerint mihelyt jogsérelemről van szó, a bírói hatalomnak kell akcióba lépni, követte el azt bár a közigazgatás. ¹⁰⁶⁾ Kimutatták, hogy az a rendszer, melyet a javaslat a közigazgatás és bíróság közt felmerülő hatásköri összetükozőések elintézésére tervbe vett (és törvénynyé emelt), mennyire meg nem felelő. A mi pedig a közigazgatási jogok védelmét illeti, ez a kormánytól nem várható, de utóbbival szemben az egyes

e védelmet a parlamenttől is hiába várna, ennél fogva a jogvédelmet a közigazgatás terén is csak a bíróság adhatja meg.¹⁰⁷⁾

A kormány és pártja – hogy egy kíméletes bírálatot ismételjek – valóban legalább is »nem állottak a helyzet magaslátán«¹⁰⁸⁾ A jogállam eszméje leverve kerül ki a javaslat tárgyalásából, a létrejött törvény ugyan a jogállam nevezetes feltevéleit valósítja meg, de a közjogok bírói védelmét még elvileg se proklamálja.

A következő évben a törvényhatóságok rendezéséről szóló törvényjavaslat képviselőházi tárgyalása során újból érvényesülésre törekszik a jogállam eszméje, midőn az ellenzék azt kívánja, hogy a kormány és a törvényhatóság közt felmerülő közjogi vitákban a bíróság döntsön s ezt az állambíróságra, illetve ennek felállításáig a semmitőszékre kívánja ruházni.¹⁰⁹⁾ A többség hajlandósága azonban ezúttal még kisebb, mint az előző alkalommal, e fontos elvet alkotmányunkba iktatni s ellenvetéseit a jogállamot oly közel érdeklő eme kérdésben igazán számalmasaknak kell mondanunk.¹¹⁰⁾ Szerencsére az utókor nem találta a kérdést oly megoldhatatlannak, az egész állami szervezetet annyira megrendítőnek, mint a hogy Rajner belügyminiszter akkor látta és 37 évvel később azt az akkori ellenzék által javasolt elvi alapon megoldotta.

Végül nem lett szerencsésebb sorsa annak az ugyancsak az akkori ellenzék részéről mutatott törekvésnek sem, mely a községi törvényjavaslat képviselőházi tárgyalása rendén kívánta a jogállam eszméjét törvényeinkbe bevinni.¹¹¹⁾

Törvényhozásunk ezen elutasító magatartásával szemben a tudomány igyekszik a jogállam eszméjét hazai szellemvilágunkban erősíteni, annak megvalósítását előkészíteni.

Az alapvetés munkájának érdeme Concha Győzőé¹¹²⁾, ki a közjogok bírói védelmét, az állami viszony természetéből kiindulva, a fejlett, szabad állam elutasíthatlan követelményeként állította oda. Meggyőzően mutatta ki a közjogok bírói védelmének mellözhetlenségét; a közjognak csak tartalmilag lényeges különbözőségét a magánjogtól, jogi alkotó elemeire, külérvényére, másoktól elismertetésére, egész jogi mivoltára nézve a magánjoggal megegyezését. Egyfelől, hazai viszonyainkkal is

illusztrálva kimutatta a francia rendszer tarthatatlanságát; másfelől a Gneist-féle felfogás egyoldalúságát és túlzásait is. Kétségtől igen nagy szolgálatot tett e téren az eszmék tisztázását, a jogállam eszméjének a tényleges államéletbeni megvalósítását illetőleg.

Legfőbb elveiben törvényhozásunk is a Concha által kijelölt útra lépett, midőn a közigazgatási bíraskodásnak független bírói szervezését, a bíróságnak az ítélkező hatalom teljével (a *meritum causae*-ben való döntés jogával) felruházását iktatta törvénybe hat évvel később a pénzügyi közigazgatási bíróságról szóló törvenyczikkkel, melynek alapelveit mai törvényünk is átvette, szemben az 1882. évi jogászgyűlésnek a szervezés kérdésében elfoglalt álláspontjával, szemben a francia rendszerrel, melynek nálunk Kun ez Ignác egykorú visszhangja.¹¹³⁾

VII.

A XVIII. század végén felmerülő jogállam az egyén és állam ellentétét úgy igyekszik kiküszöbölni, hogy az állam tevékenységét egyedül a jogfentartásra szorítja.

A jogállam ezután felmerülő fogalma (alkotmányos állam) ezt az ellentétet kiegyenlítettnek látja az alapjogok biztosítása és a politikai szabadság által.

A mai jogállam ezt az ellentétet a jogvédelem általánosságával oldja meg.

A mai jogállam az állam lehető tökéletes alakja, mert midőn elismeri, hogy az állami viszony csak legfőbb fokán, a törvényben egyoldalú uralom, élete minden más nyilvánulása ellenben jogi szabványok közé szorul,¹¹⁴⁾ hogy a jog minden emberi viszony felett áll, minden ellenkező tényssel szemben érvényesülnie kell, tehát a közigazgatási szervek jogsértő tényeivel szemben is,¹¹⁵⁾ az állami lét fő problémáját: az állam és egyes viszonyát teszi a jog eszméje által áthatotta a nélkül, hogy az államhatalom érvényesülésének ártana. A mai jogállam az állam és egyén viszonyának az a felfogása, a melylyel épen a mai állam hosszú fejlődésének összes előbbi alakjaitól lényegesen különbözik. Mert az ó-kor államában az egész minden, melylyel

szemben az egyes védtelen; a középkori államban fő az egyes és valódi összlet, közviszony nincsen; csak a modern állam, a jogállam helyezkedik arra az álláspontra, hogy az egyesnek bizonyos mértékig a közben felolvadása daczára, nem veszti el önállóságát annyiban sem, a mennyiben az állani cselekvő hatalmának vele szemben a jog korlátai közt való megmaradása biztosítva van.

Nemcsak az államfejlődésnek, az állam tudományának is hosszú küzdelmeken kellett átesni, míg a jogállam fogalmáig emelkedhetett. E küzdelmek az alkotmányos állam természetjogi alapja: az államhatalom határai iránti bölcselkedéssel veszik kezdetüket. A természetjogi iskola azonban – mely két irányt mutat: egyfelől a fejedelmi, másfelől a népsuverainitás tana – a kérdést meg nem oldhatta, mert a souverain állami akaratnak két fő mozzanatát: az elhatározást és cselekvést e részben kellőleg meg nem különböztette, az elsőben elvileg souverain meg nem kötöttségét, a másodikban ellenben szükségképpen megkötöttségét nem látta. A népsuverainitási irány a kérdés megértéséhez, nevezetesen a souverainitásnak csak a törvényhozással elvi korlátlanúsága felismeréséhez, közelebb áll, de teljesen tisztán a kérdést ez sem látja.

A természetjognak a jogállam mai fogalma szempontjából teljes értéktelensége innen származik. Előtte a törvény és intézkedés különbsége ismeretlen. A midőn Grotius óta az államhatalom határai után kutat, ezt a törvényben jelentkező határookra nézve teszi, mondván, hogy az államhatalom nem rendelhet el olyat, mi a *lex naturalis*-szal ellenkezik, miután ennek tételei általános érvényűek kell, hogy legyenek a positiv jogban is. Ez alapon állítják, hogy az államhatalom az egyén leglényesebb jogait (személyiség, tulajdon, vélemény- és vallásszabadság) nem sértheti. Midőn pedig a szerződési felfogás alapján közel járt a kérdés felismeréséhez (mert itt már tulajdonképpen a kormány jogáról van szó), nem bírt ennek tudatával.

Érthető ezek szerint, hogy a természetjogi iskola az államhatalom cselekvésével szembeni jogvédelem gondolatáig nem tud eljutni. Az állani és az egyes közti viszonyt a társadalmi szerződés állapítja meg. Ez azonban az egyes védelméről az állammal szemben nem gondoskodik. A társadalmi szerződés, a nép-

souverainitás, a természeti jognak államfelettsége alapján arra az eredményre jutnak, hogy az egyesnek az állammal szemben egyéb eszköze nincsen, ha a hatalom az egyes szabadságát jogtalanul megtámadja, mint az engedelmesség megtagadása, az ellenállási jog. Vagyis a jogi határokon túlmenő államhatalommal szemben nem az államban, hanem csak azon kívül -mert az ellenállás egyenesen a jogállapot megszüntetése -. tud védelmi eszközt találni.

A természetjog az állammal szemben, a felett álló jogot konstruál. Már ennél fogva sem emelkedhetett a jogállam eszméjének felfogásáig. Ennek felismeréséről csak akkor lehetett szó, midőn államnak és jognak az a szembeállítása, melyet a XVIII. század végén hanyatlásnak indult természetjogban látunk, megszűnik. A történeti iskola hatása alatt felismerik, hogy az állam nem -. mint a természetjogi iskola állította – egy tőle idegen, magasabb jogeszmé megvalósítására van hivatva, hanem a jog a nemzet köztudatának nyilvánulása, az a népszellem terméke. Felismerik, hogy a kettő: jog és állam szorosan együvé tartozók, egymásban és egymásért vannak úgy, hogy az állam is a jogrend által kötött, jognak és hatalomnak összhangját mutató szervezet.

Elmélet és tényleges államfejlődés, mint az állami lét egyéb kérdéseinél, e kérdésnél is egymásra kölcsönösen hatva készítik elő a jogállam eszméjét, mely csak akkor alakulhatott ki, midőn a XIX. század megteremti mellőzhetlen előfeltételeit. Ezek az alkotmányosságon kívül: a közigazgatásnak állandó törvények általi szabályozása; magában a közigazgatásban is a működésének alapul szolgáló szabályok valóságos jogi jellegének elismerése; tehát elismerése annak, hogy e szabályok érvényesülése nem módosítható a közérdek szempontja által már azért sem, mert ez esetben egyenesen a törvényhozásban nyilvánuló souverain akarat fölénye lenne semmivétve. A közérdeknek a joggal való kiegyeztetésére, kibékítésére hivatkozás különben egyenesen annak elismerése, hogy a jog a közérdeket érvényesíteni nem képes,¹¹⁶⁾ s ily kibékítés alatt tudjuk, mit értenek: a jognak érvényesüléstől megfosztását.

A jogállamot különösen még a végrehajtó hatalomban foglalt mozzanatoknak megkülönböztetése kormányzatra és köz-

igazgatásra tette lehetővé, mert megszüntette a korábbi felfogást, mely a pusztán közvetlen céltvalósító tevékenységet is a kormányzat fogalma alá foglalva, azt is mint jórészt szabad működést fogta fel. Az érintett megkülönböztetés által lehetővé vált, hogy a kormányzat mint az alkotmányserű határok közt szabad tevékenység, a közvetlen céltvalósító közigazgatás ellenben mint szorosan a jog által meghatározott működés tekintessék.

VIII.

A közigazgatási bíraskodás mindenesetre a jogállam rendszeréhez tartozik, e nélkül nincs jogállam s ha az állami intézmények során végigtekintünk, az állameszmének, állam és egyes viszonyának felfogása tekintetében jelentőségre nézve vele csak a népképviselőt versenyezhet. Mert a közigazgatási bíraskodás azt államéletnek oly problémáját érinti, melyet megfejteni az állam csak évezredek át tartó fejlődés után lett képes.¹¹⁷⁾

A közigazgatási bíraskodás a jogeszmét valósító állam betetőzése. De éppen mert betetőzése, a jogállam tartalma nem csak ezt foglalja magában.

A jogállam, mai felfogásunk szerint, sem a pusztán jogot, biztonságot fentartó állam; sem pusztán az alkotmányos állam; sem a joguralmat minden emberi életviszonyban, tehát a közviszonyokban is, megvalósító állam. A jogállam mindennél több, az államnak ama lehető tökéletes- alakja, melyben az állam az észszerű emberi eszmének teljes, harmonikus megvalósulása.

A tisztán bizsagsági, jogfentartó állam nem jogállam, mert alapelve a bizsagságon túl az egyesnek lehetőleg magárahagyása, már pedig e mellett az emberi lényeknek csak igen tökéletlen kifejtése lehetséges.

A csak alkotmányos állani nem jogállam, mert az emberi eszme lényeges tartalmát, a szabadságot csak nagyjában való-sítja, azt éppen legsebezhetőbb pontján: az állam és az egyes közti mindennapi viszonyokban védelem nélkül hagyja.

A joguralmat minden emberi életviszonyban, tehát a közviszonyokban is valósító állam is csak annyiban jogállam, a mennyiben a jog, mely benne általános uralomra jut, az ember

eszméivel összhangban áll, benne minden életviszonyban az ember eszméje szempontjából helyes jog jut uralomra.

A római császárság bizonyára nemcsak azért nem volt jogállam, mert benne az egyes a közhatalommal szemben védtelen, hanem mindennek előtt azért, mert Mommsen-ként: sehol se volt oly gyalázatos ellentét a formális és az erkölcsi jog között, mint épen ez államban. A mai polgári állam, ha valóban oly merő osztályuralom lenne, mint a hogy a marxizmus állítja, épp úgy nem lenne jogállam, mint nem lehetne azzá már alapelvénél fogva a szociálistikus állam, mert a szabadságnak benne lehetséges minimális mérve az emberi eszme egyenes megátadása. Ha nem jogállam az oly állam, melyben az egyéni¹¹⁸⁾ és politikai szabadság a maga egészében nem érvényesül, melyben az államhatalom működése a polgárok szabadságával összeegyeztetve nincsen s az egyes minden jogát független bírói ítékezés nem védi, úgy másfelől nem jogállam az az állam sem, mely jogában csak egyes, ugyan lényeges tekinteteket (pl. gazdasági forgalom) aprecziál, más lényeges tekinteteket ellenben, melyek az emberi eszméből származnak (a társadalmi erkölcs, tisztesség és igazságosság szempontjai) figyelmen kívül hagy.¹¹⁹⁾

Eltételezve ettől s a jogállamot arról az oldaláról nézve, hogy benne megfelelő szervezettel a jog az állami viszonyokban is feltétlen uralomrajutásra segítetik, – a miben a nemzetek fejlettebb jogérzete ma a jogállamot ki vált képen látja – az államok fejlődését vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a fejlődés mindenesetre a jogállam irányában mozog, ennek teljes megvalósulásától azonban még a mai állam is távol áll.

A jogállam e szempontból ugyanis mindenesetre magában foglalja – hogy csak a legfőbbeket említsem – a közviszonyoknak jogi szabályozottságát, a nyilvánjogoknak független bírói védelmét (a midőn is alap- és politikai jogok, a közigazgatási viszonyokból az egyesek részére előálló jogok, a közhivatalnoki jogok, az önkormányzat jogai a kormányval szemben az eszme szempontjából egyforma fontosságúak), kizárását annak, hogy a nyilvánjogok független bírói védelme hatásköri összeütközés támasztásává) meghiúsíttassék, a közhivatalnokok felelősségét s épp úgy az állam felelősségét hivatalnokaiért. Mindezeknek valósulását pedig a mai állam átlagtípusa éppen nem nyújtja.

Maga a közigazgatási bírászkodás ma még nem oly, a modern állammal velejárónak tekintett intézmény, minővé pl. a népképviselőlet vált, a közigazgatási bíróságok hatásköre, a hol valóban bíróilag vannak is szervezve, még mindig csak bizonyos jogok védelmére terjed ki. A közhivatalnokok jogviszonyai az államok nagy részében még törvényes szabályozást se nyertek, nem hogy jogvédelemben részesülnének. A közigazgatási szerveknek személyes vagyoni feleletrevonhatása általánosan elismerve nincsen. Épp így az állam felelőssége a közigazgatási szervek jogtalan eljárása által okozott károkért. A hol és a mennyiben ez utóbbit el is ismerték, sehol se vezették le az általános közérzetből, a felelősség általános magánjogi elveiből. Az állam itt is a jogon felülállónak tekintette és tekinti magát. A souverainitásból folyólag az államtól függőnek látták, hogy alávesse-e magát a felelősségnek vagy sem. Ezért kellett külön kimondani: felel-e az állam s mikor, mennyiben s a felelőtlenség ki nem mondásából sehol se következtek a felelősség fennállására. Úgy hiszem, már ezek eléggé mutatják, hogy a jogállamtól még messze vagyunk.¹²⁰⁾

De csodálkozhatunk-e ezen, látva, hogy a jogállam mintaképének tekintett Anglia is csak lassan, fokozatosan terjeszti ki közigazgatási ügyekben a bírói jogvédelmet, -- rendőri ügyekben ezt általánossá csak 1,879-ben teszi¹²¹⁾ -- e jogvédelem minden ügyre ma sem terjed ki s bár a XIX. század végén több irányban könnyítettett a főbíróságok előtti eljárás, ez ma is hosszadalmasságánál és költségességénél fogva a közigazgatási pereknek elenyésző csekély számában vétetik igénybe. Ennek folytán Angliában a közigazgatás jogszerűségének biztosítéka gyakorlatilag ma is a közigazgatási szervezetben és eljárásban van¹²²⁾ és nem a főbíróságok által nyújtott jogvédelemben.¹²³⁾

A szigorú ítélet ezek szerint még Angliától is megtagadhatná a jogállam jelleget. Ily ítéletre azonban nincs alapunk. Ha van állam, mely a »jogállam« megjelölést megérdemli, úgy ez bizonyára Anglia. Mert sehol se következik be hamarabb a közigazgatásnak változó parlamenti pártoktól és miniszterektől függetlenítése, a jogszerűség szempontjából a bíróság alá helyezése. Sehol másutt nem valósul meg az elv, hogy a bíróság felsőbb hatósága a közigazgatásnak is, mihelyt a jogszerűségről

van szó sehol sem oly általános a bírói jogogtalom, bárki kövesse el a jogsérelmet. Hogy a bírói jogvédelem nem terjed ki minden egyes közigazgatási jogsérelemre, hogy különösen a közigazgatási szervek kártérítési felelőssége csak bizonyos fentartásokkal, igen szűk körben ismertetik el, az államé pedig elvileg egyáltalán nem – a dolog lényegén nem változtat, azon, hogy Anglia mégis ma legtökéletesebb alakja a jogállamnak.

A jogállam az államnak az az alakja, melyben a jog (és pedig ennek minden ága) az ember eszméjének megfelelő és ez a jog az emberi élet minden terén uralomra jut, ezen uralomra-jutásának megvan független bírói biztosítéka. Hogy a jogállam általában az állam lehető tökéletes alakja, eléggé mutatja, hogy ezt a fogalmat nem lokalizáljuk egy-egy intézménybe, hanem ha általában az államot illetőleg a jónak, lenni kellőnek akarunk kifejezést adni, mindig a jogállamot említjük. Az államfejlődést vizsgálva, lehangoltan kell megállapítanunk, mily hosszú fejlődésre volt szüksége az államnak, míg eljutott odáig, hogy érvényt szerezzen saját cselekvő hatalmával szemben a jog-eszmének, melynek uralmát minden más téren rég biztosította. Annak, a ki az emberi fejlődés törvényével nálunk először foglalkozott mélyebben, Eötvösünknek mondása jut eszünkbe: »A ki különböző korszakok politikai intézményeiből akarja az emberiség haladását megítélni, végre kétségbe kellene esnie az-iránt«¹²⁴) és fejlődési törvénye, melyet ő a polgáriassodásbani lassú előhaladásban lát.

A jogállam eszméjéig is lassú haladással tudtak eljutni a nemzetek; úgy látszik, lassú haladással lesz az legnagyobb részükre nézve megvalósítható. De éppen azért legyen az törekvésüknek állandó célja, hacsak a fejlődésről az emberi lét legmagasabb alakjában: az államiban lemondani nem akarnak.

JEGYZETEK.

1. Les mots ont leur fortune. J. Simon: La liberté politique 222. L

2. A jogállam különböző fogalmának kifejlődését, a szó korábbi különböző értelmének a mai jogállamfogalomhoz való viszonyát az irodalom tüzetesebben nem tárgyalta. Ittunk a kérdéssel foglalkozik Concha: A közigazgatási bíráskodás 23-36. l.

3. Már Cicero (De Rep. I. c. 25.): Est igitur ... res publica res populi; populus . . . coetus multitudinis juris consensu et communis utilitatis communione sociatus.

4. Így az észak-amerikai unió és a mai német birodalom alkotmányának bevezetése, a svájci szövetségi alkotmány 2. cikke.

5. Die vollziehende Gewalt (1869) I. köt. 297. l. Hason értelemben Mohl-ra vonatkozólag Gumpłowicz: Rechtsstaat u. Socialismus 149. l.

5a. Rechtsstaat 183. l. 2. jegyz.

6. Mohl-nál is jórészt az államcél adja a jogállam tartalmát, de ezenkívül még sok mást is foglal ez magában. A jogállam nála egy külön államfaj, nevezetesen az az állam, melynek feladata úgy a jogrendet fentartani, mint az észszerű emberi célokat megvalósítani, az emberek együttélését úgy szervezni, hogy az összeség minden tagja összes erőinek mennél szabadabb érvényesítésében támogatva legyen. A jogállam ellentétben áll a theocrátiával, mert az emberi önelhatározáson alapszik, de az antik állammal is, mert benne az egyén nem vesz el az összeségben. A jogállam bizonyos kormányformát nem igényel, lehetséges még abszolút monarchiában is. Mäsfelöl azonban jogállam alatt mégis az alkotmányos államot érti. De nála a jogállam semmiesetre se jelenti a cselekvésében önmagát is a joguralom alá helyező államot. L. Polizeiwissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaats (1832) II. kiad. (1844-45) I. köt. 5. és köv. l. Geschichte u. Litteratur der Staatswissenschaften (1855-58) I. köt. 227. és köv. l., II. köt. 331. l., III. köt. 214., 379. és köv. l. Encyclopaedic der Staats Wissenschaften (1859), magyarul is: Az államtudományok encyclopaedia ja (Low Töbiástól, 1866) 71., 223. és köv. l. – Mohl szerint, mint látjuk, a jogállamnak egyik jellemvonása az államnak világi tekintetek szerinti berendezkedése, a mi tehát a laikus államot jelenti. A németeknél a jogállamnak ez az értelme önállóan is megvan.

s e szerint a jogállam azt jelenti, ha az állam magát minden egyházi, vagy vallási rendtől elkülöníti s minden, nem tőle származó jogszabálytól függetlenül teszi (Martens: Die Beziehungen zwischen Kirche u. Staat 350. 1.). A jogállamnak ezzel, az állam és vallás viszonyára vonatkozó értelmével nem foglalkozunk.

7. Különösen Two treatises of government (1680) II. könyv, 2., 7., 9., II., 12. fejelet. – Öt követi Blackstone: Commentaries (1765) I. 1.

7a. Wolff: Vernünftige Gedanken von dem gesellschaftlichen Leben der Menschen (1721); Jus naturae (1740-48); Grundzüge des Natur- und Völkerrechts (1754). Justi: Grundsätze der Polizeiwissenschaft (1756). Sonnenfels: Grundsätze der Polizei (1765). Wolffnál az államcél: vitae sufficientia = gemeine Wohlfart. A porosz Allgemeines Landrecht (1794) majdnem Wolff szavait követi az államcél meghatározásánál, II. 13., 2. és 3. §. V. ö. 1793 jun. 24-iki francia alkotmány Art. I.

8. De már Locke előtt Pufendorf: De jure naturae et gentium (1672) VII. 2., 13. Humboldt-ot (Ideen zu einem Versuche, die Grenzen der Wirksamkeit des Staats zu bestimmen, írta 1792-ben, teljesen megjelent 1851-ben) követik: Schlöser: Allgemeines Staatsrecht und Staatsverfassungs-Lere (1793) 31. és köv. 93. 1., Fichte: Grundzüge des Naturrechts (1796) I. Th. III. 3., 16. §., Feuerbach: Anti-Hobbes (1797), Schmalz: Erklärung der Rechte des Menschen u. Bürgers (1798), Kant: Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre (1797) 31., 164., 172. 1. Humboldt, mint maga is beismeri, főleg Mirabeau hatása alatt áll, i. m. IV. és XI. fejelet.

9. Stahl felfogása (Rechts- u. Staatslehre III. kiad. II. köt. II. rész, 662. 1.), hogy a francia liberalizmus azért van a közigazgatás bíráskodása mellett, mert a Rousseau-féle népsuverainitás az alapja, mely szerint az egyes felolvad az összeségben, a német liberalizmus ellenben Kant állásfoglalásán van, mely szerint az egyes joga a fő s az állam csak ezt szolgáló intézet (Justizanstalt), utóbbi részében nem fogadható el, mert a Kant-féle jogfentartási czelelméletből a közigazgatási jogok bírói védelme még egyáltalán nem következik s erre Kantnál távoli utalást se találunk.

10. így nem engedi meg az irány legtekintélyesebb képviselője: Kant (i. m. II. rész, I. fejelet). Ellenben a biztonsági célzefogásnak hazánkban legkiválóbb, későbbi képviselője: Eötvös az ellenállás lehetőségét »szintúgy a polgári szabadság utolsó biztosítékának, mint minden államhatalom biztonsága mellőzhetlen feltételéül« tekinti. (Uraik, eszmék II. rész, 4. könyv, XIV. fejelet. D.) Az egyéni szabadságnak azonban a központosítással azonosított állami hatáskörkiterjesztéssel szemben az ellenállás mellett nála is csak az államhatalom kezelőinek felelőssége és az adómegtagadás joga a biztosítékai (i. m. II. rész, 4. könyv, XIV. fejelet. B., II. rész, V. könyv, X. fejelet). Ugyan általában hangsúlyozza, hogy »a jog és törvény iránti tisztelet nélkül nem lehet tartós semmiféle alkotmány«, ezt azonban csak az egyesre érti, az államra nézve csak

törvényhozásában alkalmazza (a jól szerzett jogok tisztelete). Kimondja ugyan, hogy »a jogi alapon rendezett állam és a kényuralom közt az a lényeges különbség, hogy amabban a törvény, ebben emberi akarat uralkodik« (XI. fejt.), ezt a törvényuralmat az állammal szemben azonban ismét csak annyiban látja biztosítandónak, amennyiben az államhatalom és az állam egyes részei közt fenforgó hatásköri kérdésekről van szó, melyek eldöntésére ítélőszékekre van szükség (u. i. h.). E mellett a bíróságnak az észak-amerikai rendszer szerinti alkotmányvédő szerepét tartja szem előtt. De bár azzal tisztában van, hogy »a bírói hatalom fensősége a többiek fölött elvileg nem ellenkezik a felsőségi jog fogalmával, sőt az államban levő jogok legszilárdabb biztosítékául tekintendő«, e fensőség szükségét az államhatalomnak az egyessel szemben a közigazgatásban lehetséges jogsértéseire nézve nem hangsúlyozza. Szóval bírói védelem szükséges arra, hogy az államhatalom az alkotmányban kijelölt határait át ne lépje, hogy a décentralisait hatalmak hatáskörét ne sértse (tartomány, község), de nem arra, hogy a közigazgatási viszonyokban az egyes jogait ne sértse.

11. Dea jogállam Mohi-féle homályos fogalma is fennmarad. A zavart eléggé mutatja még Bluntschli: *Alig. Staatslehre* (IV. kiad.) 74., 356!.. u. a.: *Geschichte des alig. Staatsrechts* 340. 1. – A németek után a »jogállam«-ot a pusztán rendfentartó állam értelmében hazai tudományunk is elfogadta. Így Pauler: *Jogalaptan* (1854) 8. §., Kogler: *Ált. államtan* (1868) 77. 1., Pisztóry: *Államismerettan* (1872) 16., 17. 1., Kuncz: *Nemzetállam* (III. kiad.) 126. 1., bár utóbbi a jogállamot harmadik értelmében is veszi (u. o.), mint már Kaucz: *Politika* (III. kiad.) 15. 1.

12. Ezzel szemben lép fel már Hegel: *Grundlinien d. Philosophie d. Rechtes* (1833) 312. és köv. 1.

13. A jog- és állambölcsezet alaptanai 216. 1.

14. L. Pulszky: i. m. 217. 1.

15. A törvények uralmának hangoztatása Arist otelestől (*Politika* III. 10.) állandó. Különösen Rousseau óta (*Contrat social*, főleg I. könyv, 8. fejt., II. könyv, 6. fejt., III. könyv, 1., 17. fejt.) a törvény uralma azt jelenti, hogy a végrehajtó hatalom a törvényhozót szolgálja, tehát a törvény uralma az alkotmányos állam. Rousseau valóban a modern jogállam eszméjét fejezi ki, midőn az általános akaratnak feltétlen uralmát annyira hangsúlyozza. Csakhogy megvalósulása eszközeit nem látja.

15a. A német tudomány a kettőt továbbra is egy értelemben veszi, így Gareis: *Alig. Staatsrecht* 140. 1., Stein: *Verw. lehre* I. 294. 1., Gneist: *Rechtsstaat* 161. 1., Sarvvey: *AUG. Verw. recht* 17. 1., Rosin: *Das Polizeiverordnungsrecht* 3.), Schulze: *Pr. Staatsrecht* I. 358. 1., Seydel: *Bayer. Strecht* I. 615. 1. Legújában is Menzel (*Laband-féle Handbuch der Politik* I. 43. 1.) – A jogállam ellen a socialismus részéről tett kifogások is tulajdonképpen a magántulajdon rendszerén nyugvó alkotmányos állam ellen irányulnak. Így Gumpłowicz: *Rechtsstaat u. Socialismus*

242. s köv. 1., Menger: Neue Staatslehre III. könyv, 1-5. fejj., Berolzheimer: System der Rechts- u. Wirtschaftsphilosophie III. 77. 1.

16. L. Aretin-Rotteck: Staatsrecht der constitutionellen Monarchie (1838) I. 156. 1., II. 166. 1. Rotteck: Lehrbuch d. Vernunftrechts u. d. Staatswissenschaften (1830) II. 6. §.

17. A közigazgatás jogszerűségének követelésével Montesquieu-nél egyáltalán nem találkozunk. V. ö. L'Esprit des lois XI. könyv, VI. fejj. Különbösen államhatalmi tanában eredetileg a belkormányzat és igazgatás sincs sehol. Az alkotmányos állam tana, a hatalmak elválasztása, nevezetesen a törvényhozó és végrehajtó hatalomra vonatkozólag, sokkal tisztábban áll előttünk Locke-nál (i. m. XIII. fejj.), ki a kettő elválasztására azt az elhatározó fontosságú érvet hozza fel, hogy különben nem lenne biztosítva a törvények végrehajtása, míg Montesquieu ezt azzal indokolja, hogy különben zsarnoki törvények hozatnának és azok zsarnoki módon hajtatnának végre.

18. Principes de politique (1815). O sem ismer mást, mint a miniszterek jogi felelősségét és a kormány alárendelt szerveinek a polgárok által való büntetőjogi feleletrevonását.

19. Puchta: Beiträge zur Gesetzgebung u. Praxis d. bürgerl. Rechtsverfahrens (1821) I. 204. 1. L. Rotteck: Vernunftrecht (1830) II. 72., 74., 109., 116. §., u. a.: Staatslexicon (1834) »Justiz«; u. a.: Staatsrecht der konstitutionellen monarchie (1839) II. 236., 237. 1., Welcker: Staatslexicon XIII. köt. 538. 1.

20. Rotteck: Staatsrecht I. 161. 1.

21. Vagyis egyéni és politikai szabadságot és jogi egyenlőséget valósító állam. A jogállam (alkotmányos állam) irányzat a németeknél tényleg a szabadság és (jogi) egyenlőség jelszavával lép fel.

22. A szó és fogalom specifikus német. L. Stein: Die vollziehende Gewalt (II. kiad.) I. 296. 1.

23. L. a találó fejtegetéseket Dicey: The Law of the Constitution II. 172. és köv. 1.

24. Az ellenkező irányzat fő képviselője a Stuartok alatt Bacon. L. Redlich: Englische Localverwaltung 726. 1.

25. L. Dicey: Introduction/ to the Study of the Law of Constitution XII. fejj. és X. jegyzet. (Magyarul is: Bevezetés az angol alkotmányjogba.)

26. Szépen fejezi ezt ki Redlich i. m. 730. 1.

27. High Court of Justice, Court of Appeal, House of Lords. A jogvita eldöntése a Common Law által ismert négy fő formában történik: Writs of Mandamus, of Certiorari, of Prohibition, of Habeas Corpus.

28. A békebírák évnegyedes közgyűlése (General Quarter Session).

29. V. ö.: i. m. XL. könyv, 6. fejj. és VI. könyv, 6. fejj. Hogy a bíráskodás alatt ő mit ért, l. alább.

30. Dicey: Bevezetés az angol alkotmányjogba 191., 301. 1.

31. L. Mommsen: Römisches Staatsrecht (III. kiad.) I. 136. és

köv. 1., 175. és köv. I., 258. és köv. 1., Bethmann-Hollweg: Der römische Civilprocess I. 94. és köv. 1.

32. L. Bethmann-Hollweg: i. m. I. 96. 1.

33. Déclaration des droits (1789) 3., 1791. évi alkotmány III. czím, I. czikk.

34. Déclaration 5., 8., 1791. évi alkotmány I. czím.

35. Contrat social I. könyv, 7. fejt., II. könyv, 4., 6. fejt.

36. A végrehajtó hatalom ama szoros alárendelésének hangoztatását, mely Rousseaunál annyira előtérbe lép (i. m. II. 2., III. 1.), az 1791. évi francia alkotmányban hiába keressük. Az alkotmány végrehajtó-hatalom alatt a királyt érti s a főczél, hogy a királyi hatalmat a törvényhozó testülettel szemben teljesen alárendeltté tegyék. E mellett a végrehajtó hatalom egyéb szerveinek (ministres et autres agents responsables, III. czím, IV.) alárendelése háttérbe szorul. A miniszterek és főbb végrehajtó hatalmi közegek (ministres et ágens principaux du pouvoir exécutif) jogi felelősségének hangoztatása az alkotmányban (III. czím, V. fejt. XXIII.) ép oly általános, mint az ember jogok kinyilatkoztatásában annak kimondása, hogy a társadalomnak joga van minden közalkalmazottól számon kérni működését (15. pont).

37. Tocqueville: L'ancien régime et la révolution IV. fejt.

38. 1789 decz. 22-iki törvény III. 7., 1790 aug. 16-iki törvény II. 13.

39. Ha két megsemmisítés után a harmadik bíróság ítélete ugyanazon okból támadatik meg, mint a két első ítélet, akkor a semmitőszék nem döntheti el az ügyet, hanem a törvényhozótestület elé kell azt terjeszteni, mely egy »décret déclaratoire« által határoz (1791. évi alkotmány III. czím, V. fejt. 1. szakasz XXI. pont). Ez a határozat nem a jövőre szóló törvényt magyarázat, hanem a konkrét esetre szóló ítélet, melynél a törvényhozótestület a bíróság funkcióját veszi át.

40. A francia tudomány ma se jutott még megállapodásra abban a kérdésben: mennyire terjed a bíróságok bírálati joga a rendeletekkel szemben. Azt ugyan elismerik (a Code Pénal 471. cikkének 15. pontja alapján), hogy a bíróságok határozhatnak minden rendelet és egyes közigazgatási intézkedés törvényessége felett, midőn büntetés kiszabásáról van szó, melynek előfeltétele egy jogszerű közigazgatási aktus. De vitás, mennyire terjed a bíróságok vizsgálati joga az oly rendeletekkel szemben, melyeket az államfő az államtanács meghallgatásával, törvényes felhatalmazás alapján ad ki.

41. Ennek természetszerű következése a francziánál egy önálló közigazgatási hatalom felvétele. Így Dareste: La justice admin. 203. és köv. 1., Gautier: Précis des matières adm. 78. 1., Dufour: Traité du droit adm. I. 97., VII. 578. 1., Vivien: Études adm. I. 5., 16. 1. stb.

42. Az 1791. évi alkotmány III. czím, V. fejt. 1. szakasz, III. pontja.

43. 1791. évi alkotmány III. czím, 1. czikk.

44. U. o. III. czím, V. fejt. L. czikk L, II.

45. Ezt a francia írók maguk is elismerik. Így Dareste: *La justice admin.* 165. 1.

46. *L'Esprit des lois* XI. könyv, VI. fejr. – »la jouissance exécutrice de celles qui dépendant du *droit civil*« – »jmr la troisième il punit les crimes ou juge les différends des particuliers«.

47. Különösen Chabroud javaslata, 1. Archives parlementaires XII. 450. 1.

48. A bírói hatalom szervezéséről szóló első javaslat szerint, melyet Thouret 1789 december 22-én terjesztett elő az alkotmányozó gyűlésben, minden département-ben öt bíróból álló bíróság állíttatott volna fel közigazgatási bíróság-név alatt, mely az adó- és közigazgatási ügyekben határoz. Ezt a második tervezet is fentartotta. Archives joarl. X. 733., 740. 1.

49. Érdekes, hogy az egykorú francia elmélet legkiválóbbjai ezzel a rendszerrel nincsenek megelégedve, míg később az ügyszólván osztatlan helyeslésre talál. Így Cormenin (*Du Conseil d'Etat*, 1818) a közigazgatástól független külön bíróságot kíván. Hasonló értelemben Macarel (*Des tribunaux admin.* 1828). Az administratív-justicia ellen vannak továbbá: Sirey: *De Conseil d'état* (1818), u. a.: *Code de jorocédure civile* (1818); Berenger: *De la justice criminelle en France* (1818); Bavoux: *Des conflits etc.* (1828).

50. Valóságos keresettel és nem csupán jmnaszszal, mint Löning (*Deutsches Verw. recht* 773. 1.) Gneist-tel szemben (*Rechtsstaat* 82. és köv. 1., *Verhandlungen* d. 12. D. Jur. tags (1874), *Stenogr. Berichte* 224. 1.) helyesen kimutatja. L. még Mayer O.: *D. Verw. recht* I. köt. 35. 1. 24. jegyz.

51. A tartományúri hatalommal való durva visszaélés esetén a birodalom még büntetést is kiszabhatott a tartományúri' ellen, mire még 1778-ban is van jólda.

52. A »Polizeisache«-ra való hivatkozás nem tett kivételt, mert a mint Mevius mondja: a mint egy jó politia nem áll a törvényen kívül (non est exlex), úgy a bíraskodás alul sincs kivéve. *Decisiones* III. 154. 1.

53. Ezt a XVIII. század végén a birodalmi jog is elismerni látszik. Kivétel ez alul néhol csak a rendőri intézkedések tekintetében van, ha azok »jura singulorum« ellen irányulnak. Már a XVI. század óta ugyan magánjogi ügyekben a fejedelem a tartományi törvényszékek előtt perelhet. A közigazgatás és bíraskodás azonban nincsen elválasztva. A birodalmi jognak az a kívánalma a XVII. században, hogy a bíraskodás külön bíróságok által történjen az egyes territóriumokon, korántsem jelentette a közigazgatás és bíraskodás elválasztását, mely csak később valósul meg, hanem csak azt, hogy a tartományurak ne saját személyükben bíraskodjanak, a bíraskodást kollegiális szervekre bízzák és ezen szervek bírói funkciójára befolyást ne gyakoroljanak. Vagyis ez csak a kabinet justitia kizárása, mit a birodalmi jog már a XVI. századtól tilt s mi a XVIII. században meg is szűnik. A fejedelem azonban a bírás-

kodást bízhatta közigazgatási szervekre, a mint ez történt is, miután ebben birodalmi törvények sem akadályozták.

54. Előszólya a továbbá a tartományurakat megillető felebezési jog a birodalmi gyűléshez (reoursus ad comitia).

55. A tartományurak a jus politiae alapján igyekeznek ezt a jogkört kiterjeszteni s a rendőrállamban már a felségjogok a régi regaliak és az észjog által kifejlesztett felségjogok összesége. A XIX. század elején az elmélet a felségjogokban mindazt befoglaltak látja, mi a legfőbb hatalomban az észszerű államjog szerint befoglaltatik, vagyis a tartományúri hatalom teljes államhatalom. L. Gönner: Staatsrecht (1804) 227. §.

56. Csak a XIX. század elején állítják, hogy a szerzett jogokra való hivatkozás nem az általános szabályokkal szemben, hanem csakis az egyes intézkedésekkel szemben lehetséges. L. Gönner: i. m. 471. 1.

57. Jus quaesitum – quod speciali titulo acquiritur. Pütter: Instit. 119. §.

58. Az egyes territóriumokban, így nevezetesen Kur-Hessenben, fennállott jogvédelem ugyanezen szempont alá esik. Utóbbiban a főtörvény-szék egyenesen a birodalmi bíróságok helyébe lépett. L. Pfeiffer: Praktische Ausföhrungen I. 213. és köv. 1., HT. 182. és köv. 1., 443. és köv. 1., Bahr: Rechtsstaat 135. és köv. 1.

59. Gönner: Handbuch des gemeinen Processes (1801) IL 21. és köv., 56. és köv. 1., u. a.: Entwurf eines Gesetzbuches über das gerichtliche Verfahren IL köt. I. 46. 1., Weiler: Über Verwaltung und Justiz (1826) 42. §., Pfizer: Über die Grenzen zwischen Verwaltungs- und Civiljustiz (1828) 32. és köv. §.

60. Bírői jogvédelemben részesítetteknek mondhatjuk a közigazgatási viszonyból eredő jogokat már a század elején Würtembergben (az 1819. évi alkotmány 60. §-a). Hasonlóképpen az 1831. évi alkotmány óta (35. §.) Kur-Hessenben. Az 1831. évi szász alkotmány által elvileg megadott bírői jogvédelmet az 1835. évi életbeléptető törvények semmivé tették (csak kártérítés).

61. Mint Poroszországban pénzügyi és rendőri intézkedésekkel szemben, 1808 decz. 26-iki rendelet.

62. Az 1842 máj. 11-iki porosz törvény.

63. Az 1854 febr. 13-iki porosz törvény.

64. Ezzel szemben ellenhatás az 1848. évi frankfurti birodalmi alkotmányban egyes kisebb német államokban is utánzásra talált 182. §-a: »Die Verwaltungsrechtspflege hört auf. Über alle Rechtsverletzungen entscheiden die Gerichte.« – Meyer G. állítása, hogy itt főleg a közigazgatási hatóságok jurisdictio-ját polgári ügyekben tartották szem előtt (Lehrbuch d. deutschen Staatsrechtes IV. kiad. 577. 1. 6. jegy 5), nem állja meg helyét. Igaz ugyan, hogy »Administrativ-Justiz« alatt nemcsak a közigazgatási szervek hatáskörét értették a közigazgatási jogviták elintézésére, hanem a magánjogi természetű ügyeknek, melyekben az

egyik fél az állam, mint vagyoni jogi személyiség, a közérdeknél fogva a rendes czivil-bíróságok hatásköréből kivételét és a közigazgatási szervekhez utalását is (a francia minta után). De abban, hogy ezentúl minden jogsérelem felett a bíróságok ítélnék, mindenesetre benne foglaltatott főleg az, hogy a közigazgatási jogsérelmek felett is, mert az kétségtelen volt, hogy a polgári jogviták általában és a büntető ügyek a bírósághoz tartoznak.

65. Verwaltung, Justiz, Rechtsweg 184-190. I., Engl. Verw. recht 1. 416., 417. I. A jogi állam 109., 151. I. Gneist azt az álláspontját, hogy a német jogi állam csak 1848 után *bomlott* fel, nyilván arra alapítja, hogy már az 1808. decz. 26-iki porosz rendelet általában kizárja a rendes bírói jogvédelmet az állami fensőségből eredő hatósági intézkedésekre nézve, megadja azt azonban bizonyos esetekben a rendőri intézkedésekkel szemben. Szerinte ugyanis a jogállam ismérve főleg a rendészeti intézkedésekkel szembeni jogvédelem. Csakhogy az 1808. évi rendelet által ily intézkedésekkel szemben megadott jogvédelmet az 1842 máj. 11-iki rendelet lényegesen megszorítja. Csak bizonyos esetekben engedi meg, ezeken kívül a rendőri intézkedésnek a törvénynyel ellentétes volta nem ad alapot annak megtámadására.

66. A különböző irányok képviselőit felsorolja és a főbbeket ismerteti Sarwey: Das öffentliche Recht u. die Verw. rechtspflege (1880) 119-163. I. Továbbá Funke: Die Verwaltung in ihrem Verhältnisse zur Justiz (1838)

2. és köv. I. A vonatkozó kritikai irodalomban különösen figyelemreméltó: Bernatzik: Rechtsprechung u. materielle Rechtskraft.

67. F. i. m. II. köt. I. 46. I. Kiindulási pontja az, hogy a »Justizsache« fogalma a birodalom megszűnésével lényeges változást szenvedett. Most már erre nem elegendő egy jogsérelemnek jelenléte, hanem a jog minősége a tárgy szerint lesz döntő ama fogalomra. – A vita azonban főleg Köstlin-nek a francia közigazgatási bíráskodás mellett írt, azt hiányosan ismertető munkája után (Die Verwaltungsjustiz nach französischen Grundsätzen. Ein Beitrag zur Lehre von den Grenzen der Justiz u. der Verwaltung 1822) indul meg.

68. L. különösen: Mittermaier: Beiträge zur Lehre von den Gegenständen des bürgerlichen Processes, az Archiv für die civilistische Praxis

IV. köt. (1821) 313., 327., 337., 342., 343. I., Pfeiffer: Über das rechtliche Verhältniss der Justiz zur Administration etc. Praktische Ausführungen III. köt. (1831) 189., 197. I. L. még I. köt. 213. és köv. L.

V. köt. 205., VI. köt. I. és köv. I., Wächter: Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft I. 107. I., Pfizer: Über die Grenzen zwischen Verwaltungs- u. Civil-Justiz (1828) 37. I.

69. »Jemandes wohlverworbenes Recht (jus quaesitum), das heisst dasjenige Recht, welches nicht auf der natürlichen Freiheit beruht, sondern durch einen besondern Rechtsgrund erworben wurde«. Häberlin: Staatsrecht I. 385. I. – A szerzett jogok tana tulajdonképpen a természetjogi iskolára megy vissza, A népsuverainitási irány, mely tagadta

azt, hogy a törvény a törvényhozót nem köti, a szerzett jogok mellett száll síkra. Ezeket az állam se sértheti, sőt azokat védenie kell. Már Bodin és iskolája magánjogi téren a souveraint kötve látja az alattvalókkal létesített szerződésekkel (République I. könyv, 8. fej., II. k., 3-4. fej.), Pufendorf, Thomasius a szerzett jogok mellett foglalnak állást, bár az alattvalóval szemben csak obligatio imperfecta-t ismernek el. Később a szerzett jogokat mindinkább a tulajdonra és a szerződésekre vonatkoztatják. Ez által a nyilvánjogok kiesnek a jura cruasita sorából, bár patrimoniális jellegüknél fogva egy ideig ingadozás áll be. Ezért hogy mily mérvben állanak fenn szerzett jogok a souverainnel szemben a nyilvánjogok terén, attól függött, mennyiben ismertetett el a szerződések kötelező ereje az alkotmány tekintetében és így az egyes jog mennyiben volt az alkotmányból levezethető. Az alkotmányos irányzat által az abszolút hatalommal szemben kifejtett küzdelem elsősorban a subjectiv jogoknak az államhatalom önkényes megtámadásaival szemben való védelmére irányult. Már Bodin a tulajdon sérthetlenségét az egyén alapjogai közé veszi fel (i. m. II. könyv, 3-4. fej.). Az alkotmányos irány az állam szerződési alapjából a souverain hatalom korlátaiként az egyes megtámadhatlan jogait vezeti le és alkotmányi alapelvvé teszi a velünk született jogokat.

70. Főleg Köstlin f. i. m.

71. L. Pfeiffer: Praktische Ausführungen III. 226. I.

72. A rendes bírói hatáskör elleni kifogásokat kimerítően adja Concha az 1882. évi magy. jogászyűlés elé terjesztett véleményében I. Évkönyv I. 366-367. I.

73. Gründlicher Unterricht von Regierungs- u. Justizsachen (1733) II. 7-8. §.

74. Polizeyrecht (1799) I. köt. 2. könyv, 4. fej.

75. Öffentl. Recht (1817) 396. §.

76. így főleg még Mittermaier, I. az általa említett írókat: Archiv IV. köt. 342. I.

77. Philosophie des Rechts (1830-33).

78. I. m. III. kiad. (1856), III. köt. II. rész, 137. I.

79. I. m. 138. I.

80. Stahl tanainak részletesebb kifejtését, melyeket a tudomány régen megzáfolt, feleslegesnek tartom. Csak azt jegyzem meg, hogy egész okoskodása járt utakon halad. A független bírói szervek által ellátott közigazgatási bíraskodás ellen általa felhozott kifogások már mind megvannak a bíraskodás és közigazgatás határai felett folyt vita egyes íróinál.

81. I. m. 669. I.

82. Unger állásfoglalása az osztrák közigazgatási bíróság felállításánál folyt parlamenti vitában (1875 jan. 22). L. Gautsch: Die Gesetze über den Verw. gerichtshof. – Lemayer mindenesetre nagyon túloz,

midőn Stahlnek a jogállam kifejlődésében Stem és Gneist-tel egyenlő jelentőséget tulajdonít. L. Apologetische Studien Z. Verw. genchtsbarkeit, a Grünhut-féle Zeitschrift XXII. köt. 378. 1., továbbá: Der Begriff des Rechtsschutzes im öffentl. Recht, u. o. XXIX. köt. 185. 1.

83. Der Rechtsstaat (1864) 76. 1.

84. Verwaltungslehre (1865-68).

85. Die vollziehende Gewalt (II. kiad.) I. 297., 298. 1.

86. Handbuch der Verwaltungslehre (III. kiad.) I. 135. 1.

87. Stein eredetileg a rendes bíróságra akarja bízni a közigazgatási perek eldöntését és biztosra veszi, hogy a külön közigazgatási bíróságok az egész német birodalomban behozva nem lesznek s a hol másutt behozott e rendszer, nem fog állandóan fennmaradni. (Die vollziehende Gewalt I. 403. és köv. 439. 1., Handbuch der. Verw. lehre (1870) 24. 1.) Később azonban a külön közigazgatási bíróság mellett foglal állást. (Handbuch III. kiad. I. 157. 1.) Ezt rendesen nem veszik figyelembe és Steint úgy tüntetik fel, mint a ki a rendes bíróságok mellett ^álatkozik. így: Meyer G.: Deutsches Staatsrecht 578. 1., u. a.: Verw. recht 40. 1., Lemayer: Der Begriff des Rechtsschutzes im öffentl. Rechte (Grünhut: Zeitschrift XXIX. köt. 181., 182. 1.), Kmety: A közigazgatási bíróságok hatáskörének szabályozásáról 7. 1., u. a.: A porosz közigazgatási reformról 92. 1., u. a.: Közigazgatási jog (VI. kiad.) 247. 1.

88. Ily hiány a Stein constructiójában különösen az, hogy bár ő fejt ki először tüzeten a közigazgatási kereset és közigazgatási panasz különbségét (Die vollziehende Gewalt I. 368. és köv. különösen 376., 385., 403. 1.), másfelől a jognak és érdeknek oly e halaszthatatlanságára utal, mi mellett aztán a fenti megkülönböztetésnek egész alapja elesik (Handbuch I. 161., 162. 1.). Ez tehát végeredményben a Gneist-féle álláspont (Verhandlungen d. 12. D. J.-tags, Stenogr. Berichte 234. 1.). Hogy az osztrák rendszer szerint a közigazgatási bírászkodás csak akkor foglalhat helyet, ha az ügy közigazgatási felelbbvitel útján a végső fokon is elintézést nyert (1875 okt. 22-iki osztr. törv. 5. §.), ennek is egészen más a magyarázata, nem a jognak és érdeknek Stein által felvett elválaszthatatlansága. A közigazgatási keresetet sem lehet a hatósági felelősség rendszerének eszközeként (a panasz és kérelem mellett) felfogni. (»Verantwortlichkeit der Behörden«, ezzel szemben van a »Haftung des Beamten« Vollz. Gew. I. 368--372. 1.) A közigazgatási kereset és panasz megkülönböztetése különben már Bergnél megvan (i. m. I. 157.. 158. 1.), később azonban ez háttérbe szorul.

89. Die vollziehende Gewalt I. 42. és köv. 1.

90. U. i. m. I. 297., 298. 1.

91. L. a Sarwey helyes megjegyzéseit i. m. 148. 1.

92. Főleg: Das englische Verwaltungsrecht (III. kiad. 1883), Verwaltung, Justiz, Rechtsweg (1869), Die preussische Kreisordnung (1870), Der Rechtsstaat (1872), magyarul is: A jogi állam (1875), Verhandlungen des 12. Deutschen Juristentags (1874), Zur Verwaltungsreform u. Ver-

waltungsrechtsprlege in Preussen (1880), Holtzendorff-féle Rechtslexicon Verwaltungsjustiz ez. cikke. Gneist álláspontjának legvilágosabb összefoglalása a t. i. német jogászegyleti beszédeiben található. (Stenogr. Berichte 220. és köv., 325. és köv. 1.)

93. Főleg Rechtsstaat 48., 272. 1. Verhandlungen, Sten. Ber. 234., 235., 239., 329. 1. De a jogállamot az alkotmányos állam értelmében is veszi. Rechtsstaat 161. 1.

94. A közjog terén az angol jogintézményeket oly mintaszerűeknek látta, mint a magánjog terén a rómaiakat. L. Verwaltung, Justiz, Rechtsweg 3. és köv. 1.

95. Engl. Verw. recht I. 320. és köv., 387. és köv. 1. – Hogy a közigazgatási bíráskodást bírói szerv lássa el, nála nem tartozik a közigazgatási bíráskodás fogalmához, miután ő a pártatlanság garantiáját a szervek állásában látja. Követelmény csak az, hogy a szervek megtétele, a fokozatok és az eljárás a bíróihoz hasonló legyen. Ezért elfogadható az »önkormányzat administratív-justiciája«. L. még többek közt: Verwaltung, Justiz, Rechtsweg 149. 1.

96. Rechtsstaat 270. és köv. 1., Stenogr. Ber. 328. 1.

97. Verhandlungen, Stenogr. Berichte 234., 329., 330. 1.

98. Jobb lett volna – mondja – a »közigazgatási bíráskodás« kifejezést egészen mellőzni, mert csak a közigazgatás berendezésének egy új formájáról van szó, az igazságos eljárást biztosító közigazgatási szervezetről. Verhandlungen 325. 1.

99. Ez alapon Gneist: Verhandlungen 232. 1.

100. Public Health Act. még inkább az 1888. évi Soc. Gov. Act.

101. így az út- és gátépítési teher, utak felhagyása, közúti kisajátítások kérdésében, miután ezen terhek nem teljesítése delictumnak tekintett, melyre vonatkozólag a Jury-t illette a vádemelés és ítélezés.

102. Főleg Jellinek korszakot alkotó műve óta: System der subj. öffentl. Rechte 1892.

102a. A jog- és érdekvédelmet megvalósította az 1872-ben megkezdett porosz közigazgatási reform.

103. Nálunk Concha i. m. 79. 1., 1892. évi jogászyülés évkönyve I. 381. és köv. 1., II. 283., 284., 388., 389. 1., Politika II. 128., 129. 1. Gneistre vonatkozólag 1. még Hatschek: Engl. Strecht I. 23-28. 1., Redlich: Engl. Lokalverwaltung 745. és köv. 1.

104. Közigazgatás és törvénykezés. Csemegi K. művei I. 82. és köv. 1.

105. Várady G. a június 24. ülésben (1. Napló), mellette főleg Tisza Kálmán, Ghiczy, Györtfy Gy., Irányi szállnak síkra a jogállam érdekében.

106. Tisza K. a június 28. és július 6. ülésben.

107. Ghiczy K. a július 1-ei ülésben.

108. Concha: Közigazg. bíráskodás 15. I. – Horváth Boldizsár, az igazságügyminister, a kérdéssel egyszerűen nincsen tisztában, összezavarja azt a közigazgatási szervek felelősségével (júl. 3-iki ülés); majd Várady G.-nak a július 9-iki ülésben beterjesztett ama javaslatát, hogy

a közigazgatási jogsérelmekkel szemben az egyes a rendes bírói jogtalmat vehesse igénybe, szintén a tisztviselők felelősségének kérdéséhez tartozónak jelenti ki (júl. 9-iki ülés). Györfly Gy.-nak amaz indítványára pedig, hogy a közigazgatás és bíróság közti illetőségi (értsd: hatásköri) összeütközések esetében addig is, míg az állambíróság felállítatik, a semmitőszék ítéljen, az a kifogása, hogy a semmitőszék maga is bíróság, az ily kérdéseket az egyik fél (!) maga (a semmitőszék) csak nem ítélheti meg (júl. 9-iki ülés). – Egyébiránt a kérdéssel maga Deák sincs tisztában, azt szintén a közigazgatási szervek felelősségének kérdésével azonosítja, inerte a megoldás elől ezzel tér ki: »a megyék és törvényhatóságok rendezéséhez tartozik, elhatározni, mi úton szerezzen magának kárpótlást vagy elégtételt az egyes polgár a politikai tisztviselők visszaélései ellen« (a júl. 1-ei ülésben).

109. Tisza K., Irányi, Mocsonyi, Ghiczy, Simonyi, Nyáry Pál az 1870 jun. 30., júl. 2., 15., 19., 23-iki ülésben.

110. Rajner belügyminister azért nem fogadhatja el az állambíróságot, mert »az által egy nagy baj helyébe még egy nagyobb baj következne be«. Mert mi lenne akkor, ha az állambíróság törvénytelennek nyilvánítana valamit, a parlament ellenben a kormány eljárását helyeselné? A kormány nem tudná, hogy mit teyen. Vagy mindkét esetben le kellene mondania, vagy csak egyik esetben, vag[^] egyikben sem. Mind oly kérdések, – monda – melyeknek megállapítását az – utókornak kell fentartani (1870 jun. 30-iki ülés). A többség egy másik vezérszónoka Tóth Vilmos egyenesen azt a tételt állította fel, hogy bíróságot nem lehet »közigazgatási dolgokkal elhalmazni«, mert az ítéleteiért nem felelős (!), holott a minisztert a többség felelősségre vonhatja; hogy a bíróság ily felhatalmazása a felelős kormányzati rendszer megtámadása s oly »experimentum, melyet Európában sehol sem ismernek«, sőt az egyenesen a kormánynak nevétségessé tétele (júl. 1-ei ülés).

111. Simonyi L. szabatosan formulázta a tételt, hogy jogállamban a közigazgatási intézkedés által jogaiban sértettek bírói oltalmat kell nyújtani s hevesen kelt ki a francia eredetű tan ellen, mintha a bíró akkor, midőn a közigazgatási intézkedés felett ítél, ez által adminisztrációt végezne (1871 márcz. 21., 24-iki ülés). -- Tisza K. rámutatott arra, hogy a közigazgatási jogsérelmeknek a közigazgatás által való elintézése mellett a közigazgatás maga a sértő, bíró és végrehajtó ; ily sérelmek felett tehát csak a közigazgatástól és partoktól független bíróság ítélhet s módosítványában e részben a rendes bíróság hatáskörébe kívánta utalni az ily jogsérelmeket (márcz. 22., 23-iki ülés). – Ghiczy K. hason értelemben nyilatkozik (márcz. 23-iki ülés). – Mindezekkel szemben Tóth Vilmosnak, az akkori belügyministernek, az az ellenérve, hogy Magyarországnak közigazgatási törvényei nincsenek, hogy a bíró nem lenne felelős ítéletéért s az egész kérdést meg nem értve, a javaslatnak az előljárási tagok kártérítési felelősségét kimondó 88. §-ára hivatkozik, mint a mely megvédi az egyes polgár jogait (márcz. 22., 24-iki ülés). –

Mindezt csak annak megmutatására, mennyire volt nálunk tájékozva még abban az időben egy nagy országgyűlési többség és annak szakministere a jogállamról.

112. A közigazgatási bírászkodás az alkotmányosság és az egyéni joghoz való viszonyában (1877). L. még 1882. évi jogászgyűlés évkönyve I. 360-422., II. 278-290. és 386-390. 1. – Megjegyzendő, hogy a jogállamot (ezt fentebb kifejtett harmadik értelmében véve) korábban rendszeres politikai műveinkben is hiába, keressük. Így nem fejtí ki: Karvasy: A politikai tudományok (II. kiad. 1845); Kautz: Politika vagy országásztan (1862., ellenben l. a III. kiadásnak f. i. h.); Kogler: Általános vagy elméleti államtan (1868); Piszatory: Államismerettn és alkotmányi politika (1872).

113. A közigazgatási bírászkodás (a Jogtud. Közlöny 1878. évi 21. és köv. számaiban) és Nemzetállam (III. kiad.) 361. és köv. 1.

114. Concha: Közigazgatási bírászkodás 50. 1.

115. Az állami jogtalanság kérdésével behatóan foglalkozik újabban Kelsen (Hauptprobleme der Staatsrechtslehre és Über Staatsunrecht, a Grünhut-féle Zeitschrift f. d. Privat- u. öffentl. Recht 40. köt. 1. füzetében). Szerinte az állam tulajdonképen jogtalanságot nem követhet el. a jogtalanság nem az államnak, hanem csak az eljáró szervnek számítható be. Nem lehet feltenni, hogy az állam, melynek akarata a jog. valamely esetben a jog ellen, vagyis saját akarata ellen cselekedhessen. Az állami szervek, kik által az állam jogi személyisége cselekszik, csak annyiban képviselik az államot, amennyiben annak akarata valósítják meg. Ellenben az állami szervben, mely az állam akarata ellen vagy az állam akarata nélkül jár el, nem az állam cselekszik. Ezért nem az államszemélyiség sérti meg egy concret esetben jogi kötelességét, hanem mindig csak az állami szerv, mely az állami akarat ellen cselekszik. Az állam akarata a jogrendben és az állam akarata a közigazgatásban formailag ugyan elválaszthatók, de tartalmilag egymástól különbözök, vagy épen ellentétesek nem lehetnek, mert ez az egységes állami akaratot semmisítené meg. (Hauptprobleme 246. 1.) Az állami jogtalanság elfogadása azt jelentené, hogy az állam a jogrendben éppen annak ellenkezőjét akarja, mint a mi az executívában akarataként jelenik meg. (Über Staatsunrecht 7. 1.) A jogállam ősi eszméje, hogy jogszolgáltatás és közigazgatás a jogrend megvalósítása. Ha az állam csak a jogban és a jog által létezik, ennek feltétlen következménye, hogy állami jog és állami jogtalanság egymást kizárják (u. i. m. 114. 1.).

Nem szorul bővebb bizonyításra, hogy ez az okoskodás az államnak, mint eszmei lénynek és az államnak, a mint a valóságban megjelenik. összezavarása. Az állam jogtalanságot nem akarhat, mert a mit az állam akar (elhatároz és megfelelő formában megjelentet), az jog; az állami akarat (elhatározás) jogtalanságáról csak egy fölötte álló, magasabb jog (bölcseleti jog) szempontjából, azzal összemérve lehet beszélni, vagy ott. a hol alapelv, hogy a közönséges törvények az alkotmány törvénynevel

nem ellenkezhetnek s ha ellenkeznek, azokat a bíróság nem alkalmazza, (észak-amerikai unió), végül a szövetséges államban, hol a tagállam törvénye nem ellenkezhet a szövetséges állam törvényeivel. De ha az állam ily értelemben jogtalanságot nem akarhat, jogtalanságot igenis elkövethet, mert az állami akarat valósággá az állami szervek cselekvése által válik. Az állami szervek cselekvésében pedig mindenképpen az állam jelenik meg, a míg azok hatáskörükben járnak el, akár jogszerű eljárásuk, akár nem; cselekvésük mindig az állam cselekvése. Ha nem így lenne, egyenesen ki lenne zárva a közigazgatási bíraskodás és az állam kártérítési felelőssége szerveiért; csak a hivatalnok ellen lehetne fellépni kártérítés iránt. A közigazgatási bíraskodásban nem azt jelenti ki a bíróság, hogy a jogsértően eljáró szerv cselekvése nem állami cselekvés, hanem azt állapítja meg, hogy az nem volt az állami akaratnak, a jognak megfelelő cselekvés.

116. A közigazgatásban a közérdek szempontját előtérbe toló, a közigazgatási jog valóságos jogi jellegét tagadó iránynak ez mellőzhetlen következménye. Ez a francia álláspont, ez a jogállameszme kialakulásának küzdelmeiben az az irány, melynek népszerű képviselője a németnél Bluntschli. L. Deutsches Staatswörterbuch (1870) XI. köt. »Verwaltung« czikke; u. a.: Kritische Vierteljahrschrift VI. köt. 279. és köv. 1.; u. a.: Lehre vom modernen Staate II. köt. 351. és köv. 357. és köv. 1.

117. Helyesen mondja Lemayer (Österr. Staatswörterbuch II. kiad. 24. 1.), hogy a közigazgatási bíraskodás, az alapjául szolgáló államfel-fogásnál fogva, ama nagy történeti folyamathoz tartozik, melyet mint a mai jogállam kifejlődését jelölünk meg, mely nem szorítkozik egyes korszakokra, vagy államokra, másfelől mint intézmény korunknak sajátos alkotása, mely lényegileg nem azonos más hasonló régebbi állami alkotásokkal.

118. Hogy a személyes szabadságot magánjogi érdekeknek mennyire alárendelték korábban, ismeretes. De ez még ma sem tűnt el teljesen.

119. A legtöbb állam magánjogi és büntetőjogi rendszere ma még távol áll a helyes, igazságos jogtól, mert a gazdasági érdek mellett más lényeges tekinteteket nem vesz figyelembe. A Stein Lőrincz által majdnem félszázad előtt irányadóul felállított szocialpolitikai szempont is vajmi szerény mérvben érvényesül.

120. A francziák a XVIII. század végén felállított alapelvet a közigazgatás és bíraskodás elválasztása tekintetében s ebből folyólag a közigazgatási bíraskodásnak közigazgatásilag szervezését szilárdan fentartják. A közigazgatási bíraskodás szerve a prefecturai tanácson és az államtanácson kívül a minister is. Az államtanács 1872 óta már nemcsak javaslatot tesz az államfőnek a közigazgatási jogvita eldöntésére, hanem függetlenül (souverainement) ítélt. De másfelől míg a consuli alkotmány szerint az államtanács tagjai elmozdíthatlanok voltak, ma elmozdíthatók. A francia jog jellemzője a valóságos közigazgatási jogvédelem el nem

ismerésén kívül a rendes bírói és közigazgatási bírósági hatásköröknek az a zürzavara, mely abból az alapelvből áll elő, hogy a közigazgatási aktus nem lehet bírói megítélés tárgya (pl. közvetett adók reklamálhatók a rendes bíróság előtt, mert itt nincs jelen előzetes közigazgatási actus, ellenben az egyenes adók nem, mert itt már egy előzetes közigazgatási intézkedés foglalt helyet). A közigazgatási ténykedés csak oly esetekben képezheti rendes bírói megítélés tárgyát, midőn a közigazgatás teljesen oly tevékenységet fejt ki, minőt bármely magános kifejtethet, Ezek az u. n. ügyviteli actusok. Ellenben nincs helye a rendes bíróság előtti eljárásnak, mihelyt közigazgatási szerződésről van szó (szolgálati szerződés, megbízás, szállítási és bérszerződések). Ez esetben a közigazgatási tevékenység ugyan tartalmilag szerződés, de a közigazgatás szükségleteire, a közérdekre irányul, tehát bár a magánjog szabályai szerint bírálendő el, de mindenesetre közigazgatási és nem bírói szervek által. A »contrat administratif«-ra vonatkozó felfogás furcsa következményei aztán, hogy ha az állam ingatlant vásárol, ez közönséges szerződés, ellenben ha ingót szerez meg a »service public« céljaira, ez már közigazgatási szerződés. Ha az állam fát vásárol a haditengerészet céljaira, ha a kaszárnyák elégtelensége esetén lakást bérel, ez közönséges (bár kikényszeríthető) szerződés; ellenben a magántulajdonban levő vásárcsarnoknak a község által igénybevétele közigazgatási bérszerződés (bail administratif). A közigazgatási szervek bírói feleletrevonásának megakadályozására szolgál a hatásköri conflictus emelés (1849 máj. 3., 1872 máj. 24-iki törvények). Ha közhatalmi közigazgatási actus forog fenn, az állam elvileg nem felel hivatalnokaiért.

A bírósági szervezetről szóló német bírod, törvényt (1877 jan. 27) életbeléptető törvény alapján Poroszországban is fennáll a hatásköri conflictusemelés a közigazgatási szerveknek magán- vagy büntetőjogi feleletrevonása esetén (1854 febr. 13-iki porosz törv.). Más államokban (Bajorország, Baden, Hessen) a közigazgatási főbíróság előzetes döntése szükséges arra nézve, hogy a hivatalnok vétkes-e hatalmi körének túllépéseért vagy valamely hivatali cselekmény elmulasztásáért. Több államban ismét a Reichsgericht előzetes döntése kívánatik meg.

Több államban az állam a közhivatalnokai jogtalan eljárása által okozott károkért egyáltalán nem felel. Másutt csak subsidiariter.

Ausztriában a közigazgatási szervek ellen a rendes bírói út kárterítés miatt ki van zárva, (1806 márcz. 14-iki rendelet.) Az 1867. évi decz. 21-iki alaptörvény 12. §-a kimondja ugyan elvileg a magánjogi felelősséget, de ennek keresztülvitelét a későbbi törvényhozásnak tartotta fenn, ily törvény pedig létre nem jött. Az állam a közigazgatási szervek jogtalan eljárása által okozott károkért elvileg nem felelős. Ha felelős, ez mindig külön törvényeken nyugszik.

A mi pedig hazai viszonyainkat illeti, bár alkotmányos életünk helyreálltával siettünk lerakni a modern államnak hiányzott alapjait, majd 1883-tól a közigazgatási jogok bírói védelmének útjára léptünk, minden-

esetre már abban hibáztunk, hogy a jogvédelemnek a szükséges terjedelmet 1896-ban sem adtuk meg, azt teljessé később se tettük. Ha a jogállamot arról az oldaláról tekintjük, hogy benne a nyilvánjogok is független bírói védelemben részesülnek, e szempontból is még messze vagyunk a valódi jogállamtól, annak teljességétől. (A jogállam eszméje mellett különben se tartottunk ki mindig következetesen. Utalok csak arra, hogy a bírói függetlenségét a bírói hatalom gyakorlásáról szóló alaptörvényünk megalkotása idején még másként fogták fel, mint a minő felfogás e részben az 1912. évi LIV. t.-cz. 75. §-ában kifejezésre jut. L. Csemegi Károly művei I. köt. 441-443. 1. Magánjogászaink szerint ezek a jogegységi és teljes ülési határozatok ugyan jogforrást nem képeznek; annak bizonyítására, hogy a bírói függetlenség elve nincs megsértve, nem is vállalkoznak. A közigazgatási hatalom kiterjesztése – a jogállam teljességének hiányán kívül – főleg az által mozdítatik elő, hogy a polgárok fontos politikai jogaival kapcsolatos jogsértő tények elbírálása, ezek kihágásokká tétetvén, a közigazgatásra bízatik. L. legutóbb a választójog büntetőjogi védelméről szóló 1913. évi XXIII. t.-cz. 24. §-át. A kihágások ma már nálunk eredeti természetüket egyáltalán elvesztették. A korábbi felfogásra l. a büntetőtörvénykönyv anyaggyűjteményét 30. l.) A fontos nyilvánjogok egész sorozatát még mindig bírói védelem nélkül hagytuk. Még mindig megvan a törekvés a kormány- és közigazgatási hatalom növelésére, ennek a bírói ítélkezés alul kivonására. Úgy látszik, még mindig az 1893. évi közigazgatási bíraskodási javaslat álláspontjánál tartunk, mely szerint a kormány tekintélyére és hatására nem üdvös, ha minduntalan a bíróság ítélőszéke elé állítatik. (Indokolás 83. l.) A mikor fontos nyilvánjogok felett a kormányt teszszük fórummá, előállunk azzal a semmitmondó kifogással: nem mutatkozik kívánatosnak, hogy az egyébként is túlságosan igénybevett bíróságot újabb munkával terheljük és esetleg politikai küzdelmekbe (!) is sodorjuk (l. a sajtójogi javaslat indokolását 35. l.). Közszolgálati pragmaticánk a közhivatalnokok összes kategóriáira kiterjedőleg ma sincs. A közhivatalnoki jogviszony kiválóan fontos kérdése a jogállam szempontjából a hivatalnoki engedelmesség határainak helyes megállapítása. E részben, hazai jogállapotunkat tekintve, elég legyen a következőre utalni. A törvényhatósági közigazgatási tisztviselők elleni fegyelmi eljárásról szóló törvényünk szerint fegyelmi eljárásnak van helye a tisztviselő ellen, ha »megsérti – kötelességét« (1880. évi XXIII. t.-cz. 1. §. a) pont); a szolgálati kötelesség közelebbi meghatározása azonban a törvényben nem foglaltatik, hanem a vármegyei ügyviteli szabályzat egész általánosságban kimondja, hogy »a tisztviselők – kötelesek – felettes hatóságaiknak törvényes hatáskörükben kiadott – utasításait teljesíteni« (17. §.). Tehát még a nyilvánvalóan törvénytelen utasítással szemben is fennáll az engedelmisség, holott pl. a főszolgabírónak felettes hatósága ugyan az alispán (i. t.-cz. 71. §.), de törvény szerinti önálló hatásköre van, nem pusztán alispáni segédszerv, neki tehát más terjedelmű engedelmisségi kötelezettségének kell lenni.

A fegyelmi jogot illetőleg de lege ferenda különösen kiemelendőnek tartom, hogy legalább is a legsúlyosabb fegyelmi büntetés kimondása – a hivatalból elbocsátás – mindenestre független bírói felülvizsgálatnak lenne alávetendő. Ez nem is lenne új elv jogrendszerünkben, mert az 1876. évi VI. t.-cz. megalkotásáig, az 1870. évi XLII. t.-cz. értelmében a törvényhatósági tisztviselők ellen indított tiszti kereset felett a törvényszék ítél, E részben a jogállam követelményének akart eleget tenni a Hieronymi-féle 1895. évi fegyelmi törvénytervezet, midőn a második és végső fokon ítélő felső fegyelmi bíróság 16 tagja közül nyolczat a közigazgatási bíróság tagjai sorából rendelt vétetni. Mindezen kérdések a vármegyei közigazgatásnak célbavett újjászervezése, ú. n. államosítása kapcsán természetesen csak nyerne fontosságukban. Másfelől a közigazgatási szervek egyenes vagyoni felelőssége általánosan szabályozva szintén nincsen. Sőt a p. ü. szolg. szab. 82. §-a, melyet a többi, hivatalnoki alkalmazottakra is mérvadónak tekintenek, egyenesen kimondja, hogy »az állami alkalmazottak hivatalos minőségükben tett eljárásaikért, bűneseteket kivéve, a polgári bíróságok előtt felelősségre nem vonhatók.« (Érdekes, hogy közigazgatási jogászaink ezen határozmány jogi érvényére nézve a feleletadást meg sem kísérik, azt egyszerűen regisztrálják, így Kmety: Közigazgatási jog, VI. kiad., 651. L, Boér: Közig, jog 491. l., Jászi: Közig, jog 444-448. l., Tomcsányi M.: A vagyoni felelősség elve a közigazgatásban 198. l.) A mi pedig az állam szavatosságát illeti, közigazgatási tankönyveinkben azt olvassuk, hogy a közigazgatási tisztviselők jogtalan eljárása által okozott károkért az állam általános szavatossággal nem tartozik. (Kmety: i. m. 652. l.) Szerencsére ezt az elvet a bírói gyakorlat éppen nem akceptálja (ezt tévesen adja Tomcsányi i. m. 199. l., helyesen Boér i. m. 493. l.).

121. Summary Jurisdiction Act.

122. Ez volt mérvadó befolyással Gneist álláspontjára is.

123. E jogvédelem gyakorlati értéke tekintetében ma már más is a felfogás, mint korábban volt. L. Hatschek: Engl. Staatsrecht II. 660. l.

124. Uralkodó eszmék VI. könyv, II. fej.

A
PALAEOLITH EMBER

ÍRTA

DR PLATZ BONIFACZ
LEV. TAG

FŐLÖLVASTATOTT A M. TUD. AKADÉMIA 1914 ÁPRILIS 20-IKI ÜLÉSÉN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1914

I. Alapvető kérdések.

1. Objectiv módszer alkalmazása.

Az őskori anthropologia terén már több, mint félszázad óta előtérben van az ember eredésének kérdése. Ez a csodálatos lény, mely az állatvilág óriásaihoz mérten testének kicsiségével, a testi fegyverzetnek teljes hiányával, de szellemének az összes lényeket messze túlhaladó erejével magát nemcsak öntudatosan megkülönbözteti mindentől, mindennel szembe helyezkedik, hanem az egész földi mindenség felett uralkodik: hogyan eredt, miképpen s miből eredt ez a csodálatos lény? Mert bárhogyan nézzük, bárhogyan kutatjuk, nemcsak a kultúrember áll ily fölényesen a természettel szemben; megkülönböztető szellemi java ez a kultúra legelső fokán álló embernek is a jelenben, a múltban de sőt a legősibb emberi múltban is egyaránt. Az a legelső ősember, aki bár a legprimitívebb kőeszközt tartotta kezében, cél tudatosan és célratörekvőleg használta azt s bebizonyította vele fölényét ama hatalmas és veszedelmes állatvilággal szemben, a melylyel együtt élt. Az embernek éppen ez a természeti fegyvertelensége mutatja, hogy nem annyira anyagi erejével, mint inkább értelmének erejével uralkodott mindenkor az egész természet fölött. S mivel tekintve az emberi láb anatómiáját, az ember fánlakó sohasem volt; s mivel tekintve fogrendszerét, támadó és védő fegyverekül agyarakkal sohasem rendelkezett: már a legelső ember s az értelemnek azon mértékét bírta, mely őt úrként helyezte bele a természetbe. Az az emberhasonlóságú lény, a melynek még nem volt értelme, szükségképen elpusztult volna testi fegyvertelensége miatt az aránytalan küzdelemben.

A tudománynak általában de főleg az őskori anthropológiának objectivitásra kell törekednie. Az objectivitás kettőt eszközöl.

Először a tényekből azt olvassa ki, a mit a tények beszélnek; másodsor a meglevő tényeket egyenlő mértékben értékesíti; vagyis nemcsak azon tényt vet a mérlegbe, mely az egyéni vélekedésnek kedvező; hanem azt is, mely az igazságot más oldalról mutatja be. Az őskori anthropologia gyakran azon hibában szenved, hogy elhagyja a tényeknek biztos mezejét; a tények helyébe oly egyéni vélekedéseket, ötleteket állít bele, melyeket sem megindokolni, sem bebizonyítani nem lehet. Az általános leszármazás gondolatából kifolyólag az ember állati származásának gondolata foglalta el az elméket; a kutatás mindig e gondolatból indul ki, mint biztos tényből, s ezen nem tárgyilagos, hanem pusztán csak subjectiv, hypotheticus alapon értelmez minden új tényt, mely az őskori anthropologia terén felmerül. S ez így történik félszázad óta. Minden egyes új leleten az állatiság bizonyítékai fedeztetnek fel; e felfedezések azonban kivétel nélkül csak múló értékűek; a mennyiben csakhamar kiderül belső tartatlanságuk.

II. A leszármazás hypothesise.

Minden objectiv zoologus tudja, hogy a leszármazás gondolata bármily nagy és megkapó, mégis csak pusztá hypothesis, mely egyetlen részében sincsen bebizonyítva. Az egyes körök (typusok) oly merev elszigeteltségben állnak egymás mellett, hogy egyikből a másikba az átmenet absolute nem mutatható ki. De sőt az osztályok s a rendek is oly nagy és jellemző különbözéssel állnak egymással szemben, hogy a valóságos leszármazás *lehetősége* csak kicsi egységek körül állapítható meg.¹⁾ S ha a legősibb korokra térünk vissza, a leszármazásnak kimutatása teljesen lehetetlenné válik. A Kambriumot megelőző koroknak kőzeteit eddig »azói«, azaz »élettel nem bíró« rétegeknek nevezték, mert az életnek semmi nyomára sem akadtak bennük. Legújabbban azonban Texasban, Utahban, Kaliforniában, Brit-Kolumbiában, Newfoundlandban oly réteges kőzeteket fedeztek fel, melyek a Kambriumnál idősebbek s a melyekben jól meghatározható fossil

¹ Ernst Koken: Versammlung der Gesellsch. deutsch. Naturforscher. 1901 sept. 26. Schauinsland. Darwin und seine Lehre. 1909, 19.

maradványok találtak. Ilyenek az Etcheminiák, a Brachiopodák közül az Atrematák, Neotrematák, a Hyolithidák, a Crustaceák közül a Trilobiták. Mindezen lények igen magas fejlettségűek s igen nagy változatosságot tanúsítanak. S így a legelső, legegyszerűbb plasmától igen nagy útat kellett megtenniük, míg a fejlettségnek és a sokféleségnek általuk képviselt magas fokára eljutottak. Ennek a *szinte végtelen láncznak összes szemei hiányoznak*. Ezt az óriási űrt a származástan nem tudja kitölteni semmivel. Ilyképpen a leszármazás bebizonyítása lehetetlenné válik.¹⁾

Az emberre is teljesen áll ez. Vájjon az ismert s névszerint vájjon a még most is élő állatfajok közül *melyek vannak az emberrel direkt és milyen rokonsági viszonyban*, azt sem az összehasonlító anatómiából sem az embriológiából biztossággal megállapítani nem lehet.²⁾ Az összes eddig ismert őskori anthropologiai leletek arról tanúskodnak, hogy az ember mint kész egyén lépett be a természet rendjébe; nem tudjuk miként mely útakcn erediteste; de még kevésbé tudjuk, honnan s hogyan származott szelleme. Mert ha az ember testi szervezetét illetőleg van is hasonlóság közötte s a majmok között; az embernek, még a legalsó kultur-fokon álló embernek szelleméhez fogható »valami« az egész természetben nincsen. Éppen azért e nagy és mélyreható kérdések tárgyalásánál a tények objectiv mezejéről letérni nem szabad. Minden letérés az exact tudománynak, tehát az igazság felderítésének hátrányára van; főleg pedig hátrányosak s a tudomány természetével össze nem egyeztethetők a be nem bizonyított s be nem bizonyítható dogmatikus kijelentések. Exact tudományban dogmatismusnak nincsen helye.

3. Doymalismus a tudományban.

Egyik anthropologusunk 1912 január 13-án tartott előadásában kijelenti, hogy a neandertáli rasz a diluvium végén nyomtalanul kivész.³⁾ Azonban Quatrefages már egy emberöltő

¹⁾ Jahrbuch der Naturwissenschaften. 1901—1902, 317. s köv.

²⁾ Kohlbrugge: Die morphologische Abstammung des Menschen. 1908, 7.

³⁾ Dr. Lenhossék Mihály népszerű előadása a Nemzeti Múzeum dísztermében.

előtt bebizonyította, hogy a neander-typus a római s az alemann-korban még élt¹⁾ és Klaatsch bebizonyította, hogy e typus Ausztráliában most is él, úgy hogy Branca szerint nem lehetetlen, miszerint e typus Ausztráliából vándorolt világgá.²⁾ És másfelől Kramberger-Gorjanovic zágrábi egyetemi tanár azt bizonyította be, hogy e typus a mai eszkimóknál is föltalálható. Tehát nem vészett el nyomtalanul a diluvium végén. 1913 október 23-án a Magyarhoni Földtani Társulat ülésén ugyanez anthropologusunk a piltdowni ősemberről szólt, akiről konstatálja, hogy még a beszéd képességével nem rendelkezett. Ily nagy és mélyreható kijelentés szakember ajkán bizonyítást kíván, a mi azonban nem történt meg. Hackel megszerkesztette a Homo alalost. Ilyet azonban még nem talált senki. Az emberi kultúrának legalsó fokán, a diluviális ősember színvonalán álló ausztráliai törzseknek is nemcsak van beszédnyelvük, hanem ez nem csekély finomsággal is bír.³⁾ Ezeknek láttán senkinek sincs joga azt mondani, hogy az ősember bármikor beszédnélküli volt. Az Országos Ismeretterjesztő Társulat egyik előadásán, 1913 márczius hó 2-án az emberi nem jövődjéről szólva, tudós anthropologusunk tételként kimondja, hogy a kultúrának eredménye, miszerint a természet elveszítette az ember fejlesztésére, átalakítására való hatalmát. A mi csak annyit tehet, hogy ha nem volna kultúra, az emberiség testi átalakulása szakadatlanul haladna tovább. Hová, mely irányban, nem tudom. Azonban a teljesen kultúrátlan népek, a minkopik az Andamán-szigeteken, az áták a Fülöpszigeteken, a pápuák a melanéz-szigeteken, a tűzföldiek Amerika legdélibb csúcsán, a botokudok Braziliában semminemű átalakulást nem mutatnak. Egyszerűen emberek, miként a többi. S ha valaki még kételkednék állításom igazságán, hivatkozom O-Egyiptom négereire a VI., XII., XVIII., XIX. dynastiák idejéből, tehát oly időből, mely minket 5000—3300 évvel megelőzött. A szerezcsen typus akkor egészen olyan volt, mint a mai ezredéves kulturátlanság mitsem változtatott azon.⁴⁾

¹⁾ Quatrefages: Das Menschengeschlecht. II. 23. 28.

²⁾ W. Branca: Der Stand unserer Kenntnisse vom fossilen Menschen. 1910. 43—45. Globus LXXXVII. 228.

³⁾ Gerland: Anthropologische Beiträge. Halle. 1875. 307. 413.

⁴⁾ E. Meyer: Geschichte des Altertums. 1884. 118. E. Meyer:

A Természettudományi Közlöny egyik cikkében¹⁾ azt írja anthropologusunk, hogy az ősembernek művelődése csak a diluvium vége felé haladt annyira, hogy halottait eltemette; addig a holttesteket elásatlanul hagyta. E tételes kijelentésnek sincsenek bizonyítékai. Csak a moustieri (Homo mousteriensis Hauseri Klaatsch) s a chapelle-aux-saints-i két ősembert említtem, kiknek mindegyike az ő-diluviumból való, mégis mindegyik a leg-gondosabban volt eltemetve. Tehát a temetés nem a diluvium vége felé kezdődött.

E példákkal csak arra akartam rámutatni, hogy míg egy-résről az exakt, vagyis tényeken felépülő tudományokban a tételes, vagyis dogmatikus kijelentéseknek nincsen helye, más-résről ugyancsak az exakt tudományoknak természete meg-követeli, hogy minden állításunkat tényekkel igazoljuk.

II. Az őskori ember története a tudományban.

1. Ember és majom.

A múlt század első felében a természettudósok, közöttük Cuvier tagadták emberi kövületek létezését. Az elvitázhatatlan tények azonban e negatív álláspontot megszüntették. Tekintettel azon nagy és szembeötlő anatómiai különbségekre, melyek az embert a majmoktól elválasztják, Blumenbach s utána Cuvier két különböző osztályba sorozták őket, a majmokat a Quadrumánák, négykezűek, az embert a Bimánák, kétkezűek osztályába, me'y utóbbiba csupán csak az ember tartozik. Midőn a múlt század közepén az első gorilla Európába került és ugyanazon idő-tájt, 1856-ban Düsseldorf mellett, a Neander-völgyben felfedezték a neandertáli ősembernek megkövült csontvázát, előtérbe nyomult a kérdés: tekintettel a neandertáli embernek sajátosságaira, nem függ-e az ember a majmokkal eredésileg össze. E kérdés meg-válaszolásánál döntő befolyással voltak Darwinnak s Häckel-nek művei; segítőársuk volt az angol anatómus, Huxley, ki

Geschichte des altén Aegyptens. 1887. 136, 180, 182, 242. A. Ermann: Aegypten. II. 659.

¹⁾ 1912, február, 162. lap.

mindenképen azon volt, hogy a majom s az ember között levő anatómiai különbségeket eltüntesse. Tőle való az a mondás, hogy az ember s a gorilla között kisebb a különbség, mint az, mely a majmokat egymástól elválasztja. Tőle való az az állítás, hogy a majomnak nem négy, hanem csak két keze és két lába van, miként az embernek.¹⁾ Megjegyzem, hogy az összehasonlító anatómia Huxleynek e nézeteit már egészen kiküszöbölte.

A fönnebb jelzett tények a leszármazás gondolatát szinte ellenállhatatlan erővel átvitték az emberre is. Tények hiányában az anthropológiának s geológiának előkelő képviselői is a divinationához, a jövendöléshez fordultak, jósolván, hogy a kutatás az ember őseit milyen formában a fejlettségnek milyen fokán fogja fölfedezni. Vogt Károly 1863 márczius havában ezeket írja: Ki fogja állítani, hogy tíz, húsz, ötven év múlva nem fogjuk ismerni egész sorozatát az ember s a majom között álló közép-alakoknak? ²⁾ Strausz szerint a fossil-embert a jövendőben talán sokkal alantasabb fokon, állati eredéséhez sokkal közelebb fogjuk meglepni.³⁾ Lyell, az újabb geológiának megteremtője reményű, hogy nagyon csekély agyvelőt befogadó koponyákat fogunk lelteni oly időkből, melyek a paláolith eszközök idejét messze megelőzik.⁴⁾ E jóslatok azonban nem váltak be; az ősembernek nemcsak hatalmas agyveleje vő t, hanem összes, bármennyire feltűnő jellegei is kivétel nélkül emberiek s feltalálhatók ma is az emberiségben. Az alábbiakban lesz alkalmam mindezt tényékké beigazolni.

E hypotheticus és subjectiv meggyőződések a felfedezett ősembereket jellegeik szerint fajokra osztották: így keletkezett a

homo primigenius neandertalensis;

homo neandertalensis varietas Krapinensis, a kit Kramberger-Garjanovic fedezett fel Krapinán;

homo fossilis, a Denise-vulkán tuffjában, Laugene Bassenál, Erimnél, Brüxnél talált ősemberi csontok. Ez utóbbit Wilser homo mediterraneus varietas prisca névvel illet¹⁾:

homo priscus, a Cro-Magnonnál lelt ősember;

¹⁾ Huxley: Zeugnisse für die Stellung des Menschen. 97, 103, T17, 120.

²⁾ Vogt: Vorlesungen: II. 279.

³⁾ Strauss: Der alte und neue Glaube. 1872. 193, 197.

⁴⁾ Lyell: Das Alter des Menschengeschlechtes. 1874. 494.

homo sapiens a kiből a jelenkor embere származott, kit Wilser homo méditerraneus varietas recens néven nevez;*)

homo Grimaldi, a negroid-typus, a kit Verneau szerkesztett meg a Mentonenál talált ősemberből, s a kitől Wilser szerint a mai négerfaj származott;²⁾ s végül

a pygmáus-faj melyet Kollmann létesített a Schweizersbildnél felfedezett öt kicsiny csontváz után. Kollmann szerint e pygmáusok kötik össze a majmot s a mostani embert. E felfedezések fölött azonban az anthropologia már napirendre tért.

2. Az ősember majomszerűsége.

Azonkívül a subjectív anthropologia, mely nem tényeken építi föl rendszerét, a majomtól való leszármazást az által tette megfoghatóvá, hogy az őskori csontokon, főleg koponyákon majorai vonásokat fedezett fel. A miben két érdekes tünetet lehet konstatálni. Az egyik az, hogy az ideig-óra'g hirdetett majorai jelleg a tüzetes anatómiai összehasonlítások után, megszűnt az lenni. A másik az, hogy mindig a legújabb lelet mutatja a legmajomibb vonásokat, miáltal az a hasonlóság, melyet a megelőző ősemberen felfedeztek, egészen háttérbe szorul. Nagyon nyomós és kézzelfogható tényekkel igazoljuk ezt. Ide tartozik Brocanak felfedezése. Broca t. i. több őskori alsó lábszárnak nagyobbik csontján, a sípcsonton erős kétoldali lapultságot vett észre s ezt határozott majorai jellemvonásnak mondta. Később kiderült, hogy a sípcsontnak e sajátságú lapult alakja egy majomnál sem fordul elő.³⁾ Lüttich mellett az Engis-barlangban mammut, orrszarvú, medve-csontokkal egy őskori koponyát fedeztek fel 1833-ban. A koponya csak később tétetett vizsgálat tárgyává. E koponya a felfedező dr. Schmerling szerint néger-typusú; Vogt Károly szerint azonban a legkedvezőtlenebbül, állatiasan képződött, a majomhoz leghasonlóbb koponya.⁴⁾ Ezzel szemben Huxley Busk és Lyell azt állapították meg, hogy ez a koponya általában az európai typust közelíti meg, sőt Lucáé

1) Glóbus. 1905. LXXXVIII. 285.

2) L'Anthropologie. XIII. 5.

3) Természettud. Közlöny. 1882. 454.

4) Vogt: Vorlesungen II. 33.

szerint a koponyának profilja egészen megfelel Blumenbach nevezetes görög koponyájának.¹⁾ A neandertáli koponya ugyanilyen sorsban osztozott. E koponyát a német természettudósok Bonnban 1857-ben vizsgálták meg először s eleinte kétség támadt, vajjon e koponya valóban emberi-e? ²⁾ Huxley, Bush és Topinárd szerint e koponya állati jellegű, majomszerű, a majomhoz, névszerint a gorilla és gibbon koponyájához hasonlít. E felfogás azonban csakhamar megváltozott. Darwin szerint a Neander-koponya igen jól fejlett s igen tágas. Lyell is kijelenti, hogy a Neander-koponya nagyságra nézve éppen nem megvetendő. Es Wirchow konstatálta, hogy a majomhasonlóságnak e koponyán semmi nyoma.³⁾ A neandertáli koponyát ma már mindenki kifogástalan emberi koponyának tartja. A majomszerűség gondolata tapadt ideig-óráig a Mauernél lelt állkapocshoz is, melyet nagy durvasága miatt úgy fogtak fel, hogy közel áll amaz ősi állapothoz, mely az embert s az anthropomorphokat megelőzte. Ezt azonban határozottan tagadja E. Kokén, nemkülönben Branca és Klaatsch; részint mivel a Mauéréhez hasonló erős és durva állkapcsok ma is találhatók; részint mivel a maueri állkapocsnak fogai feltétlenül emberek. Ez állkapocsnak az anthropomorphokhoz semmi köze.⁴⁾ Amit Lenhossék tanár mond ez állkapocsról, hogy ha egyáltalán már tudott is beszélni, csak dadogva, nehézkesen beszélhetett,⁵⁾ egyike azon dogmatikus kijelentéseknek, melyeknek semmi alapja. Még élénk emlékezetben vannak azon képtelen hírek, melyeket a francia s német napisajtó terjesztett a Chapelle aux Saints-i ősemberről, kit 1908-ban fedeztek fel. Ez olyan lény volt, amely még nem tudott egyenesen állni, hanem négykézláb járt. A francia Perrier szerint ezt a vázat az ember s a majom közös ősének kell tekinteni.⁶⁾

¹⁾ Huxley: Zeugnisse. 157. Lyell: Das Alter des Menschengeschlechtes. 44. 51.

²⁾ Lyell: Das Alter des Menschengeschl. 43. Dawkins: Die Höhlen. 193. Topinárd: Anthropologia. 492, 574.

³⁾ Darwin: Abstammung d. Menschen. I. 70. Lyell: 47, 53. Peschel: Völkerkunde. 1881. 46.

⁴⁾ Branca: Der Stand unserer Kenntnisse. 1910. 19.

⁵⁾ A jégkorszakbeli ember. Természettud. Közlöny. 1912. 163.

⁶⁾ Birkner: Der diluv. Mensch. 33. Budapesti Hírlap. 1908 október 16. a »Különféle« rovatban.

Marcellin Boule vizsgálatai azonban kiderítették, amiként ezt alább bővebben előadom, hogy ezen emberösnek testi arányosságában nincsen semmi majomi; továbbá, hogy ez ősember hatalmas agyvelejének tipikus emberi vonásai vannak, bár még hijjával van azon magasabb szervezettségnek, mely a modern embert jellemzi; végül ez őseibert gyengéden szerető kezek a leggondosabb temetésben részesítették, a mi szerintem a teljes és igazi emberiségnek döntő bizonyítéka.¹⁾

Nagyon tanulságos a Moustiernél 1908-ban felfedezett ó-diluvialis ifjúnak története, ki szintén a leggondosabb temetésben részesült. Ez ősisifjunak koponyája darabokra törve került elő a palaeolith-rétegből. Klaatsch tanár tehát plastilinnal a vélt eredeti formára összeragasztotta a töredékeket s pedig két ízben. Ez összeragasztással a koponya alsó fele az állati leszármazásnak megfelelő formát nyert s az alsó állkapocs az anthropoid majmokhoz hasonlóan pofa módjára nyúlt előre. Hogy ezen összeszerkesztésben hiba van, kitűnt abból, hogy az alsó állkapocs izületi része nem feküdt benne a maga medrében, hanem néhány centiméterrel elállt attól. Klaatsch e koponyát leírván, ezt mondja: »Typikus pofaképződés forog itt fönn, amiként az ausztráliaiakból kiindulva, az ó-diluvialis európai typus számára azt megállapítottam. De a moustieri ember prognáthsága mindent felülmúl.« Klaatschnak e megállapítását a leszármazás hívei tényként vették s annak bizonyosságául, hogy a neandertáli typus majomszerű s az anthropoidokhoz közledik, vagyis hogy a moustieri ember összekötő kapocs a tertiári anthropoid-majomféle ember s a homo sapiens között.

A Klaatsch által összetapasztott koponyának hibája csakhamar szembeötlött. B. Hagen, a majnai Frankfurt néprajzi múzeumának igazgatója, W. Branca berlini egyetemi tanár rámutattak erre. Ennek az lön a következménye, hogy a moustieri koponyát újra darabokra szedték s harmadszor is összetapasztották. A reconstruálást C. Schuchhardt, W. Waldeyer, Hans Virchow berlini és Kallius greifswaldi tanárok végezték s az alsó állkapocs Ízületét a maga medrébe beleillesztették.

¹⁾ Boule Marcellin: L'homme fossil de la Chapelle aux Saints. Annales de Paléontologie 1911—1913. L'Anthropologie. 1911. 129—196.

Ezáltal a koponya arcai része lényegesen megváltozott. A felső állkapocs most is erősen prognáth ugyan, azonban e vonás kulturnépeknél is előfordul; de az alsó állkapocs elveszítette állati pofaszerűségét, a mi Klaatsch összeillesztése után annyira jellemzőnek látszott. Állcsúcs ugyan nincs, a mi a neandertáli fajtának általános vonása; de az állnak majomszerű visszahajlása az új összeállításban szintén eltűnt s az áll jól fejlettnak mondandó. Azonfelül Klaatsch összeállításában a szemöldök-dudorodások s a szemüregék rendkívül nagyok, a mi a fejnek állati vonást kölcsönöz. E vonás a túlságosan alkalmazott plasztiknak következménye, a mi eltávolítottván, az említett két arcai rész mérete tetemesen csökkent és kisebb, mint a mai ausztráliai koponyáké. Így tehát a moustieri ősember is elveszítette azon jelentőséget, melyet a látszólagos állati vonások alapján az első elstetésben neki tulajdonítottak.¹⁾

Jelenleg a Piltownnál lelt ősember áll a majomszerűség fókán, a kit 1912-ben fedeztek fel. Bár a koponyának s az arcznak meglevő részei nemesebb, az európaihoz közeledő formát mutatnak, Smith Woodward még sem tartja emberinek, hanem az embert megelőző lénynek, amelyet »eanthropos«, az emberiség legelső fakadásának nevez. A koponyának nagyságát 1076 köbcéntiméterre teszi, a mi elég csekély, bár ilyen nagyságú normális emberi koponva is akad. E piltowni ő s egyúttal az, a ki mint már fönnebb említettem, némely anthropologus szerint, még nem tudott beszélni. Azonban a piltowni ember sorsa is kezd már jobbra fordulni. Mivel a koponyatöredékek összerakása nagyon önkényesen történt, Kei tanár a részeket újra összeillesztette s ekkora koponyának űrtartalma 1500 köbcéntiméterre emelkedett; a mi igen tekintélyes nagyság s a jelenlegi koponyaközépmértéket felülmúlja. Így aztán a piltowni ember is eljut majd az őt megillető emberi jogokhoz.²⁾ így tehát a keresett s megtalált, majomszerűségek eltűntek az őskori anthropologia teréről.

¹⁾ Stimmen aus Maria Laach. 1913. 2. füzet. Erich Wassmann cikke. Archiv f. Anthrop. VII. 1909. 4. füzet.

²⁾ Unsere Welt. 1913. 187. Fremdenblatt. 1913. szeptember 19.

III. Az embert megelőző-lények legelső nyomai.

1. Ainegliño ősemberei.

A kik az embert subjectiv alapon eredésre nézve az állatvilággal kötik össze, az igazi embert megelőző összeszerű lényeknek létezését tényekkel tartoznak beigazolni. Ilyen tények Fiorentino Ameghino felfedezései is az eolithek. Ez a délamerikai tudós, ki 1911-ben hunyt el, Argentína pampáinak tertiár rétegeiben megtalálta az embernek előfutóit, még nem egészen emberi lényeket, melyeket prothomo, diprothomo és tetraprothomo névvel illet. Ameghinsonak felfedezései hitelre ugyan sohasem találtak, de mégis felkeltették az érdeklődést és beható és alapos kutatásoknak lettek indító okai. E kutatások aztán Ameghino leleteit megfosztották ama jelentőségtől, melyet nekik tulajdonított. Mert e csonttöredékek vagy biztosan emberiek, vagy oly lényeké, melyek a zoológiai rendszerben az embertől távol állnak. Azon koponyák, melyeket Ameghino pliocäni agyagban talált, különösen az, melyet Tigránál ásott ki és prothomo néven nevez, Lehmann-Nitschenek és Steinmannak a helyszínén végzett kutatásai alapján korántsem tartoznak a tertiárba, hanem jelenkoriak és tipikus homo sapiens koponyák. A hátradíülő homlok és a fej hátsó részének lapultsága mesterséges torzítás, a mi Amerika bennszülötteinél ma is szokásos.¹⁾

Szintén a pliocänbe helyezi Ameghino ama koponyatöredékeket, melyeket a buenos-ayresi kikötőben talált tizenegy méternyire a La Plata medre alatt. E töredékek a homlokcsont és a tetőcsontnak egy darabja. E csontokból megszerkesztette Ameghino az embernek azon régebbi előfutóját, melyet diprothomonak nevez. Azonban Schwalbe szerint ezen csontok is egy egészen közönséges emberi koponyából valók és Ameghino csupán helytelen felfogással rekonstruált belőlük alsórendűnek látszó koponyát. Ugyanez a véleménye M. Friedmannak és F. Luschannak.²⁾

¹⁾ Jahrbuch d. Naturwissenschaften, 1912. 127. Steinmann: Bericht über die Prähistoriker-Versamml. in Köln. 1907, 1908. 73.

²⁾ Zeitschrift für Ethnologie. 1910. 935—938. Schwalbe: Über fossile

A tetraprothomot Ameghino a miocänbe, tehát a tertiär közepébe helyezi. A tetraprothomo maradékának tekintette Ameghino azt az atlaszt (első nyakcsigolya), melyet évtizedekkel ezelőtt a Monte Hermoson találtak s egy femurt, mely ugyanazon vidékről való. Az illető vidéken Ameghino az emberforma lénynek nyomait is megtalálta tűzhelymaradék formájában. Chemiai és mikroszkopikai vizsgálatok azonban megállapították, hogy e tűzhelymaradékoknak tartott salakok vulkánikus eredetűek, tehát nem embertől származnak. Az atlasz Branca szerint lehet emberi vagy valamely emberhasonlóságú lényé; a femur azonban valamely rókanagyságú állaté és Ábel szerint a madagaszkári nagy lemurfélékéhez hasonlít. Ha e két csont összetartozik, akkor az a lény rókanagyságú lehetett, melynek feje azonban az emberi fejnek kétharmadrészét ütötte meg, tehát képtelen szörnyeteg lett volna. A miért is e csontok Branca szerint sem egy fajhoz, de még egy nemhez sem tartoztak.¹⁾ S ha a prothomot és diprothomot illetőleg még valami kétely maradt volna fenn, azt eloszlatta amaz északamerikai tudósokból álló bizottság, mely Hrdlicka vezetése alatt Ameghino leleteinek helyi viszonyait megvizsgálta s megállapította, hogy a prothomo és diprothomo csontok a mai bennszülöttek csontjaival összevágának és geológiai szempontból sokkal fiatalabbak mint Ameghino állította.²⁾ A tertiär embernek, vagy valamely emberforma lénynek testi maradványai nincsenek.

2. Az eolilliek.

Az eolithek is elveszítették jelentőségüket annyira, hogy Marcellin-Boule az eolithekről szóló tanítást gyermekes teoriának mondja ³⁾ és Bumüller szerint az a veszély fenyeget, hogy minden kő, melyet a dilettáns fantázia primitív emberi eszköznek tekint, kiinduló pontjává tévessék a kőkorszakot megelőző kultu-

Primaten. Mitteilungen der philomatischen Gesellsch. Strassburg. T. IV. 1909. 45.

¹⁾ Jahrbuch d. Naturwiss. 1912. 127. Branca: Unsere Kenntnisse. 32.

²⁾ Der 18. internationale Amerikanistenkongress in London. 1912.

³⁾ L'Anthropologie. 1910. 683.

rának.¹⁾ Az eolith-theoria megalkotója, Rutot, különböző lelőhelyek szerint az eolith-kulturában négy fokot különböztet meg. Ezek közül szerinte a Fagnien a legrégebb tertiárbe, az oligocänbe, a Cantal és Kentien a miocänbe, a Prestien a pliocänbe, a Reutelian, Mafflien, Mesvinien és Strépien a diluviumba tartoznak. Rutot szerint valami emberhasonlóságú lény az oligocänben elkezdte az esetleg kezeügyébe eső kovaköveket eszközül használni és a szükség szerint őket idomítani; ez folytatódott az egész tertiären végig, míg végül a teljesen kifejlődött ember eljutott a paläolith kultúrához.²⁾ A Thenaynél talált oligocäni s az Aurillac s Otánál talált miocäni sílexeket több eolith-védő az emberi nem valamely majomszerű elődjének tulajdonítja. A mire nézve Sarasin joggal jegyzi meg, hogy nem tudós eljárás egy kihalt fajnak nagyobb szellemi képességeket tulajdonítani a most élő rokonoknál. Már pedig tudjuk, hogy jelenleg egy anthropoid sem készít eszközöket.³⁾ S ha az eolithek védőinek igazuk volna, akkor az oligocänben, a miocänben kellett volna lenni valamely lénynek, mely zoologikus szempontból a genus homohoz tartozik. A tertiär emlőseinek a sertés, orrszarvú, szarvasmarha, ló, teve, elefánt előfutóinak őseit ismerjük; megkövült csontjaik nagy mennyiségben kerülnek elő a rétegekből. Az eolithkészítő és használó emberősök csontjait azonban nem ismerjük; pedig ezeknek megmaradása sem járt több nehézséggel, mint amazoké. Tehát joggal következtetjük, hogy emberősök nem éltek még a tertiärben s az eolithek sem használt eszközök. E következtetésünk annál nyomosabb, mivel az eolitheknek tartott apró sílexdarabok száma valóban rengeteg s így az őket használó lény csontjainak is nagy számmal kellene lenniök. De ezeknek legkisebb nyomuk sincsen. S mivel azok szerint kik az embernek állati eredését vallják, valamely emberszabású lény a tertiär elejétől kezdve fokozatos fejlődéssel jutott el az emberiség teljességéig, hogyan van az, hogy az eolithek azon óriási időközön át mely az oligocän-től a diluviumig tart, változatlanul megőrizték alakjukat, azaz *nem tökéletesedtek?* Hisz ha valóban

¹⁾ Dr. J. Bumeiller: Aus der Urzeit. 1907. 10.

²⁾ Természettud. Közlöny. Lenhossék M.: A jégkorszakbeli ember. 1912. 346.

³⁾ L'Anthropologie. 1910. 335.

tudatosan használt eszközök voltak, akkor az illető lények agyvelejének fejlődőképességét s ezzel kapcsolatosan az illető lények általános fejlődőképességét teljesen kétségbe kell vonnunk.¹⁾

Max Yerworm elveti ugyan Rütöt eolith-hypothesisét, de maga részéről újabbat állít fel az archäolithekben. Ezeket Aurillacnál határozott tertiär miocäni vagy pliocäni rétegekben fedezte fel s rajtuk a mesterséges repesztést konstatálja ²⁾ Számuk roppant nagy. A Puy de Boudieunél talált köeszközök az összes kavicsok harmincz százalékát teszik ki; ötven-ötvenöt százalék meg olyan, hogy a megmunkálást reájuk lehet fogni. Feltűnő, hogy mindig csak kovakő-eolithek szerepelnek, tehát az a kő, mely természeténél fogva könnyen hasad és minden reá ható nyomásnak enged. Miért nincsenek más kemény, szívós kövekből eolithek s archäolithek, melyekhez a tertiär-kori őslény könnyebben hozzáférhetett? A dolog egészen világos. A keményebb, szívósabb kőzet természetes úton nem pattogzik olyan könnyen, mint a kova, ezért van csupán kova-eolith. Az is feltűnő, hogy ezen állítólagos eszközök túlnyomó nagy részben különféle milyenségű kaparok. Ezen tertiär! emberösök nagy előszeretettel viseltettek a kaparás, vakarás iránt. De hát mit kaparhattak? S mivel e kaparó archäolithek száma roppant nagy. hol van az a tömérdek kéz, mely ez eszközöket használta? Az eolithek megítélésénél azt kell keresni, vannak-e a természetben olyan erők, melyek ütés, nyomás által hasonló eredményeket képesek létrehozni? Fraas ilyen ténvezőkül a következő természeti erőket sorolja fel: a tenger zajlása, mely a köveket egymáshoz üti, megáradt folyók, patakok vízsodra, vizesések, köveknek magas agyag- vagy sziklafalokról a mélységbe hullása, a glecserek, morénák nagy nyomása, a légmérséklet hirtelen változásából származó lepattogzás. Mind e természeti folyamatok alkalmasak arra, hogy az eolithekhez hasonló képződmények létesüljenek. Tehát minden olyan esetben, hol e természeti okoknak valamelyike érvényesülhetett, az eolithek visszautasítandók.³⁾

¹⁾ Bianca i. m. 69.

²⁾ M. Verworm: Die archäolithische Kultur von Aurillac. Abhandlung d. K. Gesellsch. der Wissenschaften. Göttingen 1905.

³⁾ L'Anthropologie. 1906. 648—657. Prof. Fraas: Correspondenzblatt 1905. XXXVI. 37. In d.-Versamml. des Württemberg. Anthropol. Vereins.

Az eolith-területek kivétel nélkül a víznek valamelyes sodrában feküdtek; ezt maga Rútót is elismeri.¹⁾ És ezt a tényezőt Verworn archáolithjeinél is megtaláljuk. Ez állítólagos eszközöket ugyanis vulkánikus tuffába beleágyazott homokban fedezte fel. Miocáni megáradt folyamok a kavicsot oligocán rétegekből kimosták s a miocáni homokba sodorták bele, miközben az összeütődésnek s lepattogzásnak, tehát az eolith-képződésnek számtalan alkalma kínálkozott.²⁾

3. Az eolithek természetes eredete.

Megállapításaimat néhány nyomós ténynyel igazolom. Sarasin Pál már 1908-ban leírt néhány üvegcserepet a nizzai tengerpartról, melyek egészen olyanok, mint az eolithek. Cymoklastoknak nevezi ez üvegcserepeket, a mi »hullám által töröttet« (kymoklastos) jelent. Néhány üvegcserep már gömbölyű kavicscsá formálódott; mások a legtipikusabb formájú eolithek voltak, kaparok, hegyek, fűrők, a legszebb retusokkal, pattogatásokkal új élnek nyérése végett; főleg pedig a szélnek öbölszerű kitörtségével, mi az eolitheken is látható s mely eszközök vakarókid szolgáltak volna. Ez utóbbiakat daktolyheknek nevezi Sarasin. A természetes daktolithek az által erednek, hogy a hullámverés az üvegcserepet a gömbölyű kavicsokkal összeüti. Ugyanez a sorsa az üveghez nagyon közelálló kovatöredékeknek, ha a hullámverésbe kerülnek. Sarasin olyan üvegcserepeket is talált, melyeknek kétoldali öblözetük van, míg a közöttük levő középső rész hegyesen kinyúlik. Ezzel oly alakok származnak, melyek a régi kőkor hajítódárda-hegyeihez rendkívül hasonlítanak. Nincs semmi kétség, hogy ez üvegcserepek, cymoklasták kétségtelen világosságot vetnek az eolithok eredetére.³⁾

Béllé Assisenél Clermont mellett (Oise dép.) eocáni rétegek alján Breuil Cartailhac, Obermaier, Capitan és Commont nagyszámú tűzköszilánkot gyűjtöttek, melyeket alakjuk szerint eolitheknek lehetne tartani. Vannak közöttük nucleus-, czilinder-

¹⁾ Archiv f. Anthrop. 1905. 84.

²⁾ Bumüller i. m. 18—20.

³⁾ Paul Sarasin: Verhandlungen d. Naturlorsch. Gesellschaft. Basel, 1911. I. füzet.

vésőalakúak; részben ásóeszközhöz, fűrőhoz s a palaolith-kultura más tipikus alakjaihoz hasonlítanak. Capitan s Commont néhány darabot kiválogattak s azokat Rútót elé terjesztették. Ez a silexeken szándékos megmunkálást ismert fel s kijelentette, hogy átmenetek az eolith-kulturától a paláolith chellei fokához. Azonban Breuil és Commont szerint az emberi megmunkálás itt teljesen ki van zárva és kétségtelen, hogy ez eolith-formájú kövecskék mechanikus okoknak köszönik eredetüket. A mit Breuil azzal bizonyított be, hogy néhány olyan darabot is szedett, a melyeknél a lepattogzott részek még egymás mellett feküdtek. A mi azt jelenti, hogy külső behatás, nyomás, ütődés folytán ott a helyszínén eredtek természetes úton.¹⁾

Padiracnál (Lot dép.), földalatti pataknak mélységeiből, eddig egészen megközelíthetetlen helyekről a legtökéletesebb formájú eolithek kerültek ki. Az eolith-silexek száma oly nagy, hogy a földalatti kavicsrétegek jóformán ezekből állanak. Az értelmes kéz által való megmunkálás teljesen ki van zárva.²⁾ Rutot Boncellesnél az oligocanben talált eolitheket. Ezek azonban természetes eredetűek, a miként Bonnet és Steinmann bebizonyították. Ama homokrétegeket s a bennök levő eolith-kavicsokat az a tenger hordta, mosta és zúzta össze, mely az oligocanben a Hautes Fagnes-platón is zaj lőtt. A Boncellesi eolithek szintén világos példái annak, miként eredhetnek ily képletek természetes úton.³⁾

Ily tények hatása alatt Hahne, az eolith-hypothesisnek egyik előharcosa meggyőződését kételkedésre váltotta fel. Az 1911. évi Tübingenben tartott paláethnologikus gyűlésen ugyanis az eolith-kérdésben nagy óvatosságra int; mert a természeti erők, a hő- és nehézségi viszonyoknak hirtelen változásai, szakadások, csuszamlások, a glecserek s vulkánok által okozott eltolódások oly nyomási és ütési kihatásokat létesítenek, melyek egészen meg-egyeznek azokkal, miket az ember alkalmaz, hogy a köveket a maga céljaira alakítsa. Így említi Hahne, hogy La Micoqueben a görgeteg kavicscsal együtt sok és különböző nagyságú Moustiereredetre valló, formált silex találtatott, melyeknek készítője nem az ember, hanem a diluviális korszakban a fősíkról leszakadó

¹⁾ L'Anthropologie. 1910. 385—108.

²⁾ L'Anthropologie. 1911. 306.

³⁾ Jahrbuch d. Naturwissensch. 1910—11. 144.

vízfolyás volt. Ép így nagy kétség fogta el Hahnet, a Cantalban Aurillacnál Puy de Boudieu mellett talált »archäolithek« körül, a hol a vulkanikus tuffnak nyomása, zúzása, nemkülönbén a hőnek behatása éppen olyan formájú silexeket létesített, mint a minők az »emberi eszközökül« tartott Cantal-silexek.¹⁾

Az előadottak alapján joggal állíthatom, hogy az eolithek nem értelmes lény kezének munkája, hanem természeti erők hatásának eredménye. A mi különben roppant nagy számukból is következik és helyhezköttöttségükből. Mert eolith csak ott található, a hol kavicsrétegek vannak és másutt sehol. Az eolith nem egyéb, mint azon subjectiv nézetnek egyik alkotása, mely az embernek állati leszármazását vallja s ennek bebizonyítására a tertiárban nyomokat törekszik találni. Ha majd a tertiár embert, vagy emberelődöt felfedezték, majd akkor lehet arról szó, hogy az eolithek esetleg az ő kezének művei. A tertiár embernek eddig semmi nyoma.²⁾

IV. A diluvium.

1. A jégkorszak okai és területe.

Az ősembernek nyomait a diluviumban, vagyis a jégkorszakban találjuk. A jégkorszak a quartár-kornak egyik tüneménye; nem tudjuk, mi okozta jöttét, de azt sem tudjuk, mi okozta elmúltát. A földkerekség legmagasabb hegységeinek csúcsait és völgyeit ma is szemcsés hó- és jég borítja. Ennek oka a legmagasabb régiókban uralkodó csekély hófok, vagyis a nagy hideg és a bőséges csapadék. Egészen természetesnek látszik, hogy a jégkorszakban is a nagy kiterjedésű eljegesedést ezen okokra kell vissza vinnünk; bár vannak egyes geológusok, kik a hőcsökkenést nem tartják szükségesnek. Mindazonáltal a geológusok legnagyobb része a hőcsökkenést is vallja. De hogy ezt s a vele járó nagy csapadékot mi idézte elő, erre általános érvényű, elfogadható okot mondani nem tudunk. Vannak, kik siderikus befolyásban látják a jégkorszak okát, a mennyiben a naprendszer

¹⁾ Hahne: Menschliche Geräte und ihre Trugbilder. Beiheft zum Correspondenzblatt d. deutsch. Gesellsch. f. Anthrop., Ethnol. u. Urgesch. 1912. 8—9.

²⁾ Lásd: Archiv f. Anthrop. Correspondenzblatt. 1903, Nr. 11.

hidegebb égi régiókon haladott át; mások a sarkok áthelyeződését tekintik oknak; a mennyiben az északi sark délebbre vonulván, a nagy hősüllyedést magával vitte. Vannak, kik a praecessióban, a nap-éjegyenpontok előhaladásában sejtik ez okot, úgy hogy a jégkorszak minden 21.000. évben újra visszatérne. Mások azt hiszik, hogy a napnak hófoka hirtelen csökkent, akár óriási napfoltok képződése folytán, akár az által, hogy a nap testéből nagy tömegek váltak ki. Mind e vélekedések, melyek a földön kívül keresik a jégkorszak okát, kevésbé valószínűek és sok tünetment nem képesek megmagyarázni. Így a praecessio talán megmagyarázná ugyan a jégkorszakot, de Pencknek interglacialis szakait már nem tudja megmagyarázni. Éppen azért a geológusok jelenleg magában a földben keresik az elhidegülésnek okát. A harmadkor végén torlódtak föl a Himalájának s hozzá csatlakozó hegyrendszereknek óriás tömegei; ekkor emelkedtek az Alpések, Kárpátok, Apenninek s a Pireneusok lánczai. A föld kérgének ilyen eltolódásai szükségképpen visszahatottak a meteorologikus és klimatikus viszonyokra; befolyásolták kétségtelenül a tengeráramok járását is és okozói lehetnek azon eljegesedésnek, melyet a diluviumban látunk.¹⁾

Az eljegesedés a sarkvidékekről indult ki. Az északi sarkról az ezer-ezerötszáz méternél vastagabb jégtömegek messze lenyúltak a mai mérsékelt öv vidékeire s Európában és Északamerikában legalább harminczmillió négyzetkilométert borított a jégpánczél. S mivel a mindent elborító, körülbelül harminczmillió köbkilométert kitevő jéghez a szükséges vizet a tengerek szolgáltatatták, ezáltal ezeknek színe hetvenkét méterrel süllyedt; minek az volt a következménye, hogy a sekély tengerek, a Keleti- és Északi-tenger eltűntek. Lyell e két tenger eltűnését a jégkorszakban talaj emelkedés következményének tartja.²⁾ Az előbbi vélemény azonban közelebb jár az igazsághoz. A jég elborította nemcsak Islandot s Grönlandot, hanem Skóciát, Angliát, Skandináviát, az Északi s Keleti tenger vidékét, az északnémet alföldet, a Harczot, a thüringiai erdőt, a cseh Ércz- és Óriás-hegységet le a Kárpátok északi lejtőjéig; innen a jég átnyúlóit Krakó felé

¹⁾ Damasus Aigner: Natur und Kultur. 1912—13. 10—13.

²⁾ Lyell: Das Alter des Menschengeschlechtes. 245.

Oroszország területeire egész Nisni-Novgorodig a Volga mellett. Másfelől Európa központi nagy heglánczárói, az Alpesokról is messze lenyúlt a jégpánczél délre a lombardiai síkságra, észak felé egészen Münchenig, úgy hogy az északi és déli jégtömegek között alig maradt két-négy szélességi foknyi jégmentes ür. Az eljegesedés Európa többi magas hegységein is visszahagyta nyomait. Észak-amerikában a poláris jég lenyúlt egészen St.-Louis vidékéig Cincinnatiban; nagy ívben áthúzódott Pennsylvánián, Ohion és Indiana állam területén s legdélibb vonala az északi szélesség 39. fokát érintette. Ugyanez a tünet konstatalható a déli félgömbön is; egész Chilét, Patagoniát jég borította; a miként Ausztráliában és New-Seelandon az egykori nagy jégtömegek nyomai szintén láthatók.

2. A mozgójég nyomai.

Miként ma a glecserek a magas hegyekről a jégtömegek nyomása alatt lassan mozgó megdermedt folyamként húzódnak lefelé, ugyanez történt a jégkorszak alatt, természetesen óriási méretekben. A mozgó jégtömegek a magaslatokról reájuk szakadó kőtömegeket magukkal viszik, ezeket a glecser részben a széleken rakja le s hosszúra nyúló kőbástyákat alkot, az *oldalmorénákat*. A glecser azonban a fenéken is vizs magával kőtörmeléket s iszapot; ezt ott rakja le s ezek a *fenékmorénák*. Az összes kőtömegek, melyeket a glecser teste visz, lenn a völgyben, a glecser végén, hol a jég már elolvad, nagy sánczokként rakódnak le, s ezek a *végmorénák*. A kőtörmeléket a glecser vizéből eredő hegyi patak sodorja magával s mint kavicsot néha sík területeken rakja le, másszor völgyeket tölt ki vele; e kavicsot aztán a folyóvíz részekre vágja s a partokon különböző magasságban rakja le; ezek a *kavics terraszkok*.

A jégkorszak glecserei néha óriási nagy kőtömegeket hordtak testükön s ezeket ezer kilométer távolságra is elszállították s lerakták ott, a hol a jégtömegeket az olvadás elérte. Ezek a *vándorkövek*, mert egészen idegenek azokon a helyeken, a melyeken találhatók. E vándorkövek Mecklenburg, Pomeránia, Posen, Szilázia, Lausitz területein, tehát egész Németországon oly tömegesen voltak elszórva, hogy a városok erődítési falaiikat, templomaikat és más épületeiket e kövekből építették. De sőt még a múlt században a városok kövezete is e kövekből került ki. A vándor-

kövek többnyire gránit, diabas, diorit, kristályos pala, mészkő s más kőzeteknek töredékei. Nagyságukra világot vet például a Gross-Tychow-i kő Hátsó-Pomerániában. Ennek hossza 16 méter, szélessége 11.25 méter; a földből 3.74 méterre áll ki és 4 méterre nyúlik a föld alá. Mind e kőzetek azonban az északnémet alföldön nem találhatók; hazájuk Skandináv a, Finnland s igen kicsi részben a dán szigetek. Ott kell tehát keresni eredő helyüket. Ugyanilyen vándorkövek Angliában, Lombardiában s egyebütt is nagy számmal találhatók.

3. Egy vagy több jégkorszak.

Nagyon fontos kérdés, vajjon a jégkorszakot egységes tünevényül kell-e felfogni, vagy olyanul, a mely-többszörös megszakításokkal ismétlődött. A monoglacialistákat s a polyglacialistákat éles ellentét választja el. Azonban az utóbbiak sem egyértelműek. Vannak, kik két, három, négy, de sőt hat jégkorszakot különböztetnek meg, mint például Sir Archibald Geikie, ki a legutóbbi vélemény mellett áll. Ma Pencknek négy jégszakos véleményét fogadták el általánosan s pedig annyira, hogy minden egyéb beosztásról megfeledkeztek.¹⁾ Ennek okát M. Boule a következő, némileg kesernyés ízű szókkal adja elő: »A tudományos életnek, miként a mindennapi életnek kérdéseiben is gyakran annak van igaza, ki utoljára beszél, főleg, ha ügyesen beszél. Penck és Brückner uraknak új könyve, mely a jégkorszak Alpeseiről szól, bizonyítja ezt.«²⁾

Penck szerint négy megismétlődő jégszak volt; ezeket három közbeeső meleg, interglaciális szak választja el egymástól. Az interglaciális szakokon a jég elolvadt, a glecserek visszavonultak; míg aztán ismeretlen okból ismét fejlődésnek indultak. E négy jégszakot Penck négy kavicsterraszképződményre alapítja s négy folyócska szerint nevezi el, melyeknek vidékében ama kavicsterraszok vannak. Ezek a Güns-, Mindéi-, Riss- és Würmjégszakok. Mindegyik jégszak három részletre esik: a praeglaciálra, a maximumra s a postglaciálra. Az interglaciális szakok erdőrészletre (Waldzeit) és stepperészletre (Steppenzeit) oszlanak. A Würmnek

¹⁾ Penck und Brückner: Die Alpen im Eiszeitalter. 1901 s köv.

²⁾ L'Anthropologie. 1908. 6.

utókérdésére még több kisebb részletre esik szét a glecserek visszahúzódása szerint. Penck szerint leghosszabb volt a középső, a Mindéi- és Riss-szak; úgy hogy a Güns-szakot mintegy praeglaciálnak, a Mindel-Risst maximumnak, a Würmszakot post-glaciálnak lehet tartani. S így tulajdonképpen maga Penck is a jégkorszak egységes gondolatának szolgál. Egyébként pedig, a miként látható, Pencknek felosztása elég mesterkéltséggel s a régi francia systematizálókra, Brocára és Mortilletre emlékeztet, a kik megállapítottak bizonyos kereteket s az archaeologia tényeit azokba beleerőszakolták. Penck rendszeréről azt mondja Boule, hogy az nemcsak nem előrehaladás, hanem azon zavarokba visz bennünket vissza, melyek ezen tudomány kezdetén uralkodtak.¹⁾

Már 1899-ben a jégkorszak egységességét hangoztatta Holst svéd geológus, a ki bebizonyította, hogy Skandináviában nem több, hanem csupán egy eljegesedés volt. Ez többszörös talajemelkedés és süllyedés miatt némi hullámzásokat mutat ugyan, mert ezen ingások folytán a meleg és hideg tengeri áramlatok többé-kevésbé érintették a szárazföldet, a mi a klíma milyenségére s a jégképződésre befolyással volt. Azonban lényegében csak egy összefüggő jégkorszak engedhető meg.²⁾ E. Geinitz rostocki tanár szintén behatóan foglalkozik a jégkorral s azon végeredményre jut, hogy a jégkorszak egységes tünemény, melyben pusztán helyi okok, emelkedések, süllyedések idéztek elő némi hullámzást.³⁾

Mindazonáltal Pencknek tekintélye a négy jégkorszak képzetét általánosította. Azonban csak ideig-óráig. Jelenleg a geológusok s archaeológusok belső és külső okok alapján visszatérnek az egységes jégkorszak gondolatához. Annyi bizonyos, hogy a jégkorszaknak olyatén felfogása, hogy az önmagában elhatárolt, egységes természeti tünemény volt, egyszerűbb, természetesebb, sokkal érthetőbb és hihetőbb, mint több egymástól különálló jégkorszak. Mert ha a jégkorszak általában véve még mindig titokszzerű és geológiailag váratlanul fellépő s ismét elmúló tünemény, melynek sem kezdetét, sem végét kellőleg megokolni nem tudjuk:

¹⁾ L'Anthropologie. 1908. 1—13. Observations sur un silex taillé dü Jura et sur la Chronologie de M. Penck.

²⁾ Jahrbuch d. Naturwissensch. 1902—1903, 131.

³⁾ E. Geinitz: Die Einheit der Eiszeit. Neues Jahrbuch f. Mineralogie. Beilageband. XVI. 1902.

világos, hogy több jégkorszaknak fölvevése a tudományos megértést megnehezíti. Penck a maga hypothesisét, a négy jégkorszakot s a három interglaciál-korszakot a különböző magasságokban lerakott kavicsterrasszokra s bizonyos interglaciális képződményekre alapítja. Eleinte csak három jégkorszakot különböztetett meg,¹⁾ s a müncheni, szilárd konglomerátummá vált kavicsréteget (Deckenschotter) a harmadik jégkorszak képződményének tekinti. Újabb, már idézett nagy művében ezt a kavicskonglomerátumot két rétegre bontja s külön jégkorszakok képviselőivé teszi; miáltal a négy jégkorszaknak hypothesiséhez jutott el. Azonban Damasus Aigner, a maga kutatásai alapján bebizonyítja, hogy ez a kavicskonglomerát nem is glaciális, hanem praeglaciális képződmény s így a jégkorszakok szaporítására nem jogosít föl. S azonkívül a különböző magasságban levő kavicsterrasszok, melyeket Penck különböző jégkorszakok eredményének tekint, *egymásba mennek át* s nem többséges, hanem egységes képződményt alkotnak.²⁾

Az interglaciális képződmények, melyekre Penck nagy súlyt vet, elsősorban növényi maradékok, melyeket különböző helyeken morénák vagy kavicsrétegek között találtak. Ezekről azt tételtek fel, hogy csak meleg kiimában nőhettek, a miből aztán meleg kiimára s a glecserek teljes visszahúzódására, az interglaciális szakokra következtek. Ezen következtetést azonban egészen lerontotta azon megfigyelés, melyet Észak-Amerikában a Malaspina-glecseren tettek. Ott ugyanis azt tapasztalták, hogy nemcsak a glecser-jégnek közvetlen szomszédságában, hanem magán a morénahordalékon is, mely néhány méter vastagon közvetlenül a glecserjégen fekszik, gazdag vegetáció, hatalmas szálás erdő növekedett. Ezáltal az interglaciális képződmények elvesztették bizonyító erejüket. A miként Pencknek hypothesisét egyetlen kifogástalan, általános érvényű s meg nem támadható ok sem támogatja.³⁾

Arra figyelmeztet Boule, hogy Franciaországban, hol a quartár emléseinek csontjait ezerszámra találjuk, az egymás

¹⁾ Penck: Vergletscherung der deutsch. Alpen. 1882.

²⁾ P. Damasus Aigner: Das Tölzer Diluvium. 1910. 75, 93.

³⁾ Natur u. Kultur. 1912—13. 14.

után való következés mindig s mindenütt ugyanaz: meleget kedvelő plioceni fauna, aztán hideghez szokott quartar fauna s végűi a rén-korszak. Boule e megfigyelését azzal egészítem ki, hogy Franciaországban s Angliában minden rendű, hideget, meleget, erdőt és steppét kedvelő fauna annyira keveredik, a miként alább be fogom bizonyítani, hogy a faunákat egymástól nem lehet elválasztani. E megfigyeléseket nem lehet a sok jégkorszakkal és interglaciális közökkel összeegyeztetni; mert azok tényleges leletek, melyekkel szemben bármilyen szellemes és tetszetős hypothesis sem tud érvényesülni.¹⁾ Éppen így Obermaier, a párisi anthropologiai intézet tanára és Pencknek tanítványa, ki korábban mesterének véleményét vallotta, saját kutatásainak alapján az egységes jégkorszakra tér vissza.²⁾

Nagyjelentőségű dr. R. Lepsius, darmstadti tanárnak előadása, melyet a német természettudósok XVIII. gyűlésén, 1912-ben, Innsbruckban tartott az Alpesek jégkorszakának egységéről és okairól. Lepsius Pencknek hypothesisét, a hideg s meleg kiimák változását tagadja, mert ezt nem lehet bebizonyítani. Az északi félgömb jégkorszaka egységes és helyi tünemény volt. A mit bizonyít az a tény, hogy a Dnjeper s a Dnjester vidékét az éjszaki szélesség 50. fokáig borította jég; a Volga csaknem jégmentes volt s a jégburok északkelet felé az Uralhegységen a 65. szélességi fokon vonult át. Tehát a jégkorszak jól körülírható helyen, Európa északnyugati felén uralkodott. Ugyané gyűlésen Drygalsky tanár is odanyilatkozott, hogy azon tanulmányainak alapján, melyeket a bajor felföld glaciális viszonyai körűi tett, szintén kételkedik a többszörös jégkorszak felől. Ilyen nyugtalan változások a természetben geologiailag érthetetlenek és másutt sehol semmi nyomuk.³⁾

Az előadottak szerint a geológiának s az őskori anthropológiának számos képviselője az egységes jégkorszakot vallja; s miként Geinitz mondja, az úgynevezett interglaciális szakokat helyi megszakításokra, ingadozásokra, melyek a glecsereknek egy-

¹⁾ Boule: L'Anthrop. 1908. f. idézett hely.

²⁾ Obermaier: Der Mensch aller Zeiten. 1912. 323 s másutt. L'Anthropologie. 1909. XX. Obermaier: Les formations glacières des Alpes.

³⁾ Petermanns Mitteilungen. 1912. Julius Lepsius: Die Einheit und die Ursachen der diluvialen Eiszeit der Alpen. 1910. 1 136.

másra való hatásából is eredhettek, kell visszavezetni. Mindazonáltal Pencknek hypothesisét nem mellőzhetem. Penck ugyanis a maga rendszerébe beleillesztette az ősembernek kulturális fokozatait, melyek eszközeinek készítésében nyilvánultak meg s a diluvialis kornak állatait olyképpen, hogy bizonyos eszközök és bizonyos állatok egy-egy glaciális vagy interglaciális szaknak a tulajdonai.

V. Az ősember Európában.

1. Az őskori lelelek relatív kora.

A jégkorszak előtt Európában nincsen nyoma az ősembernek. A jégkorszak alatt lakott terület Franciaországra, Belgiumra, déli Angliára terjedt ki; de Spanyolországban és Itáliában is vannak egyidejű leletek; azonkívül egy széles kulturöv vonul Dél-Németországon s a Kárpátok északi oldalán Oroszországba. A Balla-barlangban s egyébütt talált tárgyak bizonyítják, hogy a jégkorszaknak ősembere Magyarországon is otthonos volt. Görögországban nincsenek őskori leletek; a mi valószínűvé teszi, hogy a kelettel való összeköttetés északi Afrikán át történt, a hol Algírban, a Nílus völgyén s odább Elő-Ázsiában, Indiában gazdag őskori leletek kerültek elő. A mi igen fontos körülmény, mert arra utal, hogy az őskori kultúra miként a későbbiek is, keletről, Ázsiából kerültek Európába. Azon területeken, melyeket a diluvium jégtömegei borítottak, az ősembernek nyomaira még nem akadtak, világos bizonyosságul annak, hogy a jégkorszak előtt Európában még nem volt ember. A legősibb kultúrának főhelye Európában, Franciaországban volt; az ősi kőeszközök s egyéb emlékek itt tömegesen fordulnak elő, a többi jégmentes vidéken csak szórványosan. A miből az következik, hogy állandó és tömeges lakói csak Franciaországnak voltak s másutt az ember csupán csak vándorló nomád életet élt.¹⁾

Az ősemberi leleteknek relatív korát, t. i. hogy mely rétegbe tartoznak, néha nagyon nehéz megállapítani. Jelenlegi ismer-

¹⁾ Sophus Müller: Urgeschichte Europas. 1905.

teink feljogosítanak bennünket azon állításra, hogy az ősi ember kivétel nélkül temetkezésben részesült; legalább az érintetlen épségben megmaradt régi csontvázak mind erről tanúskodnak. Megeshetett, hogy az ősember oly rétegekbe tették el, melyek elmúlt, talán nagyon régen elmúlt időbe tartoztak. S mikor később az ősi csontok napvilágra kerültek, egykorúaknak látszóttak ama rég elmúlt idők rétegeivel. Holott valósággal sokkal ifjabbak. Tehát a temetkezési rétegek alapján az embernek geológiai korát biztosan megállapítani nem lehet. A tetem mellett fekvő kőeszközök sem nyújtanak kényszerítő bizonyítékot. Mert laza talajban, homokban, apró kavicsban a kőeszközök évezredek lefolyása alatt saját súlyuknál fogva is mélyebbre süllyedhettek le. Az emberrel együtt talált őszállatok csontjai sem nyújtanak biztos támaszpontot, mert az egész diluviumon át igen csekély változattal ugyanazon állatvilág élt az ember környezetében. Biztos jele az újdonságnak, ha a csontokban organikus anyag van. Ilyen az egykoron nagyon hírhedt Calevaras-koponya, melyet Kaliforniában terciár-rétegben találtak s mely ideig-óráig mint a harmadkorban élő embernek feje szerepelt. A benne talált organikus anyag azonban ezt a hiedelmet eloszlatta.¹⁾ Az ősember relatív korára, korábbi-későbbi létezésére teljes világosságot vet, ha a kultúrrétegeknek egymás felett következő, meg nem szakított sorozatára akadunk.

2. Őskori kultúrfokozatok.

A praehistoricus anthropologia ugyanis megállapította, hogy az Európába bevándorolt ősember küzdelmes életének folyamán több kulturális fokon haladt át, illetőleg az alacsonyabb fokú kultúráról a magasabb fokúra emelkedett. E kultúrákat a használt kő- és később kő- és csonteszközök finomsága szerint különböztették meg és azon helyek szerint nevezték el, a hol őket találták. A kultúrfokozatok a következők:

I. *A chelléen* (Chelles, Páris mellett). Jellemzők a néha egy, máskor mindkét oldalon, de durván munkált marokütők. Középső részükön zig-zag vonal húzódik végig.

¹⁾ Nadaillac: Die ersten Menschen. 1884. 156, 331, 517.

II. Az *Acheuléen* (St. Acheul, Somme). A marokütők mindkét oldalán finomabb ütésekkel készültek; középső részükön egyenes vonal húzódik.

III. A *Moustérien* (Moustier, Dordogne). Jellemző a moustieri hegyezett kavics, mely egyik vagy mindkét oldalán is ki volt élesítve pattogatás által. A Moustierben találták a legelső csonttüket is.

Ez a három fokozat az ó-paláolith szak. Az eszközök készítésénél kalapácsul erős kavics, üllőül valami kemény kőzet szolgált. A következő három fokozat a palaolithnek újabb fele.

IV. Az *Aurignacéen-fok*. (Haute Garonne.) Jellemzők a körös-körűi kiélezett vágóeszközök, vésők, csonteszközök is akadnak. A testnek ékesítése már a Moustierben megvolt. Itt különösen átfúrt csigákat s állatfogakat, medvefogakat alkalmaztak e célra. A testnek befestésére okkerrel szintén az Aurignacienben akadunk először, a miként a művészi hajlandóság barlangi rajzokban szintén itt (Pair non Pair, Gironde) nyilvánul meg először.

V. A *Solutréen-fok*. (Saône et Loire). Míg az előző kulturfok nemcsak Franciaországon, hanem Németországon is erős nyomokat hagyott vissza, a Solutré-fok úgyszólván kizárólag Franciaországra szorúl. Jellemzők a babérlevélalakú dárdahégyek és a nyelek, szigony- vagy nyílhegyek. Ezen eszközöket valószínűleg nem ütessel, hanem nyomással készítették. Csonteszközök sem ritkák. A Solutréenben érte el a kő megmunkálása a legmagasabb fokot.

VI. A *Magdalénien-fok*. (La Madeleine. Dordogne). Ezen a fokon a kőeszközök háttérbe szorulnak s a csont és az agancs megmunkálása a legmagasabb színvonalat éri el. Jellemző eszköz a véső. A barlangi festészet az északi spanyolországi Altamirabarlangban érte el tetőpontját.

3. A paláolith és neolithi összefüggése.

Ezzel lezáródik a paláolith-kultúra. Az archaeologusok egy része, még nem sokkal ezelőtt, különösen Franciaországban úgy fogta fel a dolgot, hogy a paláolith-kultúra, mint magában bevégzett egész, megszűnt létezni, melynek a neolithtel semmi össze-

függése nincs s melyet az újabb kőkorszaktól nagy úr, nagy távolság választ el. Azonban nagyszámú tény nemcsak azt igazolja, hogy a paläolith-kultúrfokok *ténylegesen a vázolt sorrendben* következtek, hanem azt is, hogy az ó és új kőkor, *tehát a paläolith és neolith egymással szervesen összefüggnek* s hogy ez utóbbi az előbbiből fejlődött ki. Így La Ferassienél a Dordogneban, az »Abri sous roche« állomáson a Chelle-Acheul Moustier, Aurignac fokok fekszenek egymás felett. Mintegy folytatásuk a Le Ruth-i lelet Dordogneban, a hol Aurignac, Solutré, s Magdalenien-rétegek következnek alulról felfelé.¹⁾ Rademacher az Eifelben a Kartsteini barlangokat kutatta át 1911-ben és megállapította: az acheuli, moustieri, aurignaci, madeleinei fokozatoknak az újabb kőkorszak s a római kornak egymásután való következését.²⁾ Spanyolországban a Puenteviegro mellett levő Castillo-barlangban Obermaier tíz egymás felett levő kultúrréteget talált, melyeket üres rétegek választottak el egymástól. Az összes rétegek egész vastagsága tizenhárom méter. Itt a Moustiertől kezdve egész a neolithig minden kultúrszak megvan, néha több fokozatban.³⁾ Lalanne 1908 óta ás a Dordogneban. A Beune-völgyben, a Lausselnél levő sziklamenedék helyen az Acheul, Moustier, Aurignac, Solutré s a Madeleine-fokokat fedezte fel.⁴⁾ R. R. Schmidt 1907 és 1908-ban az Ofnet-barlangban hat kultúrréteget fedezett fel egymás fölött. Alul Aurignac, Solutré, Madeleine feküdt; ezt a paläolithet a neolithtel összekötő réteg követte; ezen a neolith- és a fémkor rétegei.⁵⁾ Mas d'Azilben négy kultúrréteg fekszik közvetlenül egymás felett. Legalul régi paläolith-eszközök; de már a rén- és gimszarvas-csontokat is feldolgozták. A második fokon, a betűjeles festett kövek rétegeiben paläolith-eszközökkel már olyanok is vannak, melyek a neolithre emlékeztetnek. Ugyanebben a rétegben kis halom búzaszemet, dió, szilva, mogyoró-hulladékokat is találtak, a mi földművelésre mutat. A harmadik rétegben a paläolith-eszközök ritkák; legtöbb neolith-formát mutat;

¹⁾ Unsere Welt. 1911. 363.

²⁾ Prähistorische Zeitschrift. 1911. 201—231.

³⁾ L'Anthropologie. 1912. 1—14.

⁴⁾ Gaston Lalanne. L'Anthropologie. 1912. 129—149.

⁵⁾ Die vorgeschichtlichen Kulturen der Ofnet. Bericht d. Naturwissenschaftl. Vereins für Schwaben. 1908. 87.

a negyedik réteg tiszta neolith csiszolt kőeszközökkel.¹⁾ Ezen a rétegen még egy réteg fekszik, melyet Piette »Arisien«-nek, vagy a benne levő sok kerti csiga után »Étage coquillier«-nek nevez. A kőkések kaparok részben az Azilienhez hasonlítanak, azonban a paláolith-eszközöknek egy része már élesre van köszörülve. Ez az ős formája a simított, köszörült kőeszköznek. Az Arisien felett tiszta neolith-réteg fekszik s ebben csiszolt kőfejszék s durva cserépedényt találtak.²⁾ A Somme-völgyben Campignynél a Chelles- és Acheul-rétegek durvakőeszközeitől minden fokozat megtalálható a neolithbeli simított vésőig és kőfejszéig. Éppen így konstataulta Mortillet a tourassei védősziklafal alatt (Haute Garonne) a paláolithnek összefüggését a neolithtel.³⁾

Meg kell még jegyeznem, hogy az őskori archaológusok egyike-másika Mortilletnek s Pencknek hat paláolith kulturszakát nem fogadja el. Így Hoernes, a gráci egyetem tanára a Chelles- és St. Acheul-fokokat indokolatlannak tartja, mert kőeszközeik a Moustier-fokkal ugyanazonosak, ezektől nem különíthetők el, úgy hogy ezen felfogás szerint az ó-paláolithet tulajdonképpen csak egyetlen fok, a Moustier tenné ki.⁴⁾

VI. Az őskori ember s a jégkorszak.

1. A jégkorszak s a kultúrfokok.

Az őskori archaeologia vonatkozásba teszi az ősembert a jégkorszakkal s megjelöli benne azt az időt, a melyben az ember megjelent. Épp így vonatkozásba hozza a jégkorszakkal az embert környező állatvilágot is, ennek is megjelöli a jégkorszak különféle fázisai szerint való helyét. Az objectiv kritikának e kérdésekben két dolgra kell figyelnie s mind a kettőt kellő világitásba kell helyeznie. Először is az archaeológusok távolról sem egyértelműek abban, hogy a diluviumnak mely szakában kell keresnünk az embernek legelső nyomát; másodszor a systematizálás meleg, hideg, erdő- és steppe-klimában élő állatokat különböztet meg;

¹⁾ Bumüller i. m. 92.

²⁾ Hoernes: Der diluviale Mensch. 1903. 79, 90.

³⁾ Más adatok: Prähistorische Zeitschrift. 1911. 52—104.

⁴⁾ Hoernes i. m. 4, 15.

az illetén való elkülönültség azonban a természeti valóságban nem létezett.

Penck szerint a jégkorszak s a kőkulturfokok viszonya a következő:

A *Chelléen* a Mindéi és Riss jégszakok közé, vagyis a második s harmadik eljegesedés közé eső második interglaciálisban folyt le.

A *St. Acheul* a Riss, vagyis a harmadik jégkorszak kezdetéig terjed.

A *Moustier* a harmadik jégkorszakba (Riss) s az ezt követő harmadik interglaciálba tartozik.

Az *Aurignac* és *Solutré* a negyedik, vagyis a Wiirm-jégkorszak maximumában folyt le.

A *Madeleine* az utójégkorba esik.

Hoernes szintén négy jeges szakot s három interglaciált vesz fel.

a *Chelléen* és *Moustier* az első interglaciálban;

a *Solutré* a második interglaciálban folyt le;

a *Madeleine* s *Azilien* a harmadik interglaciálba tartozik;

az *Arisien* a negyedik jégkorszakra esik.

Mortillet csak három szakot ismer az egységes jégkorszakban. És pedig:

a *Chelléen* prágglaciál;

a *Moustier* glaciál;

a *Solutré* s *Madeleine* postglacial.

Piette csupán egy meleg s egy hideg szakot különböztet meg. Ebben a *Chelléen* s az *Acheuléen* meleg,

a *Moustier*, *Solutré*, *Madeleine* hideg szak.¹⁾

Rademachernek s Wiegernek a Magdeburg mellett levő Hundisburg rétegeiben és R. R. Schmidtnek a Svábalp, de főleg a Sirgenstein barlangjaiban végzett kutatásai arra az eredményre vezettek, hogy

a *Chelléen* s az *Acheuléen* az utolsó interglaciális időbe tartoznak;

a *Moustier* az utolsó, vagyis a negyedik jégkorszak elejére esik;

¹⁾ Hoernes i. m. 4—8.

az *Aurignac* a jégkorszak végén áll;

a *Madeleine* biztosan az utójégkorban folyt le.¹⁾

Boule és Obermaier szerint a jégkorszak egységes tünemény s így a paláolith kulturfokok sokkal közelebb jutnak hozzánk. Penck felosztásához alkalmazkodva

a *Chelles* és *Acheul* az utolsó interglaciálisban volt;

a *Moustier* az utolsó jégkorszakba, illetőleg az utójégkorszaknak korai részébe tartozik;

az *Aurignac*, *Solutré* s *Madeleine* az utójégkorszaknak igen késő részében folytak le.²⁾

A miként látható, a vélemények igen eltérőek. Míg Penck a paláolith kulturfokokat a meleg s hideg szakok között osztja fel s a legelső kezdetet, a Chelléen-t a második interglaciálisba helyezi; Hoernes valamennyi kulturfokot az interglaciális, vagyis a melegebbnek tartott szakokba osztja; csupán csak a neolithtal összeérő Arisient teszi a negyedik jégkorszakra. Azonban a paláolith kultúra kezdőpontját még távolabbra veti vissza s a Chelléent s a Moustiert már a legelső interglaciálisban szerepelteti. A többi vélemény a jégkorszak egységességének gondolatát képviseli, mely természetszerűleg három részletből épült fel. A geológia tanúsága szerint a tertiár utolsó szakában, a pliocénben a tél már hóval és jéggel köszöntött be. Ez volt kezdet a klimatikus viszonyok ismeretlen okból származó eltolódásának, mely melegebb kezdetből, mint a diluvium első szakából kiindulva, lassankint a jégkorszak *maximumában* érte el tetőpontját. Ez a második részlet. A jégtömegek aztán szintén ismeretlen okból eredő olvadással eltisztultak, s helyet adtak ama klimatikus viszonyoknak, a melyek ma is uralkodnak. A négy-szeres jeges szakot s a közbevetett három meleg részletet, miként fönnebb előadtam, az újabb geológia nem ismeri el, mert semmi-nemű általános érvényű okkal nem igazolható s azonkívül ez az ugrásszerű ingadozás a természeti törvények nyugodt, de következetes munkásságával nem egyeztethető össze s másutt sehohsem tapasztalható. Éppen azért a paláolith kultúra kezdetét az

¹⁾ Jahrbuch d. Naturwiss. 1912—1913. 130.

²⁾ Boule: L'Anthropologie. 1908. 1—13. Obermaier: Les formations glacières des Alpes. L'Anthrop. 1909. XX.

egységes jégkorszaknak első részére, a Moustiert a jégkorszak maximumára s az utójégkorszaknak kezdetére, a többi fokoza-
tot az utójégkorszaknak későbbi részeire kell tennünk.

2. A Jégkorszak s az állatvilág.

Penck rendszerében a jeges és meleg interglaciális szakok klímájának váltakozása szerint az állatvilág is sokszorosan változott.

A Riss-jégkorszak alatt s az ezt követő interglaciál kezdetén a kiima s a fauna olyan volt, mint északkeleti Európa tundra-vidékein. A *tundra* uralkodott s hozzácsatlakozott a hideg steppe. Az állatvilágot a gyapjas mammut (*Elephas primigenius*), a gyapjas orrszarvú (*Rhinoceros tichorhinus*), a rénszarvas s mint a hideg steppe lakója, a ló (*equus caballus*) képviselték.

A Riss-Würm jégszakok interglaciáljának első felében az *erdei szak* következett meleg klímával. Ebben a mammut és a gyapjas orrszarvú eltűnnek a rénszarvassal együtt, helyükbe meleget kedvelő fauna lép, egy elefántfajta (*Elephas antiquus*), s egy orrszarvú (*Rhinoceros Merki* vagy *haemitechus*), melyeknek testét nem fedte gyapjú; hozzájuk társult a jellemző erdei állat, a gímszarvas (*Cervus elaphus*).

Az erdei szakot a *steppeszak* váltja fel. Ebben a meleget kedvelő állatok elvonulnak, a gímszarvas is eltűnik, s visszatér a két gyapjas óriás s velük jár a ló.

A Würm-jégkorszak alatt ismét a *tundra* lép előtérbe a mammuttal s a gyapjas orrszarvúval. A Würm-szak postglaciáljában a két gyapjas óriás lassankint kihál vagy északibb vidékekre vonul, a Spitzbergákra, Nowaja Zemljára és Új-Szibériába, mely földségek talaját ezernyi ezer mammutnak s orrszarvúnak csontja fõdi. Lassankint a rénszarvas válik uralkodó állattá, azonban a folyton melegedõ klíma elõl ez is mindinkább északra vonul, s a mai erdei fauna, a gímszarvassal s õzzel, foglalja el a diluviális állatvilág helyét. A barlangi medve az egész jégkorszakon át élt.

A Penck-féle hypothesis szerint tehát a jégkorszak folyamán nemcsak a földnek geológiai életét jellemzi örökös nyughatatlan-

ság, a lényegesen különböző klimatikus viszonyoknak ismételt elmúlása és ismételt felújulása, hanem a fauna életét is. Örökös vándorlás; a tundra, az erdei szak, a steppe s ismét a tundra állatainak sokszorosán ismétlődő kicserélődése, jövése, menése folyt le Európa nyugati vidékein. Ez egymagában véve is valószínűtlen; mert bizonyító példa reá a természetben nincs. A rénszarvasok, lemmingek őszi-tavaszi vándorlása ezekkel a faunát lényegesen kicserélő vándorlásokkal nem állítható párhuzamba. De a geológia pozitív tényei is másról tanúskodnak.

A jégkorszaknak összes lelőhelyein ugyanis csekély változatokkal mindenütt ugyanazon állatokra akadunk, vagyis Pencknek meleg, hideg, erdei és steppeszi állatai szinte elválaszthatatlan együttességben találhatók. Mindenekelőtt azon állatok, melyeket jellemzetesen meleg klímában élőknek tart a geológia, az *Elephas antiquus* s a *Rhinocéros Merki*, Angliában és északi Franciaországban mindenütt együtt fordulnak elő a gyapjas mammuttal s a gyapjas orrszarvúval. Annyira, hogy Hoernes szerint ez az együttlét csaknem szabályul vehető. Így a franciaországi Beaujolais-i (Villefranche sur Saône) homokbányákban együtt vannak a mammut s az *Elephas antiquus*, a *Rhinocéros tichorhinus* s a *Rhinoc. Merki*.¹⁾ Angliában a Longhole-i barlangban a két orrszarvú szintén együtt van.²⁾ A jégkorszakbeli fauna kevertségének, együttlétének számtalan példájával szolgál a geológia.

A Kirkdal-i barlang a következő állatokat szolgáltatta:

Elephas antiquus, *Rhinocéros Merki* (meleg), rénszarvas (hideg), óriás szarvas, vaddisznó (erdő), bölény, ló (steppe).

A St. Asaph-barlang (Wales): *Elephas antiquus*, *Rhinocéros Merki* (meleg), rén (hideg), barlangi medve, hiéna.

A Woockey-Loch barlang Wels mellett: *Rhinocéros Merki* (meleg), *Rhinoc. tichorhinus*, mammut, lemming (hideg), ló, óriás szarvas, rén, ősökör, bölény.³⁾

Az Aurignac-i barlang: mammut, gyapjas orrszarvú, rén (hideg), bölény, ló (steppe), óriás szarvas, gímszarvas, őz, vaddisznó (erdő).⁴⁾

¹⁾ Hoernes i. m. 5. 13, 193.

²⁾ Le Hon: L'homme fossil. 1878. 75.

³⁾ Boyd Dawkins: Die Höhlen. 229, 228, 246.

⁴⁾ Le Hon i. m. 64.

A Bruniquel barlangban (Tara et Garonne): gyapjas orrszarvú, rén (hideg tundra), bölény, ló (steppe), óriás és gímszarvas (erdő).

A Yorkshire-i Victoria barlangban: mammut, gyapjas orrszarvú, rén (hideg), bölény, ló (steppe), őz (erdő).¹⁾

Willendorfnál Felső-Ausztriában: mammut, rénszarvas, (hideg), ló (steppe), gímszarvas (erdő).

Stillfriednél a Morvamezőn: mammut és gímszarvas együtt.

Aussig-Türmitznél Csehországban: mammut, orrszarvú, rén, kőszáli kecske, ló, ökör, gímszarvas, juh.

Predmostnál Morvaországban: mammut, rén, moschusökör, jégróka (hideg steppe), ló, bölény, szarvas, őz.

uslawitznál Csehországban: mammut, orrszarvú, ló, ökör, rénszarvas, bölény, gímszarvas.

A Maszicka-barlangban, Ojcow mellett Lengyelországban, mammut, orrszarvú, ló, bölény, ősökör, gímszarvas, nyúl.²⁾

A Penck-féle rendszert, mely hypotheticus alapon álló klimatikus viszonyok szerint osztályozza a jégkorszak állatait és külön csoportokba osztja, a geológia adatai nem erősítik meg. A felhozott tények azt bizonyítják, hogy a meleg s hideg, az erdei és steppe-szakokba osztott állatvilág az egész jégkorszak tartama alatt együttességben élt. E fontos tényt nem lehet ignorálni. A jégmentes területeken a legkülönbözőbb állatok tanyáztak. A miből kettő következik. Először, hogy az elhidegülés foka nem lehetett túlságosan nagy, mert azt a mammuttal és rénszarvással együtt élő gímszarvas nem bírta volna ki; másodsor, hogy ez az egységes állatvilág a jégkorszak egységének a legbeszédesebb bizonyítéka.

¹⁾ Boyd Dawkins i. m. 90, 198.

²⁾ Hoernes i. m. 119, 127, 132, 152, 175.

VII. Az ősember teste.

1. Paläolith rasszok.

Látszatra a legrejtettebb kérdések egyike az ősember testi szervezetének és szellemének vizsgálata. Bár az ősi időkben a kő- és csonteszközökön kívül az embernek nem sok emléke szállott át reánk, de a mi átszállóit, mégis elegendő arra, hogy a jégkorszakban élő ősről kellő képzetet alkothassunk. Mindenekelőtt konstatálni kell, hogy az a bár nem lényeges bonctani különbözőség, mely az emberi fajtákat ma jellemzi, már a legősibb időkben is megvolt. Kicsiny s nagy termet, hosszú és rövid fej, alacsonyan és magasan boltozott koponya, magás és alacsony hátradőlő homlok, az állkapcsoknak prognáth s orthognát helyzete, durva, vastag és finom vékony alsó állkapocs, az állcsúcsnak hiánya és finoman kiképzett állcsúcs, mindezen könnyen megállapítható különbözőségek megvannak ma is s meg voltak az ősi időkben is. Az agyvelőnek minden lény felett való hatalmas fejlettsége a jégkorszakban élő ősről is megkülönböztető tulajdonsága volt; sőt talán azt lehetne mondani, hogy az ősidőktől lefelé haladólag a koponyának s az agyvelőnek méretei csökkentek.¹⁾ Az ősember testi szervezetének egyetlenség vonása sincs, mely ne lenne egészen s teljesen emberi s mely százféle változatban ma is ne volna felfalálható.

Az imént említett különbözőségek szerint az ősember testi maradványait két csoportra lehet osztani. Az egyik a neandertáli rassz, melyet az anthropologia bizonyos durva jellegei miatt alsórendűnek nevez. A másik a cro magnoni rassz, mely különösen a fejnek szép, európai jellegű formája miatt felsőrendűnek mondatik. A neandertáli rassz alacsony, zömök, erőteljes, középtermetű, erőscsontú; a homlok alacsony és hátradülő; a fejtető boltozata csekély; hogy az agyvelőnek helye legyen, a koponya hátrafelé megvívuk; a szemgödrök nagyok, felettük hatalmas szemöldökív húzódik, a mi az arcnak különös vadságot kölcsönöz. Az állkapcsok prognáthok, az alsó állkapocs nagyon masszív és durva, az állcsúcs vagy egészen hiányzik vagy csupán gyengén van

¹⁾ Sollas W. J. oxfordi tanár. L'Anthropologie. 1911. 667.

jelezve. A cro magnoni rassz magas termetű; a fej a legműveltebb európai typust-mutatja. A homlok magas, domború; a fejtető magasan boltozott; az állkapocs európai metszésű; az állcsúc a legfinomabb párizsival mérközik.¹⁾

2. Kevert rasszok.

Ezeken kívül olyan őskori leletek is akadnak, melyek c két typusnak jellegeit többé-kevésbé egyesítik. Ilyen annak az öreg embernek csontváza, melyet Hauser és Klaatsch Combé Capellenél, Montferrand-Périgord közelében ástak ki. A csontváz Moustier-rétgben feküdt, de Aurignac-eszközök voltak mellette, a miért is Homo Aurignacenis Hauseri nevet kapott. Fejének felső része egészen a cro magnoni typust viseli; a homlok magas, a szemöldökív hiányzik, a koponya jól boltozott; azonban állcsúc egyáltalán nincs. Rendes temetésben részesült. Ilyen az a két váz, melyet a Mentonenél levő Grotte des enfantsban csaknem nyolcz méter mélyen találtak. Egy öreg nő s egy fiatalember csontváza. A fej felső része, a homlok, a koponya magassága európai typust visel; az arc azonban benyomott, a prognátság igen nagy s az állcsúcnek csakhogy éppen nyoma van. Verneau e két koponyát negroidnak tartja s Mentone fejedelme után Grimaldi rassznak nevezte el. Rendesen el voltak temetve. E koponyák kézzel fogható tanúi, a két típus, az alsó és felső rendű typust mutató ősemberek vérkeveredésének; tehát együttélésének. Ily különbözés látható a belgiumi Spynél s a horvátországi Krapinánál lelt koponyákon. A Spy I. számú koponya igen alacsony boltozató, a Spy II. magasabb. A krapinai koponyatöredékek, melyeket Kramberger-Garjanovic zágrábi egyetemi tanár fedezett fel, szintén két különböző typust mutatnak. Némelyeknél a homlok hátradülő, a koponya lapos; másoknál a homlok magas s a koponyatető jól boltozott. A szemöldökívek erősek; de a prognátság egészen bizonytalan, úgy hogy de Terra szerint a koponyák orthognátok voltak²⁾ s az állcsúcnek is van némi nyoma. Valamennyi széles, rövid fej. A mit azért hangsúlyozok,

¹⁾ Természettud. Közlöny. 1911. 256.

²⁾ Branca: Der Stand unserer Kenntnisse, 12.

mert a krapinai ősemberek legalább is a Moustierbe, tehát a régi paläolithba tartoznak, holott Lenhossek tanár szerint a brachycephal-typus Európában csak a neolith-korszak elején tűnik fel.¹⁾ A mi természetesen nem áll.

3. A felsőrendi typus.

Az őskori emberi leletek úgy oszlanak meg, hogy jó felük a felsőrendű típusra esik. Ide tartoznak:

a) a cro magnoni ősember. 1868-ban vasútépítésnél a Vezère-völgyben, a Cro Magnonnál levő barlangban, paläolith-rétegekben több emberi vázat fedeztek fel. A barlang hátsó részében egy öreg ember koponyája feküdt, körülötte négy emberi csontváz. Az egyik egy asszonyé, kinek fején súlyos sebesülés tátong. E seb vétele után az asszony még több hétig élt, mit a sebhely körülétén látható új csontsarlódzás bizonyít. Az asszony mellett egy gyermek volt eltemetve. A másik két váz férfiaké volt. A halottak körül sok átfürt tengeri csiga feküdt s egy átlukasztott kerek elefántcsont lapocská, mely valószínűleg amulettül szolgált. Az eszközök kovából s rénszarvból valók.²⁾ A mi arra mutat, hogy ez emberek a paläolith ifjabb szakában éltek. Hamy és Quatrefages e leleteket diluviálisoknak tartották; azonban Mortillet azon feltevésből indulván ki, hogy a quartárban az emberek még nem temetkeztek, tagadta, hogy ez emberek a jégkorszakban éltek. Mortilletnek ezen alaptalan s a megszerkesztett systema kedvéért készült állítását a tények megdöntötték. Ma egészen kétségtelen, hogy a diluviális emberek temetkeztek s hogy a Cro Magnon-barlang lakói a jégkorszakban éltek.

b) A Ferassie-barlang lelete 1910-ben a Vezère-völgyben. Egy idős nőnek a csontváza a Moustier-szaktól. Valóságos temetésben részesült.

c) A Laugerie Bassenál 1872-ben a Vezère-völgyön s ugyanakkor a Chanceladenál talált ősemberi vázak a Madeleine-szaktól. Felhúzott térdre guggoló helyzetben voltak eltemetve.

d) A Mentonenál levő barlangok leletei, ho' 1895-től 1903-ig

¹⁾ Természettud. Közlöny. 1911, 245.

²⁾ Boyd Dawkins: Die Höhlen. 199.

tizenhat csontvázat találtak. Kettő kivételével, amelyekről már fentebb szóltunk, tiszta Cro Magnon-typus valamennyi, a milyen a mostani jobb európai. Valóságos temetésben részesültek.

e) A Gloucester grófságban levő Gough Cheddar barlangban 1904-ben talált koponya. A Madeleinehez tartozik.

f) A Romanelli Castro barlang három csontváza déli Olaszországban, 1904-ből. A velük talált melegt kedvelő őssallatok, az Elephas antiquus s a Rhinoceros Merki Branca szerint arra engednek következtetni, hogy ez emberek az utolsó jégkorszakot megelőző meleg szakban éltek, tehát a Moustiert megelőző időben.

g) A Laugerie Hautenál 1909-ben talált ősember. Pompás Cro Magnon-typus az Aurignac-szaktól. Guggoló helyzetben temették el.

A Balla-barlangi gyermek.

h) A Balla-barlangi gyermek. Magyarországon sokhelyütt reá akadtak az ősember nyomaira. Így Miskolczon a Szinva partján, az Avas-temetőben; a Bükkhegységben a Szeleta-barlangban s a Puskaporos sziklatető alatt; Tatán, Erdélyben a Csoklovina mellett levő barlangban; az észte rgommegeyi Baj ót mellett az öregkő-barlangban; a Kiskárpátokban Detrekőszentmiklós határában, a Pálffy-barlangban. Mindezen helyeken azonban csak kő- és csonteszközöket találtak, melyek részben a legősibb korig, a Chelles, a St. Acheul s a Moustier-szakig nyúlnak fel. Buda vidékén, a csobánkai Kiskevély-barlangból az ősembernek sok csonttöredéke került elő, azonban összefüggés nélkül.

Legfontosabb a Balla-barlangi lelet. Hillebrand 1909-ben a Bükk-hegységben, Répás-hutánál, a Balla-barlangban egy diluviális korbelt gyermeknek csontvázat fedezte fel. E barlangnak rétegei a már korábban felfedezett Szeleta barlangéival összevágtnak. Legfelől barna humus van; ez alatt sárgás agyagos réteg következik, a melyben újkori csontokkal és cserépdarabokkal két *kicsiny durva kőkés* feküdt. Az ez alatt levő törmelékes agyagos rétegben réncsontok és diluviális rágok csontjai voltak; e réteg alatt feküdtek 1.30 m. mélyen a diluviális gyermeknek csontjai. A gyermek egy éves lehetett. Megvolt a koponyának

legnagyobb része, az alsó állkapocs, a két czombcsont, a két alkarból egy sing- s egy orsócsont, két csigolya, a kulcscsontnak, a sípcsontnak egy-egy töredéke, öt bordatöredék. A fej hosszú, keskeny. A helyesen egybeállított koponya magas, boltozott, a szemöldökíven nincsen dudorodás; az állcsúcs elég jól képzett. Hillebrand a gyermekén alsórendű jellegetek akar felfedezni; ezt a fennebbi vázlat kizárja. A gyermek a Cro Magnón rasszhoz tartozott. Mivel a gyermek csontjait összefüggésben találták s barlangi állatok fogainak semmi nyoma sincs rajtuk, joggal mondhatjuk, hogy a gyermeket úgy temették el. A gyermek a Moustier-Aurignac-korszakra tartozik.¹⁾

5. A piltdowni ősember.

i) A Piltowni ősember. Sussex-grófságban, Piltown község határában találták 1912-ben. Csak töredék. Durva, lapos, háromszögletű kőszközökkel együtt feküdtek a következő csontok: az alsó állkapocsnak jobbik fele, a koponya baloldalának nagy része, mely darabok valószínűleg ugyanegy egyénhez tartoznak. A homlok formáját tekintve, egy női koponyának töredékei. Az állkapocsban két zápfog még helyén van. Az összeszerkesztett koponya nem hasonlít a neandertáli typushoz; tehát a magasabb rasszhoz tartozik. E csontokkal együtt állati kövületeket is találtak, egy mastodonfogat s az *Elephas meridionalis* fogainak töredékeit. E két állat a pliocénbe, a tertiárkor legutolsó szakába tartozik; ha tehát az emberi csontok ez állatokkal egykorúak, akkor a piltowni embert minden eddigi leletnél idősebbnek kellene mondanunk.²⁾ Csakhogy a piltowni ember nem eredeti fekvőhelyéről került elő, a mit a csonttöredékek s a váz egyéb részeinek hiánya bizonyít. A krétaréteg is, amelyben feküdt, különböző kőzetek keverékéből áll. A piltowni ősember csontjait a tertiár állatok csontjaival a jégkorszak elmúltával képződött víztömegek sodorták össze.

k) A hallingi ősember, kit ugyancsak 1912-ben fedeztek fel Rochestertől négy angol mértföldnyire Halling falu közelében.

¹⁾ Jahrbuch der Naturwiss. 1912—1913. 133.

²⁾ Unsere Welt. 1913. 187.

Ez ősembernek homloka jól fejlett, a koponya úrtartalma W. H. Cook angol anthropologus szerint 1500 köbcentiméter. A fogak el voltak koptatva; termete kicsiny, de erőteljes. Valóságos temetésben részesült.

J) A Galley Hillnél, közel a Themse torkolatához 1888-ban felfedezett koponya. Homloka magas, a szemöldökívék a mai méreteket ütik meg; az állcsúcs jól képzett. Határozott Cro Magnon-typus. Ezt a koponyát tartja Rutot a legrégebnek s az eolithek korába helyezi vissza.¹⁾ Azonban a piltowni ősembernél tett észrevételünk erre is áll. A csupán töredékben lelt ősembernek valódi korát nem lehet megállapítani.

Az előadottak alapján biztos tényként kimondhatom, hogy a Cro Magnon-typus nem a Diluvium végén bukkant fel Európában, miként Lenhossek tanár mondja,²⁾ hanem a paláolith embernek összes kulturális fokait végig küzdötte Európában.

G. Az alsórendi typus.

E typushoz tartoznak:

a) A neandertáli ember, ki után e typus nevét nyerte. 1856-ban Düsseldorf mellett, a Neander-völgyben fedezte fel dr. Fuhrrott e csontvázat, mely kétségtelenül teljes volt; azonban a munkások széjjelhányták s csak a legnagyobb csontokat lehetett megmenteni.³⁾ Névszerint az arcz egészen hiányzik. A neandertáli ember kora bizonytalan, mert lelőhelyéről kihánytván, nem lehetett többé megállapítani, mely rétegben feküdt.

b) A naulettei állkapocs; a Lesse partján a Naulette nevű barlangban találták. Míg az európai embernél az állcsúcs előre nyúlása 3—5 millimétert ér el, a naulettei állkapocsnál az állcsúcs hiányzik s az áll vonalának visszahajlása három milliméternyi. A váz többi része hiányozván, ez állkapocs kora nem állapítható meg.

c) A moustieri ősember. A moustieri barlangban (Dordogne, a Vezére-völgy) 1908 augusztus 12-én Hauser és Klaatsch egy

¹⁾ Rutot: L'age probable du Squelette de Galley Hill. Bulletin société beige de Geologie. 1909. 239—246. Jahrbuch d. Naturwiss. 1912—13. 147.

²⁾ Természettud. Közlöny. 1911. 252.

³⁾ Lyell: Alter d. Menschengeschlechtes. 43.

fiatalembernek ép csontvázát fedezték fel. Mivel a kéz- és lábszár-csontoknak ízületi végei még nem csontosodtak el, hanem porcosak s a bölcsességfogak sem törtek még keresztül, a fiatalember tizenhat éves lehetett s igen gondos temetésben részesült. Fekvő helyzetben a jobboldalra dőlt, keze a feje alatt volt s a fej körül koszorúformára tűzköszilánkok sorakoztak. Közvetlen közelében állatcsont töredékek hevertek, a mi halótti áldozatul vehető; balkezénél egy marokra fogható pompás kőütőeszköz feküdt s egy vakaró. Ez eszközök alapján a St. Acheulbe vagy a Moustierbe teszik korát. A fölfedezők után Homo moustieriensis Hauseri Klaatsch nevet visel.

d) A Ferassie-barlang ősember (Dordogne, Yezére-völgy). E barlangnak egyik leletét a felsőbbrendű típusnál soroltuk fel. Ez utóbbtól egy méternyire már 1909-ben találták a Neander-rassz képviselőjét. A mellette levő eszközök a Moustier-szakra utalnak. Mindkét ősember temetésben részesült.

e) La Quina mellett, Charente megyében lelt ősemberi koponya. 1911-ben a legalsó Moustierben fedezte fel dr. Martin e csaknem teljesen ép koponyát rénszarvas, vadló és ősökör csontokkal. A koponya mellett nagy és jól munkált kaparok, Moustier-hegyek és rovátos csontszilánkok feküdtek. A szemöldökívek igen erőteljesek. E koponya korát megállapítani nem lehet, mert nem eredeti fekvő helyén találták. Ha pedig csupán a koponya részeseült temetésben, a mire az ősember több példát szolgáltat, ilyen az Ofnet-barlang harminczhárom eltemetett koponyája, akkor a rovátos csonteszközre s az ősökörre való tekintetből, helye az ifjabb paláolithicumban (Aurignac, Solutré, Magdaleine) van.

7. f) A maueri állkapocs.

Az alsórendű typushoz tartozik a Homo Heideibergensis. vagyis a maueri állkapocs. Heidelberg vidékén, Mauer községhez tartozó homokbányában 1907-ben egy teljesen ép állkapcsot találtak. Az állkapocs huszonnégy méternyire feküdt a felszín alatt, felette hatalmas diluviális homokréteg, melyet agyagos sáv bont két részre; a homok felett régibb s ifjabb lösz. Az állkapocs együtt feküdt a tertiárba tartozó Rhinoceros etruscus s a diluiviumban élő Elephas antiquus csontjaival. Ez állkapcsot Schoeten-

sack írta le.¹⁾ Feltűnő az állkapocs nagy masszívusága; a benne levő fogak azonban annyira emberiek, hogy miként Schoetensack mondja, azokat anthropoid stádium nem előzhette meg. Mert Klaatsch szerint a fogak sem alakjukra, sem nagyságukra nézve nem mutatnak közeledést a majom-typushoz.²⁾ Az állkapocsnak állcsúcsa nincs s az álltövis (spina mentális) is hiányzik, miként a neandertáli rassznál többnyire. Schoetensack a heidelbergi embert nem tartja összekötő kapocsnak az ember s a majom között, hanem mindkettő elődjének.³⁾

A maueri állkapocs feltűnően hasonlít a Spy II. koponya állkapcsához; e koponya azonban magas boltozatú, a mi nem majomi vonás. Azonkívül a maueri állkapocs feltűnően hasonlít az eszkimó-állkapocsokhoz. Kramberger-Gorjanovic megvizsgált nyolcz grönlandi eszkimó-koponyát. Valamennyinek állkapcsa annyira masszív, hogy a maueri kivételével minden fosszil-állkapocsot felülmúlnak s különösen az egyik igen sokban hasonlít a maueriliez.⁴⁾ Megjegyzendő, hogy ugyancsak Kramberger szerint az eszkimóknál egész modern jellegű állkapocsok is találhatóak s az eszkimókoponyák általában magasak s jól boltozottak. A maueri állkapocsnak állcsúcsa nincs, azonban a Sulcus mentális (állbarázda) és az Incisura submentalis (állmetszet) konstatalható, melyek az állképződés jeleiül tekintendők. S bár hiányzik az álltövis, az áll-nyelvcsontizom (Musculus geniohyoideus) tapadóhelyén mégis van egy kis tövis.⁵⁾ S így azt kell mondani, hogy a Maueri állkapocs egészen s valóban emberi, mely esetleg magasan boltozott koponyához tartozhatott. Az állkapocs durvaságát, mint az eszkimóknál, mind a mauerinél, Laloy szerint kétségtelenül a táplálkozás módjának, a durva kemény eledel rágásának kell tulajdonítani.⁶⁾

A Homo Heidelbergensis korát Schoetensack a legalsó diluviumba teszi, vagyis azon mesgyére, a melyen a tertiárnek

¹⁾ Schoetensack: Der Unterkiefer des Homo Heidelbergensis. 1908.

²⁾ Riem: Natur und Bibel. 1910. 320.

³⁾ Killermann: Die Urgeschichte des Menschen. Regensburg, 1911. 118—120.

⁴⁾ Sitzungsbericht d. Königl. Preuss. Akad. d. Wissenschaften, 1909. LI. 1290—91.

⁵⁾ Birkner: Der diluv. Mensch. 94—95.

⁶⁾ L'Anthropologie. 1910. 530.

legutolsó szaka a pliocén s a quartárnak legelső része, a diluvium érintkeznek. Erre utal a tertiárban élő *Rhinoceros etruscus* s a quartárba tartozó *Elephas antiquus*. Mindazonáltal figyelembe kell venni a következő szempontokat. A maueri állkapcsot *biztosan nem eredeti fekvőhelyén találták*; mert akkor ott kellett volna lennie a csontváz többi részének, vagy legalább is a koponyának. Tehát jelenlegi fekvőhelyére másodlagosan került, a mi kétféle módon történhetett. Földszakadás vagy csuszamlás folytán, a mi tekintettel a sok földrengésre, mely főleg azelőtt a Rajna vidékét járta, könnyen megtörténhetett. Azután a maueri homok a Neckárnak egykori árterületén fekszik, alluviális, áradmányi réteg, melyet a Neckár hordott meg. Ez a szelíd folyó ugyanis a jégkorszakban nem folyt ilyen csendesen szerény medrében, mint ma. Az óriási jégtömegek folyton tartó olvadása a kis folyókat rohanó folyamokká dagasztották, melyeknek rohanó áradata valamely vidék arczatát akár huszonnégy óra alatt is megváltoztatta. Magam voltam szemtanúja, hogy a Duna Bajánál egy-egy tavaszi áradáskor homokszigeteket hordott el s új szigeteket épített. A jégkorszakbeli Neckár is ugyanezt cselekedte. Így aztán könnyen megtörténhetett, hogy a víz örvénylése valamely, akár a jégkorszak végéről való rétegből kimosta a *Homo Heidelbergensis* állkapcsát s a tertiár állatok csontjaival együtt a maueri homokba sodorta. Az őskori állatok tehát a maueri állkapocs kora felől nem nyújthatnak tanúságot.

Másfelől Emil Werth a *Homo Heidelbergensis* korát geológiai tények alapján határozza meg. A Mauernél talált állati maradványok közül főleg a *Rhinoceros etruscus* jellemző. Ez az állat azonban a norfolki Forestbedsekben, a Süssenborni kavicsokban is jellemző állat. E rétegeknek kora a Penck-féle felosztás szerint az utolsóelőtti interglaciális, a Mindel-Riss interglaciális időbe esik. A mi annyit jelent, hogy a *Rhinoceros etruscus* még a jégkorszak alatt is igen sokáig élt. Tehát tekintettel e meghatározásra, azt kell mondanunk, hogy a *Homo Heidelbergensis* nem a legelső diluviumban, hanem a jégkorszaknak éppen a közepén élt; s a tertiár-kortól éppen oly messzire esik, mint mi a legrégibb palaolith-korszaktól.¹⁾

¹⁾ Globus. 1909. XCVI. 229—232.

8. g) A Chapelle aux Saints-i ősember.

Az összes őskori leletek között a Chapelle-aux-Saintsnél (Corrèze) 1908-ban talált ősember emelkedett a legnagyobb nevezetességre s pedig azáltal, hogy Marcellin Boule, a jelenleg élő francia őskori anthropologusok legkiválóbbja ez őskori embernek testi és szellemi milyenségét külön monographiában törekedett megállapítani. S pedig azon czéllal, hogy ezen ősembert az állati sorrendben reá állítsa azon exact helyre, melyet számára a morphologikus vonások kijelölnek. Igy jellemzi P. Rivet Boulenak czélját, midőn Boulenak monographiáját ismerteti.¹⁾ Elég világosan és félreérthetés nélkül meglátható a teljesen subjectiv alap, t. i. azon feltevés, mely biztos ténynek tekinti az embernek származási összefüggését az állattal. Bár egyékbént el kell ismerni, hogy Boule objectivitásra törekszik.

A Chapelle-aux-Saints-i ősember barna, agyagos érintetlen rétegben feküdt állatsontokkal és Moustier-typusú kovaeszközökkel. Az ősember fejjel nyugat felé, a halottak országa felé, a talajba rendesen belevágott, egy méter széles és száznegyvenöt centiméter hosszú sírgödörben pihent. Jobb keze feje felé hajlott, a balkar egyenesen simult a testhez, a térdek összehúzott állapotban voltak. E guggolva való fekvés azon idők rendes temetési módja volt. A mely helyzetet ugyanis a magzat az anyaméhben elfoglal, épp oly helyzetben fektették a halottat a közös anyaföldnek keblébe. A francia s német napisajtó képtelen híreket írt ezen ősemberről. Ez ős olyan lény volt, mely még nem tudott egyenesen állni, hanem négykézláb járt. Sőt egy magyar zoologus a Természettudományi Közlöny 1912. évi CIV. pótfüzetében félig névtelenül, mert nevének csak kezdőbetűjét (G) jelzi, azt írja, hogy ezen ősembernek szellemi élete nagyon kezdetleges lehetett; fejlettebb volt ugyan a ma élő emberszabású majmoknál, de a ma élő legkezdetlegesebb emberfajtekánál tetemesen alacsonyabb fokon állhatott s beszélőképessége is még csak fejlőd őben volt. S ugyané zoologus szerint a Chapelle-aux-Saints-i

¹⁾ Boule M.: L'homme fossile de la Chapelle aux Saints. Annales de Paléontologie. 1911—13. L'Anthropologie. 1913. 256 s köv.

ősember átmenet a jávai majomember s a neandertáli ősember között.«¹⁾

A Chappelle-aux-Saintsi váz 1.60 cm. magas és öreg emberre vall. A koponya tiszta neandertáli typus; homloka alacsony, szemöldökíve óriási, állcsúcs nincs. A Homo Heidelbergensis állkapcsa egészen jól illik a Chappelle-i koponyához, melynek űrtartalma 1620 cm.²⁾ Boule szerint a Chappelle-aux-Saintsi ősember testének arányosságában nincsen semmi majomi. Rövid, erős törzsökön óriás fej pihent, a végtagok erősek, rövidek; a karok s lábszárak hosszúsági viszonya teljesen emberi, rövid kar, hosszú láb; a majmoknál a viszony megfordított. A váll egészen emberi; az orsócsont s a kéztő Ízülete szorosan emberi, a tibia nem platycnemikus.³⁾

A mi az agyvelő szerkezetét illeti, M. Boule és R. Anthony a Chappelle-aux-Saintsi ősember koponyájának belsejéről öntvényt készítettek s ebből következtettek az agyvelő szerkezetére. Az öntvény is, miként a koponya, igen alacsony és részeiben az arányosság hiánya mutatkozik. A falcsonti (tetőcsonti) és halántékcsonthi karély a baloldalon duzzadtabb, nagyobb s így az agyvelő balfele fejlettebb. Byen aránytalanságot a neandertáli koponyán, de a modern embernél is látni. A majomnál a részek aránytalansága egészen hiányzik, vagy csak igen csekély.

Boule és Anthony szerint a Chappelle-aux-Saintsi agy velőnek sajátosságai a következők:

1. A hátrahagyott nyomok szerint az agy tekervényei egyszerűek és durvák.
2. A mellső, az elüllevő agyvelőrésznek fejlettsége a modern emberhez viszonyítva csekély.
3. A Sylviusi hasadék mellső részletében állati kiképzettséget mutat.
4. A nyakszirti karély ráborul a kis agyra.
5. Az oldalkarélyok kevésbé nyúlnak előre.

Boule szerint tehát az ősember agyvelejének tipikus emberi vonásai vannak; másrésről bizonyos jellegek egyszerűbb szer-

¹⁾ Természettud. Közlöny. CIV. pótfüzet. 1912. 191—192.

²⁾ L'Anthropologie. 1908. 513—525; 1909. 257—271.

³⁾ L'Anthropologie. 1913. 257.

kezeire mutatnak. Vagyis a miként Boule és Anthony mondják: *az agyvelő tömegét, nagyságát tekintve emberi agyvelő, de még hijjával van azon magasabb szervezetségnek, mely a modern embert jellemzi.*¹⁾

Erre nézve figyelembe kell venni a következőket. Az a kérdés, milyen nyomokat hagy vissza az agyvelő a koponya belső felületén. 1. Bizonyos, hogy a koponya belső felületéből megállapítható az agyvelő általános alakja. A koponya üregei az agykarélyoknak általános nagyságát s általános alakját eléggé érthetően mutatják.

2. Bizonyos, hogy a koponya belső falain az agy felületén elhelyezett véredények nyomai világosan láthatók. Ennél többet a koponya belső részének lenyomatából *biztossággal* megállapítani nem lehet. Éppen azért Boulenak és Anthonynak azon megállapításai, melyek a Chapelle-i ősember agyvelejének részleteire vonatkoznak, csak hozzávető értékkel bírnak. Hogy például a Sylvius-hasadék mellső része állati kiképzettségű s részleteiben milyen, az a koponya belső lenyomatáról nem olvasható le. Erről kiki meggyőződhetik, ha egy emberi koponyát belülről megtekint. De továbbá a Sylvius-hasadásnak egyik része az agyfélteke alsó felszínén, másik része az oldalsó felszínen van. Tehát, mint hasadék *az agyrészek közé mélyed be* s mint bemélyedés a koponya belső felületére nyomot nem ír le.

Hogy mennyire igazak észrevételeim, magának Boulenak s Anthonynak bizonyosságát idézhetem, kik a Chapelle-i ős agyvelejének vizsgálatáról egész objectivitással így nyilatkoznak. E nyilatkozatot én húztam alá és szó szerint idézem: *»Nem állítjuk, hogy behatoltunk emberünk agyvelejének alaktanába (morphologie). Nem tudjuk jobban jellemezni, mint hogy ha összehasonlítjuk oly szobornak formáival, melynek leborító fátyolát fellebbenteni tilos.«*²⁾ Más szókkal, a két francia őskori anthropologus beismeri, hogy a Chapelle-i ős agyveleje körül végzett vizsgálat csak tapogatódzás a sötétben, melynek nem objectiv, hanem csupán subjectiv értéke van.

A mi a 2. pontot illeti, hogy az agyvelő mellső részének

¹⁾ L'Anthropologie. 1911. 129—196.

²⁾ L'Anthropologie. 1911. L'encephale de l'homme fossil de la Chapelle-aux-Saints. Par M. Boule et R. Anthony. 129—196. Az idézett hely 132—134.

fejlettsége a modern emberhez viszonyítva csekély volt, ez az állítás is megvilágításra szorul. A homlokkarélyokat tartják a szellemi képességek székhelyének. A Chapelle-i ősembernek homloka ugyan nagyon alacsony és lapult, mindazonáltal ez csak látszatra hatott vissza az agy nagy homlokkarélyainak fejlődésére. Mert a szemüregek között levő nagy köz, összefüggésben a homlokcsont aránylagosan nagy szemrészeivel, a homlokkarélyok erős kifejlődését lehetővé tették. A szemüregek köze a neandertálinál 26 mm., a Moustiernél 25 mm.; száz bajor koponyánál J. Ranke szerint 23.8 mm.; a szemüregek szélessége a neandertálinál 46 mm., a Moustiernél 49 mm., a bajoroknál csupán 39.9 mm. A miért is a neandertáli typus emberénél elég helye volt az agyvelőnek a fejlődésre.¹⁾

A mi pedig a Chapelle-i ősember agyvelejének *külső* szerkezetét (1 pont) illeti, lehet-e és van-e különbség *külső* szerkezet szempontjából a kulturátlan és kulturember agyveleje között, ez nagyon kétséges. Dr. Jákob, a Buenos-Aires-i anatómiai intézet vezetője tüzetesen megvizsgálta *négy* tűzföldinek az agyvelejét s európai agyvelőkkel összehasonlította. E vizsgálat azt mutatta, hogy a kulturátlan tűzföldiek agyveleje *külső* fejlődöttség szempontjából az európaiakkal egy színvonalon áll.²⁾ Nincs semmi érvényes ok annak a feltevésnek elfogadására, hogy a Chapelle-i ősember agyveleje fejletlenebb volt volna, mint a tűzföldi emberé.

A neandertáli rassznál a szemöldökívek (arcus superciliaris) tetőzet módjára húzódnak megszakítás nélkül a szemek fölött. A modern embernél a szemgödör feletti szélt (margó supraorbitalis) alkotó két ív meg van szakítva s nem ér össze; a neandertáli rassznál, tehát a Chapelle-i ősembernél is egyetlen hatalmas duzzadást (torus supraorbitalis) alkot; a mi az anthropoid majmognál is látható. Eredetileg mind az embernél, mind a majomnál két ív van; azonban az erős rágóizmok a homlokcsont alsó felét össze és előre szorítják, miáltal a két ív egyetlen duzzadássá nő össze, mely hatalmas ernyőként húzódik a szemüregek felett.³⁾

¹⁾ Birkner: Der diluv. Mensch. 34.

²⁾ Jahrbuch d. Naturwiss. 1905—6. 233.

³⁾ Buniiller: Aus der Urzeit des Menschen. 1907. 116

Csakhogy az ember és a majom szemöldökivének fejlődése lényegesen különbözik, a mire Kazimierz Stolyhwo mutat rá. Ugyanis a neandertáli typusnál a szemöldökívek vastagságának maximuma a szemüreg szélének *belső felére* esik, aztán kifelé egyre csökkenik; ha a külső félen is mutatkozik vastagodás, úgy az csak igen csekély. A modern embernél a szemöldökívek vastagodásának menete ugyanilyen s így kettő között csak quantitativ különbség van. A gorillánál s az orangnál a szemöldökívek maximális vastagsága a szemüreg szélének *külső felére* esik, a minimum a *belső felére*. Tehát a fejlődés menete megfordított s így a külső hasonlóság dacára is az ember s a majom között lényeges a különbség.¹⁾

Tehát a neandertáli typus s így a Chappelle-aux-Saints-i ő is morphologiai szempontból ember valóságosan és egészen. Klaatsch felfedezése szerint ez a typus ma is meg van s az ausztráliai bennszülött élő folytatása ezen typusnak és magán hordja ezen őskori rassznak összes jellemző vonásait: a koponya általános alakjában, a hatalmas szemöldökívben, a masszív alsó állkapocsban s az állcsúcs hiányában. Éppen azért teljesen indokolatlan az a vélekedés, mintha az állcsúcs hiánya a beszédképesség hiányának a jele volna. Mert az ausztráliai nemcsak beszél, hanem nyelve a finomságoknak nagy kincsével rendelkezik. Ragokkal fejezi ki a többsét, az eseteket, a térségi viszonyokat; van kettősszáma s a szó elhelyezése a mondatban igen nagy jelentőségű. Sőt elvont fogalmakat, minők remény, bátorság, becsülés, jog, jogtalanság, becsület stb. is, meg tud jelölni, a mi a nyelvnek magasabb fejlettségére vall. És egyetlen elfogadható ok sincsen, mely azt kívánná, hogy a palaolith-ősembert alacsonyabb fokra helyezzük.

Teljesség okáért még egy leletet kell felemlítenem. Az elmúlt tél folyamán dr. Hans Reck, német Kelet-Afrikának északi részén, Oldoway mellett, egy ősembert talált; az első ilyenmű afrikai lelet. Az ősi csontváz vulkáni tufában feküdt; körülötte temérdek jelenkori állatsont hevert, elefánt, orrszarvú, víziló gazella, antilop, rágcsálók csontjai. Az emberi csontváz Reck

¹⁾ Kazimierz Stolyhwo: Zeitschrift für Ethnologie. 1912. 97—104.

szerint zavartalan rétegben feküdt. A hatalmas fej tipikusan néger. Keskeny és hosszú; a nyak, a mellkas erőteljes. A csontváz jobboldalán feküdt erősen felhúzott térdekkel. Ebből Reck azt következteti, hogy ez ősember nem részesült temetésben, mert az illetén testi helyzet az ősi temetéseknél ismeretlen. A mi igen nagy tévedés; hisz éppen a régibb paläolith-kor emberei temetkeztek ilyen módon. Reck meglehetősen dilettáns könnyűséggel ezen ősnéger korát százötvenezer évre teszi.

Mindazonáltal e megállapítások lényeges része nem talált hitelre. Azt Fritsch berlini tanár is elismeri, hogy ez az ősember valódi négertypus és nagyon hasonlít a mentone-i Grimaldi-negroid rasszhoz; de egyúttal azt hiszi, hogy ez afrikai ős csak későbbben temettetett a tufába. A tetemet fődő tufaréteg ugyanis nem egyenletes vastagságú. S így bár a réteg zavartalannak látszik, a geológusok lehetőnek tartják, hogy a holttemet vele nem egykorú, hanem később került beléje. Az ős szerezsenre majd újabb kutatások vetnek kellő világosságot.¹⁾

VIII. Az őskori ember szelleme.

1. Az őskori ember fegyvertelensége.

A paläolith-ember szellemi világát három dolog tárja fel előttünk. A környezet, a melyben élnie kellett; eszközei s kézünek művészi alkotásai s végűi a temetés, melyben halottait részesítette.

Mint védtelen nóvum jelenik meg a paläolith-ember elleneséges természeti környezetben, amelynek lebírására értelmén kívül egyéb eszköze nem volt. A nagy anthropoid-majmok, különösen a gorilla, a fán való tartózkodás természetes védelmén kívül óriási testi erővel s oly agyarakkal rendelkezik, hogy azok elöl még a leghatalmasabb ragadozó, az oroszlán is kitér. Lába szerkezeténél fogva az ember földönjáró; mezítelen teste a természetből semminemű fegyverzetet nem kapott; egyedűli fegyvere óriási agyveleje, mint az értelemnek székhelye, mely

¹⁾ The illustrated London News. 1914. IV. füzetében több pompás fotográfia mutatja be a leletet.

győzelmesen szállott szembe az ellenséges természettel, a jégkorszak klimatikus viszonyaival, az állatvilág óriásaival, a mammuttal, az orrszarvúval s a jégkori barlangok lakóival, a barlangi oroszlánnal, a barlangi medvével, hiénával. Téves állítás, hogy a diluviális ember kezdetben csak sziklatetőik alatt lakott. Legősbibb tetemeit, a neandertálit, a Chappelle-aux-Saints-it, a Moustier-it, a Balla-barlangit s másokat, barlangokban találjuk annak bizonyosságául, hogy barlangokban húzta meg magát, a hol csak lehetett s a barlangi ragadozóktól azokat el is foglalta. A fegyvertelen embernek mily éles megfigyelésre, mennyi okosságra, céltudatos cselekedetre, gyors tervelésre, elhatározásra, szóval mindenre kiterjedő megfontolásra volt szüksége, hogy az óriás vastagbőrűekkel szembeszállhasson s a nagy ragadozókat úgyszólván fegyvertelen kézzel is legyőzze! Csak párhuzamot kell vonni Afrikába menő vadászaink s az ősember között. Míg amazok és kíséretük állig gyilkos fegyverzetben törtetnek egy-egy elefánt vagy oroszlán nyomán; az ősember ugyanezt fegyvertelenül is elvégezte. A paláolith-embernek értelmét nem lehet eléggé nagyra tartani, ha megfontoljuk, hogy fegyverzet nélkül is, pusztán értelmének erejével a természet urának bizonyította magát.

2. Az ősember eszközei és művészete.

Mint idegen bevándorlónak Európa földjén, értelmével és kezeinek ügyességével kellett megszerkeszteni támadó s védő fegyvereit s azon eszközöket, melyeket az életszükségletek kielégítése megkívánt. Az ősember föltalálója összes szerszámainknak s kézi eszközeinknek. Es ez eszközöket az ősember oly alakban szerkesztette meg, hogy a kulturnépek ezen alakokat századok folyamán sem változtatták meg. Az ősembertől való a kés, a fűrész, a fűrő, a kaparó, a fejsze, a tű, a horog, a szigony, a nyíl- s a lándsabegy, mely eszközök lényegileg ma is ugyanazok, ő fedezte fel a tűzkészítés módját. A legrégebbi tetemek mellett, a cro magnoni, a moustieri barlangban s másutt, megpörkölt állatsontokat találtak, a mi a haláláldozatnak a jele, de egyúttal a tűz ismeretének bizonyossága. A munkamegosztásra vallanak a gyárok, kereskedésre a messze vidékekről származó csigák,

kagylók, kövek.¹⁾ A Chelles-Moustier s az Aurignac-Madeleine kulturfokok eszközei között finomságra nagy a különbség; s így az őskori ember kézi ügyességében, ízlésében haladást kell konstataálnunk, ami kizárólagosan emberi vonás. S hogy a családi kötelék sem hiányzott az ősember társadalmában, ennek kézzelfogható bizonyítéka a súlyos sebesülteknek gyógyulása, a mi ápolás nélkül lehetetlen.²⁾

Az ősembernek ästhetikai érzékére mutat eszközeinek díszítése, de főleg a kőből, csontból, állatfogakból, kagylókból, csigák-ból való ékszerek. Ez utóbbiakat már az ó-palaolithicum is nagy bőséggel szolgáltatja. Művészeti képességeiről az őskori rajzok s karczolatok tanúskodnak. Az illetén rajzok már régóta ismeretek, azonban a legutóbbi években a barlangi rajzoknak meglepő nagy tömegét fedezték fel Dél-Francziaország és Észak-Spanyolország barlangjaiban, melyekhez szobrok s domború képek járulnak. Eddig harmincznyolcz ilyen barlangot ismerünk; legnevezetesebb az Altamira nevű barlang Santander mellett északi Spanyolországban. Az altamirai rajzok vagy egyszerűen a sziklába karczolt képek vagy festmények, egy, két, de sőt három színben is, t. i. fekete, vörös és sárga színben. A polychrom freskók a barlang tetőfalait ékesítik, többnyire bölényképek, álló, fekvő, támadó helyzetben; de gímszarvas, ló, vaddisznó-képek is vannak. Nagyon pompás kép a haldokló bölény halálküzdelve. Az állatképek kitűnő műérzékről tanúskodnak. Az ősember a természet után rajzolt, mint a mai realisztikus iskola; s így bár időben igen távol, de szellemben művészeti felfogásban igen közel állunk egymáshoz. A talált kőeszközök szerint a képek a Solutré-Madeleine szakból valók.

Feltűnő, hogy míg az állatokat művészi hűséggel s a tömeghatásra való törekvéssel rajzolták, a gyér emberi képek torzalakok, madárforma csőrrel, állatfejű maszkákkal, a minők a mai indiánusoknál is láthatók. Ez őskori emberi rajzokat maszkákba öltözött varázslóknak tartják.³⁾ Valószínűnek tetszik,

¹⁾ Quatrefages: Das Menschengeschlecht. II. 65. Joli: Der Mensch. 1880. 341. Bumüller i. m. 51.

²⁾ Dr. Max Bartels: Medizin der Naturvölker. 1893. 68—73.

³⁾ Stieglmann. Altamira. 1910. 1—12. Unsere Welt. 1910. 17—20

hogy a festett barlangokban vallási misztériumokat tartottak.¹⁾ A női képeket és szobrokat nagy lelógó emlők és az altesten duzzadt zsírpárna (steatopygie) jellemzik, a mi a busman-nőkre emlékeztet. A szobrok közül legkiválóbb az a női szobrocška, melyet 1908-ban találtak Willendorfnál, Kremsnek szomszédságában.²⁾ A szobor tizenegy centiméter nagy s az Aurignac-korszakból való. A keblek, csipők, czombok teltek; a haj spiráltekercs alakjában veszi körül a fejet. A szobrocška azt bizonyítja, hogy készítője igen jártas volt az emberi test formáinak művészi kialakításában.³⁾ Méltó csodálatot kelt az a két féldombormű, melyet Bégouen gróf a Tue d'Audoubert-i barlangban, Ariège-megyében fedezett fel 1912 nyarán. A barlang lefeléjtettebb hátsó részében sziklaomladékhoz két féldomború, barlangi agyagból mintázott bölény támaszkodik. A tehén 61 centiméter hosszú s a hastól a púpig 29 centiméter magas. A bika kissé nagyobb. Mintha a belépő elől menekülnének. A csoport természetű; valóságos művészi munka. Az Aurignac-Madeleine szakból való.⁴⁾

3. Őskori temetés.

Az ősembernek szellemi világába legmélyebb betekintést enged azonban halottainak eltemetése. Valamennyi eddig ismert őskori tetem, melyet zavartalan állapotban, tehát eredeti fekvőhelyén találtak, rendszeres eltemetésben részesült. Ez annyi emberi vonást tár elénk, a mennél több a mai ember lelkét sem ékesíti. A kegyelet, az elhunyt iránt érzett tisztelet és szeretet beszél ez ősi sírokból hozzánk. A halottra rakott ékszerek, a Cro Magnon-i tetemek tengeri csigái, a Moustier-i ifjúnak mozaikszerű fejevánkosa, a Homo Aurignacensis fejét ékesítő csigakoszorú,⁵⁾ a Chapelle-aux-Saints-i ősnék gondosan megépített sírja, beszédes tanúi ama kegyeletnek, melyet halottai iránt a paláolith-ember is érzett. A halottak fekvése a sírban felhúzott térdekkkel, tehát guggoló helyzetben (Lagerie basse, Lagerie

¹⁾ Obermaier: Der Mensch der Vorzeit. I. 433—435.

²⁾ Gaston Lalanne: L'Anthropologie. 1912. 129—149.

³⁾ Korrespondenzblatt d. deutsch. Anthrop. Gesellsch. 1909. 85—88.

⁴⁾ Die Woche. 1913. Juni 7. 978. 1.

⁵⁾ Prähistorische Zeitschrift. 1909. 180—182.

haute, Ferassie, Mentone, Homo Aurignacensis, Chapelle-aux-Saints) utánzása a magzat fekvésének az anyaméhben s mintegy reá utalás arra, hogy a halálra vált élet az anyaföldben folytatást nyer. Ezt a gondolatot fejezi ki a halott fejének nyugatra való irányítása, hogy a miként estére fordulva a nap elhal, de hajnalban új életre kél, ugyanez lészen sorsa a halottnak is. Erre mutatnak a halott mellé helyezett eszközök, hogy t. i. abban a másik életben kéznél legyen minden, a mire a halottak országába térőnek szüksége lehet. Ha ezen vonások csak egyetlen sírban fordulnának elő, lehetne esetlegességnek tulajdonítani. De midőn ezek az egész paláolith-korszakon át az összes síroknak vonásai: tudatos rendszerességet kell bennük látnunk, bizonyos vallásos kegyeletet, nemkülönb a halált követő életnek gondolatát. Egészen természetes, hogy az illetén kegyelet gyakorlása a társas életet feltételezi.

Ezek után könnyű megítélni, az objektív igazságnak milyen foka van fentebb említett zoológusunknak azon állításában: hogy a Chapelle-i ősembernek nagyon kezdetleges szellemi élete csak némileg állott a majom felett, beszélőképessége is csak fejlődőben volt s ezen ősember átmenet a jávai (egészen kérdéses) Pithecanthropus s a neandertáli ember között!

Elmondhatom Rankeval, hogy a diluviális ősember testben és szellemben egyaránt egész és igazi emberként jelenik meg, a ki bírta mindama vonásokat, a melyek emberi egyéniségünknek ma is alkotó elemei. A diluviális embernek semmi összefüggése az állattal; hanem öntudatos egyéniségével úgy helyezkedik bele a diluviális idők viszonyaiba, mint a természetnek ura.)

IX. A paláolith-ember időbeli távolsága.

1. Az ember nagykor.

Midőn ennek a kérdésnek tárgyalásába bocsátkozom, ismét a geológia tényeire támaszkodom. Minden subjectiv meggyőződést kizárok, a tényekből kell az objective valószínű eredménynek következnie. Világosság okáért két észrevételt kell előrebocsátani.

¹⁾ Ranke: Der Mensch. II. 477, 487, 491.

nóm. Először: a paläolith-ember időbeli távolságát tőlünk, nem lehet valamely évszámmal megjelölni. Másodszor: az embernek kora sokkal nagyobb, mint az a négyezer év Krisztus előtt, mely nem is a Szentírásón, hanem egyes-egyedül rabbinisztikus hagyományon alapszik. Hisz Egyiptomnak történeti kulturkorát Krisztus előtt, legalább is négyezer évre kell tennünk; ezt azonban természetszerűleg a fejlődés hosszú korának kellett megelőznie. Azonkívül, a miként már fentebb rámutattam; az ősi dynasztiák emlékei az emberi fajtákat teljes bevégzettségükben tüntetik fel. Az egyiptomi, a líbiai, a szemita, a szerecsen-typus teljesen mai formájában áll előttünk. De hisz már a paläolith-ember idejében is megvolt az emberi rasszok sokfélesége, a Cro Magnon-i, a neandertáli, a negroid rassz, a miként erre reá mutattunk. E rasszoknak kiképződése időt kívánt; mekkorát, nem tudhatjuk; azonban ez az idő mindenesetre tetemes volt. Tehát az emberiség nagy korát alaptételül kell elfogadnunk.

Másfelől azonban az idő helyes értékelését sem lehet szem elől téveszteni. Az emberiség kulturkora hatezer évre tehető. Ily egyszerű formában ez az időtartam nem tetszik nagynek. Ha azonban részekre bontjuk s az emberiség sorsának emelkedését, sülyedését vesszük számításba, akkor látjuk, mily roppant nagy időtartam hatezer év. Birodalmak keletkeztek, virágzottak s tűntek el; Egyiptom, Babilónia, Perzsia, Görögország, Róma történetének ezer fázisa; a kereszténység, a népvándorlás, a melyben népek keletkeztek s népek veszték el, a keresztes hadak, a Karolingek, Hohenstaufok, Mohammed, a magyar nemzet ezer éves életének számtalan nagy katasztrófális eseménye és virágzásának kora; mindez mutatja, mily óriási nagy idő a hatezer év. A nagy természetben sem más az idő fogalma. Eltekintve a helyi katasztrófáktól, melyek egyes népek egy-egy időponthoz kötött veszedelmeinek felelnek meg, a természetben is a csendes, de biztosan haladó fejlődésnek törvénye uralkodik, mely azonban nem jár lassúbb lépésekben, mint aminőket az emberiség történetében látunk. A természet életében is roppant nagy idő ezer év és elegendő arra, hogy nagy s mélyreható geológiai eredmények létesüljenek, a mit lesz alkalmam tényekkel bebizonyítani. Ezek szem előtt tartásával fogok a czímbeli kérdés megoldásához.

2. Időszámítások.

Időszámításokkal nagyon sokan foglalkoztak már, s különböző szempontokat, csillagászati s geológiai tényeket követve, évek szerint törekedtek megjelölni bolygónknak, a diluviális kornak s a paläolith embernek korát. E meghatározások eredményei elég világosan mutatják, mily ingatag, mily megbízhatatlan adatok ezek.

W. Mareyel a földnek mint égitestnek korát öt billió évre teszi.

Becker szerint a földnek kora nem több, mint ötven-nyolcvan millió év.

Mc Gee szerint a paläozoicum óta legalább hatezer millió év telt el.

Boltwood az archaikus kőzetek korát Norvégiában és Ceylonban ezerhétszázról egész kétezerkétszáz millió évre teszi.

Lyell a Szilurtól a jelenkorig kétszáznegyven millió évet számít.

Wallcott szerint a geológiai időt tíz millió, de nem száz millió évek szerint kell számítani.

Blytt Norvégia flórájának alapján kiszámította, hogy ott a jégkorszak óta tíz időszak telt el, melyeknek mindegyike tízezeröttszáz évre teendő.

A postglacial időnek távolságát a Niagara sziklavájó munkája alapján legfőlebb harminczhatezer évre lehet tenni; azonban Grant azt az időpontot csak hétezer nyolcszáz évre helyezi vissza.

Brückner és Steck szerint az utolsó jégkorszak óta csak húszezer esztendő telt el.

Forel szerint csak tizenkétezer esztendő.

Brögger a dán konyhahulladékok (az immár a neolithbe tartozó Kjökkenmøddingek) korát a talajemelkedés alapján hétezer évre becsüli; Kjerulf ezt a becslést túlnagynak tartja.¹⁾

Penck négyszeres jégkorszakának s három interglaciális szakának tartamát Hildebrandt számítások alapján következőleg állapította meg.

¹⁾ Petermanns Mitteilungen. 1912 December, 312. Prof. Dr. Vinzenz Hilber. Graz. Zeitrelation in der Geologie.

- I. jégkorszak húszezer év;
- 1. interglaciális szak nyolcvanötezer év;
- II. jégszak negyvenezer év;
- 2. interglaciális szak százhúszezer év;
- III. jégszak tizenötezer év;
- 3. interglaciális szak százkilenczvenötezer év;
- IV. jégszak huszonötezer év;
- a postglaciális idő harminczezer év;
- összesen 530.000 év.

L. Pilgrim és Penck szerint az egész jégkorszak egy millió évig tartott, a melyből az utolsó interglaciális és glaciális közötti időre háromszázezer év esik.¹⁾

Egészen más eredményre jutott Tutkowski: Számítások alapján a glecserek mozgását napi harmincz centiméterre teszi; s így az egész jégkorszak csupán tizennyolczezer évet fog át. Ha azonban a glecserek nagy tömegüknél fogva naponként egy méter utat tettek meg, akkor az egész jégkorszakra csak hatezer év esik. Decke számításai szerint csak háromszáz évre volt szüksége a jégnek, hogy déli Svédországból Mecklenburgba jusson.²⁾

Az ember korát illetőleg dr. Lenhossék Mihály foglalja el a legszélsőbb álláspontot. Szerinte az emberi nem mérhetetlen hosszú idők óta él a földön. Néhány százezer évvel kell visszamennünk, hogy megtaláljuk az embernek első biztos nyomait. Sőt nagyon valószínű, hogy igazuk van azoknak, kik több millió évre becsülik azt az időt, a mióta megjelent az ember a világ színpadán. Ez Lenhossék álláspontja; vélekedését azonban semmivel sem bizonyítja.³⁾

Legújabbán H. Obermaier foglalta számokba a paláolithember korát. Az ifjabb kőkorszaknak, a neolithnek a végét, mint biztos tény a kétezredik évre teszi Kr. e. Tehát kezdete hatezer évre esnék Kr. e. Az ezt megelőző protoneolith, vagyis legrégebb új kőkor, a dán konyhahulladékok kora legalább négyezer évet kíván meg. A Madeleine szak végét tizenkétezer évre lehet tenni Kr. e., kezdetét tizenhat-tizennyolczezer évre. Az Aurignac-

¹⁾ Jahrbuch der Naturwiss. 1912—13. 135. s köv.

²⁾ Riem i. m. 140.

³⁾ Természettud. Közlöny. A jégkorszakbeli ember. 1912 február, 129—130.

és Solutré-szakokra, melyek Obermaier szerint a jégkorszak után következtek, egyenkint ötezer évet vesz fel Obermaier, úgy hogy az egész postglaciális szakot huszonhatezer évre kell tenni. A jégtömegeknek növekedése, a mi a Moustier-szakal esik össze, legalább tízezer évet fog át; ugyancsak tízezer évre teszi Obermaier a steppeklímájú Acheul-fokot és tízezer évre a melegklímájú Chelléen-fokot. Így tehát a paläolith-embernek korát Európában legalább ötvenezer évre kell becsülni. Még sokkal régibb a Mauer-i állkapocs (*Homo Heidelbergensis*), mely »kétségtelenül« egy jeges és egy interglaciális szakkal idősebb és legalább százezer esztendő. De Obermaier azt hiszi, hogy e számok még igen mérsékeltek s valósággal sokkal nagyobb évszámokat kell felvennünk.¹⁾

Ezen kívül még igen sokan foglalták számokba a földnek, a diluviumnak s a paläolith embernek korát. De fölösleges volna e számokat idézni; hisz a fentebbi adatok elég betekintést nyújtanak e dolognak természetébe. Az ezermillió évektől a tízmillió évekig, a százezer évektől a néhány ezernyi évekig lehajló számok kézzelfoghatólag mutatják e számvetések legnagyobb részének subjectiv jellegét. És világos, hogy e számadatok együttesen nem lehetnek igazak. Egészen találóan mondja Hoernes: »az ilyen becsléseknek megvan az a kellemetlen oldaluk, hogy alá vannak vetve a revízióknak«. Hogy a subjectiv vélekedés mennyire befolyásolja az őskori archáológiának kiváló képviselőit is, mutatja Obermaier. Miként fentebb már érintettem, Obermaier szerint az újabb kőkorszak vége a kétezredik évre teendő Kr. e. Ez azonban nem felel meg az igazságnak. A neolith-korszak egész Krisztus idejéig ér, de sőt még azon is túl.

A svájci tavilakók Wangen-, Moosseedorf-, Pont de Thiéle-, Wauwyl-, Robenhausennál s másutt földműveléssel, állattenyésztéssel, fonással, szövéssel foglalkoztak; Phoeniáival, Egyiptommal kereskedelmi összeköttetésben álltak; termelt gabonájuk a hatsoros árpa (*hordeum hexastichon*) s az egyiptomi búza (*triticum turgidum*) volt, melyet nemcsak a Nílus völgyén, hanem Görögországban s Rómában is termesztettek. A tavilakók összeköttetése a kelettel kétségtelenül a Földközi-tengeren,

¹⁾ Obermaier: *Der Mensch aller Zeiten*. I. 1911. 336—338.

tehát Rómán át történt s így e taviállomások kora alig haladja meg a hat-hétszáz évet Kr. e. S ezen állomások lakói kizárólagosan kő- és csonteszközöket használtak.¹⁾ Marathon mezején, hol Miltiades legyőzte Dáriust, a sírhalmokban, melyeket az athenaiak elesett polgártársaik hamvai felett emeltek, a bronznyílhegyek mellett sok nyílhegyet találtak kőből, ami kétségtelen utóhangzása a neolithnek.²⁾ Lindenschmidt alapos kutatásai szerint a kőszekerczék egészen a germán időkig érnek; ³⁾ s kőszekerczék a római cziszternákban Mainzban nagyszámmal találhatóak.⁴⁾ A marzabottai és bolognai sírokban vas- és bronzeszközök mellett igen sok kőeszközt is találtak.⁵⁾ És Pawinszky szerint a kőeszközök használata a középső Visztula vidékén igen sokáig, talán Krisztus idejéig tartott.⁶⁾ Ily tények láttán azt kell mondanunk, hogy a neolith-korszak korántsem végződött be a Krisztus előtti kétezredik évvel, miként Obermaier állítja, hanem helyenként élt egész Krisztus idejéig.

3. Geológiai tények.

Nem lehet tagadni, rendkívül meglepő a kutatóra, ha nagy mélységekben vagy hatalmas kőzetrétegek alatt találja az ősembernek kétségbevonhatatlan nyomait. Így Krems és Grein között a diluvialis löszben, kilencz méteres bevágásban kilencz kulturréteg feküdt egymás felett; legalul primitív kőeszközöket, felül finom kő- és csonttárgyakat találtak. A legfelső kultúrterületen, de még mindig két méter vastag löszréteg alatt feküdt a fennebb leírt willendorfi női szobrocska. A Cro Magnon-i barlangnak temetőhelye hat méter kőtörmelék alatt rejlett; a Mentone-i barlang legmélyebb temetőhelye felett nyolczadfél méter földréteg feküdt. A Naulette-i barlangban Belgiumban több agyag-

¹⁾ Lubbock: A történelem előtti idők. 1876. I. 195, 212. Cotta: A jelen geológiája. 1873. 286. Le Hon. i. m. 209.

²⁾ Thomassen: L'histoire primitive dévolée. 1869. 36.

³⁾ Fraas: Vor der Sündflut. 473.

⁴⁾ Dawkins: Die Höhlen. 192.

⁵⁾ Bosizio: Die Geologie und Sündflut. 279.

⁶⁾ Materialien zur Vorgeschichte des Menschen. Albin Kohn, Dr. C. Mehli. 1879. I. 48.

és stalagmitréteg alatt négy méter mélyen találtak embercsontokat s a Kent-barlangban csaknem négyméteres stalagmit alatt rejtett roppant mennyiségű kovaeszköz. Természetes, hogy e lösz-, törmelék- és mészkő-sziklarétegek képződése időt kívánt. Csak az a kérdés, mily nagy időt?

Mindenekelőtt figyelembe kell vennünk a jégkorszaknak klimatikus és csapadékos viszonyait. Ama harmincz millió köb-kilométernyi jégtömeg, mely Európa északnyugati s Amerika északi részeit borította, csapadékok útján halmozódott fel; tehát amaz időnek klímája rendkívül nedves s a mainál hidegebb volt. Ez óriási jégtömegek azonban déli széleiken egyre olvadtak, a miként a glecsereknél ez ma is történik; olvadásuk roppant víztömegeket termelt, melyek áradatban zuhogtak a lejtőről és a völgyeléseket magasan járó, zajló, örvénylő folyamokkal töltötték meg. A glaciális idők végét ismeretlen okból eredő melegebb klíma okozta; azonban a rengeteg jégtömegek olvadása egyfelől rendkívül sok hőt kötött le s így a klíma nedves, nyirkos és zordon maradt; másfelől a vizek duzzadása egyre növekedett s a mai kicsiny és szerény folyók is igen magas vízállással valóságos Amazonokként zajlottak medreikben. A Somme Lubbock szerint Picardiában harmincz méterrel járt magasabban mai vízszíne felett. Dupont szerint a Maas ágya tizenkét kilométer széles volt, holott ma csak hatvan méter széles s az év bizonyos szakaszaiban nem is hajózható. Belgrand szerint a Szajna Párisnál hat kilométer széles folyóként hömpölygött és harminczhét méterrel járt mai színe fölött. És Sandberger szerint a Rajna Strassburgnál negyvennyolczszor több vizet hordott, mint ma nagy vízállásnál.¹) Könnyű elgondolni, hogy az Alpések fő vízere, a Duna, mily rengeteg mennyiségű vizet hordott ágyában! És könnyű elgondolni, hogy e ragadó folyamok mennyire feldúlták azt a vidéket, amelyen át áradatuk zuhogott; mennyi iszapot, löszet, kavicsot, homokot hordtak sodraikban s rakták le azt a széleken. A víz és a fagy a leg-hatalmasabb mállasztó és romboló eleme a szikláknak nemcsak a felszínen, hanem a barlangokban is. Ily klimatikus és csapa-

¹ Lubbock i. ni. II, 10, 25, 39. Humelauer: Stimmen aus M. L., 1878. 267.

déki viszonyoknak természetes és szükségszerű következménye volt, hogy hatalmas föld-, kavics- és homokrétegek képződtek a folyamok sodra mentén és sok méteres törmelék- és kavicsrétegek a barlangokban. Így képződtek az ősember ereklyéinek sok méteres raktárai.

4. A rétegek képződése mennyi időt kívánnak?

Hogy a diluviumban a rétegek képződéséhez mennyi idő kellett, azt számokkal megjelölni nem lehet. De ha számba vesszük a most is működő természeti erőket, betekintést nyerünk a természet titkaiba s némi világosság derűi a régelmúlt idők homályába. A Mauer-i állkapocsról szólva már reá mutattam, hogy folyamaink a mai csapadéki viszonyok között is helyenkint mily nagy átalakító munkát végeznek egy-egy *tavaszi áradásnak néhány heti tartama alatt*. A diluvialis folyamok rengeteg víztömege sokkal nagyobb fokban tette meg ugyanezt.

A rétegek képződésnek néhány konkrét példáját jegyzem ide. Darwin azon művében, melyet a földkörüli útjáról írt, vázolja ama nagy szárazságot, mely az 1827—1830. években a pampákat sújtotta. Még tövis sem nőtt akkor. A szél oly portömegeket hordott össze, hogy a földbirtokok határoszlopaikat elborította egészen, úgy hogy senki sem tudta, hol van birtokának a mesgyéje. A szarvasmarha, a vadlovak ezernyi csapatokban vetették magukat a Parana folyóba, hegy a túlsó parton legelőhöz jussanak; de kimerültségből nem tudták azt elérni, a vízbe fúlt valamennyi. Csaknem egészen bizonyos, úgymond Darwin, hogy a következő évek esős időszakának nagy vizei, néhány ezer ilyen csontvázat betemettek. Mit mondana egy geológus, kérdi Darwin, ha vastag földtömeg alatt rétegekben látná feküdni a különféle fajús korú állatok csontjait? Nemde inkább valamely nagy vízáradásnak tulajdonítaná ezt, mely e földséget elborította, mint a dolgok rendes menetének!¹⁾

Fr. Frech a Colorado-Canonról a következőket írja: »A tulajdonképi Colorado-sivatagban néha évekig nem esik. De ha van

¹⁾ Darwin: Reise um die Welt. Halle. III. füzet, 138—140.

eső, akkor felhőszakadásként zuhog s annál jobban marja a Canon oldal völgyeit. Magam voltam tanúja, hogy 1891-ben egyetlenegy felhőszakadás a Kis-Coloradónak mellékszakadé-kait színiig megtöltötte törmelékkal.«¹)

»A vulkáni kőzetekről, durva törmelékkőzetekről, a só- és gipszlecsékről és a szerves zátonyeszekről, a melyeknek rendszerint nagyrészük van a kambri-, a szilur, a devon s a karbon-kőzetek óriás (3000—6000 méter) vastagságában, tudjuk«, mondja Walther Johannes, »hogy helyenkint igen gyorsan képződnek. Növénytelen sivatagvidékeken nagyon rövid idő alatt rengeteg mennyiségű törmelék és homok rétegeződhetik egymás fölé konglomerátok, brecciak és homokkövek alakjában és egy óriási felhőszakadás széles medenczék fenekét tiz-harmincz méterrel magasíthatja. Ha tehát lefolyástalan területen, folytatja Walther J., az ilyenfajta lerakódások négyezer méternyi vastagságot is elérnek, keletkezésük ideje alig tart néhány ezer évig.«

»Ha valamely átvágásban ezerötszáz méter vastagságú tufaréteget és lávatarókat mérünk, arra kell emlékeznünk, hogy az ezerhétszáz méter magas Jorullo vulkán Mexikóban egy év alatt keletkezett.«

»Ha a hatalmas mészkőzátonyokat vizsgáljuk, szintén hasonló következtetésre jutunk. Jáva és Szumatra között egy kábelen négy év alatt nyolcz centiméter vastag korallmész képződött. E szerint egy hatszáz méter vastag mészsziirttömeg harminc ezer év alatt keletkezhetett.« Vagyis negyven év alatt nyolczvan centiméter, négyszáz év alatt nyolcz méter.

»Az Oceán sótartalmát és a kőzetek chemiai elmállását is többször használták fel időszámításokra. Ennek alapján Mellard Read hatszázmillió, Rosner százmillió évre becsülte azt az időt, mely szükséges volt ahhoz, hogy a tengervízben feloldott sókat a víz a szárazföldi kőzetekből kilúgozza és az Oceánba juttassa. Azonban Mellard Read és Romer«, jegyzi meg Walther, a ki után e tényeket közlöm, »abból a bebizonyíthatatlan feltevésből indultak ki, hogy a folyók mindig ugyanannyi oldott anyagot hordtak magukkal, mint ma. Pedig egyetlen vulkáni időszak alatt is a vulkáni gőzökkel és hamuval annyi chlorid-

¹ Unsere Welt. 1910. 163.

tömeg juthatott a tengerbe, hogy ezzel minden számítás halomra dől.«¹⁾

Taubachnál Weimárban, mésztufában egy álló fatörzsököt találtak, amelynek nem volt ideje elkorhadni, mielőtt a mésztufa egészen befödte volna. Ez direkt bizonyítéka annak, hogy méter magas kőzetrétegek néhány év alatt is képződhetnek. Angliának kőszénbányáiban igen sok álló Sigillaria-törzset fedeztek fel, a mi szintén azt bizonyítja, hogy rövid idő alatt hatalmas földrétegek rakódhatnak le.²⁾ Hogy különösen az ásványos források lerakódása gyakran milyen gyors, bizonyítják a Rivoli és San-Filippo melletti források Róma szomszédságában. Húsz év alatt ugyanis egy kis tavat töltöttek meg kilenc méter vastag travertin (mésztufa) réteggel! ³⁾ A stalagmit képződését Dawkins tette vizsgálat tárgyává a Yorskhire-i barlangnak Jockey Cap nevű nagy stalagmitján. Ha ez a nagy stalagmit, melynek körülete negyedfélméter, mindig a mai gyorsasággal növekedett, nem lehetne száz évnél idősebb; és évi hat milliméter növekedési gyorsasággal ezer év alatt hat méter vastag stalagmit-réteg képződhetik, úgy hogy egy stalagmit-réteg értéke az alatt a fekvő tárgyak korának meghatározására aránylag csekély.⁴⁾

A réteggépződés tehát különböző természeti viszonyok behatása alatt igen gyorsan történhetik.

5. A kiszáradás szaka.

A jégkorszak nem egyéb, mint a diluviális kornak klimatikus eseménye. Klímaváltozás ment végbe a földkerekségén, melynek bizonyos részeken mélyreható eredményei voltak. Ily klímaváltozás megy végbe a jelenben is, mely a földkerekség egyes igen nagy területein szembeszökő kihatásokkal jelentkezik. S a mi rendkívül fontos, e klímaváltozást több helyen még történeti évszámokkal is meg lehet határozni. A jelenben folyó klimatikus

¹⁾ Természettud. Közlöny. 1911. 15. szám. Walther Johannes: A geológiai időszámítás. Johannes Walther: Vorschule d. Geologie. 1906. 38—40.

²⁾ Unsere Welt. 1910. 294.

³⁾ Reclus: A Föld. 1879. I. 249.

⁴⁾ Dawkins i. m. 30—31.

elváltozás azonban éppen ellenkező irányú, mint a diluvialis koré. Akkor a csapadék növekedett, most a kiszáradás növekszik.

A tropikus és subtropikus Afrikának kiszáradásáról már sok tudósításunk van. A Kalahári folyton terjed; a Ngami-tó kiszáradt; a Csad-tó egyre kisebbedik. Érdekes adattal szolgál e tekintetben Lucien Fourneau, ki 1902—1904. években tapasztalta, hogy a Nigernek vízszíne folyton mélyebbre száll. Ugyanerről tanúskodnak a bennszülöttek is. Az a sok sziget, mely a Niger középfolyásán a nagy folyamot számos ágra bontja, még negyven-ötven év előtt bizonyos évszakban, október-november hónapokban, egészen víz alatt állott; e szigetek ma még sok esőjú években is ármentesek.¹⁾ Tilho kapitány, ki a Csad-tónak területét, vidékét, számtalan szigeteit, homokbuczkáit, mocsarait felmérte, ugyancsak a tó vizének apadásáról tanúskodik. Gautier, ki a jelen századnak elején több éven át kutatta a Szaharát, azt írja, hogy a sivatag lassan észak felé vonúl s elfoglalja a steppe helyét, a mi a csapadék csökkenésére mutat.²⁾ Colonna de Lecca 1908-ban a déli Szaharának középső részén utazott. Bilmából délre vezető útján mindenütt talált legelőket, de ezek már nem oly gazdagok, mint a korábbi utazók írják. Kézzelfoghatólag lehet látni, miként csökkenik a steppe és terjed a sivatag. Útja egy sziklavölgyön ment át, melynek falait órahosszat rajzok borítják. A képeken látható teve, muflon, antilop, kutya, púposökör, strucz, zsiráf, oroszlán. Ez állatok azonban az Air-sivatag vidékéről régen eltűntek. Hadi képek is vannak, nyilazó négekkel, kik tevéken ülő tuaregekkel harcolnak. Mindez arra vall, hogy ez a vidék valamikor erősen lakott és csapadékos volt.³⁾

Musil, bécsi egyetemi tanár 1908/9-ben Damaskustól északkeletre egykori római katonai állomásokra és Isrie nevű város romjaira akadt. Északi Arábiában, Hedsasban, a bibliai Edomiták s Madianiták földjén, mely ma homoksivatag, görög s római romokat, templomokat, temető városokat, feliratokat talált. E területek a bibliai idők óta váltak esőtlen sivatagokká.⁴⁾

¹⁾ Renseignements coloniaux. 1905. 113.

²⁾ Jahrbuch d. Naturwiss. 1910—11. 298—299.

³⁾ Katholikus Szemle. 1911. Földrajzi Szemle.

⁴⁾ Jahrbuch d. Naturwiss. 1910—11. 289.

Az angol Carruthers 11109-ben északnyugati Arábiában járt. A Serrarat-beduinok egykoron hatalmas törzse ott egészen leszegényedett; minek oka szerintük abban van, hogy országuk kiszáradt s így legelőik s nyájaik elpusztultak. A biblia a Holt-tenger délnyugati részén levő Engaddinak dicsőségeként említi a balzsamfát, a cziprust, a pálmákat, a szőlőt. Az esőtlen sivatag mindezt kiirtotta.¹⁾

Merzbacher, a Tiensánnak kutatója 1908-ban e nagyszerű hegyvidék keleti részein járt. Mindenütt az egykori hatalmas glecservilágnak megcsökkenését látta; mindenütt kiszáradt, vagy kiszáradásnak indult tóvidékekre akadt. Zugmayer, ki 1906-ban járt Tibetben, konstatálja, hogy a tibeti tavak vize egyre csökkenik. A földkerekség legmagasabb tavának, az Apocho-nak színe is egyre száll, mert Zugmayer nyugaton számos magasabban fekvő terrászt látott, melyek a tónak egykori vízszinét jelzik. E megfigyeléseket megerősítik azon vizsgálatok, melyeket az orosz földmivélségi miniszterium a középső Ural keleti oldalán levő tavakon tett. Az utóbbi két évtizedben e tavak folyton apadnak, úgy hogy a sekélyebb tavak teljes kiszáradása fog bekövetkezni.²⁾ Keleti Turkesztánnak, illetőleg a Gobi-sivatagnak déli részén, a Takla-Makan sivatagban Hédin Sven több elhagyott várost fedezett fel. A romok között perzsa vonású freskók, Buddhaszobrok s egyéb kulturtárgyak kerültek elő. E városokat a második-harmadik században Kr. u. még lakták. A tápláló vízerek elapadván, a városok is elpusztultak. Ugyancsak keleti Turkesztánban Stein Aurél 1907-ben Tsiautsu nevű kínai falunál, egy nagy városnak romjaira akadt, melyet Kr. u. a XII., vagy XIII. században hagytak el. A folyó, melynek nyomai ma is felismerhetők s mely a várost táplálta, eltűnt egészen.³⁾ A glecserek Európában, Ázsiában, Afrikában, Amerikában egyaránt kisebbedtek,⁴⁾ a mi a csapadék csökkenésének következménye; csupán délnyugati Alaszkának néhány glecsere növekedett tetemesen, a mi a nedves

¹⁾ Chabas: Études préhistoriques. Paris 1878. 267.

²⁾ Jahrbuch d. Naturwiss. 1910—11. 291.

³⁾ Kath. Szemle. 1910. Földrajzi Szemle.

⁴⁾ Kath. Szemle. 1908. Földrajzi Szemle.

tengeri és hideg arktikus klímának találkozásában leli magyarázatát.

A szervesetlen természet is él; élete azon tüneményekben, eseményekben van, melyek a létező viszonyokat megváltoztatják és éppen olyan törvényszerűséggel folynak le, mint a szerves élet tüneményei. És miként a régen elmúlt geológiai eseményekből levont következtetések s az előttünk lefolyó geológiai és klimatológiai esetek mutatják, a szervesetlen természet élete sem kíván mérhetetlen időket. A rétegeképződés, de főleg a földkerekség tetemes vidékeinek klímaváltozása, kiszáradása nemcsak a történeti időben, hanem valósággal szemünk láttára folynak le. A nagy természet lényeges átalakulások létesítésére nem kíván milliónyi, avagy százezernyi éveket. Néhány ezer, de sőt néhány száz év is elegendő neki. Ha tehát nem akarjuk tagadni a természet erőinek törvényszerű és következetes működését, el kell ismernünk, hogy nincsen elfogadható ok, mely kényszerítőleg követelné, hogy a diluviumot, a jégkorszakot messze távolba helyezzük.

6. A glecserek mozgása.

Hogy Skandináviának glecserjege mennyi idő alatt kúszott le a déli vidékekre, mennyi idő alatt borította óriási jégpánczélját az északi szélesség hatvan s ötven fokai között fekvő területekre, azt számokkal megjelölni nem lehet. Ámbár Lenhossék tanár szerint »kiszámították, hogy egyik-másik vándorközet vándorlása Skandináviából Németországba tízezer évnél is tovább tartott«. ¹⁾ Ezt a fontos kérdést is nem egyszerű számvetéssel, hanem csupán analógiákkal lehet megvilágítani. Azt mondja a már fentebb is idézett J. Walther: ha valamely grönlandi glecser naponta tizenöt-huszonkét méterrel halad előre, akkor a skandináviai jégtakarónak a diluviumban mindössze csak száz évre lett volna szüksége, hogy Thüningiáig eljusson. De ki merné állítani, hegy annak a hatalmas jégtömegnek csak ugyanakkora volt a sebessége? ²⁾

¹⁾ Természettud. Közölny. 1912 február, 139.

²⁾ Természettud. Közl. 1911. 15. szám.

A glecserek mozgási sebességének megismerésére kitűnő szolgáltatásokat tett az az expeditio, mely a washingtoni National Geographic Society megbízásából 1909. és 1910-ben az alaszakai glecsereket kutatta. E bizottság délnyugati Alaszkában négy glecservidékét vizsgálta meg. A Mount Fairwaither tövében levő Lapérousglecsert; a Yakutat-öbölben a Mount-Elias tövében levő glecsert; a Copper folyó alsó folyásán a Mount Wrangeltől az óceánig húzódó glecsert; s a Prinz William Sundban levő glecsert a Copper folyótól nyugatra. A glecserek mozgási sebessége a következő:

a) a Lapérousglecsér 1909 szeptember 4-től, 1910 június hó 10-ig, vagyis kétszázhetvenkilenc nap alatt négyszáz métert haladt;

b) a Yakutat-öböl glecsereinek egyik nyelve ugyanezen idő alatt két-háromszáz méternyi utat tett meg;

c) a Copper folyónál levő glecserek közül a Childglecsér 1909. év július havában naponként két métert haladt és 1910. év június havában, a középső részekén kétszáznyolcvan egész háromszázhetven métert nyomult előre, vagyis naponként kilenc-tizenkét métert, a mi egy év alatt négy kilométernek felel meg.¹⁾ Tehát

a) a Lapérousglecsér, tizenkét hónapot véve fel, kétezer év alatt jutott volna el Stockholmtól az ötvenedik szélességi fokig;

b) a Yakutat-glecsér ezen utat körülbelül négyezer év alatt tette volna meg;

c) a Childglecsér azonban már kétszázhetvenöt év alatt elérte volna Turingiát, a mennyiben tíz szélességi fok ezerszáz kilométert tesz ki.

Ezek pozitív tények, melyeknek jelentőségét nem lehet figyelmen kívül hagyni. A diluviális kornak jégtömegei, melyek ezer-ezeröt száz méter vastagságra emelkedtek, már saját súlyoknál fogva is a lejtőn legalább is olyan gyorsasággal kúsztak le, mint a Childglecsér. De valószínű, hogy éppen a nagy tömegességénél fogva, haladásuk gyorsabb volt. S így a glecsérjégnek s a rajta pihenő vándorköveknek eljutása az északnémet alföldre,

¹⁾ Petermanns Mitteilungen. 1912. Augustus 78—81.

nem kívánt meg százezernyi, vagy tízezernyi évet; sokkal gyorsabban megtörtént az. Ezáltal a diluvium s a jégkorszak, melynek utolsó fázisában jelenik meg az ember nyugati Európában, aránylag igen közel jut hozzánk.

7. Kulturális tények.

Van néhány kulturális tény, mely érdekes világosságot vet a paláolith-ember időbeli távolságára. Mindenekelőtt nagyon fontos az az elefántcsontból való női fejecske, melyet délnyugati Franciaországban találtak Brassempouynál (Lar.des). E fej s a vele együtt talált elefántcsont női szobrocska, mely azonban igen rossz állapotban van, a Solutréba tartoznak. A fejcskét erősen jellemzi fejdísz, hatalmas lelógó paróka, mely feltűnően hasonlít az ó-egyiptomiak fejdíszéhez.¹⁾ A Brassempouyhoz hasonló figurát a Mentone-i barlangban is találtak steatitből; ugyanilyeneket kőből Máltában, agyagból Egyiptomban; s egészen világos, hogy a görög területek szobrocskáinak nagy csoportja, az Amorgos-szigetről s a Spártából való márvány női szobrocskák, melyek a Krisztus előtti harmadik évezredbe esnek, ezen legősibb figurális alakításokkal összefüggnek.²⁾ A mi nagyon fontos körülmény. Mert részint azt mutatja, hogy a mammutok idejében összeköttetés volt a Földközi-tenger vidékei s Nyugat-Európa között; részint a Solutré-korszak időbeli távolságára, illetőleg közelségére is világot vet. Az egyiptomi ilyen figurák a történelem előtti sírokból kerültek ki s nem régiebbek öt-hatezer évnél Krisztus előtt. A Görögországban, Mentone-nél és Brassempouynál talált szobrocskákat természetesen sokkal fiatalabbnak kell mondanunk; mert azon ősi időkben, közlekedő eszközök teljes hiányában, lakatlan zordon vidékeken át ilyen kulturális vonások Egyiptomból, Görögországból csak igen lassan juthattak el az Atlanti-óceán partjaira. E szobrocskák révén a Solutré-korszak erősen közeledik hozzánk.

E megállapításainkat kiegészítik a Mas d'Azilnél lelt betűs kővek. M^c d'Azilról már fentebb esett szó. Az itt feltárt négy

¹⁾ Unsere Welt. 1912, május, 270.

²⁾ Sophus Müller: Urgeschichte. 1905. 8, 33.

kultúrréteg a legteljesebb átmenetet közvetíti a paläolith és a neolith között. Alulról a második rétegben paläolith-eszközök mellett már olyanok is vannak, melyek a neolithre emlékeztetnek; azonkívül gabonát és gyümölcsöt is találtak, a mi a földművelésről tanúskodik. E második rétegben igen sok festett kavics is rejtett. A festett kövek különfélék. Sok kövön egyszerű parallel vonások vannak egytől nyolczig; másokon ugyanily számú veres körlapok; ismét másokon hosszúkás körlapok. E jelek talán számjelzések. Más kőcsoporton szimbolikusnak vehető jelek látszanak; kereszttek, melyeket néha keret vesz körüli. A harmadik csoporton, úgy tetszik, egyes tárgyak képei láthatók; kígyó, fa, szem, szigony, ismeretlen állatok.

Legérdekesebb a negyedik kőcsoport. Ezeken világos, tisztán felismerhető betűk vannak. És pedig: J, L, E, M, F latin betűk; **Ϸ, Γ, ϛ, μ, ε, τ** görög betűk és oly vonaljelek, melyek a régi phöniciái és cyprusi betűkhöz hasonlítanak. A huszonhárom phöniciái betűből tizenhárom feltalálható Mas d'Azil kövein.¹⁾ Hasonló betűjeles köveket találtak Spanyolországban, Estramadura északi részén Garcibuey községnél. E betűjelek a Mas d'Azil-iekre emlékeztetnek.²⁾

Nagyon erős pestulatum volna a gondolkodó elmére nézve azt hinni, hogy e huszonnégy görög, latin, phöniciái betűjegy Mas d'Azil sílexein csak éppen a véletlenség játéka volna. Mert ha csupán csak egyetlenegy ilyen betűhasonlatosságot mutató jel fordulna elő, lehetne véletlenségről szólni. De hogy huszonnégy jegy a véletlenség tréfája legyen, nem hihető el. Piette azt hiszi, hogy e jelek a phöniciái írásnak egyik kútforrása. Sokkal egyszerűbb és természetesebb az a vélemény, hogy a phöniciái kereskedők a Földközi-tengernek egész vidékére elhordták betűkkel megjelölt czikkeiket, melyek így a Mas d'Azil-i és az Estramadura-i emberekhez is eljutottak. Mindkét véleményből pedig az következik, hogy a Földközi-tenger kultúrnépeivel érintkeztek Nyugat-Európának azon ősemberei, kik a paläolith-és neolith mesgyéjén állottak. S így teljesen aláírom Hoernesnek szavait: volt oly korszak, mely alatt Itáliában, a Balkán-

¹⁾ Bumüller i. m. 92—95.

²⁾ Breuil et Obermaier: L'Anthropologie. 1912, 529—562.

félszigeten már marhát, sertést és juhot tenyésztettek, Közép-Európában azonban még a bölényre és a rénszarvasra vadásztak. Déli Európában az a kor már a geológiai jelen, Közép-Európában azonban még a diluvium volt.¹⁾ S amikor nyugati Európában a Madeleine-szaknak paláolith s a vele összeérő Mas d'Azil-i időnek félig neolith embere küzdött a létért: Keletnek nagy birodalmi, Egyiptom és Babilónia, már régen a virágzásnak tetőpontján álltak.

Tárgyalásom eredményét két pontba foghatom össze:

a) objectiv tények alapján a paláolith-embert testének és szellemének minden részében valóságos és egész embernek kell mondanunk;

b) A jégkorszakot, melynek utolsó fázisaiban jelenik meg az ember Nyugat-Európában, objectiv tények alapján nem lehet igen nagy időbeli távolba visszahelyeznünk.

¹⁾ Hoernes i. m. 88.

TARTALOM.

Oldal

<i>I. Alapvető kérdések.</i>	
1. Objectív módszer a tudományban	3
2. A leszármazás hypothesis	4
3. Dogmatismus a tudományban	5

II. Az őskori ember története a tudományban.

1. Az ember és majom	7
2. Az ősember majomszerűsége	9

III. Az embert megelőző lénynek legelső nyomai.

1. Ameghino ősemberei	13
2. Az eolithek	14
3. Az eolithek természetes eredése	17

IV. Dihvium.

1. A jégkorszak okai és területe	19
2. A mozgó jég nyomai	21
3. Egy vagy több jégkorszak?	22

V. Az ősember Európában.

1. Az ősemberi leletek relatív kora	26
2. Az őskori kultúrfokok	27
3. A paláolith és neolitikum összefüggése	28

VI. Az őskori ember és a jégkorszak.

1. A jégkorszak és a kultúrfokok	30
2. A jégkorszak és az állatvilág	33

VII. Az ősember teste.

1. Paláolith rasszok	36
2. Kevert rasszok	37
3. A felsőrendű típus	38
4. Balla-barlangi gyermek	39
5. A piltdowni ősember	40
6. Az alsórendű típus	41
7. A maueri állkapocs	42
8. A Chapelle-aux-Saints-i ősember	45

VIII. Az őskori ember szelleme.

1. Az őskori ember fegyvertelensége	50
2. Az ősemlék eszközei és művészete	51
3. Az őskori temetés	53

IX. A paläolith-ember időbeli távolsága.

1. Az ember nagy kora	54
2. Időszámítások	56
3. Geológiai tények	59
4. A rétegek képződése mennyi időt kívannak?	61
5. A kiszáradás szaka	63
6. A glecserek mozgása	66
7. Kulturális tények	68

EGYÉN ÉS TÁRSADALOM

(SZÉKFOGLALÓ)

DR GIESSWEIN SÁNDOR

LEV. TAGTÓL

FELOLVASTATOTT

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁBAN 1914 DECEMBER 7-ÉN

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1915

EGYÉN ÉS TÁRSADALOM.

BEVEZETÉS.

Az ember az állam ellen (the Man versus the State), ezen a címen írta meg Herbert Spencer állambölcseleti essay-jét,¹⁾ melyet azzal a mondattal vezet be, hogy sokan azok közül, a kiket liberálisoknak tartanak, tulajdonképen új típusú Toryk.

A modern sociologiai irodalom sok termékének parallelként azt a címet lehetne adni: az ember, illetve az egyén a társadalom ellen, vagy pedig a társadalom az egyén ellen, s azzal lehetne bevezetni, hogy sokan azok közül, a kik magukat individualistáknak tartják, tulajdonképen socialisták és a kik socialista színezetben tűnnek föl, nem szűnnek meg individualisták lenni.

Az egyént a társadalommal, vagy az individualismust a socialismussal, az egyéni tevékenységet a collectiv működéssel ellentétbe hozni, – mint Eugéne Fournière mondja, – oly mélyen gyökeret vert előítélet, hogy csaknem vakmerőség ellene állást foglalni.²⁾ Pedig egyén és társadalom, Individualismus és socialismus oly kölcsönös vonatkozások, mint pl. polgár és állam, melyek egymást tételezik föl.

A társadalmi élet ugyanis két heterogén erőnek eredőjeként alakul ki, mely erők, bár egymással ellentéteseknek látszanak, tulajdonképen egymást tételezik föl, úgy hogy az

¹⁾ Először a Contemporary Review 1884, évi febr., április, május, június és júliusi füzetében jelent meg.

²⁾ E. Fournière, Essai sur l'Individualisme. Paris 1900. Bevezetés.

egyiknek megsemmisítése a másiknak megsemmisülését vonná maga után.

Ezek a társadalmi összetevő erők, melyek úgy állanak egymással szemben, vagy helyesebben egymás mellett, mint a mágnesség kétféle polaritása, vagy a villamosság kétféle fajta, az individuális és socialis irányzat.

Az egész emberi élet, de viszont a társadalmi fejlődés is abból a kölcsönhatásból alakul ki, melylyel egyrészt az egyén a környezettel szemben magát érvényesíteni, másrészt pedig ahhoz alkalmazkodni törekszik.¹⁾

Lehet, hogy e két irányzat parallelismusa hely és idő szerint változik, hogy hol az egyiknek, hol a másiknak hatása erősebb. De általában az ily kilengések – egyik vagy másik oldalra – mindig megint az egyensúlyt keresik, illetve a másik oldalra való kilengést idéznek elő. A régi Hellasban Spárta az ő szigorú fegyelmeztségével volt a socialis irányzatnak, Athén pedig az ő szabadságszerető demokráciájával vagy önérzetes oligarchiájával az individuális irányzatnak a képviselője. S e két város-állammal egyetemben az általuk képviselt irányzat is vetélkedett a hegemoniáért. Róma őskora patriarchális szervezetével szintén a socialis irányt tolta előtérbe, míg a puni háborúk után arkapitalista rendszer az Individualismus irányzatát erősítette meg, melyet a Caesarok idejében mindinkább socialis irányzat váltott fel, a melynek a kereszténység ideális tartalmat adott.²⁾

¹⁾ L. Bernheini, Lehrbuch der histor. Methode in der Geschichtsphilosophie 4. Aufl. 1903. 629. 1. »Ist doch gerade das Widerspiel zwischen dem Triebe des Menschen, sich der Umwelt gegenüber zu behaupten, durchzusetzen, und dem Triebe, der Umwelt durch Mitteilung, Anpassung, Unterordnung sich hinzugeben, eine der Grundmächte alles menschlichen Lebens«.

²⁾ L. Eucken, Die Lebensanschauung der grossen Denker 1907. 7-te Aufl. 213. 1. (Sz. Ágostonról). »Der Seelenzustand des Individuums, das moralische Befinden des inneren Menschen wird zum Hauptproblem des Lebens und zum Kerne alles Geschehens: indem das Menschenwesen mit Gott wie ein Ich mit einem Du verkehrt, wird sein Tun unermesslich erhöht; es entsteht eine Geschichte der Seele, und diese Geschichte drängt alles übrige, auch die merkwürdigsten und erschütterndsten Ereignisse, in die Peripherie des Daseins.«

A népvándorlás ennek helyébe az önálló törzsek és népek anarchikus individualismusát hozta, mely azonban a kereszténység befolyása alatt erősen fegyelmezett socialis irányzatba ment át, melynek a művészetben a gótika, az ő harmonikus kimértségével, a gondolkodásban Sz. Tamás bölcelete az ő mintaszerű rendszerességével, a gazdasági és socialis életben a czéhrendszer, a költészetben Dante az ő magas és méltóság-teljes szárnyalásával méltó képviselői.¹⁾ Ez utóbbi azonban már átmenet ahhoz az individualista irányzathoz, mely a Renaissance-ban kifejezést talált, a midőn fölélnkült Athén és Róma művészetének nemes harmóniája, az egyéni érvényesülés genialis, de közben drastikus és kíméletnélküli megnyilvánulásával.

Az emberi szellem egyéniségének erejével széttörte a régi konvencziók kereteit s míg egyrészt a tudományok és művészetek terén Erasmus és Leonardo da Vinci, – hogy csak a legnagyobbakat említsem – a görög-római classicismus inspiratiója mellett új pályákat nyitnak meg, addig a Scaligerik, Sforzák, Borgiák politikai rendszerükben az erkölcsi fogalmak korlátait döntik le, minek Macchiavelli az ő irataiban mintegy sanctiót kíván adni. Az individualismusnak a hagyományos elleni küzdelme Európa északi felében a vallási térre átsapván, a reformatióban nyert kifejezést.

Ezt az individualistikus kilengést követte megint a bároknak és rokokónak a hagyományozhoz vonzó, nem minden alakoskodástól ment korszaka, mely ugyancsak a művészetek terén a hajlékony és sima vonalakat kedvelte. Ennek a politikai téren nyilvánuló absolutistikus irányzatával szemben a XVIII. századnak erősen individualistikus bölcelete vette föl a harcot, a melynek a gyakorlati életben a francia forradalom volt a megnyilatkozása. Ezt megint a restauratio és Biedermaier-korszaknak a romanticismussal rokonszenvező sentimentalis hajlama váltotta föl, melyben a collectivista hagyományos felfogás az ellenkező oldalra való kilengést eredményezett.

¹⁾ A középkor socialis irányzata mellett azonban meg tudott férni az egyéniségnek a méltatása. V. ö. W. Sombart, *Der Bourgeois*, 1914. 22.1.: »das höchste Ideal jener Zeit, wie es das wundervolle System des hl. Thomas in seiner letzten Vollkommenheit durchleuchtet, ist die in sich ruhende und aus ihrem Wesenskern zur Vollendung aufsteigende Einzelseele«.

Eközben a cipitalistikus bourgeois-liberalismus újból az individualista irányzatot tolta előtérbe, melynek első nyilvánulása a júliusi, a második pedig a februári forradalom volt. Ennek a reakciója volt aztán az a socialis irányzat, melynek ébresztő harsonája a Kommunista manifestum, gyakorlati megnyilatkozása pedig az internationale megalkotása volt. A múlt század hetvenes éveitől kezdve ez az irányzat kezd mindinkább tért hódítani, befolyása alatt áll nemcsak a társadalmi és politikai élet, hanem irodalmunk, művészetünk, gondolkodásunk, szervezkedésünk menetét is ez határozza meg.

Természetes dolog, hogy e rhythmikus hullámzások nem minden kultúrnemzetnél lépnek föl egyidejűleg szemmel látható alakban, s azután figyelembe kell venni, hogy a gyakorlati életnek minden kilendülését már előzetesen a szellemi világ eszméinek fölszín alatt való mozgalma vezeti be.

E kilendülések azonban egyes ideiglenes kísérleti közületektől eltekintve, mindig eléggé szűk körben mozognak, mondjuk néhány fokon belül jobbra s balra, az absolut individualista és socialista irány felé.

A valóságban elemeire teljesen felbontott, tehát absolut individualista alapon felépített társadalmi szervezet – mint *contradictio in adjecto* – el sem képzelhető, s az egyéniséget teljesen felszívó absolut socialista alapon felépült társadalom, ha elképzelhető is volna, az emberi természet mostani karaktere mellett meg nem alkotható. Mert azok a kísérletek, melyeket főként Amerikában, erősen socialis elvek alapján alakítottak (Jezsuita reductiók, Ikária, Oneida stb.), még nagyon távol állottak az absolut socialistikus elvtől s idővel mind több engedményt voltak kénytelenek tenni az individualismusnak.

Mindannak daczára az elméletben, társadalombölcseleti rendszerek kigondolásában, vagy a jövő ideáljainak megalkotásában sociologusaink nemcsak a két véglet között mozognak, hanem egyesek tényleg a szélső végletekig elmennek, s míg Comte szerint az egyéniség pusztá *abstractio* s Durkheim Palante-nak »*Les antinomies entre l'individu et la, société*« című dolgozatát doktori értekezésül azért nem fogadja el, mert a thesis egyik tényezője – az egyéniség nem létezik, addig mások csak az egyéniséget tartják valóban létezőnek. (Quetelet.) Míg az

egyiknek az ideálja az, a mit Maeterlinck *esprit de la ruche*, méhkas-szellemnek nevezett el, a meggondolás nélkül, ösztön-szerűleg socialisan gondolkozó és cselekvő ember, a kit csak egy tudat és egy cél vezet, a közületnek, a társadalomnak java és haladása, addig mások – pl. Stirner, Nietzsche, Le Dantec – az absolut egoismusban találják az igazi emberi ideált, sőt az egyedüli jogosult társadalmi erőt.¹⁾

S ehhez képest az egyéniség történelmi mérlegelésében is egymás mellett találjuk egyrészt a hősök imádását (hero-worship) – mint mérsékelt formában Carlyle-nél, absolut mértékben Nietzschénél – és a másik oldalon az egyéniségnek teljes lekicsinylését, mint pl. Tolsztojnál. Azt az imádatot azonban, a melylyel Nietzsche Napóleonnak mythizált alakját illeti, hatalmasan lefokozhatná az, a mint Napóleon önmaga ítéli meg a saját tevékenységét. Az igazság az, így szól a szent-ilonai remete, hogy én magam sohasem voltam ura az én mozdulataimnak; sohasem voltam valójában egészen a saját énem. Lehetett többféle tervem; de azért nekem sohasem volt meg a szabadságom, hogy azokat végbevigyem. Én ugyan tartottam a kormányt, de bármily erős volt a kéz, a rögtön felcsapódó sok hullám még jóval erősebb volt és nekem volt annyi eszem, hogy inkább engedjek nekik, mint hogy makacs ellenállás folytán f elboruljak^ Én tehát sohasem voltam igazában a saját uram, hanem inkább engem kormányoztak a körülmények; és pedig annyira, hogy midőn fölemelkedésem elején, a Consulatus idejében, igaz barátaim és meleg párthíveim, legjobb szándékuk szerint és mihez tartásuk végett, kérdezték tőlem, hogy mely cél felé törekszem? én mindig azt feleltem nekik, hogy én ezt nem tudom. Őket ez meglepte, talán duzzogtak is emiatt, de én az igazat mondtam meg nekik. Később, a császárság-

¹⁾ F. Le Dantec, *L'égoïsme base de toute société*. P. 1912. 63. 1. »La vie est un acte absolument égoïste, et l'être vivant est en lutte contre f univers entier, dans lequel il ne conserve sa place qu'au prix de triomphes incessants . . . l'être vivant est seul contre tous, il est l'ennemi de tout ce qui n'est pas lui.« Ha Le Dantec szavai szerint (i. m. 139. 1.) »un veritable altruïsfe mourrait incontinent« – úgy viszont azt is mondhatjuk, hogy a pur et simple egoista, mint az emberi társadalomtól teljesen elszakadt atom – szintén nem tudna megélni.

idejében, a mikor az érintkezés kevésbé bizalmas volt, soknak arczán ugyanazt a kérdést véltem leolvashatni s én nekik csak ugyanazt a választ adhattam volna. Mert én sohasem voltam cselekedeteim ura, minthogy sohasem voltam olyan ostoba, hogy az eseményeket az én rendszerem szerint akarjam csavarni, hanem ellenkezőleg, az én rendszeremet az események alakulásai szerint igazítottam be.«¹⁾

Napoleon álláspontja ugyan nem egészen determinista, mert ő akarva és céltudatosan volt alkalmazkodó. Nem szabad továbbá elfeledni, hogy e szavakat a már lehanyatlott hős mondja, kinek volt oka, hogy nyugtalankodó lelkiismeretét csitítgassa, s a ki e kijelentéssel talán egyszersmind a történelem ítélőszéke előtt is igazolni kívánta magát. De azért lehet valami igaz Herbert Spencer felfogásában is, hogy a legtöbb esetben nem azok az utókor hálájára érdemes tevékeny szellemek, kiket mi a tettek embereinek tartunk, hanem a tudományos kutatók és művészek, kik oly eszmékért lelkesednek és dolgoznak, melyek igazában a világot mozgatják.

Igaz ugyan, hogy az ember egymagában, még a legnagyobb és leghatalmasabb is, minimalis lénynek látszik azokkal az erőkkel szemben, melyek őt akár a természetben, akár a társadalmi kötelékben körülveszik. Talán ép innen az a vélemény, hogy az egyes egyén mint minimalis tényező, nem is jöhet figyelembe. De ép a modern tudomány *vezetett* arra, hogy az infinitesimalis mennyiségekkel és tényezőkkel is számolnunk kell, s hogy csakis e tényezőknek bár lassú-lassú, de folytonos működése hozza létre azt a fejlődést vagy változást, melyet azelőtt rögtöni eruptio, vagy kataklyma hatásának tekintettek. A társadalmi életben, ép úgy mint a természetben, nincs *quantité négligeable*, s a ki az egyéniségnek, akár a legkisebb egyéniségnek a létezését és működését figyelmen kívül hagyja, az sohasem fog a társadalmi jelenségek mélyére hatolhatni.

A fizikai környezet, az egyén átörökölt faji karaktere, a pszichikai befolyások, a socialis körülmények száz meg száz tarka fonállal veszik körül a fejlődő egyéniséget, melynek kiala-

¹⁾ Napoleon, Correspondence, tome XXXII. 303. 1. s k.

kulása ép attól függ, hogy mily mértékben és minő forma szerint szedi össze a szálakat a sors fonószerékén.

E befolyások hatóerejét a legváltozatosabb értékelés szerint ítélték meg, sokszor, azt mondhatjuk, téves általánosítással és tévesztő kizárólagossággal.

A sociologia terén, úgymond Vacher de Lapouge, mindig gyanúval kell fogadni az egyszerű formulákat és nevezetesen az anthrosociológiának annyiféle különböző szempontot és ismeretkört kell figyelembe vennie, hogy a ki csak az egyikből vagy másiból meríti adatait, az csaknem bizonyosan téves következtetésekre jut.¹⁾

Azért kívánjuk a sociológiának az egyén és társadalom viszonylatára vonatkozó elméleteit – a fizikai környezet és faji karakter, a társadalmi élet pszichikai befolyásai és a socialis viszonyok szempontjából – külön-külön vizsgálatunk tárgyává tenni, hogy kellő értékelésük és összegezésük alapján úgy az individuális, mint a socialis kölcsönhatások helyes egyenletét beállíthassuk.²⁾

¹⁾ V. de Lapouge, *Race et milieu social*. P. 1909. 231. 1.

²⁾ Az egyénnek és a collectivitásnak viszonyát büntetőjogi szempontból tárgyalja dr. Angyal Pál, a *Tömeg büntettei*, Budapest, M. Tud. Akad. 1905. Álláspontját a következőkben foglalja össze: »Részemről azt vitatom, hogy a büntetendő cselekmény összetett jelenség, melynek létrejötténél jelentős szerepet játszanak ugyan az egyént befolyásoló-belső (faj, jelleg, kor, nem, öröklött tulajdonságok, somatologiai és pszichologiai rendellenességek stb.) és külső (éghajlat, évszakok, táplálkozás, alkohol stb.), valamint ez utóbbiak között különösen a socialis (családi állapot, foglalkozás, gazdasági helyzet, városi vagy falusi élet stb.) tényezők, de a melyek léte végeredményben az emberi akarattól függ«. I. m-6. s 7. 1.

I. FEJEZET.

A földrajzi milieu és a faji Karakter.

A régiek között az orvostudomány atyja, Hippokrates volt az, a ki rámutatott az éghajlatnak nagy befolyására az emberek testi és lelki tulajdonságainak kialakulásában. Szerinte főként az időjárás váltakozása játszik fontos szerepet, mert oly lelki megrázkódtatásokat idéz elő, a melyek azután az indulatokra vannak befolyással. Szóval, modern terminológiát használva, az időjárás differentiációja az emberek testi s lelki differentiációját eredményezi.¹⁾ A klimatikus milieu befolyása nem volt egyebekben ismeretlen a görög és római történetírók előtt sem, bár hozzátehetjük, egyikük sem fogta ezt föl determinisztikus értelemben.

Tulajdonképen azonban Ibn Kaldun XIV. évszázadbéli arab történetíró volt az, ki a milieu elméletét egész részletességében és bizonyos tudományos módszer alapján tette fejtegetése tárgyává az ő nagyobb történelmi művéhez írt prolegomenáiban, melyben behatóan foglalkozik azzal a befolyással, melyet az éghajlat és földrajzi fekvés az emberek és népek szokásaira, életmódjára, intézményeire és gazdasági viszonyaikra gyakorol.²⁾

Ugyanezt tette két századdal később Franciaországban Bodin s aztán Montesquieu, Németországban Herder.

Észleleteikben sok igazság van, de sok fél igazság, a mi természetes is akkor, ha a történelmi fejlődés többi tényezőit nem veszik figyelembe egy jelentékeny, de nem kizárólagos

¹⁾ V. ö. Hornyánszky Gyula A görög felvilágosodás tudománya. Hippokrates. Budapest, M. T. Akadémia kiad. 1910. 261–319. 1.

²⁾ Notices et extraits des manuscrits de la Biblioth. Nat. Vol. XIX. Prolégomènes historiques d'Ibn Kaldun. Paris 1857.

tényező működése mellett. Ugyanez áll a földrajzi milieu újabb favorizálójánál, mint pl. Buckle Tamás, Hippolyte Taine, vagy pláne a francia Mongeolle elméleteiről.¹⁾

Talán legszellemesebb képviselője e milieus elméletnek Hippolyte Taine, a ki az ő ragyogó stílusával szinte kész elh.it-tetni velünk, hogy az a szelíd kék azúrég, mely Hellas dombjai fölé örökké derült mosolygással borul s a tenger színében visszátükröződik, a föld geographikus alakulása számos öbleivel, melyek partjairól a szem már megint áttekinthet a szomszédos szigetre, hogy a sík róna, domb és hegyvidék kedves változatossága, Attika, Árkádia és Thessalia ligetei, mezői, bércei, hogy mindez a mosolygó természet ily szűk helyre összpontosítva az a talaj, a melyből Homerosnak, Pindarosnak, Aischylosnak, Sophoklesnek, Peisistratosnak, Pheidiasnak, Praxitelesnek. Herodotosnak, Tliukyridesnek ki kellett sarjadzaniok, hogy a Parthenon és Erechtheion nemes és harmonikus formái itt úgy termettek, mint a pálmák a Nílus partján.

De, ha nem állapodunk meg a régi Hellas történelmi atmosphaerájában, ha azután szellemünkben tovább siklunk a későbbi századok folyamán, nem kell-e csodálkozva kérdeznünk, hogyan tudott ugyanazon a talajon a byzantinismus, az ő egészen más irányú culturájával nagyra nőni, hogyan tudtak jönni, a századok hosszú sorain generatiók, kik érzéketlenül tudtak elhaladni a múlt magasztos emlékei előtt, kik azokat romokba hagyták dőlni, vagy épen barbár módon segítettek a természet bomlasztó munkájában.

A mit Taine nem tett meg, és nem is tehetett meg, hogy stételét szigorúan bebizonyított igazsággá emelje, az, hogy nem tudta nekünk megmutatni azt a Homerost, azt a Pindarost, azt a Pheidiaszt, vagy Praxitelest, azt a Parthenont vagy Erechtheiont, a kit s melyet a mai Hellas talaja produkál. Igaz, hogy a physikai milieun kívül a faj és az időpont (moment) tényezőit is figyelembe veszi, nála az egyéniség mégis elsősorban reflectáló tükör – s gondolatai, érzelmei, cselekedetei a környezet tükörképei. Igaz, hogy a tükörkép hűsége és határozottsága függ a tükör minőségétől is, de a teljes decadentia

¹⁾ Mongeolle, Problèmes de l'histoire. 451. 1. kk.

torzsképeit a megromlott faj theoriája sem tudná megmagyarázni.¹⁾

S a bizonyításnak ugyanazzal a félszegségével találkozunk ott, a hol az egyéniség kialakulását egészen és kizárólag a faji jelleg produktumának tüntetik fel. Gobineau-nak sok tekintetben érdekes könyve,²⁾ mely az egész történelmi fejlődést a fajok jellegéből és keveredéséből vezeti le, sok túlzása és önkényes tételei mellett is, iskolát csinált. Houston Stewart Chamberlain több pontban az ő nyomdokain jár, sőt Renan is Israel népének történetében, a földrajzi milieu mellett kifejlődött faji jellegben és gondolkozásban véli megtalálhatni a történelmi fejlődés és az egyéni tevékenység kulcsát. Csakhogy ő is elmulasztotta azt, a mit Taine; nem tudta megmutatni sem Palaestina földjén, sem a modern zsidóság vagy akár a sémitaság faji complexumában a mai Izaiásokat, Ezechieleket, Jeremiásokat. A pusztja jellege, melyből Renan szerint a Beni-Jisrael gondolatvilága és faji jellege kialakult, nem nagyon változik, akár Arábiában, a Szaharában, a Góbi sivatagában szemléljük, mégis ez a hullámzó homoktenger untató és elbájoló egyhangúságával nem mindenütt volt ugyanazzal a nevelő, szellemfejlesztő hatással, – miként a mi Alföldünk rónái íá | csak egy Petőfit tudtak termelni.

Psychologiai analysissele kibogozhatjuk az ember szellemi világából azokat a benyomásokat, melyeket ő reá közvetlenül, vagy őseinek számtalan sorozatán át közvetve, az őt környező természet tett, sebben úgy Taine-nek, mint Renannak és Chamberlainnek vannak érdemeik, vannak nagyértékű észleleteik, de azonnal a félszegségek labyrinthusába tévednek, mihelyest ezeket általánosítják s az ő egyszerű formulájukkal akár az egyénnek, akár a népieleknek kialakulását szükségszerű szabályossággal megconstruálni törekcszenek.

Az átöröklés egyénalkotó tényezőjét a lehető legnagyobb

¹⁾ V. ö. Zsilinszky Mihály, Taine Hippolyt Adolf mint történetíró. Budapest, M. T. Akad. kiad. 1895. 20., 21., 23. 1.

²⁾ Gobineau, Essai sur l'inégalité des races humaines, Paris 1853–55. négy kötet. Gobineau művével foglalkoznak újabban R. Dreyfus. La vie et les prophéties du comte de Gobineau. Paris, és L. Schemann, Góbineaus Rassenwerk. Stuttgart 1910.

kizárólagossággal Galton és Ribot¹⁾ emelték ki; mindketten, miként Lsster Ward megjegyzi, föltétlenül hisznek az átöröklés mindenhatóságában.²⁾

Bármily elismeréssel legyünk is azon érdemek iránt, melyeket e tudósok becses adatok egybevetése által a tudomány előbbvitele érdekében szereztek, nem szabad figyelmen kívül hagynunk azokat a szavakat, melyeket a természettudományok egyik érdemes nestora, Alfred Russel Wallace, egy nemrégiben megjelent művében mond: »A szerves lények fejlődésének tanulmányozása körül bizonyára egyik részletbe sem csúszott bele annyi tévedés ég félreértés, mint az átöröklés természetének és hatáskörének megállapításánál. És sajnos, ezek a félreértések nemcsak a legtöbb fejlődéstani népszerű iratban lelhetők fel, hanem tudósoknál, a biológia specialistáinál is. Ez a tárgy pedig azért oly fontos, mert magában foglalja azt a kérdést is. Vájjon a környezet hatásai, belefoglalva a nevelését és trainingét is, az így átadomított egyénekről átszállanak-e utódaikra; vájjon azok cumulativ természetűek-e vagy sem.«³⁾

E kérdésre nézve Wallace azt tartja, hogy azok a jellegzetes tulajdonságok, melyeket a szerves lény a világosság, meleg, szél, nedvesség stb. behatása alatt élete folyamán szerez, aránylag igen csekélyek, és hogy már csak azért is fölötte nehéz megbizonyosodni, vájjon azok az ivadéokra átszállanak-e, mert a gondos és hosszú időn át folytatott észleletek hiányával vagyunk. »Az emberi nemre vonatkozólag azonban – így szól tovább – sok író gondolkozás nélkül az erőnek vagy bizonyos ügyesség-

¹⁾ Ribot, L'hérédité psychologique. (1. ed. 1873. 2. ed. 1882. 3. ed. 1887.)

²⁾ Lester F. Ward, Applied Sociology, a treatise out the conscious improvement of society, 1906. 123. 1. »In many respects Ribot goes even farther than Galton, and he seems to share with him that unlimited faith in the omnipotence of heredity.« W. Sombart is nagy jelentőséget tulajdonít a faji karakter befolyásának, s magát e tekintetben mint *Rassen-theoretiker* és *Blutsgläubiger* mutatja be. Der Bourgeois 281. 1.

³⁾ A. Russel Wallace, Social environment and moral progress. London és New-York 1913. 103. 1. – Biologikus szempontból állást foglal a Lamarck-Spencer-féle átöröklési elmélettel szemben Weismann, Neue Gedanken zur Vererbungsfrage. Eine Antwort an Herbeit Spencer, 61. 62. 1. L. Eug. Ricnno, Sur la transmissibilité des caractères acquis. Paris 1906. 159. 1.

nek átörökléséről beszél oly családokban, a melyekben ugyanazt a mechanikai munkát vagy művészetet nemzedékről nemzedékre átmenőleg gyakorolták, pl. az indiai kasztoknál, bár semmi nyoma sincs annak, hogy ez valami progressiv előhaladást eredményezne (progressive improvement)«.

Szóval a cumulativ hatás nem látszik meg, a minek pedig meg kellene lennie, ha maga az ügyesség, és nemcsak a természetes rátermettség átöröklődne.

»Azok a gyermekek, kik rátermettséggel bírnak, – folytatja Wallace, – természetesen követik szüleik foglalkozásmódját, de arra nézve nincs semmi bizonyíték, hogy a természetes rátermettségen kívül mást is átörököltek volna.« A foglalkozáshoz való hajlandóságot nem lehet az átöröklés számlájára írni, ez sokkal inkább a már zsenge korban nyert impressióknak tulajdonítandó, – s ha a gyermeket már kis korában más környezetbe vinnék, bizonyosan egész más foglalkozásmódhoz érezne hajlandóságot. Különösen áll ez pl. a zenéhez való hajlandóságnál. Vannak tényleg zenész családok, – így pl. a cigányoknál, – de nem azért, mert ez az ügyesség a szülő-ről átszáll az ivadéokra, hanem, mert a zene gyakorlatához szükséges érzékeny hallás a zsenge gyermekkorban nyert behatások által korán kifejlődik, sőt későbbben már nehezen fejleszthető.

»Vannak sokan, – így fejezi be R. Wallace e fejtegetését. – a kik mintegy megütköznek azon, ha azt állítjuk, hogy a nevelés és fegyelmezés hatásai nem öröklődnek át, s azt vélik, ha a dolog csakugyan így állana, oda volna minden reményünk, hogy az emberiség előrehaladjon (improvement of the race); de ha a dolgot közelebbről megvizsgálják, beláthatják, hogy ha a nevelést a legtágabb értelemben vesszük, vagyis ha az otthonnak, az üzleti életnek, a nemzeti életnek s a nagyvilág folyásának hatásait vesszük, akkor, ha ezek csakugyan átöröklődnének, az valóban nem nagy reményekkel biztatná az emberiséget, s nincs ennek világosabb bizonyítéka, mint az a tény, hogy nem vagyunk sokkal rosszabbak annál, a mik vagyunk.«¹⁾ Hasonló módon ítéli meg az úgynevezett somatogén szellemi tulajdonságok átöröklésének kérdését Weismann és Schallmayer.²⁾

¹⁾ I. m. 111. 1.

²⁾ Dr. Wilh. Schallmayer, Vererbung und Auslese im Lebenslauf

Nagyfontosságú dolog, hogy ennek a két physikai tényezőnek, a földrajzi milieunek és a faji karakternek az egyéniség kialakulására való befolyását, értékük szerint helyesen beállítsuk. Nem szabad azokat sem túlbecsülnünk, sem pedig kicsinyelnünk. Mindezt azonban csak igazán heuristikus módon nyert adatok segítségével érhetjük el. Szükségünk volna e czélból annak a munkának a kiterjesztésére, melyet Odin, a szófiai egyetem tanára a francziál beszélő világ körére szorítkozva, de itt is csak az irodalmi működést véve figyelembe, kidolgozott. Ha majd a művelt világ minden nemzetének szellemi élete mindennemű nyilvánulásában (írók, tudósok, művészek, államférfiak, kereskedelem, stb.) ily képben áll előttünk, akkor nyerünk csak általános tájékozást arra nézve, hogy mely tényezők azok, és mily mértékben érvényesülnek, a melyek az egyének, és általuk a nemzet szellemi életének fejlesztését előmozdítják.

Odin könyvében: »Genése des grands homines, gens de lettres française,¹⁾ öt századon keresztül 6382 franczia nyelvű írónak, kik 1301 és 1825 között születtek, életrajzi adataiból statistikai táblákat állított össze, melyek betekintést engednek abba, hogy minő körülmények járultak hozzá szellemi fejlődésük kialakulásához. Odin a környezet hétféle fajtáját különbözteti meg, s eszerint 1. a physikai, 2. az ethnologiai; 3. a vallási; 4. a helyi; 5. a gazdasági; 6. a socialis és 7. a nevelési környezet hatását vizsgálja és illusztrálja.

Minket e pontnál most Odin könyvének két részlete érdekel, – a többiekre majd annak helyén fogunk hivatkozni, – t. i. a földrajzi és faji befolyásokra vonatkozó adatai. A tehetségek földrajzi elosztásáról Odin táblái a következő képet adják. A száz-ezer lakos alapszámhoz viszonyítva a francziál beszélő világ így oszlik meg: első helyen áll Genf 196 arányszámmal, azután jön a Szajna département – Parissal –, melynek arányszáma

der Volker. Jena 1903. 73. 1. »Eine Vererbung funktionell erworbener Fähigkeiten braucht also in allen diesen und ähnlichen Fällen durchaus nicht angenommen zu werden.«

²⁾ A mű teljes címe: A. Odin, Genese des grands homines, gens de lettres française. T. I. Paris] 895. T. II. Tableau chronol. de la littérature française, liste de 6382 gens de lettres français, accompagnée de 33 tableaux et de 24 planches hors texte. Lausanne 1895.

123, utána nagy esés észlelhető, Bouches-du-Rhône – Marseille városával – már csak 42 arányszámot mutat föl. Az országos átlag 18, a mi annyit jelent, hogy Franciaország, jelenlegi lélekszámát véve alapul, öt századon keresztül minden 100.000 lakos után 18 író-t produkált. Ezen az arányszámon jóval alul maradnak Landes, Haute-Loire, Corsica, Creuse, Côtes-du-Nord (3–3), Belfort, Hautes-Pyrénées, Jura Bernois (2–2), Brabant vallon (1), Vallis (0).

Még áttekinthetőbb az a kép, melyet a tartományok szerint való csoportosítás nyújt. Itt Odin az irodalmi működés két kategóriája szerint osztályozza az írókat, külön felsorolván az irodalmi kiválóságokat. Franciaország irodalmi productiója ennél fogva így oszlik meg absolut számokban és egy millió lakosság után fölvett arányszámokban tartományok szerint:

	Írók		Kiválóságok	
	absolut szám	arány-szám	absolut szám	arány-szám
Ile-de-France	1572	699	325	144
Francia-Svájcz	155	344	36	80
Provence	295	254	51	44
Orléanais	193	233	41	49
Bourgogne	188	207	33	36
Lyonnais] 73	194	30	34
Champagne	175	186	30	32
Languedoc S.	191	166	32	28
Lorraine	240	161	30	20
Normandia	413	150	75	28
Franche-Comté	187	143	33	25
Touraine	207	130	35	22
Pioardie	373	122	67	22
Guyenne E	170	120	28	20
Berry-Nivernais-Bourbonnais	107	96	21	!)
Guyenne O.	176	93	32	17
Saintonge-Poitou	149	87	24	14
Auvergne-Limousin-Marche	146	86	29	17
Savoie-Dauphiné	131	85	33	21
Bretagne	186	72	38	15
Francia Belgium	84	56	3	2
Languedoc K.	41	53	6	8
Gascogne	60	47	14	11
Corsica	5	26	1	5 ¹⁾

¹⁾ I. m. II. k. Tableau XV. Pl. IX.

Ha ezeket az arányszámokat egybevetjük a tartományok geographikus viszonylataival, azonnal belátjuk, hogy azok úgy a földrajzi fekvéssel, mint a földrajzi alakulatokkal absolute semmiféle vonatkozásban sem állanak. Az aránylag írókban legtermékenyebb tartományok, eltekintve a szomszédos Ile-de-France és Orléanais tartományoktól, nincsenek semmiféle összefüggésben; a Provence-ot a legterméketlenebbek közé tartozó Savoie-Dauphiné és Languedoc választja el az erősen termékeny Francia-Svájcztól. Találunk írót termelő tartományokat sík és alpesi karakterrel, a legtermékenyebbek közül csak az egy Provence tengerparti, a tengerpartiak közül minderi várakozás ellenére csak Languedoc S. és Normandie mutat föl közepes arányszámot, míg a többiek jóval a középén alul maradnak.

Odin gondos művének tehát megvan az az eredménye, hogy legalább a mi az irodalmi termelést és kiválóságot illeti, kimutatta azt, hogy az a földrajzi milieutól teljesen független, Sőt még a faj és anyanyelvi különbözőség sem volt akadályozó körülmény a francia irodalmi termékenységben; érdekes dolog pl. megtudni Odin adataiból, hogy a Basses-Pyrenees départementban melyben három népfaj, ú. m. a francia-baszk és Catalan lakik a kisebbségben levő baszk (kevésbé több egy harmadánál) 16 irodalmi embert produkált, míg a többségben levő francia faj csak 14-et. A francia-breton vegyes lakosságú megyékben pedig a legellentétebb számarányokat nyerjük, így pl. Côtes-du-Nord départementban a francia rész 14, a breton pedig 4 írót produkált, ellenben Morbihan départementban a bretonok 19 írója mellett csak egy a francia. Mindez, azt vélem, eléggé igazolja, hogy legalább ebből a szempontból vizsgálva a dolgot, a faji milieu befolyása épséggel nem észlelhető.

E vizsgálatok teljesen igazolják Lester Ward szellemes megjegyzését a természetes milieue hatására nézve: a környezet átalakítja az állatot, de az ember át tudja alakítani a környezetet.¹⁾

¹⁾ L. Ward, *Outlines of Sociology*, New-York 1904. 81. 1. – A fizikai milieu és a faji karakter helyes értékelését adja Xénopol, *La Theorie*

de l'Histoire. Paris 1908. 164. 1. «*La race et le milieu extérieur* seront les éléments que l'on rencontrera à la base de toute histoire. Mais ces éléments ne feront que placer les jalons pour la direction qu'elle va suivre; que marquer la hauteur jusqu'ou elle pourra s'élever; que lui imposer la poussée particulière qui la tiendra, mais sans exercer sur les faits qu'elle présente aucune action modificatrice.» Mindazonáltal ugyané fejezetben (V. Les facteurs constants de l'histoire) a faji elméletet, Kinot-val szemben, némi félszépséggel védelmébe veszi, s midőn a magyarokról azt mondja, hogy a finn családhoz tartozó nyelvük a haladás akadályát képezi (182. 1), teljesen lesiklik a tudományos kutatás és objectivitás talajáról.

II. FEJEZET.

A pszichikai tényezők.

Az emberi egyéniség az ő kialakulásában folytonosan eszmei potenciák behatása alatt áll. S midőn mi ezeknek hatóerejét, energiáját vizsgáljuk, talán a legjobb mértéket a neveléstudomány észleleteiben, tapasztalataiban és elvi megállapításaiban találjuk, mert bizonyos tekintetben az ember egész életében nevelődik és viszont nevel.

Az eszmei befolyásolás, az idées-forces vagy eszme-energiák behatása az emberre a legerősebb az ifjúkorban. Ezt a pszichológiai igazságot fejezik ki a Példabeszédek könyvének e szavai: »Közmondás ez: az ifjú az ő útja szerint, midőn megvénül sem távozik el,«¹⁾ s ugyanezt állapítják meg a nagy római epikus szavai: »Adeo in teneris assuescere múltum est«, és Horatius ismert mondása: »Quo semel est imbuta recens servabit odorem testa diu.« A neveléstudomány vagy helyesebben művészet pedig éppen a tervszerű és céltudatos alkalmazása annak a pszichikai befolyásnak, melynek az ember egész életében a környezet hatása alatt ki van téve. Arra a kérdésre tehát, hogy mily hatása van az emberi egyéniség kialakulására a pszichikai tényezőknek, legelső sorban a paedagogus adhatna választ.

Különös dolog, hogy e téren is a legellentétebb aprioristikus nézetek állanak egymással szemben, a melyeket ennél fogva a tapasztalati tényekkel kell a kellő mértékükre leszállítani, s ezáltal kiegyenlíteni. Míg egyrészt az átöröklés mindenhatóságának hívei szerint – a kikhez H. Spencer is csatlakozik, – a nevelés eredménye, a mi a jellembeli tulajdonságokat illeti, alig több a semminél; addig a collectivismus hívei, bizonyos túlhaj-

¹⁾ Példab. 22, 6.

tott socialis idealismustól vezetettve, azt vélik, hogy céltudatos neveléssel új embereket, vagy új embertypust lehet létrehozni.

A mit Locke csak képletesen mondott, t. i. hogy a gyermeki lélek fehér lap, melyre a paedagogus van hivatva írni azt, a mit akar, azt Helvetius és újabban Durkheim és még inkább Draghicesco a szó szoros értelmében veszi. A nevelés – Durkheim szerint – az emberben új embert alkot, és ez az új ember mindabból van összetéve, a mi bennünk a legjobb, a mi az életnek értéket és méltóságot ad. Az átöröklés híveinek esetleges aggodalmait a következő kijelentéssel véli eloszlatni: »A nevelés célja abban áll, hogy az individuális ember romjai fölött a socialis embert megalkossuk!«¹⁾

Ennél is tovább megy Draghicesco, a ki azt a tételt állítja föl, hogy a socialis viszonylatok complicatiójának az a közvetlen eredménye, hogy az átöröklés törvényét ellensúlyozza és lehetetlenné teszi a szerzett karakterek átöröklését. Azt véli Draghicesco, hogy az átöröklött tulajdonságok visszafejlődése szükségszerűleg bekövetkezik, és hogy az máris igazolható. Az ember – így szól – kezd mindinkább és fokozatosan *tabula rasá*-vá lenni. A civilizált embernek szerinte az volna a tulajdonsága, hogy hajlíthatóbbá és határozatlanabbá válik jellemében, simuleknyabl s alkalmazkodóbb lesz s mind kevésbbé domborodik ki benne a differentiólás és egyéniség.²⁾

Nem tudom, a civilisatio áldásai közé kellene-e azt írunk, ha annak velejárója a szürke és határozatlan jellemek általánosítása volna? De a mennyiben Durkheim és Draghicesco elvi megállapításait a neveléstudományban gyakorlatilag alkalmaztatni kívánják, abból szinte azt kell következtetnem, hogy a paedagogiával a gyakorlat terén – talán a családi kör szorosabb homogeneitásának kivételével – alig foglalkoztak. Nem is volna kívánatos dolog sem a culturát emelő tényező, ha a nevelés az egyéniséget tönkretenné, s az emberből a méhkas szelleme szerint való, kevésbbé gondolkozó, kevésbbé érző. hanem csak ösztönszerűleg cselekvő socialis lényt alkotna.

¹⁾ Durkheim, Pédagogie et sociologie, Revue de métaph. et de morale. 1903. 46. és 84. l.

²⁾ Draghicesco, L'individu dans le déterminisme social. P. 66. 1. l.

Hisz ellenkezőleg a modern paedagogia egyik diadala az individuális nevelés; a kellő culturalis fokozatnak általánossága mellett, ép az az individuális vonatkozású amerikai rendszer vált be egyszersmind a legnagyobb mértékben egységesítő és socializáló energiának. Az igazán socialis embert az öntudatos tevékenység alkotja, s nem a szokássá vált utánzás (l'imitation-coutume), mely G. Tarde rendszerének teszi ki alapját.

Bármily nagy elismeréssel legyünk is Tarde éles psycho-analyse iránt, s bármennyire tudj uk is értékelni azokat a fejtegetéseket, melyekkel Tarde az utánzásnak sociologiai fontosságát kimutatta, az utánzás nem mindig öntudatlan tevékenység, miként ő azt a következőkben összefoglalja: »*La société c'est limitation, et limitation c'est une espèce de somnambidisme.*«¹⁾ Midőn a gyermek, és a gyermekhez hasonlóan a primitív népek, kiknek psychéje sok tekintetben gyermekes, a psychikai befolyások hatása alatt nevelődik, kijellemesedik és cselekszik, nem a hypnotikus suggestió öntudatlanságával teszi ezt, hanem bizonyos subjectiv önállósággal, mely természetesen annál nagyobb, minél fejlettebb az öntudatosság és az értelmesség kritikája. Az öntudatlan utánzás talán a legkorlátlanabb módon a nyelv elsajátításánál megy végbe, mindazonáltal itt sincs absolut öntudatlanságról szó. A gyermek iparkodik azokat a hangcomplexumokat utánozni, melyeket hallószerveivel többé-kevésbé tökéletlenül felfog, és beszélő szerveivel többé-kevésbé tökéletlenül kiejt. S ugyanez az utánzás hozza csakugyan magával azt is, hogy e hangcomplexumokkal ugyanazokat a fogalmakat köti össze, a melyekre azokat vonatkoztatni tapasztalja.

Midőn a gyermek beszélni tanul, nemcsak gépiesen utánozza a hallottakat, hanem önállóan és öntudatosan egybevet, analógiákat képez, többé-kevésbé nyelvet alkot. Minden gyermeknek úgyszólván megvan a maga nyelve, mely szóképzésében és jelentésében nem egyezik egészen a felnőttekével, sőt akárhányszor új szókat alkot, bizonyos hangcomplexumokhoz, melyek vagy tökéletlenül felfogott és visszaadott hangutánzásokból vagy pedig reflexhangokból származnak, öntudatosan a saját alkotta fogalmait csatolja.

¹⁾ G. Tarde, Lois de limitation. P. 97.

Nagyon tanulságosak e tekintetben azok a nyelvalkotási tünetek, melyeket H. Taine ¹⁾ és Preyer²⁾ a saját gyermekeiknél s aztán másoknál is tett tapasztalatok nyomán följegyeztek, ők e téren úttörők voltak; azóta mások is folytatják ezt a szülők számára kedves munkát, mely azonban a nyelvész, psychologus és paedagogus részére fölötte tanulságos anyagot szolgáltat.

Taine az ő észleleteit a következőkben foglalja össze: »A gyermek a hangcomplexumokkal oly fogalmakat köt össze, melyekkel mi nem is számolunk, önként általánosít, a mi megszokott kategóriáink keretén kívül is kalandozva. Néha nemcsak a szónak új jelentményét találja ki, hanem magát a szót is. Az ő szellemi életében többféle szótáranyag követheti egymást, régebben használt szavai eltűnnek s újak lépnek helyükbe. Egy és ugyanannak a hangcomplexumnak többféle jelentménye föl-válthatja egymást. Sok, a gyermek által kitalált szó természetes hangmoxidulatokból (tehát nem hangutánzásból) származik. Szóval a gyermek úgy tanulja meg a nyelvet, miként az igazi zenész a contrapunktot s a született költő a prosodiát.«

Preyernek igaza lehet, hogy a mit Taine természetes hangképzetnek tart, az lehet tökéletlen hangutánzat is, de azért általános-ságban Taine tapasztalatait a különféle helyeken tett hasonló észleletek megerősítik. Különösen érdekes az az eset, melyről G. v. d. Gabelentz tesz említést. Egy gyermekről van szó, a ki saját alkotta nyelvében egészen spontán a sémi nyelvek ismeretes és nagyon genialis rendszereit alkalmazta, t. i. a mássalhangzókat mintegy változatlan gerincznek vette, a hangzókat pedig úgy változtatta, hogy minél nagyobb tárgyat akart jelezni, annál mélyebb hangzót vett alkalmazásba. A közönséges szék neve az ő nyelvében *lakeil* volt, a nagy széknek *lukull*, a babaszéknek *likill* volt a neve. Minden kerekdedséget *m-m* gyökérszó változataival jelölt. *Mim* a holdnak és a tányérnak a neve, *mom* vagy *műm* pedig a tálé, s a csillagoké symbolikus ismétléssel a nagy szám jelzésére: *mim-mim-mim-mim?* ³⁾

¹⁾ H. Taine, Der Verstand. Autor, deutsche Ausg. 1. 28:?.

²⁾ Preyer. Die Seele des Kindes. 9. Aufl. Leipzig 1912. III. Teil. IV. Kap. Entwicklungsgeschichte des Sprechens beim Kinde. 260–322. 1.

³⁾ G. v. d. Gabelentz, die Sprachwissenschaft. 65. 1.

A gyermek önálló nyelvképzésére vonatkozólag érdekes közleményeket hozott egyik kiváló paedagogiai közlönyünk is. Melyben Endrei Gerzson Taine példája után a saját gyermekei nyelvfelődésében észlelt tapasztalatait följegyezi.

Csak néhány, az önálló szóképzést illusztráló adatot említek föl. Kis fiacskám (Ferike) – így szól a tanár – 28 hónapos korában ilyen contaminatiót csinál: *tengericza* (tengeri + kukoricza). 29 hónapos korában az engem névmáshoz a következő ragokat teszi: *enyemre* a. m. rám, *engemhez* a. m. hozzám. Ilyen szavakat csinál: *meziütlábozok* (= meztüláb járok), *újságozok* (= újságot olvasok); 33 hónapos korában megint új és különös kifejezéssel áll elő: *bolond Rózázok*, úgy tesz, mint bolond Róza. 34 hónapos korban nem csekély öntudatra ébred, a mikor így szól hozzátartozóihoz: ha senki sem szeret, hát akkor *magam szeretem magamat*. Ugyanekkor a következő szót gyártja: már *elválasztékoztam* a hajamat, azaz választékot csináltam. 4 éves korában még így fokozza a *sokat*: én *sokabbat* láttam (analógia). 4 ½ éves korában csinálja a következő szót: *vidránczól*. Ez is contaminatio, talán a vidám + ficzánkol + ugrándozik szóból képezve. Azóta ez a szó a mi családjunkban (a feljegyző tanár úréban) közkeletű lett. Egy ilyen példa is mutatja, hogy mikép terjedhetnek új szók. A *dirib-darab*-ból új szót képez: *diriből*. Minthogy a *motor* (automobil) szót a tükör analógiájára látja el a tárgyi raggal (t): *motrot*, azért mind a gyermekem így ragozza. Nagyon érdekes a következő analógia, mely képzés is nagy tekintélyre tett testvéreinel: az *alul* és *felül* analógiájára azt mondja: *levül* (lent) vagy így: *levülső* (lenti).

Másik gyermekének, Margit leánya, nyelvi fejlődésében szintén vannak figyelemreméltó és az előbbitől eltérő észleletek. 32 hónapos korában meglátja nagyatyja fényképét, a mire azt mondja: hogy ez a *nagyapa tükörje*. Az enyémre azt mondja: *tiem*. Analóg képzések: *söröt*, *borot*, *anyjája*, *rájam* (rajtam), *légemet* (engem). Érdekes a következő szóképzése, mely szinte csak analógia. Elfogja az udvarban lévő susztert és megkérdi tőle: Maga *suszterei* (a kovácsol analógiájára). 3 ½ éves korában mondja: *hós ing* (havas, hófehér). A szemüveget *szemtükörnek* hívja. Ha a baba szőke haja fel van fésülve, azt mondja rá: *fel van szőkézve*. Új szót is alkot. Szeretlek, mert

nagyon *szeretős* vagy (– szeretetreméltó, analog képzés ad normám *szűrős* stb.¹⁾)

Hasonló érdekes szóalkotásokat közöl Preyer a német nyelvből, így az egyik gyermeknél *aufen* (ige) a. m. fölnyitni, *aussen* a. m. kivenni. Egy másik meg a szájpaplást *Zahnimmel*-nek nevezte el egészen magától alkotott szóösszetétellel s egy harmadik a *gehen* igéből önalkotta főnevet csinált, *die Gehe*, az út.²⁾

Ennyi elég annak az igazolására, hogy az utánzás még a gyermeknél sem, és még a legutánzóbb természetű dolognál, a nyelvtanulásnál sem tisztán gépies, hypnotizálóan suggestív folyamat. Azt lehetne ugyan mondani, hogy az analógia is egy neme az utánzásnak, azonban ez már kombinációval járó folyamat, a mennyiben az egyik szónál észlelt viszonylatkifejezést egy másik hangcsoportra viszi át. Így keletkeznek az új szóképzések, melyek néha életképesek, máskor nem. Sőt a tapasztalat azt mutatja, hogy ép a gyermek és a gondolkozásban hozzá hasonló primitív népek nyelve e tekintetben sokkal szabadabban mozog, nincs úgy kötve conventionalis formulákhoz, mint a már kialakult és pláne irodalmilag is művelt nyelv, nincs hagyománya, melyre ügyet kell vetnie. És ha van is sok hibás képzés, hogy úgy fejezzem ki magamat, nyelvi kísérletezés, némely ilyen új alkotás a gyermek vagy a nép nyelvén új gazdagodást, igazán természetes gyarapodást hozhat a nyelv életébe. Egy györmegyei földműves-ember ajkáról hallottam pl. egyszer ezt a pompás kifejezést *füvente*, a tengeriről mondotta, mely szerinte *füvente* (fűkorában, zsenge korában) szép volt. de a száraz ősz miatt elsatnyult.³⁾

Miként a beszédet, úgy az írást is utánzás által tanuljuk. De ez az utánzás sem olyan pusztán hypnotikus suggestio alatt végbemenő cselekmény. Itt is nagyban érvényesül az utánzó individualitása. Egy és ugyanannak a tanítónak a tanítványai

¹⁾ L. A Gyermek, a Magyar Gyermektanulmányi Társaság Közlönye. 1913. 9. sz. 524. k. 11.

²⁾ Preyer i. m. 275. 1. Egyéb hasonló példákat 1. Ament. Die Entwicklung von Sprechen und Denken beim Kinde. Leipzig 1899.

³⁾ L. Szinnyi, Magyar tájszótár s. v. *füventen*, *füventibe*, hasonló képzetek még *legénte*, sőt birtokragozva *legénted*.

százféléképen írnak. Talán merész dolog még arról beszélni, hogy a graphologia nyomán biztonsággal meg lehetne állapítani az individuális karaktert, de van annak alapja, hogy az írásból némi biztonsággal lehet következtetni az egyén temperamentumára és intelligenciájára.¹⁾ Kétségtelen, hogy vannak többé-kevésbé kifejtett családi írásvonások. Nem mintha maguk az írásvonások volnának átörökölhetőek, de az írásvonások bizonyos physiologiai sajátságoknak a függvényei, a mely sajátságokra egyes családokban meg kell lennie az átöröklésnek. Megjegyzendő, hogy az írásvonások e hasonlósága nem észlelhető mindig az egyenes leszármazottaknál, de sokszor a mellékágakon lép föl, gyakran oly esetekben, midőn psychikai befolyásról szó sem lehet, minthogy a rokonok egymástól távol laknak, és megtörténik, hogy nem is ismerik egymást.²⁾

Bár úgy a szorosán, mint a tágabb értelemben vett nevelésnél az egyik oldalon a példaadás, a másikon pedig az utánzás kétségkívül nagy szerepet visz, azért a nevelést magát mégsem lehet a Taine föltevése szerint való utánzási folyamatnak (procédé imitatif) tekintenünk; ellenkezőleg, a nevelés folytonos küzdelem az átöröklött hajlamok és psychikai befolyások között. s mindkettőnek erejétől függ, de meg azonkívül az egyéni karakter akaraterejétől is, melyet különben a nevelés által fokozni

¹⁾ Erre nézve igen érdekes kísérleteket tartalmaz A. Binet, *Les révélations de l'Écriture d'après le contrôle scientifique*. Paris 1906. Binet vizsgálatai eredményét a következőkben foglalja össze: »Admettons que la graphologie du caractère, et en particulier de la bonte, peut s'amender. se perfectionner, égalier la précision à laquelle a déjà atteint la graphologie de l'intelligence. Espérons-le, mais confessions, que pour le moment, ce n'est encore qu'une leur incertaine.« I. m. 249. 1.

²⁾ Erre nézve saját családukából regisztrálhatok egy esetet. Xekem volt egy távolabbi ágon való rokonom (Giesswein István piarista tanár), ki a 70-es évek végén halt meg. Igen szép, jellegzetesen szabályos írása volt. Nekem tanárom is volt, de nem tanultam meg tőle szépen írni. A kilenczvenes évek elején egy levelet kaptam keleti Magyarország egyik városából; midőn a borítékra néztem, azonnal feltűnt az írás hasonlósága boldogult rokonoméhoz, s a levelet felbontván, csakugyan azt, látom, hogy a levelet egy Giesswein nevű fiatal ember írta, a ki azt is közli velem levelében, hogy atyjától tudja azt, hogy öregatyjának testvére a nevezett Giesswein István tanár volt. A fiatal ember ezt az öreg nagybácsiját sohasem látta, hisz talán ez már nem is élt, midőn a fiú született.

lehet – s ép ebben találjuk a nevelés legfontosabb feladatát – hogy melyik irány marad a győztes.

Miként a nevelésnél, úgy minden egyéb pszichikai befolyásnál nemcsak a suggestív hatás jó figyelembe, hanem annak ellentéte is, és pedig nem csupán a merőben neutrális álláspont vagyis a suggestióval szemben tanúsított apathia, hanem a pozitív ellenállás is. A pszichikai befolyásolások e tekintetben is különböznek a hypnotikus suggestiótól, a hol vagy jó médiummal van dolgunk, mely a suggestiónak könnyen enged, vagy kevésbé jó médiummal, mely hosszabb ellenállás után mégis enged, vagy úgynevezett rossz médiummal, mely minden suggestióval szemben teljes érzéketlenséget mutat. A közönséges pszichikai befolyásnál ez utóbbi genre a legritkább, jóformán csak az értelmileg hátramaradottnál fordul elő. A pszichikai befolyásnál a felfogó lélek vagy befogadja magába a hatást, vagy pedig, habár ez talán a ritkább eset. egyenesen ellene szegül. Ezt az ellenkezést (opposition) Taine is elfogadja és a társadalmi élet jelentős tényezőjének tekinti, csak hogy az nála tisztán csak dinamikus. egészen öntudatlan lelki folyamat; inkább csak ellentét, mint ellenkezés.¹⁾ Már pedig minél magasabb fokú az ember öntudatossága. annál nagyobb mértékben fejlődik ki nála az a bizonyos kritika, melylyel minden pszichikai behatással szemben viseltetik, s a mely lehet észszerű és észszerűtlen, a mely saját reflexióiból származhatik, vagy pedig lehet a külviszonyok eredménye. Ez megint az individuumnak állásfoglalása a societasszal szemben, a hol az előtt a probléma előtt állunk, hogy a kettő közötti harmóniát helyreállítsuk, a mit a nevelés terén is úgy érhetünk el a legtökéletesebben, de természetesen csak kellő értelmi képzettség mellett, ha magát az individuumot arra neveljük, hogy önönmagát tudja nevelni.²⁾

¹⁾ G. Tarde. Opposition universelle 10. 1. »L'opposition. cette contre-repetition, cetté repetition renversée, n'est comme la repetition elle-même, qu'un instrument et une condition de la vie universelle, mais le véritable agent de transformation est quelque chose à la fois plus vague et de plus profond qui se méle à tout le resté, imprime un cachet divers à tout ohjet reel, différencie le similaire et s'appelle la variation.«

²⁾ Nagyon helves Finot megjegyzése a mai paedagogiai ellentétes rendszerek fonákságára: »Une fatalité logique ou plutôt illogique (pèse

A mit a gyermeknél a család, a pajtások, az iskola s esetleg a nevelőintézet megkezd, azt részben már nála is kiegészíti, de később a felnőttél folytatja az a pszichikai atmosphaera, mely bennünket körülvesz, melyben mozgunk, gondolkozunk és cselekszünk, mely érzelmeinket és vágyainkat igazítja és módosítja.

Ezt a kölcsönös lelkek közti suggestiót (suggestion interpsychologique) Tarde az encyclopaedisták nyomán közvéleménynek (opinion) nevezi, s így határozza meg: a vélemény, az a közönségre nézve, a mi a testnek a lélek.¹⁾ Ez az elnevezés azonban, bár szép múlttal rendelkezik, nem egészen kielégítő, mert nem öleli fel minden elemét annak a lelkek közti kölcsönös befolyásolásnak, melynek passive és active mindannyian részesei vagyunk. A közvélemény inkább csak a szó- és írásbeli közlésnek suggestióit foglalja magában, míg a minket körülfogó pszichikai légkör még az aesthetikai és érzelmi világ suggestióival is hat reánk.

A pszichikai környezet állandó tényezőjét helyesebben a *korszellem* nevével jelölhetjük, mert ez a megszokott szó a közzelfogásnak bizonyos időben kialakult típusát fejezi ki.²⁾ Korszellem és közvélemény között az a különbség, mint a légkör és a légáramlat között. A közvélemény a népléleknek napról napra hullámozó megnyilatkozása, míg a korszellem a közgondolkozásnak és közérzületnek állandóbb típusa. Kétséget nem szenved, hogy az egyéniség mindkettőnek suggestiója alatt áll s hogy tökéletesen nem szabadulhat azoknak a hatása alól.

sur tous les contempteurs de l'éducation. Après avoir proclamé son impuissance radicale et irrémédiable, ils se tournent vers elle pour lui demander la réalisation de leur idéal éthique.« Progrès et bonheur. P. 1914. 24. 1. A Charakter állítólagos változhatatlanságáról 1. u. o. 49. 1. »Cette croyance en l'immutabilité du caractère est, comme le dit si justement M. Payot. le résultat de notre paresse d'esprit. Hypnotise par le mot caractère, nous admettons volontiers que celui-ci constitue une entité impossible à entamer . . . Or le caractère pur n'existe pas à l'état primitif de la nature.«

¹⁾ G. Tarde. L'opinion et la foule. 68. 1.

²⁾ Már John Barclay (Icon animorum) így szól: »Omnia saecula genium habent. qui mortalium animos in certa studia sólet inflectere.« Péter Florianus 1660. évben Parisban könyvet adott ki e címmel: Seculi genius.

mert még abban az esetben is, ha valaki a közfelfogásnak és korszellemnek mintegy ellene szegül, ezt az ő gondolkodását és cselekedetét a közfelfogás váltja ki belőle.

Mindazonáltal ebben a passiv megadásban vagy öntudatlanul ellentétes reakcióban az egyéniség ereje nem merül ki, az egyén különféle fokban és módon simulhat vagy ellenkezhetik a közfelfogás nagy pszichikai energiájával szemben. Mint-hogy a közfelfogás s így a korszellem is, az egyéni felfogások, gondolkodásmódok, vélemények közös eredője, csakhogy ezek az erők nem működnek egy irányban és nem is párhuzamosan, a legtöbbször egy részük ellentétes irányban is mozog: ennelfogva azokat az egyéni nézeteket nem lehet egyszerűen összeadni, hogy belőle a közfelfogás energiáját megkapjuk, de annyi bizonyos, hogy annak az ereje minden egyes individuumnak a hozzájárulásától és hozzájárulásának módjától függ. Ez a hozzájárulás azonban a legkritikább esetben zéró, – még az a remete is, a ki a világtól teljesen félrevonul, hogy mintegy megszakítsa a közte és a világ között való köteléket, ép e cselekedete által megszűnik zéróvá lenni.

A társadalmi élet nem áll a szó szoros értelmében vett hypnotizálókból és a másik oldalon médiumokból; az élet állami, politikai, tudományos, művészi, gazdasági, socialis funkcióiban nem pusztán pszichikai contagium, s bármily becses adatcsoportosításokat is tartalmazzon O. Stoll könyve a rendkívüli pszichikai befolyásolásról, pszichikai epidémiákról,¹⁾ ezek a társadalmi életnek nem annyira normális, mint inkább pathologikus jelenségei, melyekkel a sociologusnak, sőt a történelemírónak is okvetlenül foglalkoznia kell, de a melyeket nem szabad általánosítani és egyedül uralkodó mindenható erőnek megtenni. A hypnosis, nézetem szerint, nemcsak fokozatilag, de minőségileg is különbözik a közönséges pszichikai suggestiótól; míg t. i. az előbbinél az öntudatosság teljesen megszűnik, addig a másíknál az sohasem szűnik meg teljesen s bár a szónoki tehetség energiája, a rendkívüli események magával ragadó ereje az emberi elhatározásra és cselekvésre rendkívüli hatás-

¹⁾ O. Stoll, Suggestion und Hypnotismus in der Volkerpsychologie 2-te Auflage. Leipzig 1904.

sal bír, főként a mi a rögtöni cselekvést illeti, és bár a forradalmak története, elsősorban a francia forradalomé, a tömegsuggestiók egész láncolatát mutatja is föl, azért a hypnotikus és pszichikai suggestio közötti különbséget sohasem szabad szem elől téveszteni.¹⁾ E különbséget semmi sem mutatja jobban, mint az a körülmény, hogy a hypnotikus suggestio, a mennyiben azt a jövőre gyakorolják, nem veszi el hatásrejét, mert mint öntudatlan cselekvés ellen nem lép közbe semmiféle reflexió vagy ellenhatás és csakis új hypnotikus suggestio által semmisíthető meg, addig a közönséges élet pszichikai befolyásai öntudatos reflexió hatása alatt gyengülnek vagy megsemmisülnek, de éneikül is fokozatosan veszítenek erejükből.

A közfelfogás, korszellem, közvélemény tehát egy összetett pszichikai erő, melyben azonban benne van a saját felfogásom, véleményem is. Az egyén talán nagyobb részben alkalmazza a maga felfogását, nézetét a közvéleményéhez, de viszont az egyéni felfogás, nézet szintén hozzájárul a közvélemény kialakulásához, a viszonylat természetesen nagyon különböző az egyéni tehetségek erejéhez képest, de esetről esetre is, a mennyiben egy és ugyanannak az egyéniségnek az egyik téren (politika, vallás, művészet stb.) nagyobb lehet a suggeráló ereje, mint a másikon. Az egyéni felfogás és a közfelfogás között tehát ugyanaz a különbség és hasonlatosság van, mint az egyén egészsége és a közegészség között. Az egyén betegsége nem rontja le a közegészséget, de ha a beteg egyének száma feltűnően nagy, akkor a közegészség körül is valami bajnak kell lennie, kell valami általános oknak lennie, a mely a társadalom soktagjának testi szervezetét megfertőzi. Viszont a közegészség hanyatlása nem foglalja magában azt, hogy a társadalom minden tagja beteg legyen, ellenkezőleg, még rendszerint mindig a társadalom nagyobb részének egyéni szervezete ellene tud állani a betegségnek, de azért a rossz közegészségi viszonyok minden egyesnek egészségi állapotát veszélyeztetik. A közegészség is összetett erő, mely az egyes egyének természeti ellenállóképességnek összegérezésétől függ, s azért az epidémiák elleni véde-

¹⁾ V. o. Dr. Arthur Christensen, Politik und Massenmoral. Leipzig 1912. 36–39. 1.

kezésnek ma egyik fő- és legfontosabb momentuma az egyéneknek ellenállóképességét fokozni, őket mint mondják, immúnissá tenni.

Így állunk a közfelfogással is. Néhány, sőt jelentékeny minoritásban lévő egyéneknek ellenkező felfogása még nem alterálja a közfelfogást. Olyan közfelfogás, melynek ellenesei ne lettek volna, soha semmiféle társadalomban nem volt és nem is lesz, míg a társadalom individuumokból, vagyis öntudatosan gondolkozó és cselekvő személyekből áll. De azért valamely szellemi irányt mindaddig közfelfogásnak kell tekintenünk, míg a közület jelentékeny többségének nézetét, felfogását fejezi ki, bár az ellentétes mozgalom energiáját csökkenti, vagy más irányba kezdi terelni; miként a centrifugális és a centripetális erőknek egyenes irányú momentuma görbe irányú eredőt hoz létre.

A mi közös valamely egységes, kisebb vagy nagyobb körű társadalmi alakulatban, vagyis a mi socialis jellegű, az az individuálisnak nem egyszerű összetétele, hanem combinatioja, de ép azért nem is ellentéte. Minden, a mi socialis, az kölcsönös hatásokból alakul ki s azért benne az individuum maga nem szívódhat föl nyomtalanul; mi sohasem alkotunk olyan psychológiát, a mely akár csak az egyént, egymagában, akár csak a tömeget, mint tömegpsychologia venné figyelembe; mert az egyén psychéjében mindig ott van a környezet tükörképe s a tömegben mindig benne van az egyén. Az emberi élet kölcsönhatásokból tevődik össze, a melyekben a socialis mellett mindig ott van az individuális is és az individuális nem különíthető el a socialistól.¹⁾

A közfelfogásnak ellenesei – Tarde szerint – a hagyomány és az észszerűség (raison). A mennyiben a közvélemény hullámzó áramlatairól van szó, ebben lehet sok igazság, de magának a korszellemnek ezek nem ellenesei, hanem inkább létrehozói. Mert a korszellem ennek a kettőnek a szövődékéből

¹⁾ V. ö. Squillace, *Le dottrine sociologiche*, Roma 1902. 448. 1. »Certo tutti gli eccessi sono viziosi e contrarii alla retta e scientifica interpretazione dei fatti: così, se non può dirsi che l'anima collettiva sia tanto estratta da essere inesistente, non deve nemmeno intendersi ehe essa sia così concreta come un oggetto leale.«

alakul ki. Sok igazság van Comte eme szavaiban: *Les marts gouvernent les vivants*. Világnézetünk, culturánk, socialis intézményeink, művészeti ízlésünk az ősöknek ránk hagyott öröksége, mely nemzedékről nemzedékre gyarapszik, ha mellette némileg kopik is. De azért az ember működése mégsem teljesen a múlt utánzása és pedig két oknál fogva. Az egyik külső, a másik belső. A külső ok az, hogy az élet különböző új szükségletekkel lép az ember elé, vagy mondjuk az emberek elé. a számban gyarapodó emberiség elé, melyeket a régi eszközökkel már nem lehet kielégíteni. Ez hozza magával főként a technikai és socialis haladást. A másik, a belső ok, az, hogy az emberi természet unja az egyformaságot, újat kíván, s ez éppen ellentéte az utánzásnak, mely tulajdonképen ismétlés, az emberi szellem pedig variatiót óhajt s azért, ha nem tud újat alkotni, inkább a meglévőt lerontja.

Az utánzás, a mi nem más mint ismétlés, fárasztja a lelket. S ez nemcsak az individuális psychénél van így, hanem a collectivnél is, s ebből is látjuk, hogy teljesen hamis Durkheimnak az az állítása, hogy a sociologia és psychologia között oly örvény táng, miként a biológia és a physico-chemiai tudományok között.¹⁾ Vagyis a társadalom s így akármilyen társadalmi közület nem lehet olyan *Überwesen*, azaz emberfölötti lény, a melyben az egyén felszívódik, mint pl. a föld chemikus alkatrészei felszívódnak a növény tápláléka gyanánt annak organismusába.

Semmi sem igazolja ezt jobban, mint a változás szükséglete nemcsak az egyéni psyché számára, hanem a néppsyché számára is. Mert, hogy nem csupán a külső szükséglet, a termelés és gazdaság fejlődése, a socialis szervezet kialakulása az, a mi az embereket a réginek elhagyására és új irányok követésére serkenti, azt legjobban szemlélteti a művészeti ízlésnek, a stylusnak fejlődése vagy mondjuk jobban, változtatása, mert e téren a változtatás nem mindig haladás, sokszor visszatérés a régihez, és sokszor bizonytalan tapogatózás valami új felé, a miről még nem tudjuk, haladás lesz-e vagy decadentia.

¹⁾ Durkheim, Règles de la méthode sociol. 12–13. I. V. o. A. Matagrín, La Psychologie sociale de Gabriel Tarde. P. 1910. 133. 1.

Mindazok a kísérletek, miket a történelmi materializmus arra nézve tett, hogy a stylusbeli differenciálódásokat kizárólag a gazdasági viszonyokkal hozza összefüggésbe,¹⁾ igazán neveltséges erőlködéseknek bizonyultak. A gazdasági viszonyok, sőt a földrajzi milieu viszonylatai is kétségkívül bírnak, és pedig igen nagy befolyással arra, hogy az emberek nagy fényvel és pompával, fából, téglából vagy kőből építsenek-e, márványból vagy syenitből készítsék-e szobraikat s határoznak a dimenziók tekintetében is. De magához a stylushoz ennek semmi köze nincs. Oly kevéssé, hogy pl. az assyrok, bár kőben bővelkedtek, mégis megtartották a babyloni tégláépítkezés stylusát. A stylusban tényleg mindig van valami hagyományos dolog, de mellette mindig ott van az egyéni felfogás és inventio megnyilatkozása. A stylus a népléleknek olyan, mondhatnám öntudatlan megnyilatkozása, a mely a legkisebb dolognál, szerszámnál, ékszer-nél épp úgy érvényesül, mint a legnagyobb méretű palotáknál és templomoknál.

A stylus igazán az egyéni lélek és a néplélek kölcsönhatásából alakul ki és minden egyéb psychikai jelenségnél szemléletőbbben illusztrálja az egyéni és néppszichologia kölcsönhatásának törvényeit. A jövő feladatának kell azért tartanunk, hogy a *stylologia* a stylusok összefüggését, fejlődését, bennük az individuálisnak és socialisnak egymásra való hatását heuristikusan megfigyelő, vagyis positiv módszerrel megállapítsa s így a különféle aprioristikus föltevések labirintusában Ariadne fonalaként szolgáljon.

S ezt a feladatot megoldásához vinni annál könnyebb és hálásabb, mert stylus mindig és mindenütt volt, a hol csak emberek társadalmi életet éltek és élnek; megtaláljuk még a palaeolith-ember készítményeiben, a neolith-korszak művészi alkotásaiban, a kaffer kraljában, az indián vigvanjában, a lappoknál, szamojédeknél, a legprimitívebb embereknél ép úgy, mint a legelőrehaladottabbaknál.

A stylusok kialakulása és fejlődése mutatja, hogy azok

¹⁾ Így különösen Molinari. I. Alex. Giesswein, Deterministische und metaphysische Geschichtsauffassung. (Die Kultur.) 1905. 158. I.

oly áramlatokat képviselnek, miként a korszellem egyáltalán, melynek az egyén direkte ellenállani nem képes.

A ki ezt teszi, vagy tenni akarná, az legalább az ő kora számára nem létezik, így van ez tulajdonképen az egész szellemi élet körében, – de a mit elvontabb természetű szellemi termelésnél csak nehezebb psychoanalysisseel bogozhatunk ki, azt a látható és évezredekkel daczoló műemlékek, az emberi munka termékei a leginkább kézzelfogható módon mutatják be.

A korszellem vagy közzelfogás hatása alól a legerőteljesebb egyéniség, a génié sem vonhatja ki magát, bár ez legtöbbet járulhat hozzá kialakulásához vagy esetleg átalakításához. A géme azonban ép az ő erős egyéniségénél fogva, többé-kevésbé mindig ellentétbe jut, legalább a sablon-embernél fokozottabb módon teszi ezt, az ő korának közzelfogásával. Ez a magyarázata annak, hogy a génié igazi nagyságát rendszerint az utókor fedezi fel. Az ő kortársai inkább azt látják benne, a mi által ő a conventionalissal, a hagyományossal ellentétbe jön, azt a haladást, mit működése socialis vagy culturalis téren létrehozott, igazában csak az utókor tudja méltányolni, kevésnek, kiknek a Gondviselés a hozzávaló életkort is megadta, jut osztályrészül az, hogy egy Goethével, Wagner Richárdal megélhessék új eszméik diadalát.

De ebből az antagonismusból még egy másik jelenséget is megfejtethünk, azt t. i., hogy az erős egyéniség, akár az akarat, akár az értelmiség terén, az ő eszméinek hamaros diadalát akkor éri el, ha minden individualistikus irányzata mellett, kevésbé directe helyezkedik szembe korának felfogásával. Miként a szélel egyenesen szembe fordított vitorla hajónkat könnyen felboríthatja, de a szöghajlásban félig alkalmazkodó a hajót a szélel csaknem ellentétes irányban is tovább mozdíthatja: úgy a kor közzelfogásával direct szembe helyezkedő szellemi energia a leggyakrabban visszaverődést szenved s talán csak egy későbbi kor számára érvényesül, míg a közzelfogáshoz alkalmazkodó individuális energia a közzelfogás átalakulását, de soha rögtöni megfordulását, segítheti elő.

Itt van pl. a középkor két nagy akaratenergiája, Assisi Szent Ferencz és Savonarola. Egy ország szülöttei, térben úgy-

szólván szomszédok, s időben sem állanak oly messze egymástól, egy és ugyanaz a cél lebeg szemeik előtt, az egyházi élet megreformálása, bizonyos megszentelt democratiának socializáló hatása az elhatalmasodó, pogányszellemű individualismussal szemben. S míg az egyik átalakította az ő korának közfelfogását, lassan-lassan, lépésről lépésre tért hódított eszméinek és szeretetével az egész természet átölelő alakja még a XX. század emberének a szívét is föl tudta melegíteni, addig a másik kétségtelenül nemes enthusiasmusával tudott ugyan gyűjtani, szíveket és máglyákat lángba hozni, de intransigens, komor psychéje nem tudta társadalmának psychéjét egészséges megújhodásra serkenteni. Ő maga is annak a máglyának lón áldozata, a melynek ő annyi becses is feláldozott s bár őt mint meggyőződésének martyriját tisztelet illeti, ez a tisztelet hidegen hagyja az utókor emberét ép úgy, mint kortársaiét.¹⁾

A közfelfogásnak az ismétlődő utánzásnak és variationának, a hagyományosnak és haladó törekvésnek, a socialisnak és individuálisnak küzdelméből való kialakulását megint a művészeti stylusoknak a kialakulása illustralhatja a legszemléltetőbb módon. Azért mondom a stylus kialakulása, mert a stylusokban, ép úgy mint a korszakokban, tulajdonképpen nincs ugrás, de van folytonos átmenetek fejlődési iránya.

Bármily szembeötlő legyen is a különbség a görög-római classicus stylus, az ó-keresztény, román és mór stylus s a gótika, renaissance, baroque között, a mi szemeinkben akkor, midőn ezeknek már teljesen kialakult képleteit látjuk magunk előtt, ezek még sem ellentétesek, hanem az egymásból való fejlődés mozzanatai, úgy hogy az egyik a másik nélkül nem is létezhetnék.

Miként a spectrumban a hét szín egymásba folyik, s bár mindenki, a ki nem színvak, meg tudja különböztetni a vöröst

¹⁾ Ennélfogva sok igazság mellett némi túlzásból eredő tévedés van Weininger felfogásában, a mely szerint a génie az időn kívül álló individualitás, a ki korával semmiféle vonatkozásban nincs. »Nicht die Zeit die ihn braucht, schafft den Genius, er ist nicht ihr Produkt... das Kommen des Genius ist ein Mysterium«, és »Genial ist ein Mensch zu nennen, wenn er in bewusstem Zusammenhange mit dem Weltganzen lebt«. Geschlecht und Charakter. 222. l.

a sárgától, zöldtől, kéktől, de nem tudja megjelölni, hogy a spectrumban hol végződik a vörös és hol kezdődik a narancs szín, hol határolódik a zöld a kéktől s a sötétkék a violaszíntől: úgy a stylusokat ugyan jól meg tudjuk különböztetni egymástól, de a határvonalat sokszor igen nehéz megvonni közöttük. Nincs olyan délkörünk, mely a *linea demarcationis*-t adhatná.

A stylusok változása csakugyan az individuális érzésnek a collectiv fölött, az újnak a hagyományos, a variációnak az ismétlődő utánzás fölött való győzelmét jelenti. Nem úgy, mintha egyetlen egy egyéniség egymagában elegendő volna új irányt megteremteni. De mégis az egyének azok, a kik a régit megunták és újat kívánnak, s megint a kiváló egyéniségek azok, a kiknek genialitása ezt a kívánságot felfogja, azt rendkívüli inventiójával és energiájával keresztül is viszi.

Azonban az új irány se mindig új irány, hanem valami régiebbnek megismétlése, távoli reflexe. Semmi sem mutatja ezt világosabban, mint az újabbkori művészet fejlődése. A gótika, mindannak daczára, hogy formáinak nemes egyszerűsége, magaslatos emelkedettsége, mintegy transcendentalis idealismusa ma megint minden kétségen felül áll és korunkban teljes méltánylást talált, annak idején túlélte magát, decadenssé lett. Az emberi szellem újat kívánt s mivel tulajdonképen újat a maga egészében a legnagyobb génie sem talál ki, visszatért egy a világot valamikor domináló régi alakulathoz, a classicus formákhoz, és pedig irodalomban és művészetben egyaránt. Hogy ez ép Olaszországban ment végbe, az nemcsak azért történt, mert ott a classicus kor emléke sohasem halt ki egészen, hanem főként azért, mert Olaszország volt akkor a cultura terén annyira vezető, hogy ezt a szerepét senki el nem vitathatta. A kelet-római birodalom összeomlásának csak nagyon mellékes szerepe volt e dologban, sokkal kisebb, mint a hogy ezt a műtörténetesek rendszerint kiemelik. Talán nagyobb befolyással volt arra, hogy a múlttal egyáltalán szakítsanak, az individualista irányelvek megerősödése, mely a gazdasági téren a középkor vége felé megindult s aztán Amerika felfedezésével és aranyának átömlésével még jobban föllendült. Ez magában véve ugyan csak azt jelentette, hogy a hagyományos múlttal szakítani kell, újat kell teremteni irodalomban és művészetben egyaránt.

s Olaszországban ez az új legkönnyebben a múltnak felélesztésével volt elérhető.

A régi tehát a lomtárba került. A közízlés már nem talált szépet s utánoznivalót a középkor nemes alkotásaiban. Mintegy megvetéssel ekkor kezdték azt gótikusnak, azaz barbár eredetűnek nevezni, ellentétben a rómaiak művészetével. S ha sokan azt hiszik, hogy Olaszország classicus földjén a gótika sohasem tudott a classicus formák fölött diadalt aratni, hogy ott az csak mint egy idegen palánta élőködött, úgy az talán kissé túlzott felfogás, mely onnan származik, hogy Olaszországban a későbbi renaissance és még inkább a baroque átalakította, átépítette, sőt akár le is rombolta a régibb idők emlékeit, a mit más országokban is megtettek volna, ha lett volna hozzá elegendő anyagi erejük. Sok gót műemléknek a létezését annak köszönhetjük, hogy a későbbi időkben nem volt ott meg az a pénzforrás, mely lehetővé tette volna az időszerű átalakítást. Midőn én pl. a passauai hatalmas dómot nézegettem, szinte sajnáltam azt, hogy a passauai herczeg-püspök a baroque korszakban annyi anyagi eszközzel bírt, hogy a gót korszak e remek alkotását elbaroque-izálja. Talán a kölni, strassburgi, freiburgi dómok azért maradtak az ő eredeti alakjukban vagy szerencsés befejezetlenségükben, mert annak idején nem állott rendelkezésre az a nervus rerum gerendarum, mely átalakításukra szükséges lett volna.

Azonban a classicus formák nemes egyszerűségét még hamarabb megunták az emberek. Daczára annak, hogy a renaissance a képzőművészet minden ágában a legnagyobb művészeket inspirálta és alkotásra készítette, azt mondhatjuk, hogy divatja nem tartott soká, egyike a legrövidebb életű stýltörténeti korszaknak, bár alkotásaiban egyike a leggazdagabbaknak. A mit Sombart a mai kor emberéről mond: *das Neue reizt die Menschen unserer Zeit, weil es neu ist,*¹⁾ többé-kevésbé minden kor embereiről elmondható. Az Apostolok Cselekedeteinek írója ugyanezt állapítja meg az athéniokról.²⁾

¹⁾ W. Sombart, Der Bourgeois. 225. 1.

²⁾ Ap. Cselek. 17, 21. Az összes athéniak ugyanis, valamint az ott tartózkodó idegenek, semmit sem szeretnek jobban, mint újdonságot mondani vagy hallani.

A variatio ösztöne tehát a renaissance korában megint újat kívánt, az individuális törekvés, vagy mondjuk inkább az individuális törekvések summatója megint új irányzatnak adott létet, vagy talán régi gondolatokat, elfelejtett, félretett eszméket elevenített fel újból.¹⁾ Vannak, a kik a barcqueban a gótikának talán öntudatlanul jelentkező beszüremlését látják.

Az utánzó ismétlés és a variatio szelleme többé-kevésbbé minden egyéni lélekben összeütköző pontját találja, nemcsak a művészet, hanem minden mesterség, iparnem, foglalkozásmód, a társadalmi élet intézményei, a törvényhozás, administratio egyaránt a két irányzat csatateri. S azt mondhatjuk, minél több van valamely szellemben a genialitásból, annál kevésbbé tud tisztán *csak utánzó* lenni, annál kevésbbé elégti ki a copiázás ismétlése, – azonban az igazi genialitas nem a régi formák szét-törésében nyilvánul, hanem a réginek és újnak harmonizálásában.²⁾

De azért áll az, hogy a legnagyobb genie is korának és nemzetének gyermeke. Valamint az ő nemzetének nyelvén gondolkodik, beszél, ír, úgy táplálkozik szelleme nemzete hagyo-

¹⁾ Így pl. K. Scheffler, Italien, Tagebuch einer Reise. 1913. 118. 1. Tintorettonál jól jegyzi meg: »Er allein von allen seinen Genossen stemmt sich gegen die Konvention, kämpft als eigensinnig wollendes Individuum mit dem dehnungsfähigen Kanon der Renaissance-malerei, und er allein erobert, halb getragen vom Genie der Zeit, halb die Entwicklung mit seinem Riesentemperament in eine andere Richtung gwinnd, dem reichen Besitz der Epoche Neuland hinzu. Mitten in der Renaissance stehend, ragt sein Talent in die neue Zeit hinein ... Es heisst von ihm tadelnd er sei dem Barock verfallen, seine Malerei leite den Verfall überhaupt ein. Darin aber besteht eben seine Grosse. Denn was in diesem Fall Barock heisst, das ist in Wahrheit jenes, man möchte sagen nordisch tiefsinnige Element der Gotik, das im Barock wieder aufleben sollte.«

³⁾ L. Arréat a stylusok váltakozásában bizonyos rhythmikus ide-oda mozgást észlel. L. Génie individuel et contrainte sociale. 88. 1. k. »Quelque figure que prennent ces evolutions particulières, il y apparait, une sorte de mouvement rhythmique, d'alternance par contraste, opposition ou excès, qui frappe au premier regard. Ainsi nous voyons, – je prends ces faits un peu au hasard, – en poésie, la rigueur croissante, ou, inversement, le relachement de la métrique; dans le roman et le drame, la recherche exclusive, tour à tour, de l'unité et de la multiplicité de l'action; en architecture, un art très sobre, saccédant aux tours de force de l'équilibre et aux debauches de l'ornement, etc.«

Hiányaiból, geniusából, őt is ugyanaz a földrajzi és pszichikai milieu veszi körül, mint földieit és kortársait. Őt sem mondhatjuk aviatikusnak, a ki a földtől mintegy különválva, aetheri magasságból nézi az alatta elterülő vidéket s városokat, a honnan feléje semmi zaj nem érkezik, a melyekkel úgyszólván az összeköttetést elvesztette s a melyek fölött száguldó szárnyakkal elröppen; de hegytetőn áll, szeme térben és időben messzebb elvisz, ő kapcsolatokat talál a távoliakkal is, az ő pszichikai környezete, hogy úgy mondjuk, sokkal szélesebb körű, mint a közönséges millióké, azért váltódnak ki belőle új eszmék, melyek nemcsak kortársaival s nemcsak az ő nemzetével kapcsolják egybe, hanem a távoli nemzedékekkel és a világcultura nemzeteivel hozzák lelki közösségbe.

De, a ki hegytetőn áll, akár a Kárpátok magaslatain, akár az Alpok bércein, nem veszi el a talajt lábai alól. S az emberiség nagy elméi, alkotó szellemei is minduntalan elárulják azt, hogy még ha a messzeségbe tekintenek is, koruk s fajuk szemével nézik a világot. Sokaknak feltűnt, hogy Goethe, ez a nagy aestheta, a ki minden szépért oly nemes lelkesedésre tudott gyulladni, Itáliában, az ő kedves országában járva, mely az ő szemeit új dolgok látására megnyitotta, hogy aztán ő mások szemeit megnyissa, szellemi ittassággal telik el a classicus kor és a renaissance műalkotásaitól, – de a gótika szépségei iránt semmi érzékkel nem bír; Assisiben enthusiasmusba hozza Minerva templomának nemes classicitása, de Cimabue, Giotto alkotásait figyelemre sem méltatja.¹⁾ Vannak, a kik ezt úgy magyarázták, hogy Goethe – a mint ők ferde ítélkezéssel mondani szeretik: a nagy pogány – idegenkedett a keresztény eszmétől és mindentől, a mi ezzel összefüggésben áll. Pedig ez nagy tévedés; a ki ismeri Goethe műveit, s a ki átérti a

¹⁾ V. ö. Berzeviczy Alb., Itália, 77. 1. »Goethe érzéketlenül haladt el Itália középkori emlékei mellett; ránézve csak az antik létezett és az, a mi az antikot uralmába visszahelyezte: a kifejlett, a középkori elemektől lehetőleg megtisztult renaissance... a történeti igazságnak sokkal jobban felel meg az a felfogás, a mely Olaszország középkori műalkotásait, politikai és társadalmi viszonyait is az érdeklődésre méltóknak találja s bennök is keresi fejlesztő elemeit annak a szellemnek, a melyet közönségesen a renaissance nevével szoktunk megjelölni.

Faust I. részét, az tudja, hogy Goethében, az íróban is volt sok a shakespearei gótikából és az ő humanismusa sem volt egészen idegen a keresztény eszmekörtől. De ha az ő szemei a középkori művészet iránt színvakságban szenvedtek, úgy azt az ő kora szellemének a számlájára kell írunk. Az akkori útleírásokban, kalauzokban a gótikával szemben mindenütt ugyanazt a lekicsinylést, lebecsülést, közönyösséget találjuk meg, mint Goethénél. Hogy modern kifejezéssel éljek, az akkori Baedekerek a középkor remek alkotásaihoz nem tettek még csillagot, – bár ma ezek közül akárhány a baedeckeri kétcsillagos dolgok közé tartozik, miket a tourismus szabályai szerint, még a siető utasnak is meg kell tekintenie.

Tény az, hogy bizonyos suggestív elfogultság talán a legerősebben, leghatalmasabban és legáltalánosabban a stylus terén nyilvánul, akár az irodalmat, akár az alkotó művészetet vesszük figyelembe. Az ember ma el sem tudja képzelni, hogy oly finom Ízlésű nemzet, mint pl. a francia, évszázadokon keresztül teljességgel nem tudta értékelni a nagy brittnek mélységes művészetét, hogy a franciák között az irodalmi neoclassicismus nemes egyszerűségével és a baroque mesterkélt fantastikusságával mintegy teljesen elkápráztatta a szemeket és lelkeket, úgy hogy nem voltak képesek Shakespeare magasztos gótikájában valami szépet, felemelőt látni. Egy Hugó Victorinak kellett jönnie, hogy Shakespeare-t a francziák számára fölfedezze, de az ő merész szellemének sem volt ez könnyű munka, a közfelfogás csak nagynehezen tudott belenyugodni abba, hogy a mit Albion nagy fia írt, az nem tiszta barbarizmus és a különben erkölcsi szempontból nem igen finnyás párisi színházlátogató közönség megbotránkozott azon, midőn Othello a *moucJioir* ártatlan szót ajkaira vette.

Általában azonban mégis azt mondhatjuk, hogy a stylus át- és kialakulásában az egyén és a tömeg cooperációja, kölcsönhatása ép olyan, mint a nyelv fejlődési folyamatában. Mi átveszünk a hagyományosat, azt ismételve utánozzuk, de azért a magunk egyéni ízlésével variáljuk is. Vannak az irodalom és a művészet terén is, az önálló gyermeknyelv-képzésekhez analóg tünetek, törekvések egészen újat alkotni, de miként a gyermeknyelv új képzéseit, contaminációit a környezet cen-

surája kiveti és elfeledteti, néhány igen ritka s különösen sikerült új képzés kivételével, mely először a család, aztán talán a nép nyelvbe átmegy s csak később talál utat az irodalmi nyelvbe, így kell a művészi secessióknak is a conventionalismus erős, sokszor megsemmisítő kritikáján keresztül menniök, míg a különösen szerencsés új alakulatok eleinte szűkebb, művészcsaládi körben, aztán szélesebb körben elismerésre találnak, – a többiek pedig a feledés leple alatt aluszszák örök álmukat.¹⁾ Azt mondhatjuk, a mi egész culturalis életünk kialakulása egyén és társadalom együttes munkájának eredménye. Egyrészt minden kornak megvan a maga stylusa, a mely nyilvánul a gondolkodásban, beszédben, írásban, kifejezőmódban, képletek használatában, viseletben, divatban, cselekvésben, művészi alkotásban, – de másrészt azt is mondhatjuk, hogy minden stylusban van egyszersmind valami egyéni is, a mit igazol Buffonnak szállóigévé lett mondása: *Le style c'est l'homme*. Augustus korában más stylusban írtak, mint a média latinítás korszakában, sőt bármennyire iparkodtak is a renaissance emberei a régi classicus formákat utánozni, mégis más volt az ő gondolkozásuk és annak külső megnyilvánulása. De a kortársak közül is más a Cicero stylusa és más a Tacitusé, más Sz. Ágostoné és megint más Sz. Jeromosé, más Erasmusé és más Bemboé. Hogy más körből való példákra utaljunk, a zenének is megvan a korszakok szerint változó stylusa, de emellett megvan Mozartnak s Beethovennek, Meyerbeernek s Verdinek, Wagner Richárdnak és Strauss Richárdnak a maga egyéni stylusa, sőt még tovább is mehetünk, még a zeneszerzemény előadásában is észrevehetjük az interpretáló karnagy egyéni felfogását. Minden stylusban van tehát a korszellem általános Charaktere mellett még valami egyéni is, s általában azt mondhatjuk, hogy

¹⁾ A stylus kialakulására nézve v. o. Broder Christiansen, Philosophie der Kunst. 192. I. k.: »Es ist nicht einmal leicht anzugeben, was Zeitstil bedeute. Zwar einige Merkmale dieses Begriffes liegen offen zutage. Zunächst handelt es sich um eine gewisse, auch ausserlich bemerkbare Uniformität des Schaffens. Und zweitens wird verlangt, dass dieses Gemeinsame neuartig sei. Doch reichen diese Umschreibungen nicht aus. . . Das zeigt uns ein drittes Charakteristikum des Zeitstils: er muss durch den Inhalt der Zeit bestimmt sein Und dieses Merkmal ist das wichtigste.

annál nagyobb az egyéniség értéke, minél jobban tud az általános collectiv felfogás mellett érvényesülni, kidomborodni.

Az egyéniség energiája nagyon különböző, sehol és sohasem mindenható, sehol és sohasem zéró. A legtöbb esetben lehet egy infinitesimalis mennyiség, de sohasem tartozik az imponderabiliák közé. Viszont a környezet pszichikai energiája mindnyájunkat körülvesz és befolyásol, de azért az egyén a tömegpsyché nagy tengerében nem fadarab, melyet a hullámok tombolása vagy játéka akarat nélkül dobál,¹⁾ hanem egy-egy sajka, melyet öntudattal és önelhatározással igazgat e tenger hullámain keresztül az egyéni psyché.

A demographia van hivatva arra, hogy útmutatása mellett az individuálisnak és socialisnak kölcsönhatásait kellőképen értékelhessük és Odin-nak már említett műve e tekintetben is sok tanulságos anyagot tartalmaz, miről a tárgy sok rokonvonatkozásánál fogva a következő fejezetben fogunk a socialis milieu tanulmányozása mellett megemlékezni.

¹⁾ Így pl. Lacombe, L'histoire comme science. 73. 1. »La conscience individuelle semble n'être que l'opinion environnante recueillie dans l'esprit individuel comme dans un miroir; la voix de l'opinion est, bon gre, mai gre, répercutée dans la voix même du sujet.«

III. FEJEZET.

A szociális milieu befolyása.

Firenze egyik utcájának a díszét az képezi, hogy mindkét oldalán szép tekintélyes sorban a város fénykorának dicső szülöttei vannak ércben és márványban megörökítve – ott van, hogy csak a leghíresebbeket említsük: Dante, Giotto, Petrarca,¹⁾ Boccaccio, Ghiberti, Macchiavelli, Michelangelo és még sok neves embernek szobra, a kik két századon belül (XIV–XVI. század) az Arnoparti városban születtek, éltek és működtek; számra és tekintélyre egy nagy ország ezredéves történelmének is büszkeségei lehetnének azok a nagy szellemek, a kiket az akkor 60.000 lakosságú Firenze a világnak adott.

Bár az olasz nép művészi érzéke köztudomású, bár Olaszországban a classicus kor emlékei sűrűbben állanak és sohasem haltak ki az emberek emlékezetéből, s így nagyobb lehetett az az ösztönzet, mely a szunnyadó művészi geniust felébresztette, mindezeket kívül még egy más tényezőnek is kellett közreműködnie arra, hogy ez a város a kibontakozó renaissance-kor mozgalmas időszakában úgy ontotta a nagy embereket.

S hasonlóan jellegzetes jelenséggel találkozhatunk a világ egészen más részében, a legmodernebb korszakban a szellemi tevékenységnek egészen más terén. A ki Washingtonban jár, el ne mulasztja megtekinteni a szabadalmi hivatalnak (patent office) palotáját. Ez az amerikai élet sajátosságainak ép oly különös megnyilvánulása, mint Firenze a renaissance-kori Olaszországnak.

¹⁾ Petrarca ugyan Arezzóban született, de családja firenzei származású volt, és csak a véletlennek köszönhetjük, hogy nem ősei városában pillantotta meg a napvilágot.

Amerika igazán a szabadalmak országa, 1911. évben adta ki e hivatal 120 éves főnnállása óta a milliomodik szabadalmat; ugyanebben a fiscalis évben 64.000 szabadalmi kérvényt nyújtattak be, melyek közül 36.000-t kedvezőleg intéztek el. S itt is azt mondhatjuk, hogy bár az angolszász faj kiválóan leleményes szellemű, nagy érzékkel bír a gyakorlati élet követelményei iránt, az ipar, kereskedelem, közlekedés fejlődései napnap után új problémákkal foglalkoztatják az elméket, a munkáskezek hiánya még inkább a gépmunka felé tereli az embereket, de azért ez még magában véve nem fejt meg azt, hogy Amerikában minden valamire való ember, politikus, jogász, pap, ép úgy mint iparos, gépész, mechanikus stb. valami *improvement*-en törli a fejét. A dolog nyitja az, hogy miként a renaissance-kori Italiában értékelné tudták a szellemi culturát, a classicus formát, a művészi alkotást, úgy tudja megbecsülni a modern Amerika, ép az ő gazdasági és socialis berendezkedésénél fogva a gépipar mindennemű tökéletesítését. Mert az alkalom az, a mely ugyan nem csinálja a tehetséget és hajlamot, de a mely azt neveli és fejleszti. Kellő alkalom nélkül a tehetségek parlagon hevernek, terméketlenek maradnak, míg a megfelelő alkalom a szunnyadó tehetségeket és hajlamokat életre ébreszti.

Az egyéniség kialakulásánál ennél fogva nemcsak a faji jelleg és physikai környezet, nemcsak az általános közfelfogás s a korszellem irányzata, hanem az a sajátos socialis réteg is bír nagy jelentőséggel, mely a fejlődés folyamatára irányító, előmozdító vagy akadályozó hatással lehet. A született génié, ép úgy mint a született gonosztevő úgyszólván a legszűkebb környezetének socialis viszonylatai alatt válik azzá, a mi, azaz fejlődik ilyen vagy olyan irányban.

Ha nincs alkalmá arra, hogy hajlandóságait érvényesítse, egyik is, másik is észrevétlenül siklik át az élet beláthatatlan tengerén. Az alkoholistá terheltséggel született pl. oly országban, hol alkoholhoz nem juthat (pl. Norvégia, Svédország vagy Finnország félreeső vidékein, vagy a Szahara oázisain) elveszett az alkoholismus számára. Ép így feltehető, hogy számos kiváló tehetség nyomtalanul elvész, mert hiányzik számára az alkalom, hogy hajlamaihoz képest kifejlődjék. Képzelnék csak el magunknak Béranger-t, így szól Goethe Eckermannhoz, hogy nem Paris-

ban születik, és a világ e mozgalmas fővárosában nő fel, hanem mint valami jénai vagy weimari szegény szabónak fia kezdi meg élete pályáját hasonlóan szűkös körülmények között és a kisváros korlátolt látókörére szorítkozva, és kérdezzük meg magunktól miféle gyümölcsöt hozott volna ugyanez a fa ilyen talajban és ilyen atmosphaerában?

Köszörületlen gyémántokat és elrejtett gyöngyöket találhat az ember a társadalom minden osztályában és a civilisatio mindenféle fokozata mellett, melyek csak azért nem ragyognak és tündökölnek, mert hiányzik számukra az az értelmi köszörülés (friction of mind), a melyet az ember számára a társadalmi szervezet, a socialis structura alkot meg. »Vas vassal élesítettik meg, és az ember felebarátjának élesíti látását«, mondja a Példabeszédek könyve¹⁾ és joggal teszi hozzá Giddings, hogy ez az igazság a sociológiának legrégibb és legjelentékenyebb felfedezése.²⁾

Ez az értelmi köszörülődés természetesen annál erőteljesebb, minél jobban koncentrálódhatnak és érintkezhetnek a homogén szellemi erők. Nagy városok ennél fogva suggestiv erővel bírhatnak a jó és rossz hajlamoknak kifejlesztésére. Míg e városok egyrészt mint a szellemi élet gócpontjai sokkal több módot és alkalmat nyújtanak a tudományos tevékenység és művészeti alkotás számára, addig másrészt ugyanott a sokkal lazább socialis viszonyok, nevezetesen a socialis homogeneitás hiánya, a gazdasági nagy ellentétek, a társadalmi rétegek különválása, – főként ha a solidaritas tudata csökken vagy teljesen kivesz, – melegágyává lehetnek a tömegesen jelentkező bűnöző hajlandóságoknak és társadalmi epidémiáknak, pl. (alkoholizmus, prostitutio terjedésének).

A népesség concentrációjának nagy jelentőségét a szellemi élet fejlesztésére már Comte jelezte,³⁾ de tulajdonképen Jacoby volt az, a ki statistikai adatokkal iparkodott e tételt igazolni.⁴⁾ Vizsgálatai alapjául a XVIII. századbeli Francia-

¹⁾ Példab. K. 27, 17.

²⁾ Fr. H. Giddings, *The Principles of Sociology*, New-York 1896. 39. 1.

³⁾ A. Comte, *Philosophie positive*. Vol. IV. 455–456. 1.

⁴⁾ Jacoby, *Etudes sur la selection dans ses rapports avec l'hérédité chez l'homme*. 2. edit. 1904. 535–536. 1.

országot téve, 3311 francia kiválóság életrajzi adatait kutatta át és születésük helyének demographikus viszonyait az 1836. népszámlálás adatai szerint egybevetve, azt az eredményt vélte megállapíthatni, hogy a művelődés a népesség tömörülésének a függvénye.

S bár ezt a tételt általánosságban a tények igazolják, a mi egyszersmind a Malthus-féle tannak legecletansabb czáfolata, az a mód, a mint azt Jacoby beállította, nem mentes minden félszegségtől. ő t. i. azt akarta statistikai tabelláiban bizonyítani, hogy a kiválóságokban való termékenység egyenes arányban van valamely terület lakosainak sűrűségével és azzal a percentszámmal, mely e területen a városi lakosságnak (ellentétben a falusival) jut. Az ő tabelláiban, melyeket Ward áttekinthetőbb alakban közöl. Franciaország megyéi közül csakugyan a Seine département áll legeiül, mint a mely egy négyzetkilométerre 2327 lakost számlált (1836), s a hol a városi lakosság (Paris) 98%-ot tett ki, a XVIII. századbeli kiválóságok száma pedig 69 volt; utána a sorozatban Bouches-du-Rhône következik, 71 lakossal per négyzetkilométer és 81% városi lakossággal, s emellett 31 kiválósággal. A fokozat ugyan megvan, – de nincs meg az arányosság, mert eszerint Párisnak, mindent egybevetve, sokkal több kiválóságot kellett volna termelnie. Még nagyobb szabálytalanságok és aránytalanságok mutatkoznak aztán a tabella további sorozatában, a hol pl., hogy csak egyet említsek, az aránylag sűrűn lakott Nord département (181 fej per négyzetkilométer) aránylag erős (54%) városi lakossággal csak 4 kiválóságot adott a világnak.¹⁾ Jacoby ez eltéréseket ugyan különféle földrajzi, éghajlati, geologikus stb. okokkal próbálja kimagyarázni, melyek, még ha tekintetbe vehetők volnának is, tulajdonképen az egész tételt halomra döntik. Jacoby tétele tehát bizonyos helyreigazításra szorul, – s ezt Durkheim adta meg neki, midőn Comte példáját követve, különbséget tesz a materialis és dynamikus sűrűség között.²⁾ Az első csak a számok nagyságában áll, s ez

¹⁾ Lester F. Ward, Applied Sociology, a Treatise on the conscious improvement of Society by Society. (Előszó 1906.) 175. 1. V. ö. Small, General Sociology. 486. s. k. 1.

²⁾ Durkheim, Les régles de la méthode sociologique. 2. edit. Paris 1901. 138–141. 1.

magában még nem vált ki semmi szellemi tevékenységet a társadalom tagjaiból, nem képezi azt a köszörűkövet, melyen az elme élesedik, nem fokozza a munkakedvet.

Az igazi civilizáló tényező, – úgy mond Durkheim, – a dinamikus sűrűség, a mely nem annyira a csoportosított elemeknek egy helyen való tömörülésében áll, hanem főként azoknak morális érintkezésében és egymásra való hatásában. Az egymás mellett való lakás semmit se jelent, ha az egyes csoportokat morális ürességek választják el egymástól.

E tételekből mégis az következnék, hogy a sűrűbben lakott területek, s így nevezetesen a városok a szellemi élet kifejlődésére a legalkalmasabb talajt nyújtják, hogy itt megy végbe leghatékonyabban az a szellemi sűrűlódás, mely a cultura és művelődés haladását eredményezi. Ezzel ellentétben azonban Bagehot egyenesen azon a véleményen van, hogy a nagy metropolisok kiszarolt földje nagyon kevés nagy embert termel, s Lombroso ehhez hozzáteszi, hogy bár a géniek legnagyobb része nagy városokban hal meg – de a vidéken született. ¹⁾

Ward erre nézve azt mondja, hogy ő is azon a nézeten volt, hogy a kiválóságok rendszerint nem városi termékek, de Odin statistikai kimutatásai az ellenkezőről győzték meg őt. E kimutatások szerint, melyekről már az előző fejezetekben megemlékeztünk, Franciaország városai minden tartományában, egyetlen egynek kivételével, jóval nagyobb számát adták az íróknak, legtöbb esetben kétszeresénél is többet, mint a vidék. Az öt század folyamán élt 6382 író közül – a mennyiben a születési hely megállapítható volt – 1341 Parisban született, 2757 egyéb városokban, 1294 kisebb helyeken, 93 úri kastélyokban. A párisi méretekhez arányítva, ha az írói tehetség egész Franciaországban ugyanilyen lett volna, az írók számának nem 6382-nek, hanem 53.640-nek kellene lennie, a kisebb városok arányszáma szerint, ha azt általánosítjuk, 22.600 írónk lett volna, és ha mindenütt a vidék arányszáma uralkodnék, az összes írók száma 1522-re szállott volna le. Ennélfogva, fűzi hozzá e számokhoz Ward, úgy látszik a nagy emberekben való termékenység a váró-

¹⁾ Lombroso, L'Homme de génie. 199. 1. – Lombroso et La-chi. Le Crime politique. 156. 1.

sok kiváltsága. És ez az előny még feltűnőbb volna, ha nem a születéshelyet vennők figyelembe, hanem azt a helyet, a hol az emberek életük javát töltötték és fő munkásságukat kifejtették.¹⁾ Azonban itt mégis még egy másik irányban kellene bizonyos helyreigazítást végbevinni. Azt kellene ugyanis a vizsgálat tárgyává tenni, hogy a nagy városokban született kiválóságok közül hány volt ősidőktől ott tartózkodó családok ivadéka. S ez esetben, – a mennyiben ezt csakugyan lehetséges volna ellenőrizni, – a nagy városok kedvező arányszáma leszállana, s beigazolódna az a közismert igazság, hogy a nagy városok, bár a szellemi élet fejlődésére sokkal több ingert és alkalmat nyújtanak, másrészt régebben is, de ma még inkább, nemcsak köszörülnek az elméket, de izgalmasabb életviszonyaikkal megőrlik a szervezeteket és idegeket, aminélfogva az állandóan a nagy városokban lakó családok élettartama rövidebb lesz, s a városok nemcsak fejlődésük gyarapodása, hanem régi lakosság-inventariummuk fenntartása végett is folyton a vidék beömlésére szorulnak. Azért, ha Ward az egyéni kialakulásnak két előfeltételként a természetet és táplálkozást jelezte, a táplálkozást a legtágabb értelemben véve s a szellemi kulturára is vonatkoztatva (angolul e sikerült szójátékkal *nature and nurture*), azt mondhatjuk, hogy a vidék jobb szervezetet, erősebb természetet ad az élet küzdelmeihez, a város pedig több szellemi táplálékot nyújt az egyéniség kifejlődéséhez. Szóval az egészséges test és lélek harmóniájához e tekintetben is együtt kell működni városnak és falunak.

Odin megkísérelte az öt századnyi időtartamra vonatkozólag Európa fő culturnemzeteinek *genie*-számba menő kiválóságait születési helyük szerint csoportosítani. Az arányszámok itt is föltétlenül a városoknál sokkal kedvezőbbek; így pl.:

Olaszország 55 kiváló írója közül nagyobb városokban született 23, és pedig Firenzében 7, Velenczében 4, Ferrarában 3, Nápolyban 3, Arezzóban 2, Pistojjában 2, Veronában 2, egy-egy esik Bergamo, Milano, Mantua, Padua, Pavia, Reggio kisebb városokra.

Spanyolország 60 kiváló írója közül 29 hat városnak szülötte;

¹⁾ Ward i. m. 188. 1.

és pedig itt a politikai concentratio következményeként, Madrid jár legeiül 16 íróval; Sevilla 5, Alcala de Henares 2, Cordova 2, Toledo 2, kiválóságot adott a világnak. (Cordova kivételével mind egyetemi városok.)

Angolország 70 írói kiválósága közül Londonban 15, Dublinben 1. Edingburgban 2 született, azonkívül Bristol, Cambridge, Glasgow, Liverpool nagyobb városok adtak egy-egy írot.

Németország 71 írói kiválósága közül 3 külföldön született, Berlin, Breslau és Hannover 3-3-at adott, Hanau és Königsberg 2-t, 17 nagyobb város egyet-egyét.

A városok előnyösebb számaránya kétségkívül azokkal a cultural tényezőkkel van összefüggésben, melyek ott többé-kevésbbé közkincset képeznek, s a szunnyadó tehetség számára nagy suggestiv erővel bíró ösztönzésül szolgálhatnak. A város tehát nem mint a népesség conglomeratuma hat, hanem intézményeinél fogva, s azért a szellemi fejlődésre nézve – Odin szerint – legfontosabb tényezők oly városok, melyek

1. a politikai s egyházi élet központjai;
2. melyekben írók, tudósok, művészek csoportosulnak, gazdag nemesség és főpapság támogatását nyújtja;
3. magasabb iskolákban, múzeumokban és könyvtárakban bővelkednek;
4. gazdag, vagy legalább jólétben élő családok otthonát képezik, s ezeknek az otium litterarum lehetőségét megadják.

Odin tabellái kiterjednek a gazdasági viszonyok és a socialis rétegek befolyására is. E tabellákból láthatjuk, hogy a kiváló tehetség, sőt talán a génie sem nélkülözheti a kedvező körülményeket szellemi tevékenységének kifejlesztésére.¹⁾ Naiv gondolat az, hogy a génie minden körülmények között utat tör magának. Több akadálylyal tud megküzdeni, legyőzi azokat a nehézségeket, melyek más számára legyőzhetetlenek, – de

¹⁾ V. ö. V. de Lapouge, *Race et milieu social*. 226. l. – és Niceforo, *Observations sur l'infériorité naturelle des classes pauvres*. Paris 1905. – *Forza e ricchezza*. Torino 1906. Niceforo azon véleménye, hogy a szegény osztályok gyermekei a nyomorúság okozta átöröklött intoxicatióban szenvednek, a tények által nem nyer beigazolást. Amerikában néger rabszolgák gyermekei is, kedvező socialis körülmények közé kerülve, az intellectualis élet különféle terén kiemelkedtek.

neki is szüksége van a szellemi életet fakasztó napsugárra. Odin tabelláiból kiviláglik, hogy a nemes osztály sarjadéka 200-szor kedvezőbb helyzetben lehetett egy irodalmi tehetség fejlesztésére, mint a munkásosztály, a polgári osztály arányszáma a nemességhez viszonyítva 1:23; az orvosok és ügyvédek gyermekeiből vált írók aránya a nemességből származókhöz 1: 6,5, a bírók gyermekeié 1:2,5. Igaz, hogy Odin tabellái öt századot ölelnek föl, s hogy az utolsó században ez arányszámok egészen mások lennének, mindenesetre a polgári osztály nagy előnyére, s hogy e tabellák csak az irodalmi téren működőket tüntetik föl, s valószínűleg más, a nemesség származottainak kevésbé kedvező arányszámokat nyernénk, ha egyéb kiválóságokat, művészeket, egyházi férfiakat, államférfiakat is figyelembe 'vennénk.

A nevelés befolyására nézve Odin tabelláiból szintén arra a meggyőződésre juthatunk, hogy a tehetség, és maga a génie is. nevelés híján csak nagy ritkán tud érvényesülni. Erre nézve Odin 827 esetet kutatott ki Franciaország íróira vonatkozólag; ebből 811 jó nevelésben részesült, 16 pedig szegényes, vagy semmiféle nevelésben. De e 16 közül csak három érte el a genialitás fokát (La Rochefoucauld, Béranger, Dumas). Európa többi jelentékenyebb culturországaira nézve Odin a következő eredményeket érte el (itt csupán csak a genialitás fokát véve figyelembe):

Ország	Jó nevelés	Kevés v. semmi	Kétes	Genialis írók összege
Ólasz	51	1	3	55
Spanyol	44	1	18	63
Angol	71	3	1	75
Német	64	1	6	71
	230	6	28	264

A jó nevelésben részesültek percentszáma 97-5, körülbelül ugyanaz, mint a 827 franciaországi eseténél.

Ha nem is áll tehát kivétel nélkül az, hogy a körülmények teszik az embert, a kellő alkalom híján igen sok fényes tehetség

és genialis hajlam veszendőbe mehet. Ez pedig nem az egyénnek, vagy nemcsak az egyénnek kára és vesztesége, hanem a nemzeté és társadalomé.¹⁾ S hogy életrevaló népek ezt miként látják be, arra W. Ostwald mond el különösen jellemző példát. Midőn ő még működő tanár volt, egyik japán tanítványa azt a kérdést intézte hozzá az ő hazai közoktatási kormánya megbízásából, hogy miről lehet idejekorán megismerni azokat, kikből kiváló emberek válhatnak. Ostwald kissé csodálkozó viszonzkérésére, mi oknál fogva intézik hozzá e kérdést, az ifjú azt válaszolta, hogy a japán kormány nagy pénzüsszegeket utalt ki arra a célra, hogy különösen a szegényebb néposztály között kutassák ki azokat, kik a hazának hasznos szolgálátokat tehetnének, hogy azokat aztán kiképezzék; de elsőbbben is a kormány tisztába óhajt jönni azokkal az alapelvekkel, melyek szerint e pénzüsszeggel a kívánt célt minél biztosabban elérhesse. A mily érdekes a kérdés feltétele, oly érdekes a tudós tanár válasza, mely röviden összefoglalva azt mondja, hogy a tanulónál a kiváló tehetséget onnan lehet kiismerni, hogy nem elégszik meg azzal, a mit az iskola rendszer tanítása nyújt. Ha mélyebbre és meszebbre kíván hatolni, mint a meddig az iskola utal, melynek a középszerűségek túlnyomó számát kell figyelembe vennie. Ez az elégedetlenség a jele az eredetiségnek, vagyis annak a váagnak, hogy az ember önmagától is tegyen valamit. A hol ez megvan, ott adva van a kutató szellem alapfeltétele, a melyet semmiféle oktatással megadni nem lehet.²⁾

A japán kormány, miként az ő bölcs intézkedése mutatja, helyesen fogta fel hivatását és nagyon helyes alapelvől indult ki, t. i. hogy az egyéniségek képességeiknél és hajlamaiknál fogva nagyon különböznek, de hogy a képesség – rendszerint – csak a kedvező körülmények behatása alatt tud fejlődni, s hogy a nemzeti feladatok közé tartozik az, minél több képességnek minél több alkalmat adni arra, hogy kifejlődhessék.

¹⁾ Ezt fejezi ki W. Ostwald is művének (Grosse Männer. I. 1910. előszavában: »Es zeigt sich, dass zwar die psychophysischen Vorbedingungen, dass aus einem Knaben ein grosser Mann wird, sich nicht willkürlich herbeiführen lassen, dass aber sehr viel mehr potentielle grosse Männer geboren werden, als tatsächlich zur Entwicklung gelangen.«

²⁾ U. o. 1–3. 1.

IV. FEJEZET.

Miben áll az egyéniség?

Köztudomású dolog, hogy teljesen idegen népfajok között az arcvonások után nem tudunk egyént egyéntől megkülönböztetni. A négeren mi mindig csak az általános néger typust látjuk, még az egyes törzseknek elég elütő sajátosságai is csak az anthropologus szemei előtt nyilvánulnak meg: így vagyunk a sárga fajjal is, a chinai és japán typust is alig tudjuk egymástól megkülönböztetni. A mi szemünk csak a mi typusunktól eltérő sajátságokat veszi észre, már a typus válfajai is elmosódnak előttünk, egyéni különbségek iránt pedig teljesen érzéketlenek vagyunk. A ki azonban hosszabb időt tölt akár négerék, akár chinaiak vagy japánok között, az napról napra, minél több egyénnel van dolga, annál több egyéni sajáttságot fedez fel feketéknél vagy sárgáknál s később maga is csodálkozni kezd azon, hogyan nézhette ő mindezeket egyformáknak.¹⁾

Ép ily egyformaságban tűnnek föl előttünk nagy embercsoportok egyéniségei, pl. egy ezred emberei, ha azokat bizonyos távolságból nézzük; itt már nem létezik előttünk Péter és Pál, János és István, hanem ennyi meg ennyi század emberanyag s legfőllebb a tiszt és közlegény között való különbség ötlük még szemünkbe.

Azok a sociologusok, a kik előtt az egyén nagy tömegbe összefoly, hasonló helyzetben vannak, ők nem tudnak psychologikus különbséget tenni ember és ember között, mert magát

¹⁾ Ép így voltak a spanyolok az indiánokkal Amerika felfedezése után. »Ez a nép, így ír róluk Pedro Ciega de Leon, a férfiak ép úgy, mint a nők, egy családhoz tartozónak látszik, bár oly temérdek nemzetre és törzsre oszlik, melyek különféle égaljak alatt laknak.« L. Ludw. Gumplowicz, Der Rassenkampf. Innsbruck 1909. 189. 1.

az egyéni psychét nem teszik vizsgálatuk tárgyává, csak általánosságában fogják fel, mint mi a fekete vagy sárga ember typusát, vagy pedig csak előkelő távolságból nézik, a honnan az egyéni sajátosságokat már nem lehet megkülönböztetni: innen nézve már csak csoportokat láthatunk és nem embereket. sőt a csoportok mozdulataiban is már nem az egyesek tevékenysége az, a mire ügyet vehetünk, hanem csak a synergiából származó eredő.

Pedig egyéniség van az idegen népfajoknál és az egyéni tevékenység nem vész el a tömegekben sem. S ha van valami igazság De Candolle ama megjegyzésében, hogy az anthropologusok meglehetősen általánosságban elismerik azt a törvényt, hogy minél műveltebb valamely népfaj, annál jobban különböznek benne az egyes egyének,¹⁾ ha másrészt megengedjük azt is, hogy intensivebb tömegmozgalmak mellett az egyéni actio-képesség kevésbé tud érvényesülni; mindezek csak azt bizonyítják, hogy az emberi fejlődés iránya nem az, a mit J. Stuart Mill pecorismusnak, mások gregarismusnak, azaz nyájszerű együttélésnek neveznek, hanem az egyéniség kifejlődése és érvényesülése. Nagy hiba, hogy sokan az egyenlőségnek, az emberi méltóság egyenlőségének szép eszméjét összetévesztik az egyformaság fogalmával, s azt vélik, hogy egyenlőséget csak egyformasággal lehet elérni.²⁾ Pedig az egyformaság tényleg ellenkezik magával a természettel, ellenkezik a fejlődés elvével, melynek alapja ép a differentiatio. Nincs két kristály s nincs két falevél, mely teljesen egybevágó volna s miként a természetnek, úgy a társadalomnak a harmóniáját nem az egyformaság, hanem az arányosság teszi ki. S itt az igazi egyenlőség ép az arányosságban rejlik, a mennyiben ez az erőt és munkát úgy iparkodik megosztani, hogy belőlük egyenértékű viszonylatok alakuljanak ki.

A tudomány a természet nagy világában csakugyan iga-

¹⁾ A. De Candolle, Zur Geschichte der Wissenschaften und der Gelehrten in zwei Jahrhunderten. Deutsch von W Ostwald. (Grosse Manner. II. Bd.) 1910. (v. 11.) 63. L

²⁾ V. ö. Palante, La Sensibilité individualiste, Paris 1909. 5. 1.: »La sensibilité sociable ou grégaire se complait dans la banalité des traits: eile aime qu'on soit, comme tout le monde.«

zolta már és igazolja a társadalmi élet terén is, hogy a mélyebb és behatóbb vizsgálat mindig több újat, több változatot, több eredetiséget tár fel előttünk, a mi azonban csak a járatlanok hiányos apperceptiójában okoz zavarokat, miként ezt Pascal az emberi társadalomra vonatkozólag oly éles ítélettel kifejezi: »A mesure qu'on a plus d'esprit – ezek az ő szavai – on trouve qu'il y a plus d'hommes originaux. Les gens de commun ne trouvent pas de difference entre les hommes.«

Az emberi egyéniség characterének e differentióló variabilitását nem magyarázza még meg elegendőképen az a mondás, hogy az embert a körülmények teszik azzá a mi s ha a nagy tettek embere, Napóleon, mint a bevezetésben jeleztük, azzal hitegette magát, hogy ő cselekvéseiben csak a körülményeknek engedett, a nagy gondolatok emberei, a reflexió nagy szellemei másként nyilatkoznak. Szóljon itt a többi helyett J. Stuart Mill, a ki emlékirataiban öntapasztalatait így foglalja össze: »Azt észleltem, hogy bár a mi karakterünket a körülmények alakítják ki, a mi saját vágyaink sokban hozzájárulhatnak ahhoz, hogy maguk a körülmények hogyan alakuljanak s annak a tudatára jutottam, hogy a szabad akarat tanában van valami nagyon felemelő és igazán nemes, t. i. az a meggyőződés, hogy van saját magunkban valóban létező energia, mely a karakter kialakulását irányíthatja és hogy a mi akaratunk az által, hogy a bennünk lévő körülményeket befolyásolja a jövőre való tekintettel átmódosíthatja a saját habitusait és hajlamait. Ebben semmi sincs, a mit nem lehetne a körülmények elméletével meg egyeztetni, sőt ellenkezőleg, ez inkább ennek az elméletnek helyes felfogása.«

Vagyis, azoknak a körülményeknek, melyek az emberi egyéniség characterét kialakítják, egyik számbaveendő tényezője az ember öntudatos elhatározása, melynélfogva az ember vagy alkalmazkodik a többi körülményekhez, vagy pedig ellenük szegül.

»A mi tapasztalatunk azt tanítja, – mondja hasonló gondolatában Bergson – hogy mi szabadnak érezzük magunkat, vagyis nem vagyunk a körülmények hullámain czéltalanul

1) Mémoires, trad. Gazelles, eh. V. 161. l. k.

ide-oda vetett öntudatlan fadarab. A szabadság tény, és alig van tény, melynek valódiságát világosabban igazolni lehetne. A tapasztalat ennél fogva minden determinismust megczáfol, bár a szabadságnak akármilyen meghatározása igazat adna a determinizmusnak.«¹⁾

Majd Kanttal polemizálva azt mondja az intuitionismus e népszerű bölcselelője: »Kant az akarat szabadságát a *numená*-k közé emelte föl, a mely ennél fogva a mi ismerőtehetségünk számára föl nem érhető. De az igazság az, hogy mi ezt az *én*-t (a mely az öntudatosságban és szabad elhatározásban nyilvánul) mindannyiszor észreveszszük, a hányszor csak a reflexió erős törekvésével szemünket kivonjuk abból a homályból, mely bennünket körülvesz, hogy önmagunkba beletekintsünk ... Az *én*, a miként azt öntudatunk felfogja, szabadon működő ok. mi magunkat mint önmagunkat ismerjük meg.«²⁾

Szóval a sociokratikus ³⁾ elmélettel szemben, mely a társadalmi befolyásoknak ellenállhatatlan determinizmusát hangsúlyozta, Bergson is odaállítja mint el nem hanyagolható tényezőt, az öntudatosan cselekvő egyéniséget, mely nemcsak alakul, hanem önmagát kialakítja, mely nem pusztán a külső benyomásokat felvevő és megrögzítő érzékeny lemez, hanem miként a művész, önállóan alkot. »*Non pás devenir, – így* jelzi röviden és pregnánsan Jules Lecquier az emberi psyché működését. – *mais faire, et én faisant se faire.*«¹⁾

Az egyéniség Charaktere, a mint az a gondolkozásban és cselekvésben mint bizonyos habitus nyilvánul, s a mi az egyes ember életébe bizonyos tervszerűséget, stilszerűséget hoz, nem az a szigorúan kimért fatalistikus változhatatlanság, miként azt Schopenhauer szemléli, a mely az embert önkéntelenül is mindig ugyanabba a csapásba hozza,⁵⁾ mert a karakter maga

¹⁾ Bergson, *Essai sur les données immédiates de la Conscience*. 11. ed. Paris 1912. 165., 168. és 177. l.

²⁾ U. o. 179. l.

³⁾ A sociocratia szót abban az értelemben, hogy vele a társadalmi befolyás hatalmát fejezik ki, Ward-nak *The psychic factors of civilisation* című munkájában találkozunk. G. Richárd alkalmazza oly értelemben, hogy vele azt az iskolát jelezze, mely a társadalmi determinizmus követője.

⁴⁾ *La recherche d'une première volonté*. 92. l.

⁵⁾ »Die . . . Planmässigkeit im Lebenslauf eines Jeden lässt sich nun

is nem pusztán öntudatlan kialakulása az ének, hanem az ének öntudatos hozzájárulásával képződik.

»A mi életünkben mindig akad egy pillanat, – mondja finom psychoanalinsissel Prat, – a melyben azt állítjuk magunkról, hogy önmagunkat ismerjük, a melyben a mi lényünk megrogzítottnek látszik. Ez az a pillanat, a melyben a mi karakterünk véglegesen kialakul. Ekkor aztán, nagyobb tévedés veszélye nélkül, megmondhatjuk, hogy mik vagyunk, így tehát a mi fejlődésünk (devenir) akkor állapodik meg, a mikor az én nem egyéb mint a megszokottságok összege s úgy látszik, ekkor már megmondhatjuk mik vagyunk, miután egészen biztosan tudjuk, hogy mivé lettünk.«¹⁾

Ugyanez írónak igazat adhatunk, ha kiemeli azt, »hogy vannak emberek, – és számuk talán nem is oly csekély, – kiknek élete nem más, mint a környezethez alkalmazkodó karakter, a kik élnek anélkül, hogy igazán önmagukká lennének, de még ez esetben sem mondhatjuk azt, hogy ez a karakter végzetszerű, mert a mi működésünkben a mi akaratum minden pillanatban közreműködik, vagy közreműködhetik, a mi lehetővé teszi, hogy ellentálljunk a környezet befolyásának, ha önmagunk akarunk lenni.« A sociokratikus behatások hatalmával szemben tehát az ember mindig rendelkezik azzal a képességgel, vagy mondjuk talán passiv ellentálló tehetséggel, hogy tudja nem akarni azt, a mit azok reánk diétáinak; ez az ellenkezés – *nolonté*, mint Prat egy kissé önkényesen alkotott szóval jelzi – képessé tesz bennünket arra, hogy az empirikus karakterrel az ideális egyéniséget szembeállítsuk.²⁾ Mert, – mint könyve egy másik fejezetében a noergiáról ugyané szerző kifejti, – senki sem tagadhatja, hogy az én, bár saját lényét pontosan meghatározni és egészében megismerni nem tudja, a dolgokat és önmagát is másként is el tudja képzelni, mint a milyenek, a milyenek azonban lehetnének. Ép úgy nem lehet elvitatni, hogy az emberi ész a létező valósággal szembeállíthatja az ideális

zwar zum Theil aus der Unveränderlichkeit und starren Konsequenz des angeborenen Charakters erklären, als welche den Menschen immer in dasselbe Gleis zurückbringt.«

¹⁾ L. Prat, Le Caractère empirique et la Personne. Paris 1906. 31. 1.

²⁾ I. m. 34. és 35. 1.

igazságot, a miként ő azt felfogja. Ebben az értelemben tehát az emberi szellem alkotó erővel bír.¹⁾ S így az ember fölteheti, magában, hogy a létező valóságot amaz ideál szerint, melyet ő magának alkotott, átídomítja. S neki joga van arra, hogy magát szabadnak higgye s remélje, hogy bizonyos mértékben ő tőle is függ, hogy ideálja szerint cselekedjék és önmagát kialakítsa. A noergia, az észnek pszichikai energiája, tehát kétségtelenül létezik, legalább mint értelmi és ideális hatóerő. Nemcsak hogy létezik, hanem az ember életében kiszámíthatatlan szerepe van. E noergia nélkül vagyis, ha nem volna az embernek tehetsége, hogy a létező dolgokkal szembeállítsa azt az ideált, mely szerint a meglévőket átídomítani törekszik, nincs tudomány, még természettudomány sem, nincs művészi alkotás, nincs haladás.²⁾

Azt mondhatjuk, hogy minél erősebb az egyéniség, annál világosabban fogja fel az ideált és annál nagyobb energiával törekszik annak elérésére. Vierkandt szerint a culturalis átalakulást létrehozó mozgalmakra nézve a vezető egyéneket, ha nem is kizárólag, ideális motívumok mozgatják, de a tömegnél ezeknek alacsonyabbrendű motívumokkal kell társulniuk.³⁾

Egyéniség, egyéni sajátosság, egyéni öntudat és egyéni akarat tehát van és lesz. Flaubert ugyan 1870-ben még így ír, mintegy bizalmatlankodva George Sandhoz: *»L'individu, nié, écrasé par le monde moderné, va-t-il reprendre de l'importance?*

¹⁾ Ezt elismeri maga Th. Ribot is, 1. Biottot, Les grands Inspires, Jeanne d'Arc 214. 1. *»Le créateur genial est-il le plus haut degré de la personnalité ou une Synthèse des masses, la résultante de lui-même ou des autres, l'expression d'une activité individuelle ou d'une activité collective? Bref son caractère représentatif doit-il être cherché en lui ou hors lui? Il me paraît bien difficile, se répond M. Th. Ribot, d'admettre que le génie créateur ne soit que la résultante de son milieu ... Puisque cette influence agit sur beaucoup d'autres, il faut bien que chez les hommes supérieurs il y ait un facteur personnel.«* Toutefois *»si individuelle que soit la creation, eile enveloppe toujours un coefficient social. En se sens, nulle invention n'est personnelle au sens rigoureux; il lui reste toujours un pen de cette collaboration anonyme«.*

²⁾ I. m. 320., 321. I.

³⁾ Alfr. Vierkandt, Die Stetigkeit im Kulturwandel. Leipzig 1908. 143. I.

Souhaitons-le!« De ma, ép a sociologia alapján, azt mondhatjuk, hogy az egyéniséget nem fenyegetheti semmiféle veszedelem, mert az ember egyénisége az emberi természetből nőtt ki s az embernek meg kellene szünnie embernek lenni, ha megszünnék egyéni lenni és ha a világ csakugyan el akarná nyomni az egyéniséget, akkor azt a társadalom mentené meg, mert a társadalomnak szüksége van az egyéniségre és pedig annál jobban van az szüksége, minél előhaladottabb az ő socialip szervezettsége.

Az egyéniség differentiatiója az emberi természetből folyik, mert az, a mi minden egyéni karakternek az alapja és a mi a maga valójában megváltozhatatlan, a temperamentum, a természet ajándéka. Jól mondja Ratzenhofer, hogy a környezet, főként a civilizált környezet a képességek kifejlődésére bír némi befolyással, a karakter kifejlődésére sokfélével, de alig valamelyessel a temperamentum kialakulására.¹⁾ A temperamentum maga nem a karakter, hanem annak csak úgyszólván irreductibilis eleme, mely annak nem annyira irányát, hanem inkább stylusát szabja meg. Innen van, hogy bár az ember gondolkozásmódja, világnézete idővel változhatik, talán ép az ellentétbe csap át, de az ő kifejezőmódjában, gestusaiban, érzelmeiben, felfogóképességében, reactióképességében van valami tipikus, a mi lényegében egyforma marad egész életében. Lehet, sőt van is benne fejlődés, meg visszafejlődés, gyarapodó vagy csökkenő energia, de a pszichikai typus egy marad, ép úgy mint pl. írásvonásai élete folyamán először gyerekesek, aztán férfiasak, illetve nőiesek, végre öregesek, – de mindig egyéniek, mindig egy alaptypusúak. S bár a modern tudomány temperamentumunk Hippokrates-féle osztályozását (sanguinikus, cholericus, meláncholicus és phlegmatikus) a maga régi formájában, főként a mi annak physiologikus alapját illeti, már nem teszi magáévá, az alapkarakter tekintetében annak a régi osztályozásnak a pszichologiai alapját csak megerősítette. Mert, a mint Wundt, s utána Fouillée a temperamentum különféleségét az apperceptio gyorsabb vagy lassúbb folyamatára és viszont a reactio kisebb vagy nagyobb energiájára, illetve

¹⁾ Ratzenhofer, Soziologie. 19 (?) 1.

e kettőnek négyféle combinatiojára fölépítik, vagy Ribot más formában az érző és mozgó idegek különféle szerkezetéből (tónus) származtatja,¹⁾ az a régiek psychologikus észleleteinek helyességét constatálja, bár a régiek nem tudták észleleteiknek physiologikus okait helyesen meghatározni.

A modern psychologia kétségbevonhatatlan tényként megállapítja, hogy van egyéni temperamentum, és hogy az nagyjában egységes és változatlan marad az ember életében. Ez az egyéni differentiatio természetes alapja, melyen a társadalom befolyása alig bír változtatni, sőt azt mondhatjuk, hogy a környezet befolyása, az ő physikai és socialis sokféleségével ezt a differentiatiót nem csökkenti, hanem inkább fokozza. A művelődés haladása együtt jár az egyéni differentiatio gyarapodásával. A művelt társadalom az egyéni karakternek sokkal több különbözetét tünteti fel, mint a félig művelt vagy a primitív népek társadalma.

Mert hisz a sociologia általános alapelvei közé tartozik, hogy a társadalmi fejlődés haladásával egyenes arányban növekszik a társadalmi osztályok szerves kialakulása. A munkamegosztás a gazdasági élet követelménye szerint, mind tovább és tovább megy, az emberek, a mi lehet részben sajnálatos eredmény, mind kevésbé universalisakká kezdenek válni, az ember ma, hogy úgy fejezzem ki magamat, csak úgy tud ember a talpán lenni, ha a maga szakmájában minél jobban tud specialista lenni. S így van ez a tudományban, művészetben, iparban, közéleti tevékenységben, sőt a mindennapi legközségesebb munkánál. Míg a renaissance-kor culturájának ideálja az »l'uomo universale«, kinek főtypusai Leonardo da Vinci és León Battista Alberti, addig a mai kor ideálja a specialista, így kívánja ezt a gazdasági életnek és a szellemi culturának fejlődése egyaránt, és mi ez egyéb, mint differentiatio az Individualismus felé? A mai kor culturája tehát nem töröli el az egyéniséget, minden socializáló törekvése mellett cultiválnia, erősítenie kell az egyéniséget, mert a társadalom egyénekből áll és mindenkinek, ki a társadalmat fejleszteni, előrevinni,

¹⁾ Ribot. La personnalité. — Die Persönlichkeiten, Pathologisch-psychologische Studien. Ueb. von Dr. Jobst. Berlin 1894.

megújítani, megreformálni, javítani akarja, annak először is az egyénekre kell hatnia, egyéneket kell az ő eszméi számára megnyernie, a reformtörekvéseket az egyénekkel kell jogosultaknak elismertetnie, az ő szavait, ékesszólását, agitációját egyénekhez kell intéznie, szóval, a ki socialis téren haladást óhajt, annak magát az egyént kell socializálnia, vagyis az egyént kell meggyőznie arról, hogy a socializálás anyagi előny és erkölcsi haladás. S tényleg e recipe szerint dolgoztak mindazok, kik socialis téren jól vagy rosszul működtek.

V. FEJEZET.

Az egyén beleilleszkedése a társadalomba.

Azonban nemcsak az absolut sociokratia természetellenes dolog, hanem ép úgy természetellenes az egyéniségnek teljes elkülönítése, mintegy kiragadása a társadalomból, a társadalmi szervezet fölé való emelése, a mely elméletet a sociokrátiával szemben monadokrátiának nevezhetnénk. Mert az ember természeténél fogva nemcsak individualista, vagy mondjuk akár, bizonyos értelemben egoista, hanem ugyanazon emberi természetnél fogva ζῶον πολιτικόν, mint már Aristoteles mondja, vagyis társadalomban élő, és a társadalmi életben fejlődő és kialakuló lény. Azért a miként nem volna már a mi fogalmaink szerint való ember az egyéni karakterétől megfosztott csordember vagy méhkasember, ép úgy nem ember többé az az *Uebermensch*, a ki csak magáért létezik, és a kinek a többiekkel csak az az összeköttetése van, hogy azok csak ő érette léteznek. A talaj, melyből az egyéniség kinő a társadalom, s miként a növény elhal, ha gyökereit a tápláló földből kiszakítják, úgy volna az egyéniség számára a társadalomtól való elválasztás egyértelmű a halállal.

Azért az egyéni és társadalmi élet, ha antinómiák is, de nem ellenséges irányzatok, melyek egymást emésztk, hanem poláris ellentétek, melyek csak párhuzamosan fejlődhetnek. Az absolut sociokratia a gyakorlatba átvive nemcsak az egyéniséget tenné tönkre, hanem vele együtt a társadalmat, és az absolut monadocratia nemcsak a társadalmat atomizálná s bontaná föl, hanem ezzel együtt az egyént is megfosztaná igazi tápláló erejétől.

Az egyéniségnek és a társadalomnak e viszonyosságát fejtegeti már Plató az ő államtanában (politeia) midőn azt mondja,

hogy a társadalmi kosmos és az egyéni mikrokosmos mintegy egymást világítja és magyarázza meg, s e kettőt ahhoz a két fadarabhoz hasonlítja, mely egymáshoz súrolva tüzet fakaszt, míg egymagában mindegyik hideg marad.¹⁾

Az egyénnek tehát, hogy igazán egyéni életet folytathasson, hogy egyénisége kifejlődhessék, a társadalomba bele kell illeszkednie. Mert az egyén nem az egyedüli. A. Stirner-féle »der Einzige« tulajdonképpen képzeleti lény, olyan veszedelmes ideál, melynek csak megközelítése is egyenlő az immoralismus személyesítésével. Azt mondhatjuk, Macchiavelli volt az, a ki ezt az inimoralismust mintegy codificálta; ő ugyan szintén csak a maga korának volt a gyermeke, és a renaissance-nak egyoldalú individualismusát mintegy ad absurdum vezette. Talán a valóságban olyan egyéniség, a ki Macchiavelli elveit vagy mondjuk inkább elvtelenségeit a maga egészében megvalósította volna, nem létezett, sőt nem is létezhetik, s ő az ő ideálját olyképen állította össze, hogy a túlcsapongó és korlátokat nem ismerő egyéniségek vonásait, melyek a valóságban szétszotva léteztek és léteznek, egységesítette, egy cancret egyéniségbe összevonva idealizálta, miként a sixtusi madonna festője azt mondotta, hogy e képébe azért tudott összehozni annyi bájít. szendéséget és az anyai érzelmnek apotheosisát, mert sok száz és száz anyát észlelt meg s mindegyiktől elleste azt, a mi legszebb, legbájosabb és legkifejezőbb volt, s mindezeket az ő képében egyesíteni törekedett.

Az absolut individualismusnak csak magáért élő embere a valóságban nem létezik, és a Nietzsche-féle *Uebermensch* az ő kíméletlenségével és korlátlan zsarnokságával a valóságba átültetve *Untermensch*-sé. válnék. »All selfishness – mondja találoan Warner Fite – is a manifestation of unintelligent animal impulse.«-) S ezért a Stimer-féle ideológiát nagyon helyesen jellemzi Georg Adler, midőn azt a bohémság és az úgynevezett »Lumpenproletariat« életfilozófiájának, a moralinmentes anarchistikus tanítás összefoglalásának, ethikai solipsismusnak nevezi el.³⁾

Stirner maga ennek a túlcsapongó individualismusnak a

¹⁾ Republ. 1. IV. p. 430. 1.

²⁾ W. Fite, Individualism, four Lectures on the significance of consciousness for social Relations. London 1911. 181. 1.

³⁾ G. Adler, Stirners anarchistische Sozialtheorie. Jena 1907.

legpraegnansabb kifejezője, bár ő csak annak az iránynak egy kiemelkedő pontja, mely Macchiavelli, Mandeville, Hobbes, Helvetius, Feuerbach, Stendhal, Benjamin Constant és Proudhon ideológiáján vezet keresztül, s a melynek a modern Franciaországban G. Palante¹⁾ és Félix le Dantec²⁾ mérsékeltebb módon adnak kifejezést.

Félix le Dantec a modern individualista iskola kiváló képviselője, az ő elméletét a biológia elveire építi föl, de nem veszi figyelembe, hogy a biológia is ép ügy ismeri az integratiót, mint a differentiatiót, s hogy a szerves lények kialakulása épen a sejtek associatiójából jön létre. Különben F. le Dantec, aki az általános küzdelem elvét annyira hangoztatja, s a ki azt tartja, hogy az élet absolute egoista működés (un act absolument égoïste), nem zárkozhatik el annak elismerésétől, hogy az emberben nemcsak egoista érzelmek vannak, hogy a testvériség érzelme csakugyan, létezik, s hogy ép azokat tartjuk legjobbjainknak, a kikben ez legjobban kifejlődött.³⁾ Szóval arra a meggyőződésre jön, a mit Goethe e szép szavakkal fejez ki: »Was der Mensch auch ergreife und handhabe, der Einzelne ist sich nicht hinreichend, Gesellschaft bleibt eines wackern Mannes höchstes Bedürfniss. Alle brauchbaren Menschen sollen in Bezug untereinander stehen.«⁴⁾

Vannak, a kik az individualismust az egoismussal felcserélik, a mi részben onnan származik, hogy az egoismus, egoista szóknak egészen más jelentőséget tulajdonítanak, mint a mit alatta rendszerint értünk, mert a közfelfogás az egoistában kiválóan vagy túlnyomóan önös érdeke által vezérelt embert ért. Ha pl. H. Laplaigne azt mondja: »*Qui dit homme, dit égoïste*«, mi első pillanatra szinte megütközünk rajta. De ha aztán a következőkben azt olvassuk, hogy a rosszul felfogott egoismus az embert arra ösztönzi, hogy javát a más javának kizárásával keresse, míg a jól felfogott egoismus által az ember a *solidaritásnak* magasabb társadalmi és erkölcsi törvényeinek megismerésére emelkedik, s ezzel belátja, hogy az ő legnagyobb boldogsága az emberiség

¹⁾ La Sensibilité individualiste. Paris 1909.

²⁾ La lutte universelle. Paris ... és L'égoïsme base de toute société.

³⁾ L'egoïsme base de toute société. 96.1.

⁴⁾ Wanderjahre. III. B. 9. Kap.

legnagyobb boldogságával van szoros összefüggésben,¹⁾ akkor azonnal tisztában vagyunk azzal, hogy itt az egoizmus csak azt a helyes és teljesen erkölcsi alapon álló önszeretetet jelenti, mely az igazi altruizmusnak kiindulópontja.

Ennek az önszeretet-egoizmusnak folyamányaként következnek Laplaigne-nak e tételei: az ember boldogságát két dolog alkotja meg, s e kettő föltétlen szükséges hozzá: »A saját természetét tökéletesíteni és a társadalmat tökéletesíteni«, és a »A solidaritas érzetének a kifejlesztése az emberi természet szükségletének felel meg, mert ez éhez a boldogságot és azt nem tudja másképp megtalálni, mint a társadalom valamennyi tagjával való teljes összhangban.«²⁾

Ez a jól felfogott egoizmus, vagyis helyesebben kifejezve. Individualizmus egy és ugyanaz azzal a solidaristikus elmélettel, melyet újabban főként a francia sociologusok egyik iskolája karolt fel, Leon Bourgeois és Gide szellemi vezetősége alatt, s a mely az individuális és socialis irányzatnak egyensúlyozását akarja társadalombölcseleti elvekre fölépíteni és a gyakorlati életben érvényesíteni. Azt mondhatnók, a solidarizmus társadalmi téren kívánja elérni azt, a mit Keyserling a polgári élet ideáljának s a boldog és erőteljes fejlődés alapföltételének jelez., t. i., hogy minden egyes autonómnak is, de ép úgy a nemzet-összesség szerves tagjának érezze magát.³⁾ A mint az állami életben szabadság és fegyelmezetség, polgári önállóság és nemzeti közérzület viszonyosságban álló dolgok, úgy hozza a solidarizmus az individuális és socialis törekvéseket egymással közeli viszonylatba.

Ennek a társadalombölcseleti irányzatnak a gyökerei ugyan visszamennek az úgynevezett traditionalista iskolára, mely a restauratio idejében a francia forradalom egyoldalúan individualistikus irányzatával vette föl a harczot. Joseph de Maistre, Lamennais és de Bonald voltak ennek a vezető szellemei, kiknek bölcseleti irányzata mély nyomokat hagyott Franciaország szellemi evolutiójában. Comte maga elismeri, hogy de Maistre

¹⁾ H. Laplaigne, La morale d'un égoï'ste. Paris 1900. 14., 15. 1.

²⁾ L m. 145. 1.

³⁾ L. Ludwig Stein, Philosophische Strömungen der Gegenwart. Stuttgart 1908. 241. 1.

socialis elméletéből sok eszmét vett át, bár aztán Comte az elméletben a szélső collectivista felfogásra helyezkedett. Nevezetesen de Bonald volt az, a ki először kifejtette a solidarismus emez alapformuláját: »Az egyén mindent a társadalomnak köszön, s ennél fogva kötelessége minden erejét a társadalomnak szentelni.«¹⁾

Ezekből az eszmékből merítette Secrétan az ő solidaristikus elveit, melyeket a történelemre vonatkoztatva e praegnans szavakba foglal össze: »*L'idée de la solidarité domine l'histoire; la repousser, c'est nier l'histoire*«?)

Bourgeois pedig e rövid formulába tudja solidaristikus társadalmi bölceletét összefoglalni: »*Nous naissons débiteurs*«. Mert így fejt ki elveit: Az ember mint a társadalom tagja születik és születésénél fogva már nagy örökség birtokába lép. Az ember nem vonhatja ki magát a társadalom kötelékei alól – *l'homme isolé n'existe pas*.³⁾

Az a kölcsönös függés (interdépendance), melyben az ember embertársaival áll. a melynél fogva mindenkinek munkája és tevékenysége az egész társadalomra átháramlik, a *quasi-contrat social* jellegével bír; e társadalmi quasi-szerződés minden embert a társadalom adósává tesz, reá kötelességeket ró, és pedig nemcsak erkölcsi értelemben vett »lelkiismeretbeli«, hanem jogi alapon nyugvó kötelességeket.

A solidaritas tehát nem a levegőben függő elmélet, hanem a tények talajára van felépítve. Anélkül, hogy fatalismusba esnénk, el kell ismernünk, hogy testi és szellemi életünk egy sok évezredes örökségből alakul ki, hogy nemcsak biologikus szempontból vagyunk elődeink örökesei, hanem egész culturalis életünk millió és millió embernek munkájából, gondolkodásából,

¹⁾ L. de Bonald, *Theorie du pouvoir polit. et relig.* Preface 3. »Non seulement ce L'est pas à l'homme à constituer la société, mais c'est à la société à constituer l'homme, je veux dire à former par l'éducation sociale, l'homme n'existe que pour la société et la société ne le forme que pour eile. Il doit donc employer au service de la société tout ce qu'il a reçu de la nature et tout ce qu'il a reçu de la société. tout ce qu'il est et tout ce qu'il a.«

²⁾ Secrétan, *Philosophie de la Liberté.* II. 2. edit. 1872. *L'Histoire S. leon.* 194., 195. 1.

³⁾ Bourgeois, *La Solidarité.* 7. edit. Paris 1912 63. 1.

törekvéseiből, szenvedéseiből lett azzá a mi. De viszont a mi életünk elodázhatatlan összefüggésben van a mi polgártársaink, kortársaink működésével, életfunkciójával.¹⁾

Sőt tovább mehetünk; azt hiszem, mindenki előtt világos tényként áll az az igazság, hogy minél nagyobbak az ember igényei, minél magasabbra lép a cultura fokán, annál több embertársának életfunkciójával lép összeköttetésbe, a mely nélkül az ő saját életfunkciója a jelenlegi alakjában lehetlenné válnék. A gazdasági élet terén ez egészen világosan áll előttünk. Mindennapi táplálkozásunk és ruházódásunk érdekében százezernyi, milliányi ember közreműködése szükséges a mezőn, az erdőben, vízen és szárazon, a műhelyekben, a gyárakban, a bányákban, itthon és idegenben, sőt a legtávolabbi földrészekben.

S a mi szellemi életünk sphaerájának talán még nagyobb az átmérője. Hány ezer generatio dolgozott azon a finom, bámulatosán szövevényes mechanismuson, melyet nyelvnek nevezünk s a melylyel most, ha akarjuk, gondolatainkat félreérthetetlen világossággal kifejezhetjük, s a mely által világosan gondolkozni megtanultunk? És ha betűket rovunk le, gyümölcsét szedjük ama szellemi munkának, mely a felfedezések egyik legjelentősebbikét létrehozta, az első hieroglyph iratok kigondolója genialis találmányának.

Mindezek elvitázhatatlan tények és azért a társadalmi solidaritást mint tényleg fönnálló kötelességet, mintegy társadalmi adóslevelet nem lehet kétségbevonni. Ha Palante ezt socialis dogmatismusnak nevezi, akkor az a tények dogmatismusa.

Egyben azonban még kiegészítésre szorul a solidaritas, a mint azt Bourgeois iskolája kifejti. Ez t. i. föltételezi azt, hogy midőn a társadalmi adósság fönnállását megállapítja, ezzel már az embereket e kötelesség teljesítésére is reábirta – s ebben némi optimismus rejlik. Midőn Bourgeois az 1900. évben Páris-

¹⁾ L. L. Bourgeois, Solidarité. 7. edition. Paris 1912. – Charles Gide, Principes d'économie sociale. 1898. 39. és 206. l. – Essai d'une Philosophie de solidarité, par L. Bourgeois en collaboration avec MM. A. Croiset, Darly, Rauh, Buisson, Ch. Gide, Xavier Leon, La Fontaine et Boutroux. Paris 1902. – Ch. Brúnót, La Solidarité comme principe des lois. 1903.

ban tartott *Congres de l'education sociale* alkalmával: *La solidarité et la, liberté* című referátumát előadta és a solidaritásból származó adósságról beszélt, joggal kérdezte egy közbeszóló: És ki fogja az embereket ez adósság törlesztésére szorítani? Bourgeois csak azt tudta reá felelni: »Ez a socialis törvényhozás feladata.«¹⁾ Ebből látjuk, hogy Bourgeois ellenese annak a *laissez faire* elvének, mely socialis téren az állami intervenciótól irtózik; Bourgeois Izoulet-re hivatkozva, a társadalmi harmónia és egyensúly megalkotására és fenntartására nem a javak, hanem az emberek socialisatióját tartja szükségesnek; ²⁾ a mit azonban, s ezt Bourgeois nem hangsúlyozza, csak ethikai nevelés által lehet elérni.

Palante ugyan azt véli, hogy a solidarismus iskolája túlságosan az érzelmi világra építi fel tételeit s a testvériség eszméjéből kiindulva sürgeti a teremtő associatiót, pedig Proudhon szerint, nem a testvériség eszméjéből származik az associatio, hanem ellenkezőleg az associatio szükségességé váltja ki a testvériség eszméjét.³⁾ Ez azonban csak annyit mond, hogy a gazdasági, socialis és culturalis fejlődés egyaránt nem tud meglenni az associatio energiaforrása nélkül s hogy mindnyájunk érdeke azt kívánja, hogy lehetőleg minél többen egyesülni tudjunk. Ha a testvériség eszméje csakugyan az associatio szükségletéből származott volna, akkor is áll az, hogy e magasztos eszme az associatio továbbfejlődését elősegíti s hogy annak elmosódása a gazdasági és socialis fejlődésnek hanyatlását hozza magával.

Ne féltse senki sem a solidaritas és testvériség érzelmeitől az egyéniség szabadságát és sérthetetlenségét. Az egyén, ki a mai socialis viszonylatok mellett és a munkamegosztás előrehaladásával mind egyoldalúbbá válik, ép azért is mindinkább reászorul a solidaritas kölcsönös kötelekeire. Minél individualisabb lesz az egyén, annál solidarisabbnak kell lennie a társadalomnak.

¹⁾ Bourgeois id. mű 109. 1.

²⁾ V. o. még Small, *General Sociology*. 363. 1.: »We may use the terms »socialization« and »civilization« interchangeably. Each is a phase of the other, we have just seen how struggle – i. e. the specialization of interests unwittingly pays tribute, and becomes vassal to socialization.«

³⁾ Palante, *Combat pour l'individu*. 219. 1.

Hiába, az ember minden individualismusa mellett nem áll és nem állhat pusztán egoismusból, az emberi vágyak, gyönyörök és örömök teljességéhez tartozik a sociabilitas ösztönének a kielégítése s azért még azok is, kik különben a realista hedonismus és a materialistikus világnézet hívei, kénytelenek elismerni, hogy az altruista cselekedetek, még ha azok – miként Jászi Oszkár mondja – a kivételes dolgok közé tartoznának is, nagy társadalmi erőt jelentenek: a társadalom martyr-termelő erejét, s hogy az altruista érzések az erkölcsi génieknél néha csaknem oly elevenek, mint a normális embernél az egoisták.¹⁾ Szóval az önfeláldozó altruismus a társadalmi fejlődés szempontjából nem lehet quantité négligeable, – ellenkezőleg, minden jelentősebb lépés a társadalmi élet fejlődésében, minden nagyobb vívmány a tudomány terén, a politikai jogok, polgári szabadság, nemzeti önállóság, erkölcsi tisztulás körében egy-egy solidarista érzetből fakadó altruista hőstetthez fűződik, s igen sokszor a hőstettek egész sorozata által válik csak az, emberiség közös kincsévé. S ha talán az erkölcsi géniek ép oly ritkák, mint az észbeliek, azért vannak még erkölcsi tehetségek, és vannak az altruismusnak számtalan névtelen hősei.

S ha vannak, a kik azt hiszik, hogy az altruismussal kapcsolatos solidaritas biológiai lehetetlenség, úgy azok elfelejtik azt, hogy magában a biológiában is milyen nagy szerepe van az associatio elvének, hogy tulajdonképen ez az elv az, a mely a monerák és protozoák egyszerű sejtösszetételeiből átvezet a szerves világ bámulatosán complicált alkotásaihoz.

Ezzel szemben áll az úgynevezett társadalmi darwinismus, mely különben, miként Novicow szellemes munkájában kimutatta, a Darwin-féle fajkiválasztási elméletnek nagyon egyoldalú alkalmazása s a mely annak egyik momentumát, a létért való küzdelmet tette meg úgyszólván a társadalmi fejlődés egyedüli, vagy túlnyomóan fontos tényezőjének.²⁾ A valóságban, ez se nem socialis, se nem darwinismus, mert midőn a solidaritas nagy socialis fontosságát nem tudja méltányolni,

¹⁾ Jászi Oszkár, Művészet és erkölcs. Budapest 1904. 36. 1.

²⁾ Novicow, La Critique du Darwinisme social. Paris 1910. V. o. Problèmes sociaux contemporains. Paris 1897. Sixième Edition. Achille Loria, Le Darwinisme social. 113-135. 1.

ezáltal tulajdonképpen antisocialissá válik és lesiklik a pozitív tudományosság talajáról. Ezzel az egyoldalú felfogással szemben Kropotkin a kölcsönös segítségről megírt könyvében az associatio nagy biológiai és socialis jelentőségét mutatja ki s azt mint a fejlődés egyik igazi tényezőjét állítja oda.¹⁾ Hisz maga Le Dantec, az általános küzdelem Tyrtaeusa is kénytelen elismerni, hogy az ipar és kereskedelem haladása, a tudomány terjedése mind solidarisabbá teszi az embereket.²⁾ A processus azonban talán inkább az ellenkező, vagy legalább is kölcsönös, párhuzamos, t. i. a solidaritás nem annyira eredménye a gazdasági és szociális haladásnak, hanem annak fejlesztője és létfeltétele. A létért való küzdelem, a megélhetés módozataiért való küzdelem – s ebben az embernél legelől áll, mint legnemesebb, legméltóbb, legdicsőbb és legáldásosabb a milieu ellen, a természet erőinek meghódítása érdekében folytatott küzdelem – mindinkább szükségessé teszi az associatio kiterjesztését és belső fejlesztését. Azok a családok, törzsek, melyekben nincs meg az a solidaritási érzés, mely a szorosan egoista individuális j érdekek fölé tud emelkedni, elvesznek, a létért való küzdelemben a solidarisabb természetű törzsek s népek foglalják el a helyüket. De természetesen, a törzsszel együtt az individuum is veszendőbe megy, vagy más ethnikai egységbe olvad bele. A solidaritást tehát egyszersmind egyéni érdek is követeli, és pedig követeli progressiv arányban, mind kiterjedését, mind intensitását tekintve, a művelődés haladása. "A családok solidaritása fölé helyezkedik a törzseké, a törzseké fölé a nemzeteké, az osztályoké fölé az államoké s ezek fölé nemzetek és államok szövetségéé.

A solidaritást tehát az egyéni létnek, a szellemi és culturalis fejlődésnek egyik alapfeltétele, – és ha a biológia a solidaritás elvét nem ismerné, vagy pláne meghazudtolná, abból csak az következne, hogy az emberi egyén és a társadalom életében a biológiai törvények fölött álló transcendentalisabb törvények is érvényesülnek.³⁾

¹⁾ Kropotkin, Mutual Aid, a Factor of Evolution. 1904.

²⁾ L'égoïsme. 229. 1.

³⁾ V. ö. M. James Mark Baldwin, La Base psychologique de la solidarité sociale, (La Solidarité sociale. 1911. 217. k. 1.) 227. 1. »Il y a une

Ha az ember tudna is elszigetelten vegetatív életet folytatni, mindazt, a mi benne igazán emberi, a mi a haladás ideálja, a mi a bête humaine fölé emeli, a mi értelmi és érzelmi világának kialakulásához tartozik, a mi benne és cselekvéseiben szép és jó, a solidaritásból származó associationnak a velejárója.¹⁾

»Mi volna a művészet – kérdi George Sand – ama szívek és elmék nélkül, melyekbe átültetik? Nap, mely nem adhatna világosságot, nem adhatna életet.«²⁾ De ugyanezt a kérdést tehetnők fel s ugyanazt a választ kellene adnunk a tudományra, a társadalmi s polgári élet erényeire, a technika vívmányaira., a fölfedezésekre vonatkozólag. Az izolált ember hasanló volna a világűrben bolygó milliónyi asteroidákhoz, melyek – mint egy elpusztult világ töredékei – sötétségben, élettelenül keringenek a világűrben, míg egyik-másik légkörünkbe nem téved, a hol a súrlódás által felgyújtva, pillanatnyi világítás után tehetetlenül a földre esik.

Ezért nem lehet a társadalmat atomizálni, felbontani, miként ezt az absolut individualismus elméletben megteszi és a gyakorlatban meg akarná tenni. A társadalmat az egyén menti meg, mert hogy legyen compact, solidaris társadalom, azt az egyén érdeke kívánja. Valamint a közegészség védi az egyén egészségét, úgy védi és biztosítja az erős közérzet, a solidaritas tudata és gyakorlása az egyén jólétét, haladását, tökéletesedését, művelődését és egyéni kialakulását.

Csak kicsinyeskedő lelkek azok, a kiknek a társadalmi

solidarité psychologique, différente dans son origine et dans sa nature de la solidarité biologique résultant de l'instinct.« V. ö. Xénopol, i. m. 246. 1. »Le progrès de l'humanité tend précisément à amoindrir la concurrence entre les individus humains, et à remplacer la lutte pour l'existence entre les homines, par leur domination sur la nature.«

¹⁾ V. ö. Ratenhof er, Soziologie. Leipzig 1907. 162. 1. Die positive Wissenschaft wird sich daher von aller voreiligen Dialektik freihalten müssen. »Weg mit den Imponderabilien,« schrie die liberale Wissenschaft, »wir halten uns nur an das Greifbare.« Dieser Materialismus war schuld dass der Individualismus zu krassem Individualismus ausartete, der sich weder um Freiheit kümmert, noch um soziale Bedürfnisse, sondern nur um Genuss.«

²⁾ L. Fr. Walter, Sozialismus u. moderne Kunst. 88., 89. 1. Jászi O. i. m. 361. 1.

kötelékek elviselhetetlen nyűg gyanánt tűnnek fel s a kik, mint Benjamin Constant s Palante a társadalom zsarnoki mindenthatósága fölött panaszkodnak, a mely ellen az egyénnek revolváló szelleme hiába törekszik sikereket elérni.¹⁾ Ez a socialis pessimismus sem az egyénnek, sem a társadalomnak fejlődését s haladását nem mozdíthatja elő, hanem legföllebb kedvetlenséggel bénítja az egyéni tevékenységet és a solidaritas érzetét lerontván, gyengíti a társadalmat s vele az egyént. Hogy van küzdelem az egyén és a társadalom, az egyéni érdek és a közérdek között, azt nem tagadjuk, de ép ez a harc neveli a legnemesebb hősöket és váltja ki a legheroikusabb cselekedeteket. S AZ lesz a legnagyobb egyéniség, a ki a legsolidarisabb tud lenni.²⁾

De vajjon a solidarismus nem rendelí alá úg az egyént, r hogy gazdasági, ethikai, intellectualis, politikai stb. téren elveszti az önálló kezdeményezésre való ösztönzést, miként e fölött Palante töprenkedik,³⁾ már pedig éneikül nincs az a vállalkozó szellem, mely a gazdasági fellendülésnek és a technikai talál-Hiányoknak oly nélkülözhetetlen rugója, nincsenek új eszmeirányok és gondolatok, nem léteznek reformok. Mintha bizonymindezek nem nyerhetnének még erősebb impulsust a solidarista gondolat által! Nagyon téves felfogás az, mely azt tartja, hogy a solidarismus a meglévőnek merev conserválásában merül ki. A megváltozott gazdasági viszonyokhoz való alkalmazkodás, a jogi intézmények fejlesztése, a technika haladása,

¹⁾ B. Constant, Adolphe. 202. I. – L. Palante, La Sensibilité individualiste. 98. I. »L'individualisme est un esprit de révolte antisociale. C'est chez l'individu le sentiment d'une compression plus ou moins douloureuse résultant de la vie en société; c'est en même temps une volonté de s'insurger eontre le déterminisme social ambiant et d'en dégager sa personnalité.«

²⁾ V. ö. Finot, Bonheur et Progrès. L 150. I. »Vivre sa vie, c'est vivre la meilleure vie de sa patrie et de l'humanité elle-même. La vie bonne et belle devrait être sociale tout en étant individuelle. On ne vit pour soi qu'en vivant pour les autres. La querelle entre les égoïstes et les altruistes outranciers est d'essence byzantine. Elle se poursuit d'une facon livresque en oubliant' la vie réelle et ses exigences. Les uns et les autres ont tort et raison a la fois.«

³⁾ Combat pour l'individu. 221. I. s kk.

szóval a fejlődés minden momentuma nemcsak az egyént egymagában érintik, hanem az ő viszonylataiban ahhoz a társadalomhoz, melynek tagja. Hogy valamely érzetben vagy működésben mi az egyéni és mi a társadalmi, azt a legtöbb esetben egymástól elválasztani alig lehet, s azért egyformán hibáznak azok, a kik az emberi vagy társadalmi élet bármely jelenségét csak egyéni vagy csak socialis szempontból fogják fel; olyanok ezek, mint a kik két dimenziós vagy négy dimenziós lényekről beszélnek.

Az ember minden gondolatában, cselekedetében, activ és passiv működésében az individuális és socialis vonatkozások összefolynak, s ha ezek egymással rendszerint szögben találkoznak, az összeütközés után iparkodnak egyensúlyba jutni. S minél jobban tudja valaki e két törekvést harmonikus egyensúlyba hozni, annál nagyobb az ő egyénisége és annál nagyobb az ő socialis energiája. Azért állítja oda legfőbb köteletségül a lelki harmóniára törekvő Goethe az én és a társadalom közti összhangzatot e szavakban: »Es ist des Menschen Pflicht die Absicht der Gottheit dadurch zu erfüllen, dass wir, indem wir von einer Seite uns zu verselbsten genötigt sind, von der ändern in regelmässigen Pulsen uns zu entselbstigen nicht versäumen.«¹⁾

Egyént és társadalmat tehát egymástól elválasztani nem lehet, egymással ellentétbe hozni nem szabad. Ha igazat adunk is Eugene Fournière-nek, hogy az emberi egyént, ha izoláltan nem is létezik, de legalább el tudjuk képzelni mint izoláltan létezőt, míg a társadalmat egyének nélkül még elképzelni sem tudjuk,²⁾ mégis hozzá kell tennünk azt, hogy az az izoláltan képzelt egyén még a képzetben is borzasztóan nyomorúságos és szánalomraméltó lény volna. Mert az ember boldogságát, vagyis az ő egyéni vágyainak kielégítését csakis a társadalmi symbiosis tudja biztosítani, vagyis az ember boldogságának, előnyös egyéni kialakulásának, lelki fejlődésének egyik alapfeltétele az, hogy rendes, harmonikus, az igazságosság ideáljához közeledő társadalmi milieuban találja magát. A boldogság – úgymond Finot – ép úgy mint a könnyű és a nevetés com-

¹⁾ Dichtung u. Wahrheit. VIII. B. Befejezés.

²⁾ Essai sur Pindividualisme. 13. 1.

municatív természetű,¹⁾ s azért még a legönzőbb természetű egyéniség sem érezheti magát boldognak oly társadalomban, a hol az egész környezet csak nyomorúságból, elégedetlenségből, igazságtalanságból áll, a hol az ember szeme a derült arc nyugodt mosolyán nem tud megpihenni.

Az egyénnek ennél fogva nem lehet közönyös, hogy milyen az a socialis milieu, a mely őt környékezi, az egyéni képesség energiája nagyon is függ attól, hogy az associatio eszméje mily módon és fokban hatja át környezetét és mekkora környezetét.

De ép ez hozza magával azt, hogy az egyéniség a socialis haladás és fejlődés tényezőjeként szerepeljen. Az ő hivatása a társadalmi életben nem a *laissez faire*, hanem mint Guizot mondja, a *faire marcher*.

Ha e tekintetben talán naiv tévedésnek mondhatjuk azt a socialis optimismust, mely minden hiba- és foltnélküli társadalmat tart elérhetőnek, mindenesetre nagyobb – mert esetleg végzetes hiba az a pessimismus, mely minden társadalmi bajt javíthatatlannak tart. Emellett a múlt és jelen bajaihoz még a jövő bajai is csatlakoznának s nemcsak haladásról nem beszélhetnénk, hanem hanyatlásnak kellene bekövetkeznie. S ezzel az emberi gondolat nem tud megbarátkozni – ez vigasztalább a Nirvánánál.

¹⁾ Bonheur et progrès. II. k. 18. l.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Akarat szabadsága 53, 54.
Alkalom 43, 49.
Állami beavatkozás 66.
Altruizmus 67.
Amerikai nevelés 21.
Analógia a nyelvben 24.
Angolország kiváló férfiai 48.
Angyal P. 9.
Associatio 66, 68.
Átöröklés 13.
- Bagehot 46.
- Baldwin J. M. 68. j.
Baroque 5.
Béranger 49.
Bergson 53.
Berzeviczy A. 38. j.
Binet A. 25. j.
Bourgeois L. 63 – 66.
Buckle T. 11.
- Chamberlain H. *St.* 12.
Charakter 53, 57.
Comte A. 31, 4 1, 63.
Constant B. 70.
- Dante 5.
Darwinismus 67.
De Bonald 63.
De Candolle 52.
Determinismus 54.
Draghicesco 20.
- Dumas Al. 49.
Durkheim 6, 20, 31, 45.
Dynamikus sűrűsége 46.
- Egoizmus 62.
Egyéniség 15, 33, 41, 53, 56. 57
Egyenlőség 52.
Ellenkezés 26.
Endrei G. 23.
Eucken 4. j.
- Faji karakter 15.
- Finot 26. j. 70. j.
Firenze 42.
Fite W. 61.
Flaubert 56.
Forradalom, francia 5.
Fouillée 57.
Fournière E. 3, 71.
Francia írók 16, 45.
Függés, kölcsönös 64.
- Gabelentz, G. v. 22.
Galton 13.
Genie 33, 43, 45, 48.
Giddings 44.
Giesswein S. 32.
Gobineau 12.
Goethe 38, 43, 62, 71.
Gótika 5, 38.
Graphologia 25.
Gyermeknyelv 21.

- Hagyomány 30.
 Hippokrates 10, 57.
 Horatius Pl. 20.
 Homyánszky Gy. 10. j.
 Hypnosis 26, 28.
- Ihn Kaldun 10.
 Idées-forces 18.
 Indiánok öl.
 Individualismus 3-5, 61, 67, 69,
 Irás 24.
- Jacoby 44.
 Japán 50.
 Jászi O. 67.
 Jellemképzés 20.
- Kaldun (Ihn) 10.
 Kant 54.
 Kapitalisztikus irány 4.
 Kereszténység 4.
 Kiválóság jelei 50.
 Korszellem 27.
 Környezet 55.
 Körülmények hatása 52.
 Köszörelés (értelmi) 44.
 Közvélemény 27.
 Kropotkin 68.
- Lamennais 63.
 Laplaigne 62, 63.
 Lapouge, V. de 9, 48.
 La Rochefoucauld 49.
 Lecquier J. 54.
 Le Dantec F. 7, 62.
 Lombroso C. 46.
- Macchiavelli 5, 61.
 Maeterlinck 7.
 Materialismus történelmi 32.
 Mill J. St. 53.
 Mongeolle 11.
 Monadokratia 59.
 Munkamegosztás 58.
 Munkásosztály 49.
 Művelődés hatása 52.
- Napóleon I. 7.
 Nemesség 49.
 Néger typos 51.
 Nevelés 14, 20, 49.
 Németország kiváló férfiai 48.
 Niceforo 48. j.
 Nietzsche 7, 39.
 Nolonté 55.
 Noergia 55.
 Novicow 67.
 Nyelv elsajátítása 21.
- Odin 15, 47.
 Olaszország 35.
 Olaszország kiváló férfiai 47.
 Ostwald W. 50.
- Pascal 53.
 Palante 6, 52, 62, 70.
 Palaestina 12.
 Példabeszédek K. 20, 44.
 Plató 60.
 Polgári osztály 49.
 Prat 54.
 Preyer 22, 24.
 Proudhon 66.
 Psychologia 30.
- Quetelet 6.
- Ratzenhof er 57, 69. j.
 Renaissance 5. 35.
 Renan 12.
 Ribot Tli. 13, 56, 58.
 Richárd G. 54. j.
 Rignano 13. j.
 Rokokó 5.
 Rónia 4.
- Sand George 69.
 Savonarola 33.
 Schallmayer W. 14.
 Schopenhauer 54.
 Secrétan 63.
 Shakespeare 39.

- Small 66. j.
Socialismus 6, 71.
Socializálás 59, 66.
Sociokratia 54, 60.
Solidaritás 62, 64, 68.
Sombart W. 4, 5.
Spanyolország kiváló férfiai 47.
Sparta 4.
Spencer H. 3, 8, 20.
Squillace 30. j.
Stirner 61.
Stoll O. 28.
Stylus 32.
Suggest 26, 28.
Súrlódás, szellemi 46.
Szent Tamás Aqu. 5.
Szóképzés 24.
- Taine H. 11, 32.
Tarde G. 21, 26.
- Társadalom 61, 69.
Temperamentum 57.
- Uebermensch 59.
Utánzás 21, 31.
- Városok socialis milieuje 44, 47.
Változás (Variatio) 31, 37.
Vergilius 20.
Vierkandt A. 56.
Vinci, L. da 5, 58.
- Ward L. F. 15, 17, 45, 47.
Wallace A. B. 13.
Washington (város) 42.
Weismann 13.
Wundt 57.
Xénopol A. D. 17. j.
Zsilinszky M. 12. j.